

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

L I T T E R A T U R A.

SZERKESZTI

ALMÁSI BALOGH PÁL.

HETEDIK KÖTET.

B U D Á N.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

---

1 8 4 3.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

L I T T E R A T U R A.

SZERKESZTI

ALMÁSI BALOGH PÁL.

HETEDIK KÖTET.

B U D Á N.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

---

1 8 4 3.

friseségét és szépségét, mellyek nélküle 's izlése nélkül tán örökre lepecsételt kutak maradtak volna. Innen van, hogy a' szemlék, mellyek nagy könyvárosok' sajátjai, hébe korba későbbben megjelenő könyvekből kapnak ki, 's közlenek egy két czikkelyt; 's e' körülményből következik, hogy szemle czikkelyekkel a' közönség' izlését akarják kivenni — hogy könyvek bíraltatnak, mielőtt irattak, midőn az író egy pár kiszemelt töredéket, 's a' criticus mulattató commentárt közöl. Ha sikerül a' csel, megjelenik a' könyv; ha nem, feledésbe megy. Máskor a' criticus ellenőrje az írónak! — most rablója. A' haladó polgárisodás most nem engedi többé a' criticusnak czikkelye' nagy céljául 's feladatául tüzni ki annak behizonyítását, mennyire túlhaladja ő az írókat ismeretekben 's talentumban. Azonban mindig játszhatik büszkét 's daczost olly írók' ellenében, k k nem küldenek neki mutatóványíveket. Valamely rövid, de csipős megtámadás, hattól tizenkét lapból álló, azt mutató, hogy valamely népszerű író valóságos bolond, hazug, hitetlen, 's korbely ember, hitván tréfákkal és illetlenségekkel füszerelve, még mindig elég figyelmet fog gerjeszteni fáradságának jutalmazására. A' szemlék' kalmár érdekei megkívánják, hogy az író vagy megraboltassék 's okatlanul kikürtöltessék, vagy, ha meghagyatik neki a' magáé, megtámadtassék 's rágalmaztassék. Azok ám túlökkürtők; ha ellenszegül az író, felökleltetik általok. Egy barátunk saját szemeivel látta sétálás közben egy cserje-fában hol komlókarókat kelle nevelni egy juhót, melly lábait egy fiatal fára tevé, azt lehajlítja, teste' nehézségével letartá 's aztán lefalá a' fának fiatal, gyöngye hajtásait. Képzletünkben e' juh író-juhkép jelent meg; mint értelmes, állhatatos, becsületes író, ki csak azt akarja használni 's élvezni, mit ereje 's ügyessége víttak ki. De egy más juh is volt ott, melly nem akart maga bibelődni a' fá' lehajtásával, hanem inkább, mint plagiarismus' barátja, azon fiatal hajtásokból falt, hol affélék már lehajtva voltak. Ez a' criticus-juh volt. Azon juh, melly a' fát lehajlítja, az író-juh, általában sokkal békével türe ellensége' magaviseletét, de a' criticus' plagiarismusa végre túlfeszíté az író' türelmét — a' rablás türethetlenné látszék; a' munkátlan kéjelmesség, a' criticus kedve szerint éldelvén a' drága fahajtásokat, kimeríté minden türelmét — végre fejével taszitott a' juh, melly a' fát lehajlítja — a' fá újra visszapattant; a' hajtásokat nem érheté többé 's minden nyeresége nem volt egyéb — barcznál. Meggyőződven, milly kellemtlen a' harc hajtások' falása helyett, a' kérdéses juh újra eltökélte lehúzni a' fát. Criticus barátja új részt vett eldeletében, 's miután így engedékennyé tette 's megtörte, mindent elkövettek egymás közt, hogy ez megtessék nekik. Ez hű képe a' jelen irodalmi 's critikai világnak; hébe korba valamely egy-

ügyü juh, fiatal költő 's efféle elég bátor öklelődzni-a' szarvakkal — olly cselekvény, melly őt azonnal okosabbá teszi; de az önmegnyugvás általános. A' kérdéses gyakorlatnak egyik következése az, miszerint a' criticálás számüzetik a' korszaki irodalomból kivonat által — mi sokkal kényelmesebb 's könnyebb feladat. Jelenleg szokásban van a' mutatványíveket időszaki lapokhoz küldeni, mellyekre a' kiadó vagy író bátran bizhatja magát, külön ívekre nyomatván a' kiszemelt helyeket, hogy az idézés könnyítessék. Ez kikerülhetlen — ez fatum. A' melly író ki akarja vonni magát e' gyakorlatból 's könyveit szemérmesen a' közönség elébe terjeszteni, midőn aláírás' utján adja ki, vagy nem küld példányokat az időszaki iratoknak, az minden bizonnal mellőzést 's haragot várjon. A' critical irodalomnak minden rendelkezése ellene van. Az idézés' és kivonat' rendszere szilárdul meg van alapítva. Volt egyszer egy nagy újfundlandi eb, derék, okos állat, jóindulatú, pontos, rendszertő, példányos szokású, melly szájában garasával a' faluba ment minden nap a' húsáros' székebe, 's nagy darab hússal tért vissza garasáért házacskájába. Ezen eb képünkben az író't jelti. Sorsát minden apró kölyök irigylé a' helységben; gazdagságát, garasát, pontosságát 's húsát nem nézheték a' nélkül, hogy ne vágytak volna részesülni abban. Azért két kis eb összeüté fejt, 's tervet koholának, mellynél fogva alkalmat reményltek nyerni megrabolhatni érdemes író-ebünket pénzen vett jószágától — hogy kivonatot csináljanak étkeből. Midőn ez szokás szerint haza felé ballagott, szájában tartva tápját, egyik kis eb megtámadá őt hátról 's lábába kapott. Ez azonnal földre tevé húsát, hogy megfenyítse az úton állót, midőn, a' tervezett összebeszélés szerint, a' másik kis eb, criticus kis ficzko, hirtelen felkapta a' húst 's tova illant vele — mint valamely szép idézettel és kivonattal. Most mindkét kis eb bizonyos lyukat tudá egy kőfal' közelében, mellyen kényelmesen átcsúszhatának, mellyen azonban a' nagy eb, ha üldözé őket, nem férhetett keresztül. Így a' criticus ebcskek használván az egyezetes cselekvény, 's csekélységök' kétszerezett jótékonyágát, napról napra sokáig, addig tudák vinni kivonati rendszeröket, hogy már tekintetök elégséges volt az író-ebet tolvajsaigaik miatti pusztá félelemből illanásra birni gyors futásban. Ne feledjük azonban, hogy író-ingerlékenysége az, mi neki veszedelmét hozza — ő, ha nem háborgatják, egészen szelid és tiszteletre méltó, de azon pillanatban, hol dörmögni hall magamegett, harag, és oda van. Mi részünkről csak az írókat kívánók meggyőzni, hogy mind ezen intézkedés javokra válik, — ők szerfelett népszerűkké, 's gazdagokká lennének, ha bírnának mindazon haszonnal, mellyekért könyveiknek szemérmes

újdonsága kezeskedhetnek nekik; hanem a' criticusok a' velőt 's nedvet veszik ki a' könyvekből, hogy az írók meg ne részegedjenek a' következménytől 's fel ne fuvalkodjanak szerencsésük miatt.

Változtatott viszonyok' következtében írók és criticusok között ostorozó czikkelyek becsesebbek lettek a' szemlékre nézve. Illy czikkelyek' olvasása valóban kellemes: habár szellem nélküliek, mégsem untatók. Ha legtöbb embernek érdekében van módosnak 's illedelmesnek lenni még ellenei iránt is (a' spanyol' elve szerint, ki az ördögöt is: „nagyságos úr!-nak szólítja), mivel valaha kézre kerülhetnek, a' criticus kivételt teszen itt. Minél konokabbul 's személyesebben írhatja czikkelyét, annál jobb, feltevéen hogy elég tapintata 's izlése van, magával hurczolni olvasóinak konokságát. Innen származik az angol irodalomban úgynevezett *crokerismus*. Vannak különféle okos és mulattató írók, kik tekintélyes hirnevöket 's irományaiknak meglehetősen kapósságát a' szabályosságának köszönik, mellyel journalaikat férfiakra 's különösen nőkre intézett megtámadásokkal fűszerezik. A' vita' erkölcsisége ezen embereknél nem egyéb félelemnél gúnyiratok' törvényétől 's a' párba]' szabálytól. Ők azon hiedelemben vannak, hogy politicában és irodalomban minden szabad az ellenség ellen, mi veszélytelen; ez legalább az egyetlen erkölcsiség, mellyet gyakorolnak. Megtámadásaik köz nyelv szokásban ama különös, fen említett szóval: *crokerisnusok*-nak neveztetnek; rejtélyes származatu 's jelentésű szó. Philologok és szótárírók megoszlott nézetben vannak származásáról, mi csak arra taníthatjuk olvasóinkat, mi jelentést kölcsönöz neki a' nyelv-zokás. Ha valamely férfi barátja a' becstelenítésnek, ha olly teremtmény, melly abból él, 's ha, egy nagy szép elmének idézvéen szavait, „csudálatos bátorságot fejt ki, ha nőt támad meg, *crokeritnek* neveztetik. Ha valamely nagy, 's valóban megérdemelt hirben álló tábornok — valamely nemzetnek legnagyobb marsallja jó egy nemzet' szerencse kívánatit az angol trón' lábánál egy fiatal királynő' koronázásának alkalmakor előterjeszteni — ha valamely író, kitünő szellem 's nemzeti előítéletek 's régi vitatkozások' nyomorú hamva feletti büszke, nemes fenségességének nagylelkű csudálata helyett, épen e' pillanatot választja insinuatik' szövényének gyártására, melyek a' legnyomorúbb fejekhez és szivekhez intézetnek, ha, mialatt az országnak a' westminsteri apátság' pompás szárnyaiból összegyűlt aristocraatiája, 's Angliának keservesen dolgozó democraatiája tolongó utczáiból és sikátoráiból egyesülnek, hogy férfias kebelből hangoztassák a' csudálat' örömkialtását, régi, vitéz, dicsőséggel fedezett ellenségéért, ha ott, az eltagadtatásnak 's nemzeti, nagylelkűségnek ollyan órájában író találhatik, ki a' sárból gyöngé

hangon, gyöngé, nyomoru, gyűlöletes hazugságokat sziszeg, azon név, mely őt ismeretessé teszi mindenki előtt, „crokerit“ neve. Ha valamely nő, kinek neve rágalommal piszkolják, becsülete gyöngelműség által veszélyeztetik, attól való felmentési ítéletet hozott földieitől, 's férje maga is nyilvánítja büntelenségét; ha továbbá népcsoport találkozik, mely névtelenség' 's törvények' paizsa alatt, mellyek semmi elégtételt nem biztosítanak a' gyalázatos sérelemért, mellyet szavak ejtnek az emberen — egy nő' jó hírének bemocskolásáért, őt mégis szentelen homlokkal vétkesnek kiáltja folytonosan, ez, bár milly eszközt használjon, crokeritek' csoportja. Ha valamely író, férfiakra szórt megtámadásoknál szorgalmasan 's ügyesen kikerül olly kifejezéseket, mellyek párviadalra vezethetnének, meggondolatlanul nyilvánosít dolgokat, mellyek semmi feleletet nem kaphatnak nőktől, kik nem verekedhetnek, ekkor a' férfi vagy személy crokerit. Ha egy kicsapongó király' szerencsés sykophantja gúnyosan mosolyog egy tehetséges férfi felett, elszegényülvén szenvedések által becsületes meggyőződése miatt mivel szegény, e' gúnymosoly crokerismus. Ha valamely férfi, kinek érdem nélkül vannak fülei hallani, nőt gúnyol, mivel ez süket, olly férfi, ki nem sánta, trefát úz a' sántából, épszemü a' vakból, 's ha e' szentelen gúnyoló még a' gyermekek' mentiségét sem bírja részére, kik kopasz fejet kiáltának a' prophétának a' szent írásban, minthogy sem fiatal sem oktalan, e' lelkiismeretlen gúnyoló fekete szívével 's szentes lelkével crokerit!

Blätter zur Kunde der Lit. des Ausland. Nr. 127. 128. 1839.) után.

Fekete Soma.

A' SPANYOL I R A L O M'

J E L E N Á L L A P O T J A .

Második cikkely *).

Rendkívüli azon iralmi mozgalom, mely jelenleg Spanyolországban mutatkozik; és azon irány, mit a polgárháború bevégezése óta vesz, figyelmet érdemel, érdekes és hasznos eredményei miatt, mik belőle a' spanyol nép' művelésére háramlanak. E' század' kezdete óta egész 1834 évig hazánkban csak ritkán jelent meg eredeti mű. Az akkori feltékeny censura gátolá a' képzeterő' röptét, 's elkedvetleníté a' literaturai dolgozatok' izletétől, mivel az író egész bizonyossággal tudá előre, hogy munkájának épen java marad a' censor' párcsallóján, És ó ég, milly emberek voltak az olló kezelésével megbizva! Barátok, tudatlanok és vakbuzgók ítétek az életbőleseség' kérdései, udvaronc' hizelgők a' történet' igazságai felett! E' nyomoru állapot elbátortalanítá a' spanyol literaturát, de mivel heverni még nem akart, francia munkák' fordítására adta magát, a' mennyiben ezeket behozni szabad volt. A' tudományos elemi könyvekig, minden iralmi szükség a' Pyrének tuli oldalról láttatott el, — regények és szindarabokkal a' nélkül is. Ez utóbbira vonatkozólag, többször elérhettük azon örömet, hogy egy rég ismert spanyol falusi emberre új párisi szabásban

---

*) Az első közlés Tud. Tár' V-d. köt. 294. l. — Daczára néhány kiaggott nézetnek, figyelemre méltó közleménye egy született spanyolnak. A' magyar olvasó megszoká 's méltánylani tudandja az „estilo patibulario“ forma senyvkékellő szelmalmi harezokat, kiknek kaptájára francziafaló reformator-káink az „őrült prosa 's hason nyomatékú diszvirágok' pőf-fengő ürességeit utányefegik.

K a z i n c z y G á b o r .

akadtunk. Alig jelent meg egy év alatt 20—30 eredeti munka némi figyelemre érdemes — a' könnyű árukat, mint vigjátékokat stb odaszámítva. Csak az 1821 és 1822-diki év tett kivételt ez állandó literaturai terméketlenségben; de fájdalom, azon kor' legtöbb irata a' politicalai szenvedélyek' lázforróságát árulja el, mitől akkor minden fej lángola.

1834-ben a' képviselői rendszer' és nagyobb sajtószabadság' visszaállításával, rendkívüli vágy keletkezett iralom és olvasmány után. Az időszaki lapok megtörék a' pályát, és most rohant csak a' francia könyvek' özöne Spanyolországba. Mindenki Dumas', Hugo Viktor', George Sand' stb fordításaira adá magát, és ki többet bizott magában, e' korypheusok szolgai utánzatára. A' madridi színpadokon nem vala egyéb látható, a' Porte-Saint-Martin drámáin kívül; az ugy nevezett eredeti darabok nem voltak egyebek, mint utánzásai francia mintáknak, telvék árulással, öngyilkolással, mérgezéssel, házasságtöréssel, minden bünnel, legundorítóbb meztelenségek' diadalában. Ez ugy nevezett romanticismus az egész spanyol iralomban elterjedt; sőt a' szokások-, képző-művészetek- és ruházatba is befolyást gyakorolt. Versenyeztek, ki bir hallatlan iszonyatok' feltalálása- és festésével leghajborzasztóbb aethetici hatást előidézni. Minden király, mint „Paduai zsarnok“ állítatott elő; kíváncsilag átkutatók a' régi történeti könyveket és krónikákat, nem öntanulásokra, és belőlök a' multak' tudomását meritni, de a' középkor' kegyetlen iszonyatait vadászni, és azokat olly stylan írni le, mire az olly igen illő név „akasztófai stylus“ (estilo patibulario) alkalmaztatott; a' „larmoyant“-nak épen ellentéteül. A' festők szinte az iralom' hurutjától megrontatva, csak borzasztó jeleneteket vetének vászonra, a' journalística is csak sötét tintával és árnyékokkal fedé magát; az uracsok és kisasszonykáknál divat volt a' szenvedő hálvány és száraz kinézés. A' fiatalság minél szegényebb volt koponyáján belül, annál hosszabbra növeszté külső díszét 's hajai, mint egy göndör achajainál függtek le vállain; a' nők ellenben nagy hajfűrtektől körülárnyozva, bő, pongyolán felvetett ruhákban jártak, és még járásokba is epedő pástor-órai „Abandon“ helyheztek. Illy befolyást gyakorolt a' párisi bitó-literatura, minek célja volt Ádám 's Évához — az emberi természet érzékiségéhez fordulni, a' kebel' Faunját kőrishogarakkal hössé táplálni, 's a' szabadon eresztett aljasságot, a' mindenre jogosított lángész' erkölcsi szabadságának kiáltani ki. A' jelen' hite 's a' jövő' reménye nélkül, irány 's céltalanul beszéltek „a' fiatal Spanyolország“ irói nem ritkán munkájok azon egy lapján meny- és halhatatlanságról 's egész catholicus hitbuzgalommal hívák fel Istent 's Szűz Máriát is, (puszta akarat tett nélkül) de közvetlenül utána tagadák istent, és elátko-

zák önlétüket, melly utóbbit tudomásomra soha nem tagadták meg. Több bűn és öngyilkosság lőn következése Spanyolhonban az illy iratok' olvasásának *). Ki ismerend e' francia torzképekben, mit romantikának adtak ki, azon lovagi keresztényen szellem' édes virágaira, melly hajdan az éjszaki Németországból spanyol földre ültetve át, itt Calderon, Lope de Vega, Cervantes és Quevedoban, olly fenséges virágzatra fejlett, 's utóbb Spanyolországból ébresztő, és melegítő viszhatást tőn éjszakra? — Szerencsére iralmunk' e' tévedése nem tartott tovább, mint 1838. végéig, sőt azon lázkorban is akadtak egyes munkák, mentek a' közös romlottságtól, mint p. o. Toreno' nevezetes történeti munkája, Martinez de la Rosa írásai, Lista, Larra, Mesonero, Breton de los Herreros, Tapia 's több másokéi. És ha bár azon túlzott romanticusok' irányát kárhozzatjuk és meg-harczoltjuk, de még is többeknek tartozunk közzülök azon igazságos elismeréssel, hogy talentum és képzeterővel nem kis mértékben 's részint tárgyismeretekkel is bírtak. Espronceda és Torrilla' dalai, egy Gil Donoso' és több mások' szép dictionja minden dicséretre érdemes. — Azon korszakba esnek még a' gúnybírálati nem' kifejlésének kezdetei, melly a' romanticismus után következett; a' nevezetes *Larra* kezdé meg azt *Figaro* álnév alatt, kit El Estudiante, Abenamar, Fray Gerundio stb álnévek követtek, mind talentom- és finomsággal kezelők a' gúny-irmodort.

A' bálványzott romanticismus' megbukását természet szükségesen heves viszhatásnak kelle követnie: — a' legtisztább classicismus- és aristotelesi szigorúsághozi visszatérésnek; de, szerencsére, nem így történt, és azóta a' spanyol iralom mind a' két ellenkező rendszert úgy látszatik közölni, hogy minden romanticus zabolátlanságot fékez, a' nélkül, hogy a' classicismus' merev türelmetlenségébe esnék. Martinez de la Rosa, Breton, Lista, Gil stb példát adának itt, 's az általok megtört uton haladnak a' a' fiatalabb írók. A' jelen kornak nyilvános elsőbbsége van a' közvetlen múlt felett, nem csak jobb szelleme, mellyel a' legfontosb socialis kérdéseket taglalja, tisztább morálja, és az iralmi illedelem' gondosb megtartása, hanem komolyabb és férfiasb iránya, 's a' tárgyak' gondosabb megválasztása által; mert mialatt az előbbi korszakokban az iralmi jelenetek' többsége költemények, novellák, „historieták“ és gúnyiratokból állt, most nagyobb hajlamot vehetni észre a' tudományokhoz, névszerint: a' történet, kormányzási ismeretek, státuszgazdaság, 's a' népnevelés' különféle kérdéseire, a' nélkül, hogy ez által a' szépliteratura- és dramaturgiához

*) Milly alaptalan árulkodás! — A' ford'

szerellem hidegült volna. Azonban a' novellaözon, példaül, igen elapadt, de új jelenetei többnyire eredetiek. Elég megjegyez-nem, hogy csupán Madridban az utolsó 4 hónap alatt (1841.) következő munkák jelentek meg, miknek ugyan egy része még bevégzetlen: körülbelöl 70 tudományos, 11 történetet, nevelés-módot, kormányzást tárgyazók; mint egy 20 fordítás, 7 val-lási irat; 14 széptani 's 12 political munka, részint nagyobb terjedelmü, részint röpiratok, 12 eredeti rimes színjáték, 8 fordított; 4 eredeti és 2 fordított regény.

E' jegyzék világosabban szól hosszas fejtegetéseknél, mu-tatja, merre hajlik a' mostani spanyol iralom. A' politica, mely ez előtt minden lelket elfoglalt, most alig ébreszt némi figyel-met *); a' spanyolok többnyire kigyógyultak azon létesíthetlen szép elméletektől; de e' gyógyulással egyszersmind az isten' ama bő ajándokai, a' mindenbei-avátkozástól alapos borzadást kapva, a' kor' komolyabb kérdéseit tartósb 's terjedelmesh szempontból tanulta nézni a' történet napmagasságából.

A' felszámított munkákon kívül, még több más is jelent meg Madridban, mik a' jó izlést előmozdítván egyszersmind az ipart is emelik. Oda tartoznak az úgy nevezett fénykiadások (illustralt) címképek-, fa- és aczélmetszetekkel, részint újabb közhasznu munkák. Így birjuk most Don Quixote' izletes ki-adását 800 fametszéssel; Quevedo' nagy Kópját (Grantacano) 2000; egy Gil Blast (melyről elmondhatjuk, hogy Francia-országból visszavándorolt hazájába Spanyolországba.) 600 be-nyomott képpel; Továbbá Napoleon' életiratát 900 vignettel egy festői utat a' világ körül; a' „festői Cuba-t,“ „la italia pin-toresca;“ „Istent és műveit;“ „Matild vagy a' keresztháborut“ 300 fametszéssel stb. Az illynemü kiadásokhoz Madridban a' fa-, réz- és aczélmetszeteket, valamint az alapjokül szolgáló rajzolatokat, kizárólag belföldi művészek adják; ellenben Bar-ceionában olcsóbban vehetni külföldi betümintákat. E' tekin-tetben érezzük még a' művészek' hiányát, de felébredt szük-ség kiképzendi majd számunkra.

A' mondottakat összefoglalva a' szép, jó és hasznos iránti fogékonyág ismét ébredez az irói osztálynál Spanyolországban és örvendeztetőt enged reményleni. Mert Lope de Vega, Cal-deron, és az utóbbiak, Moratin', Camponsanes' és Jovellanos' napjai óta, soha sem vívta ki a' spanyol iralom azon fontossá-got, mint most új fejlődése' kezdetén. A' szellemi vizsgálatok' és teremtések' mezején persze még rendkívüli lángeszek nem mutatkoznak ugyan, de lassanként számos reményteljes fiatal-

*) E' czikk az újabb jelenetek előtt iratott 's szerzője mint látjuk, „moderado.“

ság képeződik, 's így nem akarunk azon szép hitről lemondani, hogy Spanyolországnak egy új szellemi tavasz viruland, hogy ez, daczára a' többi europai ország' előhaladásának, iralmi tekintetben is, visszalépend a' nemzetek közti régi fénypolczára. — Röviden még megnevezzük azon írókat, kiknek munkái most a' közönség' figyelmét leginkább bírják: *Toreno*, a' „spanyol forradalmi történetével“ (*historia del levantamiento, de España*), mely nem csak gondos vizsgálathűség és lelkiismeret-séggel, de megfelelő stylben, szép, erényes Spanyolországot leg-szebb korára emlékeztető modorban is van írva. Don *Eugenio de Tapia*' a' spanyol civilisatio' történetével (*Historia de la civilizacion española*), mely jelenleg füzetekben jelen meg, szép szolgálatot és érdemet tőn hazája iránt, miként mély ismer-teit, mutatja fínom birálatát 's nemes életnézetét, 's jelenleg talán legfontosb jelenete a' spanyol iralomnak. *Martinez de la Rosa, Pacheco, Benavides, Minaño, Lista és Donoso* kisebb történeti művek- és emlékiratokban kitünőt adának. A' leirói és beszély osztályban út és szokásrajzokban nevezni méltó a' „Panorama Matritense“ *Mesonero-Romanos*-tól, 's *Miñano*' és *Gil Izidor*' munkái; a' gúnyszakban *Pelegrin, Segovia* és *Lafuente*. Jog- és törvénytban *Pacheco, Benavides, Escriche* és *Zuñiga*. Mint statustani író *Lasagra* már Franciaország- és Belgiumban is eléggé ismeretes. Költészeti, különösen lyrai osztályban sok volna előszámlálható; legnevezetesebbek: *Breton de los Herreros, Vega, Zorrilla, Espronceda*, — és egy német név: *Hartzenbusch*. Verseik legalább az eurythmiát és jóhangzást illetőleg, nem állnak a' régi „vates españoles“ édes csengései megett. Ezen újra csirázó szellemi élet, zöld és nyugodt oasis a' zavarok, gondok és csapások közepette, mik Spanyolország' politikai ujdon születését környezik.

A. Z. (1841. 24. oct. sz.) után.

B. M.

GRECCAI SZEMLE.

FÖLD- ÉS NÉPLEIRÁSOK.

Китай, его жители, нравы, обычай, просвѣщеніе. (*China, seine Bewohner, Sitten, Gebräuche und Cultur.*) Von Pater HYACINTH BITSCHURINSKI. St Petersburg, in der Druckerei der kais. Akademie. 1840. 1-ter Bd V u. 442 S. gr. 8-vo.

Miután a' chinai nyelvből néhány jólsükerült fordítások által méltó hirre kapott Hyacinth (Jakinf) atya, a' lefolyt évtizedben a' chinai szokások és intézvényekről különféle becses rajzokat bocsátott közre, ezen egyes értekezéseket fentelbi czím alatt több új adatokkal megbővitve összeszedé. Nem legcsekélyebb becese jelen munkának az, hogy Hyacinth atya abban majdnem csupán saját szemlélete és hűvárkodása eredményeit közli, készebb levén inkább Chináról egy minden részletekben egyiránt gondosan kidolgozott összes képcet nem adni, mint más hűváróktól valamit kölcsönözni. Egyszersmind e' műben találkozzunk — mondhatnók talán legelőször — egy művelt, szellemdús orosz' nézeteivel chinai szokásokról és életről, midőn az eddigi vizsgálók nagyrészt angolok, francziák és déleuropaiak valának.

Ámbár a' tisztas atya Pekingben tíz évi tartózkodása alatt, hol a' hazai nyelv' alapos ismeretét sajátjává tevé, — koránsem viselé magát a' keresztyenség' ügyében hanyagul — neki köszönjük p. o. a' görög egyház katechismusának chinai fordítását — még is ez egész könyvben dicséretes szabadalmúséget és türelmet tanusít, mi már az előbeszédben kedvező véleményt ébreszt iránta. Chinai szokásokat fekete szinekkel festeni, a' catholicus valamint protestáns missionariusokról — mint H. atya helyesen megjegyzi — még szellemdús és tudományos

írókra is átragadott, elannyira, hogy mintegy nemtelenül vetelkedve iparkodtak az árnyoldalakat mindinkább kiemelni, mintha az által a keresztyén nevezetek' elsősége jobban kiragyogna. „Legujabb időben — mondja szerző — *Morison* és *Davis* adták a' legelső igaz közleményeket Chináról; azonban ez írók igen rövid rajzokra szorítottak, mellyekkel csak figyelmet gerjesztének, de kevés kétséget oszlattak el.

A' tartalom' rövid átnézetét adjuk, mivel hosszabb kivonatokat a' hely' szüke nem engedne. 1) *A' chinai nyelv és irolomról*. E' részben mindkettő jelleméről semmi újat nem mond szerző, 's a' kiejtéssel legtovább bibelődik. — 2) *China' rövid statistikai ismertetése*. E' cikk már jóval előbb orosz folyóiratokban 's ezekből a' porosz kormánylapban is közöltetett. Itt, valamint a' könyv' egyéb szakaiban is, nem helyeseljük, hogy H. atya csaknem valamennyi statistikai és közigazgatási nevezeteket csupán orosz értelemben teszi ki, holott egy chinai intézet, hivatal vagy méltóság se' felel meg az oroszországi rokon fogalmaknak annyira, hogy elnevezésöket egymással gondatlanul felcserélni lehetne. — 3) *Egy pillanat China' iralmi műveltségére*. Ez egyike a' könyv' legtartalomdúsabb szakainak, főtárgyai: a' különféle alsóbb és felsőbb tanulmányok, és a' hivatalok- 's méltóságokra előléptető próbatételek. A' nép- (elemi) és felsőbb iskolákon kívül, (mellyek azonban nem egyetemeinkhez, hanem inkább gymnasiumainkhoz hasonlók), a' szellemi művelődés' terjesztését célzó intézetek: a' császári paedagogia *Kue-tsse-kian* Pekingben, a' csillagászati collegium *Kin-tian-kian*, és a' császári academia *Han-lin*.

A' kui-tsse-kian vagyis nevelőintézetben a' hazafiak' számára, a' meghódolt vagy adózó hercegek és némileg kedves személyek' fiai vagy rokonai nyernek tudományos nevelést; ez intézet' tagjai egyszersmind ellenőrjei egész országban a' köznevelésnek. — A' császári academia *Han-lin-yuan*, collegium Pinselwald, egy collegiumból és cancellariából áll. A' collegium' tagjai, számra 25, külön bizottmányokat képeznek, mellyek kötelessége a' kormány' költségén kinyomtatandó nagy nemzeti műveket szerkeszteni. Ezen férfiak' törekvése által a' mai uralkodóház kezdetétől 132 nagyrészt több kötetekből álló munka jött napfényre, köztök, egy általános és külön országstatistica, földleírás, különféle igen tartalmas szótárak, encyclopaediák stb. — A' Han-lin-yuanhoz kapcsolvák: az udvari hirlap' hivatala és egy történeti társulat. A' hirlapírók némi hivatalos naplót vezetnek, mi havonként két kötetben, de csak írva, jelenik meg, és legjelesebb anyag-gyűjteményül szolgál a' fenálló uralkodóház' hivatalos történetéhez. A' Pekingben naponkint nyomtatva megjelenő kormánylap ezen folyóiratnak csupán kivonata, és mint állítják így volt már sok századokkal krisztus előtt.

4) *Nyilvános és családi élet.* E' szakasz több rovatokra oszlik, névszerint: a) *Paloták és más középületek Pekingben.* b) *Az épületek' alakja 's elrendezése.* Mindkét czikken csak kivonatkép ismételtetik, „szerző már „Peking' leírásában közrebocsátott. — c) *Chronologia.* — d) *Időszámítás általaiban.* E' tárgyak felett jobban és alaposabban értekezik *Ide-ler a' „chinaiak' időszámításá"-ban.* — e) *Adó és hódolatok* (üdvözetlek.) A' mit *adó* (kúng) alatt érteni kell, az China hűbéralkotmánya korában a' vazallok' tartozása volt, mit a' császárnak évenként hűbér-tartományuk legjelesebb terményeinek egy részével fizettek le. Eltörültetvén azonban krisztus előtt 231 évvel a' hűbérrendszer, e' nevezet — adó — átment azon köteles és még önkényes ajándékokra is, melyeket alattvaló vagy független idegen herczegek a' császárnak küldöttek. A' hódolat — piáo — loyális gondolkozás és feltétlen ragaszkodás írásbeli kifejezése ünnepélyes alkalommal. Mihelyt valami idegen követtség, jöjjön bár Ázsiából vagy Európából, a' chinai birodalomba lépett, legelőször is megbízólevelét kívánják, azon ürügy alatt, hogy tartalmát lássák; 's ha ez irománynak más czíme volna 's nem piáo — úgy a' követségnek vagy ezt kell megbízó levelére tennie, vagy egyszerűen visszautasítatik. Valamennyi ajándék pedig *kung*-adórovat alá jegyeztetik. Mig China európai hatalmakkal közlekedésében e' két kifejezéssel élhet, addig viszony-egyenlőségről álmodni se' lehet. — f) *A' chinaiak' nevei.* — g) *Szertartások* (nagy és kis udvarlás, trónfogláló ünnepe, császár' és császári herczegek' menyekzői, császári temetkezés, menyekzői és temetkezési népszokások.) — h) *Nép-ünnep.* — i) *Étkek és italok.* — k) *Ruházat.* — l) *Élelmi rendszabályok.* Chinában a' meghódított és védtartományokon kívül, a' lelkek' kerékszámá 360 millio, szántó föld pedig 47 mill. dessjatine. Itt nincsen mező vagy ugar. Déli tájakon évenként kétszer aratnak rizst, középszerű aratáskor egy mag százat ad. A' birodalom' éjszaki részén főleg köles és buza vettetik; a' buza május végén és június' elején érik, a' köles szeptemberben. Baromtenyésztés nincs divatban, 's ezért a' kevés háziállatok' táplálása nem sok gabonát kíván. Ha ide vesszük még a' déli tenger' szigeteiről átszálltmi szokott rizs' mennyiségét, valamint általában a' chinaiak nagy mérsékletességét, elhíhetjük: hogy egy dessjatine föld nyolcz embert eltáplálhat. Sáska-pusztítás-kor, vagy ha szárazság vagy áradás miatt rossz termés van, minden kigondolható rendszabályok által ügyekeznek a' Lajon segíteni, — a' közmagtárakból minden családnak, szükségéhez képest 's aránylag olcsó áron gabona osztatik; az adót enyhítik vagy ideiglen meg is szüntetik; áldottabb vidékeken életet vásárolnak stb. Minden helyhatóság szoros kötelességiben áll a' vizenyős lapályokon találkozó sáska-fészkeket kora tavaszkor

különösen e' végre rendelt emberek által a' földből kiásatni 's elégetni, 's a' mennyire emberileg lehetséges minden egyéb országos csapás ellen czélszerűen rendelkezni.

b) *Fenyítő törvények.* Kevés új de 305. Japón azon fontos jegyzet áll, miszerint a' most uralkodó ház alatt (1644. óta) a' tisztviselők minden testi fenyítése eltöröltetett, 's pénzbírság, hivatalvesztés vagy száműzetés rendeltetett.

7) *Shamanismus:* A' pogány sibiriaiak' egész vallását, mellynek szokásai a' pekingi császári mandju udvarban még folyvást divatoznak, H atya legjobban írta le. Mai napig sincs a' shamanismus északi őstanyáin se szent könyv, se templom vagy imaház, se' vallási szertartásra rendelt időszak. Csak a' mai császárok emeltek e' vallásnak Pekingben templomot 's adtak neki liturgiai szerkezetet. A' shaman istentisztelet a' császári lakban két helyen tartatik: a' császárné palotájának egyik teremében és egy nagy épületben, mi három igen egyszerű külsejű 's minden ékesség nélküli templomból áll. A' szertartást 12 hölgy vízi végbe, nejei ugyanannyi testőrzőszeregbeli tisztnek, szolgálatukra 36 alpapnő áll; 37 asszony bizonyos fabéj-ját apróz össze, más 19 pedig e' porból egy nemét készíti az istentiszteletnél szükséges füstölőnek. Ezek mindnyájan katonanők. A' shamanok istentisztelete az égnek és ongoroknak van ajánlva; az utóbbiak alatt olyan emberek kimult lelkeit értik, kik éltökben sok jót tettek. Nagy részt ezen ongorok istenített tunguzok, valóságos tunguz nevekkal; Chinában azonban a' shamanismus három legfőbb ongorjait tisztán politicai okokból a' buddhismus- és status vallástól kölcsönzé. — Szerző részletes leírását adja a' shaman vallási szertartásoknak.

A' 9-dik szakasz' tartalma *Krusenstern* világhajós' feleleteinek magyarázata, — azon 27. nagy részt statistikai vagy nemzetgazdasági kérdésekre, mellyeket neki Chinát illetőleg feladtak. Ezen jegyzetek részint megezáfolók, részint igazolók vagy kiegészítők, néhány új 's érdekes közlést foglalnak magokban a' kölcsönözött tőkek' kamatairól, kereskedői váltók-, áruszállítások-, posta intézet-, mérték-, kormányjövendelmek-, társulatok és czéhekről, rabszolgaságról, nemességről stb néhány pontot kiemelünk közülök.

Postaintézet. Pekingből mint császári lakhelyről lovasposták mennek minden nagyobb országutakon, mellyek a' tartományi fővárosokba vezetnek, ezen intézet azonban csak hivatalos irományokra terjeszkedik; egyesek' leveleiket hírnökök által küldözik szét, 's pontosan kézhez jutnak, ha a' vitel' ára fel van rájok jegyezve. Tulajdonkép posta' hiánya igen károsan hatna a' kereskedésre, ha az országban olly élénk 's kiterjedt kereskedési közlekedés nem divatoznék, 's innen van, hogy e' nemű közlekedéseket minden kigondolható rendszabályok által

könnyítik. Vannak Pekingben egyesületek, mellyek a' bir da-lom' majdnem minden nevezetes helyeivel privátposta összeköt-tetést tartanak. Ha valaki utazni vagy valamit máshova küldeni akar, legyenek bár levelek vagy egyéb tárgyak, csak a' város postaházához kell mennie, 's idővesztés nélkül, állandóan sza-bott árak mellett, csupán az indulás' vagy elküldés' napját je-gyezvén fel, azonnal szolgálatára állanak a' kívánt lovak vagy öszvérek. Az árak mindig jutányosak, kiváltkép ha többen utaz-nak együtt vagy küldenek holmit. A' postaegyletek a' fuvaro-sokkal minden állomáson a' vonómarhák' felváltása végett ösz-szeköttetésben állanak. Levelek, mellyek európaiaktól Peking-ből Európába küldetvék 's viszont, a' kormány clibe terjesz-tendők, hol le is pecsételtetnek.

Társulatok és czéhek. A' törvény Chinában csak két ren-det ismer: az előkelőket és pórnépet. Amazokhoz tartoznak a' hercegek, országos tisztviselők és tudósok; a' néphez a' ke-reskedő osztály, földművelők és mesteremberek. E' második rend több osztályokra szakad, mellyek azonban egymás közt csak foglalkozásukra nem pedig rangra nézve különböznek. A' kormány egyik üzletnek sem tulajdonít kizáró elsőséget; ezért Chinában nincsen se kereskedői társulat, se polgári czéh, va-lamint olyan külön törvények sincsenek, mellyek a' polgári kötelességeket 's polgárilag egyenlő mesterségek egymás iránti viszonyait meghatároznák; ily törvények hányában ősi szo-kások vezérelnek. — E' szokások néha magokban tekintve, elég csudálatosaknak tetszenek, de összevetve a' többi hasonneműek-vel, vagy körülményekhez mérve, mellyek velök összeköttetés-ben állanak, úgy valóban meg kell vallanunk, hogy azok a' körülményekhez igen czélszerűen alkalmazvák. A' mesterembe-reknek városokban vagy nagyobb helyeken közönségesen hó-dékban, nem pedig házakban van műhelyök, és sokan, kik ha-sonló mesterséget űznek, gyakran a' többtől elkülönözve egy tulajdon kis utzában laknak, valamint az egyneműekkel keres-kedő kalmárok' boltjai is hoszu sorban nyúlnak el egymás mellett; és nem csupán hason árucikkekkel ellátott egész sor boltot, hanem az árusokat 's azon mesteremberek' egyetemét is, kik hasonló foglalkozást űznek, ezen általános nevezet alatt *Hang* értik, melly szó tér, vonal, sor és üzlet' értelmét magá-ban foglalja. Midőn p. o. Oroszország' kereskedése Chinával Kjachtaban először megnyitattott, a' chinaiak árucikkeiket *nyolcz sorba* (*pá-hang*) osztották; 's e' szerint neveztek min-den sorra főnököt. Ugyanazou elv szerint választottak Canton-ban az európai kereskedés' megnyitásakor 13 előljárót, ugyan-annyi *hang-* vagy *hong-*ot; kik egzszermind külkereskedésre nézve, nagy felelőség mellett, közös szabadalmat nyertek, kikre tehát a' testület czím nagyobb joggal illik. — Ezen kívül

1813. I.

2

Chinában azon szokás divatoz, hogy hason üzletli vagy mester-ségü emberek évenkiint egy bizonyos napot közösen játék 's mindenféle szertartások közt megünnepelnek. A' színészek Pe-kingben a' színház' alapítójának születésnapját ülik meg. A' vászon és thea kereskedők évenkiint a' legöregebbiktől kitzüött helyen összegyülnek 's közakarattal megszabják az árakat, mi-ként áruikat különbféle helyeken adhassák. Illy összejövetelek közönségesen lakomák és népvigalmakkal, nyilvános színészi előadásokkal fejeztetnek be.

A' tizedik szakasz az erkölcsi állapotról értekezik. H. atya előtünteti a' chinai nemzeti jellem' fény és árnyoldalait, 's megjegyzi, mikép részrehajlatlan szemlélődőnek meg kell val-lani, hogy a' nemzetben sok jó és elég rosz is rejlik, vagyis jó oldala tulnyomó. Elősorolja a' rendszabályokat, mellyek sze-rint a' kormány a' jó erkölcsöknek mindinkább nagyobb rést nyitni törekszik. A' 11-dik szakasz végre előadja a' chinaiak' fogalmát a' világ' eredetéről. Reánk nézve, kik e' tárgy felett régibb missionariusok' tollaiból olly sok alaposat birunk, e' szakasz kevés újat nyujt.

Allgem' Literat. Zeitung (Nov. 1841.) után.

M. J.

Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839. By James Stanislaus BELL. London, Bentley 1838. Két darab 8-dr.

Ki political lapokat olvas — 's ki nem olvas mai időben legalább egy political lapot? — ismeri a' szerző' nevét. „A roka“ — the vixen — expedíciója már megismérteté, 's azóta ismételve állott az újságolvasó világ előtt. 1837-ben tavasszal Bell másod-szor ment a' cserkesz földre, 1839-ik végéig ott mulatván visz-szatért Angliába; a' nélkül, hogy valaki a' 2000 ezüst rubelt megszerezni igyekezett volna, melly az orosz kormány által fe-jére szabott. Dragoman-ja fejére tett 1000 rubel is senki által meg nem érdemeltetett. Ebből következik először, hogy Bell' jelenlétét a' cserkesz földön az oroszok nem vevék egykedvűen; 's 2-or hogy árulás nem kitünő tulajdonuk a' „vad horgylakók-nak.“ De a' könyv, azaz a' benne közre bocsátott levél gyűj-

temény, mellyben a' szerző Cirkassiából homi barátjaival naplója legérdekeseb pontjait közlé, — maga ezen levélgyűjtemény is az illető népről igen kedvezően ítélt. Mindenek előtt, hitelt követelő körülménnyességgel írja le a' cserkeszek' társasági viszonyukat; megszűntek immár csupán vadászok, csupán pásztorok, csupán szántóvetők lenni. — A' belső 's külső kereskedelemre is fordíták figyelmüket. E' mellett alkotmányuk' gépezete kevésbé külső és forma, mind az arab beduinok, vagy más nemzeteknél, mellyek a' vadon élet' határait még túl ueni haladták. — Hűségben, valóságban, test- lélekkel szabad népként tűnnek elő, melly a' szabadság' áldásait majdnem gond nélkül élvezi, — 's nem kéntelen érte azon árral adózni, mellybe az úgynevezett civilisált statusokban a' szabadság' élvezete kerül. Hogy ezen helyzet nem anarchiai bizton lehet állítani, mig kétségtelen az, hogy az anarchiában nincs fenálló utalkodásrendszer; de van sok zavar, sok erőszak, vérontás, 's számtalan nyomor, melly következménye a' féktelen indulatoknak; mert véleménye szerint a' — bellum omnium contra omnes jellemzi a' természeti állapotot. A' helyett azonban hogy a' nép-jellemmel egyező tökéletlen, szabálytalan cserkesz törvényeket (institutiókat) mellyeket Bell kétségtelenül híven terjeszt elő, szörszálhasogató criticának vetnök alá, tanácsosb lenne ebben jelet látnunk annak, hogy a' cserkeszek jelenben a' culturára leendő átalakulás' korszakát élék. Legyen ez bármint, annyi bizonyos, hogy a' cserkeszek' jelen helyzetükbeni rendeltetésük, súlyos harcz egy hatalmas országgal; melly institutióknak kiképezésére nézve szinte kifejlődési korszakot él. 'S ez az főleg, mi a' cserkeszek' helyzetükhöz oly mély érdeket csatol, hogy csak angol sajtószabadság ítéltet rólók részreahajlatlanul. A' cserkeszeknek Oroszország elleni harcaiban, megújulnak Görögországnak Persiával viselt háborúi; csak hogy akkor a' szabadság' zászlója nem az ázsiai partok felől lengett. — Bell' „naplója“ sem azon csudálatos harcz' leírása, sem csupán útleírás; mind kettőnek keveréke, hol az olvasó harcz-térről — gyászünnepeyre, menyekzöből viadalba, családi körből tanácsülésbe vezéreltetik; 's épen ezen különbféleség adja meg a' könyvnek legnagyobb érdekét. — A' szerző az országot minden ágaiban bejárta, tanácsülésekben többször mint választott bíró ítélt, több főnöknek tanácsnoka, betegeknek vigasztalója volt; — az ellenség ellen felkeltteket kérésé, 's az orosz erősegek' ostromtervét ő készíté el, melly elutazása óta sikereltetett, 's többnyire szerencsésen. A' szerzőnek tehát alkalma volt a' tárgy' leírására anyagot gyűjteni, 's mint látszik ő oly férfiú, ki illy alkalmakat használni tud. Bátorsága nem rettegi de hasztalanul nem is keresi a' veszélyt; nyugalommal, észszel vizsgál, a' nélkül, hogy nyugalma jeges hidegséggé, esze

sértő egykedvűséggé aljasodna. Nem minden szó sérti őt, nem látja minden szemben a' bizalmatlanság' kifejezését, 's ha valóban megsértetett 's félreismertetett, a' megbánónak szívesen nyújt béke kezét. Mindent megbocsájt csak a' zarnokságot nem, mindenki iránt barátságos, az oroszot kivéve. „Már e' szó felingerli epémet.“ Illy tulajdonokkal felruházott férjűnek sikerülni kellett egy tárgyat hatalmába keríteni, 's az érdeket, melyet a' cserkeszek' ügyök iránt érez, mely gyakran szívéből forrón tollába buzog, olvasóiba is beönteni. Ő szereti a' cserkesz népet, de nem tagadja, hogy nagyok hibáik; büszke, hogy a' nemzet vendégeként fogadtatik, de nyíltan kimondja, hogy vendéglői néha durvák, barátságatlanok, tolakodók; csudálja hon szeretetüket, szívesen beszél tettekről melyek Homer' hős korára emlékeztetik, de nem állítja, miként honszeretetük mindég tiszta láng, 's hogy tetteiknek néha homeri mellekczélyjök nincsen. Mindezt egymás mellé helyezve, 's a' rosztat a' jóból kivonva utoljára az tűnik ki, hogy soha hon hőbben nem szeretteték, mint a' cserkeszek szeretik a' magokét, hogy szorosabban mint nálok nem szövődnek családi lánczok, hogy szivesebb ragaszkodás, hübb barátság máshol ritkaság lehet, hogy a' honvédelmi felszólítás sehol szebb vitézséget nem ébreszt, 's ember készebb nem lehet hibáit megvallani, 's bocsánatot kérni. Ref. örömmel olvasá a' könyvet 's kedvetlenül látá végét közeledni, habár nem tagadhatja, hogy néhol a' szerző nézeteivel, ítélivel nem egyez, 's különösen akkor, midőn I. Palmerstonról beszél. Bizonyára félreismeri korunk' egyik leggyakorlottabb statusférjűjének politicáját, 's mint többek, igazságtalan azon férfi iránt, kinek political helyzete évek óta éppen olly emberszerető, mint szilárd. 'S színt olly szilárd, mint bölcs vala, 's kit némethonnak csak azért is becsülnie kell, mert alkalmat nyujta neki a' „ne nyerjék meg-et“ megkezdni. Ez azonban Ref-t nem gátolhatja abban, hogy a' szerző vállalkozó lelkét, lelkesedését, nemességét teljes mértékben ne méltányolja. Circassiába a' nemzet' háláját, Európában minden derék férfi' kézszerítésát megérdemlé. Azt, 's cmezt megérdemli, nem mivel jeles, tanúságos útleirást közlött, hanem mert aldozat, 's fáradozástól nem iszonyodott, csak hogy a' cserkeszekre nézve a' civilisatio, és rendezett kormány útján sikerrel koronázott ellentállást lehetségessé tegyen. Ki azonban a' könyvet csak mint útleirást kezéibe veszi, nem örömet vál meg tőle, talál benne merényes kalandokat 's hajszálnyi meneküléseket, különös események- 's elmés vizsgálódásokat, sokat, mi a' cserkeszek' vallás- erkölcs- 's szokásaikra nézve új és mulattató. Már azon gondolat, hogy az orosz őrseregen, 's még inkább a' lovagi mód mellyel keresztül tört, sok olvasót kecsgettetni fog. Olvasónék gáncsolhatuak a' szerzőt, hogy a' szép

cserkesznöknek külön cikket nem szentelt. Igaz — ezt tehette volna. De ki olvas, a' helyett, hogy átfutja a' lapokat, a' szép cserkesznök' helyzeteik, szokásaik, 's jellemük felől becses adatokat találand, 's a' szerző végre még a' szép europai nők' köszönetüket fogja megnyerni, hogy mindent egy képpé nem olvastott.

W. Seyffarth után (Allg. Lit. Zeit. März 1841. Nr. 57).

S i l v i o.

Das Land Tirol. Mit einem Anhang: Vorarlberg. Ein Handbuch für Reisende. Drei Bände. Innsbruck. Wagner, 1839. 8-adrét.

E' mű, mellyhez fogható kevés találatik, sok évi munkának lassan érlelt, leggondosabb szeretettel ápolt gyümölcse. Szerző Tirolban honos, egész életén át tanulá ismerni a' szép hegyes tartományt, beutazá minden völgyét, hon van mindenütt 's valamint a' tartomány' természetét 's mostani állapotját és a' népek most élő nemzedékét, ugy korábbi történetét is legpontosabban ismeri, minden vidéket, sőt minden falut saját szemlélgetésből (autopsia) ír le, 's minden szónoklati cikornya nélkül, mindig egyszerűen, de világosan 's festészi elevevényben, és minden helybeliséghez oda köti közvetlenül annak történetét is. Egész tartományt 's népet oly élesen szemügyre venni, minden sajátságában oly híven rajzolni egészen új tünemény 's csak ugy volt lehetséges, hogy szerző teljes életében e' kedvelt tárgyal foglalkodék szakadatlanul 's maga Tirol nem nagy kiterjedésű.

Szerző az általános bevezetésben értekezik: történetiről, földiratról, staticairól, füvészetiről, ásványtaniról, politicalairól, országrendiről, adóról, törvénykönyvekről, papságról, tanodaügyről, egészségi állapotról, irodalomról 's művészetről. Ezekbe befoglal mindent, mi Tirolt általában illeti, a' nép' történetét fő fejlődésében, a' tartomány' természetét, termékeit, szerkezetét 's részességét szellemi életben, irodalomban és művészetben. Ezen átnézésekben szerző' alapos ismerete 's nemes, tiszta szelleme kitünik mindenütt. Különösen örvendetes azon helyes tapintat 's természeti, a' hegyek' fiához annyira illő egyenesség, mellyel minden kérdést megvet. Világosan ellene

nyilatkozik a' havasi természet' mesterkelt 's modoros magasztalásának, mely a' történetírásból kiindulva, költészetbe 's természetleírásba ment át; azon tanulmányos szíveség- és becsületességétől, azon kaczerkódás a' schweiczisíggal, mellynek csakugyan esuzó szolgáltság 's az egész világnak való szolgálat volt fő oka. azon duzzadozó historiographiától fogva le egészen a' mimili-irodalomig. E' tekintetben szerző épen olly helyesen ócsárlólag mint méltányosan ítél báró Hornayr felett: „Előadás módjában szerfelett sok erő, rövidség 's nyomóság van. Müller János' írásmódjához hasonlólag, kit Hornayr elérni törekedett, de mint Müllerében, sok feszesség, harmoniatlanság, merevenség történeti ártatlanság nélkül. Az elbeszélő' hűsége czélatosság felhalmozott okoskodásokban 's politicalag szilárd gondolkozás' tartalmatlanságában szenved. Mind e' hiány mellett is Hornayr első tirol marad, ki nem mint csak gyűjtő, egészé dolgozta az összeszedettet és szerencsésen áthatott magához a' történethez.“

A' tirol viszonyok' általános áttekintésénél önkénytelenül kell kérdeznünk magunktól, miért nem bír e' tartomány még mindig nagyobb nevezetességgel Németország' összeskereskedésére? csaknem elzárja inkább a' kaput Olaszország felé, mint kinyitja. — Tirol' nagyszerű természete még sokkal kevésbé ismeretes, mint Schwéizé. Már Buch Leopold figyeltetett bennünket e' tartomány' ritka ásványgazdagságára, mely azonban még nem kutattatott fel a' tudomány által, olly kevésbé a' tájképeké' festészek által. A' tirol népben (melly közt a' bajor és alemann német vér elsőséggel bír a' déli tájakba szorított rhäti vér felett) a' férfias erőt és szépséget, a' szilárd hűséget 's bátorságot, a' mély vallásos bensőséget, a' gyöngéd művészi tapintatot, nagy erőművi talentumot, a' szíves kedélyességet és szerfelett vidám humort (melly csak a' rhäti népségnél hiányzik) csudálja az ember. — Tirol' története több nagyon érdekes időpontot sorol előnkbe. Legfontosabbak: a' romaiak általi meghódítás Drusus és Tiberius alatt, — a' longobardoknak villongásaik Olaszországból a' bojárakkal éjszakon, kiknek grófjok Botzenben lakék, — a' kegyes, a' kereszt-hadak' és szentek' történetében olly nevezetes meran-báz' kormányja, a' nevezetes kormányváltozások a' mindenütt ismeretes Maul-tasch Margit alatt, mellyek' következtében Tirol a' habsburgi házhoz jött végre, — az üressehü Fridrik' bukása 's visszahelyeztetése, ki a' constanzi gyűléskor letétetet 's elnyomatva Tirol' nemességétől, határozott demokratái irány által a' parasztok' segélyével újra hatalmába ejtÉ Tirolt, a' nemességet meghódítá, a' habsburgi ház' uraságát Tirolban megerősíté 's a' parasztoknak azon szabadságot adá egyszersmind, mellyre azóta mindenkor annyira érdemesítették magokat, — a' refor-

mátio' viharai, mellyek Tirolt is érinték, a' protestantismus' erőszakos elnyomása, a' lutheranus bányászlegények' kiűzetése a' bányákból, — a' tiroloknak nagyszerű csatáik Franciaország ellen 1797, 1805 és 1809-ben, azon halhatatlan tettek, mellyek még a' német nemzet' becsületét menték meg az egyetemes gyalázat' korában.

Miután szerző Tirolról 's népéről általánosan 's aránylag röviden szólott, egyes tartományrészek' leírására megy át, 's leírását a' vízmelleki vidékekről vagy völgyekről folytatja. Első kötet az általános bevezetésen kívül magába foglalja még egész éjszaki Tirolt, a' hosszú Inn völgyet; második déli Tirolt, a' nagy Puster-, Eisack- és Etschvölgyet; harmadik a' sok kisebb mellékvölgyet. Szerző minden egyes völgyről a' tájképinek, stasticainak, történetnek, öltözeteknek, szokásoknak stb., különös pontos rajzolatát adja, hámulatos munka, de ifju és soha ki nem fáradó erővel végrehajtva, 's folytonosan meglepőleg a' felfogás' élessége 's festési pontosság által. Mindenütt kitünik, hogy festőnek azon helyen személyesen kellett lennie, minden sajátosságos kis vonásból, mellyeket csak autopsia tanít ismerni, 's mellyek a' figyelmes olvasóra nézve mindig legnagyobb ingerrel bírnak.

Először éjszaki Tirolról. Az innvölgyiek ekkép rajzoltatnak: „A' nép' eredeti ereje Felsőinnvölgyben órháti származatú, csak halkán rángva roman elem után; minden komolyságával a' gondolkozásnak, minden lassúságával a' jellemnek, minden kitűnéssel az értelemnek, mellyet a' rhäti nemzettségben csudálunk. A' torlóngó népözönlés éjszakról korán hojoári népcsoportot ültete e' régibb népségára, 's ezen elágozásból származék a' felsőinnvölgyi néptypus minél magasabban felfelé, annál rhätiebb, minél mélyebben lefelé, annál hojoárabb, egészben mégis a' rhäti elemnek olly túlnyomóságával, hogy abban a' hojoár elem az ő hajlékonyságával, könnyüdedségével 's kedvével mintegy kötöttnek látszik. Alsó Innvölgy, csak a' dél felé terülő mellékvölgyek' véghatáriban körítve rhäti sarjadéktól, legrégebb időtől fogva hojoár népeknek hazája, hosszú századok' folyamában legerősebben 's leghathatósabbban kialakítá a' hojoár néptypust, szokás, törvény 's vallás által szilárdul gyöközve az atyai örökben, miudekkorig legkitűnőbb ellentéte felső innvölgynek. Az alsó innvölgyi karesu, nagysága derékig legszebb arányú, könnyü mozgalmű 's járású, sima és csúszósnyelvű 's kifejezésű, zajongó dallásban és örömben 's képezetben, kimeríthetlen kedélyű 's bizodalmű, gondolatokban visszamentartózkodó, hőérzékű 's megbánó, szerfelett csinos öltözködésben, tiszta a' házban és szobában. A' felsőinnvölgyi inkább erősb és vaskosabb, mint kellemes 's csinos testalkatú, majd izmos szélességű, majd vékony, czingár

testü teliség nélkül, sötétebb színü, jeleltebb vonalmú, arcban, öltözetben életnyilatkozásban mélyebb komolyságra hajlandó. Nyelve, a' görög doriai szójejtéssel összehasonlítható, hosszas kinyújtású, esetenül eltöltve a' hangzókkal, kellemetlen a' fülnek, nehéz az értelemnek. A' nép' érzeke csendes, gyakran komor, regék és dal nélkül, egy alakú, mint hona' hegyei, szófukar, visszatartózkodó. az életszorgalom' és életkomolyság' mélyen jelelt nyomaival. Valamint Alsóinnvölgy' hegységei német térré lapályúdnak lassanként, minden helynevezet Schmel-ler' bajor idiotikonjában fut ki, úgy az udvaroknak ó német szórakozottságuk, a' szabad parasztság saját göröngyén, saját erdejében, saját forrásánál mindinkább szembetűnő, a' birtokterjedek, egyes birtokosok' eselédsége folytonosan növekszik, a' gazdaságüzés' növekvése és szétágozása mindenütt látható, idegenkedve minden telekfeldarabolástól, a' házi erőnek vesztegetésétől, régi nemzetségnek gyakran példátlan megmaradása az atyai ősi birtokon. Felsőinnvölgyben majd romani szóhang lo-pózdik a' helységnevekbe, mindinkább terjedve a' völgyeknek területével, végre egészen romani 's rhäti szóhangban menvén át, a' helységek mind szűkebben, zárt házesoportozatokba szo-rulnak össze, szorosan egyb-füzött közeletbe a' bárói német parasztság' kizárásával, a' birtoktömegek feldaraboltnak, so-ványtúl jutalmazva a' földműves' fáradságát, a' családi életnek 's családi boldogságnak semmi nagy érzelmét nem alapítván meg. Az alsóinnvölgyi szerfeletti bőségekben van havasai' tejének és vajának, a' fejestelén középpontja az ő gazdagságának, büszke-sége háztartásának 's keresményének, a' havasi gazdálkodás ha-tározott legelőjogban szabad tulajdonul összekötve udvarával, lakása jobbára fából mint kőből építve, tisztla környekü, gyakran kimeszelve és tisztán tartva. Felsőinnvölgyben a' tej-és zsírkészítés legmérsékeltébb házi szükségig száll le, soványan jövedelmez, a' szarvasmarha mint föladási czikke a' birtokos-nak, széna 's jászlon- tartás által tenyésztetik, a' havasi gazda-ság általában az egész község' dolga a' megtelepült községta-gok' kitelelt marháiknak köz felhajtására, azért terméketlen évben végtelenül igényeltetik; a' házak kőből építvék 's nem ritkán kellemetlenek kívülről. A' föld' soványsága a' felsőinn-völgyeket félévi kivándorlásra kényszeríti Schweizba, Sváb- és Franciaországba föld- és kőműveseknek, pásztoroknak, bányász-legényeknek stb, ki nem véve még a' lányokat sem; e' gyakra-n ismételt forgalom idegen szokások, nyelvek közt eltarkítja 's jellemtelenné teszi a' homi különböztető arecszánt, azért nincs semmi nemzeti öltözetük, azért öltenek gyakran félpolgári szint 's viselnek rövid német dolmányt. Az alsóinnvölgyi, felemel-tette gazdagabb földviszonyok' termékenysége által, csak mint adó 's vevő vándorol a' közeli határvidékre, a' zillervölgyi a-zonban satócsként a' távolba, mindnyájan büszkék nemzeti-

ségökre, azt magasztalva 's még torzalakoskodva is (mint természetie énekesek 's előbb udvari bolondok) külföldön, miért a' belföldi szokásra nézve kevésbbé veszélyesek."

A' nagy Pustervölgy' lakóiról így nyilatkoznak: „A' lakosok nagyobbbrészt a' bojoár néptörzshöz tartoznak; csak a' déli völgyeknek 's hegyeknek van némi vegyülésök roman vérrrel, valamint a' hegyes vidékek' éjszaki része még világosan órháti erőre és vonásokra mutat. Mindjárt a' belépésnél a' völgybe Alsóvintlnél a' legszebb hölgyalakok lépnek a' vándor elébe, millyeneket másutt nehezen talál az ember, honi nyelv szerint úgy nézván ki mint tejes vér. Ruházatjuk nagyon illedékes, csaknem éketlen, inkább sötétet mint világost játszva, következőleg nem igen mesterkél. Jellemző a' kar- és lábruházat nyáron, egy neme a' harisnyáknak (tirolul Stutzen), felül és alul kereken levágva, 's úgy huzva a' lábszárra, hogy mindkét oldalon még kevés csupasz látszik át, nagyobbbrészt gyapjuból sajátkezüleg készítve. A' főkötő csaknem egészen kiszorítá a' kalapot. A' mellény' felcziczomázását 's ránczokkal halmozását, schol sem látja az ember, mint Sterzing' környékén. A' férfiak szinte nagyon erős és szép alkatot mutatnak, de épen olly egyszerű, setét 's festészietlen ruházatot. Valamint az öltözet, úgy miudkét nem' jelleme is igénytelen, inkább hideg mint tolakodó, eltökélt szilárd, kitartó, szerfelett megelégedő, inkább ésszerű mint ábránd- és szelleműs. Azért nincsenek nemzeti dalaik, mondáik és regéik, azért a' kitünő nyugalom és önmelegedés mindenütt. A' parasztban, kivált magányos hegyudvarokban, mély, magábatért szabadságérzés gerjedez, melly felingerelttven, legmerészebb halálmegvetéssel tör ki 's kitartólag lángol vészben és vitában. Példakép említjük Stegert, az 1809-k év hőst, brunecki születésűt, 's vitéz bareztársait, kiknek elvök győzni vagy halni saját ököltre idegen sugallás nélkül egyedül maradt mocsoktalanul Tirolban. Az alsó pustervölgyiek azonban sok benső érzelmet mutatnak vallásban, komolyabban egy tirol sem veszi az istent 's isteni dolgokat. Emberi tekintélyt, szolgálai félelmet nem ismernek, 's ha Kant ma Pustervölgyön átutaznék, ha Fenelon meglátogatná őket, az sokat találna a' mozdíthatlan erényből, ez a' haszonkeresetlen Krisztus' szeretetének valósított eszményét találna fel nem egyszerű. Népábrándozás, babona, zajos örömlengés és vidámság sovány földön nem akarnak tenyészni. Nászai mérsékeltek és illedelmesek mint gyermekkeresztelés, 's templomszentelésök zajtalan." — Tovább lefelé Karinthia' vend eleme veszi kezétét. „Lienz' népessége bojoarok' 's vendek' vegyülete, kik itt szazados hosszú viadalban törtek egymásra, 's végül békével megtelepedtek egymás mellett. Fényoldalról a' bojoári, árnyoldalról a' vendi elem uralkodóbb. Idő' folyása alatt azonban

mindkettő oly bensőleg német néppé olvadt össze változó forgalom' köz köteléke által, hogy arczvonásaik' alakításán, igen régi szokások' gyöngye nyomain kívül semmi megkülönböztető jel nem maradt. Így névszerint a' vend nyelv a' német lakosok többsége által annyira megsemmisítettett, hogy semmi nyoma sem találtatik többé, ha némely kétséges helységnevezetet kivészen az ember. A' német nyelv ellenben igen régi, erősen 's keményen hangzik a' nép' szájából, mint Schmeller' bajor idioticon-jában látható; csak az ékezés 's kiejtés tér el némileg a' hajortól. A' lienziek erős, szellem- és élettelmes emberi faj, erős testalkatú, világosfehér színű, büszke teljében virulván az érzéki alaknak. Az alak' legszebb remeke Gaimberghen mutatkozik, férfi és nő egyiránt nemesek vonásaikban, egész tartásukban, kevésbbé mívelt Kärnthen felé keletnek 's az egész árnyékoldalon. A' népöltözet legszebb 's legkellemesbhez tartozik egész Tirolban. Az ifju ember zöld középnagyságu kalapot visel strucztollal, sokszor bokrétával is, barna szövetü hosszú német dolmányt, mely szinte térdéig ér, tarka nyakkendőt tágan kötve az inggallér körül, 's le felé a' mellyen fityegősen eltakarva, bőrnadrágot, mely csinos kantaron csüng a' vállakról, bőrvet derékon ékes hímezéssel, a' térdek meztelenek, rajtok fehér gypjúharisnyák szép csíkokkal 's hosszan kivágott csizmák, sokszor veres szalagokkal 's befűzve. E' viselet azonban mind ritkábbá lesz, a' kurta városi dolmány sajnálatos elömenetelt teszen. A' nőnem szinte nagyon díszesen öltözködik, az alak kedvezőleg mutatkozik, a' zöld kalap, falun keskeny, széles óriási szalagokkal városban, igen jól jó ki."

Botzentől lefelé Tridentnek kezdődik az olasz elem. Az *olasz tirolokról* szerző nem mond annyi jót mint a' német tirolokról. Hiányzik benne tudniillik a' költészet, azon regényi és ábrándos vonás, melly a' németeket nemesíti; nagyon prosai iparmívesek, de mint bátor hegyi nép, ők is tartottak meg erényeket, mellyeket a' kelet felé mélyebben lakó olaszok nélkülöznek, szorgalmat, munkásságot. „Az olasz tirol nagy fontosságot tulajdonít az atyai vagyón' osztatlan birásának, 's mint hogy a' törvények' kívánsága szerint nem segélnek rajta, a' szokás' önségélyéhez folyamodik. A' lányok csupán kifizetési öszveget kapnak hozományul, szépségöknek szeretetreméltóságuknak kell megnyerniök a' szeretőket, pénz ritkán teszi azt. A' fiak közül egy kiválasztatik főbirtokosnak, 's mint ilyen, a' nép' gondolkozása szerint bizonyos ósatyaságot nyer, melly nagy befolyást gyakorol a' többi testvér felett. Ezek hazok' és nevök' támaszának tekintik őt, köteleseknek érzik magokat együttsegülésre a' családi hírnév' teéjesztésében, öszseregelve állnak körülte, mindnyájan megegyezve egy asztalnál, példátlan bensőséggel egymásba olvadva. Egyik utánszüöltt

testvér pappá lesz, másik megházasodik, harmadik aggastyánkodik, mindnyájan ugyanazon fészekben, a' főbirtokos' parancsa alatt, nők, gyermekek, onokák sógorok és sógornék, valóban bámulatos egyetértésben. Ezen állapotnak első következtése a' javaknak feloszthatlansága, 's a' birtokosoknak abból következő nagyobb vagyonságok, továbbá az összesnépnek az által eszközölt különítések urakká és dolgozókká (signori e masadori). A' középrendsabály szerint még nagyon csekély szabad parasztokat saját földön és telken, mint német Tirolban csudáljuk azokat, nagyon keveset talál az ember. A' javak' eloszthatlanságának 's társaságos együttéletnek további hatása azon kiürthatlan családi és házi szellem, melly mindig újra gazdagítva az ifjuság' bölcsőjébe foly vissza. Az aggastyán nagybátya, a' kiszolgált pap, a' világot látott 's tapasztalt vándorló, a' keresményt végre mindnyájan az atyai házba hozzák vissza, vagy kedves, szeretett onokafiakat vagy lányokat házasítanak ki avval. Valamelly e' szokással ellenkező cselekvény megerősítő idő és szokás által csaknem utálattal bélyegzetetik. Fő fiatal özvegynek gyermekekkel hason okból örök özvegyesre kárhoztatvák, mivel második házasság a' jószág' felosztását eszközölné az első 's második házasságheli gyermekek közt.

A' német fleimserek végőrizetet képeznek olasz dél felé, 's a' német erő és szépség' elsőse a' gyöngébb 's kívésbbé szép olaszok felett sohasem tagadta meg magát. E' német völgyi nép egész utolsó háború időig nagyon éber, vitéz 's mindig készen volt majd a' velenceiekkel majd a' francziákkal éretetni német karja' erejét. Kevesebb dicséretet mondhatni az ugynevezett sette communi-akról (hét község) kik már a' határokon túl fekvén, szerző által hasonló szemléltetése' körébe vonattak. E' rejtélyes német gyarmat Olaszország közepett, mellynek cimbri származatot akarának tulajdonítani, a' míveltségben még nagyon hátra van. „A' hét község, tiz tizenkét óra járásnyira Vicenzától éjszak felé magas hegységeken, melyek Tirolt Olaszországtól választják, mintegy 40,000 német származású lelket számít. A' lakosok' nyelve leginkább megközelíti az alnémet és dán nyelvet, nők és gyermekek, kik sohasem hagyák el honi hegyeiket, nem értik 's nem beszélnek az olaszt, míg a' férjfiak, kik marhaórzés végett távol vannak télen, velencei szóejtés szerint beszélnek olaszul. A' magasabban fekvő vidékeken árpa és tüzi fa az egyetlen földtermék. A' lapályos tájak' kisebb térein dohány természetik, melly tizenkétszer jobban jövedelmez minden más veteménynövénynél. Az egész dohánytermés a' kormánynak küldetik, melly kezében tartja annak kezelését. A' tél itt septembertől késő májusig tart. A' házak földből vagy határkövekből építvék és szalmával vagy

kakával fedvék. Csak Asiagóban, a' hét község' fő helységében látni egy téglából épült házat, mely egyetlen egész vidéken.

A' tél' hidege sokszor szerfelett nagy. Az őrök hóvizzel főzetnek. Az asztali eszköz' használása evénnél egészen ismeretlen, 's magok a' tehetősebbek is kevésbé különböznek életmódjokban a' vadaktól. A' megkísértett különbség urak és szolgák közt semmikép sem sikerült, mert senkinek sincs kedve urat vagy szolgát játszani, mindnyájan személyegyenlőséget kívánnak. Kereskedésök vágómarhára szorítkozik, melyet olasz síkokra hajtának, 's műiparuk szalmakalap' készítésére. A' férfiak erős alkotásuak, 's az éjszaki népségek' szilárdságára 's erejére emlékeztetnek. Pofáik izmosak, szemek aprók, orraik laposak. Termetök sokkal nagyobb a' középszerünél. A' nők sem szépek, sem gyöngédek. Asztalnál ők szolgálnak a' férfiaknak 's csak akkor ülnek le, miután azok jól laktak. A' házakban, melyek istállókhoz hasonlítanak, minden együtt lakik. A' tűzhely a' lakszoba' közepén van, 's padlás és falak kémény' híjában olly feketék, mint kőszénbányák, 's az ablakok olajba itatott papirossal helyettesítettnek. A' velencei köztársaság' uralkodása alatt e' hét község köztársaságot képeze 's némi kegy' által a' kormány' részéről, melly igen nagyra becsülé e' hegyi lakosoknak változatlan hűséget, nevezetes jólétre emelkedék. Csak fáradtsággal 's okossággal hajatott végre ezeknek egyenlő állása az olasz királyság' többi lakosával a' francia kormány' alatt. Tél' következtekor a' férfiak déli legelő helyekre költöznek barmaikkal. A' honmaradt nők ekkor amazoni állodalmat képeznek.“

Minthogy teljes lehetetlen volna az olvasókat a' természeti szépségek' bőségére figyeltetni, melyeket Tirol nyújt és szerző olly pontosan feljegyzett, példányul 's az utazók' ingerlésére legalább az ország' egyik legfenségebb 's egyszersmind legbájosabb kilátásának leírását emeljük ki, névszerint *Schlern* hegy' kilátását nem messze Botzentől: „A' seiseri havas' meglatogatására legjobb idő augustus' eleje. Ez időben Flora legszebb szépségében tündöklök, a' falusiak, parasztok ott dolgoznak 's a' saltneri kalibákban pénzért jó bort kap az ember. A' seiseri havasról nyugoti irányban három óra alatt Schlern-tetőre jut az ember, melly messzire ellátszik a' vidéken, 's legtávolabbi kilátást ad mindenfelé. A' milly zordonoknak 's hegyesszögüeknek látszanak oldalrészei távolról 's valóban azok is, épen olly kedves a' felszíne, melly egyike a' havasi felvilág' legbájosabb 's legmagasabb plateaujának. Allománya ennek dolomit, ama vulkán eredetű csudálatos kőtömeg, melly csak újabb időben fedtetett fel. Jártas geologok' bizonyítása szerint találtak benne állatországi kövekké vált lények, melyek most csak a' vizek' országhoz tartoznak inkább. A' nép azért vizözön' hegyének

tartja azt, 's a' gondolkodó elbámul az ósvilág' végtelen természet-forradalmain, melyek itt vulkán- 's neptun-neműt mutatnak egyszerre: Körösleg felmeredő oldalai olly meredek, hogy még zerge sem mászhat rajtok, csak egyes helyek nyitnak felbágást a' vándornak; de tetejére érven egyszer az ember, tiszta sikon látja magát dicső kilátással.

Nyugot felé, mint kilátás' határai állnak a' nonsbergi és viutschgauti jéghegységek, magasabbak Orteles' csúcsánál, dél felé a' híres Montebaldo, mellynek tövével Gard-tava' czitromai főzik nedveiket, kelet felé Kalson túl Groszglockner' kúp-alakja, 's éjszak felé Brenner' legmagasabb ormai, azok közt a' számtalan falvak 's Botzen' és Brixen' tájképei. E' csudás kilátásnak éldeletére azonban nagyon derült idő kívántatik minden gőzölgés és köd nélkül. Ez utazás a' geolog- és ásványtudós-nak mint fűvésznek is múlhatlanul szükséges 's különösen érdekes. Az első tudományuk classicus földén állnak, 's a' szomszéd Fassa az óvilág' legérdekesebb kőkincseivel kínálkozik. A' fűvész tudványának legszebb nyereségeit találja a' Kastelrutt, Fassa és Valsugan közötti hegységeken."

Más fő áttekintetet Tirolon a' magas *Similauner*-rőlí dicső kilátás nyújt Schnalsnál. E' völgy' háttéréből balra sz. Márton felé Kofel ob Latschra megy az ember, jobbra Schlandernaun oldalvölgybe, 's az ottani kortschi és schlandernai havasokon át Schlandersbe, az elsőbe négy, az utóbbiba hat óra alatt, mindkét járás legfenségesebb kilátásokkal teljes, különösen a' dicső Ortleren. Az anyatemplontól éjszak felé emelkedik a' magos Similauner, egy jégtető Schnals és Oetz völgyek között, melly magasságra és fenségre minden tirol hegy közt legközelebb jó Ortler után, 's könnyebben mászható ennél. Két óraker éjfél után kiindulván az ember, jó időben delutáni két óraker érkezik tetejére. Csak itt mondhatja el azután az ember büszke önérzettel: „Láttam a' tirol messze kilátásokat.“ Az emberlakta világ itt egészen elenyészett a' látkörből, csak gyéren csillog a' mélység' egyes pontjaiból a' mívelt térek' reményzöldje a' szem előtt, körösleg más világ van, az ó-hegység' ropant hevetett földje rémesen, csaknem szívszorítólag emelkedve. A' néző azt gondolja, hogy egyik kezét könnyen Ortlernek másikat Groszglocknernek nyújthatja 's így a' tartománynak mindkét végét köpenyként szívéhez 's lelkéhez szoríthatja. A' nyári nap' maradéka épen elégséges, hogy visszatérjen az ember szállására. Ki mérészelní akarja ezen utat, vegyen magának előleges utasítást Pfarrwidumban Schnals mellett."

A' milly végtelenül dúsak a' természet' szépségei, olly gazdagok a' történeti emlékek is, mellyeket szerző mindenütt odaköt a' helybeliségekhez. Hely' szüke miatt mellőznünk kell azokat 's csak azt jegyezzük meg, mikép a' történetvizsgáló

sok nagyon érdekes vonásra talál, melyek eddig kevésbé vagy egészen ismeretlenek voltak. Szerző mindent közöl, mi csak tudva van 's ismeretes minden völgyről és faluról legrégibb idő óta, 's a' történet mellett a' mondákat sem feleli, noha némileg több mondát közölhetett volna, melyek bizonyosan ismeretesek voltak előtte.

Legnevezetesebbek a' helybeli emlékek és mondák a' déli-goth korból. Bizonyosan kevés olvasó tudja, hogy a' régi goth monda (Bern Ditrik' mondaköre) még elevenen él a' nép' emlékezetében Botzen' és Meran' vidékén, hol a' német és olasz népség mozog. Valamint Hauenstein régi váránál, melyet Wolkenstein Oswald szerelemdallos, sokáig üldöztetve üres zsebű Fridriktől, lakott volt. „Itt dallá ő Schwangau Margit nemes nejének a' szerelem' leggyöngédebb dalait, melyek a' közép-kor' költészetének történetében egyedül állanak. Itt oktató Oswald legkorosbik fiát dalokban az igazság' kiszolgáltatásának elveire az országban, minél lángoló buzgósággal iparkodott a' német császár' sérthetlen hatalma mellett függetleníteni magát a' német birodalmi hercegek' törekvése ellenében. Itt siratá ifjusága' hüneit rímekben és dalokban, 's tűzzinnel rajzolá a' kor' romlottságát, hogy az ostoba ifjuságot, mint kifejeze magát, fogékonyá tegye egy jobb jövendőre. Itt halt meg 1445. mint agg öreg és életűnt, 's Neustiftben temettetett el. Örökössei által a' vár, jóság és Burgfriedeng Rodeneck-Wolkenstein' grófjainak nemágára szállt, kik közvetlenül tőle származnak. Oswald elsőszülött fia, szinte száz évig élt, és szellem és szerencse által szerfelett nagyítá háza' hatalmát. Onokája, a' vitéz harcász, Wolkensteini Vida, Miksa császár' harcztársa korá' minden csatájában, hű szolgálata' jutalmául ez utóbbítól várakat és a' rodenecki urodatmat kapta ajándékba, melyet utó-dai most is birnak. Költő nem választhata szebb tanyát magának, mint Hauensteint a' bejárásnál Laurin királynak, a' régiek' hős költészetében dicsőített aranybirtokosnak kristályvárában. A. nép t. i. e' havast még most is Laurin király rózsakertjének tartja, Schlernt pedig földalatti kristályvárának, mely kimeríthetlen kincseket, a' hegységek' ereiből ásottakat rejté magában. A' hauensteini erdő „zöld fenyve“ a' dálnak, Hauenstein a' varázskutacska, azon helyen áll, hol a' mélyen elrejtett vár nyílék meg, hová Bern Ditrik ünnepélyesen ment be. Laurin királyt fogságba tevé, 's őt mint szemfényvesztőt Veronába kíséré.“ Hason emlékek kapcsolatnak *Tirol régi várához*: „A' nagyon régi kápolna, mely nagybecsű régiségei miatt a' bajorok által megraboltatott, kívülről igen nevezetes csarnokot mutat, mely a' 11-d. századból való, 's a' keresztyén vallásnak a' pogányság feletti diadalát ábrázolja azon kor' hősköltészetének képeiben. Azok a' hősök' könyvéből, névszerint Ottnit császár'

és Hugdritik' történetéből vétettek, hol épen ezen eszme szóban és írásban van kialakítva. A' képsorozatot a' bűnbe esés nyitja meg. A' szellemeknek egyetemes szolgasága az emberi szabadság' visszaélése által kezdődött 's az egész világ pogány utálságba temettetett. De felette a' bemenet' boltozatán a' megváltó keresztén kifejté mennyei hatalmát, hogy felemelje magához az elsüllyedt 's a' vakok' szemei megnyissa a' meny' világának. Két tanítvány mestere' haláljajgatásait siratja, mindkettő hirdetvén az új hit' erejét, mely éj és halál felett diadalmasan felemelkedik. Bizonyítványokat e' hatalmas, a' krisztus által ember' rendelkezéséül adott isteni erőre Ottnit császár' és Wolf-Ditrik' köröskörül kivésett történetei nyujtanak. Ottnit császár, Gartenben lakván (palota Lago di Gardanal), atköltözék a' tengeren, Sidratot, egy pogány fejdelem' leányát véve feleségül Syriában, 's nyilvános házban vívá ki a' krisztushoz térteket. A' pogány ipa a' hazatérőnek egy sárkánykölyköt küldé ajándokul, mely Trient' hegységében tenyészté faját, 's körösleg pusztítá a' keresztyén tartományt. Ottnit ellenök indula 's elesék a' sárkányok elleni csatában, de Wolf-Ditrik' vérszerinti rokona szerencsésen megöle az erdő' rémállatait, 's ezáltal feleségül nyéré Sidra hátra hagyott özvegyet. E' történet a' középkor' költői által Andech grófok' nemzetségébe szövették, 's általok örökösöknek a' tiroli grófoknak' nemzetségébe, úgy hogy ezeknek meghagyása 's örökítése a' fő kastélyban könnyen megfoghatóvá lesz. "Epen olly nevezetések a' régi képek Runglstein várában Botzen mellett. „Vintler Miklós, ki alatt Konrád nagybátyja szerelemdalokat költött Runglsteinban, 's kéziratoakat gyűjté egy könyvtárba, valószínű alapítója azon frescofestvényeknek, melyek a' várat olly híressé tevék újabb időben, miután értelmöket Gönres megfejté. Nagyobb része, fájdalom! már omladék és romok; a' várral megmaradottat röviden közöljük: A' falfestvényekben az erkélyeken a' várudvare felett isteni és emberi, múlt és jelen egymásközt elhanyagák. Az értelmezést egy lakodalom adja az ajtónál. A' völegény ezen olvasható felirással van: „Vilmos.“ Ezt nem tartom orániai Vilmosnak, hanem büszke Leopold' legkorosbik fiának, ki Sem-pachnál esék el 1386, Ez Janka nápolyi herczegnőt véve feleségül, 's valószínűleg Tirol' havasain költözék át a' hazatért mátkával, itt a' gazdag Vintler Miklós fényes elfogadást készített neki Runglstein várában, melyet látogatásával megtisztelte, 's a' festvények e' körülménynek köszönik keletkeztöket 's történeti jelentöségöket. Az austriai ház' előszülöttének 's legkorosbikának tiszteletére ifjú nejevel a' történet', szerelem' és költészet' hősei közé iktaták őt. Azért látja az ember első félen Izrael' királyait, romai császárokat, a' kerek asztal' vitézeit mint bajtársait, jobbra más félen a' Nibelungok' hőseit, Troneg Ha-

gent, Bern Ditríket, Steyr Dietliebet, mindenik a' végzés' kardjával fegyverkezve, melly a' dal' csomóját köti; továbbá a' három férfi 's három női szörnyet a' hősök' könyvéből pogány büvös-sel viaskodva a' keresztyén vallás' hatalma ellen, mellytől Ottnit császár meggyőzetik, mellyel Hug-Ditrik diadalmasan daczol. Kevésbbé világos a' szarvast ábrázoló festvény a' közeli oldalfalon. Középjáton Tristan' és Isolde' teremébe lép az ember, kik itt Strasburg Gottfrid' halhatlan költeménye szerint nagyszerű vonalokban rajzoltattak. Eleje 's vége hiányzik a' történetnek, mivel egy középfal kivetttetett. E' jelenet Tristau' utazásával kezdődik. Irlandba, hogy Marke királynak a' szép Isolde megkértesseék mátkául, 's Isolde' tűzpróbájával végződik Westminsterben szüzessége' behizonyítására. A' harmadik, legépebb terem ábrázolattal Arthur királyt 's a' kerekasztal' vitézeit festi, a' nélkül, hogy határozottan előadhassa az ember, mellyikét tartá szeme előtt a' festész azon sok regénynek, mellyek ezekről szólnak, midőn a' falakat művészi teremtményeivcl eltölté. E' nevezetes festvényekből kitűnik, hogy a' régi német hősköltők' műveinek Tirolban nagyon ismereteseknek 's kedveseknek kellett lenniök, minthogy bizonyosan csak egészen érthetőt 's ismerettest akarának terjeszteni a' szem' elébe. Ha az erkélyen a' bátorhősi tett ábrázoltatik, első teremben a' gyöngéd szerelem jelenik meg, másodikban a' társadalmi együttlét' öröme festetik, legszebb 's legkövetkezetesb három számból álló társasága annak, mit új házaspárnak kívánhat az ember."

Mostantól fogva hihetőleg elejét vették a' régiségek' elhanyagolásának 's pusztításának. A' nagy Ferdinandeum Innsbruckban a' művészetnek 's tudománynak minden becses emlékjelét szorgalmasan gyűjtögeti. Egyébiránt a' szép régi fegyverek Botzenben azok közt a' híres Völ Lénártéi is nem rég bizonyos Soltikof' orosz herczegnek adattak el.

Sok régies maradt a' népszokásokban is, névszerint a' pogány korból. A' *Berchtenfutás* (Berchtenlaufen) Lienzben és a' *schemenfutás* Imbsthen olly emlékezések a' tizenkét szent éjnek (karácsonytól vizkereszt' napjáig) régi pogány kéréire 's a' *kerékhányás* (Scheibenschlagen) sz. János' napján Lienzben még azon korból származik, minthogy a' nyári napfordulatban a' napkereket ábrázolák. Az itt részletesen közlött népszokások által Grimm Jakob' jeles mythológiája újolag gazdagítottatik. A' Berchtenfutásról ez mondatik: „A' bátor ifjak vadembereknek öltöznek át, arcaikon álarczok, fejeiken nagy csúcsos süvegek csengetyűkkel és csengőkarikákkal körösleg, jókora Thyrsus-botok kezeikben, egyik cziterával, mint Apollo énekes theszaliai csordáshoz hasonlólag. Igy rohannak vad rivalgással házba

be, házból ki. Mindenütt tánczolnak, isznak, mindenütt ingerkednek a' nézőkkel 's gonosz csintalanságokat gyakorolnak, gyakran a' gyűlöletet kútba is förösztik. A' falukból városba mennek, a' vad csörtető nép minden várost felizgat, e' vad kalandozás, csatangolás azonban csak estig tart. „Az újabb kor rendőrségi elvekből egészen eltiltá e' népmulatságot. Csak titokban, kicsinyben (en miniature) gyakoroltatik még olykor szűk körökben.“ Egészen hasonlít ehez a' schemenfutás Imstben, nagy álarczos öltözet mutatványokkal az ember- és állatvilágból. Ki nem látja, hogy ezek a' bűvös vadászat' vagy azon nagy halálvonal' ábrázolatai, melly pogány képzetek szerint a' nevzett tizenkét szent éjen Berchta (vagy Holle asszony, Hekate föld- és pokol istennője) által vezetett a' földön. Lienzről még különösen említetik: „A' három fő estve karácsonykor, új év- 's vizkeresztkor különös tárgya a' népköltészetnek. Szokás szerint füstéjeknek nevezik, minthogy minden birtokos tömjénnel füstöli házát, az ez éjeken át különösen munkás szellemvilág' minden rozszakarátjának elhárítására. Az éjféli órája legfőbb hatásköre a' végtelen erőknék. A' kutakból bor foly egész óráig; a' tehenek az istállókban menyasszonyi jövendőt jósolnak a' lyányoknak; a' vad Berchta ide s tova csatangol a' faluban, 's méltatlankodik mindazon, ki kimenni bátorcodik. Isel- és Möllvölgy' némely vidékén ezen éji ünnep annyira megy, hogy a' légszellemeeknek kiteszik szélbe az asztali maradékokat, vagy sajtot aprítanak a' folyóba felvidításukra.“ — A' lienzi kerékhányásról ezt mondja: „Éjszakadtán minden domb megvilágíttatik a' város körül. A' bátor ifjak kerekéssel állják körül a' lángokat, apró kerekded deszkácskákkal, mellyek közepén kifúrvák. Abba bot szúratik, a' kerék megtüzesíttetik, 's zajgó örömkialtás közt a' légbe messze dobatik. A' kerék' röptével repked a' nép' elméssége 's vidámsága. A' melly kerék legszebb ívet vág, az a' választottakat illeti stb.“ E' szokás uralkodik Graubündenben is. A' kerék a' tüzes napkerék' jelképe. Ugyanezen okból hagyának futni hajdan Mozelnél lángoló kezeket hegyről a' folyóba.

A' tiroloknak más népszokásaik legtöbbszörre keresztyniek. Ide tartoznak az egyházi parasztkomediák, mellyek jelenleg nagyon korlátozottak, az üdvöztőnek hurezolása 's megajándékozása virágszamáron Lienzben, 's több efféle. A' tiroloknak nyilvános és házi életökben mély, benső jámborság uralkodik, melly elválatlanul összefügg azon vitézséggel, hűséggel és szende szeretetreméltósággal, mellyek olly híressé 's érdekessé tették e' népet. Az érdemes szerző helyes oknál fogva kívánja, ne mosolyogják e' vonást a' tirol jellemében, hanem nagyra becsüljék. A' csudás máriakép' felfedezése Absamban 1797. bizonyítja, milly mélyen él e' népben a' catholicismus' szükségérzete. Sem küldöttség, sem technikusoknak nyilatkozá-

suk nem hitethető el vele, hogy itt csuda ne forogjon fen 's a' kép, a' kormány' parancsára félretétetvén, mégis visszahoztatott 's mai napig tárgya maradt az ájtatosságnak. Egy új szent is keletkezett tisztán a' nép' szeretetéből 's hitéből. „Kappelben, egyébiránt egyszerű templomban áll azon szép márvány emlékjel, melyet gróf Sarthein Ferdinand János Brixenben Schmid Ádám barátjának állíttatott 1729-d. május' 8-kán. E' Schmid Ádám lelkész volt Kappelben, erénye 's jóttevősége miatt általánosan tisztelteték, 's a' nép a' szentek közé számítá őt. Még folyvást kegyes emlékbén tartatik, és sírjánál számtalan gyertyácskák égnek évről évre.“

A' tirolok művészet- 's erőművészségben is kitűnők, mint sokféle műiparban. Így például a' feisten- és unterbergieknél egész családokban látszik a' művészi talentum mintegy velek születve. Sok egyszerű paraszt nehéz erőműveket készített minden oktatás nélkül vele született talentumnál fogvást. Nevezetesek a' tiroloknak számos műipar- 's kereskedelmi ágaik, melyekkel egész világon át házalni járnak.

Számos helybeli sajátságokból, emlékekből, anekdotákból stb egy különösen borzasztó 's különösen tréfás anekdotát emelünk ki: „A' völgynyíláson túl Naraun dombon Hyppolit kápolnája áll a' légben, mely körül egy utazó sem fordul meg, legnagyobb örtnya egész vidéknek; Etsch' környékét Pai tschinstól Haselburgig Botzen alatt feltárva, Eisack' határát oldaltekintettel érintve. De a' kilátás minden dicsősége mellett is bús és rideg, a' harang-zúgások gyermek' sírásához hasonlítanak, ki erdőben hal el. Forró nyáron minden fűszál elszárad a' szirtköveken. Egy ultneri születésű, ottani egyházi, feleségül vevé ifjusága' kedvesét, egy erős, jámbor 's nemeslelkű lyánt, nem sokára három gyermek' anyját. Azonban bú környezé a' magányos nőt, a' világ' romlottsága' prédikációkból 's könyvekből folytonosan vigyorogva álla oldalánál. Hogy gyermekeit megszabadítsa, posványhoz vivé azokat, a' két kisebbet könnyen megfulasztá, a' legkorosbikat csak nagy erőködés-sel, egy póznával merítvén alá. A' férj haza jő, halva találja gyermekeit, vigasztalanul nejét feldúlva minden érzékében, valóban borzasztó hazajövetel! A' mostani egyházi, követője, egy istenfelő 's szeretett nővel belép. A' halom' bús szelleme nem sokára körül fátyolozza kedvesét először elvesztett isteni kegyelem' képzeletével, azután az örültségnek leviharosh éjével. Jelenleg felgyógyult, de a' templomot nem látogatja. E' szerencsétlenség miatt a' domb elridegült 's elzordonult.“ Vigabb a' következő nevezetes jellemvonás: „Vellauban a' múlt században egy paraszt új vallás' alapítójakép állott fel. A' catholici filgynás helyett szelmalom-gyónást hozza be. Követői

t. i. a' malom' garadlyukján gyónának, ő egész erejéből hajtá a' keleplő malmot, 's a' megengesztelt gonoszság hiába repült a' légbé polyvalyukából. Sikerült neki több hölgyecskét elámitani titokban, de a' hatóságok hirtelen végét szakaszták e' csin-
talanságnak."

Literaturblatt (Nro 101—103. 1839.) után.

Fekete Soma.

BIBLIOGRAPHIA.

I. FISCHE aus *Caschmir*, gesammelt und herausgegeben von CARL FREIHERRN V. HÜGEL, beschrieben von Joh. Jak. HECKEL. Mit 12 Kupfern nebst einem Anhang, die Beschreibung und Abbildung zweier Instrumente, zur mathematischen Bestimmung der Fischprofile enthaltend. Wien, 1838. X und 112 S. 4-to. Ara 4 firt 30 kr e. p. Azon gazdag természethistoriai gyűjtemények közt, melyeket báró Hügel három világrészben gyűjtött, egy rakás borszeszben megtartott édesvizithal is van, Csilum folyóból, (a' régiek' híres Hydaspeséből) 's az azzal öszveköttetésben lévő tavakból. Ezen folyó a' Himalaja' déli 's a' Pír Panjabl' éjszaki lejtőjén ered, 's csendesesen futja át Kashmir' völgyét, melly csaknem 6000 lábnyira fekszik a' tenger felett 's mellyet még europai természetvizsgálók ritkán látogatának meg; hegyek közé szorulva zugya és tajtékozva ömlik aztán le majdnem 30 mérföldnyi távolságra, kősziklákon keresztül, 's végre Panjab' síkságán az Indusba ömlik. Hamilton ki a' Ganges' halait írta le, mellyeknek nagyobb része hihetőleg az Indusban is feltaláltatik, gyanítá már, hogy ezen folyam' 's társai eredeténél, az alpesi magasságokon, alkalmasint más nemek is laknak. Ezen gyanitást megerősítik a' Csilum' halai, mellyek mind kitünő új formákat nyujtanak. A' mi középszerű 's legmagasb hegyeink' folyóiban pisztrángok laknak, Europa, Azsia és Amerika' éjszaki részein; de a' világ' legmagasb hegyeinek allján, egy olly tartományban mint Kashmir, mellynek egész állatvilága, a' miénkel olly sokban megegyez, pisztrángok nem laknak! Pontyok foglalják el itt azok' helyét, 's mi igen különös azok' külalakját is felveszik. Lakhelyére nézve ezen család kétségkívül a' pisztrángok mellett áll. Igy p. o. a' mi Phoxinusunk és Gobionk, még jó magasra követik a' pisztrángokat, ezeknek sok neme, az éjszaki folyókat és tavakat, együttlakja a'

cyprinusokkal; a' Nilusban kevés, Surinam' és Brasilia' folyóiban egy cyprinus sincsen, de India' folyóiban, hol a' pisztrángok' helyét pótolják ki, olly sok nemök van, hogy minden eddig ismerteknek felét teszik. — Az itt leirt halnemek' száma tizenhat, mellyek közül egy a' harcsákhoz, a' többiek a' cyprinusok' nagy természeti családjához tartozik. —

2) THEORETISCH-PRACTISCHE *spanische Sprachlehre*. Kritisch bearbeitet zum Selbstunterrichte von Dr. CHARANZA, Professor. X und 384 S. 8-adr. Wien, Rohrmann, 1839. Ára 2 frt 15 kr e. p. — A' spanyol nyelv studiuma, most midön a' politcai szélveszek Spanyolországot kevésbbé dülják, különös figyelmet érdemel. A' tudós spanyolok 20 év óta keveset tettek épen a' politcai háborgások miatt, 's Salva' Parisban kiadott grammaticája által (1830) az academiaét meghomályosította. Az academia csak felületesen dolgoza ki egy illy fontos munkát; Salva teljesen, alaposan 's felette jelesen. Prof. Châranza ezen forrásból merített, gazdagon és elmésen 's grammaticája minden megelőzőiét túlhaladja. Egyszerű előadásban 's igen világosan tanít az, 's egy szabálynál sem hiányzanak a' jól felvilágosító példák 's fordítási darabok.

3) HISTOIRE sommaire de l' *Egypte sous le gouvernement de Mohammed-Aly*, où recut des principaux événements qui ont eu lieu de l' an 1823 à l' an 1838, per M. Felix MENGIN, précédée d' une introduction et suivie d' études géographiques et historiques sur l' Arabie, par M. JOMARD, membre de l' Institut, accompagnée de la relation du voyage de Mohammed-Aly au Fazoql, d' une carte de l' Acyr d' une carte générale de l' Arabie, par le même; terminée par des considérations sur les affaires de l' Egypte. Paris, Didot, 1839. XL és 539 l. 8-dr. — Jelen munka, Egyiptom' historiájának folytatása ugyan azon szerzötöl. A' historiai rész, pontos áttekintését nyújtja az utolsó 15 év' nevezetesb eseményeinek. A' statistikai részben, azon változások vannak előadva, mellyek Muhammed-Ali alatt történtek Egyiptomban, 's azon haladások, mellyek a' míveltség' ágaiban történtek. A' harmadik részben Jomard ur a' legujabb geographiai vizsgálatokat közli Arabiáról. A' francia és angol utazók' legujabb felmérései 's vizsgálódásai szerint készített uj abroszok az eddigiektől igen különböznek, de teljességöket a' később itt utazott Tamisier ur helybelagyja. — Ezen részt egy egészen új tárgy cikkely rekeszti be, ethnologia cím alatt. Egyiptom a' régibb időkben Arabiából kapta népességét 's kapja még most is; a' clima' 's föld' egyformasága a' vándorló araboknak nem teszi a' különbséget érezhetővé, a' fellahok' physionomiája felső Egyiptomban Esnaban és Edfuban egészen ollyan mint az araboké, alsó Egyiptomban most, a' sok idegen bevándorlottak által, vegyülve van

a' fajta, de egykor ezen tájoknak is arabok által kellett népesítve lenniök, mert a' régi egyiptomi emlékeken lévő figurák, arab' nem koptus testalkatot mutatnak. Az egyiptomiakat minden régi csataábrázolatokon megkülönbözteti a' veresses arcszín 's ez az arabok' színe is, 's már a' himjarit név is Közép-Arabiában ezen színre (ahmar) mutat. E' mellett 40 évi tapasztalás és figyelés azt is megmutatta Jomard urnak, hogy az egyiptomiak' tehetségei és hajlamai az araboktól származásukat bizonyítják; hogy az egyiptomiak a' tudományok' és művészségek' magas fokán állottak tudva van, hasonlót igyekszik J. ur megmutatni az arabokról Muhammed előtt.

4. DIE CLASSISCHEN *Stellen der Schweiz und deren Hauptorte* in Original-Ansichten dargestellt, gezeichnet von Gust. Ad. MÜLLER, auf Stahl gestochen von HENRY WINKLER in London und den besten englischen Künstlern. Mit Erläuterungen von Heincr. ZSCHOKKE. Carlsruhe und Leipzig, 1835—1838. n8-dr. 28 füzet. Ára 14 frt e. p. — A' pompás aczélmetszetekkel felékesített munkák, most Németországban is napi renden vannak 's csekélységbe jönnek. Jelen munka' minden füzete, három gyönyörű aczélmetszettel 30 kr-ba kerül. Mi a' jelen munkát illeti, bár milly szellemdúsan legyenek is ezen képek felfogva, 's bár milly híven adják is azok a' tartomány' jellemét, mind addig mig kellemetes tájképekről van szó, de mind a' mellett is lehetetlen néhány négyszöghüvelknyi téren azon felséges és gyakran borzasztóan szép sceneriákat, csak némileg felindító módon is az értelmes néző eleibe varázsolni. Itt a' legjobb akarat mellett is hajótörést szenved a' művészség a' kitűzött feladaton. A' metszések pompásak, de a' kivitelben több alapos kifogásokat lehet tenni. Mi a' textust illeti, az nem hágy semmi kívánivalót fen. Az utóbbi években ennek kidolgozása, főfoglatossága volt a' híres szerzőnek. A' svajczok örvendhetnek hazájok illy teljes képét birni egy illy ékesszóló 's dologhozértő tollból. A' svajcz melly lakóira épen úgy mint az idege-
nekre nézve örök 's magas érdekét megtartandja, megérdemle olly előadást, melly tájképi szépségeinek, a' lakosok erkölcsének, politicalai alakzatainak, viszontagságainak, nagy férfainak, sőt mondái 's népregényeinek is egyenlő figyelmet szentel. A' szerző' mesteri előadásáról 's mély dologhoz értéséről kezeskednek számos munkái 's ön munkás részvéte a' tartomány' viszontagságiban, sok évek óta.

5. SELECT *Papyri in the Hieratic character, from the collection of the British Museum.* Part I. Plates 1—XXXIV containing Sallier Papyri no 1. 2. 3. 34 réztábla n. egészrét. London Longmann és C. Payne et Foss. 1841. Ára 15 frt e.p. Az egyiptomiak' hieraticus írásainak olvasása, mellyek magyarázatának szentelé grammaticáját Champollion, párhuzamban a'

hieroglyphákkal, mint tudva van legnehezebb feladatai közé tartozik az ó egyiptusi nyelv 's írástannak; annál fontosabb hát, hogy azoknak lehetőleg gazdag anyagzata adatik itt a 'publicum' kezébe tökéletes correct alakban, 's különösen olyan, mellynek hieroglyphicus szövege is meg van. *Hawkins* ur' rövid közlése szerint, ezen papyrusok az Aix-ben megholt *Sallier* gyűjteményéből szerezettek a 'britt muzeum' számára 's már *Champollion* (lettres écrites de l' Egypte l. 21. 22. 425. 426.) *Salvolini* (Campagne de Rhamsés le Grand contre les Scheta. Manuscript hieratique de M. Sallier. Paris 1835.) által is említették. A' 34 réztábla 3 Papyrust foglal magában. Az elsőn imádságok 's dicsérő énekek vannak, mellyekben többek közt Apophis király' neve is előfordul. A' másikon I. Amenemhe király' áldása van. A' harmadik egy beszélgetést foglal magában. III Rhames (Sesostris) és bizonyos istenségek közt, az elsőnek a' scheták elleni csatájáról. A' lithographiai előadás és tökéletes correctség nem hágy fen semmi kívánnivalót.

6. DEUTSCH-GRIECHISCHES *Wörterbuch*, zunächst zum Schulgebrauche. Möglichst vollständig nach den Quellen bearbeitet und mit classischen Beispielen attischer Redeweise ausgestattet, von Dr J. FRANZ. Erster Bd. A.—K. 1414 gespaltene Seiten. gr. 8. Zweiter Bd. L.—Z. 1182 gesp. Seiten. Leipzig, Hahn. 1838. Ára 5 frt 38 kr e. p. — A' szerző így szól előbeszédében: „Nem a' volt igvékezetünk, hogy a' német nyelvgazdagság ellenébe, elegendő számu görög szavakat állítsunk, hanem hogy a' mostani világ különbnemű szókifejezéseit, az atticai beszéd mód' nagy ügyessége által mintegy felülmuljunk. 'S mivel az egész szó, csak öszvefűggés által nyert jelentést és színezetet a' régiek' beszéd mód'jában, szükségesnek látszott a' classicus példák' kiemelése. Az auctoritás' hozzátételét akkor láttuk szükségesnek, ha a' görög kitétel prosában, nem látszott oly közönségesnek, mellyet minden idő kornak lehetett vala tulajdoníttatni, vagy oly phrasisoknál, mellyek auctoritás nélkül könnyen úgy tekintethetnének, mint önkényes találmányok.“ Azonkívül azt mondja, hogy a' szókötéseket gondosan előadva, a' rokonérezelmű szavakat meghatározta 's megkülönböztette, különös szorgalmat fordított a' görög particulák' világos és érthető magyarázatára, alapul mindenütt az atticait tette, a' prosai beszéd mód'ot a' költőitől megkülönböztette, az új fogalmakra nézve pedig, mellyekre a' görög nyelv megfelelő kifejezésekkel nem bír, későbbi írók 's az új görögökhez folyamodott, az antik kifejezések' szabad képzését is használta 's végre a' tartományok', városok', népek' 's tulajdonnevek' lajstromát újonnan kidolgozta 's szókönyve' hasábjaiában elosztotta. — Ezen sok és fontos ígéretek a' szerző, egészben ki-

elégítő módon teljesítette, honnan jelen munkát iskolai használatra, teljes meggyőződésből ajánlhatni, ha szinte tagadni nem lehet is, hogy azt még különböző oldalról tökéletesíteni lehet.

7. ANLEITUNG zu griechischen Stylübungen in Regeln und Beispielen. Bearbeitet von KARL HALM, Prof. am k. Lyceum und Gymnasium zu Speyer. Zweite verbesserte Auflage. München 1840. Lindauer. — Ára 1 frt 30 kr ep. Jelen új kiadása ezen jeles könyvnek, minden tekintetben javítva van, mivel nem csak a' példák 's szabályokban történtek számos javítások, a' nélkül, hogy a' jól megfontolt terv 's az egésznek czélirányos elrendezésében változás történt volna, hanem abban is nagy változás történt, hogy a' casusokról tanban, a' szabályokra következő példák' fele elmaradt 's e' helyett az egyes casusokra új példák adtak, mi a' minden tekintetben ajánlásraméltó munkának csak javára történt.

A. B. P.

PILLANTÁS

AZ

OROSZ IRALOM TÖRTÉNETÉRE *).

NEWEROW UTÁN.

ELSŐ CZIKK E L Y.

Régi iralmunk' termékeit történeti eseményeinkkel egybevetve, látni fogjuk, miként a' nyelv, a' nép' értelmi életének műszere, Oroszország' polgári lételének kezdetében azonnal két alakban tűnik fel: mint *holt* (írás-) és *élő* (társalkodási-) nyelv. — Miután a' varágek, normánok vagy oroszok, bár mint keresztelgeték is aztán történetíróink, a tulajdonképi néptörzs — a' nowgorodi és kiewi szlávok közt megtelepültek, bár nyelvöket elfogadták, de, természetesen számos szavok' és szóllásmódjok' vegyületével, 's ekként első alapját tevék le az írásbeli emlékeinkben fenmaradt tiszta szláv nyelv' különbségének a' szláv-oroszok' ajkain élő nyelvtől. Meg kell azonban jegyezni, hogy e' nyelv nem általános szláv nyelv vagy ennek östisztaságban fenmaradt faja volt, de alakát görög ülön kapá. *Cyryll* és *Methodius* kiknek a' szláv alphabetet 's a' szláv iralom' őszkezdeteit köszönjük, a' nekik idegen (szláv) nyelvre fordítva a' szentírást, görög fordulatok- és sajátosságokkal áraszták el 's mintegy külön nyelvre alakították át, tudniillik az *egyházi szlávra*, mely a' papság' és írástudók' sajátául maradvá, a' nép' ajkán

*) Jegyzeteinket az értekezés' bevégzésére halasztjuk. — K.
1813. II.

nem élt soha 's így azon változékonyságtól megóva lón, mely az élő népnelv' jele 's főtulajdona. Mindig ugyan azon idomokban forogva, az egyházi szláv nyelv magában egy állandó, csaknem mozdulatlan valamit képeze, 's a' nép' életnelvétől, mely függetlenül követte sajátságos kifejtését, mindig messzebb távolodva. — E' kifejlés vagy változékonyság, varág elemek' felvételén kívül, a' görög nyelv' befolyása volt, bár főleg az írás' nyelvére, de általa, a' szentírás és imák által, az életbe is átment, a' keletrómai birodalomnali kalmárviszonyoktól segeltetve. — Itt utjal meg kell jegyezünk, hogy a' graecismus folytonos jármában tartá az egyháznelvet 's egészen idomaiba igazta, míg a' népnelvbe közvetlenül hatva csak, az az elemeivel felvegyülve. — Hasonló hatályt gyakorlott a' népnelv' továbbbi művelésére a' kunok és bulgárokkali szomszédságunk 's főleg a' tatárok' két századig tartó uralkodása; 's csak e' vad járom' lerázatása után szűnik meg idegen szavak' és sajátságok' „nyers“ — hogy úgy mondjam — felvételével külsőleg gazdagodni, 's kifejlését inkább *bensőleg* irányozá; 's ha még lengyel szavakkal bővül is, megoroszosítva 's saját idomaiba átöntve teszi. 'S így látunk az orosz nép' életében két nyelvet: az élő, mozgékony, változékos népnelvet, 's az idomaiban ékmozgatlan szláv-cyryllit vagy egyházit.

Hol két nyelv vala, nem volt nehéz, két különböző iralomnak is előállani; 's valóban, régi iralmunknak — kizárólag csupán évkönyvek-, egyházi körlevelek-, pásztor-iratok-'s történeti leírásokból álló termékei kisebb nagyobb mértékben idegenek maradtak a' nép előtt, mellynek saját — hogy úgy mondjam: iratlan — literaturája volt élő társas nyelvében, népdal- és regékből, szóval az ajkain élő termékekből álló.

E' két iralom' lételének külsőleges hasonlatossága van a' nyugoteuropai felvilágosodás' történetével; hiszen az ő tudósai is főleg a' népimeretlen latin nyelven terjesztgeték azt, míg a' népnek saját iralma, troubadour- és trouveur-jei, Minne- és Meistersänger-ei valának. E' két literatura nyugoton is nem csak nem vala gátló egymásra nézve, sőt a' tudós vagy latin iralom' elősegíté, nevelte 's idomítá a' népit. A' középkor' sovány scholastica dissertatióin, crónicáin és legendáin kívül, a' latin nyelvben gazdag, mívelt classicai iralom is virágzott, a' nyugat mester- 's példányául. 'S népei' vallása 's polgári alkotmánya elkerülhetlenül szükségesíték a' latin nyelv' ismeretét, mi a' classicai írók' ismeretét önkénytelenül is terjeszté 's módokat nyujta Europa' egyesítéséhez egy értelmi egészé, mellyben a' törzsidegen népek egy általános czélra — a' felvilágosodásra — működének, hatának, 's a' mindeneknek közös latin nyelv' segélyével, az összes törekvés' gyümölcsseit sajátaiikká' teheték. — De más szerü volt a' szláv-egyházi nyelv' viszonya

a' népi- vagy oroszhoz. Ezek nem két különböző nyelv valának, csak két közelrokon faja ugyanazon nyelvnek, ugyanazon eszme' és nép' sajátának. Ez az eszmék' s gondolatoknak nem csak semmi surlódását nem szülé, sőt ugyanazon nép' szegény értelmi összegét két, bár rokon, de jókorán távol árokba szakítá; 's a' szláv-egyházi nyelv, 's nélkül, hogy bennünket valamelyik néphez közelítsen, irlalmi példányokat sem állíta fel, sőt azon benső tökélyvel sem bírt, mit Europa a' teljesen mívelt latin nyelvben méltányola.

Ide sorolunk néhány más jelenetet, mik Oroszország' különzetét az europai nyugottól öregbíték, értelmi kifejlését akadályozák, de egyszersmind összját és különös nemzetiségét nyujtának.

Népet egyéb nem mível mint közlekedés, eszme- és gondolatsere 's értelmi surlódás. Egy minden polgárzattól elszigetelt, 's egyedül saját módjaira hagyatott álladalom soha sem haladhatand a' felvilágosodás' pályáján, de elfuladt faként, fény- és léghiányban elrohadand; mert minden népmíveltségnek — hogy technicai műszóval éljünk, szükségképi kelleke: egy ellentét; tudniillik, hogy a' pályakezdő nép egy más, érett nemzetiséget tartson szeméi előtt, vagy épen különbféle, ellentétező elemből álljon maga is, nyugat példajaként, mellynek álladalmi germán vegyületből románnal, vagy jobban, wálchhal, eredének. Csak illy ellentétek sarkalják fel az értelmi cselekvőséget 's fejlesztik ki a' szellemi erőket. — Elnézve honunk' történetén, látni fogjuk, hogy e' kedvező körülményektől megfosztva volt. Mert egyesült bár hasonlólag állodalmi tesztületében két fő elem, a' szláv és orosz vagy norman; de mindkettő a' gyermekiség' hasonlatos állapotában; következőleg minden értelmi ellentét nélkül; a' szláv ép oly kevéssé állíthatá példányaul az orosz, mint megfordítva. Nyugaton más viszony vala. A' germán népek, erkölcs-erő, bátorság és lelkesületteljesek, olly nemzetekkel forrtak egybe, kik Róma' uralkodása alatt rómaiakká (wálchokká) alakultak, 's teljesen kifejlett polgárisodás', irlalom', művészetek', szóval a' szellemi élet' minden feltéte' birtokában, csak az erkölcsi erőket veszték el, miket dúsan bírtak a' germánok. Így a' két elem egymást egészíté ki, a' régi cultura bár a' harczok' és népvándorlás' fergegében elenyészett, de romai magvakul valának, mik a' german szellem' termék földén meghozák gyönyörű 's gazdag gyümölcseiket. A' nyugoti állodalmaknak, ezen nyomatékos elsőségén kívül Oroszország felett, más kedvező körülményök is volt helyheztetésökben. Ismerjük a' föld' és égaj' megfoghatlan 's roppant batását a' népélet' kifejlésére, 's senki sem kétkedendük, hogy az europai nyugot czerszeresen több módot nyujt kifejlésre, mint a' kelet. A' természet' sokszerűsége átmege az

ember' kellékei- 's foglalkozásaiba is; 's a' mi természetünk épen nem pazar; nyugoton, kisebb téren sokkal többszerű nemzetiség is települt meg, 's több viszony-, közlekedés-, mozgalom- és surlódással; míg Oroszország terjedmes erdős sivatag vala, elszórt finn és litván népségek' hona, de kiktől, valamint a' déli pusztákon kóborló vagy csatangolásaik-, 's beütéseikkel még ifju polgárosidását fenyegető csordáktól az orosz mit sem kölcsönözhetett. Görögország, miután szent vallását adá, csak a' távolból hatott reánk, 's a' mellett maga is aggyöngébb 's lankadtabb vala, hogy sem egy ifju erős 's még ahöz tengerek- és ellenséges népektől elválasztott nemzet' alkotója lehessen. Mind e' mellett az első közeledés' feléje első magvát szórta el nálunk a' felvilágosodásnak, minek vagy szilárd kül cselekvőség vagy nyugalom és csend kelle. Szerencsétlenségre, Oroszországtól mind ez megtagadtatott. Európától szellemileg, nyelv és vallás által, elszigetelve, 's az ellenséges Lengyelország által elzárva, Oroszországnak külselekvőségét a' polowczokkal háborúskodásra kelle szorítani, míg belnyugalmát vad polgárhadak emészték, mik nem *eszme* végett dúlontak, mint nyugaton, a' pápaság' küzdelmében a' világi hatalommal, nem is vallás, hon és függetlenség, de a' fejdelmek' hitvány veszekedése miatt egymás között. Végre a' keleti barbarok' martaléka lón, 's két egész századig nyögött nyommasztó rabszolgaság' igáiban; melly egyszersmind sok keleti vonalmat nyoma fel jellemére, nyelve-, szokásai-, élete-, erkölcei-, 's intézményeiben visszatükrözött. De e' vonalmak, egybeolvadva az orosz jellem' alapelemeivel, képezék egyediségét 's — sőt merészen mondjuk ki — alapjait rakák le Oroszország' nagyságának, kimutatva honunknak határzatát; közvetítést Europa és Ázsia közt 's új életet öntni kelet' lelketlen colossusába.

Míg Oroszország majdnem megtört a' benső viszályok' 's az ázsiai iga' súlya alatt, nyugoton öszhangzólag és szabadon fejlett ki az élet. Ott Nagy-Károly minden germán és walch népséget egy nagy monarchiába egyesíte; mibe mind a' nép, úgy látszik, csak azért szövetkezett, hogy egyediségét jobban tanulja ismerni 's megújított szakadás után annál több erővel 's önállósággal fejlessze ki különkülön életét. — Alig sikerült a' németek-, francziák-, es olaszoknak, Károly' monarchiájából külön álloda makat alakítani: midőn a' szent-föld' megsabadításának rajongó eszméje mind e' külön nemzetiséget újra összeszólte; de nem műszerileg többé, mint Károly alatt, de szellemileg, czél' és ügyekvés' egysége által, a' sajátos, már megismert egyediség' megtartásával. A' jellemben olly különb-szerű, dé e' eszme, irány és cultura által egyesített nyugati nemzet-tömeg' ellenében egy nép állt; az érzéki kifejlés' tetőpontján, erőteljes, hatalmas, nemes és mívelt nép, mellyel

küzdeni, nem becsstelenné, sőt emelte Európát — az arabok. — Ugyanakkor, midőn Europa, egy ifju és magasztos lelkesülés' ihletétől megkapatva, kelet felé árjongott, belsőjében, az egyházi hatalomnak a' világvilági összeütközése' anyagi és értelmi küzdelmet gyulasztta fel; a' pápa' harczát a' császárral, a' polgári szabadságét hűbéri elnyomással. Míg Oroszország, már változatos elemei miatt is a' nyugat' kedvező körülményei nélkül, hitvány belső vitákban emésztgeté erejét, Europa ekként eszmékért küzde, mik önkénytelenül egész lételevel egybeforradának, 's szellemi kifejlése' csiráit ébreszgeték.

Szükség volna-e e' párhuzam' folytatásául még emlékeztetni, hogy ugyanakkor, midőn Wicléf és Husz Róma ellen emelték szavokat, Oroszország az ázsiai kóbor népeknek, — értelmi kifejlés' minden lehetőségét tönkretevő — igájában nyögött, 's hogy, midőn Europa az ind utat fellelte, új világot felfedezte, a' reformatiót átküzde, Oroszország az ellenséges lengyel föld által tőle elzárva, a' két első esemény' eredményeit nem csak nem használhatá, sőt alig menekülve ki mongol igájából, mielőtt a' tisztátalan szennyet lerázhatá, mit a' járom' életén hagyott, már az iszonyu János' (Iwan) vas kezébe esett, kinek lázas gyanakodása 's ádáztsága nem csak benső erői' kifejlését meggátolta, sőt Oroszországot szabadon fellehelni sem engedé. Hasztalan fürkésznek Europa' újabb történetében fejdelmet, kinek jelleme oly mély átokul nyomasztott volna alattvalóin, mint Jánosé. XI. Lajos kegyetlen volt, nem szeszélyből, de következetes egy eszme iránt, 's sőt kegyetlensége áldást hozott Franciaországra, megszabadítva makacs hűbérnökeiktől 's részeit szilárd egészé préselve össze. Ellenben János' vad tettei egy lélekbetegség' vonaglatai valának, melly népén eláradt 's szellemében bizonyos merevséget 's érzéktelenséget szüle. — De alig halt meg János, alig vivta ki magát Oroszország a' fásult rettegés' vonaglásaiából, mit János opricsnik-ei (előjogos testőrei) reá kényszerítének, midőn szokatlan hatalommal újult meg a' nyomatékos vitakérdés: Orosz- vagy Lengyelország éljen-e, 's hol fejelezzon szláv élet, Moskwa' vagy Wisla' (Visztula) partjain-e? Kérdés, minek eldöntése az egész nemzet' erőjét igénylé, mert létének kérdése volt, mert csak ha súlyos küzdelmek 's áldozatok után sikerülendett Oroszországnak biztosítani lételet, kezdhette meg értelmi kifejlését. De a' keleti iga 's az abból eredő tespedés által elfojtott elemei nem léphettek elő 's nem kezdhették meg másként fejlődésüket, mint egy, már érett 's hatalmas culturávali surlódással, névszerint a' nyugattal, szövetkezve. De ennek útait Lief-land, Lengyel és Svédország zárták el, kiknek hasonló érdekekben állt örök political 's értelmi kiskorbanai tespedésünk. Hatalmas kar kelle hát, Oroszországról letépni ázsiai hűvelyét,

szendergő szellemét életre gyulasztani 's cselekvőségét a' nyugattal összeköttetéssel 's közlekedéssel fentartani 's emelni. — Mind ezt Nagy-Péter' hatalmas kara vitta ki. Karddal repeszté el a' nyugattól elszigetelő közfalat, 's a' jótékony fénynek sugárai, mely a' Péter-nyitotta repedéken hozzánk áthatott, felgyulaszták a' felvilágosodás' világát's létre idézék értelmi életünk' elemeit. Nagy Pétertől neveltetve, mély gyökereket hajtott, rendkívüli, magasztos gyümölcsöket ígérőket! — 'S ekként számíthatjuk egyedül tőle értelmi életünket; mert előtte Oroszország az idegenszerű ázsiatizmus' igájában nyögött; 's azért kezdődik csak korával iralmunk, mert ekkor tötettek meg az első kísérletek, népszerű földre szórni a' műveltség' magvát, úgy népnevelés, mint a' népnyelv' használata által az iralomban, mely addig a' nép előtt félig idegen nyelvben, tudniillik a' szláv-egyházban nyomorgott.

Szorgos vizsgálatánál a' történeti események' e' röpkérdőviden elsorolt folyamának, csakhamar ellátandják olvasóink, milly igazságtalanul vádoltatunk magasb értelmi kifejlésrei képtelenséggel, mint néhány külföldi, Oroszország iránt nem kedvező, író tevé. Várhatjuk-e az okos életet alig kezdő ifjútól az agg' ismereteit 's tapasztalását? És Oroszország, e' viszonyában a' többi Európához, ifju még, a' felvilágosodás' betűismeretét még csak akkor kezdő szótagolni, midőn a' nyugat már teljes fokára vitta fel magát. De az ifju különben lélek- és testben olly erőteljes, hogy már élete' kora hajnalában sükerrel tevé sajátáva mesterei' bölcseségét. — Oroszországot lassu értelmi fejlődéssel vádolni tényismeretlenség, balgaság volna. Ki cselekvék többet másfél század alatt? Igaz, hogy későn lépett a' pályára fel; de nem ahoz hasonlítna-e a' vád, mivel talán valakinek eszébe jutna a' rómaiakat illetni, hogy egy költőjük sem vala, midőn Hellásban egy Sophokles és Euripides virágozott; vagy ha büntétül akarnók valakinek beszámítani, hogy a' XIX-dik században született 's nem a' XVII-ben?

A' státus, mint minden életműves test, nem kezdheti meg előbb szellemi életét, míg anyagi tömege arra meg nem ért; de ez ízlés főleg kül körülmény- 's okoktól függ. Mi csak IV-d. Péter óta élünk, 's csak ez óta felelhetünk hát haladásainkért. De itt a' felelőség nem nehéz, 's Oroszországra nem is kétes, mert nincs állodalom, mely hasonló gyorsan mondhatnók, sarröppületben fejlett volna ki. Éjszak-Amerika Russziával össze nem hasonlítható. Állodalmai csak gyarmat, mely már érett eszméket hozza át magával az anyaföldről, a' benlakókkal össze nem vegyült 's csak helyzetiségét változtatta meg: történetlen, 's tehát életműves, kifejlés nélküli föld. Szóval: Amerika csak megújított, nem új élet' képét mutatja, mert új élethez új test is kell; de ez csak idővel és időben fejlik. Mint Oroszország,

melly nyolcz századig készült pályájára 's története lassu-hozszas anyagi kifejlést mutat, saját önálló élet' mélygyökerzett magvait elhintőt. Ez élet végre, europaival érintkezve, tiszta, ölthatlan lánggra gyuladt, melynek teremő tüze, lángolása' első percze óta, olly rohanó-gyorsan terjedez, a' hogy a' történet' évkönyvei párját fel nem mutathatják.

'S ekként, ismétlem, az orosz iralom' története csak Nagy Péterrel kezdődik, mint honunk' szellemi ébredésének korszakával. De előbb megjeleltük, hogy Peter előtt már néhány elemi mozgalmát bírtuk a' szláv szellemi életnek 's népdalokat és regéket. De hová soroljuk ezeket? — Az elsőbkek: szláv iralom' termékei, az orosz nyelv' anyja', a' *szláv'* történetéhez tartoznak; a' többi pedig, népdalok és regék, valamint a' népköltészet' egyéb jelenségei, az „egyházi szláv“ iralom termékeinek *tartalmával* együtt, Oroszország' polgárisodása' történetéhez tartoznak 's a' literatúrájában csak a' népiralom' elemeiül tekinthetők, de magokban még azt nem tevők, mert nem egyebek elemi és töredékes szellempillogások' 's az érzemény' mesterkéletlen viszhangjának, de koránsem iralom, mi alatt a' nemzetszellemnek világos 's határozott czél felé folytonos értelmi működés- 's fokozatos kifejlésbeni irányzata 's jelensége értetik; mely működésben az egyszerű, eddig csak ösztönleges érzemény határozott, öntudatos ügyekvéssé alakul 's a' gondolatok eszméké tömbösülnek. — Az iralom' e' fogalma, mely arra határoz bennünket, hogy csak Péternél kezdjük történetét 's a' szláv iralom' és népköltészetünk' termékeit a' nyelv' 's általában a' felvilágosodás' történetéhez utasítsuk, felment bennünket a' kötelességtől, nyolcz század alatt évkönyvészeink' 's nyelvtan- és szókönyv férczelőink' sovány névjegyzékét elsorolni, mik a' néptömeget egy lépéssel sem vitték előbbre, 's majdnem legkisebb befolyás nélkül pendültek el. Régi írónk „literatúszaink“ közt leljük, például, Wladimir Monomach nevét, ki e' czímmel azért tiszteltetett meg, mert *Intést és oktatást gyermekei számára* hagyott; kérdés azonban, ha minden „megirt“ lap iralmi termék-e, 's ki végrendeletét papírra veté, írólul nézhető? Nem, író csak az, ki nem csupán házköre' számára teszi fel gondolatait, de főleg nyilvános terjűlésöket czélozza, 's az által népe' értelmi kincseinek szaporodtat segéli. Azért csak e' töredékek' legnevezetesbjeinek pusztá felszámolására szorítkozva, az évkönyvekre, miknek határozata a' házi kelleken túl, általános czélt irányzott, 's a' népköltészet' főleg dalok — 's néha történetiekből álló — termékeire fordítandjuk figyelmünket; miknek egyike egy népi hősköltemény kísérleteül nézethetik: *Dal Igor' táborozásáról*. — E' mű elszigetelten áll a' népitermékek' sorában, utánzó, sőt nemzeti popularitas nélkül. Ha olly viszonyba akarnók is az orosz iralomhoz állítani, mint a'

Nibelungen — dalt a' némethez, csak annyiban tethetnénk, a' mennyiben quasi-eposunk, mint a' Nibelungen, a' népelet' hősiszakát élénk, erőteljes 's tisztán nemzeti színben énekli meg, 's képek' és leírások' szépségében gazdag 's a' hősköltemény' kellékével: az erő' és fenség' jellemével bír. Igaz, hogy kifejezéseiben sok mesterkélttség, keleti, az eposi egyszerűség előtt idegen szónoklat van: de az orosz jellem' sajátosságában a' keleti szintarkaság nem utolsó helyen áll. De ősdalunk minden hasonlata a' német költeménnyel, nem is áll egyébben a' tárgy' választásán 's néhány költői szépségen kívül. A' Nibelungen, mint az Ilias, az egész népeletet övezi be 's különféle phasisaiban állítja elő; a' költők' egész cyclusanak anyaga vagy alakítója lón, a' néppel élt és nőtt, 's azért a' szó' legteljeseb értelmében *epos*: még a' *Dal Igor' táborozásáról* nem egyéb az orosz nemzetélet' egy episodjánál 's koránsem beelőző minden phasisát; mondhatnók; viszonytalan termék, melly, úgy látszik, az említett eposok' értelmében népszerű nem volt soha, befolyást sem élet- sem költészetre nem gyakorlott, egy költőt, még csak utánzást sem szüle. Eposnak tehát nem vehetjük. De a' *Dal Igor' táborozásáról* azért hecses és nagyérdékű mű előttünk, a' népképzemény' emelkedésének egyetlen emlékeül és mint kísérlet egy cél' kivívására, melly nem marad talán fejletlenül, ha életünk a' tatárigától el nem fojtatik — 's történelmi vonatkozásai, mint megharczolhatlan benső költészeti érdemei miatt nagy becsű marad.

Számos népregeinket illetőleg, ezek, mint az említett *Dal*, nagyobb részint rímes prosában iratvák 's különösen vegyítik össze kelet' hagyományait nyugat' eseményeivel, olasz paladinjeik, csudás áruhában, féloroszl nevekkel, őroszl bátorságot 's vakmerészséget mutatnak. Eredménye Oroszlország' korábbi közlekedésének kelettel a' bolgárok, — 's nyugattal a' görögök, magyarok 's nyugati szlávok által. — Ellenben népdalaink' himetlen gyümölcsei a' honföldnek; orosz öröm' és orosz fájdalom', férfias merészség 's szűzi nyájasság' kinyomásai: a' nép' szózata teljes értelemben és pedig zengő, őszhangzó szózata, széphangzás- és kecsre nézve kevés versenytárrsal az összes népköltészetben.

Ha Nagy Péter előtt uralmunk, vagy a' mi mindegy: értelmi életünk van, úgy a' XVI. században meghonosult sajtó idézte volna fel; de még egy egész század múlva is mit hozott? Még a' valódi költészet, a' népdal sem érdemesítették sajtóra, 's mint századok óta, az ajkak' hagyománya maradt. Sőt az egyházi szláv uralmat sem a' sajtó vagy a' kiewi egyetem élénkíté. Nyelvtanokat, buzgó pásztori körleveleket 's néhanéha — magash kellék' egyetlen csillámaul — egyegy sovány év könyvet, szónoklattörténelmi leírást, igaz, köszönhetünk neki:

de a' szláv literatura' e' különvált termékei iralomnak nem nevezhetők, mert egyes, a' népnek idegen jelenetek valának, sem nem életéből kifejelettek, sem azt ki nem sejtők, sőt előtte nyelvre nézve is idegenek; mert népfeledte vagy félig értett 's ahhoz lengycl szavakkal összezagyvált 's görög és latin szókötés szerint szabályzott és cikornyázott szláv keverékek bohócztarka nyulánk periodusokban folyt össze értetlenül. Az olvasás-írás-tudatlan nép előtt tehát ismeretlen 's érthetlen vala miként ellenkező esetben is az marad. Nem! életünk 's tehát iralmunk akkor még nem vette kezdetét; szendergett, azon perczig, midőn az éjszak' nagy óriása megjelent 's hatalmas karával Oroszországot ázsiai álmából kirántva, az europai élet szinpadára állítá, hol hatalmas ifju erőteljben, Minervaként, fegyverzetten lépe fel.

Kazinczy Gábor.

CRITICAI SZEMLE.

T Ö R T É N E T T A N .

Grundzüge der Historik von G. G. GERVINUS. Leipzig, bei Engelmann 1837. 95 l. 8-dr. Ára 45 kr e. p.

E' kis könyvecskében vannak ugyan néhány jó gondolatok; de vannak állítmányok is, mellyek egyáltalában meg nem állhatnak, 's onnan származnak, mivel a' szerző a' történetírást nem annak historiai kifejléséből vonja le, hanem fejtől elméletileg állítja össze. Igaz, mi szerint e' módszer a' történetírás különféle alakjaira, egyes írók módszere. gondolkozása- 's szellemére, világot derít, de hogy az egész nemzetekben vagy korszakokban uralkodó szellemet küismerjük, csak a' történeti kifejlődés mellett kell maradnunk, 's figyelemmel kísérnünk, miképen követték egymást a' történetírás körébe tartozó elmetermékek.

Mi illeti e' könyvecske alakját, cikkekből áll az, mellyek szerző leczkéinek alapul szolgáltak; de elegendők gondolattal, 's következtetéseivel megismertetni az olvasót, 's mit talán egy oldalról veszít terjedelmesebb fejtegetés hiányában, azt más részről a' rendszer' főbb pontjainak tömött összeállításában, mi a' felfoghatást segíti megnyeri.

Először is a' kérdést igyekszik megfejteni a' szerző miért irtak aránylag olly keveset 's figyelembe nem jöhetőt a' történetírásról, 's annak mesterségéről; azután mutogatja, miszerint a' tárgyak' előterjesztése vagy szemlélődő philosophus, vagy költő, vagy történetíró körébe tartozik, a' mint t. i. azok vagy mint szükségesek, vagy mint lehetőek, vagy mint megtörténtek mutatkoznak előttünk. Mindazáltal ez állapotok közzül egyik se gondolható tisztán, elegendés nélkül lelkünkben, sőt

bár mellyik nemben annál tökéletesebb művet alkotunk, minél inkább befolyik a' más kettő is, 's mellyek szoroson egyik szakban maradnak, azokat mint egyoldalúkat kárhozzatjuk. A' történetírás' körében e' kárhozzatás éri a' mindennapi, lelketlen ténygyűjtőt, a' chronicaíró't, kinek munkálódása nyomorú 's szegény, minthogy a' szükséges 's képzeleti világról fogalma nincs, 's kit épen ezért megvetünk.

Azt mondja tovább a' szerző: „nem chronica' első foka a' történetírásnak, hanem genealogia.“ Ez helytelen 's okatlan átugrás a' theoreticai mezőről a' történetre. A' szerző minden alap nélkül teszi fel: az egyoldalú idő szerint is első. Holott ha a' történeti kifejlést vesszük szemügyre, nem chronica, nem is genealogia első, hanem a' historia' bölcsőjét teszik költői mondák. Ezekről e' helyen mit sem akar tudni a' szerző, más-hol megemlíti ugyan, hol azt legkevesbé várnók, de itt sem tartja őket igazi historianak, mert ugymond a' mondákból semmi historiai ág nem fejlődött ki. Azonban fentebbi nagyon helyes, de alaposabb megmutatást igénylő állítása a' szerzőnek, mi szerint az igazi historiai előadásba költői elemnek is kell vegyülni, meggyőzhette volna a' szerzőt, miképen a' mondában nem történetesen egyesül historia költészettel. Majd magával ellenkezésbe jön a' szerző midőn a' mondáknak pártjokra kél, 's azt mondja: a' történetíró ne vesse meg vaktában a' mondákat, mert azoknak régiségi, 's nyelvészeti búvárkodásokban nagy hasznokat vehetni, úgy de mint ő mondja, ezek csak forráskutatás, 's nem a' történetírás' ágai. Ez kétségkívül Niebuhrra célozott titkos vágás. De ki kelt jobban ki, mint Niebuhr a' mondáknak korlátolt, logícátlan felhasználások ellen? Igen éles criticával válogatta ki őket az igazi történetekből, de egyszersemind a' tiszteletet, mellyel irántok viseltetett, elég világosan tanúsította azzal, hogy a' hozzánk megcsonkítva jöttetek kiegészíteni igyekezett.

Áttérünk a' chronica taglalására. Előbb egyoldalú alaknak mondotta a' szerző 's helyesen, most azonban egyszerre alapformává válik, 's állítja, miképen valódi szigorú nemzetiséggel bíró népek — kik kevés eredeti költészettel 's philosophiával dicsekhettek — chronicánál tovább nem mentek a' történetírásban. Például hozatnak fel Róma a' görög műveltség' befolyása előtti időből 's Velence; az említettem írásmódnak képviselőiül pedig tétetnek Livius, Zurita 's Müller János. Zurita még csak mehetne, de hogyan jön Livius és Müller János ide, nem látjuk által. Livius túl is esik az időkoron, mellynek képviselőjévé tétetik, 's azután a' történetek nagyon is háttérben állanak az érdek megett, mellyet írásmódja nyújt, 's a' chronica egyszerűségét legyőzi rhetorikai 's költészi gazdagsága. Müller János pedig öntudattal kezeli tárgyát, nagy politikai tanúságo-

kat nyújt, előadása nem egyenlő, hol tárgya úgy hozza magával, felmelegül: holott az igazi chronistának tárgyiság 's egyszerűség' tulajdonai. Azután Schveiczon nem is lehet valami szoros nemzetiséget képezőnek tartani, 's a' német nemzettest egészétől elszakítani. Íróikat német philosophia 's költészet táplálja, 's ha a' történetírásba semmi azokból át nem ment volna, nem a' nemzetiség' feltételeiben, hanem az egyedekben keresendő a' hiba.

Itt áttér a' szerző egy másik nemére a' történetírásnak, mely Olaszthonban a' középkorban Ricordanz, régi Rómában historia, újabb időkben Memoire névvel nevezetik. Ez írásmód általános jellemét nagyon elmésen fogja fel a' szerző, de részletekben nem lehetünk véle egy véleményen. Rómának — mint mondja — akkor volt illy időszak, midőn a' görög műveltség oda áthatott. Mi nem tudunk senkit mást, kit a' szerző itt értethetne, mint Caesart, ez pedig valóban nagyon tökéletlen példa a' memoire' sajátságára. Igaz, személye teszi a' történet' középpontját, csak innen indulva ki ir részreahlólag. De nagyon is elenyészik e' pártosság — a' tiszta érdek, a' katonai tanúság mellett, melyet hadakozási terveinek, tetteinek festése nyújtának; 's ez által munkája ismét objectivitást 's tartalmat nyer. Mi illeti a' franczokat, megengedjük a' szerzőnek, miszerint legnagyobb tehetségek a' memoire nemből tűnt ki, de nem egyezhetünk meg állításában, miszerint majd semmi más historiával sem bírnának, csak de Thout hozzuk fel például 's kérdezzük, hány objectivus írókat mutathatnak fel más nemzetek is, kik véle mérkezhethének?

A' pragmaticai történetírás, millyennek például szerző Guicciardinót, Davilát, Sarpit hozza fel — szerinte a' memoire történetírásból származott. Igaz, ennek is pszichologiai szempontja van, vissza viszi a' történeteket egyedi hajlamokra, tervekre, indulatokra, de a' memoire másik sajátságával nem bír, t. i. előadása nincs az író személyességéhez 's történeteihez fűzve. Nagyon helyesen jegyzi meg, miszerint a' pragmaticus akkor születik, midőn a' nemzetből már minden nemzeti erő kifogyott, midőn egyes rendkívüli tehetségű emberek' szellemi eszközökkel, cselszövésekkel, számítással, diplomatiával igazgatják dolgokat. De miként állíthatja szerző hogy Sarpit rosszul választotta volna tárgyát! Nem tagadhatni: alig van világtörténeti tárgy, melyet számító okosság' szempontjából nehezebb lenne tárgyalni, mint az egyházi reformot. De hiszen Sarpit nem is akarta ezt festeni, hanem ez elleni törekvést, mely annak nagyszerű 's hatalmas működését finom számításokkal akarta megsemmíteni, 's e' feladatból önként következett Sarpitnak történetírási szelleme 's alakzata.

Az eddig tárgyalt nemekben nem találja G. a' lelkiérők'

vegyületét, mely valódi historiai munka' előállítására megkívántatik; mert habár pragmaticusban itt ott egy philosophiai szikra feltűnik, a' chronicairóban egy költői erecske mutatkozik is, ezek mégis csak történetes kísérői a' historiai elemnek, nincsenek egymástól áthatva, 's nem szolgálnak a' historiai bölcsesség' emeléséül. Szerző vázlatában azonban a' chronica úgy festetett, mint mellyben semmi költészet, semmi philosophia sincs, már — habár Livius, Zurita, Müller János a' szerző szerint feljebb állanak is, az alapjellemen felül, még sem emelkedhettek. Majd a' pragmaticai nemnek — melly pedig a' chronicának ellentéte lenne — épen azon fő hibáit látjuk, mellyek a' chronica' sajátjai. E' szerint nem lehetett a' chronica alapformája a' historiának, hanem valami másnak kellett lenni, melly magában hordozta mind a' két alakzat' csiráját, mellyből egy oldalról chronica, másról pragma nőtt ki. Ugy de illy historiai alak nem volt lelhető. Mennyiben segítette e' szerint a' szerző schematismusa a' historia kifejtését nem akarjuk taglalgatni?

Miután G. megjegyzette: miképen minden nevezetesebb történetíró kisebb vagy nagyobb mértékben e' két alapformák' egyikének kéntelen hódolni, szabályul teszi: a' történetíró az eseményeket alakító 's kísérő eszmének származását 's gyarapodását tegye előadása' vezérfonalául. Feladat, mellynek megfejtése kétségtelenül igen nehéz, 's megközelíti a' tökélyt, mellyre historia felemelkedhetik, de illy általánosságban felállítva még is nagyon meddő 's kevés eredményekre vezető 's mire használja szerző e' vezéreszméről állítmányát? megakarja mutatni, miszerint a' világtörténet nem a' szabálynak megfelelőleg van periodusokra osztva; szerintünk a' hajdan és középkor közötti határvonal' eszmére vonatkozólag huzatott el, ez eszme pedig a' german sajátságának kereszttyén vallással, 's régi világ műveltség' morzsáival egyesülten uraságra jutása. Gervinus ellenben azt mondja a' régi világ' általános eszméinek hanyatlása szembetűnő már Socratesben ki a' philosophiát első alkalmazta a' belső emberre, Sándorban, ki a' világot feltárta, az ember 's ember közötti közfalakat, mellyeket előítéletek, kevelység, haszonlesés emeltek — lerontani elkezdette, 's Aristotelesben — ki minden tudományoknak alapját megvetette. Innen a' világ' teljes felfedeztetéséig, 's a' szellem' felszabadulásáig a' reformatio' idejében csak egy átmeneti szak van, 's ez a' régi 's új világ között fekvő középkor, olly időszak, mellynek elnevezése okát adni a' legújabb történetírók se valának képesek. — Ugy de ha az eszmének, melly fényével később a' világot áthatandja, első hajnalodása szolgál az idő' jellemzéséül, úgy a' jövődőt tesszük a' jelen' helyére. Akkor a' szerző is helyesebben tennedte, ha az új időt, mellyet a' reformatioval kezdett meg, bresciai Arnolddal, 11-dik Fridrik császárral — kik a' hierar-

chia ellen olly bátran felállottak, Baco Rogerral — ki a' természeti tudományokban új módszert kezdett, Mungo Parkkal, ki felfedezéseivel a' külső látkört nagyon szélesítette, 's így a' 12-dik 's 13-dik századdal kezdí, ezt azonban, ha csakugyan különczkedésben találja valaki kedvét — sokkal inkább lehet menteni, mint a' középkornak Socratesnél kezdését.

Szerzőnek időszak' meghatározása nagy befolyással van a' történetírás' méltatására is, azt mondja nevezetesen: csak görögök, olaszok 's németek szültek nagy történetírókat, nevezetesen: „Thucydides 's Machiavelli állanak az időszak' két végén, melyet átmeneteli szaknak mondánk, mely időközben küzdés lévén természet 's műveltség között nem születhetett valódi história, minthogy annak vagy tisztán ösztön, vagy tisztán belátás művének kell lenni. „Így e' theoria a' történetírást mind időre mind helyre nézve szűk térre szorította, egy örvény tátotta fel torkát, mely két ezer éveket elnyelt, 's csak e' nagy ür' két végén emelkedik ki két alak, szédítő magánosságban. A' németeknél Schlosser áll illy egyedüliségben.“ Niebuhr munkája sok másokéval együtt, így ítél a' szerző, csak litteraturai 's tudományos mű, Schlosser' munkái ellenben élet' gyümölcsei is.“

Bíráló mindazáltal — a' nélkül, hogy Schlossernek érdemlett dicséretéből legkevesebbet is le vonni kívánna, hiszi, 's talán véle együtt sok mások is hiszik, miszerint több német írókról elmondhatni, mit Schlosserről „az életnek is része van műveikben,“ p. o. hogy élők közül senkit ne nevezünk, csak a' kizárottak közül egyedül említett Niebuhrt, ő a' helyett, hogy a' római históriát egyedül nyelvészeti tudós fejtegetésekben szárazon tárgyalta volna, mindenütt analogus mostani állapotokkal igyekezett világosságot deríteni fejtegetéseire, miknek ismeretét nem máshonnan, mint életből elvont szemlélődésekből merítette. Így a' görögökről 's olaszokról is meg kell jegyeznünk; habár az említett két történetírók nemzetök' történetírói között elsőséget érdemelnek is, — mit azonban csak az elsőről engedhetni meg feltétlenül — meg kell ismerni, miszerint mások is igen sokat tettek, még pedig a' szerző' kívánata szerint, a' történetírást költészettel párosítva, 's az eseményeket szellemi szempontból méltatva. Tovább; az említett három nemzeteken kívül rómaiak 's angolok is történetírási tehetséggel megáldott népek közé tartoznak. De ha megengednők is a' szerzőnek, miszerint csak a' három nemzet szült történetírót, szerinte csak egy egy van mindegyik nemzetnél. Már pedig minden tudomány 's mesterség' mezején több egymást láncszemekként követő tehetségek' egyesüléséből, vagy úgy nevezett oskolából, mellynek a' nemzet' sajátágaiban van alapja, lehet valamely nemzetnek a' tudomány egyik vagy másik

ágában elsőségére következtetni, egyes hősök — legyen bár az maga Shakespeare — mit se bizonyítanak. Hogyan igazolja tehát a' gyakorlat szerző tanjait? 's illy történetírási tanból mit tanulhatni?

Allgem. Liter. Zeit. (Mart. 1838. no 54.) után.

B. T.

Würdigung des Delphischen Orakels. Von Karl Dietrich HÜLLMANN. Bonn, König und Borcharen. 1837. 187 l. 8-adrét
Ára 1 frt 24 kr e. p.

A' görög oraculumok feletti nézetek sokkép változtak: vagy pontosabban mondva, a' korábbi idő felőlők semmi nézettel sem bírt, hanem csak a' mi századunkban az ó nemzeti-ség' és vallás' elfogulatlan szemléléséből e' pont felett is helyesebb vélemény született. Mert a' milly hit uralkodott hajdan felőle, 's a' melyet vastag gyűjteményekben (mint Van Dale) bebizonyítani akartak, az részint elévült theologiai előítéleteken, mik az egész jóslatlényt csalás- és ördögmű gyanánt tünteték fel, részint a' pragmatizáló historia' számításain alapult. Ez utóbbinak lehetne köszönni, miszerint azon intézetnek fontos osztályrész tulajdonítatott ugyan a' polgárisodás' tekintetéből, 's türhető politicalai méltóságot nyert, mint már *Ephorus* is előterjeszté, de egyebiránt a' *pia fraus*-nak, az időviszonyokon történt okos uralkodásának és nyereszkesedésnek kétértelmű szerepeit kelle általvállalnia, következeskép tekintete a' babona 's áltatás' vétkével vádoltatott. Most a' helyesb felfogást nem hibázhatni el, mióta az egyéb oraculumok, melyeknek módja eléggé természetszerű volt, a' delphi sajátságos állásától elkülönöztetvék. Az Apollon lényéből, melyhez ez utóbbi szentség tartozik, kitetszett, hogy eredetileg a' doriaiak' státusélet, mellyben a' politica, vallás és szokások legszorosabban valának egyesülve, a' delphi jóshelyben, mint istenök képviselőjében, bizonyos középpontot, törvényszeres bíróságot látott és tisztelt. Ama részrehajlatlan magasság, mellyen ez, mint a' doriai munkásság és ellenkezések végső szabályozója, a' nap' közönséges érdekein felülemelkedve, eldöntéseinek és aristocratizál elveinek olly erőt kölcsönzött, melly egyszersmind azon törzsök' tekintetével minden hellen, sőt még az ázsiai királyok közt is legáltalánosb hitelt nyert. Papi csalárdságról gyanakodni egyéb-

íránt is azon időkbén, mellyekről jelenleg emlékszünk, annál kevésbé van ok, minthogy az ottani jóshely nem papi felügyelés alatt állott; mert hibásan és ok nélkül állítják fel némely-lyek a' delphi látnokot a' nemesi collegium' tetejére. Ugyan-azért méltán számítaték e' jóshely azon intézetek közé, mik a' hellen státusjogot és a' nemzeti közszellemet feltételezék: mint minapában Schömann az *Antiqu. juris publ. Graec.* 393.¹ és köv. II. a' görög régiségekben annak tulajdon fejezetét szánt. Illy körülmények közt ismét nem csuda, midőn némellyek az ellenkező tulsághoz hajolni kezdenek. Nem elégelve azt, hogy a' csalárdság' szemrehányása elhárítva, 's az ösztönszerű kegyeskedés' dicsősége helyre van állítva, az újabb vizsgálók' egy része a' jóshely' munkásságát a' lehető legnagyobb körre akarja kiterjeszteni; 's midőn az egyiket, mi legkevésbé méltányolható, annak a' görög míveltség' tekintetéből (l. *Jacob* vegyes iratai' III. r. 355. és köv. II.) lényeges befolyást tulajdonítanak, akkor a' többek közt *Klausen* az alább említendő czikkben 307. l. erejének kettős mezejét ismeri el; midőn az isteni jogot mind a' véráldozat' paraucsában, mind az élet' közös bonyolódásai-ban fentartani akarta. Az első pontot a' mythusoknak jelképi combinatiók' melletti használatán kívül egyéb nem támogatja; mi szüntelen úgy látjuk Pythiát, miképen a' gyilkosságai fertőztetett mindenkit, kinek az istenséghez közeledni nem szabad, szentségétől visszaütését, mint Kalondast, Archilochus' gyilkosát is, azonnal kitiltotta. Ha mindazáltal a' papnőnek mégis épenséggel minden illy ügy felett a' közvetlen kinyilatkoztatást emberi értelemmel kellendett felfognia 's visszaadnia, mint *Klausen* vélekedik, akkor minden áltatásnak 's ábrándozásnak út nyílandott, 's talán a' régiek, mit ők azonban soha még a' költészetben sem tettek, az íhletésnek feltétlen bajhelyet engedtek volna meg, az újabbaknak legalább a' hitdüh' illy játékatól minden criticát meg kellene vonniok. Könnyen átláthatni, hányféle magyarázat lehetséges a' különféle hypothesisok' értelmében, 's milly nehezen lehessen historiai alapzatu határt vonni subjectiv nagyságok nélkül. A' vizsgálódó mai feladatának tehát, melly valóban nem könnyű 's nem kétértelmű, pontos módszerre kell irányozva lennie, hogy a' delphi jóshely' valódiságát, mellyet általában kétség nem nyom, minden positiv esetben átláthassa és critice megválogathassa.

Hogy Hüllmann úr, kinek tudományossága és élelslátása az ókori alkotmány' és történetirat több részeiben már bebizonyodott, e' kérdés' vizsgálatát is elvállalja, már előre is különös reményt gerjeszt; 's még azoknak is, kik — a' tiszta státusjogi vizsgálatától egyoldalúságától tartva — bánásmódja iránt közömbösök lennének, itt kevesebb kifogásuk lehet, hol a' néz-pont túlnyomólag esik a' politica alá. Az előadás, mennyiben

a' formát érdeklí, ugyanazon ügyességet és értelemteljes tisztaságot gyakorlott ítélő tehetséggel párosítva fejtí ki, melly szerző' előbbi iratait a' tárgy' minden különbözése mellett is megközelíthetőkke 's vonzókká teszi. A' segédeszközök' alkalmazásában 's anyagi kimutatásában sem tért el előbbi tervétől és bánásmódjától. Újabbak nem nevezettek meg, ha részben bár tekintetbe vetettek is; némellyek pedig aligha figyelmét is ki nem kerültek. Ha tehát megfontoljuk, miszerint szerzőnk az ókorit a' hajdanból kölcsönzött nézetekkel szemügyre veszi, miszerint továbbá előadásai épen nem nyilvánítják, mennyiben, 's a' jelenkor' ismereteihez minő tekintetben foglaljanak magokban újat: úgy az egészen határozatlanul a' rövid előbeszédbe tett e' nyilatkozást: „a' legtöbb új tudósok, kik az oraculumlényt vizsgálódásuk' tárgyává tették, a' delphi jóshely' azon gondolkodó vagy elménczkedő megvetőíhez csatlakoztak, kik azt csalással vádolták“ az ő határain belül nem érthetjük félre. Kezesek 's vezetők tehát egyedül a' régiek maradnak, 's pedig a' legmagasztosb helyek' kiválasztásában. Ez ellen a' fő tárgyban semmi ellenvetni való nincs, minthogy az egységek' sokasága mellett, mik az egésznek megítélését nem döntik el, a' több vagy kevesebb közönbös marad, de igenis kívánatos leendett, hogy szerző, az ő legjelesb tanúinak, tudniillik Herodot-, Pausanias- és Plutarchnak bizonyító ereje felett általános szabályt állított volna fel. Mert ő ugyan ezen írók' tudósításainak becsét magokban megengedi, de csak azon mértékben érvényesek vagy nem érvényesek azok, mennyiben az ő a' tények feletti subjectiv elhatározásával összeütőköznek vagy harcolnak; mi mellett mégis igen bizonytalanul távoztatik el azon körülmény, hogy az oraculumnak bizonyos értelemben felrovandó legyen az, mi szántsándékos, és ama férfaktól el nem ismert fictio által csupán annak tekintete és szabálya alá vonatott.

Úgy de Herodot és Pausanias, a' minden papos és titokteljes tradíciónak nyilvános párthívei, 's minden criticának ellenségei (a' 133. l. alkalmilag érintve), mit hitökre beszélnek el, azt különbéle forrásokból, szóhagyományokból 's könyvekből merítették; míg Plutarch azon vonásokat minden idők' 's tanúk' ama szétदारabolt adataiból emeli ki, mellyek az ő daemonológiájának leginkább kedveznek. Nem kerülhetni tehát el, ha a' vizsgálódás nagyobbrészt majd mégis az oraculum' tetteiben 's nyilatkozataiban hihetőségre ér ki, hogy mindjárt elsőben is az igen egyentőlten érdekek, mikből azon tudósítások szint kölcsönöztek, meg ne vizsgáltságanak, és a' körülmények szerint egymástól el ne különítessenek. Egyébiránt a' következőkből ki fog tetszeni, miszerint szerző bizonyos elveket és ismérveket (criterion) helyezett a' jósmondatok' tárgyára, hogy ő nem csak a' pajkosságot, de a' divinatiót is kitünteteli, 's hogy

ezen intézetet ama kor' műveltségének fokmérőjeül tekinti. Munkájának vázolata e' következőkben foglaltatik.

Az egésznek két egyenlőtlen része van. Az első tisztán historiai kifejlesztés által röviden értesít a' delphi állomány' sorsa, alkotmányja és vallásos szerkezete iránt; a' második (76. laptól) a' delphi jóslatokat két szakaszra osztályozza, terjedelmesen 's legelőbb is a' költött, képtelen és kétséges, rövidebben pedig a' valóságos és tulajdonképeni válaszokat adván elő. Az első 's egyszerűs mind kisebb résznek még kisebbnek kelle lennie, ha az Amphictionok' (mint szerző az eredeti helyesírás szerint írja) viszonyai a' csaknem szokott módon, hogy t. i. a' történeti oldalról mi se maradjon el, be nem szövettek volna. Itt csak a' leglényegesebbet kívánjuk megemlíteni.

Ama viszony, mellyben Delphi az egyéb Helláshoz áll, nem csak egyedül mythice a' föld közepében, hanem vallásosan is a' szent tűzben, a' *κοινή ἔστυα*-ban mondatik ki, azaz a' tiszta, minden társas életet feltételező elem' hirtokában. Hogy pedig az érintett tűzhely *egész Görögország' prytaneuma* gyanánt (2. l.) tekintetett, nem Plutarch *Aristid.* 20. szavaiból következik, 's csupán ez okból valamely oraculum' elvetését, hol Pythia Athenaet Görögország' közös tűzhelyének nevezé, annál kevésbé helyeselhetjük, minthogy Delphi a' gyarmatok' kivitelére csak közvetlen befolyás által lehetett és mondathatott a' hellenek' prytaneumának; ezen befolyást azonban szerző a' 132. s köv. ll. kétségbe hozza. Ha már most amaz őskori viszonyoknak Helláshozoi okai iránt kérdezősködünk, Delphi vagy inkább Pytho gyanítható eredetére szükség visszatérnünk. Hogy *thrákok* egykor a' Parnassuson letelepedtek, mire egyéb nevek közt a' *Θρακίδαι*-k nemes nemzetsége is emlékeztet, Müllernek, most a' szerzőnek az 5 's köv. ll. méltánylott kivitele szerint nem szenved kétséget; lehetséges továbbá, hogy Dionysos orgiái, kiknek ünnepe Lykorea éjszaki csúcsán fenmaradt, Thrakiából származnak, 's Lykorea' lakosai, mintán Delphi katlanába vonattak, az ő istenök' tiszteletét Apollonéval egyesíték. De azért nem tartanak mi a' Thrákokat Pytho' alapítóinak; először a' mythusok azt mutatják, hogy Apollon az ő szentségét, mi több kezeken ment keresztül, küzdés után nyerte; másodszor a' doriak és Delphi közti benső összefüggést csak úgy érthetjük meg, hogy ezen hely' uralkodó útai, 's köztök a' thrakidák, kiket a' jóslatlény 's ennek megítélése feletti felvigyázat, mint legfőbb törvényszéket illet (13. köv. ll.), a' doriakhoz vérek voltak, kik a' phoki tájékról Peloponnesba vándorlottak ki: l. Müller Doriak l. 206. 's köv. mit *Schömann Antiqu.* 394. l. eldöntetlen hagyott. Azonkívül a' *δοιοι*, az otani előjáróság vagy a' jóslattanács hasonló a' valóságos doriai tpapnemzetségekhez, kik az állományok' szolgálatára öröklött

szent bölcseséget fordítottak; egyébiránt szerzővel a' 25. l. egy értelemben kell lennünk, ha azon állítanak, miszerint Delphi papos állomány volt légyen ellenmond.

Ezen előkelő delphiek a' templomtanácsnak Pythiához viszonyára vezetnek bennünket. A' milly bizonyos, hogy Pythia, akaratnélküli személy 's közönséges emberek' gyermeke, az adandó válaszokba nem folyt be, 's ama kifejezés, hogy megvesztegettetett, inkább az uralkodó családok' nagyravágyó 's kincsszomjas tagjaira lenne alkalmazandó: még is igen kételkedünk, ha e' pythiai jövedölések' tekintélye 's érvényessége felett, — a' mennyire azok más illetőség itéletének voltak alá vetve, — ítélni akarunk. Egy részről meg kell engedni, hogy ama templomtanács' magassága nem hiu babonán nyugodott, hanem a' tagság' állandósága nyujta segélyt a' traditio' sajátlagos szellemnek, következetes bánásmódnak (24. l.) táplálatára; de ha más részről a' mondatok' kiosztogatása közben messzeterjedő formák állanak fen, 's hogy valamely, különösen arra tanított szűz, vagy koros nő a' horzasztó Adytonon belül erőszakos sőt életveszélyes rángatózásba rohanjon csak azért, hogy megszakasztott beszédekot lökjön ki, mik a' szinpad megett, 's nem is a' kérdező jelenlétében gondoltattak ki (l. a' 29. 's köv. ll. előadást): méltán kérdezhetjük, mire való volt legyen a' költekezés az olly fáradalmas és ellenmondatteljes bohózatra? Mert ha minden csak illy eredménnyel bir, úgy talán Sándor, az Abonoteichita, kevesebb kényszerítéssel és jobb ésszel üzé mesterségét. Biráló nem titkolhatja, miszerint ő itt az élésszemü szerzőtől elfogultlanabb választ reménylett, mint millyent az előtt a' római vallás' ügyében nyilvánított; azonban még jelenleg is azt halljuk tőle, (31. l.) hogy a' nemes tapasztalt Collegium bizonyos titkos homály' színét 's méltatlan játékot tovább is fentartott, nehogy legalább a' régi időkbeni jötevé intézet' híret 's nevét aláüssa; hogy az állományilag és gyakran alkotmányszerüleg megrendelt látnokok, kiknek világi dolgokat isteni íhletés által kelle kieszközleni, a' játékszin' bizonyos nemében szabadon művészkedtek; hogy Pythia betanult lelkesedés közben (37. l.) jósolt. Ezek felett több oknál fogva csudálkozhatunk: nevezetesen, minthogy minden jövedölés, melly az isten és lehelete közvetlen sugálása által a' testet erőszakosan áthatja, épen mint az önkénytelen feszülés' és rángatózás' eredménye (hasonl. Heyne Virg. Ge. IV.400) az ókorban nem színlett cselékedet volt, hanem valóságot igénylett; továbbá, mivel a' válaszok, mellyeket szerző a' 178. köv. ll. egyedül valóságosok gyanánt állt, olyanok, mint a' Xenophonnak vagy Zenonnak magányügyekben osztottak, azon isteneknek áldozzon, a' kiknek illik, vagy éljen úgy mint a' megholtak, 's a' közönséges észnek ehhez hasonló eredményei, minden előjáró

által, Pythiának fáradtsága nélkül adathattak. Mi mégis azt hinnők, miszerint a' ritkaszerü, trivialis, fogárdtalan kérdések' sokasága mellett, miket épérvékü practicus férfiak első hallásra megfejtettek, nagy és tán a' legnagyobb rész a' Hosioik által azonnal eligazítatott: p. o. ama szép, alakjára mint tartalmára nézve régies mondat Glaucushoz a' hitszegésről (*Herod.* VI. 86, 3.), ki azonban itt (103. köv. II.) kegyelmet nem nyert. Azonkívül szerző úgy vélekedik 38. l. hogy jóslatok kötetlen beszédben is adtak ki. Hogy valamikor templomlevéltár létezett, névszerint Delphiben, annak csak csekély nyoma van; 's igen hihető, hogy Chrysippus 's más gyűjtők nem hivatalos kutfőből merítették.

Szerző e' mellett mellékútra tér, hova nekünk csak futólagos pillanatot kell vetnünk. Azon lettdologból indul ki, miszerint a' delphosi oraculum először is a' szomszéd népségeknek, a' hellenek eredeti népszövegségének körében kapott hírré, 's onnét a' távolabbaknál is oly általános bizodalomban részesült, miszerint lényegben *hellen intézetté* vált. Ez okot szolgáltat neki néhány pontok' taglalására (42. köv. II.), 's pedig először is Hellasnak, a' thessali népek azon egyesületének régi fogalmát taglalja, hol legelől a' myrmidonok állottak, 's a' pelasgok' ellentétélet, kik azokkal származásban 's nyelvben osztoztak, mielőtt a' doriak nyelvben 's politicában igen különbözőleg közülök kiváltak (mit megszorítások közt állíthatni), azután pedig az achaeusok', doriak' és egyebek' vándorlásait, kik a' Delphivel egyesült népek' szövetségét kiszélesítették, egész az Amphictionok' tizenkettős számaig. Az utóbbiak (a' hellenicum nevezetbe foglaltatva) képezik ezen eltérés' zárpontját, melly csak igen távolról függ össze az oraculummal, ninthogy az Amphictionok csak a' (politikai) védelem- és felvigyázási jogot tartották fel Delphi felett, a' nélkül, hogy olly vele táplált vallásos közlekedés, mint az a' doriaknál történt, kimondatott volna.

Annál nagyobb vágygyal fordulunk a' *második* részhez, melly e' munka' velejét képezi, 's az előadásbani ügyesség által meghódít. Száz lapon által vizsgálja a' *költött vagy mégis magok a' kérdezők által javasolt jóslatokat*, 's osztályozza a' számtalan közül névszerint a' *vallásos, politikai és mulattatókat*, mi helyett válogatott történetecskék, jó szeszéllyel, 's nem ironiai vonások nélkül adva, bizonyosság gyanánt szolgálnak; miután e' szerint a' számadás mintegy befejeztetett, nincs szüksége szerzőnek tiz teljes lapra is a' végett, hogy a' valóságos mondatok' takarékos maradékát biztosítsa, 's így teljesített az, mi másoknak a' *világon legelegtelenebb vállalat* gyanánt látszott. Biháló maga részéről feleslegesnek tartja, az *expensorum et acceptorum* ez egyenlőtlen lajstromának, — mellytől

az olvasó majdnem elszegényedve válik meg, — minden osztályán újra keresztül menni; sőt inkább elegendő lesz, ha a' pro et contra elvét, melytől az egész szakasz építménye függ, röviden megfontoljuk. Se a' pajkos áltatás, se a' jövődöbei belátás' vétke ne rovassék fel az oraculumnak; e' szerint a' régiebb állítások közül legtöbbben elenyésznek, mik csudás és kalandos tartalmok, úgy kétértelműség, 's a' család' hasonló bélyegei által ismeretesek, és az izlést savok, tövisök és mesterséges elménczkedések által ingerlik; 's így egyszermind a' delphi intézet ellen irányzott minden szemrehányás megsemmisül. Vajha ezen tisztulással (Purification) azon alap ne lenne semmivé, mellyen az oraculum' tekintete állott; vajha annak szellemereje, miután e' mező oly tisztára 's egyenesre tisztítatott, ne lenne csupa lehetőségekhez kötött, távol messzeségbe taszított talány! Előlegesen elfogadjuk (178. l.), hogy oly mondatok, mellyek értelmesek és egyszerűk, kép, dagály és keresett homály nélkül, távol durva önkénytől, kegyetlen macacsságtól, 's világos ellenmondatoktól, és meglepő toldalékok nélkül, mik a' történeti valóságtól kölcsönözvék, valósággal ezen intézettől származtak. Ugy némelly kevesek az áljóslatok' tömege közül kiválogatva visszamaradnak, mellyeknél a' valóság' bélyege abban áll, hogy igazán felvilágosodott tönban oly emberi választ adnak, millyent hon mindenki maga találandott. E' szerint egy papnak, kifogadását gyenge órában megszegé, 's az istenséghez töredelmes szívvel közeledett, illy vizsgálatás adattott, *a' szükségest az istenség megadandja*; Cicero (ha egyébként illy késő történet a' vizsgálatra alkalmas), midőn a' dicsőséghez utat kereste, mintegy oly neveléstanilag, mint Xenophon és Zenon, illy választ nyert, *a' benső hangot 's ne a' nagy tömeget kövesse*; bizonyos megtelepítendő gyarmat' méltánylása, a' corinthusiaknak adott azon tanács, hogy onokagyarmatukat segítsék: ez az mind, mert több illy értelmes nyilatkozat nem jegyztetett fel, mivel *nem szurdáltak, mulatságul 's időrövidítésül nem szolgáltak*, vagy inkább, ha őszinték vagyunk, mivel benne a' delphi szentség oly unalmasnak mutatkozott volna, miszerint ok lehete, jobbal 's komolyabbal foglalkozni. 'S még ez elvállalt oraculumoknál sem hiányzottak a' kibúvások; mert a' thuriaknak adott felelet, kik az ő lakhelyök' közvetlen alapítói felett vitatkoztak, 's a' szent helyen értették, hogy valódi alapítójok Apollon, ezen búvóhely semmivel sem becsületesb, mint a' Croesus, Pyrrhus 's mások irányában oly gyakran kinevetett kétértelműségek. Ha az utolsó pontból alkalmat veszünk azon oraculumok' megérintésére, mellyek a' *gyarmatok'* telepítése végett adottaknak mondatnak: úgy szerzőnek kétségkívül joga van állítani, miszerint a' gyarmatok, mellyek politícai, mesterségűző 's hasonló okok-

ból keletkeztek, hol a helyzet czélszerűleg volt megválasztandó, nem voltak a történettől függők, 's ebből általában azt következtetnie, (133. l.) hogy régi írók rosz criticájával ellentmondásban, nem a delphi oraculum volt azon tekintélyesség, melly a gyarmat meghatározó helyét kijelelte; mi mellett azonban a kormányok nem kételkedtek, határozatukat Delphiben megerősíteni. — Általában azon jóslatok, mellyek mythusokban és mythice felékesített historiai szerepet játszanak, áljóslatok, néha ártatlan felesinosítások gyanánt tekintethetnek. Sajátságos osztályt töltenek be a politicaiak, azaz, a statusférfiak által fontos rendeletek támogatása végett becsusztatottak, vagy pillanatilag kigondoltak: alapítójok Themistocles, alkalmazásukban Epaminondas volt az utolsó, mind kettő közt középen az atticai jóslatkövacsok állanak, kiket Aristophanes csipős elnénczsége kigúnyol, kik az ochlocratia korában a jámbor nép előtt (ὁ δὲ γέγων σιβυλλία) Onomacritus és Musaeus hagyományainak utóhangját tettették. E felett sokat lehetne egyenként mondani; szerzőnk csupán azt említi, de nem a szokott csípősséggel 77. l.: „A tömegre hatás, a Homertól Herodotig terjedő időszakban kedves eszköznek látszott lenni arra, hogy olly koholmányok terjedjenek, mellyeknek veleje valamely pythiai mondatban állott.“ Ide sem a Codrusróli mesét, sem a Sokrates bölcseségéről decretumot nem kellene vonni. Nem kételkedünk, miszerint a tudós szerző, ha most már Wachsmuth Hell. Régis. II. 2, 506. köv. II. óvakodó magyarázatait figyelembe veszi, szigorú criticájából némelyet mérsékelve ad, 's a delphi jóslatnak a hellenzel, kivált a doriai ügyekben, mélyebb összefüggést engedend, mintsem jelenleg az végképen vitatlan bizonyságok által hebizonyítható lenne.

Allg. Lit. Zeit. (1838. August. 139. 140.) után.

Per föld y.

FÖLD- ÉS NÉPLEIRÁS.

Kaschmir und das Reich der Siek, vom Carl Freiherrn von HÜGEL. In 4 Bden. Erster Band XIV und 362 S. Zweiter Band 478 S. 1840. gr. 8. Stuttgart, Hallberger'sche Verlagshandlg. Ára 12 frt pp.

E' munka I. Ferdinand császárnak van ajánlva ; czímlapját a' szerző' arcképe diszesíti, 's ha jól van találva, ugy b. Hügel igen szép ember lehet. — Szerző előbeszédében mondja, hogy ügykezett Kaschmir völgyét a' nép' életével és természetével híven egyszerű szavakban festeni. — A' bevezetésben uti készületeit említi. „A' mi a' testi élet' kényelmeihez tartozik, semmiben se akartam szükségét szenvedni. Magam 's embereim' számára bútorozott nagy sátorok, pléhszelenczékbe légmentesen bezárt kész étkek, bor 's mindenféle italok, befőzött gyümölcs és czukorsütemények mellett még a' huka — indus pipa — se hiányzott. Mélység' szélén — a' legmeredekebb hegyeket megmászni szokott lovak, Himalaja jeles ghunt-jai, és egy jampan, gyaloghintó, 12 vivővel kísérenek. Be ső szolgálatomra volt egy buvartshi, szakács két segéddel, — egy huckabedar, pipaszolga, — egy behisti, vízfordó, — egy dursi szabó stb, — továbbá egy jobedar, birnök, — két tsopprassi, szobaőr, — két shikari, vadász, a' lelőtt vadakat kitömní, — 2 bahari, hegyilakók, pillangókat fogdosni, — 2 mali, kertész, növényeket 's magot szedni, — összesen 37 inas, 60 terchordó és 7 öszvér.

A' bucsujárásról híres Jualamuki-ról szerző ezeket írja: Sátorom a' falutól, kívánságom szerint, jó távol üttetett fel egy nagy fügefá' árnyékában. — Jualamuki nevezetes hely, 5—600 házzal; itt nagy sokas'g tódul össze 's igen sok majom mászkál a' házak' tetején és utcákon. — Halálakor minden lakosnak emeltetik egy sírhant, közepén a' *lingam*, a' Siva-inadás jele. E' temető nagy helyet foglal el a' faluban, középett szabad tér van felséges fügefákkal, hol előkelő vándorok szokták sátoraikat felüttetni. Örültem, hogy embereim

e' helyet nem választották, mert a' bazar' közepén áll, 's részint por és lárma miatt kellemetlen, részint egész nap se látam volna szolgálmat, mivel az indusra egy bazar ellenállhatlan vonzerővel bír.“

Nurpur' erősségről következőket olvasunk: „Nurpur erősségnek egy közel 2—300 láb magas dombon felette festői kinézése van; hozzá kövezett ut vezet. Nem kevés lepetik meg az utazó, midőn — Himalaya minden hegyei csucsba végződ- vén — e' hegy tetején 1 és fél mérföld sikot lát elterülni, mellyen a' nem csekély városka, végtelen bazarjával, nyomorú utczáival és házaival épült. Népességét hozzávetőleg 6000 lehet tenni, köztök kétharmad rész kashmiri eredetű, kik régóta itt telepedtek le. — A' ki ezen emberfajból csak néhányat látott is, azonnal ráismer. Fehér bőr és világos arcszín, de minden szinezet nélkül, hosszas arcz, kiálló, majdnem heber- vonásokkal, barna vagy fekete haj jellemzik őket. — A' pór- nép' egész viselete egy fehér gyapju-ingből áll, melly elől nyitva, oldalvást himzett hasadék gombokkal, de férfiak és asszonyok legtöbbsnyire nyitva hordják, ugy mellyök takaratlan, míg a' vékony szövet többi tagjaikat is csak gyöngén fedi: hosszu ujjak és a' fürül lefüggő lepedő egészíti ki a' becstelen, mindig szennyes öltözetet.“

Bonikut-ról szerző ezeket beszéli: „Különös ének ébresz- tett fel napköite előtt egy pár órával; — egy darmshalla tu- lajdonkép Siek-templom, vagy inkább Siek-pap' lakhelve, ki minden utazó hitsorsosának tartozik szállást adni: szükségét kegyes adakozásokból fedezi; azon kor' maradványa, mellyben a' Siekek mindnyájan koldusok vagy vallásos ábrándozók va- lának. A' baramullai siek, kinek fogadóteremét elfoglalam, egy magas pap volt; az udvar' közepén jó izlésű köépületben mint egy ember magasságu trón állott, gazdagon és festőileg feléke- sítve sárga meg veres selyem szőnyegekkel és függönyökkel. A' hófehér szakállu öreg pap e' trónon ült, kezében egy tshaurit — tibeti bölény' farkából készült ezüst nyelvű légyverőt forga- tott szüntelen; fején olajlámpa égett, előtte a' Siek-törvény- könyv grunth, állott nyitva, miből fenhangon egyes helyeket énekelt. A' mint felocsúdtam 's az ékes trónon a' tisztes alakot megpillantám, nem tudám igazán, álmodom-e vagy ébren va- gyok? 's csak a' kínos fejfájás emlékeztete, hogy ujra ez öröm- telen életre ébredek. Igen hűves éj vala, de az aggastyán már négy óraker papi foglalkozásában volt; időről időre jövének Siekek, tanácsot kérendők, az öreg kihallgatá őket, vagy mint itt mondják, dhurbart tartott. — Világot gyujtattam 's ujjalag iráshoz ültem, de nem sokára ismét félbe kelle hagynom; Mir- za Ahud rég beszélt egy óriás fogról, mellyet a' braminok Ba- ramulla' közelében őriztek 's én látni kívántam. A' közel hegyen

levő templom² braminjai jelentek meg nálam illy korán, 's föld-re ülvén egy lepedőkbe hurkolt nagy nyalábot tettek lábaimhoz, Ez volt az erefkye.“

A' második kötetben szerző Kashmir történetének töredékét adja. Két táblán 1024—1298 és 1312—1585 az uralkodók² nevei, uralkodásuk² kezdete és vége van feljegyezve. Ez legérdekesebb része az egész munkának. — Azután Kashmir geographiai fekvése következik. „Kashmir völgy tojásdad alakú, rónasága egyenetlen területü — a' Pir Panjahl tövétől és magányosan álló hegyektől közepett 6 mértföldre szorittatik össze legszélesebb a' középen fekvő fővárostól éjszak-nyugatra, legtermékenyebb kerületei pedig délkelet felé fekszenek.“ Továbbá a' hegyeket és folyókat írja le Suttlej-től Atok-ig. „A' Himalaya legmagasabb hegyláncza, miután Suttlejt áttöré, előbbi éjszaknyugoti irányából, inkább éjszaknak hajlik. A' főhegységgel összenemfüggő egyes hegyek egészen Panjabig terjednek, örökös hóval fedvék. A' szélesség 35 foka alatt Greenwichől 75° 30' kelet felé, a' fő hegység hirtelen nyugatnak veszi irányát. Azon pillanattól, melyben az utazó a' Suttlejen túlhaladt, a' vidék egészen megváltozik; lépcsőnkint emelkedő hegyeket és végtelen hegygirinczeket, fehér ormaikkal és nyergeikkel, mik a' massurii és simlahi Himalaya' tekintetét olly sajátságosan jellemzik — többé nem láthatni. Csak magányosan álló hóval fedett hegyek, egymástól majd alacsonyabb lejtők, majd termékeny völgyek, majd meredek mélységek által elválasztvák, képezik a' háttért; de épen ezen hegyes völgyes elentét nyújtja a' legfelségesebb látványt, millyet a' Himalaya ritkán vagy soha nem mutathat. Ezen magányos hegyek és dombok, a' panjabi rónaságról nézve, egy szakadatlan lánczot képeznek, hasonlót ahhoz, melly a' Simlah és Massuri megett emelkedő legmagasabb hisdostani hegyeken nyulik el.“

„Kashmir' éghajlata sajátos. A' völgyet igen magas hegyek körítvén, az egy tökéletes egész, hova a' fennhegyi időváltozások nem hatnak, annál kevesebbé, mivel a' völgy sikkal összekötve nincsen, honnan vagy hova légfolyam támadhatna, 's így a' hegyi zivatarok nyom nélkül vonulnak el felette.“ — Tavaszkor ha a' hó olvad rendszeren sok eső jár; de különben is elég nedves ez évszak, az olvadó hótól. A' nyár a' völgyben forró meleg; a' hegyek azonban olly közel fekszenek, hogy a' várostól egy óra alatt mindig hűves helyekre juthatni.“ — Szerző ezután a' házi és vadállatokra megyen által.

A' műkésztmények közt főszerepet játszanak a' shalok, ezeknek köszöni Kashmir europai híré. „Seynal és Dien egykori uralkodók szövettek Kashmirban először shalokat kecskegyapjuból; mi végre a' legügyesebb takácsokat hozták el Tur-kisztánból, hol legelőször állítottak szövöszéket. — Az elmúlt

század' utolsó negyedében a' shálok' legmagasabb ára nem volt nagyobb 150 rupiánál, csak a' legutóbbi 40 év alatt drágultak meg, 's most már inkább szőnyeg mint kényelmes öltönydarabhoz hasonlók; nem simulnak a' testhez 's nehezebbek sem-hogy hordozni lehetne.“ — Hajdan nagy gondot fordítottak arra, hogy a' szálak minél vékonyabbak legyenek, és minél szebb selyem szegélyű széleket hagyjanak. — Formájokra nézve következő tárgyak készítettnek 1) sátorok, 2) szőnyegek, 3) shálok, 4) négyszegű kendők, 5) harisnyák, 6) süvegek, 7) kéztyűk, 8) turbán- ruha- és egyszínű széles kelmék. — A' shál' ára igen különböző; a' legnagyobb egy pár shál körülbelől 3000 rupia, egy kendő 1000; a' mi pénzünk értéke szerint egy shál helyben 887 és fél pgo frnt, és egy kendő 591 frt 20 kr pp.“

„Kashmir' kereskedése általában véve activ, azaz: egészen a' völgy' hasznára. A' szövött kelmék' összege 1,903,333 rupiára megy. — Azon összeget, melyet Kashmir' activ kereskedése évenként a' völgybe hoz, 35 lakh rupiára, vagy 2 mill. 70,833 p. frtra lehet tenni. — Kashmirban nincsenek rendes karavánok, vagy e' nevet érdemlő áruszállítványok; a' ki- és bevitel mindig a' tulajdonos tehetsége szerint kisebb szállításokban 20—25 öszvéren vagy lovon történik, két három ember' kíséretében, mert az utak' biztossága miatt, örök nem kellenek. A' kalmár — közönségesen Hindostanból vagy Panjabból bevásárolván, két lóra rakott 15—20000 rupia értékű áruival néhány szolgál' kíséretében maga is visszatér; ritkán jön valami kalmár Perzsiából vagy Bombayból, még ritkábban máshonnan.“

„A' nép Mohamed' vallását követi, shiah és suni felekezetre oszolván. Inádkozások' módja, mint minden mohamedánusé. Mosdás után a' kabalát kezébe veszi, meghatározandó a' tájat, merre a' szent Kaba fekszik. A' kabala egy kis ezüst szelenczébe zárt négyhegyű mágnestöböl áll; a' tő' egyik hegyén virág van, melly mindig Mekka felé mutat, hanem természetesen csak azon a' helyen, hol a' kabala készült. Ezen irányban egy lepedő vagy kendő teríttetik el, 's szélire az imádkozó — előbb papucsait levetvén — rálép; állva, lesütött szemekkel végzi imáját, közönségesen az ugynevezett: fatihit. Azután térdre borul, sarkaira guggol, 's valahányszor isten' nevét említi, előre hajlik, míg homloka a' földre terített lepedőt nem érinti.“

„A' felsőbb osztályok' erkölcesi és szokásai onnan kölcsönöznék, honnan az utolsó uralkodók származnak, t. i. Afghanistanból. A' nők' elzárkozása, viseletök, a' férfiak' életmódja ugyanaz — ugyhogy a' kashmiri felsőbb körökben hiában ke-

resnénk valamf sajtyszerűt. — Szokásaik, mint magok, a' szomszédstatusokból származnak.“ —

„Épen az ebédhez hívás történik különösen. A' házi ur meglátogatván vendégét, viszonzlátogatásért könyörög; ha az idegen napot határoz, arra kéri, hogy este jöjjön 's legyen szabad egy kis lakomát készíttetni. — Kashmirban, valamint Velenczében — a' helytartón kezdve le a' koldusig, minden ember csónakon jár; ezen viszi az embert egyik tagja a' családnak a' gazda' házához, hol olaj- vagy szalmafaklyások várnak a' kapuig világítandók, a' házi ur meghitt szolgáltnak körében fogadja el az idegent, a' többi szolgáltszemélyzet pedig az udvaron áll készen; egy keskeny ajtón az első emeleti tereembe jutni, mellynek padozatját vastag gyapjuszövet borítja, mire fehér mousselin van kifeszítve. Ekkor a' szoba közepén körben nyugszékekre ülnek a' főszemélyek, a' többiek pedig — barátok, rokonok és ismerősök — földre telepednek; hogy papucsaitak valamennyien az ajtó előtt hagyják, magától értetik, sőt az europai is, ha némi finomságot akar mutatni, ugyanazt teendi. — A' társaság-képezte kör' közepén — hűves évszakban — parázstűz, néhol kandalló is melegít. A' tűz mellett kétfelül collossalis czinezett-vas vagy ólom gyertyatartók állanak, vastag juhagygyu-gyertyákkal, mellyeket hamvvevővel szüntelen tisztogat egy szolga. — Végtelen hajlongások után végre megkezdődik az ebéd — kashmiri theával; azután nagy táczákon számtalan kisebb nagyobb tálakban következnek rizs, pillan, kari stb tizfélekép elkészítve. Ezek között a' peshani rizskása mindig legzesebb éték az europai inynek. — Ekkor befőzött és friss gyümölcsök, később pedig — mint nálunk — theával szolgáltnak szép chinai táczákon, miket Yarkandból kapnak ajándékol. Mihelyt a' vendég el kívánkozik menni, a' gazdának ezt mondja: „rukshut!“ (engedelmet), mire ez jelt ad, 's egy táczán mindenféle ajándékot nyujtanak az idegennek.“

„Ha egy nő férjének megígérte, hogy testével elégetendi magát, tőle függ férje' halálakor ígérését teljesíteni vagy nem. Hogy olly országban, hol soknejűség divatoz, ilyen ígérlet által egyik asszony a' többit gyakran kiszorítja vagy kiszorítani törekszik, nagyon természetes, valamint az is, hogy ha osztán a' férj meghal, a' többi asszonyok a' fogadás' teljesítésére, minél fogva a' harembe olly sokáig uralkodott felettök — sürgetik. Csak halál vagy gyalázat közt választhat 's becsületökre legyen mondva a' hindunőknek — a' választás soha sem kétséges. — Mihelyt kiadá lelkét a' férj, a' fogadásttevő is azonnal szó nélkül kiereszti haját, egy nagy fazék vizet fejére önt 's ebből áll az áldozás; ekkor megjelennek a' braminok, imádkoznak végtelen czeremouiak között, rokonok és barátok sőt idegenek jönnek mennek, a' nélkül azonban, hogy a' satihoz szólanának,

hanem a' feláldozottat — mint felsőbb lényt — babonás borzalommal néma-kíváncsian bámulják. Délután diadallal kísérik a' fürdőbe, hol a' legfőbb rangu bramínok szent irekkel megkenik 's arczát tumrik- és sáfránnal befestik, azután egy fehér vagy sáfránnal befestett mouselin lepedőt borítanak reá, 's már ekkor mint szentet tekintik, kinek e' világgal többé semmi köze. — Ha va aki, a' bramínokon kívül, megilletné, szennyet kapna, 's többé sati nem lehetne. Életének még hátralévő kevés óráit férje' holtteste mellett tölti mozdulatlanul ülve, a' nép pedig tódul hozzá, mint oraculumhoz, a' jövőt megtudandó. Azt mondják, hogy a' bramínok mákonyt adnak be neki, mi egészen elbódítja, úgy hogy nem tudja mi történik körülötte. — A' férj' betegágyánál érzett aggodalom és remény, most rögtön férje és saját halálának bizonyossága, az elválás' fájdalma és az erkölcsi kénytelenég szülte közelgő pillanat' borzasztósága, a' lármás czeremoniák és nagy tisztelet, mellyel a' szerencsétlen iránt azon szent férjfiak viseltetnek, kik azelőtt csak érintésétől is visszaborzadtak volna, — mindez különösen hat a' hindunó' még mindig fejletlen lelkére, 's elhiteti véle, hogy már csakugyan más világra tartozik.“

„Azonban a' máglya elkészítettik. Az ünnepélyes menet alkonyatkor veszi kezdetét, zajos, kábitó zenével. A' sati két bramintól vezetve, kezében fáklyát tartván, mindig férjének virágokkal behintett koporsója előtt halog; a' megégetés' helyére érkezvén, a' koporsó a' rakásra tételik, a' nő egyik végére leül, 's a' fáklyát maga mozdítja a' gyulékony alkotmányhoz, mire a' hangszerek' kábitó zaja és a' nép' lármája között, a' máglyát több helyen felgyújtják. Rövid idő mulva elalszik a' láng, csak tüzes hamu fedi a' rég és épen most kimult testet. Az égetésre legtöbbször fát használnak.“

Altg. Lit. Zeit. (Julius 1841.) után.

M. J.

G. ZACHARIAS *Lehrbuch der Erdbeschreibung in natürlicher Verbindung mit Weltgeschichte, Naturgeschichte, und Technologie für Schulen und Privatunterricht*. Zweite stark vermehrte Auflage, völlig umgearbeitet und bis auf neueste Zeit ergänzt von Dr. J. VAN DER SMISSEN. 1838. Altona bei Hammerich. 23 ív 8-dr. Ára 1 frt 8 kr ep.

E' kézi könyvnek eredetije a' kiadó előtt ismeretlen volt, mind addig, míg annak átdolgozására felszólított; megismerkedvén vele örömeire abban olly módszert talált, minőt a' földleírás tanítására nézve legczélszerűbbnek hitt maga is. Mert nem elég, hogy a' földleírás pusztán számokat és neveket halmoz össze, nem egyedül statisticának kell annak lennie, hanem a' különféle országoknak minden viszonyokban eleven képét kell adnia, erre segédül hívnia a' történetírást; hogy kimutassa mi módon lett az ország azzá, a' mi; — a' technológiát hogy megismertesse az emberek' foglalkodásait, végre a' természetant, hogy felvilágosítsa, mi eszközökkel, mi kincsekkel látta el a' természet' egyik vagy másik ország' lakóit. Csak így adhatni eleven földrajzot, ez által könnyítődik a' tanulás is, 's nevezszik a' tanulóban a' tanulási inger.

Ez eszme szolgálta vezérül mind a' szerzőnek, mind a' kiadónak, de majd műveltségtörténeti, majd természetvizsgálói nézeteknek hódolnak, 's így határozott irányuk nincsen a' munka' kivételében, ugyanazér ez a' földleírás tudományos kellékeinek, mint azokat például Ritter vázolta, meg nem felel. A' politicalai földleírásból sok jött olyan bele, minek a' kitézett czél szerint nem kellett volna bejönnie, sem a' syntheticalai sem az analyticalai módszer nem követtetett egészen, 's e' tekintelben sok kívánni való maradt fel. Minden országnál alapúl van véve a' földleírás. Záradékul adatik annak termékei' átnézete, néhányak körülményesebben is leiratnak; ezután jön a' népeknek, mellyek most lakják, vagy ez előtt lakták, története; a' termékek' leírásához van vegyítve a' technologiai közlemény. Ez által sok ismétlések származtak, mellyeket szerző elkerülhetett volna, ha általánosságra fordított volna több figyelmet.

Statisticai adatokra nézve Volgert követte a' szerző. Pedig azokban igen sok hibások vannak, 's jól fogta volna tenni, ha szemesebb lett volna a' megválasztásban. Összevetvén a' jelen kiadást az elsővel, nem lehet némelly sajátosságait ki nem emelni, 's a' szerző' érdemét kiténtetni. A' mathematicai rész az elsőben igen nagyon tökéletlen volt, a' nagyon tökéletlen volt gond van rá fordítva, némellyek türhetően vannak tárgyalva, de

mások még bővebb felvilágosítást igényelnek. Kettős célja van a' könyvnek, a' tanuló kezébe vezérfonalat, 's a' tanítónak további útastást adni a' textusból hiányzóknak bővebb kifejtésére. E' kettős feladatnak megfelelni vajmi nehéz!

Miután a' könyv újból van átdolgozva, szükséges annak valamint tartalmát körülményesebben előadni, úgy egyes szakokra észrevételeket tenni. Miután a' bevezetés néhány szót szolt volna a' földleírás' céljáról, hasznáról, a' mathematicai, physikai 's politikai földleírásról, annak viszonyáról a' történet-íráshoz 's valláshoz, megkezdí a' tárgyalást Ásiával 12—61 lapig; áttér Áfrikára 62—88-ig; Európára 88-tól 270-ig; Amerikára 271—317-ig; végre Ausztráliára 318-tól 326-ig. Ez elosztást annyiban nem helyeselhetni, minthogy a' földleírás tanulás legcélszerűbben a' legközelebbi tárgyal kezdetik meg, hogy ehhez hasonlíthassa a' tanuló a' többit. Ha akár az analitici, akár a' synthetici módszer követetik, mindég Európának kell elsőnek lenni. Igaz, hogy ha míveltségáladás vétetik vezér eszméül, akkor Áziával kezdbetni meg, mint melly az emberiség' bölcsője volt, ide lehetne még foglalni Áfrikát Egyiptom végett. Mindazáltal kezdőre nézve e' módszer annyival kevesbé helybenhagyható, mivel Áziának 's Áfrikának belseje máig is ismeretlen, róla csak bizonytalant mondhatni, 's az által a' nevendék gyanakodóvá lesz minden geographiai ismeretek iránt.

A' geographiának felosztása mathematicai-, physikai- 's politiceira, valamint közönségesre 's különőse mellőzve van, földünk' teke-alakjáról csak a' közönségesebb okok vannak előadva, a' legérdekesebb, melly a' kör-alakból, mellyben a' levegő a' földet körül folyja — vétetik, nincs megemlítve. Az álló csillagok' jelleme tökéletlenül van megállapítva, 's a' naprendszeré is hiányosan rajzoltatik, minthogy ahoz üstökösök is tartoznak; a' föld' foroghatására nézve hiányzanak a' lehetőség' okai, nem a' kör, hanem a' körvonal osztatik 360° fokra, a' horpadás' jelleme 's annak oka nincs kézzel foghatólag előadva; általában a' mathematicai geographiából sok olyan fogalmak' magyarázatai hiányzanak, miknek jelentését kezdőnek multhatatlanul tudni kell. Igaz, miként az első kiadásban még kevesebb van, de az, mi itt adatik sem jogosítja fel a' kiadót, hogy ez által munkájának különősebb becset tulajdonítson. A' hiányokon felül még némelly hibás előadások is találkoznak, mert nem az egész hideg övnek van féléves napja vagy éjje, hanem 66° foknál kezdődik a' nap- 's éjhosza egy hónappal, 's így lépcsőnként egészen hat hónapig.

A' physikai részt sem mondhatni jobbnak, ha bíráló meg-gondolja annak roppant terjedelmét, hozzá megkivántató elő-készületeket 's egybeveti azzal, mi itt adatik, áruyékát se találja

annak, mit adni kellett volna. Épen a' természettani részt kellett a' munka' céljához 's irányához képest kiemelni. De ez nagyon el van hanyagolva, kevés gond fordítva alapos felvilágításra; a' bevezetést is száraznak és üresnek mondhatni. Igaz, miként a' természettan ismertét meg bennünket a' természeti testekkel, de csak egyenként. Ha a' technologia nem physican alapul, úgy annak tanulásában nem sok süker van. Az ember' physikai jelleme nem tartozik a' politicai földleírásba, physikai földleírás tárgyalja a' külön fajokat, azok' sajáttságait. Miképen emeli ki magát az ember a' testi tárgyak' köréből 's uralkodik rajtuk, miképen a' föld 's föld' népe, föld 's történetírás között eredeti, 's épen azért változhatlan összehangzás van; miképen a' föld' minden lakói egy nemre tartoznak, hanem öt fajokra szakadnak, mellyeknek külső sajáttságai eltörülhet'enek, 's mellyeknek erkölcsi jellemei szintúgy világosan kitünők, miképen minden faj saját testi 's erkölcsi jellemmel bír, 's ez lényegesen az éghajlattól függ; miképen a' nemzetek' sajáttságai physikai tekintetben égalj- föld- 's a' földszíneinek alakja 's t.e. által feltételeztetnek, 's több egyéb viszonyok, például a' nyelvtelenség' fokozatai, polgárisodás, vallások vagy épen nem, vagy nem alaposan vannak tárgyalva; miért is bíráló a' bevezetést politicai tekintetben is elvétettnak tartja.

Ázsiának déli- közép- és éjszakira osztása nem kielégítő, sokkal célirányosabb keleti-, nyugoti-, déli-, közép- 's éjszakira osztani fel.

E' földrész' jelleméről tekintve tengerpartjait, 's belsejét, vizeinek sajáttságait, a' nagy különbséget éjszak 's dél, nyugot 's kelet között; továbbá hegyeit, égalját 's növényvilágát nagyon keveset találunk a' könyvben. Ugy hisszük Sibiériára 's Indiára, Indochinára 's Arábiára, Chinára 's Persiára, Mantschur 's Tatar országokra hivatkoznunk elég, 's a' dologhoz értő olvasó maga megítélheti, vajjon abból, mit a' szerző a' fentebbi tekintetekben mondott, vagy a' kiadó javított, képzelhetni-e Ázsiának eleven képét? mi legalább nem találjuk fel az ismertető jeleket, mik erre kívántatnak, 's azért nem is tarthatjuk e' tárgy' dolgozatát sikerültnek, mert ezekből nem magyarázható ki a' lett'dolognak oka, miszerint Ásia' népessége két osztályra szakad, az egyik fejletlenül maradt eredeti vadságában, a' másik kifejlett ugyan, de polgárisodásában 's politicai állapotjában tovább nem haladva változatlanul egy helytt vesztegel; miszerint az ázsiaiak magok erejüktől nem képesek a' zsarnokság' igáját nyakokról lerázni, hanem európaiaknak 's a' keresztyén vallásnak kell őket ebben segíteni, miszerint a' népek politicai viszonyaikra 's jellemökre nézve annyira elütnek egymástól; minek oka a' hegyek általi elszigeteltségben 's országutak' hiányában keresendő.

Mi egyes országokról mondatik, többnyire Volgerből van kiürva szóról szóra, 's több hibás adatok találkoznak benne; p. o. ázsiai Törökországnak nem 11 hanem 12—15 m. népessége van; e' tájéket lakott assyrusok, babyloniaiak, phoeniciaiak', izraeliták' rövid megemlítése figyelmet érdemlő, 's polgárisodás, történeti szempontból nagyon becses toldalék, mi azonban sajátképen a' történetirathoz tartozik.

Arabianak épen úgy háromszögü alakja van, mint Iranak a' felföldön: a' partoknak bemetszései nincsenek, folyók hiányzanak, 's physical tekintetben több olly sajátságai vannak, miket a' könyv meg nem említ; nincs kiemelve az arabok' jelleme, miszerint a' szolgálai Ázsiában függetlenül élnek, patriarchai erkölceiket, szokásaikat szűzen megőrzötték, földjük' szegénysége által nomád pásztoreletre kénytetve, 's apró nemzetségekre szétszakadozva szabadságukat elszánt bátorsággal 's kevélységgel feltartották, 's így hiányzik az alapeszme, melyből alkotmányuk 's institúcióik megérthetők. Ellenben sajátos termékei a' természet' minden országaiból, 's történetének nevezetesebb pontjai a' mi időnkig nagyon jól előterjesztetnek, 's belőle a' többi országokhoz hasonlítva sokat tanulhatni.

Legkevesebé sikerültnek mondhatni Iránt a' nap 's világgosság' országát, legszárazabb éghajlatával, örökös tiszta egével, forró napjaival 's nyarával, de hideg éjjeivel 's telével, hol a' színek vakítón elevenek, jószágú 's kábító növények termenek, 's több egyéb természeti nevezetességei vannak. Mit political tekintetből Volger mond az itt is meg van, de azon nagy hegyhátnak szélei — hová Afghanistan és Beludshistan tartoznak — nem elég jól vannak rajzolva. Egy úttal megjegyzendő, miszerint Iránt Persiával nem kell egybe zavarni, mert Persia csak részét teszi annak. Persia maga 6—10 millio lakost számlál, Afghanistan mintegy 6-ot Beludshistan pedig 3 milliót, 's így az egész iráni ország, mely gyakran egy fő alatt volt egyesülve összesen 15—19 milliót számlál. Ez által a' könyvbeli adatok lényeges módosítást szenvednek. Hasonlóul áll a' dolog Indiával, melyet a' többi Ázsiától majdnem áthághatlan hegyek választanak el, mindenhől a' legnagyobb változékoszággal 's számtalan különösségekkel bir, 's maga egy önálló tökéletes világ, mely maga magának elég, másra nem szorúl, 's keletnek minden jellemeit magában foglalja. E' különösségek felől nem értesít a' könyv alaposan, az alpesország, 's a' róna föld nem emeltetik ki kellőleg; egyedül az előállító erő van jól kifejtve, különösen Chinánál.

Afrikánál is — mely nagyon összefüggő egészet képez, és sajátos alakkal bir, olyan lévén, mint egy tagok nélküli test, mint egy ág nélküli fa, minthogy sem félsziget, sem benyúló földszorosai, sem kiálló csúcsai, vagy nagy öblei, ten-

gerszakadékaik nincsenek, sok pótolni valók lennének. Nagy egyformasága olly nevezetes kiterjedés mellett, csekély ágyú 's rövid folyású vizei, égaljának jelleme, 's más sajátságok alaposabb fejtegetést kívántak volna, hogy világosan kitűnjék, miként Afrika az a' föld, melly népessége' jövendő kifejlésének minden csiráit magában hordozza, még is eddigelé a' rabszolgaságból kivergődni nem tudott, mellyre a' többi földrészek' lakói nagyon nehezen bírnak hatni, mert azt makacsul visszautasítja, 's helseje még nagyon ismeretlen. Miszerint európaiak minden partjait, mint egy ostromzár alatt tartják, kereskedésöket, telepjeiket, misszióikat mindig beljebb 's beljebb terjesztik, közönségesen ismeretes dolog.

Éjszak- dél- 's közép Afrikára osztása nem egészen helyeselhető; — hegyi Afrika, 's a' róna, azaz Sahara mint alapformák tűnnek elő; azután következik Senegambia, a' Niger, Nilus' mellekei 's a' Breberség, mint 2 éjszaki hegyvidékek, u. m. az Atlás és a' bárkai hegyhát. E' részek közül mindeniknek van valami különössége, mit a' kiadónak előterjesznie kellett volna, a' termékek, historiai ismeretek, 's némelly technológiai adatok helyett a' tulajdonképi földleirási elem' alaposabb tárgyalása czélzerűbb lett volna. Mind a' mellett is némellyek bővebben vannak tárgyalva, mint sok más könyvekben. Volgerből a' nevezetesebbeket kiválogatván mind azt, mi tudni méltó — szép kivonatba foglalta. Tekintetbe véve Afrika' belséjének ismeretlenségét valóban köszönetet érdemel a' kiadó, hogy így is megismertette azt, minthogy legtöbb kézikönyvek nagyon mostohán bánnak vele.

Europáról azt várta bíráló, hogy az egészen más szempontból fog tárgyalatni, mint a' könyvben történt. Itt lett volna helye fejtegetni, miszerint a' mi földrészünk közép helyet foglal a' szélsőségek' 's a' száraz' föld' legmagasabb műveltségi fokozata között, Ásiának, Afrikának 's Éjszakamerikának befolyása alatt áll, és reájok viszont nagy mértékben vissza hat, több mint 160,000 □ mérföldnyi területet tevéen Afrikának harmadával, Ásiának 's Amerikának pedig ötödével ér fel, 's csekély kiterjedése mellett is alkatrészeinek sajátságok miatt az emberiség' kifejtésére legalkalmasabb. Egy összehasonlító tekintetet vetni vissza a' többi földrészekre nagyon helyén lett volna, mert az által Europa elevenebb színben tűnt volna fel. Nagy számú felszigetjéi nevezetes tengerparti kereskedést idéznek elő, és sok tergeröblöket csinálnak. Központi hegyek helyett, mellyek a' tájékokat egymástól elszigetelik, itt hegylánczolatokat látunk, mellyek' völgyeik-, tavaik-, halmaik-, változó éghajlatuk- és növényi világukról nevezetesek, a' folyók Europa' kiterjedéséhez képest elég nagyok, és hajókázhatók. Egész Európát nagyon alkalmasan négy részre oszthatni, hegy-,

1843. II.

sík-, dél- és észak Európára. Az Alpések' láncolatától alakított hegyi Europa mint legkülönbéféle rész 's mintegy képviselője az egész földrésznek földleírási és történeti szempontból ismét eloszlik központi hegyi Európára vagy az Alpesországra, keletire u. m. Magyar- és Oláhországokra, középre melyet Német o. és nyugotira, melyet Francz o. képvisel.

Mind ezen viszonyokat, az erkölcsök' közösségét, politikai tekinteteket, az erkölcsi súlyt, Europa' lakosai' három nemzetosztályait általánosságban kellett volna előadni, hogy az olvasónak eleven megfogása lehessen róluk.

Ez által sok ismétlések elmellőztettek volna, még is alaposabb ismereteket nyert volna a' nevendék. Miért kezdődik Görögországgal, nincsen oka adva; sokkal következetesebb lett volna Spanyolhonnal kezdeni; minthogy ez afrikai jellemet viselvén természetes átmenetül szolgálhat. Mennyiben kitünő Görögországban az ásiái, Olaszországban az európai jellem, nincsen kiutatva, valamint Görögország 's más országok' egyéb sajátságai sincsenek. A' haemusi félszigetnek e' leghegyesebb 's legeldaraboltabb része sok természeti sajátságokkal bir, de területe alig több 800 □ mérföldnél, holott a' könyv 1100ra teszi, népessége alig mehet 600,000re. Történeti része helybeyondást érdemel.

Olaszonnak geographiai felosztása négy részekre, melyeknek népessége 's természete egymástól nem sokat különbözik politikai felosztásától, miszerint nyolcz belföldi és három idegen hatalom között oszlik el — nagyon elüt. Nincs előtverjesztve, miszerint az Apenninek sajátságos jellemet adnak Olaszonnak, nincs megemlítve, miképen az olaszok szép testi alkattal, élénk arczkifejezéssel 's tagjártatással Europa' többi népei között kitünők; — Hoffman ezen oldalról nagyon jól festi az olaszokat. A' statistikai adatok is hibákkal teljesekek.

Franczhon' 's Br tannia' leírása valamivel kimerítőbb, ha tekintjük a' politikai felosztást, történetirást 's termékeket; de mint a' többi országoknál ugy itt is csonkák a' földet jellemző vonások, a' népek' erkölcsi elemei; ezen szempontból főképen Franczhon, melynek nagyon szerencsés égalja van, mivel átmenetül szolgál közép Európából délire — nagyon is mostohán tárgyalatik, 's a' tanuló előtt főbb vonalaiban ismeretlen marad. Németország' határát nem jól jeleli ki, Hoffman, vagy Schacht' munkájából alaposabb értesítést vehetett volna a' kiadó, mint Volgeréből, mert épen Németországot tárgyalja Schacht jobban másoknál. Alsó 's felső Németországra osztás helyett jobb lett volna dél-, észak- 's közép Németországra osztani, mint Volger tón. Egyes állományok politikai, történeti- 's terméki tekintetben elég jól vannak leírva, hanem a' termékek' előszámálása mindegyiknél nagyon unalmas. Statis-

tikai adatokban igazítani való itt is találkozik. — Az europai állományok között jelesül Sveicz, Svéd, Norvégország 's europai muszka birodalom különösen tökéletlenül adatnak elő, ugy látszik siettek Európát bevégezni, minthogy más kevesebb jelentőségű státusokra nagyobb figyelmet fordítottak.

Amerika' általános átnézése még hiányosabb, mint a' többi földrészé, ezen földrész a' tenger' közepin mint egy nagy gát emelkedik ki, 's az Oceánt kétfelé osztja, legelváltabb földrész, de szorosabb viszonyban áll Áfrikához, Európához sőt Ásiához is mint Austráliához, saját állatvilággal 's emberfajjal bir, különös 's nagyszerű folyó' rendszere van, 's mint új világ általában nagyon különbözi a' régítől. Öt sziget csoportozata, nagy hegyláncza, égálja, 's más szempontok nagyon felületesen vannak érintve, az új adalékokban Volgert követi, némelly kézikönyvekhez hasonlítva tehát sokakban teljesebb, de földleirási kellékeket tekintve még is hiányos. Az egész éjszak, közép 's dél Amerikára oszlik, minden résznek főbb országai előszámláltak. Ezekután Austráliáról is közöltetnek, mik az eddig ismert adatokból lényegesebbek.

Részletesebb taglalgatást hely' szűke meg nem enged. Egyébiránt az eddigi megjegyzések' nyomán jóval teljesebb 's tökéletesebb kiadás létesíthető. Ára jutalmas, papirosa 's betűje nem legjobbak.

Allg. Litt. Zeit. (Nov. 1838.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

---

8. *LEHRBUCH der Physik und Astronomie nach den neuesten Beobachtungen und Untersuchungen systematisch zum Gebrauche beim Unterricht* bearbeitet von Dr Z. J. GOEBEL, gew. ord. Prof. der mathem. Wiss. an der k. Niederl. Universität Löwen. Mit 10 Figurentafeln. Karlsruhe 1839. 483 lap 8-adr. Ára 3 fvt 45 kr e. p. Minden dologértők megegyeznek szerzővel abban, mennivire fontos kívánság az, hogy a tanulóknak gondolkodó tehetsége az élesen 's szabatosan felfogott természettudományok által gyakoroltassék 's így azon rön elkerültesék, hogy semmit sem jelentő vagy félígaz szavakkal megelégedjék, mert a nevéndékeknek, ki magát komoly tanulmányoknak szenteli, nem csak tanulni, hanem gondolkodnia is kell, lelkét hasznos ismeretekkel gazdagítani 's mindenen előtt önállóságra igyekeznie. — Nem kezeibe helyesen vannak előadva azon kívánatok, mellyekkel egy e' czélnak megfelelő munkának bírnia kell. „Egy tankönyvnek — így szól — mellynek a tanítványok' kezebe kell adatnia, kik előtt az abban előadott tudomány még új az illető tudomány' közönséges átnézetét, annak alapvonásait 's legújabb előlépéseit, leghetőbb rövidségben, kell magában foglalnia.“ Ha azonban szigorú criticával — melly elmulthatlan, épen az iskolák' számára irt compendiumoknál — élünk jelen munkára nézve, meg kell vallanunk, hogy a jelen munka nem felel meg mindenütt a felállított kívánatoknak. Épen azon szükséges rövidség hiányzik itt, melly csak a leghatározottabb kitételek' gondos választása által elérhető, 's még inkább a' definitiók' azon élessége, mellyeknek nélkülözhetlensége a' még tudatlan tanulóra nézve épen azért kétségbehozhatlan, mivel itt tévedésbe hozni semmi öserre sem szabad. Ben kell továbbá foglaltatniok egy tankönyvben, a' legfontosb törvényeknek, mellyek közönségesen el vannak fogad-

va, 's azoknak mellyek felett még kétség uralkodik legalább meg kell említetniök. De ezen szabályt is elhanyagolja a' szerző szembeszükölög 's gyakran hibázik szerző a' jelen munkában az általa említett kívánat ellen is, hogy az új haladásoknak tekintethe kell vctetniök. Ezen ellenvetések' részletes kimutatását a' hely' szüke nem engedi. Igen becses adalékai egyébiránt e' munkának az igen pontosan rajzolt, 's felette csinosan nyomott figurák.

9. *LEHRBUCH der Experimentalphysik*, von Dr Ludw. Friedr. KAEMTZ. ord. Prof. der Physik zu Halle. 1839. XII és 485 l. 8-adr. 3 kőrajzzal. Ára 2 frt 38 kr e. p. — Jelen tankönyv' szerzője azon physicusok közé tartozik, kik már magokat egyes derék értekezések által, az éleseszü vizsgálók' sorába emelték, 's kik ismereteik' terjedelmét és alaposágát nagyobb, tartalomdús munkák (szerző irt egy jeles meteorológiát) által tanusították. Nem szükség hát mentetetni, hogy szerző a' már létező compendiumok' számát egy újjal szaporította, mert gyakorlott physicusok is örömmel olvasandják, a' mindenütt jólértett 's éretten átgondolt természettörvények' tömött összeállítását. Igen alkalmas egyébiránt jelen munka egyetemi előadásokra is, mert minden rövidsége mellett is gazdag és szorosan tudományos, 's a' nélkül, hogy nehéz formulákkal teljes volna, mégis általában véve mathematicai öltönnel bír, mihez még sok, oly gyakori esetekben szükséges, tabelákba sorozott nagyság — meghatározások járulnak.

10. *DIE NATURLEHRE nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung*. Dargestellt von Dr A. BAUMGARTNER, k. k. Regierungsrathe etc. Sechste Auflage von Genanntem und von Dr Andr. von ETTINGHAUSEN, Prof. der Physik etc. gemeinschaftlich umgearbeitet. Mit 8 Kupfert. Wien, Gerold 1839. VIII és 772 l. 8-adr. Ára 5 frt 15 kr e. p. Jelen derék munka' becséröl, a' dologértő publicum már oly határozott ítéletet hozott, hogy felette criticaí vizsgálatot tartani felesleg valónak lenni látszik. Szükség azonban megjegyezni, hogy ezen új kiadás, belső tartalmánál fogva az előbbieket jóval felülmulja, mit az előbbi kiadás óta lefolyó rövid időköznél fogva várni nem lehetett. Nem csak, hogy minden azótai új hozzájárulék, a' könyv' terjedelméhez illő módon fel van véve, hanem az egész a' leggondosabban át van nézve, hogy egy a' kitételek' szabatossága 's apróbb betűk' választásánál fogva, a' könyv' terjedelme száz lappal megkisebbitessék; még az előbbi igen szép 9 réztábla is nyolczra van szorítva 's a' mellett gazdagítva, a' nélkül hogy szépségben veszítettek volna. Hogy két oly férfiu mint *Baumgartner* és *Ettinghausen*, kik a' jelen kor' leghiresb physicusai közé tartoznak, egyesített munkásságok által valami igen jeleset valának képe-

sek adni 's hogy valóban adának is, arról a' publicum legkevesbé sem kételkedendik.

11. SYSTEMATISCHE *Encyclopädie und Methodologie der theoretischen Naturwissenschaften*, von Dr GUSTAV SUCKOW, ord. Honorar-Prof. der Philos. an der Univ. zu Jena. Halle, Schwatschke und Sohn 1839. XII és 313 l. 8-adr. Ára 2 frt 15 kr e. p. — Ezen gazdag tartalmu munka, bevezetést nyujt, a' természet' öszves studiumának egyes ágaiiba, 's az ahhoz tartozó segédtudományokban 's magában foglalja, azok' lényeges tartalmát, azok' tanulása módját, egymással öszvefűggsét, 's a' legfontosb literariai segédeszközöket. A' természetvizsgálók' legnagyobb része, nem vehet jelennen annyi időt magának, hogy a' naponként szaporodó új lettdolgok' bősége miatt, mellyekkel süksrgeskép meg kell ismerkedniök, megújítsák ismeretszöket, tudományjok' rokon ágaiival, honnan jó, hogy illy öszvefűggsben ismét áttekinthetik az egészet, 's különösen, az itt öszvegyűjtött gazdag literaturával megismerkedhetnek. A' nagy egésznek egy illy áttekintése, különösen azokra nézve hasznos, kik valamelly specialis rész' alapos studiunához fogtak, a' mennyiben az által arra ösztönöztetnek, hogy a' nekiek olly nagy bőséggel ajánlkozó lettdolgok mellett, elméjük' élet egyszersmind philosophiai elméleteken is gyakorolják 's komoly gondolkodáshoz szokjanak a' megtanultak felett. De még azokra nézve is, kiknek nincs száudékok a' természeti tudományok' valamelly egyes ágát egész terjedelmében 's alaposan megtanulni, ellenben az egésznek áttekintését, 's a' nevelődő philosophia és tapasztalati természetvizsgálat közti öszvefűggsét ismerni kívánják, jelen encyclopädia, épen azt foglalja magában mit ök keresnek 's igazságosan kívánhatnak. Jelen jól-sikerült, gazdag tartalmu 's tiszta előadásu munkát, mind ezeknek jó lélekkel lehet ajánlani.

12. LEHRBUCH *der Physik, für höhere polytechnische Lehranstalten* von G. LAMÉ, Prof. an der polytechn. Schule in Paris etc. *Deutsch bearbeitet, und mit den nöthigen Zusätzen versehen*, von Dr C. A. SCHNUSE. Erster Band, XX und 531 S. 8 mit 9 lithogr. Tafeln. Zweiter Band X und 459 S. 8. mit 6 lithogr. Tafeln. Darmstadt 1839. Ára 7 frt 8 kr. e. p. — Compendiumok alatt, mellyek' sorába tartozik jelen dolgozat, olly munkák értetnek, mellyek szóbeli előadásoknak szolgálnak alapul. Célirányos compendiumokban hát, a' földolgoknak röviden, világosan, határozottan, 's a' hiteleknek gondos megválasztásával kell előadatniök, 's a' még kétséges nem teljes bizonyosságú dolgoknak jegyzetekbe kell tétetniök. Ha jelen munkát tekintjük, nem felel az meg magasb polytechnicai tanítóintézeteknek, noha rendszerint azokban a' physica alaposabban szokott előadatni mint az egyetemekben, akar a'

munka' terjedelmét akar formáját tekintjük. Tartalma azonban általában véve gazdag, igen alapos és jó, noha több egyes dolgok mint a' szoros értelemhatározatokra nézve kifogásokat lehetne tenni. Kezdőkre nézve a' munka nem alkalmas, mert az előadás' módja rövid 's mathematicai öltözetű, mi a' gyakorlottabbakra nézve igen is kedves dolog. Ki nem csak a' tudomány' első elemeit akarja ismerni, hanem egy kissé mélyebben kíván annak lényegébe hatni, 's a' mathematicai előadásmóddal ismeretes, az jelen munkát haszonnal 's gyönyörrel olvasandja.

13. SYSTEM *der Physik mit Beziehung auf Künste und Gewerbe*. Ein Grundriss für academische Vorlesungen, von Doctor Gustav Suckow, ord. Honorar-Professor an der Universität zu Jena. Mit 54 in den Text eingedruckten Holzschnitten. Darmstadt, 1840. VIII] és 340 lap 8-adrét. Jelen munka' rövid compendiuma a' physicának, 's academiai felolvasások' vezérfonalául jól használható, ha szinte a' tanító némelly pontokban szerző' nézeteiben nem osztozkodnék is, mivel egyébiránt benne a' lényeges physicali alaptételek röviden 's világosan elő vannak adva. A' közönséges physicali alaptételekre nézve, szerző a' régibb kantféle természetphilosophiai iskolához tartozik, 's ehhez képest az egész két részre oszlik, a' tiszta 's az alkalmaztatott mozgástudományra, hová hát az egész physica tartozik. Hogy szorosán véve, a' physicát ezen kitételrel jelelhetni-e meg, miszerint stereostatica, hydrostatica, aërostatica sőt az electricitas is ide tartoznának, kérdés, noha lehető, hogy egykor az egész physica, statica és mechanicára oszland fel, ha a' melegség', electricitás' és magnetismus' dynamikai jelenetei epen úgy habmozsásokra vitetnek vissza, mint ez a' világosságnál történt.

14. AUSFÜHRLICHE *Volks-Gewerbslehre, oder allgemeine und besondere Technologie zur Belehrung und zum Nutzen für alle Stände*. Nach dem neuesten Zustande der technischen Gewerbe und deren Hilfswissenschaften bearbeitet, von J. H. M. v. POPPE. Vierte sehr verm. und verb. Auflage. Mit 175 eingedruckten Holzschnitten. Stuttgart, 1840. VIII és 728 l. 8-adr. Ára 4 frt 30 kr e. p. — Jelen munka, melly a' kor' viszonyainak igen megfelelő, lényeges szükségét pótol ki. A' technicai intézetek' száma naponkint nevededik, mellyben nem csak egyesek, hanem gyakran kisebb nagyobb társaságok részt vesznek, kik ennél fogva örömet kívánnak oktatásban részesülni, arról a' mi történik. A' dolgok' ezen állása nem készakarva idéztetett elő, 's ennél fogva rajta nem is lehet készakarva változtatást tenni, bár milly fontos okokat lehessen is a' naponkint nevedező ipar ellen felállítani, sőt inkább szükségés-

képen van az feltételezve 's elmaradhatlan következése a' nevedő népességnek, mellynek számára a' létezés és megkivánt kényelmek' kellékeit, mesterséges eszközökkel kell a' természet-től megnyerni, ide nem számlálván azt, hogy a' mindég nevedő embersökságnak elegendő foglalkozásra van szüksége. — Kicsinben is sok hasznot lehet húzni a' nyers termékek' jobb használásából, 's mind két tekintetben, valamint hasznos dolgokróli közönséges oktatásra nézve is, félrenemismerhető haszon egy népszerű ipartan. Jelen munka, ezen különbféle céloknak igen jól megfelel, elegendő teljes 's az előadás egyszerű és könnyen érthető.

A. B. P.

KÉT ANGOL KÖLTESZ'

B Ü N V A L L O M Á S A.

Coleridge S. T. híres költésze Christabel vén matrónnak, fordítója Schiller' Wallensteinjának, és Lamb Károly, nem régen meghalt, az angoloktól nagyrabecsült, finom tapintatu, humoristicus eszméjü író, szerzője Illés' merényeinek 's némelly ismeretes és közkedvességü költeményeknek, barátok valának, 's kivált ifjabb éveikben több vidám és gyönyör órákat töltének szellemdús mulatságokban és szeszes italoknál. A' Cat and Salutation (macska és üdvözet) czimü vendéglő volt sokszor az ő 's más barátok' vidám esti dőzsöléseiknek gyűlhelye, 's tojásos puncs és oronoco nagyon gyakran előfordulnak későbbi visszaemlékezéseikben az ott leélt órákra. Azonban a' szellemi hatálynak, szeszélynek, elmésségnek, képzeletnek gerjedelme 's felmagasulása szeszes izgatószerrek által, fájdalom! lassanként szokássá és szükséggé válék mindkét lüngeszü barátnál, 's e' hajlandóságuk a' nagy közönség előtt sem maradt titok. Talfourd katonatiszt, Lamb Károly' hagyományának kiadója, nyilván megvallja barátjának gyarlóságait, mégis dicséretére mondja, hogy bár a' kísértésnek, ha már egyszer alkalom volt reá, ritkán állbatott ellent, mégis hősi elszántsággal távolítá azt magától, 's így nyilatkozik: „E' gyarlóság oly bensőleg össze volt növe 's fonva mindazzal, mi legvonzóbb volt szellemi, mi legkedvesebb volt erkölcsi tulajdonaiban 's természetében, hogy lehetlen volna teljes igazságot szolgáltatni erényeinek ama' gyarlóságok' érintése nélkül.“ Egy criticus azonban azon megjegyzést teszi, mikép azon összefonás' elméletéhez ő nem járulhat helyeslőleg véleményével azért, hogy oltár építtessék részegesség' elméletének dicsőítésére — habár Lamb' részegése volna

is az. „Sajnos példakből tudja kiki, hogy a' részegség legnagyobb lángszű 's erényü embereknél is előjöhet. De annál rosszabb; mert jól tudjuk azt is, hogy mindkettőt legveszélyesebb romlással fenyegeti. Minél nemesebb az áldozat, annál hathatósabbnak kellene lenni a' példának. Talfourd azt mondja, Lamb-bel inni nem érzéki, hanem szellemi édelet volt. Mi azt feleljük: Az ivást sohasem kell szellemi édeletnek nevezni, mert ha valaki egyszer a' tüzesítő italok' túlságos édeletét megszokta — annak legsiralmasabb következete az abból származó rabszolgai függés — nem csak a' testnek, hanem a' léleknek függése is. Mi a' józansággal, valamint a' szellemnek igazi épségével tartunk. Ismerjük a' részegesség' következéit — azok valódi börtönök. — Sheridan példabeszéddé vált, míg Angliának első ministerévé lehetett volna, 's Lamb épen olly szánakozás' mint szeretet' tárgyává lön. A' kiadó igen helyesen cselekvék, újra kinyomatván „Egy iszákos' vallomásait.“ Lamb Southey-hez írott levelében megvallja, hogy e' vallomások olly hű 's igazi önjellemzés, mikép ennek elhírtülése hivatalától 's nyugpénzétől foszthatná meg őt.“ Azonban hagyjuk szólni őt magát Caryhoz intézett megbánó, töredelmes levelében, kinek a' britt museumban minden hóban vendége volt egyszer.

„Mégkövetem 's erős hittel állítom, hogy nem tudom miféle szavakba öltöztetni öntudatomat a' vendégkötelességnek azon gyalázatos megsértése miatt, melly ellen ama' szerencsétlen szerdán vétettem. Tekintse azon napot kitöröltnek a' naptárból! Ha a' világinak, kereskedőnek, vagy gyárnoknak, vagy sajtárusnak, vagy kofának, vagy felljebb menvén, ügyvédnek, parlamenti tagnak, gazdag pénzváltónak házában követtetett volna el — még vigasztaltam volna magamat, némi kímélettel voltam volna magam iránt. De részegen láttatni elhagyni lelkész' házát — mi több, azon lelkésznek, ki Angliának egy házához tartozik! 's mi több olly férfinak házát, ki a' homályos olasz hierophant (Dantét) értelmezé! melly értelmezés kevéssé csekélyebb azon férfinénál, ki az isteni nyilatkozatot vállalkozék fejtegetni — isteni rejtvény mindkettő, 's ha természetfeletti kegyelem nem mutatkozik nem nyúlni ahhoz a' nélkül, hogy tüstént el ne pörzsöljék a' hozzányúló' kezeit. 'S aztán milly ház! nem közönséges paplak (mi már magában elég szégyent hozott volna rám), hanem emberi 's isteni tudományok' kincstára, mellynek Anglia' primása a' pártfogója és felügyelője, mellytől futnia kell a' szentségtelen pórnépnek. Mind e' könny nem taníthata jobbra? Lázás szemekkel néztem magam körül a' legközelebbi szürkületkor a' gyenge világnál, melly épen elég volt látnom idegen alvószobában, mellyet nem ismerék meg azonnal, harisnyáim, nadrágom, mellényem,

nyakkendőm milly félelmes rendben 's pontosságban valának letéve, mi, jól tudom, semmikép nem volt az én szokásom szerint. Ez felébredésemnél megszokott ismertető jelem, melyből a' múlt estéli állapotomra következtést hozok. Ha minden szanaszét hever a' padlaton, örvendetes bizonyítványát látom abban, hogy az tölem származik, 's ha a' gyertyatartó nincs félretéve, egészen felmentem magamat. De ez olly szép rend, minél fogvást reggel mindent a' leggondosabban helyén talállok, engem szomorít. Távoli, halk suhogás jelenté, hogy diadallal kocsiztam haza. Távól legyen belső büszkeségből mondanom ezt, mert én nem eszméltem a' helyváltoztatásról. Hogy egy ifju mentor egy semmihasznú vén Telemachot vezet; hogy terhét, mint a' trójai, vállaira vevé, míg a' siralmas incubus ködös eszméleteben mámoros moudatokat dadogott 's napszállat után denevérszárnyas legyekről gagyogott. Egy öreg szolgálar is emlékezem, hogy teljessé tétessék gyalázat' mértéke. A' történet tegnap Great Russell Street-en vezetett keresztül. Szemet mereszték a' nagy ajtókalapácsra. Gyöngé kezeim hiába próbálták felemelni azt. Féltem az argustól, ki bizonyosan kivilágított nekem azon szerencsétlen éjjel. Megkeresém az elgini márványokat. Hidegek voltak azok nekem. Szerencsétlen életkor, melly második gyermekkorral karöltve, ikertestvérét, új tapasztalatlanságot hoz nekem, melly mit sem tud a' szeszies italok' hatásairól" ^{sat.}

Égészen máskép szól Coleridge egy barátjához írott levelelben, ki, úgy látszik, feddő itéseket intézett hozzá megrögzött szerencsétlen természete miatt :

„Ön olajat öntött a' sajjó sebre egy régi barát' lelkiismeretében, Cottle, de *gáliczolja* az! Csak egy pillántást veték levele' első lapjának közepébe 's többet semmit sem olvasék — nem haragból vagy bosszúságból (isten őrizzen!) hanem lelki 's testi szenvedéseim' következtében, mellyek emberi erőnek 's hatalomnak alig engedik meg új kinnak 's csapásnak elviselését. Válaszomnak czélja előterjeszteni az esetet, a' mint van — először, hogy lelkem' nyugtalansága tíz év óta leirhatatlan, veszélyem' öntudata tetemes, de vétkem' érzeménye gonoszabb mindennél! Homlokomon halálos kín' veritéknek csepjeivel imádkozám; rettegve nem csak teremtom' igazsága, sőt megváltóm' irtalma miatt is. „Annyi sok fontot adék nekem — hova tevéd azokat?“ Másodszor: bár mennyire le vagyok sujtva borzasztó betegségem' 's gyarlóságom' érzeményétől, mégis sohasem kísértém meg rejtegetni és szépitni azoknak okait. Sőt a' dolog' egész valóságát nem csak barátimnak terjesztém elő könyekkel 's legkeserűbb arczipulással, hanem fiatal emberket és barátimat, megintém kétszer, kik említék, hogy ők már laudanumot is használtak volna,

a' borzasztó következtésektől, midőn élénken lerajzolám annak szomorú hatásait reám. Harmadszor, bár szeméimet nem merem felemelni istenemhez, 's csak azért nem kétkedem irgalmasban, mivel kétség által csak bünt halmoznék bűnre, állíthatom mégis felebarátim előtt, hogy én tudtomon kívül csábíttattam ezen átkos megszokásra. Dagadt térdeim miatt sok hónapig csaknem fekvő beteg valék. Egy orvosi folyóiratban szerencsétlenségre illy esetben sikerült gyógyításról olvasék, laudanum' bedörzsölése által, mellyből meglehetősen adag be is vétetett. Olly hatása volt mint varázserőnek és csudának! Tagjaim' használhatósága, étvágyam, kedélyem megjöttek újra 's ez mintegy két hétig tartott. A' szokatlan izgatószer' ereje csökkent végre — a' szenvedés újra előállott — a' gondolt gyógyszer ismét használtatott; — de nem beszélhetem el az egész szomorú történetet. Elég legyen mondanom, hogy olly hatások állottak elő, mellyek csaknem kényszerítő befolyást gyakoroltak rajtam, a' kinok 's hirtelen haláltól félelem és csüggedés miatt, de, isten úgy segéljen! nem édelet' kecségtetése, vagy azon kinézés és vágy miatt, hogy kellemes érzetek támadjanak bennem. Sőt Morgan és huga bizonyítani fogják, hogy, minél huzamosabban tartóztatám magamat, szellemi hangulatom annál jobb, vidámságom annál élénkebb volt — mig nem azon rettenetes pillanat be álla, mellyben ütörem ingadozni kezdte, szívem rángatódzni, 's úgyszólván, egész testemnek olly iszonyú szerterozzanása, olly tűrhetetlen nyugtalanság 's háborodottság szálla meg, hogy ismételt utolsó kísérletemnél, lemondani a' fertelmes méregről, halálos szorongásomban így kiálték fel, mit most komolyan 's ünnepélyesen ismételek: *Én nagyon szegény vagyok merészleni ezt!* Volna csak néhány száz font sterlingem, csak kétszáz, hogy felét Coleridge'nek küldhetném, 's más felével egy tartózkodó szobát bérelhetnék magamnak, hol nem kaphatnék egyebet mint mit az orvos ráu nézve célirányosnak látna, 's hol orvosi segély két vagy három hónapig, mindig köröttem lehetne, ekkor még volna reményem. De így semmi remény! oh istenem! milly örömmel biznám magamat Fox orvos' rendelkezésére intézetében; mert az én szenvedésem az ónéletnek neme, csak hogy az akaratnak, nem az elmetehetségeknak teljes ernyedtsége az. Ön férfiságra buzdít engem! jöjön ön hozzám 's parancsolja a' két karjára szélhűdt embernek egymásba horzsolni azokat; az meggyógyítja őt. Oh! fogja mondani, hogy nem mozdíthatom karjaimat, ez épen az én betegségem és nyomorom."

Más helyen ezt mondja: „Örvendjen ön felgyógyulásán 's reményén, melly a' fenyegető veszély alatt bátorítá 's megnyugtata önt. Egészen másképen van 's volt én velem, azonban én is hálás vagyok; de nem örülhetek. Én szavakkal elér-

hetlen bensőséggel érzem teljes semmisültségemet, crötlenségemet 's hasztalanságomat magamban 's magam iránt. Megtanultam átlátni, mi legyen a' bűn olly végtelen, örök lény ellen, mint az ember' lelke. Több előízét kóstolám annak, mit tartson az ember a' halálról, a' legnagyobb sötétségről 's a' téreg-ről, melly nem hal el, 's hogy az elkárhozottak' egész pokla nem egyesíthetlenebb az isten szeretetével, mint ember' vak-sága, ki gyűlöletes, magaokozta betegség által eszközlé szemei világának elvesztését, a' nap' fényével. De vigasztalásaim, legalább a' reménynek érezhető édessége, nincsenek. Sőt a' kísértés, mellyel szakadatlanul kell tusakodnom, azon félelem, miszerint, ha a' megsemmisülés' és az ég' lehetősége között választhatnék, az elsőt választanám. Ez egyébiránt tán csak alkatasomban alapuló idiosyncrasia. Fő vigasztalásam abban áll, mit lelkészek a' ragaszkodás' hitének neveznek, és szelleumi törekvés nem látszik olly jótékonynak lenni reám, mint az egy komoly, hathatós és gyakran órákig tartó minden pillanatban ismételt imádság. Hiszek! isten segéljen hitlenségemen! csak annyi hitet adj mint mustármag, képes leszek más helyre tenni e' hegyet" 's a' t.

'S végül:

„Drága Sir — mert én nem vagyok érdemes barátomnak nevezni becsületes embert, sokkal kevésbbé önt, kinek vendégszeretével és jóságával visszaéltem; fogadja azonban esengő kérelmeimet bocsánataért és imádságáért. Képzelsen ön magának siralmas nyomorút, ki sok éven át igyekezett tartózkodni 's óvni magát a' szenvedéstől folytonos visszaesés által azon hünbe, melly azt támasztá. Képzelsen ön egy szellemet a' pokolban, melly másoknak fárad utat törni az égbe, mellyből büntétei kizárlják őt! szóval, képzelsen ön magának mindent mi csak nyomorú, segély- 's reménytelen, 's helyzetemnek olly hű képét fogja látni, millyet csak jó ember láthat. Ezelőtt mindig szerfelett keménynek látszott előttem e' mondat, hogy ki egy pontban vétkezik, mindenben vétkezik; most azonban érzem igazságát. A' mákony' büntétével — mi büntétet nem követtem el egyszermind? hálátlanságot teremtettem iránt! igazságtalanságot jóltevőim iránt! kegyetlenséget szegény gyermekeim iránt! ehhez páruul sokszor ismételt — sokszor megszegett fogadásom miatti önmegvetésem, igen igazi csalárdság és hazugság! Esengve és komolyan kérem, hogy magaokozta nyomoromnak hű rajzolata valódi alakjában nyilvánosan közöltessek halálom után, hogy így legalább némi jó háramoljék e' borzasztó példából!“

Befejezésül egy pár hason esetet közlünk Németországból is. A' német irodalom néhány évvel ezelőtt olly talentóktól fosztatott meg, melly a' dramai osztályban kitünőt mutatott 's

jeles művekkel gazdagíthatta volna azt, ha saját állatóságának nem lesz áldozatjává; tudomásunk van egy igen nagy híró-iróról is, hogy szeszese italok' túlságos éldeletének adá magát. Minél közelebb a' kísértés az ingerlékeny létegu emberekhez, millyenek többnyire a' költészek, mesterségesen feszíteni hangulatukat vagy illy módon túlelni magokat az elhangulásokon, 's minél hajlandóbbaknak találtathatnak mások megbocsátani 's mentegezni épen azt, mit az ember különben szigorúan becs-mérel és rosszal; annál nagyobb figyelemre kell méltatni illy intő példákat, mellyek fonákját mutatják a' gyarlóságnak, mellynek a' világ sokszor csak ártatlan és szeretetre méltó oldalát látja, 's mellyek a' könnyelmű életbölcesség' csalódásait eloszlatni, a' megette lappangó igazságot leleplezni nagyon alkalmasok.

Blätt. zur Kunde der Lit. des Ausl. s. (nr. 83. 84. 1839.)
után.

Fekete Soma.

CRITICAI SZEMLE.

NEMZETI GAZDASÁG.

Das natürliche System der politischen Oekonomie von Dr Fri drich List. Erster Band. Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein. Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'scher Verlag, 1841. 41½ iv 8-adrét. Ára 3 frt e. p.

A' szerző hazánkfiái előtt már ismeretes 's csak emlékeztetni kell reá, hogy előre kedvező vélemény ébredjen könyve iránt, mellybe sok éveken keresztül két világrészen merített tapasztalatit 's nagyszerű képleteinek eredményeit leraká. Terjedelmes előbeszédében azon jobbára ferde vagy kaján véleményeket czáfolgatja, mellyek korábbi utazásai, összeköttetései, munkálatai 's tervei felől elterjedtek. — Itt azonban szerző' személyétől elvontan kell munkájának dús tartalmát vizsgálnunk, 's csak azt jegyezzük meg, hogy ő nyiltan 's velősen tesz óvást minden aggodalom vagy gyanúsítás ellen, mintha e' munkát különös privátérdekben írta volna, 's maga a' mű' legerősb támasza őszinte óvásának. E' könyv' célja csupán felvilágosítani a' népeket — különösen pedig a' németet — természeti érdekeik felett. List benne minden ledér világpolgáriság, valamint minden kicsinyes tartományi szűkkeblűség ellen — mint meleg német honfi — lép fel.

Jelszava: Nemzetiség. „Az általam felállított rendszer' jellemző különbsége a' nemzetiség. A' nemzetiségnek — mint az egyéniség és emberiség közötti középtagnak természetére van egész építvényem alapítva. — A' nemzetgazdasági míveltég' tekintetében, a' nemzetek' fejlődő stadiumain keresztül következő fokkülönbségeket állíthatunk fel: vad állapot, pász-

tori állapot, mezei gazdasági állapot, mezei gazdasági és gyári állapot, mezei gazdasági, gyári és kereskedési állapot. — A' nemzet' átmenete a' vad állapotból a' pásztori, és ebből a' mezei gazdasági állapotba, valamint a' mezei gazdaságbani első előlépések legczélszerűbben történnek szabad kereskedés által, miveltebb gyáriparos és kereskedő népekkel. — Mezei gazdaságot üző népek ellenben, szabad közlekedés mellett csak ugy juthatnának a' gyáriparos és kereskedő nemzetek' osztályába, ha valamennyi népek, mellyek gyáriparra hivatással bírnak, egy időben 's egyenlő műveltségi fokozatra fejlődtek volna, ha a' nemzetek egymást gazdasági fejlődésökben mindenféle akadályokkal nem gátolnák, ha egymást előhaladásukban háborúk és vámrendszerek (Douanensysteme) által nem zavarnák. — Minthogy azonban némely nemzetek, különös körülmények' kedvezésénél fogva, más nemzeteket gyáriparban, kereskedésben, hajózásban megelőztek, 's jókor megismervéu, hogy ezekben rejlik a' leghathatósabb eszköz más nemzetek felett politikai túlnyomóságra juthatni, egyszersmind olly rendszabályokat is tőnek, mellyek arra voltak 's vannak most is számítva, hogy általok magokat a' gyáripar' és kereskedés' egyedárusaivá tehessék, 's más kevesbbé előhaladott nemzeteket előlépéseikben gátolhassanak. E' rendszabályok' (beviteli tilalom, bevitelván, hajózási korlátozások, kiviteli díj stb) összesége vámrendszerek hivatik. Olly nemzetek, mellyek még nem tettek nagy előlépéseket, más népek' korábbi haladása, vámrendszerei és háborúk által arra szorítvák, hogy a' mezei gazdasági állapotból gyáriparra juthatás' eszközeit önmagokban keressék; illy esetben szükség a' nemzetnek más előhaladt és gyáregyedáruságra törekvő népekkel kereskedését, — mennyiben ez ön ki-fejlését gátolná — saját vámrendszer által korlátoznia. — A' vámrendszer tehát nem — mint állíták — speculativus főkö' találmánya, hanem a' fenállásukat és jóllétöket vagy túlnyomó hatalmukat biztosítani akaró nemzetek' törekvésének természetes következése. — A' népek' productiv erejét nemcsak egyesek' szorgalma, takarékosága, erkölcsössége, értelmessége, vagy anyagi értékek, hanem társadalmi, political és polgári institutiók, főleg pedig nemzeti fenállásuk' és hatalmuk' biztosítékai is feltételezik. Bármilly szorgalmasak, takarékosak, erkölcsösek, vállalkozók stb legyenek az egyének, nemzeti egység, a' munkának nemzetszerű elosztása, és a' productiv erők' nemzeti szövetkezése nélkül a' nemzet soha a' jólét' és hatalom' magas fokára nem juthat. A' munka' nemzetszerű elosztása és a' nemzeti productiv erők' szövetkezése abban áll, ha a' szellemi productio az anyaggival kellő arányban van, ha a' földművelés, műipar, kereskedés a' nemzetben egyenlően és összhangzólag van kiképezve. — Pusztán földművelő nemzetnél,

hábár műiparos és kereskedő népekkel szabad közlekedést üz is, a' productiv erők és természeti segélyforrások' nagy része használatlanul hever; illy nemzetek' értelmi és political kiképezettsége és védezközei felette korlátozottak; neveztes hajózást, kereskedést nem üzhetnek; jólétök, mennyiben ez internationalis kereskedés' gyümölcse volna, idegenek' rendszabályai és háboruk által megzavartathatik sőt meg is semmíttethetik. — A' gyári erő ellenben előmozdítja a' tudományokat, művészetet 's political művelődést, neveli a' népjólétet, népességet, országos jövedelmeket 's a' nemzet' hatalmát, képessé teszi kereskedési összeköttetéseit a' föld' minden részire kiterjeszteni 's gyarmatokat telepíteni, emeli a' halászatot, hajózást 's hadi tengerészetet; egyedül ez emelheti a' földművelést is magas fokra. — A' földművelési és gyári erő egy nemzetben, egy political hatalom alatt sem háborúk, sem külkereskedési rendszabályok által nem gátoltathatnak kölcsönhatásukban, következőleg a' nemzet' folytonos haladását, jólétét, polgárisodását és hatalmát biztosítják. — A' földművelési és gyári erő a' természet által van feltételezve, de e' feltételek különbözők. — A' gyári erő' fejlődésére — természeti segélyforrások' tekintetében — kiváltképen a' mérsékelt égövi tartományok vannak hivatva, mivel a' mérsékelt égöv a' szellemi és testi törekvés' éghajlata; a' forró éghajlat ellenben nem annyira kedvez a' műiparnak, mint inkább ama' becsesb földtermékeknek, melyek' természetésére kizárólag a' forró égövi tartományok alkalmasak. A' mérsékelt éghajlati gyárkészítmények és a' forró éghajlati földtermékek' (gyarmati cikkek) cseréjéből támad a' munka' világpolgári elosztása, a' világpolgári erők' szövetkezése, a' negyszerü internationalis kereskedés. — Felette bal-fogás volna magára a' forró éghajlati tartományra nézve, ha tulajdon gyáripart akarna állítani, mivel erre a' természettől ^Dem hivatva, anyagi gazdagságában és művelődésében sokkal nagyobb előlépéseket tenne, ha folyvást a' mérsékelt éghajlat' műiparáruival saját földtermékeit becserezné." 17. J. —

„Az internationalis kereskedés nagy fejlődési szakon vezet keresztül a' nemzeteket a' nemzeti gazdálkodásban: az elsőben a' honi földművelés beltermékek' kivitele és külgyárművek' bevitelle által emeltetik; a' másodikban a' külgyárművek' bevitelle mellett honi gyárok emelkednek; a' harmadikban a' belvásárok nagyobb részt honi gyárművekkel láttatnak el; a' negyedikben nagy mennyiségű honi gyárművek vitetnek ki és kültermékek hozatnak be. — A' vámrendszernek mindig a' nemzet' industrialis nevelésére kell irányozva lennie. — A' honi földművelést védvámok által emelni akarni, balga szándék, — mivel belső földművelés csak otthoni műipar által emelkedhetik gazdaságosan, a' külföldi nyers anyagok' 's földtermékek' kirkesztése

pedig a' tulajdon honi gyáripart csak nyomhatja. — Szegény és kevésbé művelt nemzetek, kivált ha a' népesség az ország' termékenységével és terjedelmével kellő arányban nincsen, más művelt és gyáriparos nemzetekkel szabad kereskedés által legjobban neveltethetnek nemzeti gazdálkodásra. Illy nemzetnél a' kereskedés' korlátozása — hogy majd honi gyáripár támadand — időelőtti, 's nemcsak az egyetemes emberi nem' jólétére, hanem a' nemzet' gyarapodására is káros. Óvó rendszabályok csak akkor leendnek szükségesek, ha a' nemzet gazdaságilag annyira fejlődött, hogy kül gyárművek' bevitale által további fejlődésében csak gátolatik; illy esetben a' nemzetnek védrendszerhez kell nyúlnia. — Olly nemzet, mely sem terjedelmes földdel, sem természeti segélyforrásokkal, sem folyamainak torkolataival nem bír, a' védvám rendszert vagy épea nem, vagy legalább nem teljes sikerrel használhatja, 's hiányain csak hódítás vagy szerződések által segíthet. A' gyáripár olly bő tudományt és ismeretet igényel, olly sok tapasztalást 's gyakorlatot feltételez, hogy a' nemzet' industrialis nevelése csak léptenkint haladhat előre; ugyanazért minden hirtelenkedés, minden tiltórendszer általi elzárkozás veszélyes, hacsak háborúk által nem kénytelenítettik a' nemzet más nemzetek' gyárműveit eltiltani és önmagában keresni szükségeinek fedezését. — Illy esetben a' tiltórendszerből átmenet a' védrendszerbe lassankint leszállítandó 's előre meghatározott vámokkal eszközölhető. Olly nemzet ellenben, mely védetlen állapotából védrendszerbe kíván átmenni, előre meghatározott 's lassankint emelkedő vámokkal fog legbiztosabban haladhatni. — Az illykép előre kiszabott vámdíjakat a' felsőségnek szentül meg kell tartania, 's azokat idő előtt soha leszállítani nem lehet, de felemelni igen, ha elégteleneknek látszanak. — Szerfelett nagy vámok károsak, mert a' külversenyt kizárják és a' nemzet' henyeségét nevelik. — Ha illy lassankint fellyebb vitt vámok mellett a' nemzet' gyáripára nem emelkedik, annak jele, hogy a' nemzet még nem bír a' szükséges eszközökkel, hogy gyárerőt költbessen. — A' védvámnak soha sem szabad annyira leszállítatnia, hogy a' honi gyáripár külverseny által veszélyeztessék. Változhatlan elv legyen: a' már létező fentartása, a' nemzeti ipár' gyökereinek és tőkéjének ápolása. — A' külverseny tehát csupán az évenkénti fogyasztás' növekedésében vehet részt, 's a' vámok azonnal felemelendők, mihelyt az évi növekedést a' külverseny egészen vagy nagyobb részt elnyeli. — Olly nemzet — mint az angol — mely gyárerejével más nemzeteket jóval megelőzött, gyári és kereskedési felsőbbségét leginkább terjesztheti szabad kereskedés által; ebből könnyen magyarázhatni az értelmesb angol statusgazdák' rokonszenvét, mellyel az általános kereskedési szabadság iránt viseltetnek, 's

egyszersmind egyéb országok' szinte okult statusgazdáinak vonakodását ez elvnek a' fenálló világviszonyok között életbe léptetésétől. — Egy negyed század óta az angol tiltó és védvámrendszer Angliára károsan, a' mellette feltörekvő nemzetekre pedig üdvösen hat; — de legkárosabb hatással vannak Angliára az idegen nyers kelmék- és élelmi czikkekre kiterjesztett tulajdon bevitel' korlátozásai. — Kereskedési egyesületek és szerződések által leginkább mozdíthatni elő a' nemzetek közötti közlekedést; de ezek csak akkor lehetnek tartósak és igazságosak, ha a' haszon kölcsönös; károsak ellenben és igazságtalanok, ha általok egyik nemzet' fejlteni indult gyárereje más nemzetének feláldoztatik.

„Ha a' védvám a' honi gyárművek' árát egy időre fellyebb rugtatja is, későbbben ezek kétségkívül annál olcsóbbakká lesznek a' belverseny által; mert egy teljesen kiképezett műipar' gyárműveit azzal, mibe a' nyers kelmék' kivitele és külgyárművek' behozatala került, olcsóbban állíthatja ki. — Védvámok által a' nemzet mindenesetre csak cseretárgyakat veszíthet, productiv erőket ellenben nyer, mik által számtalan cseretárgyak állíthatnak ki. A' cseretárgyak' ezen feláldozása tehát csupán a' nemzet' industrialis nevelésének díjaul tekintendő. — A' védvám a' földművelőket épen nem nyomja, sőt inkább az otthoni műipar' emelkedése által a' gazdagság, népesség 's ezzel földtermény utáni szorgosság, következőleg becsők és így a' földbirtok' értéke is nő, a' gyárműkellékek pedig időnkint olcsóbbodnak. E' hasznok tiszszeresen felülmulják a' gyárművek' ideiglenes árfelszökkenéséből a' földművelőkre háramlott veszteséget. — Szintúgy nyer védrendszer által a' kül és belkereskedés is, mert mindkettő csak olly nemzeteknél virágzik, mellyek honi piaczaikat magok látják el műiparárúkkal, földtermesztményeiket magok emésztik fel, 's idegen nyers kelmék- és élelmi czikkeket tulajdon gyárkészítményeik' feleslegéért cserélik ki; holott ellenben a' mérsékelt éghajlat' puszta földművelő nemzetcinél mindkettő pang; sőt azonfelül olly nemzetek' külkereskedése rendszerint a' velek közlekedésben álló műiparos és kereskedő nemzetek' kezei közt van. — Cél-szerű védrendszer nem teszi a' honi gyárosokat egyedárusokká, hanem csak biztosítékot nyújt veszteség ellen azon egyéneknek, kik tőkéjüket 's munkaerejüket új iparvállalatokra áldozák; továbbá csak a' belversenyt lépteti a' külverseny' helyébe, 's így szabad a' nemzet' mindenik tagjának részt venni a' nemzet-től az egyéneknek ajánlott jutalomban. Biztosítékot nyújt tehát más nemzetek ellen, mellyek otthon hasonlólag egyedáruskodnak.

„Tulajdon gyárerő nélkül ellenben, olly nemzetek, mellyeknél a' productiv erőt nyers termékek ki- 's külgyárművek'

bevitele által már nem segíthetni elő, sokféle veszélyeknek vannak kitéve, 's földművelésöknek szükségkép el kell törpülnie, mert a' népesség' szaporodása, mely tulajdon gyáripár' keletkezése mellett a' kézművességben találta volna élelmét, 's a' termékekből többet fogyasztván a' földművelést is tetemesen emelendné, most csupán a' mezei gazdaságra adja magát, honnan a' földnek felette káros eldaraboltatása következik; minek végeredménye: közelértéktelenülés, általános elszegényülés, nemzeti elgyengülés, sőt — a' történetek' bizonyítása szerint — nem ritkán a' nemzet' gyászos halála, mivel nem tudá' jókor megoldani a' nagy feladatot, miszerint szellemi, gazdasági és politicalai önállóságának biztosítására tulajdon gyáripárt és erőteljes kézműves megkereskedő rendet állítson. Kinek nem jut eszébe Lengyelország!

Az itt röviden előadott tant szerző igen kimerítőleg először történeti szempontból, azután észképileg megalapítja. Az ismeretek' lépcsőzetén minden művelt népeken keresztül vezet bennünket, 's megmutatja: mint kelle feltételezni a' politicalai gazdaság' egyoldalú érdekeinek és theoriáinak hatalomban és fejlődésben a' nemzetek közötti nagy különbséget, 's folytonos tapasztalatgatás mellett az egyoldalúság' árnyoldalai mindinkább kitűnván, mint közelíté meg az ismeret lassanként a' közepén álló igazságot.

A' legutolsó érvényes theoria: a' világpolgári és általános kereskedési szabadságé. List e' theoriát túlságosnak és a' nemzeti érdekekre veszélyesnek tartja. Azon ösztönszerű óvakodást ama' theoria' feltétlen elfogadása iránt, a' valódi theoria tökéletesen természet szerűnek igazolja. Az iskola egy idealis állapotot fogad el — mint valóban létezőt. Szabad kereskedés az egész világon, lerontva minden korlát — valóban nagyszerű 's mindenestire a' legfőbb ideál volna, ha minden népek egyenlő fokán állanának az erőfejlődésnek. De nem kell felednünk, hogy a' nemzetek között nem létezik ama' műveltségi és gazdasági egyenlőség, mely a' korlátlan kereskedési szabadságot minden népekre nézve egyiránt üdvössé tehetné, sőt inkább a' még ki nem fejtett, de szunnyadó erővel bíró nemzetet örökös kiskorúságra kárhózná. A' belső ipar még első csirájában elfojtatik, ha más jóval előhaladott nemzet' iparkészítményei az országot eláraszthatják. „Az iskola a' vásárok' lényegét csupán világpolgári, nem pedig politicalai szempontból méltánylá. Az európai szárazföld' legtöbb tengerpartvidékei a' londoni, liverpooli vagy manchesteri vásárkörbe esnek, 's igen kevés bel-földi gyáros képes a' szabad versenyt saját nemzetének tengeri városában az angol gyárosokkal kiállani.“

„Tetemes tőkéek, nagyobb belvásárok, kiképezett gyárak, végre olcsóbb tengeri szállítás jelenleg az angol gyárosoknak

olly hasznokat hajtának, mellyek más országok' beliparának csak a' honi vásárok' állandó oltalma és belső közlekedési eszközök' javítása által eshetnek idővel gyümölcsül. Azonban a' tengerparti piaczkok minden nemzetnek kül' s belkereskedésére nézve nagy fontosságnak, 's olly nemzet, mellynek tengerpartja inkább a' külföld — mint saját országa előtt áll nyitva, nem csak gazdasági hanem political tekintetben is pang.

A' műipar' becsét a' földművelés' irányában helyesen emeli ki szerző. „A' vadász ezere, a' pásztor század részét se használja az őtet környező természetnek. Neki a' tenger, idegen éghajlatok 's tartományok semmi vagy csak kevés élv- vagy segélytárgyakat nyújtanak. A' földművelő országban felebredt műiparerő által utak építtetnek, vaspályák emelkednek, csatornák ásatnak, folyamok lesznek hajózhatókká, gőzösök keletkeznek; általa nemcsak a' felesleges termékek jövedelmező gépelekké változnak, nemcsak a' velek foglalkozó munkaerő hozatik mozgásba, — miáltal a' földművelő néposztály képessé lesz a' birtokába vett telekből hasonlíthatlan nagyobb jövedelmet húzni az eddiginél — hanem az eddig földgyomrában heverő érczek, ásványok is használatra kerülnek. Tárgyak, mellyek előbb csak néhány mértföldön gyümölcsöztek, mint só, kőszén, kő, márvány, pala, gyps, mész, fa stb, most egész országra kiterjednek. Sok azelőtt egészen értékt nélküli czikkek a' nemzeti productio' összegében — olly fontosságot nyerhetnek, melly maga felülmúlja az egész mezei gazdasági productio' előbbi jövedelmét. — Műiparos országban egy négyszeghüvelyknyi vizeset, darab fűcska 's gyúanyag se vész el használatlanul. — Gyárak' keletkezése által szorgos kérdezősködés támad olly élelmi czikkek és nyers kelmék iránt, mellyek' előállítására némelly tájak sokkal alkalmasabbak, mint a' gabonatermesztésre. — A' tej', irósvaj', hús', zöldség és gyümölcs' nagyobb kelete, az előbb legelőnek használt mezők' czélszerűbb fordítását, ugarlás' eltörlését, öntöző intézetek' felállítását, továbbá szántóföldeknek konyha- és gyümölcsökertekké átváltoztatását vonja maga után. — A' veszteség mellyet pusztán földművelőország e' természeti erőök' elhanyagolása miatt szenved, annál tetemesebb, minél nagyobb hivatással bír műiparüzésre, 's minél gazdagabb nyers termékekben, legkárosabb tehát olly hegyes dombos tartományokra, mellyek földművelésre — nagyban kevesebbé — hanem vízzel, ásványokkal és fával hővelkedvén, műiparra és a' gyárosoknak kiváltkép szükséges czikkek' természetére inkább alkalmasak. — A' mérsékelt éghajlat a' gyárak' és műipar' emelkedésének majdnem kizárólag kedvez, mert légmérsékleténél fogva sokkal alkalmasabb az erőök' kifejtésére a' forró éghajlatnál; sőt zordonabb évszakai is, mellyek egyelőre természeti viszontagságoknak látszanak lenni, leghatalmasabban

mozdítják elő a ' feszült munkásság', gondosság', rend' és takarékoság' megszokását."

Szerző Angliát hozza fel például. „Főleg azt kell szemügyre vennünk, mikép a' 218 millio értékű kézműipartőke 259 és fél millio évi productioval — oka, hogy az angol mezei gazdasági tőke 3311 millio roppant összegre, az évi productio pedig 539 milliora növekedhetett. A' mezei gazdasági tőke' értékének legnagyobb részét a' szántóföldek és marhák teszik. — A' gyárak az ország' népességét szaporítván, egy roppant külkereskedésre, számos gyarnatok' használatára 's nagy kiterjedésű hajózásra eszközöket nyújtván, hasonló arányban emelék a' nyers termékek' keletét is, miáltal a' földművelőknek módot és ingert adtak e' nagyobb szükség' kielégítésére, 's így e' termékek' csereértékét emelvén, aránylag a' mezei jövedelmet, következőleg a' földbirtok' becsét is növelék. Semmisítsék meg a' kézműipar- és kereskedésben fekvő 218 millio értékű tőkét, 's nemcsak a' műipari 259 és fél millio jövedelem, hanem a' mezei gazdaságba helyezett 3311 millio tőke 's következőleg az 539 m. mezei jövedelem is elenyészik. Az angol nemzeti productio nem csupán 259 és fél milliot (kézműipar-jövedelmének értékét) veszítendő, hanem a' föld' és mezei birtok' csereértéke — mint Lengyelországban — mostani becsének, tized vagy huszad részére fog lesúlyedni. Miből az következik, hogy a' földművelő nemzetnek czélszerűleg gyárakba behelyezett minden tőkéje idővel a' földbirtok' becsét tiszszerezen neveli. E' tételt tapasztalás és statistica mindenütt egyiránt igazolják." E' jegyzeteknek kiváltkép azok örülhetnek, kik korunkban a' paraszterend' érdekeinek szentelék magokat. Valóban fájjalhatnak, ha azon balga félreértés — miszerint némellyek a' mezei gazdaságot a' műipar' pártolása által vélik emelhetni — lábra kapna. — A' földművelő tartományok sokkal nagyobb haszonnal adnák el természetnyelveiket otthoni piacokon népes virágzó műiparos városokban, mint külföldön élénk külverseny mellett.

Azt kérdi szerző (emlékeztetjük az olvasót, hogy List Németországhoz intézé szavait): Vajjon tanácsos-e most ébredő zsenge itthoni műiparunkat fejlődésében a' külföldnek már régiebb és fejlettebb műiparávali versenyzés által gátolni, sőt elnyomni? Tanácsos-e a' külföldnek industrialis és kereskedési hídfőket honunkban engedni? Vajjon ezáltal nemzeti erőnk, industrialis emelkedésünk nem szükségkép egyiránt gyengülend-e?

Kimutatja szerző, mire czéloznak az angolok, midőn az egész világnak — mint róka a' ludaknak — kereskedési szabadságról predikálnak. Ők ugyanis korlátlan kereskedés mellett bennünket (németeket) gyárműveikkel elárasztván csak nyerhetnek, nekünk pedig épen ezáltal vesztenünk kell. A' bel

és külvámvonalakat egymással igen összehavaráják az emberek. Ne álljanak ugyanazon nemzet' (vagy álladalom) népei között korlátok, de nemzetek (álladalmak) közt igen is Szerző nem akarja a' hanzavárosokat, Hannoverát, Hollandot — mint világosan német tartományokat és a' német egész' részeit — Némethontól, a' vámszövetségből a' német nemzet' határain belül kizárni, hanem inkább az ellenkezőt 's Anglia ellen védvámot.

Csak az angol műipar' veszélyes túlnyomóságánál fogva emelkedhetének a' német nemzet' kebelében ama' vámsorompók, mellyeket nem lehet eléggé sietve lerontani 's némethon' természeti határain a' többi külföld irányában felállítani. Valamennyi német tengerparti tartományok — Holland, Hannovera, Hanzavárosok — ugyanannyi hídfői Angliának Némethonban, kereskedési hódítások német földön 's csupán ezért szakadtak el a' német vámszövetségtől. Bowring utolsó hivatalos tudósítása egyenesen arra volt számítva, hogy a' németeket világpolgári gyöngöoldaluknál fogva, a' kereskedési szabadság' nagy szava által édesgetve, annál biztosabban Anglia' hínárjába szorítsák. Méltán nevezi szerző botránynak, hogy Némethonban ilyenemű csábítások hitelt nyernek, 's hogy Holland, Hannovera és a' Hanzavárosoknak a' német vámszövetséghez járulások még mindig gátoltatik, szövettekésők ellenben Angliával ápolatik.

„Mi a' Hanzavárosokat különösen illeti, ott sokan vannak, kik felfogják: hogy Hamburg, Brema és Lübeck a' német nemzetre nézve azzá fognak 's kell lenniök, mi London és Liverpool az angoloknak, mi New-York, Boston és Philadelphia az amerikaiaknak. — Vannak kik átlátják, hogy a' kereskedés nekik világvámszer mellett hasznokat hajthat, mellyek a' vámszövetségi alárendeltség' veszteségeit sokkal túlhaladják, 's mikép biztosítéknélküli jólétök' fenállásukra nézve valóban csak merő tetszelet. Ki is örülhetne szivéből ama' tengeri kikötőkben kereskedésök' bár milly gyarapodásának, ha elgondolja, hogy Angliából a' Vesper és Elba' torkolataiba szálló egypár hajócsapat — képes mindent — mit egy negyedszázad alkotta — 24 óra alatt elrontani. A' szövettekésők ellenben ezen kikötők' jólétét és boldogulását részint tulajdon hajóhad' felállítása, részint szövetségeknél fogva, örök időkre biztosítaná, hatalmukat gyámolná, hajózásuknak különösen kedvezne, külösszekötéseiket derék ügyviselőség és szerződések által a' világ' minden részén oltalmazná, sőt általa új gyarmatokat telepíthetnének 's gyarmati közlekedésüket hasznosabban üzhetnék. Mert egy 35 millió emberből (ennyit számlálna legalább a' német vámszövetség) álló státusegylet, — melly népességének egy évi szaporodása mellett évenként 2—300,000 embert könnyen nélkülözhetne, mellynek tartományai értelmes mívelt — távol világrészekben szerencséjüket keresni sajátágságos hajlammal bíró

lakosokkal bővelkedne, — lakosokkal kik mindenütt gyökeret vernek 's meghonosodnak a' hol csak a' föld művelhető, egy illy státusegylet magától a' természettől arra van hivatva, hogy a' gyarmatosító és műveltségterjesztő nemzetek között első sorban foglaljon helyet.“

Németalföldről ezt mondja: Holland geographiai helyzeténél, kereskedési és iparviszonyainál fogva, valamint lakosainak eredete és nyelve szerint is, a' német nemzetiség' hajdani megosztásakor, Némethontól elszakadt — német tartomány, 's a' német szövetséghez vissza keblezése nélkül Némethon olly házhoz hasonlít, mellynek kapuját idegen bírja. Holland épen úgy tartozik Némethonhoz, mint Bretagne és Normandia Franciaországhoz, 's míg Holland egy tulajdon önálló országot akar képezni, Némethon szinte olly kevéssé juthat önálló hatalomra, mint Franciaország nem juthatott, ha ama tartományok angol birtokban maradtak volna. Hogy Holland' kereskedési hatalma sülyyedett — oka: az ország' csekélysege, 's mindamellett hogy gyarmatai boldogulnak — továbbá is sülyyedni fog, mivel gyöngge egy jelentékeny szárazföldi és tengeri erő' roppant költségeinek kiállítására. Nemzetiségének fentartása mellett törekvései pedig — minden gyarmati jólét' daczára — mélyebben 's mélyebben merítik adósságokba, 's szüntelen Angliától függő tartomány maradván, látszatossá függetlensége által csak az angol felsőbbséget erősbbítendi. Ez titkos oka, miért pártolá Anglia a' bécsi Congressusban Holland' tetszfüggetlenségének helyreállítását; Anglia mellett Németalföld az angol hajóhad' paizshordozója, Némethonhoz csatolva pedig a' német tengeri erő' vezére. Holland' jelen körülményei között gyarmat-birtokainak koránsem veszi olly hasznát, mint ha a' német szövetség' kiegészítő része volna, már csak azon egyszerű okból sem, mivel gyarmatosításra megkívántató elemek' — ember és szellemi erő' — szűkében van. Azonfelül gyarmatainak használata nagyobbrészt a' német jószívüségétől vagy inkább a' németeknek saját nemzeti kereskedési viszonyaikban járatlanságától függ. Mert midőn minden más nemzetek' gyarmati természetényeiknek szabad piaczkokat szerezni igyekeznek, a' hollandok ebbeli áruik' feleslegét csak német vásárpiazcra vihetik; mihelyt tehát a' németek átlátandják, mikép azoknak, kik nekik gyarmati czikkeiket eladják, egyszersemind abba kell egyezniök, hogy főleg tőlök (németektől) vegyenek gyarműveket, azonnal világos lesz előttök, mennyire hatalmukban áll Hollandot a' vámszövetséghez csatlakozásra kényszeríteni. Ezen egyesülés mindkét országra üdvös lenne, mert Némethon Hollandiának eszközöket nyujtana, nemcsak gyarmatainak a' mostaninál sokkal jövedelmezőbb használatára, hanem még új gyarmatok' telepítésére is; a' hollandi és hanzavárosi

hajózást kiváltkép elősegítne, a' holland-gyarmati terményeknek a' német vásárpiazcokon elsőséget szerezne. Holland és a' Hanzavárosok pedig főleg német gyarmatokat vennének és így tőkékjök feleslegét kiváltkép bel Némethon' gyáraiba és földművelésébe helyeznék. — Holland — a' mint tengeri hatalma' magas polczáról lehanyatlott, mivel — egy nemzetnek csupán töredeke levén — magát mint egészet akará fentartani és saját hasznát Némethon' productiv erőinek elnyomásával keresé, a' helyett, hogy nagyságát a' megette fekvő országok' jólétére alapította volna, — mivel nagygyá lenni a' német nemzetttől elszakadás — nein pedig azzali egyesülés által igyekezett, — Holland egyedül a' német szövetségés, legszorosh egyesülés által vergődhetik ismét egykori virágzó állapotára. Csak ezen egyesülés által lehet egy első rangu földművelő, műiparos és kereskedési nemzetséget alapítani.“

„Holland csekély saját gyári-, de annál nevezetesh gyarmati productioval bír, mi legutóbbi időkben szerfelett emelkedett és még végtelenül emelkedhetik. — Holland azonban igazságtalanságot követ el Némethonon 's tulajdon érdeke ellen cselekszik, midőn gyarmati természetményeit nagyobb részt Némethonban adja el, gyarmatvi kellékeit ellenben ott vásárolja, hol neki tetszik. Ez Hollandiára nézve csak látszólag üdvös, merőben félszeg politica. Mert ha Holland a' német kézműárúknak az anyaországban és gyarmataiban elsőséget adna, akkor Némethonban azon arányban növekednek a' holland-gyarmati termények utáni kérdezősködés, millyenben a' német gyarmat' kelete Hollandiában és gyarmataiban emelkedik; vagy más szavakkal: Némethon annál több gyarmati cikket vehetne, minél több gyarmatvet ad el Hollandiának; ez pedig annál több gyarmati természetményt szállíthatna némethonba, mivel több kézműártut vásárol tőle. E' kölcsönviszonyt Hollandia elrontja, midőn gyarmati cikkeit Némethonban adja el, gyarmatvi kellékeit ellenben Angliától vásárolja be, holott Anglia, akár mennyi gyarmatvet adjon el Hollandiában, gyarmati termékekbeni szükségét nagyobbbrészt mindig saját gyarmataiból fedezendi.“

Egyébiránt megjegyzi szerző — nehogy félreértessék — mikép általános kereskedési szabadság, mint szép álom vagy ideal ellen, jövőre nézve semmi ellenvetése nincsen, 's részéről — roha valóságához ragaszkodik koránsem — akar az általános elzárkozás' másik tulságába esni. „A' védrendszer nem csak a' világpolgári gazdaság' elveivel, hanem a' nemzet' valódi érdekével is összeütköznék, ha a' külversenyt egészen 's rögtön kizárni, az oltalmazandó nemzetet egyéb népektől elkülönözni akarná. Ha az oltalmazandó műipar fejlődésének még első szakában van, a' védvámoknak igen mérsékelteknek kell lenniök 's csak lassankint a' nemzet' növekedő szel-

lemi és anyagi értékével, a' kézműtani ismeretek' és vállalkozó szellem' terjedésével emeltethetnek. Koránsem szükség minden iparágat egyiránt védni, hanem leginkább azokat, melyek' úzésére nagy tőkék, sok gépelyek, tehát bő technicali ismeretek, ügyesség és gyakorlat, meg számos emberkéz kívántatik, továbbá melyek' készítményei az első életkellékek közé tartoznak, következőleg összesértékek, valamint a' nemzeti önállóság' tekintetében is legnagyobb fontosságúak, mint például a' posztó, pamut és vászon gyárak stb. Ezen főágak kellő oltalom alatt kifejlődvén, a' többi nem annyira nevezetes iparágak gyöngébb védelem mellett is felkapnak. Olly nemzetek, melyeknél a' napszám drága és a' népesség az ország' terjedelmével kellő arányban nincsen, például az éjszakamerikai statukok, czélszerűen tesznek, ha főleg a' gépelyekkel működő iparágakat veszik különös oltalom alá, feltéve: hogy azon nemzetek, melyektől ebbéli szükségüket fedezik, földtermesztményeiknek szabad bevittelt engednek."

Midőn szerző a' gyárípar' magas becsét méltán kiemeli, kétségkívül teljes igaza van azok' ellenében, kik régi előítélet vagy egyoldalú érdek által elfogultan egyedül a' földművelésnek tulajdonítják az elsőséget, — valamint azok' ellenében is, kik a' világpolgári szabadságesszme' kedviért a' kereskedésnek legszabadabb mezőt tárva, korlátlan külversenyt engedni a' honi ipar rovására készek; de talán ki kellett volna a' gyárrendszer' árnyoldalait is jelelnie, mert fájdalom! a' gyárakban még mindig egyesülnek a' kereskedés' meg földművelés' legnagyobb bajai; egy részről ugyanis a' csalássllemmel, más részről pedig a' proletariusság. Gyárrendszerben pedig a' család(Schwindingei) még veszélyesebb és nemzeti érdekre nézve károsabb mint kereskedésben, mert ártalmas következményei majdnem kizárólag hazafiakat sújtván, közvetlenül a' honra hat. — A' gyárakban tengő proletarius sereg szinte vészteljesebb a' mezei jószág' eldarabolásából eredett elszegényülésnél. — Szükség volna tehát a' műipar' nagy hasznait józan törvényhozás által biztosítani. De legtöbbet tehet műiparára nézve maga a' nemzet, ha méltóságának és tulajdon érdekének öntudatára jutva, nem hódoland szüntelen külföldi és örökké változó divat' parancsinak, nem veszélyezteti tulajdon iparát a' legártalmasabb vetélkedés által, hanem saját eredetiségében szabadon mozogni engedvén, azt eddigi kiskorúságából felszabadítandja. Végre még egy rossz körülmény említendő, mennyit árt t. i. a' német műiparnak, nemcsak a' divat által minden védvámok' daczára kedvezett kül-, hanem főleg az okltan belverseny is. — Vetélkedésnek természetesen kell lenni, mert ha több fuvarosok közül nem választhatnánk, az egyedül kiváltságosak majd csigaléptekkel vinnének bennünket előre, de ebből aztán nem következik,

hogy a' versenyzők egymást összegázolják. — A' viszonylagos kíméletet, egymáson kölcsönösen segíteni, Némethonban még nem igen értik; n' munka-elosztás' elve, melyet szerző mes-terileg taglal, még koránsem hatott a' népbé. Az egyes' java nem alapul a' másik' romlásán, hanem inkább gyarapodásán. Gépegyárak emeltetnek — de miként állhatnak fel ezek egy-más mellett, ha mindenik minden gépet akar készíteni? Osz-szák fel, az egyik csak gőz-, a' másik malom-stb gépet gyártson 's így valamennyi megélhet egymás mellett. E' példa számtalan esetekre alkalmazható.“

Midőn a' jelen munka' nagyszerű gyakorlati eredményekre vezet, melyeket főleg kiemelendőknek véltünk, egyszersmind a' tudományra nézve is igen érdekes, mivel a' kereskedési poli-tica' legújabb theoriáját fejt ki, és az uralkodó rendszereket részint kijavítja, részint megsemmisíti.

„A' korlátlan kereskedési szabadság' eszméjének alkotója — *Quesnay* alkalmazá legelőször rendszerét, a' külön nemze-teket tekintetbe nem véve, az egész emberi nemre. Munkájá-nak címe: „*Physiocratie, ou du gouvernement le plus avan-tegeux au genre humain.*“ — Szerinte képzeljük, mintha „va-lamennyi nemzet' kalmárai egy kereskedelmi köztársaságot ké-peznének.“ *Quesnay* kétségkívül a' világpolgári gazdaságot vagy-is azon tudományt tárgyalja, mely azt tanítja, mint juthat jó-létre az összes emberi nem, ellentétben a' politikai kereskedés-sel vagyis azon tannal, mely kimutatni igyekszik az ösvényt, mellyen külön nemzetek a' fenálló világviszonyok között föld-mívelés, műipar és kereskedés által jólét', polgárisodás' és ha-taloms' magasb polczára emelkedhetnek. — *Smith* Ádám szinte a' világkereskedés' korlátlan szabadságának világpolgári eszmé-jét választá tanjának alapelveül. Se egyik se másik nem hibélő-dött a' kereskedési politicával, mely szerint kellene az egyes nemzeteknek gazdasági állapotukban előhaladniok. Könyvének címe: „*Die Natur und Ursachen des Reichthums der Na-tionen.*“ t. i. az összes emberi nem' valamennyi nemzetieit. A' kereskedési politica különböző rendszereiről szólván, ennek érvénytelenségét igyekszik mindenkép megmutatni, 's azt, hogy a' politikai vagy nemzeti gazdaság' helyébe a' világgazdaságnak kell lépnie. Ha néhol háborut említ, csupán futólag történik, mert gyámokai az örök béke' eszméjén alapszanak. — *Say* B. J. világosan kimondja, mikép egyetemes köztársaság' létezését kell képzelnünk, hogy az általános kereskedési szabadság' esz-méjét felfoghassuk. Meg kell jegyeznünk: 1-ör, hogy *Say* nem-zeti vagy political gazdaság' — *économie publique* — létezését elismeri, de azért róla könyveiben említést se tesz; 2-or, hogy a' political gazdaság' nevét oly tanra ruházza, melly nyil-ván világpolgári természetű, 's mindenütt csak azon gazdaságot

említi, mely egyedül az összes emberi társaság' érdekeit czélozza, mellözve az egyes nemzetiségek' külön szükségait. — Valamennyi későbbi írók osztoznak e' tévedésben, még *Sismondi* is a' gazdasági politicát világosan az emberi nem' jólétét eszközölő tudománynak nevezi (la science qui se charge du bonheur de l' espèce humaine), sőt az éjszakamerikai kereskedési szabadság' szószólója *Cooper* Tamás, a' Columbia-College' elnöke, még a' nemzetiség' létezését is tagadja 's a' nemzetet „nyelvészeti találmánynak“ nevezi, mit csak azért koholtak, hogy a' körülírásokat kikerüljék. — Távól vagyunk, hogy a' világpolgári gazdaság' theoriáját elveszük, de véleményünk szerint a' gazdasági politicát is tudományilag kellene kifejeíteni 's azt tartjuk: mindég jobb a' dolgokat igazi nevükön elkeresztelni, mint elnevezéseket adnunk, mellyek a' szó' értelmével ellenmondásban állanak. Ha a' logica' szabályaihoz és a' dolgok' természetéhez hívek akarunk maradni, úgy a' különgazdaság ellenében a' társadalmi kell álltanunk 's ez utóbbira nézve meg kell különböztetnünk a' politicalai vagy nemzeti gazdaságot a' világpolgáritól; amaz a' nemzetiség' fogalmából és természetéből indulván ki, tanítja: mint emelheti egyes nemzet a' fenálló körülményekhez képest sajátos nemzeti viszonyainál fogva gazdaságát, — emez pedig azon feltételre támaszkodik, hogy a' föld valamennyi nemzeti egyetlenség — örök békeben élő — társaságot képeznek.“

„A' theoria azonban e' két tant egymással összezavará, 's azon nagy hibába esett, hogy a' nemzetek' viszonyait csak világpolgári szempontból tekintvén, politicalai okokból a' productiv erők' világpolgári irányát felreismeré. Egyedül ezen felreértésből származhatott némelly hibás rízet, miszerint például *Malthus* a' népesség' szaporodását korlátozni akará, — *Chalmer* és *Torrens* a' tőkék' növekedését és a' határtalan productio't olly bajoknak tekinték, mellyek' gátolását a' közjölét igényli, — *Sismondi* a' gyárakat közveszélyűeknek hirdeté. — A' theoria itt Saturnusként tulajdon magzatait nyeli el, midőn a' népesség', tőkék' és gyárak' szaporodásából a' munka' elosztását, ebből pedig a' társaság' jólétét következteti, utóvégre mégis ugyanezen erőket a' népboldogságra nézve veszélyes szörnyeknek bélyegzi, mert csak egyes nemzetek jelen állapotát tartván szem előtt, az emberiség' jövendő haladását nem méltányolják. — Az nem igaz, hogy a' népesség' nagyobb arányban növekszik, mint az élelmi szerek' productio'ja, legalább dőreség illy aránytalanságot elfogadni vagy mesterséges számítások és sophisticus gyámokok által megmutatni akarni, míg a' földgömbön annyi természeti erők' hevernek parlagon, hogy tizszer sőt talán százszor annyi ember élélhetne rajta mint jelenleg. — Nem lehet a' jelen productio' erők' értékét általában zsinórmértékül venni

arra nézve, mennyi ember táplálkozhatik egy bizonyos darab földön. A' vad, vadász és halász' számítása szerint földgömbünkön alig volna helye egy — a' pásztoré szerint tíz, a' pusztán földművelőé szerint 100 millionak; holott jelenleg csak Európában 200 millio ember él. — A' burgonya és takarmányfüvek' termesztése, a' mezei gazdaság' újabb javításai általában az emberiség' productiv erejét élelmi szerek' előállításában tízszeresen nevelék stb.“

„De nem látszik a' természet' terve szerint lenni, hogy egész tudományok egyes gondolkozók' fejéből tökéletesen kikeljenek. — Smith Adámot kétségkívül jobban elfoglalta az általános kereskedési szabadság' eszméje és a' munka-elosztás' nagyszerű tulajdon felfedezése, sem hogy a' productiv erők' eszméjét taglalhatta volna; mert ha ezt teszi vala — elfogulatlanul az „érték és csereérték“ eszméjétől, úgy azon meggyőződésre jutandott, miszerint az érték' theoriája mellett a' productiv erők' önálló theoriájának kell helyet foglalnia, hogy a' gazdasági tüneményeket megfejtteni lehessen; holott így azon hibába esett, hogy a' szellemi erőket anyagi viszonyokból magyarázza, miáltal alapját veté meg mindazon balgaságok és ellenmondásoknak, mellyekben rendszere mai napig sinlődik 's mellveknék tulajdonítandó egyedül, hogy a' gazdasági politica tanjai épen a' legkitünőbb elmékbe nem férhetnek. Hogy a' smithféle iskola nem tanít egyebet az érték' elméleténél, nemcsak abból világos, hogy tanját mindenütt a' csereérték' fogalmára alapítja, hanem tanjának meghatározásából is. Ez Say szerint, azon tudomány, melly előadja, mint kell vagyonságot vagy csereértéket előállítani, elosztani és felemészteni. Kétségkívül nem azon tudomány tehát, melly azt tanítja, mint kell a' productiv erőket felkölteni és ápolni, vagy elnyomni és megsemmisíteni. — Mac-Culloch Mc. és az újabb angol írók csereérték' tudományának nevezik. A' productiv erők' és az érték' elmélete közötti különbséget legjobban felvilágosítják a' külön gazdaságból vett példák. Ha két földbirtokos családátya évenként 1000 tallért takarít meg 's mindeniknek öt fia van; az egyik megtakarított vagyonát kamatra adja, fiait pedig kemény munkára szoktatja; a' másik ellenben takaréok összegét arra fordítja, hogy két fiát okszerű mezei gazdákká képezze, a' többi hármat pedig — egyéni sajátságaihoz képest — mesterségre taníttassa: úgy amaz az érték', emez a' productiv erők' theoriája szerint cselekszik. Halálakor amaz csereértékben jóval gazdagabb lehet ennél, de a' productiv erőkre nézve másképp fog a' dolog állani; mert az egyik' földbirtoka két részre osztatik 's okszerű gazdálkodás mellett mindenik rész annyi tiszta jövedelmet hajt be, mennyit előbb az egész, míg a' többi három fiu mesterségeikben szinte gazdag tápforrásra találnak; a'

másik földbirtoka pedig öt részre oszolván, mindenik rész csak olly rosszul kezeltetik, mint előbb az egész. Az egyik családban különemü szellemi erő és teletség ébred 's fejlík ki, mi nemzedékről nemzedékre gyarapodván minden következő ivadék nagyobb erővel több anyagi vagyont szerez, míg a' másíkbán a' földbirtoki jutalék' apadásával elbutulás és szegénység köszönt be. — Igy neveli a' rabszolga tulajdonos csapatai által csereértékének összegét, de egyszersmind jövendő nemzedékek' productiv erőit rontja meg. Az ifjuság' oktatására, jogkiszolgáltatásra, nemzeti védelemre stb fordított minden költség, csökkenti az értéket de emeli a' productiv erőt. — Lássuk csak milly különös tévedések és ellenmondásokba bonyolódott az iskola, midőn elmélete' tárgyaul a' pusztán anyagi vagyonyságot vagyis csereértéket tévé, 's productiv erőnek a' csupán testi munkát bélyegzi; — szerinte a' ki disznót nevel — productivus, — a' ki embert — non-productivus tagja a' társaságnak; a' ki dudát vagy dorombot eladásra készít, producál, — a' legnagyobb virtuosok, mivel azt, mit játszanak vásárra vinni nem lehet, nem producálnak; az orvos, ki betegeit megmenti, nem tartozik a' productiv osztályba, hanem a' gyógyszerész-ujonez igen — ámbár a' csereérték vagyis labdac, mit producál, alig létez néhány perczig, mielőtt értéktelenné válik. Egy *Newton*, *Watt*, *Kepler* nem olly productivus, mint egy számár, ló vagy ökör, melly munkások újabb időben Mac-Culloch urtól az emberi társaság' productiv tagjai közé sorozvák. — Nem kell hiinni, hogy Say B. J. a' smithféle tannak ama' gyöngé oldalain az anyagtalan vagyon' vagy érték' fictiója által segített, vele következetességeinek képtelenségeit csak beszínezé, de anyagias salakjaiból ki nem tisztítá.“

Valamelly nemzet' jóléte nem annál nagyobb, minél több kincseket vagyis csereértéket halmoz össze, hanem minél jobban kifejté productiv erőit. Habár törvények és közintézetek értéket közvetlenül nem állíthatnak is elő, de productiv erőt ébresztenek 's nagy tévedés állítani, hogy a' népek minden kormányforma alatt egyiránt meggazdagodhatnak 's törvények vagyonosságot schol nem szerezhetnek. — A' nemzet' külkereskedést nem lehet úgy tekinteni, mint az egyes kalmárét, csupán 's egyedül az érték' theoriája szerint, azaz, egyedül anyagi vagyon' pillanatnyi nyereségét tekintve, hanem a' nemzetnek szemügyre kell vennie mindazon körülményeket, melylyek jelen 's jövő létezését, boldogulását és hatalmát feltételezik. — Igaz, hogy a' védvámok eleinte a' kézműárukat megdrágtítják, de szintolly igaz — sőt még az iskola is elismeri — hogy időfolytával tökéletes műiparra képes nemzet otthon olcsóbban gyárt, mint külről bevihetne. — Tehát a' védvámok által értékre nézve netalán okozott áldozatot, kipótolja a' pro-

ductiv erő' keletkezése, mi a' nemzetnek nemcsak jövendőre végetlenül nagyobb anyagi vagyont, hanem háboru esetére' industrialis függetlenséget is biztosít, miáltal beljöléte gyarapodván, külkereskedését czélszerűbben rendezheti; institutioi tökéletesülvén polgárisodását otthon, hatalmát pedig külföld' irányában emelheti."

„Smith Ádámnak köszönjük ama' természettörvény' felfedezését, melyet „munka-elosztásnak“ neveznek; ennek lényegét azonban se ő se követői alaposan nem taglalák egészen legfontosabb következeiseig. Már e' kifejezés: a' munka' felosztása — elégtelen 's szükségkép hamis, vagy legalább nem kimerítő fogalmat szül. Munka' felosztása, midőn a' vadember ugyanazon nap vadászni vagy halászatra megy, fát vág, ladikját kijavítja, fegyvereit, hálóját és ruháit elkészíti; de munkafelosztás az is, midőn — mint Smith Ádám például felhossa — tíz külön egyén egy tő' gyártásában előforduló különbözőféle foglalkozást egymás között felosztják. Amaz tárgyilagos, emez alanyi felosztása a' munkának. A' munka' elosztásának elve nemcsak különbözőféle műtételeknek több egyének közötti elosztásában, hanem ezen egyedeknek közös czélraí szellemi és anyagi egyesülésében is áll, következőleg nemcsak egyes gyárra vagy mezei gazdaságra, hanem egy nemzet' összes mezei gazdasági, gyári és kereskedési erejére is alkalmazható, 's általában valamely nemzet' egész társadalmi állapotát a' munka' elosztásának és a' productiv erők' szövetkezésének elvéből kell tekintenünk. — Mi a' tőgyárban a' tő, — az a' nemzetnek hívott nagy társaságban — a' nemzeti jólét. Felosztandók pedig a' szellemi és anyagi foglalkozások, mellyek egymást viszonylagosan feltételezik, úgy, hogy minél többet tesznek a' szellemi producensek erkölcsösség', felvilágosodás', ismeret-terjesztés', szabadság' 's politikai tökélyesbülés', személy 's vagyonszárság', nemzeti függetlenség' 's hatalom' tekintetében, annál nagyobb lesz az anyagi productio is, 's viszont minél több anyagi vagyon állttatik elő, annál jobban emelkedik a' szellemi productio. — Az anyagi productióra nézve a' munka' legfőbb elosztása és a' productiv erők' szövetkezése a' mezei gazdaságban és kézműiparban áll. — Az egyének' munkássága közötti kellő arány teszi a' productiv erők' súlyegyenét vagyis öszhangzását. Birhat valamely nemzet igen sok philosophussal, nyelvészszel és íróval, de igen kevés technicussal, kereskedő- és hajóssal; ez következőménye olyan előhaladott tudós műveltségnek, melyet nem gyámolít szinte kifejtett kézműipar és kiterjedt bel- 's külkereskedés; ollyszerű állapot, mint ha valamely tőgyárban több tőgomb, mint hegy készítettnek. Pusztán földművelő nemzet hasonlít olyanhoz, kinek anyagi productiojában egyik kara hiányzik. A' kereskedés egyedül közvetítő a' földművelő és műipar erő' 's ezek' külön

ágai között. — Olly nemzet, melly földterményeit idegen műiparárúkért becsereéli, mint egy karu egyén, másé által gyámolítottatik, mi reá nézve hasznos ugyan, de nem olly hasznos, mint ha önmaga birna két kézzel. — Valamint egy azon ország' külön vidékei között, épen úgy áll a' munka' elosztása és productiv erők' szövetekezése a' föld' külön nemzetei között is. Amaz bel vagy nemzeti, emez internationalis kereskedés által eszközöltetik. Most azonban a' nemzeteknek internationalis kereskedés általi egyesülete még felette hiányos, mert háboruk vagy egyes nemzetek' önző rendszabályai által bontatik fel vagy legalább gyengítettik. Ámbár illynemű szövetekezése a' productiv erőknek, a' polgárisodás egyik leghatalmasabb emeltyüje, mert új szükségek' előidézése által munkásságra, erőfeszítésre ad ingert, új eszméket költ, új felfedezéseket és eröket visz át egyik nemzetről a' másakra, de egyes — már a' míveltség' magasb fokára emelkedett — nemzet' jólétére nézve koránsem olly jelentőségű, mit a' theoria azon tétel által ismer meg, miszerint a' nemzet' belvásárát hasonlíthatlanul fontosabbnak vallja a' külföldinél. — Minden nemzet' érdekében fekszik tehát, a' productiv erők' nemzetszerű szövetekezését tüzni ki törekvéseinek legfőbb tárgyául, 's annak internationalist alárendelni. Az internationalis valamint nemzetszerű munkafelosztás nagyobb részt éghajlat és természet által feltételeztetik. Nem lehet minden országban tehát természeteni mint Chinában, fűszert mint Jávában, pamutot mint Lousianában vagy gabonát, gyapjút, gyümölcsöt, műiparárukat a' mérsékelt égöv' tartományaiban. Bolondság volna valamelly nemzetnek oda munkálni, hogy mindent hon — tehát nemzetszerű munkaelosztás által — készítsen, még azt is, mit helyzetének sajátágainál fogva olly jól vagy olcsón soha sem képes kiállítani, mint külkereskedésben — tehát internationalis munkaelosztás által — megszerezhetné.“

Ez új theoriától nem lehet megtagadni, mikép az természet és történetekből kölcsönözi tanuságait, ezekből meríti alapelveit, 's midőn csak külön, sajátágos, a' kor' és nemzet' szükségeinek megfelelő gyakorlati nemzeti gazdaságot ajánl, egészen eltér az uralkodó theoriák' ösvényéről, mellyek általában olly állapotot tesznek fel, melly nem létez, vagy egyes nemzet' egyoldalú gyámolását követelik a' többiek' rovására. — Meg kell vallanunk, hogy e' könyvben felállított political gazdaság' tanja sokat levon az általános kereskedési szabadság' csábító ígéréteiből és az iránta táplált álmeményeket nagyobb részt eloszlatja.

Handbuch der ökonomischen Politik, von K. von ROTTECK.
Mit dem allgemeinen Titel: *Lehrbuch des Vernunft-Rechts
und der Staatswissenschaft*. Vierter Band. 1836. XIV v. 480
lap n. 8-dr. Ára 4 frt 30 kr e. p.

Szerzőnek mint követnek, mint írónak a' közönség által régen elismert fényes érdemei méltán nagyszerű reményekre jogosítják az olvasót. Munkájának megjelenése valódi nyereségnek tekinthető, mint hogy a' tudomány, mellyel foglalkozik még mindég csak fejledezésében van, a' különféle nézetek, ellenkezések, kételyek, mellyek annak mezején feltűntek, koránt sincsenek megtisztítva, eligazítva. Szerzőnek alapos tanultsága, éles ítélőtehetsége, nyomos gondolkozása, e' mezőn ismeretes eddigi munkálatai bizalmat nyújtanak, miszerint a' hibás és ferde nézeteket kimutatván, e' tudományt szilárd alapokra állítandja, 's elveit határozottan kijelendi. És bíráló nem tartózkodik kimondani, miszerint illy feszült várakozással vette az előtte fekvő könyvet kezébe, és részvétellel, nyugalommal 's figyelemmel, mellyet a' tárgy' fontossága igényel, olvasta azt át. És olvasta benne, miképen eddigi köz gazdasági írók' dolgozataik meg nem állható 's helytelen nézetekkel telvék, miképen azok egyoldalú száraz elméletek után indulnak, practicai tapintatuk egyáltalában hiányzik, sokszor magok sem tudják miért, vakon követik egyik vagy másik oskolának elveit, fogalmakat egymással feleserélgetnek, 's a' tudományt tévedésekkel árasztják el. Annyival inkább feszült tehát várakozása, minthogy szerző a' mások' hibáját elevenen érzette.

Azonban figyelmes vizsgálat, összehasonlítások után is kéntelen megvallani, miszerint szerző munkája által se haladt a' tudomány előbb, korábbi írókat, keményen rovat, maga jobbat adni nem tud. Általában nem találhatni szerző' munkájában következetesen rendezett rendszert, sem a' főbb köz gazdasági írók' fő elveinek bevégzett czáfolatát, hanem találhatni az elméleti részben sok tétovát, ingatagságot, a' gyakorlatban ellenben sok hasznosat, czélszerűt, némi sajátságost is, mi más vizsgálódásokkal egybevetve további nyomozásokra nyit utat, 's az ország- 's népgazdaság-tanban jártasoknak többféle anyagot szolgáltat magok' nézeteik' védelmére, némellyeket pedig mik javítást várnak. Ide számítja bíráló szerzőnek nézetét, miszerint a' szellemi érdekeket a' közgazdaság köréből ki-rekeszti.

A' két tannak egyesítése a' közgazdaságban, mi pedig a' tiszta gazdaságtan, nehézséggel jár, 's több figyelmet, 's kü-

lönnemü kidolgozást kíván, mint ugyan ezen eszmének kivitele az országgazdaságban (státusgazdaság). Ha meggondoljuk azonban, hogy a' népgazdaságtan' különbözőféle rendszerei, mint a' kereskedési, termesztési, s iparrendszerek főképen a' szellemi érdekek' elhanyagolása miatt buktak meg, 's a' köz gazdasági vizsgálódások épen e' miatt ütöttek ki tökéletlenül, és hogy a' szellemi erők az anyagi javak' előállításában, felosztásában, valamint azok' fogyasztásában, tovább a' termesztés' s fogyasztás' előmozdításában, mint szintén mindennemü gazdaság' elvei, 's a' felosztásnak a' fogyasztásból levont szabályai' megállapításában igen nevezetes tényezők; 's nélkülök a' közgazdaság' említettük ágainak törvényeit megállapítani nem is lehet, ezeket gondolóra véve a' kettőnek elválasztása menthetetlen, 's annyival nagyobb hibának tartandó, mennyivel inkább megkívánja a' tudomány a' státusnak azokrai befolyását. A' státus mind kettőre szellem által foly be, csak általa háríthatni el az akadályokat, általa mutathatni ki egyeseknek a' segéd eszközöket, melyekkel legbiztosabban, 's leghamarább céléhoz jutnak. Hol az anyagi javakat megelevenítő szellem, természeti, értelmi 's erkölcsi erő hiányzik, ott nincs előmenetel; minden népek' történetei mutatják ezt, 's a' köz gazdaság' minden intézményi sikamlós alapon nyugszanak, ha a' szellemi érdekeket elhanyagolják, 's csak az anyagnak hódolnak.

Az egész felozlik közgazdaságra, szoros értelemben vett országgazdaságra, 's financztudományra, mely a' gyakorlati országgazdaság 2-dik részének is tekintetik. Szerző a' közgazdaság, országgazdaság és országos közgazdaság nevezetek alatt egy fogalmat ért, 's ezzel a' legalaposabb írók' nézetétől eltér, kik is a' népgazdaságot teszik az országgazdaság' alapjává, 's alatta értik a' természeti törvények' tudományát, melyek mind egyeseknek, mind igazgató testületeknek gazdálkodási munkásságuk' irányát kijelelik, vagyis kimutatják: mi viszonyban áll az ember a' javakhoz? országgazdaság alatt pedig értik az országnak abbéli gondoskodását, minélfogva a' nép' jólétét mind szellemileg, mind anyagilag előmozdítani törekszik.

Szerző ellenben a' három egyértelműnek állított fogalmak alatt érti az ország' szűkségeire megkívántató, 's vagyon név alatt jövő kellekeknek ki- és előállítását, 's e' meghatározás mutatja, miképen mind a' népgazdaság', mind az országgazdaság' jellemét 's lényegét nem jól fogja fel. Övé az elsőhöz nagyon szűk, másikhöz nagyon tág, mert az elsőbe nem csak a' kiállítás hanem a' fogyasztás' s helyes felosztás is tartozik, a' 2-dikba pedig az elsőnek körébe tartozók is bevonatnak. Szerző a' népgazdaságról nem akar mit sem tudni, az ellen nagyon kikél, 's a' gazdasági politicába teszi át.

A' nélkül, hogy a' „státus“ fogalmát szabatosan megha-

tározná, azt mondja: ott hol közjóról van szó, már meg van a' státus' fogalma, 's így szerinte, egy más nagy gazdaságot, népgazdaságot képzelni sem lehet. Ez mutatja, miszerint szerző csak polemiaival akarja a' kérdést elhárítani, 's nem veszi szemügyre, hogy véleménye szerint a' státus önálló cél lesz, minek pedig veszélyes következményi lehetnek. A' kormányok ugyan kedvesen veszik e' nézetet; de a' kormányzóknak a' kormányzattaktóli különválasztása sokszor felcserélteti a' státust a' kormányossal, 's a' népet és státust ellentétbe hozza. E' ferde nézettől vezettetve szerző a' státusban nem különbözteti meg a' népet a' kormánytól, a' népgazdaságot egészen kiküszöböli, a' nép' 's kormány' gazdasági munkásságait felcseréli egymással, meg nem gondolván a' kettő közötti lényeges különbséget. Ha szerző' nézete helyes volna, akkor a' státus épen úgy állana a' vagyonhoz, mint áll egyes, hogy pedig ez nincs így, szerző maga az élet' sok eseteiben észrevehette. Ha bár szerző némelyekben módosítaná is nézetét, a' dolgon változtatni épen úgy nem lehet, mint tagadhatlanul igaz, miszerint előbb népnek kell lenni, 's azután lehet státus, előbb a' népnek kell munkásságát kifejteni, 's úgy következhetik a' státus' gazdálkodása.

Ha a' mondottakból következtetve meggondoljuk, miképen népgazdaság alapja a' státusgazdaságnak, 's hogy ez amához olly viszonyban áll, mint az elméleti tiszta tanhoz áll az alkalmazott, 's a' financztannak is hasonló szolgálatokat teszen, úgy könnyen meggyőződünk, miszerint szerző sem alaposan, sem tudományosan nem látott dologhoz, miszerint felosztása sem felel meg a' várakozásnak, melyre elméletileg 's gyakorlatilag mévelt elméje, mély ismeretei, és sokoldalú tapasztalásai jogosítottak, sőt hogy a' tudományt elővinni nem is volt komoly szándéka, csak alkalmat keresett mások' dolgozatait ócsárolhatni. Különösen a' népgazdaság' elhanyagolását nem foghatjuk meg szerzőben, minthogy országgyűléseken élénken nyilatkozik a' nép mellett: miképen a' földművelést fel kellenek szabadítani a' nyomasztó terhek 's robotok, kézműveket az egyedáruságok, kereskedést vámok 's tilalmak alól, 's ezen tárgyakról olly tárgyismerettel 's világosan szól, mint alig más a' népüggyvédői 's ilyenmü tárgyakkal foglalkodó írók közül.

Szerző az eszközöket, mellyekkel valamit előállíthatni, vagy mellyek kereset-módokul szolgálnak, vesi tőkének. Azonban természet's ipar körül még nevezetesebb tényezők is vannak, mint anyagi eszközök, jelesül természeti, értelmi, 's erkölcsi erők; — ezek bizonytalannal biztosabb 's maradandóbb tőkék, mint mit szerző a' tőke nevezet alatt ért t. i. a' fogyasztási szükségén felül megmaradó felesleget.

Szerző a' kereskedési rendszer ellen nyilatkozik, azonban alig ha ellenkezőt nem következtethetnénk pénziránt nyilvánított

túlbecsüléséből, többek között mondja, miképen pénz a' gazdagság' forrása 's eszköze, 's több valódi bece van, mint bár mi más hasonló névértékű határozott dolognak. Mi úgy hiszünk, hogy pénzről ugyan helyesen megítélhetni az emberi forgalom' élénkségét, de nem a' pénz, hanem inkább annak értéke teszi a' jövedelem' mértékét, szerintünk csak eszköznek látszik az, melly szerint az egész társaság' összes jövedelme annak egyes tagjai között feloszlik 's lényege abban áll, hgy csereszközül, ármértékül, 's a' cserélendő tárgyak' képviselőjéül szolgáljon. Szerző árúnak látszik tartani, holott nem az, hanem mint közönségesen elismert becsü vagyon szükséges eszköze a' forgalomnak, 's az élet' kellekei megtakarításának stb. Szerző a' pénz' lényét, szerzése' módját, több más tekinteteket nem világít fel elegendőleg, noha komoly törekvése a' pénz' becsét emelni, 's a' cseretárgyakat lenyomni. Többféle, ellenmondásokba bonyolítja magát, mellyek a' figyelmes olvasó szemét ki nem kerülik, midőn az életszükségeknak pénzérti felcserélését taglalgatja stb.

Az első szakaszban a' másodiknak alapját akarta megvetni, 's a' nemzeti gazdagság' feletti vizsgálódásokat előkészíteni; mi azonban nem hiszünk, hogy célja sikerült volna, miután az első olly állítmányokat is foglal magában, mellyek nem általános igazak. Így állítja többek között: a' pénz' felhasználódása miatti árszökkenések mindig helyhez kötvék, a' pénzes előtt ellenben a' világ' minden vásárai nyitvák, — ez nyilvános tévedés, mellyet az élet' sok példái megczáfolnak, legfőképen Nagy-Britannia, melly minden esetre gazdag, de még sem olly pénzgazdag mint Oroszország. B. sok eseteket számlálhatna elő, hol nagy pénzesek tönkre jutottak, csak Leo Africanustól említett karaváni-legendát akarja felhozni, miszerint egy gazdag kalmár a' pusztá' közepén egy karavánvezetővel találkozott, 's kérte őtet: adna el neki egy pohár vizet, 's 10000 aranyba megegyeztek egy pohár vizre, de most már az eladó is szükségét látott, 's mindketten szomjan haltak meg. A' pénzes előtt nyitva volt a' vásár, de a' pénzéért kapott vagyon nem menthető meg haláltól. Az eladó is nagy sommát kapott az eladott vagyonért, de az nem volt képes végveszélytől megóvni birtokosát. Szerzőnek sok állításait sem egyesekre, sem nemzetekre nem alkalmazhatni.

Ha kísérjük a' 64-dik lapig foglalt állítmányokat, 's a' következőkkel egybe vetjük, találunk némelly ellenkezéseket a' pénz' 's annak sajátságiróli nézetekben; mert szerző a' népre néve forgalom eszközének tartja azt, sőt azt állítja, hogy a' pénz' összetorlása a' nemzeti gazdagságot megesőkkenheti. Ez magában ugyan igaz, de nincs öszillésben szerző' állításával, miszerint a' pénz' forrása 's eszköze a' gazdagságnak, 's bece

nagyobb mint bár milly más vagyóné, a' pénzes előtt minden vásárok nyitvák stb. Ezekből az következnék, hogy a' pénz a' népre nézve is nem pusztán csereeszköz, 's hogy a' pénz összehozásával nem csökkenhet a' nemzeti gazdagság.

Második szakasz sokkal alaposabb vizsgálatokat foglal magában a' nemzeti gazdagságról, mint az eddigiek után várni lehetett; szerző mélyen hat annak lényegébe, és sok állítmányait következetesen és nyomosan mutogatja meg. Mennyiben nem kell a' nemzeti gazdagságot finansi tekintetben a' kormány' részére érteni, elmésen és sajátságosan mutogatja meg élethől vett példákkal, mellyeknek minden ellene kénytelen meghódolni.

Miszerint további nyomozásainál a' szellemi érdekeket kizárja a' közgazdaság' köréből. nem helyeselhetjük, annyival is inkább nem, minthogy mindkét rendbeliek szorosán összefüggnek, 's a' státusnak gondoskodása a' nép' testi, szellemi 's erkölcsi érdekei iránt egybeköttetésben van annak anyagi jóléte iránti gondoskodással, sőt amaz teszi az utóbbinak alapját.

Miszerint szerző a' népvagyonnak pénz szerinti becsléscét nem helyesli, véleményét osztjuk; okai meggyőzők 's élethől merítvék. Az ércz-nemek' külön országokbani különbözte beese tudvalévó dolog; szerző különös figyelmet is fordít e' tárgyra, csak hogy több nyilatkozatai nem egyeznek meg a' korábbiakkal.

Szerzőnek nézetei a' jövedelemről nem egészen állhatnak meg. A' tiszta jövedelmet háromféle tekintetben veszi fel, jövedelem vagy a' befektetett tőkét meghaladó felesleg, vagy a' kiállításnak az a' része, melly a' közönség' érdekére szolgál, vagy mi a' szükséges fogyasztáson túl fenmarad. E' tételek ellen szerzőnek kevesbé vagy inkább megállható ellenvetései vannak, mellyeket e' helyen bővebben meg nem vitathatnánk, ha csak a' népgazdaság' alapviszonyait a' szükségek', a' dolgok' haszna, 's értéke, a' belértékkel bíró dolgok, a' szükségeknek ezekkel mikénti fedezése, népjövedelem származásának okai 's egyebek' tekintetbe vételével taglalni nem akarnók, mi előadásunkat kellenén túl meghosszabbítaná. Miután minden népjövedelem, melly t. i. természetis vagy gyártás által állhat elő, népvagyont is feltételez, azért nem bír alappal szerző' állítmánya, miszerint a' népnek csak igen kevés feleslege legyen, már van jövedelme. A' népjövedelem előállításának feltételei 's különböfelesége, jelesül a' javak' kiállításának, azok' értékesítésének törvényei elég okokat szolgáltatnak szerző nézete' leküzdésére.

A' szükségén felül maradó felesleget jövedelmül tekintve megjegyzi, miként a' tiszta haszonnak illetén neme nem helyes alapja az adóztatásnak. Ez állítás ellen sok kifogást tehetni, ha

az adó' külön nemeit 's tárgyait szemügyre vesszük. Csak a' földadót, 's czélszerű elosztásának alapelveit kívánjuk említeni. A' kérdések, valjon a' földadó a' föld' becsára- vagy haszonbéré- vagy nyers termése- vagy végre a' föld' természeti tulajdonsága szerint vettessék-e ki? m'képen kelljen az adó alaptőkéjét kimunkálni legczélirányosabban? 's több effélék mutatják, miszerint a' birtokviszonyok' tisztárahozása, 's a' népvagyon alapjainak kifejtése az adóztatás' visszaéléseivel egyszerre nem tárgyalhatatik. Előbb tisztára kell hozni a' népjövedelem forrásait, 's tényezőit, millyenek természet, munka, tőke, ezek' közvetett 's közvetlen kiállító erejüket, a' természet emez tényezőinek szükséges összeköttetésüket, a' természet' költségeit, a' reá fordított természeti erő', munka' 's tőke' értékét stb szóval a' népjövedelmet alkotó elemeire felosztani, ezután szólhatni az adóztatáshoz, annak alapelveihez. Miért is mi szerző' tárgyalásait mind koráknak, mind nem eléggé motiváltaknak tartjuk.

A' közgazdaság' 3 rendszereit, elsősegeiket, 's rosz oldalakat elég pontosan taglalja a' szerző, de mindeniknek fő vonalait nem emeli ki elég nyugalmasan, 's részrehatlatlanul, nem mutatja ki elég szembeötlőleg: mi egyikben mi másikban a' jó? 's mi a' hiba? Szerző bár nem mondja világosan, de a' pénznek tulajdonított nagy fontosság által elárulja: a' kereskedési rendszerhez hajlását.

Legjobban gáncsolja a' takarékosagot, erről nem akar mitsem tudni, sőt szerinte ki azt ajánlja, a' vagyonnak célés okatlan felhalmozását javalja, 's a' tőkésítést nem látzik helyesen felfogni. Smith' elvei elleni buzgólkodás elragadja szerzőt, hogy elkárhoztassa ez erényt, melly mind egyesek, mind kormányok' jólétére olly nagy befolyást gyakorol; — takarékosag helyes értelemben véve legnemesebb élvezeteket biztosít, kikerültetvén a' pazarlást; — a' jövedelem' hasznos elköltését eszközli, meggátolván roszra fordítását, — 's hasznos emberek' keresetének kedvez, kevesebb érdemelni valót hagyván a' haszontalanoknak. Takarékosag által lehet csak tőkét gyűjteni, ez legbizonyosabb eszköze a' gazdagodásnak, 's nem a' szerző által javasoltak, t. i. a' gazdagok' fényüzése stb.

A' nemzeti gazdagság' négy forrasi között munkán kívül felhozatnak még forgalom 's kereskedés, 's tőkén kívül pénz is, mi nyilvános egybezavarása az alapfogalmaknak. A' közgazdasági kincsek között hiányzik földbirtok, 's tőke, holott jövedelmeik különösen megemlítettnek, föld' 's munka' gyümölcsei után a' forgalom' 's tőke' nyeresége is felhozatván. Emez osztályozás nem állhat meg, mert nem igen van olly földterméke, melly több kevesebb munkával nem járna, 's keveset állít elő munka ollyat, mi földnek is ne köszönne valamit. Itt ott jeles

észrevételeket vagyít előadásába szerző, mellyek ugyan nem mindig tartoznak a fő kérdéshez, p. o. midőn kérdezi: mennyi áll a státus' rendeletére a' népjövedelméből? 's így mily magas lehet az adóztatás? miből egyszersmind kitünik, miszerint e' gondolat szerző' elméjében gyakran megforgott, 's véle leginkább foglalkodott. Nézete szerint legtöbb, mit a' státus elvisselhet, azon természetmenny-felesleg, melly kiadásokon 's a' státushoz tartozók' szükségein felül megmarad, 's a' legszegényebbtől is lehet valamikézt elvenni, hahogy ideje 's ereje van magának valamit szerezni. De hát ha alkalma nincs idejének 's erejének hasznát venni, vagy csak a' legkerülhetlenebb szükségeket birja magának megszerezni, még akkor is vehet tőle a' státus valamit?

Sőt szerző még akkor is igazságosnak tartja az adóztatást, ha az említettük kiadásokon felül mi sem marad, mert úgy mond ösztönt ad iparra, előmozdítja a' természetét, másként sok szegény henyéne, sok gazdag pénzt halomra rakná.

Ez okok nagyon keveset nyomnak, mert bizonyos, miként sok adónemek erkölcs- 's ipar-ölők, p. o. a' tizedet maga szerző sem fogja védeni, pedig az minden szegénytől szedetik. Azt sem találjuk oknak, hogy az adók ismét visszafolyanak a' nép közé, mert ezen visszafolyás nem olly mértékben történik, 's nem használ a' népnek annyit, mint szerző gondolja.

Ha összevetjük azt, mit szerző első részben ad — a' közgazdasági tárgyakkal, mint azokat újabb írók mint Rau, Schön, Riedl 's mások tárgyalják, nagy hézagot találunk, 's úgy szólván csak kezdő elemeit e' tudománynak. Nagyon messzire vezetne, ha e' hiányokat kiakarnók pótolni, p. o. elakarnók mondani, mit gazdasági javak' előállításáról, azok' forrásairól 's feltételeiről, munkafelosztásról, a' népesség' gazdasági rendszerezéséről, természetési vállalatokról, javak' elosztásáról, jövedelem csinálásról a' különböző árak szerint, föld' jövedelmeinek arányáról a' termékek' árához, 's nemzeti jóléthez, anyagi javaknak szellemiekérti odaadásáról, ezeknek használatáról, tökéletesítésről, fogyasztás' arányáról a' népjóléthez 's általában sok közgazdasági tárgyokról, mellyekről még említés sem tétetik — kellett volna mondani. Második részben ugyan felhoz még szerző némelyleket, de a' népgazdaság' termékeny 's practicaí tárgyait majd nem mind mellőzi, 's ezért közgazdasági 's financiaí továbbí vizsgálódásainak biztos alapjok nincsen.

Szerző mezei gazdálkodással kezdi vizsgálatait, a' hűbéri terheket részint magányosok erőszakos bitorlásainak, részint közjog' kinövéscinek tartja, 's a' romlottságnak legundokabb színeivel rajzolja. Nem akarjuk ugyan az úri jogokat, apró királyi haszonvételeket pártolni, de feltétlenül még sem kelhetünk ki a' több százados használat által megszentessített birtok ellen,

's méltányosnak tartjuk, hogy azoknak, kiket eddig illettek ama haszonvételek, kárpótlás adassék, és ezt annnyival inkább, minthogy midőn sok viszonyok valami határozatlan közjogi jellemet vettek magokra, addig a' robotok, dézmák magányjogi természetűekké lőnek. A' robotokról szólván, nem taglalja szerző mennyiben érdekeltetnek azok' eltörlésénél birtokosok, jobbagyok, 's közállomány, valljon az eltörlés életbe léptetésekor a' robot' becset a' szerint kelljen-e felvenni, mennyit az a' birtokosra nézve ér? miként kelljen részére annak további használatát biztosítani, hogy a' teherviselőre ne legyen oly nyomasztó; mennyiben szoríthatja meg a' státus a' kölcsönös egyezést, stb. Szerző sem következetesen, sem alaposan, sem végre méltányosan nem lát munkához, 's oly nyelven szól sokszor; mellyet sem a' földesurak, sem közállomány, de magok a' teherviselők sem javalnának.

Nem tulajdoníthatunk csalhatlanságot a' szerző által felállított tételnek „a' dézma adó.“ A' dézmának eredeti származása majd nem mindenütt ellenkezőt bizonyít, 's a' hol adó volt is, e' jellemet régen elvesztette. Kétség kívül sürgető szükség oly állapotba tenni a' földművest, hogy ne legyen kénytelen sajátjának, munkájának, sőt tőkéjének is egy részét odaengedni a' nélkül, hogy viszonzcserében valamit kapjon, idegen, reá nézve közönyös czélokért vesztegetni idejét 's erejét. Vajha az örökös megváltás, minél előbb bekövetkeznék mindenhol! De szerző által ajánlott terv, miszerint a' dézma birtokosának 10—12szer annyi térítetnék meg, mint mennyi az elvesztett tiszta jövedelem, 's ennek felét a' státus viselné, — nem hogy elősegítené, sőt inkább nehezíti a' megváltást. Lám a' bádeni tartományban 20annyi van határozva, 's még is a' községek nagyon szívesen fogadják, 's az örök megváltás már nagy előmenetelt tőn.

A' feltétlen szabad keresetűzést szerző nem védi, 's ebben vele kezét fogunk; kijavított czéh rendszer több jót szülne; szabad keresetűző egyletek az újabb idők' szellemében segítőnének a' visszaéléseken, mellyek mostani czéhekkal járnak, 's a' bajokon, mellyeket a' korlátlan keresetűzés — mint Francz-honban szokásban vagyunk — idézett elő. Nagyon helyesen jegyzi meg szerző, miképen e' fontos tárgy feletti vitatások nincsenek még annyira megérve, hogy a' czéheket eltörlőlvén szabad keresetűzésre lehetne általmenni. Óhajtható volna, ha kimutatta volna szerző a' szempontokat, mellyekre e' tárgy körül figyelmeztetni kell, 's ez annnyival kívánatosabb lett volna, minthogy még mindég homályban vagyunk. a' keresetszabadság körül, valamint a' városokkal 's ezek' gyermekivel az egyed-árús czéhekkal sem vagyunk tisztában. Egyébiránt szerző sok hasznosat mond, említi a' gépek' jótékonyágát, nem mellőzve

a' bajokat is, mellyek vele járnak. Mindazáltal a' gyárszerü keresetüzés' legnagyobb baját a' gyermekek' koráni dolgoztatását, 's a' családi élet' felbomlását nem találjuk eléggé méltányolva.

A' kereskedési szabadság mellett alaposan nyilatkozik. Szerző okúl hozza fel a' hasznot, mellyet kereskedés nyújt. Kimutatja az előbbi tannak az úgy nevezett kereskedési egyensülynak helytelenségét, 's több írók' nézetei' bírálatába bocsátkozik, p. o. Say' figyelmetlenségét a' beviteli czikkek körül megróvja. Némelly esetekben beviteli tilalmaknak helyét látja, midőn t. i. más országok a' legnevezetesebb czikkeket magoknál szintén eltiltják: és nézetét mi is helyesnek véljük, 's a' kereskedés' szabadságával összeférőnek hisszük. Hasonlólag helyes ítéletet hoz a' kereskedést előmozdító némelly eszközök, fogyasztás 's egyéb tárgyak felett, 's röviden ugyan, de helyesen jellemzi azokat. Tökéletesnek nem mondható ugyan előadása, de még is általában helyeslendő.

A' könyv' felénél többet foglal el fináncztan. Miután e' közgazdasági tárgy' fogalmát meghatározta volna, szerző áttér a' kérdés' ismételt megvitatására, mit visellet el a' státus, tekintetbe véve a' finánczigazgatást', három szempontot különböztet meg az adókvetésben, 's következőleg nyilatkozik: ha az adó újlag az országban költetik el, ha legalább közelítőleg oda visszafolyik, honnan vétetett, úgy mintegy csak kering a' pénz, 's egy két év mulva ismét behajthatatik.“ E' gondolathoz ugyan férne kifogás, de azt az olvasóra bizzuk.

A' fináncztant anyagi és gyakorlati részekre osztja a' szerző. Elsőben szól vámokról, királyi haszonvételekről, adókról, 's a' státus' rendkívüli szükségei' pótlásáról; emebben tárgyalja általában a' formákat 's feltételeket, mellyek között mozog a' finánczigazgatás, a' státusszükségek' megállapítását, 's a' szoros értelemben vett finánczigazgatást. Mi előbbieken 'röviden említettett, itt bővebben fejtegettetik, de még sem kimerítőleg, mit a' koronajószágokról czikk eléggé felvilágosíthat. Mi szerint legczélszerűbb használat módjok: kisebb részekre osztva haszonbérbe adni — nem szenved kétséget. Mert először a' jövedelem bizonyos és határozott mennyiségben befolyik, másodsor a' közjólétet elősegíti, a' földműveseknek élelemforrást nyit stb. A' korona-haszonvételek felületesen tárgyaltnak, annyival terjedelmesebben az adók, minthogy azok bővebb anyagot szolgáltatnak az elméletre.

Az adóztatás' kulcsára nézve csak általánosan kívánjuk megjegyezni, miszerint legjobb kulcs volna az, mellynek az egyed' öszves vagyona 's jövedelme szolgálna alapul, de még ennek valóstításától nagyon távol vagyunk. Keményen kel ki szerző a' finánczkamrák' gyakorlata ellen, valamint egyes tudósok, nevezetesen tanulók ellen, nem gondolván meg, mi-

ként ő ellene is lehetne ilyenemű fegyverrel fordulni, ha kivált egyes gondolatokat a' szövegből kikapva vetnénk súlymérőbe.

Egyenes adókról szólván, adóztatni kívánja az iparépileteket 's tőkéket. Elsőben kezét fogunk vele, nem a' másodikban, a' tőkepénzes eléggé van adóztatva az olesó kamatláb által, 's a' zsoldból élők, valamint az özvegyek 's árvák ritkán élhetnek olly jól mint az iparüzők. Különösen szigorú véleménnyel kel ki a' közvetett adók ellen, minő, postajövedelem, taksák, bélyegdíjak 's más illy adók' nemei. E' tárgyokról sokat lehetne mondani, mit szerző csak futólag érint, épen ez adónemei ártanak legjobban erkölcsiségnek, 's akadályozzák az ipart, de az adóztatás jelen állapotjában nem kerülhetők, bár miként is keljünk ki ellenök. A' rendkívüli szükségek' pótlásáról, státusadásokról nagyon alaposan értekezik. Kevesbbé sikerült a' gyakorlati rész. Valljon szükségek' fedezésére adófelemelés, státus-kincs-gyűjtés, későbbi jövedelmek' előlegezése vagy kölcsönvétel jobb módszer-e? nem határoztatik el több más kérdésekkel együtt.

Götting. gelehrte Anzeigen (187. 188. St. 1838.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

---

15. *REPERTORIUM der Physik. Enthaltend eine vollständige Zusammenstellung der neuern Fortschritte dieser Wissenschaft.* Unter Mitwirkung der Herren *Lejeune-Dirichlet*, *Mahlmann*, *Moser*, *Radicke*, *Riese*, *Rober*, *Strehlke*, herausgegeben von *Heinr. Wilh. Dove*. Berlin, Veit et Comp. n. 8-adr. rajzokkal. — A' természettan' ezen új repertoriuma, mellynek kiadására olly sok kijelelt berlini és königsbergi tudósok, barátság 's tudományos igyekezetöknél fogva szorosán egyesültek, minden tekintetben nagy kitüntetést érdemel. Olly szükség elégttetik az által ki, melly a' jelen korban mindég mélyebben éreztetik, 's ez teljes és pontos számszerinti határozatok' bírása, mellyek a' legjobb 's újabb physical vizsgálódások által nyertettek, 's mellyeknek áttekinthető összeállításából a' legbiztosabban kijő, mennyit lehet azok' pontosságára építeni, 's miről kívánandók helyesebb vizsgálatok. Epen olly fontos és nélkülözhetlen, azon eredmények' áttekinthető 's alapos előterjesztése, mellyek physical problémák' mathematicai szemlélete által nyertettek, 's ezeknek öszve hasonlítása a' tapasztalat' amaz eredményeivel. Ezen kettős czél, mellynek elérésére már *prof. FECHNER* is törekedett 1832-ben kiadott *Repertorium der Experimentalphysik*-jében, sokkal tökéletesebben elérődik, most, midőn a' munka többek közt van felosztva. Előre lehet gondolni, hogy illy szerkeztésnél, ezen *Repertoriumban* nem csupa kivonatok vannak az újabb munkák 's folyóiratokból, hanem hogy ott, hol ez szükséges, új és saját kifejezései adatnak a' legfontosb tárgyaknak. 'S ez valóban így is van ezen jeles repertorium' eddig kiadott darabjaiban. Az első darab 1837-ben jelent meg, az ötödik tavaly. Ezen öt darab' ára 18 frt e. p.

16. REISEN und Forschungen in Griechenland von Hr N. ULRICH, Dr Ph. ord. Professor an der Otto-Universität zu Athen. Erster Theil. *Reise über Delphi durch Phocis und Böotien bis Theben*. Mit zwei Plänen. Bremen, Heyse. 1840. VIII és 264 l. 8-dr. Ára 2 frt 30 kr e. p. — Prof. Ulrichs ki két év óta van Görögországban, hogy a' latin nyelvtudomány' nyilvános bevitele 's megalapításán munkálkodjék, szünóráit mint látszik különösen arra fordítja, hogy új hazáját ismerni tanulja. Utazásának 's vizsgálódásának ezen első darabjában, Delphibe tett két rendbeli utazásának eredményét közli, olly tartalomdús 's szorgalommal dolgozott munkában, hogy az ember nem tudja a' vizsgálat' alaposágát, vagy az előadás' classicus alakját dicsérje-e inkább. Szerző nagy hűséggel rajzolja a' tájakat és tárgyakat, 's előadásához nagy érdekű régiségi vizsgálódásokat köt, különösen az ó geographiát és topographiát illetőleg. Munkájában e' mellett a' vizsgálat' olly pontossága 's biztossága mutatkozik, mint millyet eddig csak Leake' utazásából ismertünk, de prof. Ulrichs' utazásai 's vizsgálódásai kevesbé pedant, és sokkal kellemesb előadással különböztetik magokat.

17. PLATONIS *opera omnia*. Recognoverunt J. Georg. BAITERUS. Jos Casp. ORELLIUS, Aug. Guil. WINCKELMANNUS. Turici-Impensis Meyeri et Zelleri, successorum Ziegleri et fil. *Vol. XIII.* Ezen különös czimmel is: *Platonis Respublica*. 316 l. kis 8-dr. — *Vol. XIV. Platonis de Legibus libri XII.* item incerti auctoris *Epinomis* 439 l. — *Vol. XV. Timaeus et Critias, item Timaeus Locrus de anima mundi et natura* 1840—1841. Ára 3 frt 12 kr e. p. — A' nagy 4-edr. kiadásban 6—8-d. csomó, mellyeknek ára 6 frt e. p. — Jelen kiadása Plato' minden munkáinak mind iskolai mind egyetemi, mind privat használatra egyenlőkép alkalmas correct szöveget nyújt. A' politianál Schneider' recensiojához van a' görög textus alkalmazva, de több eltérésekkel ott hol azt a' kiadók szükségesnek látták. Ezen eltérések a' nagyobb kiadásban, valamint a' többi főkiadások' eltérései is a' textus alált gondosan fel vannak hozva, a' kiadók' számos tulajdon jegyzeteivel 's javítási javaslataival több más tudósok által közlött javításokkal együtt, mi az egyébkint is szép külsejü 's nagy correctségü kiadásnak bocsát különösen neveli. Az olvasó minden esetre számolhat rá, hogy itt a' criticalag legtisztább 's az ősalakhoz legközelebb járótextust kapja.

18. POPULAERE *Geometrie, als Hilfsbuch für Leser gemeinfasslicher Darstellungen aus dem Gebiete der Astronomie und Physik, und als Einleitung in das Studium der Geometrie überhaupt*, abgefasst von C. L. Edl. v. LITTRÖW, Adjuncten an der k. k. Sternwarte zu Wien etc. Stuttgart, 1839. VI és 160 l. 8-dr. 8 csinos könyomattal. Ára 4 frt 8 kr e. p.

Népszerű munkák a' természettudomány' egyes ágaiból jelennek már a' divatnál fogva is szükségessékké váltak, nem tekintve azok' minden esetre igen hasznos voltát. A' mint valamely nép' műveltsége emelkedik, mulhatlan szükséges, hogy kivonatai ne csak az aestheticumban, az u. n. fényűzésben határozódjanak, hanem az emberiség' baráti gondoskodjanak arról is, hogy az erkölcsi műveltség 's az értelem' kifejtése egyenlő lépésekkel haladjanak, tehát, hogy a' lélek ne csak románokkal, botrányos kronikákkal, erkölcsrontó törvényszéki jelenetekkel és félreértett politizálásokkal, hanem valódi tudományos tárgyakkal foglalatoskodtassék, mi semmi által czélirányosabban nem eszközölthetetik, mint a' kimeríthetlen gazdag természet' ismerete által. Ezen tanulmányhoz azonban szükségesképen megkívánatik, a' mathematica' alaptételeivel némi ismeretség, melly tudomány már jeli' 's formuláinak pusztá tekintete által legtöbbeket elijeszt, mivel félnek megtenni a' kísérletet, holott csak hamar úgy találnák, hogy a' dolog épen nem oly nehéz, mint az első tekintetre lenni látszik. Azonközben *Lardner* ujonnan próbát tett az arithmetica 's geometria' formulák nélküli előadására, 's ezen példát követé jelen munka írója, a' híres bécsi csillagász' fia. Magában értetődik, hogy épen az illy nemű munkák csak olly férfiak által irathatnak, kik az egész tudománnyal szoros ismeretségben vannak. A' dologértök gyönyörrel fogják észrevenni mi egyszerű módon, világosan 's felfoghatólag adá szerző elő a' geometria' legfőbb tantételeit.

19. VOLLSTAENDIGES *Handbuch der Blumengärtnererei, oder genaue Beschreibung fast aller in Deutschland bekannt gewordenen Zierpflanzen, mit Einschluss derjenigen Sträucher und vorzüglichern Zierbäume, welche zu Lust-Anlagen dienen, nebst gründlicher Anleitung zu deren Cultur, und einer Einleitung über alle Zweige der Blumengärtnererei. Mit besonderer Hinsicht auf Zimmer-Blumenzucht, theils nach eigenen vieljährigen Erfahrungen, theils nach den Angaben der angesehensten Pflanzencultivatoren bearbeitet* von J. F. W. Bosse, grossherzogl. Oldenburgischem Hofgärtner, etc. *Erster Theil*: Abies-Dyckia. Zweite sehr verm. und verb. Aufl. Hannover 1840. Hahn 734 J. 8-adr. — *Zweiter Theil*. Ebalium-Oxyura. 4¼ iv. 1841. A' két darab ára 7 frt 45 kr e. p. A' virágművelés' szeretete az újabb időkben felette nagyra nevedett, ennek lehet tulajdonítani azt, hogy az utolsó tizedekben, egész sor ezen tárgynak szentelt munka jelent meg, mellyek azonban tudományos tekintetben egymástól felette különböznek, 's csak kevés van közöttök olyan, melly a' növénytan' mostani álláspontjának megfeleljen. Ezen kevesek közé tartozik jelen munka, mellyet a' virágkertésztségnek szentelt munkák' sorában az elsők közé lehet számlálni. Különös érdekű

a' nagy szorgalommal dolgozott bevezetés, mely az első darabnak nagy részét elfoglalja. Ezen bevezetés nyolcz szakaszra oszlik fel, melyekben sok a' virágműveléshez tartozó tárgyak, nagy pontosság 's dologismerettel adattak elő. A' felette gazdag tartalmu 's nagy becsü munka' bevégzését a' virágművelés' baráti ohajtva fogják várni.

20. *SYNONYMISCHES Handwörterbuch der lateinischen Sprache, für angehende Philologen*, von Ernst Carl HABICHT, Prof. und Rector des Gymnasiums in Bückeburg. — Motto: *Quinam dicendi est modus melior, quam ut latine, ut plane, ut ornate, ut ad id quodcumque agetur, apta congruenterque dicamus?* Cic. Or. III. 10. — Zweite verb. Aufl. Lemgo, Meyer. 1839. XII és 528 l. 8-adr. Ára 3 frt e. p. — Jelen munka' első kiadása 1829ben jelent meg. Jelen kiadás noha kevesebb lapból áll, de még is, mivel sokkal gazdaságosabban van nyomtatva bővítve van, 's több becses pótlékokat és javításokat foglal magában. Ha azonban a' critica még most is több kifogásokra talál okot, az már természetében van egy hasonló munkának, mely különféle körülmények közt 's néha történetesen ajánlkozó állórészekből állván elő, egy öntésü nem lehet, hanem előállása' jeleit, 's forrásai' különbféleségét, magán kell viselnie. Azonban mind ez a' munka' használhatóságát kétségbe nem hozza, 's ohajtható, hogy azok kiknek számára iratott, azt szorgalmasan, de ne vakon használják.

21. *GESCHICHTE der Entdeckungsreisen vom Ende des fünfzehnten Jahrhunderts bis auf die Gegenwart, mit besonderer Beziehung auf Naturkunde, Handel und Industrie*, nach den Quellen bearbeitet von Dr P. N. KÜLB, Stadtbibliothekär zu Mainz. Erste Abth. *Reisen und Entdeckungen in Afrika*. Erster Band. Mit einem Portrait und 2 Karten. Mainz, Kupferberg 1841. 502 l. 8-adrét. Ára 3 frt 30 kr e. p. Egy olly munka' megjelenése, mint az itt megnevezett, minden bizonynyal kedves leend, természetvizsgálók, geographusok, ethnographusoknak 's a' közönséges historia' barátinak, mert a' kiadó tapintattal bir, mely hasonló vállalathoz szükségesebb mint sokoldalú műveltség, noha ezt sem nélkülözheti, ha sok osztályu olvasóit ki akarja elégíteni. Rövid, tömött, dús tartalmasság, a' fő források' szoros ismeretével, mulhatlan szükségei egy olly munkának, mint jelen, 's ezen tulajdonsagok' egyike sem hibázik ebben. A' munka fejezetekre van felosztva 's a' régiebb utazási gyűjteményeknek csak lényeges részeit közli, a' mellékkörülmények nélkül 's illő és méltóságos stylusban. Az egészet igen jól lehet olvasni, 's a' könyv nem azért van írva, mint sok más, hogy felkeresésekre használtassék, hanem kellemetes és tanulságos olvasás végett 's mindenütt közvetlen mértetett a' hiteles forrásokból. Benne foglaltatnak minden utazá-

sok a' 15-d. század' elejétől 1521-ig. — Nagy köszönetet érdemel szerző, a' fontos historico-critical függelékért, melyben a' források' kimutatása és criticája foglaltatik. A' jegyzésekben literariái ismertetéseket nyújt a' szerző, melyek' becsét különösen neveli az, hogy nem bizonytalan könyvekből iratják le, hanem ollyakból, melyekre rá lehet támaszkodni. Ez annál becsesebb, mivel olly literatura' könyveire utal, melyekkel kevés német könyvtár lehet kitünőleg gazdagon ellátva kivévcn a' berlinit, göttingenit és darmstadtit. A' régi utazásleírások mint tudva van mind ritkák. A' munkának új Europa' culturáját, kereskedési és kifejlődési történetét illetőleg is sebes előmenetelt lehet kívánni.

22. ALLGEMEINE Kenntniss vom Anfange historischer Kenntniss bis auf unsere Zeit. Für höhere Lehranstalten und Geschichtsfreunde bearbeitet von Dr Karl HALTAUS, Lehrer der Geschichte an der Thomasschule zu Leipzig. Erster Band. *Geschichte des Alterthums*. Leipzig, Fest. 1840. 396 l. 8-adrét. Ára 2 frt e. p. Jelen munka' szerzője, ki megmutatja, hogy nem azok' nagy számához tartozik, kik alapos historiai ismeretekkel nem bírva, közönséges világtörténetet, egyetemes történiát 's a' történettan' philosophiáját irnak, tervét éretten átgondolta, 's nem csak excerptált és kiírt, hanem azt mit könyvében közöl, megemésztette 's magáévá tette. A' hozzáértő ezt azonnal észreveszi 's szerző' alapos studiumát tisztelendi, ha szinte őa' tudós készületeket 's idézeteket helyesen eltávoztatá is. Ezt alig lehet a' havonkint megjelenő száz tanító és olvasó könyvek közül ötről elmondani. A' munka a' mellett egyszerű de komoly és méltóságos nyelven van írva, minden declamatiók, czifrázatok, affectatio és gyermekeskedés, sentimentalitás és neveltséges lojalitás és kegyesség' fitogatásai, 's több eféle ingredientiaik nélkül. A' szerző már 1839-ben adott ki egy tanítókönyvet (Lehrbuch für Schulen) két darabban, melyben a' historiai factumokat röviden, világosan és áttekinthetőleg adá elő, jelen munkájában elhagyván az ethnographiai módszert, a' synchronismust követi. Mi a' módszert illeti szerző' azon nézetében teljesen osztozunk, hogy senki a' történiát meg nem tanulhatja, mielőtt nevetek, számokat 's egyes eseményeket magáévá nem tett, hogy a' gondolkodásnak a' könyv nélkülanulás után 's a' philosophálásnak utójára kell jönnie. Jelen munka egyébiránt a' historiai oktatmányoknak második fokát képezi.

23. *Leben des Sandwirths Andreas Hofer, Oberanführers der Tiroler in den glorreichen Kämpfen von 1809. Vom Vollender des Marschall Vorwärts*. Leipzig, Verlag von Langewiesche in Bremen, 1839. 13 ív 8-adrét. Ára 2 frt 8 kr e. p.

A' magát „Vorwärtsmarchall" bevezetőjének" nevező nem

csak hű marad Rauschnik' nemes gondolkozásmódjához, sőt nagyon körülményes ismeretséget is tanusít a' forrásokkal. Csatlakoznék, ki ezen életrajznál ama' mindennapi compilatiókra gondolna, mellyekkel jelenleg olly gyakorta elárasztatik az irodalmi sokadalom. Nem, ezek legjobb forrásokból merített, jól átgondolt 's írott munkák 's magasabb nemű érzemény él bennök, millyen történetírásunkban épen nem találatik többé olly gyakran. Bartholdy nagy érdemet szerzett magának a' tirol háború' első leírásának vázolatával, melly érdemes volt e' nagy-szerű viadatra. Azóta sokat írtak arról, a' legjobbat bajor bajnokok, kik személyesen váltak a' harczmezőn (Baur és Völsendorf, valamint szász Jakob és Siebach), kik mindnyájan legnagyobb pártatlanságnak és a' hadi események' legkörülményesebb nyomozatának érdemével bírnak. Kévesebb dicséretet mondhatni Hofernek azon életrajzáról, melly 1817. Brockhausnál jelent meg, 's hir szerint Hormayr' tollából; legkevesebb dicséretet azonban bizonyos Mercey' ábránd darabjairól, mellyek ennek Tirolról írt saját munkájához 's még az 1838. Revista Europea' 4. 's 5-dik füzetéhez is (melly Milanóban jó ki) oda-kapcsolvák. Az előttünk lévő munka a' legjobbakhoz tartozik, mellyek a' tirol háborúkról irattak, minden fontost és szívmelét híven összegyűjtött 's egyszerűen, méltányosan, hazafiúi bévvel, de minden czikornya nélkül terjeszte elő! Ugyanazon varázsbenyomást levé, mellyet Bartholdy' első rajzolata, csak hogy tökéletesebb és részletesebb, miután annyi gazdag forrást találhata.

A. B. P.

VISSZAPILLANTÁS

A' NÉMET IRODALOM'

ÚJABB 'S LEGÚJABB

ÁTALAKULÁSAIRA.

Hogy irodalmunk husz, sőt tiz, öt év óta nevezetes változásokon ment át, felületes megtekintés is tanúsítja. Nem csak tárgy' tartalma, küloldala is máskép alakult.

Nagyon jó jelenségül tűnik fel, hogy legújabb időben nagy *tisztaságot 's diszt* tűzött ki magának nyomtatásban és papirosban. Könyvsajtónk még nem érte el ugyan az angol nyomtatás' magasságát; mégis szembetűnőleg kivergődött a' régi hanyagságból és szennyből. Csak nyomtatványhibákra nézve uralkodik még a' régi lassúság, 's azokat nagy bőségben találjuk még a' legszebb kiadásokban is. Egyébiránt a' papiros általában megfihéredett 's kisimíttatott, a' betűk megelesztettek, az irodalom' háza mintegy egészen újdonan 's vakító-fehérré mázoltatott, 's rozsul nyomott könyvek olly ritkák lesznek nemsokára, mint előbb jól nyomottak, mit a' jólét', önérzelem' kül jelének kell tekinteni.

Haladásnak tekintsük-e azon rendkívüli terjedéket, hová az *irodalmi termékenység* jutott, a' mindenütt feltűnő kiadói könyvkereskedéseket mint szinte a' gyakran szédítő magasságig űzött *csődületét*, még kétségben vagyunk. Még mindig nem szoktathatjuk el magunkat azon régi együgyü képlettől, miszerint kevés, de jó könyv jobb volna, mint sok középszerű, ha nem roz. De el kell ismerni egyszersmind, hogy sokszerű verseny, számos kísérletek kívántatnak a' fogalnak' tisztálására 's élesítésére. A' hasztalan szózatokat, mellyek emelkednek, el-

hallgatással kell mellőzni. Végül még átmenő anarchia is hasznosabb, mint egyedárosi oligarchia lenne, ha az általában lehetséges volna. Csak egy körülmény nem örvendetes. Az irodalom nem csak vélemények', eszmék' 's tapasztalások' orgánja többé mint máskor, 's ennyiben írók' ügye kizárólag; újabb időben nem kis terjedékben különösen kalmári nyereszkeskedés' tárgyává is lőn. Igaz, hogy a' könyvek már előbb is tartattak árucikknek 's kell tartatniok; de még is más czélből készítették azok; a' velek való kereskedés csak terjesztésök' szükséges eszköze volt, nem maga a' készítés' czélja, mint ez jelenleg gyakoroltatik. A' könyvgyártás' elhatalmazása által sok viszony egészen megfordult az irodalomban. Máskor egy jó író gazdaggá tett valamely könyvárost; most gazdag könyvárus nem csinál ugyan jó írókat, még is olyakat, kiket jóknak kiált ki, 's nyilvános ajánlgatásoknak szolgálatára készen álló eszközei által irodalmi dicsőségek' belyegez. Most már e' helynyében támadt irodalmi hősök részint épen ezen eszközök által újra letaszítatnak ugyan dicsőségök' trónjáról vagy sokaságuk és csödületük által egymást nyomják háttérbe önmagoktól; illy készítés által azonban a' köz vélemény mégis sokféle tévútra vezetetik, 's az irodalmi hírnév hitelét vesztí mindenütt. A' közönség nem tudja végre, hányadán van annyi tömérdek emberrel, kik nagy férfiakként tolatnak rá, vagy, ha azok voltak darab ideig, újra kicsinyeknek belyegeztetnek. Nem ereszkezdünk példák' felhozásába, milly gyakran avatkozik kiadói érdek a' nyilvános criticába, mennyire alászállott ez a' könyvárusi jelentések' határába, milly gyakran siettetí csupán a' kiadó' ohajtása a' dicséretet 's eszközi az ócsárlást. „Én tisztetem önt, teljességgel semmi szóm ön ellen, de mivel kiadói munkáim' egyikét olly éles tollal bírálta, érdekelmben áll olly embernek képzelnem önt, kinek ítéletére mit sem lehet adni.“ Illy jámbor vélemények nagyon gyakoriak, ha nem nyilatkoznak is mindig illy naïvül. A kereskedésnek okvetlenül van érdeke, 's ha valamely hollandus magának az ördögnek akarna is fát szállítani pokolba, becsben kell tartani a' következtességet.

A' nyilvános véleménynek írók' becse vagy becshiánya feletti tévedései egyébiránt mindig felvilágosodnak idővel, 's u'oljára igazság szolgáltatik mindeniknek. A'ggalmasabbnak látszik nekünk azon határtalan középszerűség, melly az irodalomban kezd lábra kapni, mennyiben mindinkább szaporodó fiatal írók, kik egyébiránt alkalmasabb életpályát választottak volna, könyvcsinálásra édesgettetnek, taníttatnak a' mindent vállaló kiadók által 's ideig-óráig dicsőíttetnek is, kik aztán, ha mint kifacsart citromok, újra elvettetnek, mégis az irodalom' mezéjén ögyelegnek 's eróművileg folyvást firkálnak, úgy hogy

ugyanazon kiadóknak, kik által beiktattak, fáradságukba kerül menekülni további toakodásuktól. A' helynelküli írók (vácirenden Schriftsteller) most már érezhető teher a' könyvkereskedésre nézve 's mindinkább azzá lesznek. De még nagyobb a' társaságra nézve. Ezek foglalkodás nélküli vagy rossz fizetett gyármunkások, veszedelmes osztály. Ha irnak, rossz gyárművet adnak ; ha nem irnak, képesek gonoszabb dolgokra. Nem kellett volna sietni annyira írásra unszolni őket, szerény életpályáról, mellynek megfelelhettek volna, a' dicsőség' röges ösvényire édesgetni. Már előbb megjövendültük, hogy e' kényszerített írók figyelemgerjesztés 's a' közönség' megnyerése végett minden áron, legbőszebb eszközökhöz nyulnak, hogy az állodalmi bölcsesség- 's egész emberiségtől minden rég elkárhozottatnak ismétli felélesztése által az érzelék' és kíváncsiság' csábításán törekednének, 's ez be is teljesedett. Mivel pedig ugyanazon okoknak szükségeskép ugyanazon okozatokkal kell birniok, a' számtalan hivatlan írók' folytonos szaporodásától 's tartóságától jövőre is semmi jóra sem nyújthatni reményt.

A' kalmári nyerészkedéseknek hatalmas bevágása az irodalomba nagyon jótékonyan hatott egy irányra. Ref. még nagyon jól emlékszik, milly rossz neven vették névszerint Hegel' tanodájának részéről, midőn ezt már tíz év előtt az irodalom' legsürgetősb feladatánul jelelé ki 's ajánlá közelebb hozni egymáshoz a' közönség' mindkét elválasztott felét, népszerűebben banni a' tudományossággal 's az által az eddig olly hitvány-népszerű irodalmat is nemesíteni, magasabb állásontra emelni. Mennyit kellett szenvednie az úgynevezett tudósoktól, kik, a' helyett, hogy tudományos vizsgálatok' eredményeit a' népnek közjavává tették volna, mindinkább szűkebb aristocratiába zártoktak. A' kor' hatalmas árja meghozta mégis, minek meg kellett lenni. A' *népszerű könyvek* torlongó sokaságban tódulnak a' tudat' minden ágából, mellyek legalább eredményben kinekkinék kaphatóvá teszik azt, mihez eddig csak szaktudósok juthattak. E' vállalatba kiadók vágtak először, 's őket, nem az írókat illeti az első érdem. Kiadók fogák fel a' kor' szükségét 's eszközlék azon kézi könyveket, mellyek elejente nagyobb részint még nem feleltek meg ugyan a' czélnek, 's csupán irodalmi napszamosoktól származtak. De a' versenyzés mindig jobb műveket hozott létre e' nemben, 's végre a' legnevezetesebb 's legelőkelőbb szaktudósok is leereszkedének felülről, előmozdítandók e' hasznos törekvéseket. Jusson csak esziünkbe Littrow, Rotteck, Berghaus stb. Hogy e' szilárd úton kell tovább haladni, elkerülhetlenné vált, 's nem maradand semmi tudomány, melly valamely befolyással bírván a' gyakorlati életre, mind tisztább népszerű munkákban nem fog tárgyalatni.

Evvel szoros összefüggésben van a' *képek*' visszatérte is.

A' képnymtatás, mint tudva van, még a' könyvnyomtatás' feltalálását is megelőzte. Mindkettőnek őszhangzásban kell menni. Sok dolog ábrázolva kíván szemléltetni, 's ábrázolva megtanultatni. Erre nem volt elégséges a' rézmetszés szerfeletti drágasága miatt. A' képes ábrázolatok mint irodalmi segédeszközök, csak kő- 's aczélnyomás' által kaphattak teljes jelentőséget, az elsőnek könnyű kivihetősége 's tömérdek lenyomásoknak lehetősége által a' másikkal. A' feltalálások még újak, az arány még nincs szabályozva. Névszerint szembetűnőleg hiányzanak elegendő 's jeles aczélmetszők Németországban. A' kik vannak, nem tehetnek eleget a' megrendeléseknek; azért Angliából rendeltetnek meg. A' rajzolás megfoghatólag még nem töltheti be e' hirtelen támadt hiányt, de idővel multhatlanul betöltendi.

Régi könyvek' másodnyomata szinte jellemzetes tüneményei közé tartozik újabb irodalmunknak. Az koránsem szükség' érzetét tanúsítja általában, mert már előbb gyakoroltatott volna; inkább kalmári nyereszkeéseknek következése. Sok kiadó nem kaphatván hirtelen jó új könyvet, jó régít nyomat, néha rosszat is. De a' régóta megvetett bal irányok' visszatérte, fájdalom! sok régiebb erkölcstelen könyvek' másod nyomatát is eszközé. Így ifju Németországnak köszönjük Luzinde', Faublas', Crebillon' Sofája stb másodnyomatát, 's valószínűleg fel fognak kutatni 's lefordítani mindent, mit csak az irodalomnak a' feledés által olly szerencsésen fedezett rondaság-gödre à la Haye rejt magában. Rokonnemű újabb francia műveknek, hasztalan emlékiratoknak, a' régi feslett udvarnak és Sand', Kock', Balzac' stb erkölcstelen regényeinek tömérdek fordításai összefüggésben vannak ezekkel, 's álnevű 's névtelen kiadói könyvkereskedések' elszaporodása jele annak, m nnyi nyomtattatik, a' mihez átallanak becsületes nevet ragasztani.

Sajátságos tüneménye az újabb kornak az *olcsó kiadások* is és nagy munkák' kiadása időszaki *küldeményekben*. Mindkettő az irodalmi ipar' nagy emelkedésének következése. Olcsóság által édesgettetnek a' vevők. Küldemények által sokasítatnak a' hirdetmények 's ugyanazon címzet mindig ismételve hozzák a' közönség' szeme elébe, 's az időszaki fizetés könnyíti a' megszerzést. Az eladók' mindkét rendszabása kedvez a' vevőknek is, és olcsósága által sok classicus nagyobb olvasóköriben terjesztett el mint eddig.

Minthogy a' könyvkereskedés olly nagyszerűleg üzetett, természetileg hathatósabban is keresett segélyt az *utánnymás* ellen mint eddig; mintegy olly módon, mint nagy háborúk után a' visszaforduló kereskedés' virágzása azonnal kényszeríté az europai tengeri hatalmasságokat fellépni a' barbárok ellen. Kereskedésvirágzás 's tengeri rablások nem férhetnek meg egy-

mással. Az új szövetség-törvénytől ohajtottuk volna, hogy határozottabban 's élesebben nyilatkozzék; azonban hálával ismerjük el irányát, 's a' kivitteltől egyedi szövetséges állodalmakban, névszerint a' leginkább részesített Württembergben a' legjobbat reményljük. Meg vagyunk győződve, mikép az utánnomás nem tarthatja fel többé magát.

Az irodalom' külsőségeiről fordítsuk most szemünket annak tartalmára, azonnal megkülönböztetjük az empiriának, a' *természettani 's történeti tapasztalatoknak* nagy téréét a' *szemlélődés' és képzelet'* határától, mellyben az elméletek, vélemények 's költemények mozognak. Jelenleg, mint általános tudva van, az első uralkodik. Az előbbi, úgynevezett philosophiai században az eszményi irányok birtak túlnyomósággal, most az anyagiak bírnak avval. A' szemlélődő és költészi erő kimeríté magát némileg, pihennie kell. Ellenben bizonyos fiatal végtelen munkásság lépett elő minden tapasztalásszerű vizsgálatban. Ha panaszt hall az ember, hogy a' miatt a' költészet és szemlélődés szenvedhet utoljára, ez valóban túlságos félelem. Az irodalom mindkét irányban csak eszményi 's valódí (real) sarka felé mozog. Folytonos túlnyomósága egyiknek másik felett képzelhetetlen.

A' természettani 's történeti irodalomban megjegyzésre méltó bizonyos democratai poligarchia, ha annak mondhatjuk. A' munka és érdem olly sok közt van felosztva, hogy az irodalmi történetirőnek nehéz lesz illőleg méltánylani mindnyáját, 's mennyivel nehezebb a' közönségnek. Az előbbi században 's még a' mostaninak kezdetében is kevés gondolkodó 's költő emelkedék fel a' tömegek felett roppant nagyságban, 's még a' kevésbbé jelesek is nagy hírnévre kaptak. Jelenleg igen könnyen háláttlan az ember egyesek' érdeme iránt; minthogy sokan vannak. Látszik, hogy a' tudomány itt nem szolgál többé személyes hiúságnak, a' személyek szorgalmasan rendelik alá magokat a' tudománynak. Sokan szorgalmasan dolgoznak valamely köz épületen, kiszoríttatnak 's feledtetnek-e neveik, mind egy. E' jelenet nagyszerű.

A' *természettudományok'* mostani virágzása olly külső jelek által ismerteti magát, mellyek ismeretlenek az irodalom' más térein. A' társulat' 's bizonyos évenkénti gyűlés' eszméje nagyban csak természetvizsgálók által hagyá valósftni magát. Más tudósok alig állnak olly közel a' trónokhoz, mint a' természetvizsgálók léptek azokhoz, 's mindazáltal ismét természet vizsgálók voltak, kik leereszkedtek először a' néphez szigorú tudományuk' népszerű kidolgozatai által, 's annak minden ágát már virágzatokkal 's gyümölcsökkel hajlítják át a' tudományos falakon.

Állíthatni, hogy a' természettudományok' semmi része

sem hanyagoltatik el, hogy csaknem mindenikben nagy vagy legalább kis új felfedezések tétettek, a' régi tapasztalások rendszeresebben rendeltettek el minden esetre, Bizonyos hajlandóságok elsőszéggel birnak mégis. Az előbbi század, mint tudva van, csillagászati és mathematicai tanulmányokkal kezdetek 's ezektől a' természeti történettudományhoz, az állatok' 's növények' osztályozásához ugriék át. A' között hézag maradt. A' mathematicai csillagászat még nem hatott elég mélyen a' physikai földírásba 's a' természeti történettudomány nem ment elég mélyen vissza az ásványországba 's a' föld' történetébe. A' mostani természettudomány e' hézag' betöltésével foglalkodik leginkább. *Természet-, vegy-, időjárattan, geologia* a' legnagyobb terjesztik elő, mi újabb időkben felfedeztetett 's világtított. E' tanulmányok legnagyobb befolyást gyakoroltak a' földírásra, földmiseretre, (*Terrainkunde*) hajózásra, erőműtudományra 's gyártásra. Frauenhofer' távcsöveinek 's Pleszl' nagyítóüvegeinek lényeges javításai a' pillantást kiterjeszték a' legnagyobb 's legkisebb világba is 's a' legérdekesebb, kor' névszerint Struve' csillagászati 's Ehrenberg' mikroskopi felfedezéseikhez vezettek.

Az emberi természet is *élet-* 's *lélektani* vizsgálatok alá volt vetve folytonosan. E' tanulmányokban mint újak főképp az országismereti összehasonlítások eredményei egy részről, érdekes felfedezések a' *népesség' mozgalmára* 's fajviszonyokra nézve nagyban; más részről feldült vagy magasult lélekállapotok' elesebb észlelése tűnnek fel *őrületben* 's *álomjárásban*. Az elsőről legújabb időkben igen sok jeles iratott, névszerint országismereti átnézésekben is összehasonlított 's összehasonlítás által felvilágított. Az utóbbi, mint tudva van, nagy nyilvánosságra jutott a' weinspergi 's más szellemtörténetek által, mellyek mindent szülő 's újjászülő irodalmunknak legtrikább terményeihez tartoznak.

Az *orvostudományban* újabb időkben két tünemény csinált korszakot, a' *hasonszenv* és *epemirigy*. Olly tömördeket itak össze mindkettőről, hogy sok kiadói könyvkereskedés formailag eltilta magától sokáig efféle cikkelyeket, mivel az áru' sokasága sokkal túlhaladá a' szükségét. Mégis különös, hogy e' végtelenül sokféle felvilágítás mellett is a' hasonszenv' hasznát 's az epemirigy' lényét 's gyógymódszerét illető mindkét vitakérdés eldöntetlenül maradt. Az orvostani irodalomnak általános 's különösen *journalisticájának* roppant kiterjedése nagyon élénk részvétet tanúsít az emberi tudatnak ezen ága iránt. Több központosság itt is kívánatos volna, de ezt sehol sem érhetni el nehezebben mint épen az orvostudományban, mellyben az embernek szükségeskép sokoldalú tapasztalásból kell kiindulnia. A' sok irkálás' kisebb baja tán megment itt bennünket nagyobb

hajaitól azon egyoldalúlag uralkodó rendszereknek, melyek valamely elméletnek áldozzák fel az emberi életet 's magát a tudományt is megmerevítik.

A' természet-, időjárastani 's geognostikai tanulmányok szerfelett használtak a' *földíratnak*, kivált mióta Humboldt oly nagyszerűleg egyesíté mind e' tanulmányt és földismeretre alkalmazá minden viszonylatban. Illy szilárd és biztos szempontokból, miután ezek megszerezettek, Ritter bátran merészelté egy részletes földírat' óriási vállalatát, melyben minden természetviszonylat mellett még történetiek sem hiányzanak. Nem kevésbé munkásan hatott Berghaus, névszerint a' szemléltető tanításra földképek által. Népszerűbb kézikönyvek' mesés sokasága legkülönfélebb mértékben terjeszté el a' földírat' tudását minden társadalmi osztályban. Németország, bár ki van zárva a' nagy világkereskedésből, legnagyobb 's a' tudományra nézve legfontosabb utazási munkákat ada még legújabb időkben is (herczeg Neuwid, Spix és Martius, Rüppel, Pöppig, Siebold stb.) Utazási leírások' új tartalomdús gyűjteményét Widenmann és Hauff kezdék. Kevésbé örvendetes az utazási képek', utazási novellák 's utazási vázolatok' stb, izetlen, üres irodalma, melyekben a' fiatal németek csacskaságukat tálalják ki, 's meggondolatlanul a' legotrombább hazugságokat 's pártatlan utazók' álarcza alatt a' leghamisabb rágalmakat koholják. Ezen úgynevezett utazási irodalom ellen Berghaus minap nagyon korszerű czáfolattal nyilatkozott.

A' természettaniak mellett jelenleg a' *történeti tanulmányok* míveltetnek leginkább. A' tájékozási hajlandóság arra nézve, mi időben történt, nem kevésbé feltűnő, mint a' természetre nézve térben. Húsz év óta csaknem minden, mi már előbb kifürkésztetett, *ujdonnan vizsgáltott*, criticalag megrostáltatott, a' történetnek számos eddig sötét rejtekei *először világítottak fel*, 's a' politicalai történet mellett különösen a' *míveltség*, egyes tudományok', művészetek' 's erkölcsi irányok' *történetére* is egészen új szorgalom fordított. Utóbbi tekintetben az összes történettudomány láthatólag magasabb fokra emelkedett.

Átlátják, hogy politicalai főesemények' száraz felszámolásával még nem tettek eleget, hogy a' népek' történetébe azoknak csinosbulásuk', gondolkozásmódjuk', míveltségök', irodalmuk' lehetőségig tökéletes ismeretét is fel kell venni, ha eleven 's tökéletes képet akarunk szerezni rólok magunknak. Szükség' érzetévé vált szorgosabban tanulni minden tudománynak történetét is mint eddig, hogy elméletek' egyoldalúságánál 's ellenkezeténél gondos összehasonlítása által mindannak, mi eddig gondoltatott e' tárgyról, könnyítessék az ítélet. Így a' történettudomány részint tiszta történeti érdek, részint jelentősége miatt

a' tájékozásra egyes tudományokban különösen előmozdítottatott újabb időben. A' hosszas békeidő' szerfeletti hasznokra volt e' vizsgálatoknak, 's tán még az elnyomott politicalai szónoklatot, 's a' legközelebbi jelennek nem minden tekintetben örövendetes czélját, a' múltba való elmerülést is elősegíté. Igy kívánatos volna, hogy a' történet' nagy tanítmányai megfeszíthették volna politicalai ítéletünket.

E' lapokban minap számos irományokat felsoroltunk, melyek által a' görög 's romai történet újdonna felvilágított. Bár mily sokat irtak e' tárgyról legújabb időkben, azon időkben, hol a' classica tanulmányok csaknem kizárólag uralkodtak, korunk mindazáltal, mellynek érdeke olly sokféle elágazott 's más tárgyra alkalmaztatott, még mindég legelőnkebb hévvel ragaszkodik a' régi kornak azon tanulmányához, és igen sok becses vizsgálattal 's felfedezéssel gazdagítá, segéle a' régieket. Még a' hamis Sanchuniathon is tanúsítja, mily részvetre találunk még a' classica tanulmányok. Ily termék csak philologiai műveltség' tetőpontján lehetséges. — A' németeknek tudományos szorgalmuk azonban a' régi történet mellett a' hazait, kelet', az újabb nemzetek' történeteiket is olly kiterjedésben 's mélységben vizsgálá 's világtá fel, hogy e' sokoldalú munkásságnak valóban bámulatot kell gerjesztenie. Világtörténeti számos kézikönyveinkhez (Heeren-, Schlosser-, Rotteck-, Becktől stb) mellyek legújában Leo' velős munkájával szaporodtak, egy nemzet sem mutathat valami hasonlót. A' hazai történetre nézve utóbbi husz év óta annyi tétetett, hogy az épen olly számos mint alapos specialis történetek' gazdagsága által az egytetemes német történetbe vetett pillantás is hasonlatlanul megélesztetett 's kiterjesztetett. Hogy nevetek nevekre ne halmozzunk, mi minden, tulajdonosaik iránti tisztelet mellett is untatja az olvasókat, csak néhány példát említünk. Mily nagy buzdítást nem adott Grimm a' legrégebb német előkör' megértésére? mily hatalmasan munkálkodtak Wilken' művei (a' kereszties háborúkról), Raumeréi (a' Hohenstauffenekről) 's Voigtéi (poroszországról), hogy utat törjenek a' középkor iránti érdekek 's értelmességnek? mily remek tartománytörténetek keletkeztek, mellyek között a' hassziai Rommeltől első helyet foglal kétségtelenül? mennyi történt különösen utóbbi években, az életrajzra nézve? mily remekművek nemőkben Barthold', Röse', Decken' munkái? nem érnők hosszát-végét, ha Aschbach', Buchholz', Eichorn', Hormayr', Lappenberg', Lichnowsky', Mannert', Manso', Menzel K. A., Stenzel', Warnköng' stb érdemeiket akarnók fejtegetni. Elég hogy a' hazai történetre nézve sokkal több 's nagyobb tétetett, mint a' közönség tudja, mért specialis munkák csak egyes tartomány' lakosait érdeklik mindig legközelebről 's nem más tartományok' lakosai-

kat is, 's mindig idő kívántatik, míg összes eredmény húzatik sokoldalú egyes részekre osztott vizsgálatokból 's nemzeti közjóvá lesz. A' német ipar egyes idegen 's újabb nemzetek' történetében is annyira munkás volt, hogy p. o. Törökországról egyáltalában mi sem létez, mi terjedelemre 's mélységre Hammerünk' nagyszerű munkájával mérközhetheték, hogy maga a' tudományos Anglia tisztelettel kénytetik elismerni Lappenbergünk' jeles 's maga nemében derék munkáját, 's hogy Ranke' szellemdús munkája a' pápaságról még a' vatikanban is mozgásba hozza a' tollkéseket.

Midőn a' politicalai történet a' műveltségi történetig kiterjeszkedik, 's különösen a' népeknek *nyelveik* vétettek szemlélgetésbe, egész nagy tanulmány csoportozatok álltak elé, melylekről az előbbi században sejtelmök is alig volt az embereknek. Oda tartozik különösen az ó-német tanoda mellett, mellynek tetőpontján Grimm áll, a' sanscrit tanoda, melly Schlegel testvérekben s Boppban találta gyűpontját 's mellyhez még egy nem nagyszámú tanulókból álló kínai tanoda kezdett szövetkezni. Humboldt Vilmos majd mindez iránnyal rokonságban volt 's a' legnagyobb mértékben tudta összekötni 's egyesíteni azokat. Ritter' földirata célirányos ellensúlyt adott a' műveltségi történetnek, mennyiben az hajlandónak mutatkozik szerfelett elszigetelni magát a' nyelvtudományokban.

Már inment megjegyzők, hogy azon tudományok, mellyekben önkényes elméletek 's képzeletjáték munkál, korunkban a' tapasztalati tudományok után állnak. Ezt még a' *politicalai irodalom* is igazolja, bár mindenki politizál. A' lelkesedés hiányzik politicalai kedvenczeszmék iránt. Az emberek nem lelkesülnek többé, mint az előbbi században. De ne mondjuk, hogy annak a' sajtó' megszorítása az oka. Sőt ellenkezőleg az egyedül volna még képes gátolt eszmék' megtorlasztása által rugalmat 's olly termékenységet eszközölni, melly azon állodalumnaknál hiányzik legtöbbszörre, mellyekben legnagyobb sajtószabadság létez. Franciaország eléggé bizonyítja ezt. Ott mindent mondhat az ember, de nem talál részvételre többé. A' szikrák sziporkáznak, de a' tapló nedves. Az emberek sokkal többet tapasztaltak, a' különbséget eszményi 's való, a' lehetőség és lehetlen között jobban megtanulták, hogysen valami kosmopoliticalai álomért, erény köztársaságért, (Tugendrepublik) Cimon' vagy Cincinnatus' korának újjászületéseért lángholjanak. A' politicalai elme nem törekszik nyilvánosan olly magasan, fenhéjazólag többé mint előbbi században, nem bír olly nemes színezettel többé, inkább egészen prosaivá lőn, de vizsgaszemmel hat a' dolog' terjedelmébe 's mélyébe, 's a' valódi' és lehetséges' határában tájékoztatja magát. Ezen engedményt a' tapasztalás' elméletének kelle eszközölnie. A' kísérletek azonban

csaknem mind újak. A' nemzetgazdaság, mellynek eredményei a' politica' legfőbb törvényeivé válnak nemsokára, még nagyon szűz tudomány. A' kísérleteknek, hogy az igazság-törvényhozás és kormányzás őszbangzásba hozattassék általok az egyszerűségnek mindig világosabbá leendő szükségével, a' kormányok' régi származatával 's politicai kedvezményével, nagyon összebonyolított természetieknek kell lenniök 's hasonlítaniok azon szörnyűszülöttekhez, mellyek, mint mondják, a' természeti természet' teremtese előtt támadtak. Szörnyűnek nevezhetni legalább a' harminczszoros német törvényhozás'irodalmát. Mindezek azonban csak eszközök, mellyek más célhoz vezetnek, mintegy hosszadalmas felszámolások, mellyek asztal alá hullnak, ha az őszveg megvan. Küzdelem és törekvés rejlik abban, mi tiszteletreméltó 's valóban hasznos. A' financz-, igazság- 's kormányzási kérdések' megvizsgálása, mi jelenleg különösen az országrendi tanácskozások által van napirenden, 's lehet a' legalsóbb rendekig, minden esetre nagyon hasznos.

Tudva van, hogy a' német Irodalom politicában épen nem tónadó; angolok és francziák nem igen kérnek tanácsot tőlünk, mi ellenben, legtudósabb professortól egészen valamely falusi csapszék' legjámborabb olvasójáig hálával 's levett kalappal fogadunk minden tanácsot, melly általok adatik nekünk. A' dolognak azonban jó oldala is van: mi mind tovább tovább tanulunk valamit. De nem csak nemzeti büszkeséghez illőbb, sőt gyakorlatiabb is volna, saját ügyeinket nem feledni annyira idegenek miatt. Így állunk mi névszerint külső politicánkra nézve. Angliában 's Franciaországban, mellyek kifelé benső egészet képeznek 's mindkettő sokkal messzebb terjeszkedik ki természeti határain túl, olly jól állnak a' külügyek, hogy különösen foglalkodhatnak a' belsőekkel. Mi jámbor németek úgy tekintjük ezt, mint ha nálunk is illy viszonyban állna a' dolog, belső kérdések' tanulmányába öljük magunkat 's feledjük, hogy nálunk minden külső a' belsőktől függ. Hiszen még a' vámegetesület sem vezethet üdvös eredményekhez, valamig Németország' külviszonyai nincsenek jobban elrendezve, mig ugyanazon akadályok újra előállnak, mint a' rajnai hajózáskérdésnél, melly legélesebb 's légszégeyítőbb kinyomata mindannak, mi nálunk külügyeinkre nézve hiányzik.

Hírlapjaink tartalomdús és pontos történeti tudósításokra nézve nagyon megjavultak 's itt névszerint az augsb. Allg. Zeitung-ot legméltányosabb dicséret illeti. Itt is hódolatot látunk korunk' történet-tapasztalati törekvésének. Azon néhány lap, mellyekben kizárólag elmélet uralkodik, alig tűnik fel, ha hatásuk a' sokaságra számba vétetik, mert a' szabadelműek nem nyilatkozhatnak világosan, 's absolutisták nem olvastatnak azon szűk körökön kívűl, mellyekből épen keletkeznek. Hírlapjaink

általában számosabb 's körülményesebb tudósításokat közlenek a' kül- mint belföldről. Ezen érezhető hiányra nézve nagyon örvendetes azon előmenetel, miszerint utóbbi tiz évben újra több közérdeklő hazai kérdés került vitatás alá, mire különösen a' vám- és pénzügy nyújtott alkalmat.

Bár elállottak már azon kalandos tervtől, *nevelés* által kivíni az általános világjavulást a' jövő új nemzedékekkel, mit a' régivel teljességgel nem lehetett végrehajtani, a' neveléstani buzgalom mégis éber volt, 's újabb időben annál több gyümölcsöt hozott, minélinkább eltávozott az is az elméleti dühtől, 's csak tapasztalásokat iparkodott szerezni 's azok között gyakorlatilag választani. Újabb neveléstani irodalmunk nagyon gazdag, 's kiterjeszkedik valamint a' nevelésnek 's oktatásnak módszereire leggyöngébb kortól fogva 's minden osztályban, úgy a' tanodaügyeknek igazgatására 's költségvetésére minden irányban. Bell-Lancaster', Jacotot-Hamilton' módszerein kívül újak leginkább a' kisgyermeki tanodák. Legnagyobb figyelmet gerjesztének Düsterweg' munkái az egyetemekről, Lorinseréi a' gymnasiumokról. Mindkét hazafi visszaélésekkel vádoló az említett intézeteket, 's hogy sokban igazok volt, ha a' tényállományból nem, a' szerfelett keserű ellenvádakból igenis kitűnnék. Igaz, hogy a' fiatalság fő tanodáinkban nem olly úgynevezett keresztynileg német többé, nem viruló testi erőben 's nem büszke erkölcsiségére mint a' megszabadítási harcok után közvetlenül akart lenni 's részint volt is; de a' tanítók legkevesebbé okai annak, 's nem volt volna szükségök olly heves önvédelemre. Lorinser' észrevételei még sokkal nagyobb kiterjedésben igazak 's figyelemre méltók. Máskor az ifjak húsz éves korukban mentek academiákra, most tizenhetedikben. Máskor csak agok viseltek szemüveget, most tizennégy éves ifjanczok. Máskor a' gyermekek nyolcz éves korukban adattak tanodába, most öt éves korukban adatnak. Máskor négy óra fordítottat naponként a' köz tanításra, most hét stb. A' tények szembeötlők.

A' *theologiai* irodalom leggazdagabb maradt, még a' catholicus részről is gyarapodott, mit könnyen átláthatni a' vásári könyvjegyzék' összehasonlításából. Ha az ember csak futó pillantást vet az egész, nem theologiai irodalomra, a' csupa theologiai irodalomból olly sok megmarad, hogy úgy látszhatnék, mikép az olly kirekesztőleg foglalkodtatja korunkat, mint a' reformatio' korát. Pedig ellenkezőleg áll a' dolog. A' nagy közönség inkább foglalkodik anyagi 's politicalai érdekekkel vagy világi tudományokkal és művészetekkel, mint a' theológiával. Ha valamely theologiai vita olly nyilvános hirre kap, hogy a' nagyobb közönség' figyelmét is magára vonja, nemsokára elhangzik ismét 's a' világi zaj elhallgattatja. Ez volt sorsa az

ifju catholicusok' felszabadítási kísérletének is Sleziában, a' pietista-vitának Halleban, az agenda-kérdésnek, 's illy sors fogja érni azon vitákat is, mellyek jelenleg figyelmet gerjesztenek, névszerint Strausz ügyét 's a' kölni érsek' pörét. Azon idő, mellyben a' külegyházi vagy belső hittani kérdések újra mozgásba hozandják a' világot, még valóban nem jött el.

A' *catholicus* irodalomban két egyenlőleg dicséretes, noha ellentétes és gyakran bitorolt, még gyakrabban félreértett irány mutatkozik: a' conservatív, melly a' titokzat' régi omladékaít őrzi, 's a' haladó (progressív), melly engedvényeket kíván adni az uralkodó korszaknak, hogy meghajlítsa azt, minek tán törnie kellene utoljára. Mivel pedig meggyőződésből indul mindkét nézet 's nincsenek keverve itt egyházi 's lényegesen világi nézetekkel, ott hiabavalósággal, mindkettő nagyon tiszteletreméltólag jelenik meg 's egyesíthetlenségök szerfelett sajnálatos. Irodalmi nevezetesség különösen bizonyos philosophiának ellenhatása azon catholicismusra, mellytől tulajdonképen mint visszahatás kölcsönzé saját elvét először felüleges felvilágításra.

Az *evangelicus* irodalom megmérhetlen osztályú nézeteket tár fel. Ebben is korunknak történeti tájékozásokra, méltányos kiegyenlítésekre, közvetítő mérsékeltre törekvő hajlandósága tűnik fel, bár mindenféle szemszűrő túlságok sem hiányzanak. A' rationalismus, a' szentírásnak úgynevezett józan észre való áttétele 's a' hitnek tudattá-változtatása határozott túlnyomóságot nyertek az előbbi században 's még rendszeres kísérlet sem hiányzik a' keresztyén vallást deismus vagy épen materialismus által, az Isteni nyilatkozatú vallást eszmetan (*philosophia*) által helyettesíteni. Ezen eredetileg Franciaországból kiinduló irány ellene látszék törekedni a' német (mint az angol) nemzet' jellemének. Azon nagy szerencsétlenség is, mellybe Németország jutott, 's a' fenséges megszabadítási viadal, mellyben maga a' gondviselés látszott munkálni, nem kevésbé hatott arra, hogy a' kedélyek újra megnyeretessenek a' vallási szemléletés' mély komolyságának. A' rationalismus elévült, a' supranaturalismus ifjantan 's újan lépe a' vípályára és nagyon jéles közhenjárók léptek fel mindkettő közt, kezét nyujtván mindkettőnek. A' vita, bárhol kezdeték, sehol sem volt kényszerítő 's erőszakos. Schleiermacher nagy csillapító hatalmat gyakorolt platoi modora 's számos ifju pártja által. Bár az Agendától eredetileg idegenkedék, mégis neki kellett főképen elfogadnia, mert az a' külső egyházra nézve az volt, mi az ő tanítmánya' dogmára nézve, t. i. kibékítő elv. De az izgatás még előtte kezdetett, valamint utána folytattatott, 's az felemelkedő izgatás volt a' hitlenség' mélyéből a' hit' magasságára. Azért a' supranaturalismus' úgynevezett pietistai pártja túlnyomóbbá lön lassanként, 's heves összeütközés tört ki a'

régi rationalismus ellen, mely most nem hitt többé a' békének 's veszélyeztetett biztosítékairól gondoskodék. Legtöbb veszélyt azonban saját pártja hozott rá, mennyiben a' természet' törvénye szerint, mellytől minden hanyatló párt meggyőzetik, maga bontá fel magát bensőleg. A' rationalismus nagyon bölcsen visszatartá magát múlt században az atheistáktól ' visszaigazítá őket, gazdaságosan gyakorlá a' felvilágítást 's a' keresztyén vallásból épen annyit hagyta helyén, mennyi szükséges volt az egyház' fentartására, mellyet nem akart megdönteni, hanem csak rajta uralkodni. Ez okos mérsékleten alapított meg hosszú uralkodása. Minthogy azonban a' supranaturalismus utólérté 's felülhaladta őt legújabb időben, ő is elveszté mérsékletét. Va banc! kiáltá a' híres Strausz tanár, egész vagy semmi. E' merész szó által türhetlen zavarba hozá a' rationalistákat. Utóbb szorongatva a' supranaturalisták által, most egészen elgyengült, csak felet akaró párt' képcében jelennek meg. Sokan azok közül, kik eddig hozzájuk ragaszkodtak, a' sokkal merészebb Strauszhoz fordulnak; másoknak a' dolog igen is vadnak látszik és a' supranaturalistákhoz és pietistákhoz szegődnek el, hogy ha csakugyan állhatatosnak kell lenni, keresztyéni állhatatosságot mutassanak. A' feleség (die Halbheit) úgy látszik, nem menekhetik balsorsától. Várnia kell, míg a' pietismus, ha ez kicsapongni találja, valamely nagyon botrányos balfogást követ el, hogy a' visszahatásban újra ajánlja magát.

Ez elválasztópontot (crisis) jótékonynak nevezhetni, mennyiben már szolgálatot tett 's szolgáltni fog jövőben az alattomos csaták által eltemetett keresztyén vallásnak nyilvános viadalbani megerősítésére és száműzésére minden afféle homálynak, ingadozásnak 's hasztalan közönyösségnek, melly amaz alattomos harcokat elősegíté.

Mi az *eszméletani* irodalmat illeti, kétségtelen, hogy jelenleg nem gyakorolja többé azon nagy befolyást, mellyel a' múlt úgynevezett eszméletani század' végével dicsekedték. Azon közönyösség, mellyel a' tapasztalásismeret mellette 's egészen függetlenül sietett el tőle, többet ártott neki, mint ama sokszavú ellenkezés, melly uralkodása ellen (például Hegel ellen) emelkedett. Úgy van, önmaga adott engedményeket önkénytelenül a' tapasztalásismeretnek. Miután az idealismus' legmerészebb kísérlete hajótörést szenvedett Fichte' tanítmányában, Schelling' nagy tanodája elhatározottan a' természet- és történetben nyilatkozott igazságokhoz fordult, 's csak azért hatott olly sikeresen a' theológiára, természeti tudományra 's aestheticára, minthogy az emberi szellemet magasabb világsszellemnek rendelé alá. Hegel azt hívé, bátorságba kell helyezni az emberi szellem' főhatalmát, ennek egy magasabb, bár

némi tekintetben még burkolt bölcseség, szóval az istennek átengedésében, az eszmetannak hirtelenkedő 's kislelkű tönkretűtését látá, 's most túlságoskodék, mint sülyedő hatalmak tesznek mindig, mellyek fentartani akarják magokat, mint hitehagyott Julian túlságoskodék még egyszer a' pogány vallással, midőn ez készülőben volt meggyőzetni a' keresztyén vallás által. Ő oly magasra csavarta az emberi büszkeséget, mint egyetlen előtte élt philosoph sem merészle 's ez bizonyos jele valamely kétségbe esett állásnak. Azon állítás, mikép maga az isten csak emberek által vitethetik saját eszméletére, az utolsó tromf, mellyet a' vallástól elpártolt, Descartessel kezdetett eszmetannak kellett kihínia még. Ha e' tromf nem nyer történetesen, nem marad egyéb, mint az eszmetannak újra kibéktése a' vallással, mint Schelling tön. Ezen eszmetan' bizonytalansága és kétségbeesése már csavart, túlfeszített formában is elárúlja magát. Ha jó lelkiismerettel bírna, győzelmes világossággal lépne fel, de annyira tanodailag feldarabolt az, hogy csaknem minden követője saját kulcsot fitogat birni értéséhez, mellyet senki más nem bír. Kérdés, miért nem használja amaz eszmetan a' népszerűség' minden eszközét, hogy a' sokaságnál követőket szerezne magának. Ezt azonban nem teheti. Az által csak benső ürességét árúlná el, mellyet nehézértelmű phraseologia által ügyesen tud elrejtteni.

E' crisis is jótékony. Az eszmetan' határinak feltalálására csak elbizottság kívántatik, melly túl akar lépni azokon.

A' *költészetre* nézve azon meglehetősen általános panaszt hallani jelenleg, hogy az Epigonok korában élünk. A' nagy mesterek csaknem mind kihaltak. Azon néhány roppant hegytető, mellyekre minden szem függesztve volt, háttérbe vonúlt 's az előtért számlálhatatlan tanuló-, utánzó-, közbenjáró seregek foglalják el. Magok a' jelenkor' legjobb költői sem találnak oly általános 's részvevő közönséget, mint az előbbiek. Tűrnök kell a' vásárt elárasztó gyárköltészet' csödét 's oly criticát, melly nem csak egészen különféle eszmetani 's political, hanem még személyes 's kereskedési álláspontból is szabálytalan 's barbar berontást merészelt tenni az ízlés' határiba.

Azon korszakot, melly Lessinggel kezdődik és Jean Paulig 's Tieckig megy, viszonylatosan a' költészet' arany korának nevezhetjük valóban. Minden illy fénykorszak után a' művészet' minden ágában, mennyire annak történetét nyomozni lehet az őskorban, ezüst- és vas korszakok következtek, mellyekben utazás, modor-keverék, eclectica 's túlság, végre a' critica 's ízlésvita nyertek elsőséget. Ez áll bizonyítólá az antik plasticáról, építészet- 's költészetről, valamint a' regényes festészetről 's az újkori (modern) zenészetről általában 's különösen egyes műalkotások' különféle főkorszakaikról, mi be is bizo-

nyíttatott. Tehát jelenleg mi is csak a' természet' általános törvényének vagyunk alája vetve, midőn a' múlt század' költési magasságáról lelépünk némileg.

Kiviláglik ez legközelebb a' költési termények' aránytalan sokaságából. Minden mester 's ennek minden modora részint szolgailag másoltatik számtalanszor, részint szerfelett megvizesítetik, részint túlvitetik; majd különféle modorok kevertetnek össze egymással. Bizonyos bánásmódok oly gyakoroltakká, bizonyos mondatok oly stereotipiekké válnak hogy mi sem könnyebb, mint e' kitaposott pályán haladni, boldogulni, 's minthogy sikerül nekik egy két vers oly kímélt nyelven, melly helyettök költ és gondolkodik, mindnyájan költőknek hiszik magokat. De illy költési termények' túlmértéke tömegben csak arany korszak után következik mindig, sohsem előzi meg. Fájdalom! nem titkolhatjuk, hogy költészetünk kalmári érdek' beavatkozása miatt egészen gyárszerűleg üzetik. Mig fiatal lyrikusok 's tragoedia-költők még a' régi korszak' há biedelmében 's azon ámulatban, miszerint ők épen oly újak a' világ előtt, mint a' világ előttök, jószivűleg lantolnak folytonosan, míg a' kiadóknak otromba feleleteik 's a' közönség' teljes részvétlensége elnémtja őket, a' regénygyártás mint kereskedelmi vállalat gazdagon jövedelmezett az alatt, legszebb virágzatában van 's felváltva éteti 's korbácsolja a' szegény pegasust a' járomban. E' költési művek' nagy sokadalma csak *tanodaszerű utánzás* által lehetséges. Ezen utánzás önkénytes 's öntudat nélküli az első költési mámorban tántorgó ifjagnál, mesterkéltén létegesített a' gyárirodalomban. Azok leggyakrabban Schillert utánozzák; ez legtöbbszörre még mindig Scott Waltert utánozza, noha ez némileg kimenni kezd valahára divatból.

Az utánzás korszakához természetszükségileg *különféle izlések' keveréke* is járul egy reszről, valamint *egyes irányok' túllüzése* bizarrságig más reszről. A' desorganisatio processusában fekszik, hogy a' szilárd képződések itt rohadtt híggá olvasztassanak 's egymással összekevertessenek; ott az életnek szolgáló elemek kimetszessenek 's mindenik egész élességében tüntessenek elő. Azért van költészetünkben az alaki eclectica és erőnyesség (Virtuositát), művészetügyesség mindenféle modorban 's versemértékben, az antik-regényes, indus-német, angol-francia tarka vegyületben egymással, 's tárgyartalomra nézve újra azért vannak a' legszomorúbb ellentételek, az elveknek 's világnézeteknek legellenségesb contrastjaik oly irányok után, mellyeknek a' költészet előtt idegeneknek kellene maradniok, továbbá az örökké egy költészetnek feloszlása catholicaira és protestansaira, szolgaira és szabadelműre, észnetanaira és közönségesre, kisértetesre 's durvaérzékire stb, mind a' mellyeket egyoldalságukban kellett látnunk átmenni közöttünk.

De legveszélyesebbnek látszik az *idegen költészet' befolyása*, mely nem maradhatot el, mihelyt a' saját költészi nemzeterő' feszültsége csökkenni kezdte. Múlt századunk' nagy költőiben a' német elem legyőzött minden idegent. Az utának legközelebb következő tanodák még mindig egészen németek valának, az úgynevezett regényes tanoda, mely a' középkorhoz törekvők vissza, nem kevésbé mint a' Stürmerek- és Drängereknek, az érzelgősöknek, 's az Iffland- és Vossféle házi apáknak tanodáik. Kölcsönkönyvtárainkban valamint szinpadjainkon húsz év előtt még a' német (das Deutsche) birt elsőséggel. Költészetünk ez idő óta visszaesésbe jutott. Először anglomaniába Byron' és Scott' utánoztatásai által, 's legújabb időben még gallomaniába is, 's e' rákmenés még nem látszik bevégezettnek.

Jelenkori költészetünket önkénytelen hét csoportozatra oszthatjuk. Kezdjük a' legcesekélyebbel. Az *idylli, érzelgős* vagy *köz életből merített comicus előadások* még mindig ismételtetnek részint hősi és lyrai költeményekben (a' legjelesbek Hebel- és Schultertől), részint regényekben (Hegner és Bührle a' jó régi tanoda' vég tősarjadékinak látszanak lenni) főleg pedig hölgyregényekben, noha ezek már háttérbe nyomattak a' történeti regények által, részint vigjátékokban, melyek mindinkább kiszorítottak francia tolongók által. Igaztalanok volnánk ha nem akarnók megvallani, hogy még mindig iratik ugyan egy két valóban vonzalmas német eredeti vigjáték, de általában a' francia vigjátékoknak adatik az elsőség, a' német vigjátékok mindinkább fásultabbakká, fzetlenebbekké levének, 's egyetlen új talentum sem foglalja el újra azon polcot, melyen Schröder, Iffland 's Kotzebue álltak egykor. De főkép a' bajlandóság, költőileg merülni a' jelenbe, nagyon megfogyott. Többre becsülik a' regényes előkort vagy valamely ábrándos világot, mivel a' jelen nem igen kéjelmes. Az idylli lelkészcsaládok kikoptak divatból, mert az emberek a' család' öleből nagy politikai életbe léptek át. Még hölgyregények' írásában sem fáradnak többé nagy szorgalommal, melyek nemes várkastélyokban 's kisdudvarokban játszanak, mert az arisztocratia elveszté költészi ragyogását a' közvélemény előtt. Állíthatni, hogy minden tanácskozás, végzés a' feudalismusról a' német kamarákban szegényebbekké tön bennünket egy tuczat báró- 's baronessféle regénnyel. Végül még a' jelennek comicus felfogása sem akar sikerülni, mert az országrendek' 's erkölcsök kiegyenlítésével a' leggyönyörködtetőbb eredeti torzképek tűntek el az életből, 's mivel a' kornak komoly érdekei 's különféle elégtelenség elhomályították a' költészet' derült, tiszta tükrét.

Második csoportozatban *szomorújátékok* állnak *erkölcsi eszményeikkel*. Schiller' nagy példája 's az ifjusághan soha ki

nem haló lelkesedés, részint a' nagyon kevésse' ideal jelenkor miatti elbúsulás is szűl illy szomorujátékokat még évenként, jókora bőségben, noha nem nagy részvét mutatkozik többé irántok. Raupach, Grillparzer, Schenk szerencsét csináltak még azokkal, de koránsem azon mértékben többé, mint előbb Schiller. Átlátják, hogy a' közelítés Goethe versmértékehez 's módjához, a' politicai szemesség 's a' dictio' kidolgozott sinasága nem hat azon varázserővel, mint Schiller' szellemdús merészsége 's elolthatlan tüze. Mennyiben újabb időben sok szomorujáték mellőző az idealisáló irányt, hogy azok annálinkább közelítsenek a' történeti regényhez 's a' kostüme' hűségéhez, inkább leszáltak, mint emelkedtek, 's meg kell elégedniök második ranggal a' megett, mellyen a' regény áll. De feledjük, hogy a' színi censura lehetlennékké tesz bizonyos merészségeket, mellyek saját clemei a' tragoediának, 's ez némi befolyást látszik gyakorolni Melpomene' arányos meddőségére.

Harmadik csoportozatot a' *valódi örültséghez közelítő vagy kétségbeeséssel kaczerkódó humor' ábrándos teremtményei* teszik. Tudva van, hogy a' romantica végtelenné lön. Jámorsága babonára 's hitlenségre oszlott fel, névszerint egy részről Werner' és Schlegel' Fridrik' mysticus képtelenségében, ki a' kéjt vallással akará tenni, 's a' falumi tragoediákban, 's más részről Callot- Hoffmannak, a' szerencsétlen Grabbenek 's lord Byron csak mesterkélő utánzóknak költészi kétségbe esésökben. Jean Paul is munkált ezen ábrándosságokra, bár humorjának csak egy oldala által, mert ha Jean Pault általában vesszük szemléletbe, nem tagadhatunk meg tőle némi igen egészséges és szeretetreméltó észet, mellyek épen ellenkezői annak, mi ama' torzképmázolókat jellemzi. Így Chamisso't is, bár menyire megközelíti őket formában, szelleme' alapiránya miatt ki kell venni közülök. Egész megjelenésök az irodalomban kétszeresen értelmezi magát a' regényi tanoda' szükségképi felosztásából tüleszményies (mit épen ők képeznek) 's túlyalódi végtetre (történeti regényben), 's a' kor' nemtetszéséből, mellynek egyes szellemekben kelle tetőpontot érni. Heine, ki először csak szűnlelte a' kétségbeesés' fintorgásait, hogy érdeket gerjesszen, az átmenetet képi e' tanodától a' legújabb gallomaniához.

A' *történeti regény* másik túlsága a' regényi tanodának, a' valódiás. A' practicus angol az eszményit kirekeszté a' költészethől 's a' történeti valóságához ragaszkodék, 's ha az ábrándot nem számúzé egészen, még is nagyon gondolkodólag osztogatá azt regényeinek alkalmas helyeiken. A' boszorkányok csak sötét történeti szögletekben jelennek meg nála, hová tartoznak, 's Callot-Hoffmannféle kísértetről újkori világunk közepett nála niucs többé szó.

Mi már előbb nagy jelentőséget tulajdonfánk a' történeti regénynek, mennyiben az megfelel korunk' kiterjedt történetpolitikai pillantásának 's egész valódi irányának 's épen olly természeti mint nevezetes segédeszköz, melly által a' költészet 's gyakorlati élet újra szövetkeztek egymással olly veszélyes korszakban, hol azok ellentétes irányban látszanak futni egymástól. Azért is népek' sajátjává lön 's annyira kilépett a' költési aristocratiá' gazdag köréből, hogy alig mondhatni többé, mikép ő e' vagy ama' szellemdús költőnek műve, mivel tömegben tömeg által készítették 's fogyasztatik. Spindler csalhatlanul legeredetibb e' modor' költői közt. Mit Tieck és Steffens megkísértének, eszmetani irányban közelíteni hozzá, nem változtathatá meg az ő gyakorlati irányát, melly a' nagy tömegben, nem száz, hanem ezer illy modorú regényben ugyanaz maradt, 's a' színezetnek és egyedi kitűnésnek olly kevés különbséget engedte, hogy egyes költőnevek' felkutatása e' helyen sokkal kevésbé érdemli a' fáradságot, mint özszes áttekintés az egész, maga nemében egyetlen 's roppant regénytömegben. Ha az ember számát akarja tudni azon történeti regényeknek, mellyek Németországban megjelentek, vegye kezébe az első félelvi legjobb vásári könyvjegyzéket 's bámúlnia kell e' szörnyű termékenységen.

A' mint a' regényi költészet két végsőségre szakadt, mellyek sajátkép mindketten kitörekedtek a' költészetből, hátra maradt még némi költési erő, mint gyöngy a' kagylóban, mellynek mindkét felnyitott héja elválik egymástól. E' kised gyöngéd csira mindig hátramarad, ha valamely költési korszak túlélte magát 's természetileg szükséges, hogy a' benne megszabadított szellem későbbben a' legegyszerűbb lyricában hallassa magát újra. Illy alakban mutatkoznak legnemesebb lyricusaink irodalmunk' legromlottabb korszakában, például a' harmincz éves háború után. Az irodalmat mindig *lyricával* kezdik újolag. Elpusztíthatlan ősz anyag az, mellyhez a' költészi szellem kötve marad, ha minden más elágazásban elhalt volna is. Mihelyt tehát a' költészet' létegesület-feldulatása kezdődék, amaz ókori 's mégis mindig ifjú lyricának is elő kellett állnia újra. Ez indítványozza Uhland' és Rückert olly sajátságos megjelenésöket is, kik mindketten csak két gyúpont egy körkörben (ellyphis), egyik kitűnő kedélyben 's hangzatban, másik szellemben és képen. Körültök forog az újabb lyricusok' fényes körük, Freiligrath, Grün A., Lenau, Kerner, Knapp, Mosen, Pfizer, Platen, Schwab stb.

Valamint e' lyricá visszateér mintegy kezdőpontjába minden költészi természetnek, úgy bizonyos kanoda, mellyet hatodik csoportozatnak akarunk itt nevezni, már túlesik minden határain a' természetnek. Ezek a' szenvedőleges költők, kik

mit sem teremtenek többé önmagoktól, hanem csak idegen költészetben csüggnék, arról *elmélkednek* 's annak érdemét *értelmesítésük* ' *egyedárúsága* által magoknak gondolják tulajdonítani. Meg kell adni nekik a' tiszteletet, hogy költőkhöz számíttassanak, ha nem egyebek is pupában elnyomorodott pillangóknál. Csüggésök valamely idegen költőn, beleérzésök, benne való életök 's vele foglalkodásuk p. o. Goethével, bizonyos tekintetben többre becsülendő, mint annak rossz utánzása volna. Csak hogy aztán magoknak tartanak érzeményeiket 's ne fecsegnének olly kiállhatlanul azokról. E' tanodának lényeges női jellemére mutat az, hogy benne egy nő tűnik ki különösen. Ha magában Berlinben, hol e' tanoda otthonos tulajdonkép, megadatott az elsőség a' hies Rahelnek, az ellen semmi kifogást nem tehetünk, hogy éppen az maradjon neki.

Nevezetes, de nagyon megfogható, hogy éppen azon mértékben, millyenben a' szemléltetés távozik az alkotástól, zsidó talentumok keveredtek belé. E' maró, égető anyag mintegy természetzsükségeskép állott elő a' költészet' felosztási processusában. Erősnek jelentkezék már Rahel 's Hegel' néhány követője által, kik ízléscriticusokká lenni különösen hivatva érzék magokat, de még későbbben azon irodalmi csoportozatban, melyet itt mint utolsót kell még jellemzünk.

Erkölcsi elválásnak 's feloszlásnak is két végsőségbe kelle belépni, minthogy minden szerteszét ment. Bár mi mindig az erkölcsi részre hajlottunk, még is nagyon megsértenők a' történeti igazságot 's pártatlanságot, ha nem akarnók megengedni, hogy az erkölcsi részről is túlságoskodtak, 's hogy unalmas szomorújátékoknak, unalmas családi, 's unalmas történeti regényeknek, sőt a' tanuló- 's utánzóknál nagyon gyakran unalmas lyricának merevenségében bizonyos kihívás rejlék ellentétes túlzásra 's végsőségre. Mi régen figyelttük a' közönséget azon unalmasságra, ócsároltuk 's intőleg előre jelentettük az erkölctelen visszahatást, melyre vezetne. De a' testi hajlandóságok' úgynevezett visszahelyezését 's azon nagy pártot, melyet az irodalmi ifjuságnál szerzett magának, nem csupán az előbbi merevenség elleni visszahatásból kell fejtegetni. Több mellette elmenő körülmény kedvezett annak 's részint még most is kedvez. Franciaországban a' restauratio és jesuitismus a' régi Voltaire-féle szabadelműség' rendszeres ellenpártját riasztá fel. Evelyen már szohagományosan bizonyos erkölctelen elem volt összekötve, melly hamar divatba jött, midőn az a' fiatal republicánusoknál a' forradalom' emlékeivel, a' juliusi dynastia alatti aristocrazia' összecsoportozásánál a' régi udvari kostüm', a' régi udvari szokások' emlékeivel szövetkezék. Ez elem azonban Franciaországból Németországba nyomult be, midőn a' szabadelmű rokonszenvek már régóta érdeket, végül a' juliusi forradalom

még lelkesedést is gerjesztettek Franciaország iránt. Most Héjne volt az, ki e' rokonszenvek' paizsa alatt hazai földünkbe ülteté át az új francia romantica' erkölctelenségeit. A' zsidó törzsnek sajátosságos összetartása, 's a' Rahel-tanoda' részéről már a' házasság 's más erkölcsi intézetek ellen emelkedett bizonyos kétségek nemsokára Heine' 's az új gallomania' üdvözlését hozák elő e' részről. Nem kevésbé hathatósan gyámoltatták e' fiatal tanoda azon váratlan megtámadás által, melyet a' híres Strausz tanár tett annak kedvezetül, midőn a' kereszttyén vallásnak eltemetésére vállalkozék. Végül nem tagadhatni, hogy az addig gyakorolt illetlenség által egyik leggazdagabb forrása nyitvatott meg az irodalmi iparnak. Mihelyt efféle kiadók 's írók, kiknél minden nyeresésre czélzó eszköz helyes, nem szegyenlék többé magokat, tetemes nyereségben részesültek. Ezen embereknek munkásságuk azonban rájuk nézve darab idő óta kedvező körülmények' ellenére is igen nagyon ellenkezik a' német nemzetjellemmel, hogy sem tartós lehetne vagy csak komolyabb crisis is hozhatna, mennyiben tán másféle anarchiai elemek nem járulnak hozzá.

Befejezőleg még néhány szót a' *critica* mostani álláspontjáról Németországban. A' szoros értelemben vett tudományos és népszerű irodalmi *critica* közt a' választófal, fájdalom! még mindig igen nagy. A' tudományos 's nemtudományos közönség' mindkét elválasztott tömege még nem olvadt össze. Mi népszerű kézikönyvek által megtörtént, még semmi utánzást nem talált a' *journalisticában*. A' tudományos journalok még elszigetelik magokat, nagyon eltérnek az élettől 's a' jelen' érdekeitől, mélységekbe 's egyes tudományok' *phraseologiajába* temetik magokat, 's a' dicsőséget inkább alaposabb specialis *critica* csekélydedségben keresik mint megszerzett eredmények' alkalmazásában az életre. Azok még a' czéh' egyoldalú álláspontján vannak, még nem emelkedtek a' nemzet' álláspontjára, 's még nem közvetítő orgánjai a' nemzetértelmességnek nagyban, miknek lenniök kellene. A' szépirodalmi lapoknak egyébiránt nagyobb közönségei vannak, azért közvetlenül nagyobb befolyást is gyakorolnak a' nemzetre; de azok pusztá mulatságra szolgálnak, leginkább a' divatnak 's nagyon mulékony érdekeknek hasztalan tárgyaival foglalkodnak, mesés csödület' 's versenyzés' tolongásában, mindig bizonyos helybeliségben igyekeznek meggyöközni vagy összetartás által elzárt társadalmakban keresnek pártfogást, 's *criticájok* pusztá csevegéssé válik nagyobbbrészt. Legújabb időben igen sok tehetetlen, költészetre 's következetlen munkára valamely tudományban képtelen, egészen éretlen, a' mindenre vállalkozó kiadóktól unszolt számtalan fiatal ember tolakodék e' lapokhoz 's különösen a' zsidó-francia párt olly munkás

iparral ejté hatalmába azokat, hogy a' már régi származatú felületesség mellett még bírálati vakmerőség is keletkezett bennök, mellynek kivált illy sokhanguságban aggalmat kelle támasztania. Azon kegytelenségről, mellyel a' legszentebbet 's legnemesbet kigúnyolják, azon sérelmekről, mellyekkel ellenökön állnak boszút, azon hazugságokról, mellyeket arczpirulás nélkül terjesztenek, legmerészebb dicsvágyukról, párt- és könyvkiadási czélok után, azon mesterkeltt elsőségjátszásról mellyel a' leggazabb clyeket eszmetan helyett árulgatják, azon ügyességről, mellyel a' legerkölcstelenebb könyveket egészen elfogulatlanul más nemnek 's az ifjúságnak illedelmes olvasmánykép ajánlják stb, újabb időben legkisebb fogalma sem volt az embernek. Minthogy pedig mostmár sok efféle, legroszabb kezekben levő lap néhány jobb mellett tekintélyt vítt ki magának 's teljességgel nem mindegy, mikép beszél általok a' közönség nyilvánosan 's milly erkölcsi gondolkozásmód terjesztetik általok a' sokaságban, tehát igazoltnak látszik a' kívánat, miszerint a' tudománycs világ némileg jobban szívére venné azt, mint eddig, mi a' nagy közönséget érdekli 's állának össze megismert értelmes fejek és tekintélyek, angol szemlék' szokása szerint criticaí központi organumokat képezendők, mellyek előtt a' mostani criticaí fejtelenség' tajtékozó hullámainak el kellene enyészniök. Nemzetvélemény' vezérlésére csak azok hivatvák, kik egy részről a' tudománynak 's művészetnek legtitkosabb mélyébe, más részről az életnek legtávolabbi kiterjedésébe pillantanak, azon férfiak, kikben a' nemzetértelem leginkább központosult, 's kiktől ennek ismét a' tömegekre központ kívülileg is leginkább kellene hatnia. Ha Angliában 's Franciaországban még nagy kormányférfiak sem vetik meg journálcikelyek által hatni a' közvéleményre; tennék ezt nálunk legalább a' legfelvilágultabb tudósok 's ne hagynák a' journalistica' hatalmas emelcsőjét a' legavatlanabbak' kezeikben. Az egyesnek legjobb akarat, szándék mellett is mindig nehéz állása lesz; de öszmunkálás által gyakorlati értelemben, a' homlokot az életnek fordítva, nagy műveltségű rendünk' részéről sokat lehet tenni. Reményljük azonban, hogy a' critica' ügye mostani állapotjában nem lesz tartós, mert egyáltalában méltatlannak látszik azon érettséghez, mellyre nemzetünk jutott, 's más nemzetek' példája szerint nem maradhatunk hátra mindig e' tekintetben.

Literaturblatt (Nro 1—4 1838.) után.

F. S.

GRIEGAL SZEMLE.

ÚTLEÍRÁSOK.

Reisen und Länderbeschreibungen der älteren und neuesten Zeit. Mit Karten. Herausgegeben von Dr WILDMANN und Dr HAUFF. 17. Lieferung. Der Geist des Orients, erläutert in einem Tagebuche über Reisen durch Rumeli während einer ereignisreichen Zeit, von URQUHART. Aus dem Englischen von Dr BUCK. Erster Band. Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'sche Buchhandlung, 1839.

E' munka a' közönséges utazási leírásoktól, mellyek újabb időben annyi tudnivalót nyujtának Görögországról, azon szokatlan merészség által különbözik, mellyel szerző az érdekes országnak 's határainak vadonabb, legkritkábban látogatott vidékeibe az arnautáig nyomult. Az utazás 1830-ban esik. Akkor májusban Argosból Patrasba, Missolunghiba 's Rumelihe utazott. Midőn Görögország' külpolitikai helyzetéről szól, kimeríthetlen a' sarcasmusokban. De különösen ócsárolja a' határszabásokat. „Az új határoknak katonai szempontból vett elégtelenségök olly világos volt, hogy az a' miatti gúny felboszankodást szült. Meg kell vallanom, hogy egyes észrevételeknek furfangságuk nem kevésbé meglepett, mint megzavart. Herczeg Wellington, mondák, első hadi ember Európában; azért már előre örültünk, hogy olly embernek keljen határozni határkérdésünk felett. Ő vezérseget vitt Spanyolországban, hol a' hadakozás' módja hasonlított a' miénkhez, 's hol a' hegyek, erdők és sziklák katonai fenytéket 's hadi tudományt kívánnak. De mit gondoljunk most már azon jegyzőkönyvről,

melly a' békét az által véli kötni, hogy épen azon állásokat veszi el tőlünk, mellyek miatt a' háború folyt, 's az egyetlen védelmi helyeket, mellyek által a' mostani béke megszereztetik? Én megjegyzém, mikép herczeg Wellington hibás földképek által ámitatott el. Azután, viszonzák, az eseményekre kellett volna tekintenie. Nem csak e' háború tanúsítá, hogy Görögországnak két kapuja van; 's hogy az egyiket nem kelle bezárnotok, míg a' másikat nyitva hagyjátok, 's azonfelül az állásoknak katonai határszéleinkké kelle lenniök, mellyeket képesek voltunk tartani 's mellyeknek erős tartásuk által jegyzőkönyv' segélye nélkül is nyertünk békét az utolsó év' elfolyása alatt, 's ha lehetséges volt volna még jobbak találni, azokék kelle vala elfoglalni. Ha a' kirekesztett kerületek' birtokának valami hasznót kellene hajtania a' törököknek, az csak úgy történhetnék, hogy erős gyarmatokat telepítnének, mi által minden összeköttetés elvágatnék Albania 's Görögország között. De ez természetileg egészen kérdésen kívül van. Mihelyt Görögország független, a' porta nem tarthatja meg tovább mint eddig, a' görög Armatolis' rendszerét. Semmi török népség nem bírathatnék rá megtelepedni az albaniaiak és görögök között, mihelyt ezek nem függnék többé török segélytől 's oltalomtól az albániaiak ellen. E' Görögországtól elszakasztott kerület így esék martalékul az arnauták' pusztításuknak, 's a' helyett hogy Törökországnak hasznára volna, a' pusztítás' ingere által csak az albániaiak' békétlen szellemök' szünteleni ébrentartására fog szolgálni, szakadatlan czívódásokat táplálni a' porta és Görögország között 's viszonyos vádak és erőszaktevélek által ellenséges érzeményt örökíteni."

A' rajz, mellyet szerző ama' vidékek' nyomorokról ad, vastag, sötét vonásokkal teljes. Úgy szólván, annyira megy, hogy azok a' rettenetes janinai Ali pasát ohajtják vissza. Artáru' azt mondja: „Folyó évben a' város gyászos állapotában is 200,000 piastert fizetett Veli bégnek. Csak az megfoghatlan, hol veszik e' görögök a' pénzt; igaz, hogy bár milly keveset keresnek 's még kevesebbet adnak ki, mégis gazdagok. A' készpénzbeli adózásokon kívül szállást, élelmet kell adniök a' katonáknak, szolgálóiök őket, ruházióiök 's még borotválóiök is 's mindezt ingyen, ha nem számítja az ember a' kézi levelkéket 's fizetési ígéretek, midőn a' hátramaradt tartozások fizetnek. Feledém kérdezni, milly pénzfolyamban állnak e' dolgok. Illy körülmények között, mellyek a' türelmetlenebb 's elégedetlenebb nyugati ország' goth törzseit kétségbeesésbe hoznak, e' népség mégis állhatatos az iparüzésnél, minden órát jobbra fordulandónak reménylven, minden segélyforrást takarékosan használván, vetésmagvát lopva vetvén és sajátját úgy aratván, mintha lopott jószág volna. Millyennek kell lenni

sorsuknak, ha hálás szívvel ohajtják vissza Ali pasát! az ő zsarnoksága, uoha semmi különbséget nem ismert, mégis csak egyeseket talált; ki vele végezte számolását, az sem rablás-, sem nyomás-, sem gyalázat-, sem erőszaktól nem tarthata. Ők azt mondják: mi zsarnoknak tartók őt 's örültünk bukásán; de nem csak lábait csökolnók, hanem még a' port is lábai alatt, ha újlag visszaadathatnék nekünk."

Szerző e' vidékekbe épen azon időpouthan jött, midőn Mustapha, skodrai pasa független állást törekedett foglalni a' szultán' ellenében, míg egyszersmind török érdekekben, névszerint az alájarendelt Veli bég által, janinai Ali pasa régi pártján levő, akkor Seliktor Podar által vezérelt albániakkal barczolt. Nagyon jól rajzoltatik az albániaknak hamis állásuk, kik középett a' görögök és törökök között, mindkettőnek ártanak, a' nélkül hogy magok nyernének valamit.

Útazónk meglátogatá Veli béget Janinában 's jól fogadtott. Ez alkalommal e' nevezetes várost rajzolja: „Janina középpontja a' mesterségnek és divatnak, 's Rumilinak minden divaturát képzí. A' nyugati öltözetben olly általánosan használt fonatokat 's arany sinórokat a' zsidók nagy tömegben készítk. A' janinai maroquin legnagyobb hírbn van, és szinte igen nagy mennyiségben dolgoztatik. A' savat vagy ezüstkorom, divatjok, puskáik', ivökelyhek', tarsolyaik', csatjaik' 's kantárszereiknek ékítésökre olly mesterség, melly csaknem kirekesztőleg egy vlahi-telepítvény által üzetik. Kalaritesben, szomszédságukban teremnek azon növények, mellyeket festésre használnak, mi nálók házi foglalkodás. Minden háznak vannak zugolyfái, mellyekre a' nők, mint a' patriarchák' korában, üres idejüket fordítják, állapotjuk szerint gorombább vagy finomabb gyapotkelmék' és szép 's gyöngéd selyemszövet' vagy gyapotfátyol', vagy csak selymfátyol' szövésére, mit gyors helyett használnak. Nem kevesbé híresek a' czukrárszatban, 's a' janinai befőzött gyümölcsök épen olly jelesek, mint a' skotziából valók. A' nők mindenütt lehetnek ugyan illy szorgalmasak 's olly ügyesek, de én sohasem láttam annyi munkásságot összekötve annyi diszességgel mint Janinában, kik illy fontos foglalkodásokat vállaltak volna magokra. A' házi helyzet' minden foglalkodására fordított legszorgosabb figyelemhez járult még a' selyembogar-tenyésztés, a' selyemmotólázás, a' gyapotkészítés, e' kelmék' festése és szövése 's azoknak elkészítésök mindenféle öltözetneműekre vagy házi szükségfelére. Nem kevésbé jelesek a' szabók ízlés- 's ügyességben 's a' férfi öltözetek szabás' tetszetősége, színek' összeállításá 's a' munka' találtsága által. Mennyire különböznek e' derűltég' kézművesei a' micinktől.“ Ali pasa' várkastélya 's a' roszhírű tó iszonyt gerjesztenek szerzőben: „E' tó 's folyó igazán igénylik a' régi my-

thologia' leghomályosabb 's legsötétebb neveit. A' Cocytus-, Styx- 's Avernusnak nincsenek olly költött réműleteik, mellyek ez igazi irtózatosságokat felülhaladhatnak, mellyeket fris nyomaik 's fris emlékek hagytak hátra a' körülfekvő helyeken: Minden szikla, minden folyam, minden talpalatnyi föld vér-'s fertelenteljes külön történettel bír."

Apró villongásokba, mellyeknek szerző történetesen szemtanújok volt, nem ereszkedünk bővebben. Azok csak azon uaivság által nevezetesek, mellyel egy részről a' kormánypártnak, más részről a' lázadóknak vezérei minden czeremonia nélkül 's hirtelenségben kibékülének 's ölekezének, mint ha mi sem történt volna. A' frank utazó 's kisded kísérere azért csak látszatos veszélyekben forogtak 's a' bánásmód miatt, mellyet tapasztalának, általában sehol sem panaszkodhattak valóban. Szerző különösen érdekeltnek érzi magát egy emlékezés által a' skot felföldre: „Megjegyzésre méltó a' hasonlóság az albani 's skot felföldek közt. Az albáni főnökök hasonlólag a' régi kor' czelta vezéreihez nyomulának be kíséretökkel, piztolyt viselve az övben, kardot az oldalon, puskát a' vállon. Bár nevek által nincsenek osztályozva, rokonságaikat mégis annyira becsülik 's hason engedélyt mutatnak a' fő iránt, kinek kenyerét 's savát eszik; ők szolgálai neki a' táborban, szövénkhordozói ünnepélyeknél. Hiány' 's sanyar' eltűrése; folytonos harcban töltött élet; név 's pompa, öltözet, különösen az előkötő, 's végül leginkább a' troubadourok, szerlemdallosok, kiket bardoknak neveznek (mint a' régi németek), ezek olly vonások, mellyek Albyn' fiaihoz hasonlókká 's velek csaknem egyenlökké teszik őket." Szerző megérte szegény Veli bég' sorsának szomorú kimenetelét is, ki Arslan bég ellenével együtt életét veszté.

Az utazás ezután festési színt ölt magára, mert Pindusnak tart. Nagyon szép 's jellemzetes hegyvidékek állítatnak előnkbe, azok között a' sziklán csüggő Mezzovo városa, Meteora' zárdái a' merészen tornyosult kőszalakon. Bájolólág rajzoltatik Thessalia' síkjá: „Thessalia' látásában valami csudálatos eszményi van. A' kopár síkokon egyetlen tárgy sem háborgatja az ábrándos mezőséget 's álomképet. Az uralkodó nyugalom 's csend közepett az előidő' hangjai élesebben 's jelenkényebben hatnak a' fülbe, mint nagy, rég elmúlt 's tarka események' más valamely színhelyén. Attika' kivételével egy hasonkiterjedésü vidék sincs, melly olly gazdag volna történeti 's költési eseményekben, de Thessalia nem gyakori látogatás 's velünk közlött események által lön ismeretessé 's mindennapivá. Az idő' nyomainak poruk még háborítlanul fekszik ott; 's midőn Pindus' felső vidékeiből, mellyek buzdítással 's villongással voltak betöltve, Thessalia' csendes lapályira lépek,

úgy látszék, mintha sírokkal teljes völgybe ereszkedtem volna, mellyek újonnan emberi szemeknek nyitattak meg, hol a' szellem közvetetlen érintésbe hozatik azon emberekkel, kiknek hainvaikat ama' sírok fedik 's azon hatalmasokkal, kiknek teteteiket elbeszéli. Az egész láthatár körött hegylánczok nyúlnak el, mellyeknek neveik nagyon kedvesek a' másáknak — Pindus, Pelion, Ossa, Olymp.“ Szerző szívéből sajnálja, hogy e' szép tartomány határszabások miatt egészen martalékkul van adva az albániák' rablási dühöknek, mi által míveltségének minden újjászületése lehetlenné lesz. „Hlová jövék, mindenütt nyomomban emelkedék a' jegyzőkönyv réme.“

Turnovo város hajdani fényének emlékét idézi vissza útzónkban, midőn még a' szultán' lakhelye volt. De különösen szemébe ötlük a' mai diplomatiának ellentéte az akkorival. Hammer azt mondja: „Valóban iszonyatos korszak a' diplomatákra nézve a' portánál, hol a' francia követ megpofoztatott és székel veretett, az orosz oldaldőfésekkel kidobtatott, a' lengyel, mivel nem akarta meghajtani nyakát egészen, csaknem megöletett, 's a' császári tolmács, portatolmács is, újra földre húzatott 's elpáholtatott.“ (Geschichte des osman. Reiches. 2-te Ausg. 111. 610 lap.) Ez időben 's különösen Turnovoban kezdeték azon dölyfös és gyalázatos bánásmód' rendszere, melly egész újabb időig becstelenté Törökországot 's felharagítá Európát. Akkor kezdődék a' tolmácsok' család rendszere is, melly az aegaeumi tenger' szigeteinek egy pár latin kalandorára bizá minden europai állodalom' céljait 's e' kalandorokat, közbenjárókká, vagy helyesebben szólván, ezen állodalomnak képviselőikévé tévé a' portánál. — Ibrahim, Soliman' vezére, Ferdinand' követeinek bevezetésöknél nem állott fel, hogy elébök menjen; — sőt darab ideig várakoztatá, mielőtt hivatta őket, hogy leüljenek (a' tanácskozás hét óráig tartott), de ez nem az újdonna feltételezett hittan miatt történt, mintha törvényellenes volna felállni keresztyén előtt, mert midőn V. Károly' levele átnyujtatott, a' nagyvezér nem csak fel állt annak átvételére, hanem mindaddig állott, míg a' beszélgetés Károly' ügyében tartott. A' követek iránti magaviselete inkább onnan keletkezett, hogy Ferdinand Ibrahim' testvéérének nevezte magát 's viszont így neveztetett általa. Ez hozá a' szertartás felteti kérdést a' török eszmék' megyéjébe, 's Ibrahimnak nem juthatott eszébe, hogy felálljon öccse' ügyvivőinek elfogadásukra. Ferdinand e' követség előtt már hatot küldé békealkudozásra, fel nem hagyva igényével Magyarországra. A' hetedik valószínűleg nem járt volna jobb szerencsével, ha testvére nem talál vala rést, melly felvilágítást hoz a' kelet 's nyugot közötti fogalmaknak különbségére, mellyeket szerencsétlenségre mindkét fél — előítéletnek szokott tartani a' másíknál. A' nagyvezér

következő tartalmú levelet sugalt a' követeknek, melly által a' béke megkötetett: „Ferdinand király fiad, magáénak tekint mindent, mi birtokodban van, 's minden, mi övé, tiéd is, mert atya vagy. Ő nem tudá, hogy magadnak kívántad megtartani Magyarországot, különben nem hadakozott volna ellened. De mióta te, atya, bírni kívánád azt, szerencsét és egészséget kíván neked, nem kétkedve hogy te, atya segélmi fogod őt ezen mint sok más ország' boldogításában.“ Darab idő múlva Franciaország de Lahaye urat küldé újra követül a' magas portához. Hammer úr' szavai szerint (említett helyen 582. l.) „Ő hason fogadtatást követelt az angol és császári követek' elfogadásához, míg a' nagyvezér csak tíz csaus-ból álló kíséretet ajánla neki. Másnap szertartások nélkül járult a' francia követségi palotába. A' nagyvezér boszankodva Franciaország' királyára a' még Magyarországra küldött segély miatt, kevélyen fogadá őt fel nem kelve ülő-helyéből és szemére hányá, hogy Franciaország egyetértésben volt a' porta' ellenivel. Lahaye visszavonula 's megizené a' nagyvezérnek, hogy ha máskor fel nem áll előtte, visszaadandja a' szerződéseket 's visszatér Franciaországba. Második kihallgatáskor épen olly rosszul 's üdvözlés nélkül fogadtatván, Lahaye lábaihoz dobá a' szerződéspontokat. A' nagyvezér zsidónak káromlá őt, a' főkamrás lerántá székéről 's avval rávágott; mire ő kardot akarván rántani, egy tsaus pöffött adott neki. Három napig becsukva volt a' nagyvezérnél; a' nagyvezér Wani effendivel a' muphtival 's a' kapudan pasával tanakodék; megegyeztek, hogy Lahaye új kihallgatást nyerjen 's ez elsőnek tekintessék. A' nagyvezér barátságos üdvözléssel járult elébe 's gúnymosollyal mondá: „A' mi elmúlt, elmúlt, jövőben jó barátok leszünk.“ A' székütlekek 's pöffök elmúltak 's tán az sem jelentette fel az udvarnál, ki sajnosan tapasztalá azokat, vagy a' francia diplomatáknak történetírójok is szándékosan elhallgatta.“

Szerző hasznos észrevételt teszen alkalmilag az utazókra nézve keleten: „Egy nap török öltözetben egy francziával találkozáim, ki Törökország' keleti részeiben utazott. Ő bámulatát nyilvánítá, hogy azon bajoknak teszem ki magamat, melylyek épen arra várnának, ki illy öltözetet visel. Én sokkal inkább megrémültem észrevételén 's gondolám, ő azon nehézségekre, bajokra céleoz, melylyek szerint a' jellemet szilárdul megtartás az ember 's ne essék ki szerepéből; tehát viszonzám, hogy néha azt nehéznek találtam 's előadám okaimat, miért. Mi sem hasonlítható a' francia utazó' bámulatához felvilágításomnál. Elbeszélé, hogy ő három évi fűvészi utazásra szánta el magát 's bűneinek büntetésére valaki javaslá neki török ruhába öltözködni, de hogy ez által legnagyobb veszélyekbe jutott volna, mindenütt szidták, sokfélekép botozták 's több

alkalommal csak nagy bajjal mentheté meg életét. Mindjárt észrevevém hogy itt valamely szokások' megneemtartásának vagy öltözethiányának kellett történni 's néhány hozzá intézett kérdés után felfedezém, hogy világos szín ozmán turbán alatt szakállt viselt, melly a' fűszöglettől lefelé nem volt kitepve úgy, hogy a' ki csak egyszer pillantott rá, nem hibázhatott benne zsidónak tartani őt, ki musulmannak adá ki magát. Midőn balsorsának okát megfejtém előtte, hosszú ideig gondolkodék, azután mondá, bizonyosan tévednem kell, mivel, bár mindenki zsidónak nevezte, tatárja mégis mindig tagadá, hogy zsidó volna, 's megmondotta volna neki, mikép kelljen nyírni szakállát, ha valóban ez okozta volna szenvedéseit. Tatárja valószínűleg zsidónak tartá őt, viszonzám, de próbát tett megóvni őt a' tsifut (zsidó) nevezettől, míg rá semmi rosz nem hatomlott abból, ha a' törökök yehudy-nak nevezték, holott mindkettő zsidót jelent, de csak az első volna gúnyszó. Meg engedé, hogy emlékszik mindkét szóra. De még csud ilatosabbá tevé a' dolgot, mondá, hogy egy útitárral utazván, rendszerint minden este azon vitatkozánk, kettőnk közül mellyik hasonlít inkább zsidóhoz. Barátomnak fekete, nekem veres szakállam volt. Én rendszerint: zsidónak nevezém őt 's ő engem Iskarioth Judásnak. Végre leborotválám szakállamat, de azért hajszálnyira sem voltunk jobban avval, azután barátom is megvált fekete szakállától, 's mégis mindenütt ezt kiabálák, hová jövénk: tsifut, tsifut. — Milly magasan borotválá ön szakállát, kérdém? — milly magasan? kérdé bánúlva. A' felől sohasem gondolkoztam. Akkor, mondám, szakállát és barkóját nem borotválá ön egészen a' turbán' parkányzatáig, mi különbségi jelök azon zsidónak, kik szakálláikat lenyírják! — Mennyire sajnálom, mondá, hogy nem tudtam ezt még utazásom előtt 's utána tudom. — Milly sajnós, gondolám magamban, ha valaki utazik valamely országban, mielőtt azon ország' szokásait tanulta volna 's okoskodik róla, mielőtt fogalmaikat ismerné az embereknek.“

Ezután következik még az utazóknak javukra a' török házaknak, az azokban való fogadtatásnak, szokásnak stb, körülmenyes leírása. Nagyon gyönyöködtető azon eszelős magaviselet' rajzolása, mi ellen gyakran vétének az európaiak. „Az európai megérkezik, valószínűleg gyalog, tolmács' kíséretében; rajta semmi jele azon pompának és stylnak, melly tiszteletet gerszt; nem talál senkit, nem vár senkit; megérkezése legkevesebb figyelembe sem vétetik. Szoros és feszes öltözetében felmegy a' ház' lépcsőire — az ország' megvetett osztályának öltözetében. Feleletül kérdéseire néhány szolga a' selámlik' ajtaját mutatja. A' benlevők neszt hallanak kün; a' frank leveti saruit 's papucsokat ölt vagy csizmáira húzza; pirült arcczal felemelkedik 's kiburkodik az ajtófüggönyből, melly fejére 's

vállaira ereszkedik, szokatlan lábruházatában a' szobába csuszog 's bizonyosan megbötlik, ha előbb nem, a' hágsón, mely a' szobát osztályozza. Ily módon a' társaságba vezetettvén, rémült arczal tekint köröskörül, hogy kiszemelje ki legyen a' házi úr; nem tudja, mikép, nem tudja, kinek 's hol mondjon üdvözlést; nem tudja, valjon a' gazda' üdvözlését kell-e várnia 's zavarodása a' körüllevők' mozdulatlan tartásával végződik. Zavarodtan és pirulva, újra visszavonul a' szoba' alacsonyabb részébe vagy szerény tudatlanságában, hogy előre ne menjen, azon szögletet foglalja el, melyet két előkelő kölcsönös udvariságból odahagyott. Ott vagy feszengve vagy lábain áll, mint valamely egyiptomi képszobor a' pamlag' szélén, vagy esetlenül visszaczammog kiterpesztett lábszárakkal — olly állás, mely Törökországban épen olly illetlen, mintha Angliában az ember asztalra akarná rakni lábait. Ezek olly közbejövő esetek, melyek a' tisztelettől megfoszthatják az idegent, ha dísztelenné 's gyűlöletessé nem teszik is; szerencsétlenségre azonban a' mi földünk nagyon gyakran árulnak el olly ostobaságot 's követelést, mely semmikép sem alkalmas útat törni nekik vagy jövő utasoknak arra, hogy tárva legyen előttük a' barátság' ajtaja. Igen gyakran megtörténik, hogy a' pipákra hágnak, az eleven üszköt 's hamvat hímzett szönyegre hányják, egy narguillet-feldöntenek, hogy a' tűz szerte sziporkáz 's a' víz a' padolaton folyik 's némely idegen megbecstelenítve érzi magát az ajánlott papucskok miatt 's igénylő és dolyfős arczal gögösködik be, lábain csizmákat hordozva, mi minden tisztaságérzésre 's minden illedelmi elvre nézve egyiránt bosszantó. Alig hogy leült a' frank, a' házi úr 's jelenlevők egészségéről tudakozódnak. Észre veszi, hogy a' házi úr hozzá intézi szavait és egy kérdő pillantást vet a' tolmácsra, hogy megtudja a' hozzá intézett közlés' mivoltát, míg azonban a' tolmács tiszteletét igyekszik viszonzni a' vendégeknek üdvözlésökre köröskörül egész szobában; ez egészen zavarba hozza az idegent, kimozdul 's visszavonul, hol előre, hol hátra fordul 's a' legnevetségesebb alakot játsza; millyet csak képzelhet az ember. Saját komolyságom ismételve meggyőzetett egy illy próbától, de én sohasem láttam, hogy valamely török leghalkabb jelet mutatta volna a' bámulatnak vagy vidámságnak 's örvendezésnek; mi az udvariság' megsértését képzelhetné az idegennel vagy zavarba hozhatná őt. Annak nem szakad vége, mihelyt a' frank kérdezősködni kezd, mert ő nem ülhet szótlantul, mely kérdések azután többé vagy kevesbé híven fordíttatnak; 's ha nagyon beszédes és kíváncsi, a' tolmács szabadságot vesz magának, saját jónaklátása szerint belekevernü vagy elhagyni tárgyakat, vagy értesítő jelt ad a' háziúrnak. De ha több europai van együtt, akkor a' következés valóban siralmas. Az ügyetlenség' sokféle botlásai, az ismételt

balfogások még semmik a' keleti szemlélők' szemekben viszonyos társalgásuk' durvaságához, a' nyers, harsány hangok, — azon könnyen haragra lobbanó modorhoz és szölongatásokhoz 's a' nézeteknek folytonosan keletkező különbségekhez képest. A' számtalan kérdésekkel, mellyeket az európaiak tesznek, elhalmozott 's általok szórakozásba hozott tolmács csak vállait voníthatja 's a' törököknek ezt mondhatja: Ezek eszelősök.“

E' kötet' befejezésénél rajzolatát olvassuk meg a' dicső-hirü Olympnak, mellyre szerző felmászott, „Úgy látszék, mint-ha függőlegesen állanék a' tenger felett, tizezer láb magasan. Salonikát egész világosan láttam éjszak-keleten; Larissa épen lábaim alatt fekvék. Éjszaktól délnyugatig egész láthatár hegyes vidékekkel volt megrakva, mellyek Olympon látszanak függni. Ez azon lánccz, melly nyugat felé Thessalia' éjszaki mentében fut el és Pindussal végződik. E' tornyosult hegysoroknak alapvonaluk barátságos egyetértésben látszik lenni Pindus' alapvonalával, azaz: éjszak- és délfelé kifutni, úgy hogy a' meredek oldal Olymp felé áll. Az Ossa, melly domb gyanánt fekvék alant, egyenszegűleg terült el délnek, 's a' hézagban messze nyúlnak a' veres távolba Thessalia' magas síkjai, sajátos poros köd alatt, melly a' természetet olly alakban mutatja, mint valamely színi jelenetben ábrázolt természetlen hatás' óriási utánzását. Midőn először a' tetőre juték 's Thessalia' lanya virányira pillanték, e' köd halványsárga volt. Lassanként sötétebb és veresebb lón, azután barnára változott, mialatt hason, de sokkal elevenebb színek mutatkoztak magasabban a' légben. De midőn keletfelé fordulék, hová az éj' távoli árnyékai vonultak, a' hideg Oceán ónlapályként fekvék; az Olymp' hatalmas tömegének árnyéka húsz mérföldi távolra terült el felszínén.“

Itt végződik első kötete olly munkának, melly a' legérdekesbekhez tartozik, mellyek Görögországról irattak.

Literaturblatt (Nro 50, 61. 1839.) után.

F. S.

Erste Reise nach dem nördlichen Amerika in den Jahren 1822 bis 1824, von PAUL VILHELM HERZOG von Württemberg. 1835. Stuttgart und Tübingen. Cotta: VI és 394 lap nagy 8-adrét. Ára 3 frt e. p.

Mint tudva van, württembergi herczeg Pál Vilmos két útát tőn Éjszakamerikába; e' könyvben az elsőnek leírása foglaltatik. 'S minthogy már jelen munka' irásakor szándéka volt a' magas utazónak mind két útjaiban tett földleirási 's természet tudományi észrevételeit egybefoglalva külön bocsátani világ elébe; azért nem tartotta szükségesnek e' munkájában is tudományos vizsgálódásokba bocsájtkozni. E' helyett igen érdekes jegyzéseket találunk az általa beutazott vidékek' lakosiról, azok jelleme', erköltsaik', véleményök' 's egyéb sajátságokról, melyek saját személyét illető utazási kalandokkal vegyülten igen kedves 's becses olvasmányt nyújtanak. Utazónk legjobb ajánlatokkal lévén ellátva, mindenhol kedvező elfogadásra 's céljainak kivitelökben legkészebb segélyre talált. Igaz ugyan, miként néhol kellemetlenségek sőt életét veszélyeztető bajok is érték, de ezeknek oka a' nem eléggé művelt vidékek' természeti tulajdonságokban, nem a' lakosok' érzelmeikben keresendő. Mivel pedig az emberi természet' sajátságaihoz tartozik, hogy ítél-tünk a' benyomások szabályozzák, mellyeket a' tárgyak egyediségünkre tőnek: épen nem csudálhatni; ha a' szerző sok dolgot ellenkező szempontból fog fel, mint más utazók tevék. — E' jegyzetek világot derítnek a' munkában uralkodó szellemre. Mi tartalmát illeti, csak röviden fogjuk fel utazása' fonalát.

1822-dik évi october hónapban indult ki Hamburgból egy amerikai hajón egyenesen Új-Orleánsba, honnan mindazáltal megérkezése után csakhamar Kubába tett egy rándulást. Innen ismét Új-Orleánsba tért vissza, honnan a' Mississippin felfelé mint egy 50 órányi utat tett stb. Fő pontok, mellyeket utazásában meglátogatott, St Francisville, Natcher, Louisville, St Louis, St Geneviève. Vissza felé újra Új-Orleánsból indult ki 1824-ben január hónapban.

Nem sok ajánlót ír a' szerző Havannáhról, melly pedig a' spanyolok' tengertüli birtokaiknak legnevezetesebbike. Természetes következménye az a' városban uralkodó tisztátalanságnak 's rosz ivóviznek, mellyel kivált a' számosabb szegény népség élni kéntelen. Az ivóvíz a' várostól nyugotra folyó patakából vezetetik, egy ideig fátlan 's árnyéktalan, a' nap égető hevének meztelenül kitett csatornán folyik; ágya, honnan a' víz

vezettetik, egy mocsáros feneketlen posvány, partjait csak néhány alacsony bokrok, 's mocsárvirágok borítják, ehhez járul meg, mi szerint a' külső városok' lakói minden dögöt 's szemetet e' posványos tájékra hordanak össze, 's itt rothadnak azok el. Kártékonyan hat az egészségre az élelmi szerek eladása' körüli vigyázatlanság. Így p. o. a' halpiacz olly helyen van, hol a' nap' heve legégetőbb, 's a' halkufárok által kihányt döglött halak a' legromlottabb levegőt 's büszhödt szagot terjesztik el mindenfelé. A' húsárosboltokban sincs több tisztaság. — A' személyes bátorság sincs egyáltalában biztosítva, sem a' városban, sem a' vidéken; míg a' herczeg ott mulatott, egyetlen éjj sem múlt el, hogy több erőszakos gyilkosság 's rablás ne történt volna. E' bajt még nevei a' spanyol törvények' ama' fonáksága, miszerint ki a' holttest közelében találtaik, minden tekintet nélkül elfogatik; miből következik, hogy mihelyt a' megtámadott szerencsétlen' segélykiáltása hallatik, mindenki ablakát 's ajtaját erőssen bezárja, vagy ki utszán van, annyira fut, mennyire futhat, a' helyett, hogy segítségére sietné a' szerencsétlennek. Utazónk kirándulásokat tőn a' sziget' belsejébe is, hol alkalma volt a' neger rabszolgák' állapotját közelebbről megvizsgálni. 'S tapasztalta, miszerint ezeknek sorsuk türhető, legalább jobb, mint honukban volna. Igen emberi módon bánnak velök, 's a' más országokban mindennapos kegyetlenség — mellyel e' szerencsétleneket kínozzák — itt ritkább jelenetek közzé tartozik. „A' feketék iránti törvény, „Code des los negros“ legemberszeretőbb 's jelesebb intézmények közé tartozik, mellyet a' gyarmat-történetek felmutathatnak 's méltán halhatatlanná teszi a' királyt, kinek lételét köszöni. A' spanyolok' mostani szelid bánásukkal jóvá tevék a' kegyetlenségeket, melyeket a' vér- 's ragadomány szomjas Conquistadorok Amerika' ősnépén elkövettek.“ Mint ebből láthatni, a' herczeg pártjára kél a' spanyol gyarmat rendszernek, 's szava annyival nagyobb nyomatékot igényel, mennyivel több okunk van, pártatlanságban hinnünk. Nem tagadja ugyan, miszerint korlátolt kereskedés, szerzetességgel párosult vakbuzgalom, az anyaországban hatalmas telhetetlen papság' befolyása, 's az igen is kiterjedt egyedáruskodás a' kormány' munkásságát szük korlátok közé szorították. Más részről számba veendők a' sok áldozatok, mikbe az új világ' felfedezése 's meghódítása kerültek, az idő' szelleme, melly akkor Spanyolhonban uralkodott, az üldözö vallásos vakbuzgalom, az első gyarmatlakosok, kik kalandorok, 's többnyire gonosztevők voltak, végre a' törzsökös lakosoknak kegyetlen, ellenséges, vagy legalább hajthatlan érzelmök az európaiak iránt. Meg kell ismerni, miképen a' spanyol kormány, az audienziák, 's az indiai tribunál többnyire kedvező 's a' közjölétet előmozdító törvényeket adtak, 's igazán atyailag védték

a' szegényebb néposztályt, 's a' védtelen indus lakosságot a' hatalmas papság, 's nemesség' elnyomása' ellenében. Mi pedig a' kereskedés' megszorítását illeti — szerző a' madridi kabinetnek czélját — miszerint a' gyarmatokat az európai fényüzési cikkek' bő mértékben bevitelétől akarja megóvni — látja csak benne, 's általa nem a' gyarmatok' jólétén, hanem a' szomszéd európai országok' kereskedésén ejtetett csorba; egyébiránt békes időkhöz más irányt adandott vala a' kormány a' gyarmatok' igazgatásának, 's e' botránykövet is elhárította volna. Végre Humboldt utazási leírásaira nézve megjegyzi, miszerint mindenki ki azokat tanulmánya tárgyává tette, 's Spanyol-Amerika állapotját arsból ismerte meg, csak helyeselheti, hogyha némelly Creolok a' köztársaságok' mostani helyzetében a' régi állapotot vissza ohajtják.

Térjünk vissza utazónkkal New-Orleansba 's lássuk Louisiana állapotjának némelly vonásait.

A' fehérek 's feketék teljes elszigeteltségét illetőleg helyesen jegyzi meg a' szerző miképen házasság legalkalmasabb eszköz egy országnak különfajú lakosait egybeolvasztani. Azonban Louisianában a' feketéknek 's korcsaiknak még a' 3, 's 4-dik ízekben sincs egyenlő joguk a' fehérekkel, holott ez utóbbiak már olly világos színűek, mint a' Creolok. E' korcsok, kik a' 4-dik ízben quarteronoknak hivatnak ismét egy különös osztályt képeznek, minthogy már a' feketékhez nem akarják magokat számíttatni. Ez idegenkedés annyira megyen, miszerint a' quarteron leány inkább ágyasává lesz a' fehérnek, mint törvényes nőül menne feketéhez. Magok az anyák kötik ez erkölcselen szövetségeket, 's pénzért adják el leányaikat szabadalmass szeretőknek, kik leginkább idegenek 's nőtelenek. Egy leány' ára 1000 dollárt ritkán halad meg. Mig be nem telnek velők szeretők, magoknál tartják őket, azután sorsukra bizzák. Kétségtelenül ez állapot nagyon kártékonyan hat a' feketék' erkölcsiségökre. De még lealázóbb: miszerint törvény előtt még a' legtávolabb ízekben sem tehetnek fehér ellen vallomást, fehérrel egy társaságban meg nem jelenhetnek, egy asztalnál nem ehetnek stb. „Mind a' mellett, — így végzi szavait a' szerző — hogy az amerikai egyesült statusok' törvényei iránt legnagyobb tisztelettel viseltetem — e' közelebbi törvény úgy látom a' nagy köztársaság' békéjét végtromlással fenyegeti.“ Megismeri ő is, miszerint a' telepvényesek pusztulása nélkül nem lehet a' feketék' rabszolgaságát eltörölni; mind a' mellett is nagyon üdvös lenne reájok nézve is, ha a' szabad feketékhez 's azok' utódaihoz közeledni igyekeznének, minthogy az illy köz falak az állományban szükségképen szakadásokat 's polgár háborúkat szoktak előidézni. Ném lehet ugyan e' törvényeket egyszerre s' egyáltalában eltörölni, de lehet még is módosítani némelly-

lyekben. Mert könnyen megtörténhetnék, miszerint a' szinesek a' tartományokban, hol nagyobb számot tesznek — erőszakkal követelendik a' polgárjogot, mely tőlök eddigelé megtagadtott. Az ismeretes szent domingói eseményekre is útal a' szerző, mellyek' megújulása épen nem tartozik a' hihetlenség' körébe. Szerző' véleménye annyival több figyelmet érdemel, minthogy nem tartozik a' philantropok közé, kik minden áron elakarják a' rabszolgaságot a' gyarmatokban törölni. Undorodik ugyan a' rabszolgaságtól, 's olyannak tartja azt, melly az emberiséget legjobban meggyalázza: de más résziről elismeri azt is, miszerint annak nyakra-főre eltörlése rossz következeseket vonna maga után a' feketékre magokra is. Legjobb módját látja a' feketék' lassankénti felszabadulásának, ha e' szerencsétleneket a' törvények' minden önkénytől megóvják, 's lehetőleg kemény büntetéseket szabnak a' velök roszúl bánó uraik ellen, tovább ha mindenképen könnyítetik a' feketéknek — kik erőt éreznek magokban elelmök' megszerzésére — szabadságuk' megvásárlása. Mi pedig a' rabszolgakereskedés' megszüntetését az aranypartokon illeti, — szerző' véleménye szerint minden eddigi kényszerítő eszközök sem vezetnek célhoz, minthogy Afrikában a' benszülöttek uralkodóiktól legnagyobb nyomatásban 's legmélyebb rabszolgaságban tartatnak. Ennélfogva mindaddig meg nem szünend e' gyalázatos ember vásár, míg Afrika nyugati partjaival 's Mosambique-vel minden közösülés félbe nem szakad, mi pedig soha nem történendik, 's nem is történhetendik.

A' beütazott ország' állapotját 's erkölcsöket illető szel lemdús észrevételeken felül kedvessé teszik e' munka olvasását, a' közbeszótt utazási kalandok. Például szolgáljon a' következő: Egy fiatal amerikai kereskedő, ki a' gözös' útítársaságához tartozott, kikkel a' szerző az Óhión felfelé utazott — azon pillanatban, midőn a' hajó egy állomáson néhány utazókat ki tett, panaszolta, miszerint tárczájából néhány száz dollárnyi bankjegyek elvesztek. E' vád az egész társaságot — de kivált a' hajó kapitányt nagy zavarba hozta. Ámbár a' kereskedő nagyon kímélőleg viselte magát, még sem akart a' jelenlévők közül senki addig eltávozni, míg e' kellemetlen esemény valahogyan kiegyenlítve nem lesz. Egyébiránt minden gyanú egy ismeretlen emberre esett, ki már utazás közben jött hajóra 's a' kereskedővel közelebről igyekezett megismerkedni, 's mihelyt a' hajó kikötött, azonnal eltávozott. E' gyanú igazolva is lőn, mert egy fél óra múlva minden útasok közöttök az eltávozott ismeretlen is megkutattatván — az ellopott bankjegyek valóban töle kerültek ki. A' szerző e' magában nem sokat jelentő történetet csak azért beszéli el, hogy az amerikaiaknak ez alkalommal kitüntetett viseletöket méltóképen magasztalhassa. Az egész történet mellett egy hevesebb szó sem váltatott, az egészben senki

személyesen meg nem sértetett. A' kereskedő egyelőre elle-
nezte a' kutatást, sőt midőn a' társaság' komoly szándékát nyil-
vánította a' motoztatásra, meg is bánta, hogy veszteségéről
szót tett.

E' nyugalmas viselet annyival inkább bámulandó, mivel
a' törvény kevés eszközöket szolgáltat a' károsodottnak elégté-
telnyerésre, 's könnyen kísértetbe jön, azt ön erejével szerez-
ni meg.

A' benszülöttekkel is volt alkalma a' szerzőnek utazásai'
közben megismerkednie, 's közelebbről meggyőződnie azok
erkölcseik- erényeik- 's vétkeikről. Megjegyi, miképen a' kü-
lönben igazságszerető Vollneynek Miamisban egy nyomorult
népcsordán tett tapasztalatai az éjszaknyugati népekre — kik
között utazónk járt — egyáltalában nem illenek. Közöttök fér-
fiakat ismert meg a' szerző, kik nem csak feleik' bizalmát tel-
jes mértékben bírják, de az amerikai tisztviselők' 's a' szerző'
tiszteletét is nemes és nagy lelkű viseletökkel megérdemelték.
Igen sajnálandó: miszerint az égetett italokkal, nevezetesen
whiskivel mértékletlenül élés végromlását fogja e' boldogtalan
népnek maga után vonni, minthogy a' vad ember részeg ko-
rában egészen ellenkező, mint józan állapotjában. Nyers heve
minden rendtelenségre viszi, 's ki józanon borzadott volna
fegyverét nemzetebeli ellen fordítani — most vitézséget keres
barátja' 's atyafia' meggyilkolásában. Pedig irtóztatóan lakol
elkövetett vétkeért, mert atyafiai keze által csalhatatlanul utól-
éri a' kérlelhetlen boszú.

Allg. Lit. Zeit. (Mart. 1838. nro 51.) után.

B. T.

Reise in Griechenland von Prof. GREVERUS, Bremen, Kaiser, 1859. 24 és fél ív 8-dr. Ára 2 frt 15 kr e. p.

Nagyon érdekes olvasmány utazásában követni az erős és derék ötven évest, mert kedélye mindenütt friss, szíve ép, szépsége vidor, ítélete világos és egyenes. Szerfelett sajnálja, hogy német földieit nem találja azon meglegeedésben, inellyért a' szép országnak 's azon kedvező előjelentésnek, melly német fejedelmet híva trónra, kelle kezeskedniök. Az ok természetileg a' viszonyok' újdonságára hárul. A' régibb barbar elem' legyőzése, az újkori polgárisodás által nem találhat helyet a' homály felett. A' dicséretes törekvésnek azonban, kímélni a' görög nemzetiséget és született görögöket alkalmazni a' kormány-nál 's az igazgatás' minden ágában, összekötte minden hivatal' felmondhatóságával természetileg szinte sok német bevándorló' és szerencsevadász' reményét kell meghiusítania. Ehhez járul még a' drága, mégis sok nélkülözéssel összekötött élésmód Athenában.

Greverus úr is sok tanulságos észrevételeket közöl Athenae' régiségeiről 's vidékéről. Pillantása éles, 's midőn nevezetesen Salamis' és Marathon' harcmezzeire fordítja azt, sok olly ámtást eloszt, mellyeknek a' tudósok hódoltak eddig. Bármily érdekesek a' körülmények, azokat mégis a' történetbarátra bizzuk, hogy önmagok olvassák. Követjük szerzőt Görögország' némelly legszebb vidékein, mellyeket sajátoságos élénkséggel rajzol. Többekközt így szól a' nevezetes Delphiről, hol a' nagy oraculum volt. „Köröskörül 's Delphinél igen nevezetes nyomai találtak az emberi kéznek lépcsőzetekben, ülésekben, sírokban sarkophágokkal, 's a' babonáshit sötéten néz ezer üregből, mellyeknek sötét árnyékuk csudálatos ellentétben van a' legtisztább napvilággal azon völgyben, mellyen egykor uralkodott. A' vidék egyebiránt egészen érdemes isten' napjára: a' Parnasz' déli tővénel való fektében a' nap rálöveli minden sugárát 's ez kétszeresen adja vissza azokat. Átalában valami nevezetességgel, csudálatossággal bír nem csak a' szemre nézve, — sőt a' fül is elrettentetik egy nagyvezetességű viszhang által, melly minden hangot erősebben visszonz és sokszorosít. A' hely nagyon jól választott a' világ' leghíresebb oraculumának: E' természetben látszik természetinek, hogy az istenek az emberekhez szólnak.

Szerző vándorlásiban sok kellemetlen, de kellemes kalandokat is tapasztalt. Egy párszor rászédék, megcsalák 's meg-

lopák a' görögök, 's közelében nem volt semmi hatóság vagy mit sem segélt rajta. De az általa kiosztott ütlekek ellen sem tett panaszt senki. Gazdag görögök többször nagyon udvariasan 's megalózzólag fogadták őt. Itt egy különös vonása a' naivságnak. „Vendégszeretóm Morzának egyik kis városában, szép fiatal ember, ki atyja' halála után a' tehetős és tekintélyes családnak lón fejevé, nem mulasztá el ugyan a' jó megvendéglést, de mi sem volt kedvesebb előtte, mint hogy az előmbe hozott étkeket egyenként dicsérjem, 's ha egyszer feledkezém nyilatkozni, kérdé: mikép tetszenék ez meg az 's nem volna-e jó? Midőn bucsúvételre került, 's az ő és háza' jólétére ivám 's avval eleget hittem tenni a' tiszteletnek, némi neheztelessel kérdé: „No 's, mit sem mondasz többé?“ Észrevevém gondolatát végtelen kifejezésekben magasztalám barátságos fogadását és megvendéglését 's mondám, hogy illy jó dolgom még nem volt Görögországban. Öntetszőleg simogatá szakállát beszédem alatt, megölelt, midőn végezém, 's egész gravitással mondá: i „Te Anagnostis' házánál mulattál!“

Igen ingerlő rajzolatot nyújt szerző bizonyos Helenájáról egy csuda szépségű görög parasztleányról, kiknek gunyhójában egy kis időre igénylé a' vendégszeretetet. „A' legidősb leány Helenája, valami 15 éves gyönyörű teremtés volt. Oldalarczvonatban az ő göröghöz inkább hasonlított, mint azt görög nőknél láttam, a' nélkül hogy azon élesmetszettel birt volna, mi azzal rendszerint össze szokott kötve lenni. Gazdag, fekete hajfűrtjei közé egyszerű veres szalag 's egy sor pénz vala füzve. A' nemes homlok alatt tüzesen pillogott a' szép sötét szem, mozgékony és életdús, legkisebb sejtelve nélkül a' koketteriának, a' sötét hosszú szemszőrök alól, 's merően nézé a' ritka idegent a' Barbar Frankos-t (a' frank bátyát) a' nélkül hogy félenkséget árulna el. A' durva gyapju felköntösből a' leghasonmértékűbb, gyöngédebb szűz tagok nyultak ki igénytelen 's gondtalanul, csak alig fedve a' fejér alköntös vagy ing által, mely csak a' láb feléig ért, 's látni engedé a' gyöngédképletű a' nap által megbarnított 's erősített lábakat a' kis lábbal, lábujjakkal és körmökkel, mint képfaragó nem képes jobb alakzatban 's hasonmértékűebben előállítani. E' mellett Helenája, csupa gracia volt, ült, állt, vagy font légyen. Különösen szépen állott neki a' fonás, mit álva tett, de sötét szemszőreit lefelé tartá. Megosztám a' családdal kávémat, melyet az agogiat által készítették. Apa és anya ittak, nagy tetszéssel. Ők ismerék az italt. Helenájának is odanyújtám a' fekete csészét. Ő nem ismeré az italt, ajkaihoz tevé, 's undor jelei közt, de még is nevetve anyjának nyujtá. Ellenben igen jó ízűn evé czukromat 's kővévált méznek nevezé. Ezen kitétel nekem felette tet-

szett; az engem holdoggá tett; szép lelki tehetségekre húzék következtét.”

A' városoktól távoli görögöket családeletűeknek, igénytelenek- 's nemeseknek találá általában, csak azon városi népsöpredék, melly, a' nélkül hogy őseinek egyetlen régi erényét megtartotta volna, már is minden gyarlóságát elfogadá a' párisiaknak, gerjeszte benne undort, különösen azon ifju Görögország, melly ifjú Franciaország' példája szerint képezé magát 's minden féle mérget okád a' journalokban, különösen a' németek 's minden jobb ellen, mi Görögországban történik.

Literaturblatt (Nro 80. 1839.) után.

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

---

25. DICTIONNAIRE *Français-Arabe-Persan et Turc, enrichi d'exemples en langue turque avec des variantes, et de beaucoup de mots d'arts et de sciences.* Par le prince *Alexandre Handjeri*. Tome premier. IV és 992 l. n. 4-dr. — Ezen első, igen vastag, két hasámban sűrűen nyomtatott darab, csak az öt első betűt A—E foglalja magában, honnan látni való, hogy ez nem csupa szókönyv. Hasonló terjedelmű tervvel nem készült még egy nyelven sem szótár. Tévedne, ki azt vélné, hogy itt az arab, persa és török nyelvek egyenlően tárgyaltnak, mert tulajdonkép az egész nem egyéb mint francia-török szókönyv, mellyben az arab és perzsa nyelvek háttérbe lépnek. Szerző' terve volt a' diplomaták' és kereskedők' számára, lehetőleg tökéletes szókönyvet adni, mellynélfogva levelezéseiket török nyelvre áttehessék. Céljára a' leggazdagabb nyelvkinccset a' Dictionnaire de l' Académie française' 1789-diki kiadását (miért nem az újat?) használta, úgy hogy minden francia szó mellé, egy vagy több szót tett, mind a' három nyelvből, de a' Dict. de l' Académie-ban felhozott szólásmódokat, csak törökül 's többféle módon adá, mi bizonyítja, hogy szerző a' török nyelvnek alapos ismerője mire igen jó alkalmá volt, Konstantinápolyban születvén, 's értvén hosszú diplomaticai pályája alatt a' portánál, egy illy szókönyv' szükséges voltát. Azonban a' szerző terjedelmes tervénél fogva a' munkát igen eldrágotta, 's megszerzését igen elnehezítette; mert hányan vannak, kik egy szókönyvre 235 frankot fizethetnek előre? Jelen munka' bevégeztével a' szerző, török-francia szókönyvet is szándékozik kiadni, mellyben a' török szavak' kimondását is adandja.

26. *PROSTITUTION in London, with a comparative view of that of Paris and New-York, as illustrative of the capitals*

and large towns of all countries; and proving moral depravation to be the most fertile source of crime, and of personal and social misery; with an account of the nature and treatment of the various diseases, caused by the abuses of the reproductive function. Illustrated by numerous plates. By MICHAEL RYAN, M. D. etc. London, *Baillière*, 1839. XX és 444 l. 8-dr. — Parent-Duchatelet' nagy érdekü munkája a' prostitutio' állapotjáról Párisban többeket utánzásra indított 's jelen munka is hasonló tárggyal foglalkozik; de míg a' francia szerző' szemei előtt egy nagy statuspolitikai czél lebegett 's e' végre nagy szorgalommal, rendkívüli mennyiségü, legjobban rendezett anyagzatot gyűjtött össze, itt nem találunk egyebet, mint különbféle — a' kérdéses tárgyat illető közlések' compilatióját, mihez még egy rakás ízetlen orvosi tanácslat 's utasítás járul. — Először is nem tudni mi czélból, szerző az australian angol büntető gyarmatok' súlyedt erkölcsi állapotának áttekintését adja, nyilvános tudósítások szerint, mellyek itt szörül szóra le vannak nyomva; következik Duchatelet' munkájának kivonata 's így London. Kitűnik egyébiránt jelen munkából is az erkölcsfajultság' rettentő elterjedése Londonban és New-Yorkban. Londonban az örömlányok' száma 80,000, New-Yorkban 10,000. Ezeknek csak tartása New-Yorkban, az amerikai tudósító szerint hárommillio dollárba kerül, being paid for the boarding alone of these unhappy daughters of infamy, in a single year. Legborzasztóbb az, hogy mind két városban az emberek egy tulajdon osztálya abból él, hogy ártatlan személyek után leskelődik, sőt éretlen gyermekeket esábit el, hogy őket a' romlás és gyaláznak tegye ki. A' könyv' másik felének címje: Venereal abuses in relation to Health and disease, képekkel. Jelen munkának czélja jó lehet, de tudományos beccsel nem bir. Azon munkák' categoriájába tartozik, melyekre ama xenion illik:

Willst du den Kindern der Welt und auch den Frommen
gefallen,
Mahle die Wollust, — nur mahle den Teufel dazu.

A. B. P.

Á T T E K I N T E T E

A' KÜLFÖLD' LEGÚJABB

HADILITERATÚRÁJÁNAK

BEVEZETÉSÜL

EGY PILLANAT A' MIÉNKRE IS.

(Lásd Tudománytár 1841. Aprilisi, 1842. August. füzetét.)

(Folytatás.)

VIII. Vorpostendienst. Zum Unterricht für Unterofficiers, und Gemeine. Verfasst von Anton Pannasch k. k. Oberstlieutenant etc.

A' szerző, általa eme kis munkához csatolt rövid előszó-ban foglalt czáfolthatlan észrevétele' következtében, hogy a' hadi munkákban t. i. már csak azért is idővel megszünend minden eredetiség, mert a' strategiai és tacticai alapelvek mindég ugyan azok maradnak, a' millyenek már régóta változhatatlan szabály szerint a' hadviselésben megalapítatvák, csak az előadás' alkalmazásában, formájában és sorozatában történhetnek némi változások, czélszerűnek találta: mindabból mit *Dragolovics*, *Malter*, kiváltkép mit *Mayer* jeles munkáikban legjobbat már mondottak, kiszemelni és jól szerkezett rendben közrebocsátani.

Minden nélkülözhető szabálysokaság' elmellőzése, czél-irányos rend, tiszta rövidség, az altisztek és közlegénység előtt homályos értelmű idegen szavak' kiküszöbölése, 's a' nem elegendő mívelt egyedek' felfogható tehetségeihez alkalmazott és szemlélhetővé tett világos kifejezések jellemzik a' fen megnevezett munka' egész szövegét. Mivel pedig a' könyv' tartalmának

nagyobb része minden tanult hadítszt előtt elegendőn ismeretes, elegendőnek tartjuk a' munkát practicai hasznavehetősége végett az őrmester alanti legénységnek oktatására ajánlani és jelesen a' XV. szakasza, u. m. a' *cseltételről*, a' *végőrök*' és *táborszemek*' meglepetéséről szólóra az olvasót figyelmeztetni, a' melly tárgyak a' mennyire őrrjáratokra, végőrökre, tábor-szemekre alkalmazhatók igen tanulságosak, és a' szerző' az apró-harczbani járatosságát eléggé bizonyítja.

A' munkában előforduló néhány eszmét, úgy mint azt a' szerző kérdés és felelet formában előadja, mert azokat nem csak igen jóknak, hanem némileg újaknak is találjuk, mutatványul olvasóinknak ajánlani merjük.

Az első egy őrségnek lépde (terrasirte) alakú szőlő kerten általi hátrálatában fordul elő, a' másik útmutatást ad: miképp veheti észre magas gabona közt álló végőr az ellenség' ólalkodó őrrjárat' közeledését. Mindkettő tehát nem érdeketlen tárgyú helyezet az apróharcz' körülményeiben; úgymint:

62. *Kérdés. Miképp viseli magát az altiszt oly szőlő-kertek közt őrségével, mellynek fekvése lépdecses? Felelet:* Ha itt az altiszt fellyebb áll az ellenségnél, azaz: ha ő fent, az ellenség pedig a' szőlőhegy' alján áll, ilyenkor az altisztnek jól eleve meg kell ismerkedni a' szőlőhegy' minden járható helyeivel, és lépdecsek' egymással egybenfüggésével, ez jobbadán szélesebb 's keskenyebb kölépcsőzeten történik, mindazokra végőreit is figyelmetessé teszi, ne hogy azok hátrálatkor alulról felfelé szorítatvák, kénytelenek legyenek előbb az utakat nagy ügyvel 's bajjal keresgélni, vagy a' falzatokrai kapaszkodáskor időt veszteni, és így könnyen megeshetik, hogy a' felfelé hátráló legény eltévesztve a' lépcsőzetet a' belfalakra mászni kénytelenítve az őt gyorsan üldöző ellenség' markába kerüljön, ellenben ha a' végőrök tudván a' lépcsőzetek' hollétét minden akadály nélkül felfelé vonulhatnak a' járatokkal nem ismeretes 's a' falzatokra mászni kénytelen ellenséget pedig előrenyomulásában feltartóztathatják.

172. *Kérdés. Szántóföldeken magas szárú vetés közepette álló végőrnek, kivált regg- és estszürkületkor mire kell leginkább ügyelnie? Felelet:* A' gabona száraitra, nincsenek-e t. i. azok szétkúszálva; azok' gyengébb vagy erősebb leugására, azon lengés t. i. nem ered-e szélfuvalmától, vagy apró vad' járásától? vagy emberek' mászkálásától? Ha az ő a' gabona közt illy lengést észreved, azonnal tekintsen magakörül szét, nem lát-e még másfelé is hasonló mozgást? ha igen, úgy abból valósággal az ólalkodó ellenség' közeledését gyaníthatja.

173. *Kérdés. Illy esetben mitevő a' végőr? Felelet:* Ellenszegzett szüronnyal 's felhúzott sárkánnyal oda közelít, hol a' gabonaszárak' szétoszlását vagy erősebb lengését látja, bizo-

nyosságot szerzendő a' lengés' oka iránt; ha nem csalódott, az ott lappangó ellenségre tüzel, és zajt támaszt stb.

175. *Kérdés: Mi tevő az altiszt, ha végőret magas szárú gabona közé kéntelen állítani? Felelet: A' végőr állása' körében levagdaltatja vagy gázoltatja a' gabonát, az őrállás előtt csak annyit hágy meg, a' mennyi elég, hogy a' végőr az ellenség' szeme előtt elfedve állhasson.*

Östr. Milit. Zeitschrift (1840. 7. H.) után.

IX. Der Unterricht des gemeinen Infanteristen. Von Andr. Melczer von Kelemés. Major im k. k. 19. linien Infanterie-Regimente. Wien, 1841. bei Strausz's Witwe.

Elmellőzve talán a' könyv' szerény czímzetéből eredhető minden félreértéseket, kötelességének tartja a' referens előrebocsátani, hogy tulajdonkép a' munka kézikönyvül nyújtatik azon hadtiszteknek, kikre a' közkatona' oktatása bízattatik.

Az illy kézikönyvek' szükségéről jelenkorban is még valamit mondani, és tán még azt be is bizonyítani szükségtelen, mivel annak szüksége már önmagából következik, és ama' keverses idők már rég elmúltak, melyekben a' közkatona' akarat nélküli gépnek tekintették; de az illy könyvek' haszna még nyomatékosabb leend az által, ha hogy azok nem a' képzelgések' eredményei, hanem egészen olly szabályszerű rendelkezések' tárai, a' melyek a' had' cselekvéseiben mindenkor sinór mértékül szolgálhatnak. A' szerzőnek alkalmasint szíven volt az ifjabb tisztek' az oktatás alatti fáradalmain könnyíteni, mivel bizonyos az: hogy egy legénynek több, másoknak kevesebb elmetehetsége van a' nyert oktatás' szabályai' felfogására. És így jött létre e' könyv.

E' lapok' szűk köre a' könyv' dús tartalmának nagyobb kiterjedésbeni közlését nem engedi, de annak rövid áttekintését észrevételeivel kísérve a' referens közleni el nem mulaszthatja.

Az *első szakasz* kimutatja. három osztályban sorozva, a' közlegény' hivatalát általában mind a' várőrzeti szolgálata' teljesítésében, mind más kötelességei' viszonyaiban.

A' *második szakasz* a' tűzi fegyverről, az öltönyről, 's mind kettőnek tisztán tartásáról szól.

A' *harmadik* a' várőrzeti szolgálatot, és a' laktanyáiban rendtartást sorozza elő.

A' *negyedik* útastást ad: mikép viselje magát a' közlegény hadiszálltmányoknál, rabok' tolvitelénél, pénz és szorgalom postakocsi' kíséretnél. E' négy szakasz igen érdekes ké-

pet adja előnkbe az austriai gyalogkatoná' hivatalos különbfeleségének, és megelegetve tapasztalhatni az előjárók mennyire kötelességükké teszik az alattvalók' javára munkálni és figyelni.

Az *ötödik szakasz* szól a' csatározásról; — a' *hatodik* a' táborszolgálatról; a' *hetedik* az előőrsökről, őrijáratokról; a' *nyolczadik* a' marsközbeni szabályokról; a' *kilenczedik* a' gyalogharcztant adja előnkbe és ez által a' könyv közérdeket nyer; a' *tizedik szakasz* végre a' fegyvergyakorlatoknál a' szabályszerűnti mozgalmakról ad előleges oktatásokat.

Bár ha referens figyelmét a' könyvben bőven megfejtett békeszolgálat' szabályaira is fordította, de az azokra tett észrevételeit ki nem jelentheti, mivel az ott előirt törvényes határozatok nyomatékossabbak a' személyes nézeteknél, és mert azok is mint olyak majd minden hadseregnél másfélék 's különbözők, de a' harczias szabályokról tett némi észrevételeit semmikép sem halgathatja el.

Ámbár a' szerző a' csatároknak (Tirraillours) figyelemre méltó intéseket ad is, de a' referens' véleménye szerint azoknak a' szerző még sem tulajdonít annyi harczbani részvételt, mennyi azokat valóban 's teljes joggal illeti. A' gyalogság most harczba nem elegendik a' nélkül, hogy csatárjait nagyraható munkasággal előre ne hocsátaná. Legyen bár a' földtér nyílt, vagy fedett, legyen tiszta vagy szövevényes, lényegben nem nagy a' változás, csak a' csatárharczbani némi módosítások szenvednek különbséget. Most, csak hogy nagyobb távolatra is biztossággal lőni, megszorítkozás nélkül szabadabban mozgni, 's így könnyebben az ellenség' lövései ellenében menedéket lelmi lehessen a' zárt csatarend jobbadán elmellőztetik, miért ne lehetne ezt a' szabadabb téren is tenni? ha az ellenség p. o. nyílt vidékben csatárok nélkül nyomul ellenünk, álljunk mi csatárokkal ellene, 's zárt soraiban annál nagyobb kárt okozandának, ha pedig csatárokkal támad meg minket, balgatagság lenne ha zárkozottan kitennők magunkat tüzeléseiknek. Csupán egyetlen egy esetben, tudniillik ha az ellenség lovasságot küldene megtámadtatásunkra, veszélyessé válhatna a' csatárharcz. Szabad téren a' földre fekvők közül kevesebbat talál ugyan az ellenség' tüze, de mindegyik talád (Treffer *) halálos lehet, midőn az állva kapott lösebb rész hűssérület; de mégis az ellenség' lovasságának a' csatárookra rögtöni iramlásakor igen czélszerűleg teszik ők, ha hirtelen a' földre kerülnek.

Általában ugyan is szükséges a' gyalogkatonának az ellenség' egyes lovasa ellenében a' magában bizást sajátjává tenni; azon útmutatások mellyeket a' szerző e' tekintetben a' gyalog-

*) Jegyzés. Taládnak mondjuk az olly kilőtt golyót, a' melly emberét — vagy tarcását talál.

nak ad, eddig már több más munkákban is érintvék, de attól tarthatunk, hogy eme' theoria nagyon is rögtön, 's igen is könnyelműleg specialitásokban van kiképezve, és hogy majd a' jövőendő tapasztalás a' várakozásnak némileg meg nem felelend, mivel a' bátorság, eltökéltség 's lelki éberség sokkal többet bir tenni illy alkalomkor, mint akár milly 's mennyi gyönyörű theoriai útmutatások. A' szerző is ugyan e' véleményben van, midőn 177-d. lapon mondja: „*a' lovasságot csak a' fegyvercsöbényi golyó tarthatja respectben.* Ez állítás alkalmasint még sokáig valóságában igaz is marad. Ellene vethetni ugyan, hogy a' derék harczi nem irtózik a' veszélytől, ám de nem mind-egyik lovaskatona derék!

Igen érdekes és a' practicaei életből van az mind kivéve, mit a' szerző a' 205—209 ll. az előőrsökről mond, ámbár ha az épen nem újdonság is. De az írók lassacskán érdemet helyhezteni kezdenek abban, a' jó és több ízben be is valósult hadi maximákat mindég 's ismételve emlékezetbe hozni, és ha midőn egyik vagy másik fiatal recensens saját érdeme' túlbecsülésében valamelly tacticaei oktatásról irt munka' átolvasásakor felsóhajt: „*tartalma ennek nem egyéb rég ismert dolgoknál,*“ a' szolgált öreg katona előtt pedig épen ez a' legjobb ajánlólevél. Azonban referens nem emlékezik, hogy valaha olvasta volna, hogy a' kettős végőrt (Wedette) igen czélirányos lenne olykor egy gyalog 's egy lovasból állítani, szükség pedig ezt tennünk ott, hol sem a' lovas sem a' gyalog nagy veszélynek nincsen kitéve, p. o. szűk völgyekben, mert ott az ellen lovas had' rögtön megjelenésével a' gyalogőr a' magasra felsiet 's ott körültekint: vajjon nem jön-e az ellenfélől még nagyobb erő; a' lovasór az alatt hátranyargal, az ellenhad' közeledéséről jelentést teendő. Ha illy helyzetben a' végőr csupán két lovasból állna, akkor a' környék' figyelem alatti tartása egészen megszűnnék, mert lóval felnem mászhatnak a' partra, czélt úgy sem lehetne egészen érni, ha az őrt két gyalog állná, mert ekkor csak riasztó lövéssel lehetne a' hátrábbi őrsnek az ellenhad' közeledését tudtára adni. Ha valahol szükségünk van a' lovas és gyalog közti szorosabb viszonyra, úgy szükség van arra leginkább az előőrs szolgálatban, hol e' két fegyvernem' tulajdonságait nem csak pusztán tacticaei tekintetből kell figyelembe vennünk.

A' szerző talán nagyon is szigorúan íté, midőn 215 lapon mondja; „*a' meglepettetésnek az előőrs' szótárában általában meg sem kellene jelenni.*“ Szerintünk az előőrsök a' meglepettetéstől magukat egészen meg sem óvhatják, mivel mindenkor 's mindenütt nem is lehet azokat úgy felállítani, hogy hivatásuknak tökélyel mindenben megfelelhessenek. Gyakran és pedig igen gyakran megerőtetett mars után csak besetétéskor

érhetni oda, hol éjjeli tanyákat felütnünk kell, mikép lehetséges itt 's illy időben a' végőrsőket czélirányosan felállítani? de arról mégis csak gondoskodni kell, hogy a' táborozó hadak meg ne lepettessenek, ez már elég 's a' czélelis van érve. Az előhadak' hivatása tehát csupán az, hogy a' meglepeteteskör zavarba ne essenek, czélt érnek ebben pedig úgy, hogy ha azok a' meglepettetés' lehetőségét, vagy inkább annak valószínűségét mindig szemük előtt tartják, 's arra elkészülve legyenek.

A' táborsermek' (Feldwachen) és őrzáratok' (Patrouillen) kötelességei olly kimerítőleg előadvák a' kérdéses munkában, hogy már azokhoz valamelly nyomatékos szabályt még hozzá adni alig ha lehet, és az által a' még olly harcztapasztalatlan haditiszt is elegendőn okullhat 's belőle sok jót, sok újat tanulhat. De hogy czélszerű-e az altiszteknek és a' közlegénységnek az előhad' kötelességeiben olly különmemüleges tanítást adni? egészen más kérdés, a' mellyre megfelelni alig ha merünk. Abban ugyan nem kételkedünk, hogy a' hosszú béke a' hadakat olly állapotba helyhezé, mellynek ártalmas oldalai eléggé érezhetők most is már. A' hadak harczias képessége igen kevés személyes kiképzetségen alapszik, a' mellyet a' katonának még olly rövid szolgálati idő alatt is czélszerű gyakorlatok által sajátjává tenni lehet. Ha mind e' mellett még igyekszünk a' tacticai fegyert is fentartani, a' mire a' fegyvergyakorlatok elegendő alkalmat nyújtanak, 's így a' harcz' sikere a' hadak' bátor vitézségén kívül leginkább azok' ügyes alkalmaztatásuktól függ, a' mit pedig jobbadán 's elhatározottan csak olly haditisztektől várhatni, kik a' practicai hadtanodát az ellenség előtt végzették be.

Továbbá a' hadviselés nem egyedül szakadatlan harczolásból, hanem különmemü cselekvényekből is áll, a' mellyek ép' olly sokféle kiképzetséget is követelnek, azok pedig béke időben nem olly könnyen fejlődhetnek ki. Ide tartozik különösen a' bátorságosító szolgálat' mindenféle elágazása; számtalan használatból áll az, mellyekkel az ellenség előtti hosszas gyakorlat által lehet csak szükséges mértékben megismerkedni. Ebből az a' következtetés, hogy mind az, mi az előtt rövidebb békeidőben előszóval hagyományként szájról szájra forgott 's élénk emlékezetben tartott, most a' theoriai tanítás' tárgyává lön, és lennie kellett; ez által olly hőtartalmú tan vált belőle, hogy most már mind annak felfogására, mit a' státus harczosaitól követel, és azon tan' tárgyaivá lön, igen jó emlékezet, eleven képzeleti tehetség szükséges, mind azt egy mindennapi fogékonyságú elme megbírni nem képes. Ez által a' hadi szolgálat mostani békeidőben egy bizonyos iskolamesterics oktatássá fajult, 's mitől most már alig szabadúlhatni meg, és ama közmondást a' tapasztalás igazolja „*der Buchstabe tödtet den Geist.*“ A' már annyiszor megdorgált sok irkafirka szüséggé vált, és alig

lehetne már azt korunk' jellemének nem tekinteni. Az ebből menekvés ép' oly súlyos mint költség. De mindazért a' nagy-szerű hadgyakorlatok mindig elkerülhetetlenül szükségesek.

Minél gyakrabban és hosszabban tartatnak ollyas nagy-szerű gyakorlatok, annál több időt nyerhetni a' bátorságosító szolgálásban practikai oktatásokat adni, a' mely mindig jobb maradand a' theorianál, mit a' tiszt csak illy gyakorlatoknál alkalmaztathat, kiszemelvén abból a' legislegsükségesebbeket, alattvalóinak oktatására. Szinte e' nézőponthól kell az elő-tünk fekvő munkát is tekintenünk, hogy annak practikai értékét kellőleg felfoghassuk, és ugyan ez okból kívánhatánk, hogy a' szerző munkájának más címet adott volna. Referens meg-ütközött azon, midőn 264. l. olvasá, hogy ez, vagy ama előhad osztag' (Avantgarde Abtheilung) útasítványának megfejtése a' munka' körén kívül van, pedig az olly osztagok' parancsnokai mindig fő, vagy altisztek. Mert mint tudjuk: az elő vagy oldalhadak' egyike sem ollyas valami csekélység, hogy az egy értelmes altiszt, vagy még inkább egy főtiszt vezérletét meg ne érdemlené, mivel az olly osztagnak vezérlete mindig a' jelen viszonyok' valóságos megítélése által feltételeztetik.

A' marsbani útasítványi szabályok sajátilag tekintvék' sigen bő tapintattal vannak kidolgozva; csak attól lehet tartani, hogy a' szabályok' megválasztásában a' közlegény könnyen tétovázta-ba jöhet, mivel azokra nézve a' viszonyok különböző hatás-sal bírnak. Különös tekintetet érdemelnek a' fegy fentartási utalványszabályok és mi azokkal kapcsolatban áll.

Mi a' harcztátok' (die Schanzen) védelméről — mint aján-lott módszer — mondatik „hogy a' védők t. i. mihent a' táma-dók az árokba ugrálnak azonnal a' mellyvédre felhágjanak,“ csak akkor lenne elfogadható, ha a' támadók minden tartalék nélkül — mit feltennünk alig lehet — tennék rohamukat. A' helyvédelem' ereje a' támadást fedező tárgyak megettí bevaró hidegvérúségtől függ, az olly fedezőket azért elhagyni nem igen tanácsos. A' ki olly szándékból lép fel a' mellyvédre, hogy onnét daczoljon a' megtámadókkal, bizonyosan a' halál' martaléka leend, mihelyt az ellenséges tartalék had az árokszélén meg áll, hol annak a' roham' pillanatában állania is kell. A' felül-emelkedés' theoriája fájdalom még most is annyira elbőszi a' fejeket, hogy azt még most is sajátságos értékére szoríthatni kevés reménységünk van, azért még több véres tapasztalások után győződhetünk meg egészen ama' theoria' alaptalanságáról. Azonban itt még is meg kell említenünk, hogy a' szerző ma-ga is 302. l. azt ajánlja a' támadó hadnak, hogy a' tartalékot egy vonalban az árok' szélére állítsák és a' védők közül min-denkit, a' ki csak a' mellyvédre felhágni bátorzkodnék, puskáz-

zák le. Valjon miért adja tehát a' szerző a' védelmezőknek a' fentebbi hasztalan és veszélyes tanácsot?

Végre a' referens azt óhajtja, hogy e' munka minél több haditiszt' kezénél forduljon meg, mivel az oktatások' egyszerű és gyakorlati nézetből kiindult tárgyalatása arra leginkább alkalmas, hogy azon oktatások az olvasó' elméjére maradandólag hassanak.

Allgem. Milit. Zeitung (Nro 79. 1842.) után.

A' fentebbi munka — mint érdemi is — kedvezőleg van bírálva az östr. Milit. Zeitschrift 1841. St. 8. A' könyv figyelemmel átolvasása után sajnálám azt, hogy nincs honunk' nyelvén írva, azt pedig méltán lehet várni az érdemes szerzőtől, ki fia, magyarán érző fia hazánknak, törzstiszte egy magyar gyalogezrednek, hol bár a' szolgálat, 's a' fegyvergyakorlati parancsszó németül történik is, de az oktatást, hogy azt értse a' magyarközlegény, magyarul kell tenni. Minő könnyebbségre válhatna illy könyv az oktató tisztre nézve, nem kellene azt még az oktatására bizott katona' nyelvére ügyelbajjal fordítgatni, azért is méltán lehet kivánni, hogy a' szerző munkáját magyarul írja, mert illy oktatókönyv ha nem is annyira en détail német nyelven már elég jelent meg, elég forog bel- és külföldön a' katonaság' kezénél, fogyatkozást ók illyesmiben épen nem szenvednek, de a' magyar hadi literatura még illyesmi oktató kézikönyvvel sem bír.

Ha bár örvendeni okunk van is az austriai cs. k. hadseregben, a' gyalog és lovas ezeredeknel több magyar főtiszteket is tudni, habár hazánkfiai közül a' tudományos hadistesületeknel (Wissenschaftlichen Corps) úgymint a' tábornoki 's várnoki karnál, a' tüzérségnel, még a' tengerészetnel is mint főtisztek hír 's névre vergődtek, de némileg aggódni szinte okunk van, mivel csak tőlük várhatni hadimunkákat nyelvünkön, de hadiliteratúránk' ez oldala is mindeddig parlagon maradt. Visszatartóztatja tán egyikét vagy másikat a' gondolat: ki számára irjon? nincs hajlama a' magyarnak hadtudományi munkák' olvasására, most csak political mozgalmak foglalatoskodtatják a' kedélyeket, a' munkaszerzésre fordított fáradság elvesztegetett időpazarlás, a' nyomtatásra tett költségpénznek az ablakon kidobálása lenne. Az állítás meglehet, hogy sokban valósúlna, de tán nem is, azért kötelességünk felizgatni az elszunnyadt hadias szellemet a' nemzetben, fogékonyá kell azt ismét tenni a' hadtudományok' megkedvelésére, mert jöhet idő, 's tán jönni fog, midőn a' fejedelem, a' haza nem annyira politicalag kiképeztetésünket, mint physical erőnkkel egybekap-

csolt morális tehetségeinket is a' trón' oltalma, 's hon' védelmére teljes joggal követelni fogja. Hadiansan is képezzük ki magunkat tehát, barátkozzunk meg minél előbb az Ideával, hogy fegyverünkre is leend egykoron szükség, ne hogy készületlen találjon bennünket a' fejedelem' szava, készületlen lépünk — mint 1809-ben a' hon' védelmére.

Áldozatot tenni a' haza' oltárára mindenkinek kell, mindenkinek szent kötelessége, tegyen az olly hadítiszt is, kit az isten megáldott tudományos tulajdonokkal, kit a' szerencse és saját szorgalma kedvező körülményekbe helyezett, lépjen elő munkájával, oktassa a' fiatal nemzedéket a' fejedelem 's hazairánti fegyveres kötelességekre is; ha most mindjárt talán kevesek' kezében forogna is könyve, de az elhintett jó mag megtermi idővel gyümölcsét.

Kiss Károly.

GRITZGAL SZEMLE.

Ú T L E I R Á S,

Der Geist des Orients. Reisen durch Rumili von URQUIHART.
Aus dem Englischen von Dr BUCK. Zweiter Band. Stuttgart
und Tübingen. J. G. Cotta'sche Buchhandlung. 1839. Ára a'
két darabnak 5 frt e. p.

Ezen érdekes útazási munkának második része a' hegyvidéki útazás' elbeszélését folytatja. Szerző először a' híres *Tempe völgy'* rajzolásával mulat, mellymár a' régi korban istenített 's mellynek szépségétől az angol elbeszélő is elragadtatik. „Tempe' megpillantása nagyobb benyomást tett idegeimre, mint képzeletemre. Érzém hogy tüdeim kitágulának, hogy tagjaim ruganyosakká levének, midőn Tempe' légét szívám 's földére lépek. Az ember épen olly kevéssé írhatja le az érzett benyomásokat, mint leírás által előállíthatja. Én a' múltnak semmi képeit nem hívám vissza, nem idéztem verseket Pindarvagy Lucanból, de lételemnek kiterjeszkedését, a' kéj' mélységét érzém, midőn az előttem elterjedt tájra pillanték, melly minden helyet felülhalad, mellyhez olly büszke 's mégis közönséges nevek köttetnek. Az életben a' régi kor által szentesített egyetlen színi képezet sem hatott rám annyira, mint Tempe. Oka az lehet, hogy itt az ember' szelleme nem köti magát szorosan elmúlt emlékjelekhez, hanem magához a' természet' feldúlhatlan nagyságához, melly fris illatot szíva és mosolyogva, az eleve ségnek minden változatával 's minden csudás hatással elragad, mint a' régi bardok lelkesedést merítének megpillantásukból vagy imára gerjedének határuk előtt. Itt egy oszlopfej sem hullott le, semmi szín nem veszté friseségét, semmi felirat nem veszté virultát; itt mit sem kell hozzá gondolni! az embernek, csak éldelni mindent; nem kell kesergenie az el-

húnyt hőskért, elveszett nyelvet tolmácsolni, megrongált felírásokat visszaállítani. Az Ossa még oly magas mint mindig volt, az Olymp még oly fenséges, Larissa' síkai még oly terültek, Peneus' hulláma még irongál a' partok között, mellyek myrtusokat és daphnékat(farkas boroszlán, Seidelbast) teremnek. Ezredévek nem mosák ki a' színeket, mellyekben a' korány e' tündérhon felett piroslik, nem csökkenték a' napszállat' fenségét. A' hatásokhoz tartozék még, Tempe után a' leereszkedés Olympról oly férfiak' kíséretében, kik Theseus' kíséretársai lehettek volna."

Szerző a' természet' szépségeitől a' műiparos Ambelukia város' rajzolásához megy át, melly középpontját képezi a' közlekedésnek e' vidékeken. Itt sem tartóztathatja magát ez alkalommal is újra fenhargon vádolni a' diplomatiát, melly ama' bájoló 's a' természettől boldogságra rendeltetett vidékeket átok alatt hagyja sorvadni. A' forradalom által elpusztítva 's mint határtartomány Török- és Görögország között bajhelye (Tummelplatz) a' klephteknek, kiktől minden műveltség ir-
tózva fut.

Szerző' rövid tartózkodása Baba faluban, hol vendégszeretettel fogadtatott, alkalmat nyújt neki összehasonlítani a' keleti szokásokat angol szokásokkal.

„Az europaiak emlékül az alapkő' letételét tartják emlékezetökben: a' törökök a' fedél' fellállítását ünneplik.

Töröknél a' szakáll méltóság' jele, nálunk hanyagságé.

A' fejbortválás nálok szokás, nálunk büntetés.

Mi fejedelmünk előtt lehúzzuk keztyűnket, ők felsőöltönyük' újjával fedik kezeiket.

Mi meztelen fővel lépünk szobába, ők meztelen lábakkal.

Nálunk a' nők világos színekbe öltöznek, férfiak sötétbe; nálok mindkét esetben megfordítva van.

Nálunk férfiak kacsonatnak a' nőkre, Törökországban nők a' férfiakra.

Nálunk a' hölgy bátortalanul és szemérmesen pillant, Törökországban mívelt férfi teszi azt.

Europában a' hölgy nem látogathat meg urat, de igen Törökországban. Ott úr nem látogathat meg hölgyet, de Europában igenis.

Ott a' hölgyek nadrágot viselnek mindig 's az urak néha alsókabátot.

Nálunk a' veres sáпка szemtelenség' jele, nálok a' kalap.

A' mi szobáinkban a' födelek vagy boltozat fehér 's a' falak kifestvék; nálok a' falak fehérek 's a' födelek van festve.

Törökországban fokozatai vannak a' társasági rangnak előjog nélkül; Angliában előjogok vannak megfelelő társadalmi különbségek nélkül.

Nálunk a' társadalmi formák 's a' szokás túlnyomóságot gyakorolnak a' házi kötelekeken, nálók a' rokonság' szokása a' társalgás' szokásán.

Nálunk a' tanító az atya' tekintélyéhez szabja magát; nálók az atyának kell a' tanító' magasabb tekintélyéhez alkalmaznia magát.

Nálunk a' tanuló avval büntetetik, hogy kápolnába üzetik; nálók a' mecsetből kiltással büntetetik.

Az ő gyermekeik úgy viselik magokat mint a' férfiak; a' mi férfaink mint a' gyermekek.

Nálunk az uraságok tudakozódnak cselédek után; Törökországban a' cselédek uraság után *).

Mi a' tánczot illedelmes gyönyörnek tartjuk, ők illetlen üzletnek.

Törökországban a' vallás korlátozza a' polgári adózások' kivetését. Angliában a' kormány vallás miatt vet ki adózásokat.

Angliában az álladalmi vallás adót követel a' felekezőktől; Törökországban az álladalmi vallás védelmezi a' felekezőknek tulajdonukat a' kormányadózások ellen.

Az angol csudálkozni fog, hogy Törökországnak az hiányzik, mit ő közhitelnek nevez: a' török elretten nemzetadóságunktól.

Az angol meg fogja vetni a' törököt, mivel nincs intézete a' pénzforgás' könnyítésére; a' török rémülettel fogja megjegyezni, hogy Angliában vannak törvények, mellyek a' kereskedés' mozgalmát gátolják.

A' török csudálkozni fog, mikép vihetni kormányt megosztott vélemények közt; az angol nem fogja hinni, hogy függetlenség fenállhasson ellenzék nélkül.

Törökországban háborgás keletkezhetik megelegetlenség nélkül; Angliában a' megelegetlenség háborgás nélkül fenáll.

Az europai hiányosnak fogja tartani a' törvényszéki igazgatást Törökországban; a' török Európában igazságtalannak fogja tartani a' törvény' elveit.

Az europai Törökországban biztosítatlannak fogja tartani a' vagyont erőszak ellen; a' török Angliában a' törvény ellen fogja biztosítatlannak tartani.

Az első csudálkozni fog, mikép szolgáltatathatik ki a' törvény törvénytudó nélkül; az utóbbi csudálkozni, mikép szolgáltatathatni igazságot törvénytudókkal.

Az első meg fog rettenni valamely központi kormány el-

---

*) E' szokás onnan származik, mikép ők a' cselédeket alkalmi ajándékokkal, nem bizonyos szegődött bérral fizetik.

leni kényszerítés' hiányától; az utóbbit helyigazgatás feletti ellenőrség' hiánya fogja megrémítni.

Mi a' változhatóságot álladalmi elvekben megférhetőnek fogalmazhatjuk a' jóléttel; a' törökök meg nem foghatják, hogy a' jó és igaz képes legyen változtatásra.

Az angol szerencsétlennek fogja binni a' törököt, mivel nincsenek nyilvános gyönyörei; a' török azt fogja tartani szerencsétlennek, kinek házán kívül van szüksége gyönyörökre.

Az angol ízléstelennek fogja nézni a' törököt, mivel nincsenek festvényei; a' török érzéketlennek fogja tartani az angolt, mivel nem tiszteli a' természetet.

A' török irtózik a' korhelységtől és fattyúgyermekektől, az angol a' soknejüségétől.

Az elsőt gőgös bánásmódunk az alattvalókkal fogja elidegeníteni: utóbbit a' rabszolgakereskedés fogja haragra lobbantani.

Mindkét rész szidalommal fogja illetni egymást — hitábrándosnak — erkölcsileg kicsapongónak — öltözetekben csinatlanoknak — rokonszenveik' s izlésök' kifejtésében szerencsétleneknek — politikai szabadságot sokfélekép nélkülözőknek fogják nevezni egymást — egyik alkalmatlanoknak fogja mondani másikat a' jó társaságra.

Az európai fényüzőnek s alattomosnak fogja nyilvánítani a' törököt, a' török az európaiat eszelősnek és aljasnak.

Illy ellentétek' következtében elgondolhatja az ember, mily érdekesnek, barátságosnak és öszhangzónak kell lennie a' közlekedésnek a' kettő között.

Jeles dicsérőbeszédet tart szerző azon mód és szokás felett, mikép bánnak a' keletiek lábaikkal, t. i. mint tiszteletre méltó baráttal, azon kíméléttel és ápolással mint a' kezekkel, mig mi európaiak rabszolgáiként bánunk a' lábbal s mindig tisztán alacsonyságban és fájdalmas s természetlen szorongásban tartjuk.

Elmellőzünk egy kisedet kalandot a' tengeri rablókkal, érdekes párhuzamát az egykor ó romai s legújabb közbejöveteleknek Görögországban (58. l.), elmellőzzük szerelmi történetét egy újkori Helénának, szerző' tudósításait régiségi vizsgálatokról Atheto- és Olynthusban, a' bányamívelő helységeket, a' méhtenyéztést vizen csónakokon, mellyek virágos partok mellett állanak. (91. l.) Kuliánál, nem messze Isthmustól szerző elfogattatott a' Klephtek által, azonban kimenekvült minden baj nélkül. Ezután nagyon részletesen rajzolja Athos hegyet, a' sok zárda és templom miatt világ szerte hírest. Urquhart huszonnégyet sorola fel azokból s a' vidéket nagyon bájosnak nevezi. De mind e' mennyei tergerparti vidékek bátorságtalanok s veszedelmesek; mivel tengeri rablók fészkelék be

ide magokat már régóta, kiknek szerző egy külön fejezetet szán.

Urquhart úr e' tanulságos 's kellemes utazás után szerfelett ritkán látogatott 's részint egészen ismeretlen vidékeken keresztül Angliába tért vissza néhány havi pihenésre, azután újra Görögországba utazott 's újlag benyomult az albani hegysekbe. Itt sok változás történt az utazó' régi ismerősivel (lásd az első részt): sok főnök harcban esett el, a' nagyvezér győzött és Skodrában (Skutari) Mustapha pasát ostromolta. E' vilongások közepett szerző eltökéli magát beútni 's e' szándékot szokott szerencsével ki is viszi, mert régi barátjai 's pártfogói újakat szereznek neki 's mint az angol nemzet' kebeléből való bátor és elszánt utazót illendő tisztelettel fogadják mindenütt.

Mielőtt utazását Skodrába rajzolná, egy pár fejezetben még a' keleti gyermekeknek szokásaikról 's nevelésükről 's a' török irodalomról nyilatkozik. A' gyermekekkel való bánásmódot szerfelett dicséri, mellynek következtében a' gyermekek nagyobb tiszteletet 's engedelmességet mutatnak a' szülék 's korosbak iránt, mint Európában, noha keleten a' gyermekekkel sem rosszul nem bánnak, sem természetlen kényszerítéssel nem sanyargatják, mint Európában. *Orbil' pálczája* ugyan már nálunk is csaknem eltöröltetett, de testi fenyítékek helyett a' még veszedelmesebb becukások lépnek gyakorlatba, az örök ülés a' tanodaszobákban 's gyárakban. Azokról mit sem tud a' szerencsés keleti, kinek mind egy, ha nem tanul is annyit, az ép elmében nem szenved hiányt. A' török irodalomról értekező fejezet nem kimerítő.

Skodrának vett útjában dicsérettel említi Berat szép szirtvárát. Durazzon átmenvén, szerencsésen jött Skodrába, melly már a' nagyvezér' hatalmában vala. „Skodrában csak tíz napot tölték, de egy pár kötet alig volna elégséges e' mulatás' minden érdekességének leírására. Itt összegyűlve voltak a' nagyvezér' pártjának legelőkelőbb férfiai, a' különféle általa meghódított pártok' maradványai, tekintélyes emberek Rumili' minden, még Anatólis' részeiből is. Mindezek harmincz, negyven házba voltak összeszorulva, mellyek sűrűen álltak egymás mellett, hol reggeltől fogva estig folytonosan együtt voltunk. Itteni helyzetem annyira különbözött attól, mellyben nyugati utazó találja magát szokás szerint, kire gyanakodnak, ki nélkülöz egyenes közlési eszközöket, 's elegendő ismeretet beszéd, 's mulattatás által érdekelni a' törököket 's ki aztán e' miatt feledtetik 's mellőztetik. Ha most először utaztam volna a' keleten, vagy utazásomban nem keveredtem volna harcaikba 's veszedelmekbe, bizonyosan a' szemekre nézve nagyon érdekes helyzetbe juték vala, hol azonban teljesen megtagadtattott volna tőlem minden gondolatközlekedés. De így mily különböző volt

helyzetem! mindenütt, hol látogatásban valék, megtölt a' ház; ha szállásomra térék, látogatókat találtam, kik vártak rám; ha kirándulást javaslék, kísérok ajánlkoznak tustént. A' fiatal bégek érdek- 's kalandteljesek voltak az utolsó háborúkból. {A' csendesebb kedélyek a' politicába 's az országigazgatásba bekövetkezendő változásokra pillantának, 's midőn e' tárgyak még sem voltak elégségesek, a' skodrai pasaság' népességének; a' bosnyákok', montenegroiak' és szerbeknek állásukat 's jellemöket vizsgáltuk, miről e' tartományokból való férfiak vagy helytartók is, kik ott kormányznak, szólottak. — Átalában két uralkodó érzemény festé minden véleményeket, 's bár melly tárgyba ereszkedénk, a' beszélgetés e' két pont' egyikére vagy másikára tért vissza mindig. Egyik Törökországnak politikai újjászületése volt, miről olly lelkesedéssel szólottak, melly táborban 's a' győzelem' órájában valóban lelkesítő vala. A' másik pont — Anglia volt.“

Most újlag visszapillantások következnek a' történetre. Mustapha pasa a' török porta elleni lázadására, mint mondják, Egyiptomból kapott tetemes öszvepénzt 's egyszermind azon ígértet vette Diebitstől, hogy független fejdelemmé leszen. Így szabadon hágyá átlépni az oroszokat a' Balkanon. Az adrinapolyi békekötésnél Mustapha pasa kijátszva látá magát 's most már nagyon későn vette észre a' hibát, melyet nem mert megvallani. A' portának kellett közbejárulni 's visszatartóztatni őt, hogy a' békekötés' befejezése után ne üssön az oroszokra. Az elárult vezérek most átláták, hogy a' porta' lassú, de bizonyos boszújának kikerülésére nem marad más kilátásuk, mint egyesült erővel törni ellene a' nagyvezérrel való czivódás' köpenye alatt. A' bagdadi pasa szövetségbe vonatott úgy, hogy a' birodalom egyszerre fenyegetteték éjszak-, nyugatról, kelet- és délről. Mehemed Ali Albania' fellázítására egyiptomi erszényeivel járula, melyekből Durazzoban váltatott számomra is. „Mustapha pasa azonban mint tudja van, meggyőzetett 's a' nagyvezér a' szultán' számára foglalá el Skodrát.

E' nagyvezért, a' híres Redschild pasát, Urquhart nagyon élénken rajzolja. „Vonalmái kitünők 's élesek, a' mellett szerfelett szellemteljesek és mozgékonyak. Az ember bárhol látja, azok nagy szellemi erőknék 's inkább öntudatnak mint felsőbb-ségi mutatkozás' benyomását hagyják magok után. Ha nem haragos, jámboran nyilatkozik. Terjedt fekete szakáll fedi fél mellét: de a' szürke szálatkat, mellyek abban szétszórják 's középen meghaladják a' feketéket, többször mutatták nekem „szomorodott gyermekei.“

Szerző olly nagy mértékben éldele a' török vendégszeretetet, hogy még egy hárembe is meghivatott. Ez alkalmat nyújt neki még hosszasan beszélni a' munka' befejezésénél a' nőknek

viszonyukról keleten 's védelmezni azt. Ő t. i. teljességgel nem találja olly keménynek, szigorúnak, mint rendszerint hiszik, sőt bensőbbnek 's boldogabbnak tartja a' családi életet keleten mint nyugaton, 's ellenkezőleg az eddigi előítélettel, megmutatni igyekszik különösen, mikép a' nő Mahomet' törvényei szerint magasabban áll mint a' római, nyugaton csaknem mindenütt érvényes törvények szerint. „De különös kedvezményű a' török nőre nézve a' házasság. Itt a' férj tartozik hozományt adni a' helyett hogy a' nőtől várna. Még atyjától is kap egy osztályrészt, melly a' férjre száll, miután annak harmada félretétezt a' nő' rendelkezésére. Így férj és atya kölcsönösen kötelesek segélyt nyújtani, hogy a' nősülő leánynak függetlenség biztosítások, melly felett kettő közül egyiknek sem engedtetik későbbi ellenörködés, bár ezen egyesület által mindkettő' érdeke épségben marad 's azon tárgyban egyesítetik, mellyet szeretni köteleztetnek. Itt táru fel azon gondolatok' mélysége, melly mindenkinek felöltik, ki Mahomet' törvényeiről elmélkedik; az ember kivétel nélkül a' jellem' kiképzésére alkalmazva találja azokat. Követőinek kedélyökre gyakorolt hasonbefolyásnak kell tulajdonítani a' határtalan tiszteletet is olly férfi előtt, ki maga sohasem értelmezé magát 's ki annyi század alatt annyi milliónak meggyőződését tudta megnyerni 's lebilincselni vallásban, szokásban, törvényben 's politicában, nem szorúlva syllogismusra 's nem igényelve csudát! A' nősült hölgyeknek tulajdonuk saját rendelkezésök alatt marad; a' férj nem nyúlhat ahhoz 's a' férj' adósságaiért a' nő' vagyona nem foglaltatik el. Az özvegy nő férje' halála után osztálynál harmadrészét kapja az atyjától kapott hozománynak, az egész, férjével kapott hozományt 's a' férj' vagyonából nyolczad részt egész negvedrészig menőleg, a' mint a' többi közeli rokonok vannak. Minden vagyon, mi házasság előtt sajátja volt vagy az alatt jutott neki, az övé marad. Mi az elválást illeti, a' nőknek törvényesen csaknem hason könnyebbségeik vannak mint férjeiknek olly szövetség' feloldására, mellyet nem szeretnek, 's a' törökökre nézve mondhatnám, hogy a' nők (ha rangban 's vagyonban egyenlőleg állnak férjökkel) inkább gyakorolják e' jogot az életben, mint a' férfiak, 's azt fenyegető eszközül használják a' soknejűség ellen.“

Szerző kételkedés nélkül a' törököknek ad elsőséget minden más hitfelekezett felett keleten. Bár némileg messze látszik is menni a' magasztalásban, még is megmarad azon érdeme, hogy a' keresztényen nyugati országokat némelly gyenge oldalukra figyelteti.

F Ö L D L E I R Á S.

Reise auf dem kaspischen Meere und in den Kaukasus, unternommen in den Jahren 1825—1826 von Eduard Eichwald, kais. russ. Staatsrath. 1-ső rész. 1-ső szakasz. A. u. d. T. *Périplus des kaspischen Meeres*. 1834. 500 l. 3 könyom. 's földképpel. 8-adr. 1-ő rész 2-k szakasz. A. u. d. T. *Reise in den Kaukasus*. Stuttgart, Cotta, 1837. 894 l. 5 könyom. 8-dr. és ugyanazon munka' 2-dik kötete, 1-ő 's 2-dik szakasz. A. u. d. T. *Alte Geographie des kaspischen Meeres, des Kaukasus, und des südlichen Russlands*. Berlin, Morin, 1838. 593 l. 5 földképpel és 3 könyom. 8-dr. Ára 18 fjt e. p.

Midőn a' jelen két munka' szerzője, ki Lithvániáról természethistoriai vázolata által olly igen ismeretes, az orosz kormány' segedelmzéséből azon szerencsében részesült, miszerint a káspi tenger felé 's a' Kaukasusba vizsgáló útazást tehessen, mellynek eredményei az első munkában közölvek, neki az egészen természetes törekvés mellet az által, hogy a' jelenkor' ismeretét a' múltjai vonatkozás által ne csak tökéletesítse, de azt el is igazítsa, oda kelle vezéreltetnie, miszerint a' korábbi historiai-ethnographiai viszonyok amaz olly rendkívül nevezetes és sokféle tekintetnél fogva fontos mezőn közelebbről vizsgáltasának. E' szolgáltatott alkalmat a' második munkára, mit illetőleg midőn szerzőnek egy részről igenis köszönettel tartozunk azért, hogy figyelmünket e' tárgyra ismét vissza vezérelte, de a' minék kidolgozásánál azonban más részről igen kívánatos és az ügyre nézve hasznosb leendett, ha szerző nem csak nyelvcseti ismerettel bírt, hanem historia-ethnographiai előtanulmányokat is szerezni több szorgalommal iparkodott volna. A' hiányok mindenütt világosan tűnnek fel, valahányszor kilép szerző azon határból, melyre tanulmánya által szorítottatik, 's bíráló az újabb időben nem ritkán azon elidegenítő jelenetet vette észre, miszerint természetvizsgálók, kik szerencsések valának némelly útazásokat tenni, magokat azon alkalommal historiai-ethnographiai viszonyok' nyomozására szánták, mellyből a' tudományra nézve soha sem áradott olly haszon, mint ha talantomaikat in-

kább a' tudomány' őket illető körére fordították volna. Mert hogy a' historiai tanulmányokra is, valamint a' természettudományiakra különösen és sajátlag kell készülni, azt ki sem fogja tagadni, 's habár a' tudomány' különbözőféle oldalai általában némely disciplinákban érintkezésbe jönnek, 's egymást kölcsönösen áthatják is, az egyes ember mégis mindig csak egy fő irányt követhet, és a' más irányt köve'ésből eredő hiányok és botlások miatt az illy egyes ember, a' tudománynak tőle távolabbfekvő körébe, — mintsem melyekre tulajdon elhatározásánál fogva szorítva van, — büntetlenül nem avatkozhatik. Biráló az ő tanulmányai' nyomán szerzőnek munkálatában csak a' historiai-ethnographiai viszonyokra irányozhatja figyelmét, de hiedelme szerint mennél inkább meg kell győződnie e' munkálatoknak természettudományos tekintetbeni jelessége felől: annál inkább nyilatkoznia is kell a' tudomány' érdekében egyéb productiók ellen, minthogy ezek nagy, de öntudatlan vakmerőséggel lépnek fel minden ellen, mire a' legújabb időkben a' historiai-ethnographiai tudomány' mezején eljuthatánk.

Már Herodot idejétől óta érdekelte a' kaspi tenger és a' Kaukasus' mindkét tartománya a' mívelt világot, 's habár az azokat tárgyazó ismeretünk mind a' mellett ekkorig még mindig egyre felette hiányos is, ebből kilátszik, mennyi teendője legyen még a' jövőkor vizsgálóinak, minthogy e' mezőni ismereteinket a' legbuzgóbb ipar mellett is mindig csak lassanként terjeszthetjük. Mert a' kaspi tenger' marttartományait majdnem köröskörül vakbuzgó és rabló vándornépek, valamint a' Kaukasus' belsejét harcziás bérczlakosok lakják, minél fogva azok az europai vizsgálókra nézve majd nem közelíthetlének. Csak nagy Péter' idejétől óta, persa táborozásának következtében, a' Kaukasusba, 's az ő parancsára különböző tájakra kiinduló expeditióknak a' kaspi tengerre nyitott fel valamennyire a' két tartomány az europai mívelt világnak, 's a' rajtok uralkodás az orosz politicának tárgya lett. De már jóval az előtt, az angol Erzsébet' korától óta a' kaspi tenger volt azon tengerűt, mellyen az angolok az ind kereskedést Oroszországon keresztül keleten folytatták, 's az orosz állodalomnak is megmutaták azon utat, mellyen az majd egykor, mint mitől a' mai britt politica tart, a' hatalmas angol-ind tartományra nézve vérszfenyegető lehet. Már egyedül e' körülmény is nagy érdeket kölcsönözend e' jelen tárgynak.

A' jelen két munka elsőjének tartalma' fonalát röviden követvén, mindjárt az első részben a' *kaspi tenger' periplusát* nyerjük tizennégy fejezetben. A' Wolga' torkolatából indulva ki elsőben is a' kaspi tengernek ide átellenbeni keleti martjához érünk, hol *Tuk Karagan'* hegyes partja a' kaspi és arali tó közt kiterjedő hegytartomány legnyugotibb kinyulását képezi.

Mert egyébként ezen tenger' minden marttartományai éjszokról 's keletről azon nagy síkságból állanak, melly hajdan az őskorban sokkal kiterjedtebb kaspi tenger' fenekét képezte. A' nyugati martra áthajókázva a' legnevezetesebb három pontot tanuljuk közelebbről ismerni. Ugymint *Tarku* híres sziklavárost, *Schamchal*' régi fővárosát, honnét a' keleti kaukasusi út indul ki, melly mintegy ötven mérföldnyire a' mart' hosszában a' Kur Delta-tartományig nyulik; azután a' híres *Derbend*-et vaskapuival a' kaukasi kőfalon, mellynek birtoka által az oroszok urodalma a' Kaukasus' keleti útja iránt biztosítva van; 's ide csatlakozik *Baku*, *Abscharon*' félszigetén, a' naphtha források nevezetes tüzeivel, mellyek a' keleti Kaukasusban minden utazók' figyelmét eleitől óta magokra vonták. Bakunak, ezen róna félszigettartománynak 's a' naphtha-kitöréseknek természete elég terjedelmesen és szorgosan rajzoltatott, 's historiai bővítésekkel láttatott el.

A' következő szakaszok bennünket ismét a' tenger' keleti martjára vezetnek által a' balcháni öböl felé, melly az újabb helyi vizsgálódások szerint a' régibb keleti írók' tudósításaival egybehangzólag *Oxus*-nak, a' híres baktri folyamnak torkolatát foglalja magában. Egyszersmind az ott tanyázó török törzsöknek, mik *Truchmen* nevezet alatt fordulnak elő, erkölcsi-cseikkel 's életmódjukkal közelebbről megismerkedünk, mint-hogy szerző főnökeik' egyikével, ki magát Oroszországnak alávetete, barátságos viszonyba lépett. Azután *Musanderan* és *Ghilan*, a' kaspi tenger' hátsó részéni két persa marttartományba, mellyek már nagy Péter' hódításai közé tartoztak, 's reá nézve különösen az ottani selyemtenyésztés' tekintetéből különös fontossággal bírtak, de mellyeket majd ismét el is veszített, mutattatnak elő. Innét ismét *Baku*-ba tér vissza, 's az utazási munka' első része a' *Kur*' torkolatánál levő *Salian*-bai kirándulással végződik, melly folyónak az itteni halbőség és halászat tanúságdús rajzát köszönjük, mint párdarabját az e' nembeni ismeretes tüneményeknek az alsóbb *Wolgá*-ban *Astrachan*-nál. E' periplusban több helyeken ezen tenger' sajátos természete felett medenczéje' és vize' minősége, 's tengeri lakosai szerint közelebbi adatok szórattak el közben.

Ezen munkának sokkal terjedelmeseb kilencz fejezetre osztó második része bennünket a' *kaukasi tartományokba* vezet be, 's tartalmánál fogva bizonyosan nagyobb és általánosb érdekű leend. Ámbár itt ezen alpini vidéknek belseje felől természeti minőségét, építését 's népességét illetőleg valóban csak igen keveset találunk, 's *Klaproth* régibb utazási munkája egyéb dolgozataival egybekötvetve e' tájakra nézve még mindig egyik legjelebb forrás gyanánt tekintethetik; de a' jelen munkának is megvannak saját elsőbbségei. Csak a' mult század' végével si-

került az oroszoknak *Katalin* czárnó political munkássága' következtében e' havasi tartományban erősb lábba kapni, 's csak e' század' kezdetével szállt *Georgia*, a' régi tartomány hagyománykép az orosz birodalomra. Századokon által vala' a' Kaukasus, mint hatalmas határkö, a' nagy ázsiai világországoznak, a' népek' keletről nyugatrai költözése vándorútjávali érintkezési vonalán menedéke a' lépek' összeütközésben szétszakasztott seregének, később az oszmánok és persák harcztoltak itt az urodalom felett. *Georgia*, a' keresztvén tartomány, mint a' szívódás oka, a' kettő közt e' harcok közben elveszett, 's a' Kaukasusban elszélesztett törzsököknek önállóságra vergődött népekké nőtt seregei mind kettőjük által háborúikba belevonattak. Mindenütt elvadultság az életben, 's pusztítás mutatkozott a' természet által olly gazdagon ellátott tájakon, mellyek a' Kaukasus' déli ereszkedőjén tengertől tengerig terjednek ki, midőn Oroszország *Katalin* által alapított political túnyomóságával lépvén fel, mint a' georgiai tartomány' örököse az egész isthinus-tartomány felett az urodalmat elfoglalta. Itt egészen új teremtésnek kelle életbe lépnie, melly természetesen erős munkának, és a' népek' durvaságával 's az Islam' vakbuzgó ellenségeivel vívott erős csatának eredménye lehet. De mi következett legyen ebből, harminczéves háborúk után millyen lett legyen ezen tájék' állapota, s' mint jött legyen létre esend és rend, 's a' lakosok' míveléséncik és kereskedési viszonyának mikép tétetett legyen le első talpköve, mind ez itt tanúságdúsan és érdekesen rajzoltatik.

Az útazás elsőben is a' kaukasi tartomány' georgiai isthinusán vonult keresztül, hol ez a' Kur kaspi tengerbei szakadátától a' Rion fekete tengerbei ömléseig délkeletről éjszaknyugatra a' havas hosszúra terjedésének középeig összeszorú. Szerző Bakuból Scherwába Schamachian keresztül *Karabagh* termékeny félszigettartományba útazott, az alsóbb Aras és Kur között, melly mélyen fekvő síkjának természeti minőségénél fogva hajdan a' kaspi tenger' nagy öblét a' kaukasi havastartomány és az örmény felföld közt kelle formálnia, midőn ama tenger még árjai által a' Pontussal összeköttetésben állott, 's a' Kuma és Kuban melletti sivatagot elborította. *Tiflis*-nek, *Georgia*' fővárosának, 's Oroszország minden túlkaukasi birtokainak mai állapotjában különösen rá ismerhetni, mi történt legyen minden az újabb korban itt a' polgárisodás' tekintetéből az igen értelmes orosz kormány által. Még a' múlt század' végével romhalom és a' hegyi lakosok' rablásainak, úgy a' persák' megtámadásának kitétetve, *Tiflis* orosz oltalom alatt virágzó kereskedő helyé lett. Itt egyszersmind joggal érintetik, hogy olly gazdag és szép tartománynak, mint *Georgia*' fővárosa, 's becses helyzeténél fogva, nagy kereskedő városnak jelettetett legyen

ki, mert nyugati Ázsiának délről éjszakra, és keletről nyugatra vezető keresztútjában fekszik, 's mint tudva van, már a' hajdankorban a' nagy éjszak-índ kereskedő út a' kaspi tengeren keresztül és a' Kur völgyében ment felfelé a' Pontus melletti rév- városokba, 's a' kaukasi Iberek' népét az índ világkereskedés' vivőivé formálta. Ezen út a' keleteni nagy forradalmak által gyakran megszakasztatott ugyan, de az áruszállítás egészen még sem szakadt félben soha, 's már a' biztos kereskedési viszony' megújulásának rövid ideje ezen vásárpiaez' egykori jelentőségét világosan mutatja. E' viszonyok itt is különös előszeretettel látszatnak kiemeltetve, 's előadásuk olyan, mint a' georgiai tartomány' természetéé, 's valamint lakosainak erkölcesei 's életmódja a' legnagyobb érdekűek.

Tiflisből Kartliniába az útazás tovább folytatott nyugat felé az alacsonyabb hegyháton keresztül, melly mint a' kaspi és pontusi tengerek közti vízrekesz a' Kaukasust az örmeny felfölddel összeköti, 's hol az előtt majdnem járhatlan tájakon az *Imerette*-be 's *Mingrelia*-ba vezető újonan csinált romekút az ó Kolchisba vezet. A' természet' adományainak minden bősége mellett is mindenütt csak a' tartomány' 's lakosai' vadsága *lúnik ki*; de egyszersmind a' magasztosb élet' gerjedelme is mindenütt, mióta e' tartomány az osman urodaiom alól felszabadult, 's bizonyos polgárisodás' megalapítása, melly még magokra a' pogány hegyi lakosokra is kiterjed, minthogy kezesek az iskolákban szorgalmasan oktattatnak 's képeztetnek. Valamint Katalin a' Wolga melletti pusztatájekokat számos német gyarmatosok által műveltette 's benépesíttette, kik egyszersmind az ő még míveletlen tatár szomszédaiknak tanítómestereiké lettek, úgy a' georgiai tartománykákban elszéledve megtelepített német gyarmatosok mindannyi világító fénypontok. A' régi Kolchis, mint a' legutóbbi vizsgálódásokból kitetszik, aranyban nem gazdag ugyan, mellyre az arany gyapju' hona mutatni látszott; de a' helyett a' nyugati Kaukasus' élőhavasai a' legdicőbb erdőkkel ékesítvék, mik az orosz hajóhad' számára a' Pontuson egykor igen jeles hajóépületfát szolgáltatnak; azon szép tölgyek és bikkek ezek, mellyek itt Europa' határán tünnek fel legelsőben, 's mik magok a' kaukasi hegylakosok által is tiszteletben tartatnak. Az úgy nevezett Dadian-nál Mingreliaiban tett látogatása szolgált szerzőnek alkalmul az *abasseket*, a' nyugati Kaukasus' fő népét közelebről ismerni tanulni, 's ugyanazért az osmánok és oroszokhozi politiceai viszonyaikról, valamint a' kikötők' állapotáról a' Kaukasus' tövében értekezik, mellyek, mint különösen Anapa, oly sokáig tárgya voltak a' mindkét hatalmak közti viszálykodásnak. Tiflisből szerző még kettős kirándulást tőn, mellyek közül az első a' keleti Kaukasus' déli része felé volt irányozva, hol a' lesshekkal, igen ne-

vezetes havasi néppel — kik azon hegység' historiai nagyfontosságú lakóihoz tartoznak, — ismerkedünk meg. Oroszokkali harczaik eléggé láthatólag rajzoltatnak ugyan, de mi a' lesghék szokásait 's életmódját, historiai viszonyaikat 's nyelvbeli atyaliságukat némely éjszaki, kivált az ugrí népekkel, illeti, ezek fellett még mindig Klaproth' nyomozódásai szolgálnak fő forrásul. A' második kirándulás az örmény felföld felé csak az *Eriván távágig* terjedt, 's Ararat híres hegykúpját nem érte el, az orosz-persa háború' kitörése által a' Tiflisbei gyors visszatérésre kényszerítettén, honnétazután kezdett Európába visszautazni. A' Tiflisből Wladikaukas es Mosodok felé levő Kasbeg szoroson átvezető híres havasi út felől újat mit sem hallunk, a' mit már előbbi utazásokból nem ismernénk. Hanem Beschtau mellett az ujonan alapított *Paetigorsk* városnál (melly név az oroszban ugyanazt jelenti, mit Beschtau törökül, t. i. az öt hegyet) az új érczfürdők felől közelebről értekezik, 's továbbá a' most olly híressé lett *Tscherkes* népnek az orosz kormányhozi viszonyai adatnak előnkbe, mellynek életmódja 's háborúskodása' formája e' durva de lovagi törzsökök felől több érdekes tudósításokra szolgáltat alkalmat.

Ha azonban az itt tartalmilag characterizált utazási munkának második része még olly nagy is, bírálónak mégis meg kell vallania, hogy a' Kaukasus' belsejének ismerete csak kevéssben segítetik általa elő, ámbár ezt szerzőnek épen nem vehetni hibául, minthogy belsejéből nem sokat láthatott, mint mire a' nagy havas úton akadt, hol még most is csak fegyveresen utazhatni. Itt tulajdonképen csak a' Kaukasus' környékét tanuljuk ismerni, 's a' Kaukasus' tövébeni dolgok' újabb állása felőli ezen közlések, hol az orosz urodalom az előbbi hűbérrendszer' módja szerint gyakran csak többé vagy kevesbé közvetett jellemmel bír, mindig eléggé tanúságteljesek és köszönet érdemlők. Ide tartozik a' Kaukasusnál orosz urodalom' *újabb története* feletti három nagy *episod* is II. r. 6—8 fejezet. 550—740 lapig, mik e' könyvnek tetemesb részét teszik. Oroszország' politicájának ugyanis a' Kaukasus' népeire a' porta és persa udvar' befolyását szükségképen el kelle hártani, ha e' tájak' nyugalmas kormányzására számítani akart, mivel mindkét udvar azon iparkodott, hogy azon népek közt az orosz kormány ellen vallásos és political gyűlölséget gerjessen, miután fegyverrel nem voltak már képesek előbbi urasági jogukat fentartani. A' persák 's osmanok ellen viselt, 's itt terjedelmesen közlött mindkét háború, mellyek egy Paskewits' nagyszerű hadfortélya által a' turkmantsai-i és adrianopoli dicsőségteljes békekötésekkel végződtek, erősíték itt meg Oroszország' urodalmát, 's ama' két muhamed hatalmának Kaukasusban befolyását végképen tönkre juttaták, minek Daghestánban, a' lesghí

törzsökő' ről. Khasi Mullah álprophétávali véres de elhatározó harczen igen bizonyos tanúsága volt. Azonban mégis meg kell val-lanunk, hogy az Örményországban 's Persiában ama táborozá-sok e' terjedelmes előadásának az itt tekintelbe jövő tárgyval kevés dolga van, 's bár ki által is könnyen közöltethettek vol-na, a' kinek történetesen Tiflisben az e' felett megjelent hivata-los tudósításokat ismerni tanulnia alkalma volt. Mert a' mi a' Kaukasi' régibb historiai viszonyai felől mondatik, mint pél-dául Derbend helyzeténél, többnyire nem csak egészen feles-leges és közönségesen ismeretes, hanem azon felül gyakran még igen határozatlan is, és azt mutatja, hogy szerző itt meglehető-sen járatlan mezőn forgolódik, a' mint ez alább a' második mun-kában még világosabban ki fog tetszeni.

Biráó németly okoknál fogva jogosítva érzi magát azon egyéntől, ki ázsiai földirászattal és ethnographiával fog'alkozik, vagy keleten útazni akar, azt kívánhatni, miszerint az, minden egyéb előkészületet nem is említve, legalább egy keleti nyelvet birjon, mint hogy ezen előképzés nélkül a' keleti népek' szelle-mi életébei belegendolás nem is lehetséges. Már pedig a' nyu-gati keletre nézve, meddig az Islam terjed, 's mennyire a' tör-röknyelvű népek csak terjednek, az arabs és török nyelv' ismerete mulhatatlanul szükséges, 's nélküle bárhol is, hol legy-akor az arabsok vallásukkal győzelmesen felléptek, egy lépést sem tehetni a' nélkül, hogy setétben ne tapogassunk, 's magun-kat a' legnagyobb botlásoknak ki ne tegyük, ha kivált a' semi-ticai nyelvben egészen járatlanok vagyunk. Hogy ez utóbbi eset fordul a' szerzőnél elő, nem szolgálhat neki szemrehányásul, midőn ő tanulmányaiban tulajdonképen egészen más mezőre van útásítva. De annál nagyobb vigyázatra vala szükség a' nyelv-beni és vele egybekötött historiai-ethnographiai előismeretek' hiánya mellett. I. r. 102. l. ez áll: „a' tatároknak Derbendben töröktatár szöejtésök van, melly az astrachani és kasani tatár nyelvtől sokkal inkább különbözik, mint a' truchmeni; 318. l.: a' kaspi tenger' egész nyugati és keleti partján töröktatár be-szédemód uralkodik, melly majd inkább a' törökhez, mint Der-bendben 's Bakuban, majd inkább a' tatárhoz, mint Tarku-ban, hasonlít. A' töröktatár szólasmód Bakuban sok idegen-szerü kitéttel bir, mellyek Törökországban ismeretlenek, de a' törökök mégis értik azon beszédemódot, mellyet Daghestan-és Schirwanban beszélnek, noha azok a' sunni osztyából, ezek ellenben miud a' siai osztyából valók?

Valóban szánakozásra méltó, hogy miután már az újabb korban a' törökök és tatárok, 's török és tatár nyelv felől annyi iratott, 's újlag Ritter K. által ezen viszonyos már tisz-tába hozottaknak lenni látszanak, mégis felőlök úgy irattatha-tott, hogy nem is tudhatni, miről legyen tulajdonkép a' szó.

Mert azt az egy ideig Kásánban tartózkodott szerzőnek, ha saját tapasztalásából nem is, de *Klaproth*' e' feletti számos munkáiból ismerni kellett volna tanulnia, hogy ott, tudományos álláspontból szólva, tatárok nincsenek, 's hogy még kevesbé van tatár nyelv, minthogy a' kásáui turktatárok magokat szint-úgy törököknek nevezik, valamint tökéletes török nyelvet beszélnek, mi felett bíráló már ez előtt e' lapokban (1837. 74. 75. sz.) eléggé nyilatkozott. A' szerzőnkneli zűrzavar e' tekintetben még ritkábbszzerű lesz, ha ezen nyelvbeni elem a' *sunni* és a' *siami secta* közti vallásos különbséggel összeköttetésbe tétetik. Itt gyakran fordul elő a' szó a' *Schahi*-król, vagy a' schahi vagy siami sectát követő tatárokról, 's a' sunnitismus' négy fő felekezeteiről (I, r. 102. 318. l.), mellyről más, ki a' keletet szerzőnknel jobban nem ismeri, további felvilágosítás nélkül nehezen gondolhat valamit. Mert az orthodox islam-vagy a' sunnitismusnak négy iskolája és nem négy felekezete van; a' schismatici islam pedig maga, 's ezt a' helyes arabs származtatás szerint schítismusnak szokják nevezni, nem felekezet, hancin azon számos felekezetek' tömegét jelenti, mellyek az islam' országában az egyéb keleti, úgy a' keresztyén vallással összeütközések közben fejlődtek ki.

E' munka' végén II. r. 874—879 ll. szerző a' *kunokról*, a' kaukasi sivatag' régibb lakosairól is beszél, 's midőn nagy felfedezéskép tünteti elő azt, hogy ezen kunok a' finn néptörzsekhez tartoznak, *Klaproth*-ot szigoruan megfeddi azért, hogy azokból török népet formálni merészelt. De ezen feddés annál szigorúbban éri szerzőt magát, minél inkább reménylhető már egyszer, hogy a' török uigurok és a' finn ugrok vagy ugurok közti örök felcserélésekből, melly itt szinte okul szolgál, kivergődünk, miután *Klaproth*, *Schmidt F. J.* és *Hammer J.* e' felett már eleget irtak. A' tárgyalás' e' felületen neme és módja az egész következő munkában ismételtetik, mellynek tárgya a' kaukasi és pontusi tájék' *regi földleírása és ethnographiája*, 's mellyre nézve bíráló mindjárt eleinte megvallja, hogy annak a' tudományos haladásra nézve több haszna leendett, ha szerző előbb azzal ismerkedett volna meg, a' mi ezen batárok' historiai-ethnographiai mezején eddigelé történt. Bíráló azonban a' mostaninál kevesebbet mondott volna e' tünemény felől, ha attól nem kellene tartania, hogy az itt nyilvánított önkénytes vélemények és ötletek által egy olly név' tekintélye alatt, melly a' természettudományi téren olly dicséretesen ismeretes, az itt tekintetbe jövő tudományra nézve kár nem háromolnék, miután az újabb kor' nagyszerű munkálatai által a' zűrzavar e' tekintetben olly nagy fúradtság után valamennyire eloszlatott, 's az ismeretnek az út megnyitott.

E' második földleírasi-ethnographiai munka' két nagy fe-

jezethől áll, mellyeknek elseje a' kaspi tenger' *keleti partját* és különösen *Oxust* a' nagy baktri folyót vándorló torkolataival a' kaspi és arali tóba foglalja magában. Itt legelőször is a' Herodotnál annyiszor emlegetett *Araxes* folyó jó tekintetbe, 's ámbár ama történetirónak különböző helyeiből kilátszik, hogy ő az *Araxes* nevezet alatt nem ugyanazonegy folyót értheti, hanem a' három vagy négy folyót cserélte fel, t. i. *Oxus* és *Jaxartes* bochari két folyót, az örmény *Arast*, és az éjszaki *Wolgát*, szerző mégis azon rögzött képzetrel vesződik, hogy Herodot az alatt mindig csak *Oxust* értette, 's magok a' sokkal későbbi földleírók is, mint *Strabo*, ha bár *Oxust* még *Araxes*, az örmény *Aras* mellett nevezik is, tulajdonkép mégis csak *Oxust* értik alatta. Miképen magyarázza szerző ilt a' görögöt, a' 22. l. álló előadásból kitetszik. Mert ha Herodot *Araxes*ről azt mondja, hogy *πρὸς ἤλιον ἀνασχορτα* foly (a' mi egyéb helyekkel összeköttetésben az örmény *Arast* jelenti) úgy ez itt azt jelenti, hogy a' kaspi tenger' keleti felén foly, 's így azután természetesen az *Oxus*. Egyébiránt az *Araxes* nevezet, éppen nem a' görögből származtatandó, hanem, mint úgyis eléggé tudva van, valóságos persa szó, melly szent folyamot jelent, 's ugyanazért az ő persa vidékekben gyakran előfordul. Herodot' *Araxese* nem is vitetett oly ritkán, mint szerző gondolja, a' későbbi görögök' *Oxusára*, 's midőn a' 19. l. azt mondja, hogy igen feltűnő, miképen a' régi földleírásban és a' görög történetben érdemeikre nézve annyira jeles férfiak oly sokáig lehetének Herodot' *Araxese* felőli mondásának magyarázatában bizonytalanságban, úgy szerző által e' bizonytalanságból nem hogy segítenének, sőt inkább még bele vezéreltetünk. Mert a' valószínűséget már rég tudtuk, 's csak okoz ismét bizonytalanságot, ha, mint itt történik, a' szerzőkön erőszakoskodva mindent ugyanazonegy dologra akarunk viszonyítani, midőn egészen különböző dolgokról beszélnek. Ugyanazért nem ritkán fordul elő e' könyvben azon eset, hogy szerző igen csudálkozik, miképen mondhatják a' régiek ezt vagy amazt, midőn ezek t. i. nem az ő véleménye szerint indulva ki, mást állítanak, mint ő vár. Hová vezessen mint például e' pontnak illy egyoldalú felfogása, azt szerző már de *Guignes*, de la *Nauze* és d' *Anville*, a' *Mémoire de l' Académie* 36-k részében megtanúlhatta volna. De igen jól teendette, ha ő *Kephalidesnek* historia maris Caspii, *Gotting.* 1841. itt csak felületesen nevezett jeles 's criticaí szellemben írt munkáját, melly, fájdalom! csak kevéssé ismertetik 's használhatik, szorgalmasabban használta volna, mint hogy itt mind azon nehéz pontok, miket szerző hiában iparkodik megfejteni, már régen alaposan megoldattak, a' nélkül, hogy felőtük eddig tisztába jöttünk volna.

Ugyanazon *Kephalides* a' régieknek az *Aral* tóvali ismer-

retsége feletti kérdést is kielégítőleg megoldotta, megmutatván, hogy ők azt nem külön tó-öböl gyanánt ismerték, hanem hogy inkább annak első híre az arabok által jutott a' többi európaiakhoz, mellyel *Humboldt*' értesítése is az Aristoteles meteorológiájához jegyzetekben ed. *Ideler*. Lipcse 1834. 8. I. köt. 500 l. összevág. Ennek ellenkezője itt épen nem bizonyítatik be, ha csak talán a' régiek oly féle módosításait nem akarnók bizonyítvány gyanánt fogadni el, mint millyen a' 38. l. áll, hol *Strabo* szerint a' scythák a' kaspi tengertől a' keleti tengerig 's Indiáig terjeszkedtek volna. De ezen keleti tenger alatt ugyan semmi józan critica nem értheti az arali tót, 's szerző is elég naivsággal ismeri meg azt, hogy azon keleti tengernek nem volt neve, noha az *ultima Thule* név megvolt. Mennyire botlott legyen szerző előadásaiban, az 51. l. álló ezen nyilatkozatából kitetszik: „*Mannert* és *Maltebrun* magyarázata igen kényszerített, kik az Oxus és Jaxartes' beszakadását mindenkor az Aral tóba fogadják el, még pedig azon feltűnő, mindkét földírókra nézve teljességgel érdemtelen állítással, hogy görögök és romaiak az arali tót a' kaspi tengerrel ugyanazonegynek tartották, ámbar mi Herodot- és Strabonál világos nyomait látjuk annak, hogy az Aral tónak mint elkülönzött tónak létezése minden kétségen túl van.“ Mert midőn *Mannert* joggal jegyzi meg, hogy az egész hajdanok az Aral tó felől mit sem hallott, 's a' görögök a' kaspi tengeren kívül azon tájékban egyéb tengert nem ismertek; úgy ő e' következő szavakkal helyre igazítatik „mind ezek szintolly vakmerő mint erőtlen állítások, miknek ollyasmit kellene czáfolniok, mi magában véve *semmi kétséget sem szenved*.“

Ha bár bíráló a' régi földleírás és ethnographia körébeni dolgozatai által olly érdemtelen *Mannert*' felfogásaiba mindenütt nem egyezik is bele, 's ha bár maga is a' szerzővel együtt az Oxusnak a' kaspi tengerbei hajdani szakadását nem kéti; azon *Mannert*nél mégis, mellőzve némelly egyoldalúságokat, mellyek az ő egy korábbi időszakba tartozó képeztetésével összefüggésben vannak, találhatni valamit, mi által ő e' mezőn foglalkozott sok későbbi vizsgálat igen felülhalad, t. i. critikai ész. Mert az Oxusnak a' kaspi tengerbei folyását bizonyító egyik igen nyomorult ok mégis csak az, mivel a' régiek által annyiszor emlegetett ind világkereskedés a' Pontus' martja mellett rajta nem történhetett volna, miről igenis bizonyos, hogy a' pontusi vásárpiaczokra vezetett, minthogy az alsóbb Oxusnak éjszakra a' kaspi tengerig terjedő környekétől a' rövid pusztatér a' szárazon szintűgy meghaladható volt, mint annak a' lóchi-iberi m. e. 80 mérföldnyi földszoroson történnie kellett, hol a' hajókázásra kevéssé alkalmas Kur és Rion folyókat nem is tekintve, mégis legalább azon magas heglánczon kellett ke-

resztül menni, melly a' Kaukasust 's az örmény felföldet összekötőleg ama vízrendszereket elkülöníti. A' mi azon összezavarásokat illeti, mikkel Strabo Ochus hyrkani folyót illetőleg terheltek, ez iránt szerző már *Ritter*' földleírásából (1818.) II. r. 552. l. tanúságot szerezhetendett. Továbbá, hogy az *ind Kaukasust*, a' Hindukhut a' persáknál, 's régiek legtöbbjével Kaukasusnak neveztek, 's hogy az *Oxus nevezet* épen nem a' törökből magyarázható, hanem régi valóságos persa szó, mellyet a' macedók a' nyugati tartományban elterjesztettek, szerző mind ezt már régen *Ritter*-nek Nagy Sándor az *ind Kaukasus*ni táborozásairól írt értekezéséből megtanúlhatta volna. De valójában, a' tudományos földleírás alapítójának munkái fájdalom! inkább csak hírrel bírnak, mintsem hogy olvastatnának és használtatnának, minthogy az ezen tudomány folytatólagos képződésére befolyásukat még mindig csekélynek nevezhetni.

Szintolly kevéssé tudja szerzőnk, hogy Jaxartest a' régiek nem ritkán *Tanaïsnak* neveztek, melly körülményt már *Klaproth* az ő ethnographiai vizsgálódásai közben hasznára fordítá; 's minthogy ekkor mindig a' Donra gondol, valamint az *ind Kaukasus*nál a' persa Kaukasusra, tehát — 's nem ok nélkül — Sándor' táborozásainak ő előtte igen csudálatosan kell feltűnnie, 's ugyanazért az érdemteljes *Arrian* is tőrje bekével, ha *Curtius* mellett mesés, kalandos regény-beszélőnek neveztetik el. „Mind oddig“ mond szerző a' 60. l. „közönségesen közelebbi vizsgálat nélkül mindkét történetirő' tudósításai valóság gyanánt vétettek, ők gyakran auctoritásokkép hozattak fel, 's geographiai regényeikből csak az töröltetett ki, mi vakmerő hazugságnak látszott. Hanem panegyricai munkáikban lettdolgot és valóságot annyira látunk elferdítve, hogy azokat jelenleg csak a' legnagyobb munkával és szorgalommal különböztethetjük meg a' költeménytől.“ Hát szerző' criticája képesnek érzi magát e' munkát bírálhatni?

Szerzőnek azon nem megvetendő szokása van, hogy miután az egyes írókat, kik e' tárgyról írtak, kor szerint általfutja, azok' élete 's iratai felől is némelly jegyzeteket közöl. Ha már ez Herodotnál történik, hol szorgosan megjegyeztetik, miszerint ez jóniai tájbeszédben írt, mit már minden gymnasiasta is tapasztalásból tud, annál inkább lehetete ezt a' keleti íróknál megvárni, hol ezen viszonyokkal nem egészen ismeretlen mindenki illy jegyzeteket szívesen fogad. De épen itt hiányzanak ez adatok, 's az sincs kitéve, hol kelljen ezen írókat keresni, a' mi, mint tudva van, a' keleti literatura' téréen néha nem könnyen történik. Hogy szerző itt nem keleti kéziratokat, 's azon íróknak nem is már kiadott munkáit, hanem csak közönséges, már elterjedt könyveket használt, de mellyek használatuk közben neki mégis nehézségeket szültek, azonnal ki fog

tetszeni. Biráló nem kívánja érinteni, hogy *Ebn Haukal* felől legkevesebb említés sem tétetik, noha itt a' holland *Uylenbroeck, dissertatio de Ebn Haukalo geographo Lugd. Bat.* 1822. 4. p. 50—62. munkájából joggal kellett volna érintetni, hogy *Will. Ouseley* által ama *Mosul* kereskedő' neve alatt kiadott munka tulajdonkép *Abu Ishak* persától *Istakhar*-ból származik, míg *Ebn Haukal*nak a' X-dik századbéli utazási munkája még mind ekkorig sincs kiadva. Azután a' 91. l. *Abul Hasem* neveztetik, ki jóval *Abulfeda* előtt Kr. sz. utáni 497. e. körül élt. Oxus' környékeit tárgyazó tudósításai, miket „talán mint szemtanú látott“ az akkori földleírás' legjobb forrásaitul tekintetnek. Azután itt egy muhamed íróra is akadunk, sokkal korábban az *Islam' ideje előtt*, és pedig ki a' középonti Ázsia' tájékai felől irt, 's nehogy tán azt gondolhatnók, miszerint azon korszerinti tudósítás csupán nyomatási hiba. tehát igen szorgalmasan hozzátéteik, miképen ő *Ammianus Marcellinus* után épen egy századdal élt legyen. A' gondolatpusztaság alig lághat magasb fokra. Biráló nem tudja, mellyik újabb könyvből meríté szerző amaz *Abul Hasem* felőli ismeretét, ha csak Ritter' földleírásából (1818.) II. r. 479. l. nem, ámbar ekkor az időszerinti jegyzet még kevesbé bocsáthatnék meg, mert szerzőnél legkevesebb idézet sincs előadva. Egyébiránt azon férfi' neve *Abul Hasem*, 's a' kevesse ismert forrás, miből őt 's egyéb keleti írókat ismerni tanuljuk, a' szorgalmas *Nicol. Witsen* holland' munkája *Oosten Noord Tartarye. Amsterdam* 1735. II. fol. *Witsen*' adataiból világlik ki, miszerint ezen ő nevezete *Abul Hasen Ebn Aly Dschordschani*, kit mindannyiszor „*de Persische Schryver*“ -nek nevez, *Dschordschannak* (*Hycaniának*), egyébként honának vidékei felől geographiai munkát adott ki persa nyelven, 's hogy nem sokára *Timur*' kora után a' 15-dik században élt. *Witsen l. c. I. köt.* 491. 495. 497. lapokon.

Továbbá *Abdul Kerym*ről is tétetik említés, a' bechari két nagy folyónak a' tengerbe érkezésök előtti elenyészése felől állítólag kalandos tudósításai miatt, noha Ritter ezen dolog egészen természetszerű jelenetét, mint millyen péld. a' *Rajnál* sem szokatlan tünemény, már régen megmutatta. A' teljességgel nem kalandos *Abdul Kerym* tehát, kinek kora felől itt mi sem fordul elő, egyébiránt nem arabs volt, mint itt mondatik, hanem *Kaschmir*ban született persa, a' ki persa nyelven beszélt 's irt, mint már könyve' angol fordításának címéből látni lehet, 's a' ki *Nadirschah* ismeretes persa hódító' kíséretében az előbbi század' közepén élt. Ezt szerző már Ritter' munkájából és *Sprengel*' geographiai felfedezésekről történetiratából megtudhatta volna. Az érdemtelen *Sprengel*' munkája ugyan itt is kizsákmányoltatott, de mint nem ritkán történni

szokott, nem neveztek meg (l. 106. 107. l.), 's ezen becsületlenség annál inkább megrovandó, minthogy a' tudományra illy pusztá kiírás által nemcsak hogy semmi haszon nem háramlik, sőt még nagy kárt is vall, minthogy fel kell előre tennünk, miszerint szerző az illető mondásokat annak helyén maga látta 's hasonlított össze. E' cselekvésmód rendszerint már az által bosszulja meg maga magát, hogy a' nevezetlen előd által elkövetett minden átnézések 's nyomtatási hibák nyugalmasan újra lenyomatnak, mint, hogy csak egy pontot érintsünk, a' florenczi Balducci Pegolotti, ki Sprengel által közönséges Pegoletti név alatt leve ismeretessé, 's itt Pesgoletti névre változtatik. Hogy már Timur' idejében *wolgai kosáckok* voltak (103. l.) azt szerző idézettel bizonyítani nem tartotta tanácsosnak; bíráló azokról mit sem tud; sőt inkább azt kell hinnünk, hogy azok szláv-törzsökü kosáckok voltak, minthogy török rablók azon névvel nálunk nem szoktak nevezetni.

Ha már ezen könyv' első szakasza egyáltalában önkénytes előfeltételeken alapszik, 's szerzőnek az itt mnnkába vett tárgy felőli elégtelen ismeretsége historiai vonatkozásban a' hiányokat mindenütt világosan kiűnteti, ez a' második szakaszban még inkább mutatkozik, hol a' pontusi és kaukassusi vidékek' régi földleírása és ethnographiája tárgyalatik. Korszerinti következetességgel mutattatnak itt be minden régi írók, 's adataik földleírasi és ethnographiai viszonyban elmagyaráztatnak. Hanem minő bírálattal kíván szerző e' munkához fogni, az már az első szakaszban némeley adatokból kitetszik, hol p. o. a' Herodot nevezte scythák, tatárok, a' massageták kirgisek, és az issedonok truchmenek, és a' szakok *tatár-buchari* törzsök gyanánt adatnak ki (19. 20. l.). Mert amaz egészen alaptalan ugyanazonosításokat nem is említve, az ethnographiai jegyzetek gyakran majd nem egészen értelemnélküliek, mint a' szakoknál, mivel tatárok sem török sem mongol népeket nem jelenthetnek, a' bucharok pedig nyelvök szerint a' persa néptörzsökhez tartoznak, úgy annyira, hogy tatár-buchari nép mintegy úgy hangzanék, mint orosz-német-spanyol nép. Valóban mégis várható volna, hogy miután az újabb időkben az ázsiai-europai ethnographia körül annyi történet, 's ezen tudomány a' keleti nyelvek' tanulmánya által most már biztos alapot nyert, valahára az elhíresedett idő' ama régi barbár zűrzavarából kimenekedjünk. Alapos nyelvismeretekkel felfegyverkezett és Ázsia' történetében jártas férfiak, mint *Klaproth J.* és *Remusat Abel*, kik egész életüket e' tanulmányokra szentelék, 's kiknek nyomozásuk *Ritter K.*nak Ázsia' felőli nagyszerű munkájánál alapúl szolgáltak, a' közép- és nyugatázsiai, úgy a' keleteuropai néprendszer eddigi chaosába fényt terjesztettek, 's nyelvészeti vizsgálatok által a' *török és mongol népek'* addigiani olly nehéz vi-

szonyát terjedésökben, 's viszonyos vonatkozásukban eligazították. Most már igenis lehetséges, hogy valaki, kinek a' keleti nyelvek' tanulására sem alkalmá sem talentoma nincsen, mégis historiai okokból más eredményekre jöhet, de ekkor szükségés is az ellen, mit az illy férfiak e' mezőn bevégeztek, harczolni, minthogy a' tudománynak további kifejlésére nézve mi sem lehet károsabb, mint a' gögös ignorálás. De mint a' jelen könyvből kitetszik, azon férfiak' munkái tulajdonképen nem is a' mi szerzőink' számára irattak, 's az által, hogy Klaprothot melleslegesen emlegeti, ne hagyjuk magunkat megesalni, minthogy itt a' régi kovász, mellyet amaz ethnographok már régen eligazítottanak lenni vélhettek, újra minden praetensióval fellép. Miket szerző azoknak ellenökben állít, nem annyira hypothesisek, mellyek valamiképen talán okokkal támogattnának, vagy okokon épülnének, sőt inkább csupa ötletek; nem is nyugszik az mind historiai viszonyokon, hanem csak a' nevek' hasonlóságán, a' nélkül, hogy legcsekélyebb figyelemmel lenne arra, mit a' történet, a' nyelv 's egyéb viszonyok mondanak. Így nevezetnek előbb a' massageták az Uralon kirgiseknek, 's azután a' Kaukasusoni keretek változtatnak azokra által, noha most már eléggé tudva van, miszerint a' kirgisek, minthogy *turktatár* nép, a' mi időszámolásunk' tizenharmadik százada előtt nem fordulhatnak elő. Úgy az alsó dunai geták, kiket a' régiek világosan thráciai népnek 's a' kisázsiai népek törzsöktársainak vallanak, itt (247. l.) nem talán góthoknak adatnak ki, mi egyébként mint afféle régi elavult képzelés még megengedhető lenne, hanem egyenest 's minden csekély ok nélkül *slawoknak* hirdettetnek, 's e' képzeletében szerző ismét olly állhatatos, hogy későbben, mint többszer egész naivsággal hozzáteszi, „a' mint már feljebb megmutatánk“ noha az ebbeli megmutatásnak sehol még nyoma sincs.

Herodot' éjszakot tárgyazó földleirása és ethnographiája eleitől óta sok és részint igen jeles férfakkal foglalkoztatott, kik fáradságainak a' tudomány valóban nem csekély köszönettel tartozik. Hanem midőn az újabb korban egyoldalú álláspontokból indulva ki ama vidék' herodoti népeiben csupán régi németek sejdítvék, úgy ez még nem annyira egyoldalú, mint ha, szerzőnként, benne *törököknél* 's *mongoloknál* egyebet nem látunk. Már itt mindketten a' Pontus' és Ural' tájékáni keleti Európának őslakóihoz tartoznak; a' scytha és tchuda nevek régi ízetlen összehasonlítása itt újra felmelegítették, a' scythák finnökké, azután ismét szlávokká tétetnek, ámbár nekik tulajdonképen a' getáknak kell lenniük, azután ismét törökökké lesznek. Minthogy a' szerző éleselméjét épen nem kerülte ki az, miszerint Herodot wost elismert szövegében (text) nem található fel; mit mindent benne keresni szeretnénk, tehát azon critical

elvből indul ki, hogy Herodot az ő munkáját tulajdonképen egészen máskép írta, 's hogy előbb azon szöveget kellőleg meg kell nyirbálni, ha benne épen azt akarjuk fellelni, mit valóssággal keresünk. 251. 286. 's köv. II. Szerző hát, Klaproth' és Remusat' vizsgálódásai' daczára, mellyeken Ritter' egész ethnographia rendszere is nyugszik, Herodotban *török* népeket nevez; az Irán' régi lakói iránt mindig ellenségeskedő turánok neki nem mások, mint törökök, 's szerző etymologi nyomozásai közben a' turánoknak a' hajdani parseknáli neve a' helleneknél már tyrannokra változott által. A' herodotféle scythák és massageták' néphullámzásában a' kaspi-kaukasi sivatagokban, kikben Klaproth germánemű népekre ismer, itt csak slávok, finnek és törökök szemléltetnek, 's ámbár az előtt mindig a' germánok' törzökatyáit illetőleg e' nevezett népekre visszapillantani szokásban volt, itt a' germánok annál kevesbé ismertetnek. Szerző mindenütt törökök nélkül az ő világ éjszakjának ethnographiájában sehol sem boldogul, 's bíráló e' vizsgálatok közben mindig eleven emlékezett Dankowszky Gerg. atyafias újabb munkáira a' slávok' és magyarok' őstörténete felett, mik egyforma műhelyből itt az eddig nyujtottnál nem csekélyebb merészséggel 's járatlansággal lépnek fel. A' *wolgi* tájakban Herodot nevezte thyssetáknak a' 228. l. türni kell, ha minden ceremonia nélkül a' Tyras folyó melléki gétákká, vagy a' Dnieszter melletti slavokká változtatnak által, és Strabonál a' Dnieszternél előforduló urgok minden kétségeskedés nélkül törökökké változnak, midőn szerző elég őszintén kinyilatkoztatja, miszerint épen által nem látható, miő nép lakhatta már amaz időkben a' pontusi tartományokat, ha hogy nem törökök voltak volna.

Mint tudva van, szerzőnek alkalmá volt Lithvániának Wilnától délfelé egész Podoliáig terjedő mocsártartományait ismereni tanulnia, 's azonnal azon neki igen tetsző gondolatra jött, hogy Dárius királynak amaz ő híres 's igenis emlegetett táborozását tulajdonkép Lithvániába kelle kezdeni. De ha szerző előtt olly sokfélekép kedves *kalandos* szó, melly majd mindenütt előfordul, hol a' régi írók' adatait az ő eleve bevett véleményei szerint nem értheti, valahol alkalmazható, úgy kétségkül itt lenne azon eset. Mert ha a' híres *Rennell*nek Herodothoz irt geographiai commentárjában felfogása bíráló előtt még kétségesnek látszhatnék is, melly szerint Dáriusnak a' sarmatiai síkok' közepén éjszakeleti irányban a' Wolgáig Saratow' környékén előrenyomulnia kelle, noha ezen költözés a' sík tájakon, 's még magok a' sarmatiai vízvezetések is által hadjáratos férfiak' ítélete szerint is épen nem vala lehetetlen: de csak mégis felette kalandos vélemény az, hogy a' persa király nagyobbrészt lovasságból álló seregei Wolgúnia- 's Podoliából

Lithvániának a' legsűrűbb őserdősegei fedezte mocsártartományain hatolt legyen keresztül, noha épen ott is, hol a' Dneprhez menő Pripjez' számos forrásfolyamai most egyesülnek, szerző' helyvizsgálódásai szerint egykor valamely nagy tónak kelle lennie. Mikép lehetséges tehát, hogy a' persa sereg éjszakra Pinskon túl a' felső Niemenig nyomult előre (312—326. l.) talán mindenki inkább átlátja, mint bíráló.

Klaproth' és Remusat' ethnographi vizsgálódásai által valahára már ma elismerjük, hogy az ókorban *mongol* népekről még említés sem lehet, minthogy ezen törzsökök a' mi időszámolásunk szerint csak a' 13-dik században a' Baikal-tavi tájakról terjednek tovább, 's Európáig terjedt nyomulásuk által a' török és turktatár népek' nagyobb elterjedését mind addig előmozdították. Az előtt tévedésből a' régieknek némely éjszaki népek' vad testalkataik' leírása által mindig elcsábítatánk a' mongolok' oly sajátzerü testképzésére gondolni, 's így a' hunnok is úgy jártak, mint a' középkor' iróinál a' magyarok, ámbar végre ezen utolsók' szép testi képzését, melly épen nem a' szláv vagy germán népekkeli vegyülésből magyarázható, nem lehete félreismerni. Ama régi elhangzott tévedések itt mégis teljes nagyságban tűnnek fel újra. „Amnianus' hunnjaiban“ — mond sz. a' 482. l. — „azonnal tiszta mongol vonásokra ismerünk, 's ugyanazért mi őket *feltétlenül* is mongol törzsöknek nyilatkoztatjuk. Szintigy látszanak szerzőnek 259. l. a' herodoti Agrippaekben *félreismerhetlen* kalmücek, hol a' mongol és kalmüek kifejezések még mindig egyjelentésűek gyanánt használtatnak, mintha köztök legkisebb különbséget sem kellene tenni. De valójában mi sem is függ attól, mit ismerjen el szerző mindent, hanem mi legyen a' dolog maga. A' régieknek az éjszaki népek' testalkatuk felőli minden nagyításai még nem elegendők, az oly sajátzerü mongol képződést előadni; melly valamint a' szerccsenalkat oly jellemzőleg, 's minden egyebektől oly könnyen megkülönböztethetőleg kitűnik. Ama közönségesen elterjedt tévedéstől legalább előleges intő például szolgálhatott volna azon körülmény, hogy Zosimus egyhelyütt azt írja, miszerint romai katonák hunnok gyanánt adták ki magokat, csak hogy az országot inkább pusztíthassák, a' mi, ha azon jellemi képzésre gondolunk, még akkor is szint oly értelmetlen lenne, mint midőn az állana, hogy Sibiriában orosz katonák magokat kalmüceknek adták volna ki.

Azonban már hely sincs, 's nem is érdekelhet bennünket mind azon számos hiányok' kimutatása, mellyektől e' könyvnek majd egy lapja sem mentes, miután a' már eddig kimutatottak is elegendők arra, hogy a' tudománytekintetéből ezen irat' becsét vagy érdemülküliségét megítélhessük.

Allg. Lit. Zeit. (115—117. Aug. 1838.) után. Perfföldy.

Lustreise ins Morgenland. Von Dr Titus Tobler. Zwei Theile. Zürich, Orell, Füssli u. C. 1839. 26½ ív 12-dr. Ára 3 frt e. p.

Szerző, Appenzell kantonból való orvos, Egyiptom- és Syriába vállalkozók útazásra. Tyrolon keresztül Velenczébe 's Triestbe utazék, onnau tengeren Alexandriába. Az adriai tengeren való útazás némileg hosszadalmas volt. Útazók közönséges vitorlahajón utazott, melly Lossinnál köte ki. E' kevéssé látogatott tengerparti városról nagyon érdekes leírást közöl. Mint orvost sok olly tárgy érdeklí, mellyeket mások alig vesznek észre. Így itt egy nevezetes sírboltra lesz figyelmes, mellyben a' halottak a' tenger felett ollyaténkép átlukasztott padolaton fekszenek, hogy belőlök lassanként minden nem szilárd rész mintegy rostán által hull ki a' tengerbe 's csak a' csontvázak maradnak. Hajónk a' földközi tengeren egy török hajótól, melly zarándokokkal jöve nyugati Afrikából, megszólltatott és sürgetve ivóvíz kéretett, miben hiányt szenvede. A' keresztyén kapitány megígéré, csak tovább akart még vitorlázni rövid ideig, hogy a' szelet hasznára fordítsa, de az utána vitorlázó hajót magára hagyta hitlenül. Szerzőnek sokszor volt alkalma tapasztalni még keleten is, milly nemkeresztyénileg viseli magát sok keresztyén a' muhamedanok iránt, 's ha nem állnak többé europai erkölcsi fenyték alatt, milly gyakran vetemülnek mindenféle vétekre 's aljasságokra vakmerően, úgy hogy a' keletiekben nem gerjesztik általában azon tiszteletet, mellyet igazság szerint megnyerüők kellene.

Alexandriába érkezvén, szerző a' különfajú világrészt, a' classicus országot, a' régiség' kevés, de nagyszerű maradványait, Cleopatra' tüjét 's Pompejus' oszlopaít csudálja. Az utóbbiakra nézve sajnálatát nyilvánítja, hogy sok ostoba kéz által, mellyek neveiket karczólák azokra, különösen francziák, elrítítattak. A' Nilus' egyik ágán Kairoba utazott, melly város sokkal nagyszerűbb Alexandriánál, 's hol neki nagyon tetszett. Minthogy e' városok már számtalanszor rajzoltattak, Tobler úr' tudósításihól csak azt emeljük ki, mit mint orvos jegyzett meg 's mit más útazási tudósításokban nem találni. A' Mehemet Ali által hevenyében felállított orvosi intézetek' meglátogatása bizonyítja, hogy valóban sok történt azon országban, miszerint régi barbárságából kiragadtassék. Hanem a' dolog még nagyon új, az eszmék mindenütt jók, az eszközök gazdagok, csak személyeket nem kaphatni rögtön a' végrehajtásra, millyeneket kíván az ember. Átalában inkább azon kell csudálkozni, hogy olly jól van rendezve, mint azon, hogy még sok hiányzik. A' kór-

ház' elrendezését nagy magasztalással említi. Az őrültek' házával ellenben nincs megelegedve. A' mint egy állatoskerthebe csukott őrültek nagy szálmát és borzadályt gerjesztenek benne. Kairo' szomszédságában meglátogató az Abusabel faluban épült orvosi tanítótézetet is. Itt leírása egy auditoriumnak. „A' boncztani színpad egészen europai izlés szerint épült, szépen kifestve, 's arab czifrázatokkal kicsíkolva, nagyon világos 's tökéletesen megfelel céljának. Egy posztóba burkolt viaszalak áll a mintegy középen. Figyelmet gerjesztő egy falüregbe helyezett üvegszekrény, melyben madárgyütemény' megkezdése tartatik. A' szín előtt ugyanazon épületben, de déli oldalon a' bonczterembe megy az ember. Ez ellen sem volt semmi kifogásom. Épen négy, fekete posztóval borított, félfekete halott fekvék a' bonczasztalokon, mindeniken egyegy. Kettő a' közeli rothadás miatt már nagyon rútszinű volt 's a' levegőt nagyon rossz bűzzel tölté el. Az éghajlat igen sok bajt okoz e' bonczolási gyakorlatoknál, legalább sok alkalmatlanságot melleleg. Az innepnapok már beállottak. A' szerencse oly kedvező volt, hogy Duvigneau úr' műtételi tanításán jelen lehettem. A' tanító europai öltözetben, köténnyel, a' bonczasztalnál áll, mindjárt mellette a' tolmács, mintegy huszonöt éves arab. Az arab tanulók az asztal körött sereglének. Ezek veres sapkát, melyen begombolt fehér újjasmellényt, a' mellény' alsó részét befoglaló fehér bugyogót 's czipóket viseltek, de harisnyák nélkül. Az ifjak mintegy tizenöt — húsz évesek voltak. A' tanító elkezdé tanítását a' tagmetszésekről; olyanokra osztá azokat, melyek a' csont' folyamatában (Kontinuität) 's azon kívül tétetnek. Egy arab minden mondatot könnyedén és sebesen fordíta francziából arabra. Hogy e' közlés illy módon csigaúton haladt, kiki átlátja. A' tanító azonban szükségtelenül hosszas periodusokba bonyolítja gondolatait közbevetett mondatokkal. Ebből okvetlenül következik, hogy a' hallgatóknak figyelmök elszóródik. Ezek egyébiránt legkitelhetőbb figyelemmel néztek 's hallgattak, mintha feltalálói volnának a' figyelemnek. Egyik gyakran tudatá jelekkel, hogy felfogja az előadást. Egy érzélgős arab orrát papirossal vagy valami mással dugá be a' holt test' jó szaga előtt olly módon, mint az egy érzélgős londoni missnek megengedtetnék. A' tanító, miután megfőjtette a' véres gyógmódot, hallgatóinak szemök' láttára egy újj' elmetzéséhez fogott. Sem az előadás, sem a' mód, melly szerint a' műtételt végzé, nem ígért különöst. Ő azonban lelküismeretesen látszék megfelelni hivatalának.“

Schweizi szerzőnk alkalmilag megjegyzi azt is, milly eszközök által hártják el a' keleti hölgyek a' soványságot 's ugyanazon testességet szerzik meg, melly keleten, mint tudva van, a' női szépség' feltétele. „Kairoban egy asszony tartózkodék,

ki a' kövérités' mesterségével kereste kenyerét. A' nők közönségesen azon iparkodnak hogy megkövéredjenek. E' végre a' hölgyek langyos édes vízben fürödnek sok napig egymásután. Mig a' fürdőben sokáig mulatnak, esznek, isznak 's allöveteket használnak, mellyek különféle zsiros állományokból készítettnek. Ugyanazon időben sok belső orvosi szereket vesznek be. Saját tapasztalás bizonyítja, hogy több hölgy sok illy egymásután következő napi fürdémódja által, összeköttetésben gazdag táplálattal a' száj által, megkövéredik. Étkek között a' kövérség' kijelelt női sok zsiros levest esznek hammiával, melochia- és kulkassiával, közönségesen kövér tyúkokból készült leves, egyiptomi nyelven: malof. Minden hölgy cseppig megessi egy egy tyúk' levét, 's azután a' tyúkot is maga emésztí meg. Sok szegény sorsú asszony az úgynevezett thaine- vagy indusdió-olajat, vagy chiua-gyökerekből készült főzetet, vagy sesam olajos lepényt veszen be, melly kövér tyúkok húsaival 's indusdióval stb főzetik egyszersmind. De mindenek felett dicsérik tiz pirított közönséges vereshagymának mindennapi ételét lefekvés előtt, kivált tizenöt, húsz napig egymásután. Ezen orvoslásnál a' hölgyek legkisebb bajt sem érznek."

Szerző Kairoban protestans térítőket talált, de kik olly kevésbé voltak képesek vallásukat terjeszteni, hogy ekkor még csak két hallgatójok volt, azok is német catholicusok, kik inkább anyanyelvök iránti szeretetből jöttek, mintsem megtérítessék magokat. Tobler úr egy ifjú német catholicus' szomorú történetét közli, ki a' hierarchiai elveknek lón áldozatává, mellyek szerint újabb időben a' *vegyes házasságok* szerfelett sok hajjal járnak. Kár hogy Sandau úr, olly unalmas prezios olly kellemetlen tónban iratott, melly a' protestantismustól is elvenné az ember' kedvét 's mellynek hányavetisége homlokegyenest ellenkezik soha eléggé nem dicsérhető Luther tanárunk' hatályosságával 's egyszerűségével. Különben a' tények, mellyek azon könyvnek, kfüül szolgálnak, sokkal több hatást tennének. Itt következik egy történet a' valódi élethől, melly belső igazságot bizonyítja ama' regénynek. „Egy fiatal catholicus ember megszeretett egy protestans lyányt. Hazája' vidékén a' vegyes házasság' kötése igen nagy zajgást ütött. A' nehézségek' helyes útoni elintézése végett útnak indult Rómába. Itt a' szentszéktől olly engedélyt nyert a' házasságra, melly szerint a' születendő gyermekek a' szülék' kétféle vallásában neveltessenek. Haza útaztában darab ideig Triesthen mulata, hol mint erőműves, egész meglepődésére talált keresetet. Kedvesének visszairt, hogy a' házassági engedélyt megnyerte, 's hogy tenne ő is továbbbi lépéseket, melly esetben rögtön haza felé siet. A' szülék azonban nem kegyelve a' kérőt, távolléte alatt túlyomó befo-

lyást tudtak gyakorolni a' lyányon. Szóval, a' lyány más ismeretséget köte.

Bár nyugodt pillanatok engedettek is okai 's hatásai szerint vizsgálgatni a' lelki életet, szerelemben egy hatalmas indítóokot talál igen sok sajátságos's rendkívüli vállalatokra. A' lyány' hűtlenségének híre mélyen meghatá a' völegényt, ki nem átalott oly nagy áldozatot tenni, mint az útazás a' római catholicus főnöke' távoli lakhelyéhez. Kedélye annyira elkomorult, hogy meguná Európát. Jeruzsálembe utazott 's onnan Kairoba. Egyiptom' fővárosában keresett szolgálatot 's mint zeneértő hangszermester szolgálatot kapott a' kormánynál, noha mit sem értett a' zenéhez, így a' hangszereket sem bangolhatta. Hangászbaráti segíték ki őt a' bajból. Időközben tökélyesíté magát e' mesterségben, míg nem besugdalások és alattomos áskálódások által elmozdítottatott hivatalától. Későbbben kis boltot nyitott, hol arab bibliákat árulgatott, még pedig protestans térítő' érdekében, kik magokkal hozák azokat. A' véteksúly ez esetben a' protestans lyányra háromlék, de az ok mégis azon intézkedésnek tulajdonítatik vétkül, mellynél fogást egy német ifjú néhány száz mérföldi távolra kénytetett menni, eu-gedelmet kérendő, hogy egy német lyányt, legközelebbi szomszédnőjét, feleségül vehessen.

Szerző kalandos útazást tett Kairóból a' pyramisok felé, hanem együgyü arab ifjoncczal, kivel mire sem tudott menni, a' Nilus elárasztotta vidéken túl. Azután egy hajdani lengyel tiszttel, kinek magaviselete feszes és visszataszító volt, Suez' pusztáin költözék át, dromedárháton, Syriába, 's természetileg legközelebb Jeruzsálembe. Leirja a' szent várost. Mit benne legkevesbé dicséretesnek talált, azok a' keresztyének voltak. Azután visszament tengeren Jaffába, mellyről érdekes rajzolatot közöl, 's Rhoduson 's Byzanczon át hazaútazik. Jaffában a' mahomedánoknak nászszokásaikat írja le, 's mi őt újra mint orvost illeti, a' gyermekágyasok' életmódját, melly az európaítól sokfélekep eltér. Megilletődéssel látá útközben Kosvárosát is, Hippocrates', minden orvos' ősapjának születési helyét. Végül practicus útastást ad azoknak, kik tán utána útazandnak, mit vigyének magokkal, mikép tartsák magokat.

Senki sem fogja megbánni illy nagy míveltségü és becsületes 's tiszta jellemü útazó' mulattató és sok tekintetben tanul-ságos könyvének olvasását.

BIBLIOGRAPHIA.

---

27. *HISTOIRE naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe centrale*, par L. AGASSIZ. 1-re livr. avec 17 pl. color. fol. Neuschâtel. Aux frais de l'auteur. 1839. — Már mielőtt az ásványhalakról nagy munkáját elkezdte volna Agassiz ur, tervében volt, Közép-Europa' édesvizi halait adni új rajzolatokban. 'S ezen terv ezennel létesül. A' munka a' halak' egyes családját egyedíratokban adja. Ezen első szállítmányban a' Salmo és Thymallus fajok vannak 's 17 táblán hét nem, Salmo salar, fario, Trutta, Umbla, Hucho, lacustris és Thymallus vexillifer Ag. (Salmo thymallus Linn.) különféle családjaikban, életkoraikban 's változataikban vannak igen jeles, színezett könyvomatokban előadva. A' munka, természettudós, mezei gazda 's halászatbarátra 'nézve egyenlő érdekű, 's bizonyosan nagy tetszéssel fogadtatandik az, mint szerzőnek minden munkái, különösen Angliában. Azonban 75 frank egy szállítmányért, közönséges papíron, sok.

28. VOLLSTAENDIGES *Wörterbuch der classischen Gräcität*, von Dr Val. Chr. Fr. Rost. Erster Band. A—A. Első szállítmány XVI és 264 l. n. 4-edr. Leipzig, Vogel. 1840. Ára 3 frt e. p. A' görög nyelvnek egy lehetőleg tökéletes, önállólag kidolgozott, 's a' philologia' jelen állásponjtjának megfelelő lexiconát, Stephanus nagy munkája' újabb kidolgozásai mellett is, fájdalmasan nélkülözék sokan. Mert hogy hallgassunk a' roppant munkának sok haszontalan ballaszttal megterhelt 's csak kevés tudós által megszerezhető angol kiadásáról, a' párisi kidolgozás is, noha amazt belső gazdagságra 's külső célírányosságra nézve felülmulja, még igen sok kívánnivalót hágy. Hiányzanak abban kisebb nagyobb mértékben a' lexicon' fő erénye, egyenlőség a' kidolgozásban, a' szóhasználat' lépcsőzeteinek természetszerinti kifejtése, a' literatura' egyes nemeiben

's időszakaiban, az alapértelem' kieszközlésébeni élesség, a' lehozott jelentések' elrendezésébeni áttekinthetőség, mi nem is lehetett másképp oly munkánál, mely lassanként képeztetett ki egy egyszer már megszentelt alapszöveget. Hogy prof. Rost, a' híres hellenista, elhatározá magát ezen szükség' kipótlására, az a' görög literatura' minden barátira nézve csak örömdetes lehet. A' derék férfinál már csak neve is kezeskedik, a' munka' tudományos becse felől. Mi feladatot tűzött ki magának Rost ur, így adja elő az előszó' 8-dik lapján: „A' feladat nem kevesebb, mint minden görög szó' jelentését és használatát, le egész a' görög literatura' byzantinumi időszakának kezdetéig szorosán követni, 's ezen fürkészet' eredményeit, a' leglehetségőbb rövidségben, de a' fő momentumok' tökéletes felszámolásával 's a' források' határozott kimutatásával, természetszerinti 's áttekinthető összeállításban adni.“ Ezen nagy tervet mindenki helybehagyandja, 's hogy a' kivitel ezen első füzetben, minden igazságos kívánatnak megfelel, azt a' critica hangos szóval állítja. Összinte kívánjuk, hogy a' jelesen kezdett munka' beyégzését erőben egészében érje meg a' szerző a' tudomány' javára 's ön dicsőségére.

29. VIRGILIUS *Maro, Publius, varietate lectionis et perpetua adnotatione illustratus* a Christ. Gottl. HEYNE. Editio IV. cur. Ge. Phil. Eberard. *Wagner*. Volumina V. 8. maj. Lipsiae, libr. Hahn. 1833—1841. — Ára 24 frt 45 kr e. p. — Heyne Virgiliusának ezen új pompás kiadása, ezennel be van végezve. Az ötödik darabban Wagner úr Virgil' verseit, régi orthographia szerint adja, lehető legnagyobb hűséggel. Azután az Orthographia Virgiliana' vizsgálatába ereszkedik, szótári alakban. Nagy dicsérettel említendő azon nagy körültekintés, ritka elmeel' 's terjedelmes tudósság, melyet a' tisztelt kiadó, ezen épen oly érdekes, mint minden úton nehéz, 's a' legcsekélyebb apróságokra is kiterjesztett szorgalom mellett, néha resignatiót kívánó vizsgálatoknál kitüntetett. Az Orthographia után következik a' *Recensus Parergorum* 's Heyne' Indexei. Kétkedni nem lehet, hogy a' nagy, 's Müller Jánossali levelezésének kiadása óta új fényben ragyogó Heyne' halhatatlan munkája, a' derék új kiadó általi átalakításban is megnyerendi a' bel és külföld' kedvezését.

30. *TRAVELS in Western India*, by the late lieut. col. TODD. Londres, 1839. 4-dr. Ára 3 frt 13 sh. 6 d. — Jelen utazás' célja a' jainasi templomok' meglátogatása, az Abou' heggyen, 's a' nehruwallai omladványoknak, Guzzerat' egykori fővárosának megvizsgálása. Indiának ezen egész része az európaiak' előtt ismeretlen volt Todd ur előtt, kinek munkáját eleven érdekléssel fogadandják mind azok, kik Kelet' historiájával foglalkoznak.

31. REIMPRESSION de l'ancien *Moniteur*, depuis la reunion des états généraux jusqu' au consulat (mai 1788. nov. 1799.) avec des notes explicatives. Paris, René et C. 1841. Az egykori *moniteur* újonnan nyomtattatik 's 41 darabból álland 8-dr. két hasábjában. Az egész négy sorzatra lesz felosztva, t. i.: *Assemblée constituante*. 5-d. majustól 1789, 30-d. szeptemberig 1791. 9 darabban: *Assemblée législative*, első octobertől 1791. 20-d. szeptemberig 1792. 4 darabban: *Convention nationale*, 21 sept. 1792. 27. octoberig 1795. 12 darabban: *Directorie exécutif* 27. oct. 1795. 9-d. novemberig 1799. 16 darabban. Ehhez járul a' bevezetés és 2 darab mutató.

32. *Traité élémentaire d'astronomie physique*, par M. Bior, membre de l'Institut etc. Troisième édition corrigée et augmentée. Paris, Bachelier. 1841. — Több évek óta fel volt szólítva szerző ezen harmadik kiadás' készítésére, de mindig határozatlan volt, előre látván az általa legyőzendő akadályokat, mind a' megelőző kiadás' hibáinak kijavításában, mind a' tudomány' új haladásainak hozzáadásában. Végre elhatározá magát, ezen kettős feladat' megoldására. Megtartván az eredeti tervet, igyekezett az újat kijavítani és kiegészíteni. Az első darabban, melly előttünk van a' csillagászatra nézve lényeges physikai teoriákba behozott fontos módosítások találtaknak, különösen azok, mellyek a' légkör' constitutióját az astronomiai megtörések' mértékét, és a' csillagászok által használt optikai készülékek' analysisét illetik.

33. *Biographien berühmter Griechen, in genauer Verbindung mit der gleichzeitigen Geschichte Griechenlands*, dargestellt von TINETTE HOMBERG. In zwei Bänden. Erster Band. *Jonier*. Crefeld, Funcke. 1840. XIV és 554 l. n. 8-dr. — Ára 2 frt 15 kr e. p. Ezen munka mellyet a' népszerű historiai munkákhoz lehet számlálni, nem annyira az ó történetbeni első oktatásra szolgál, hanem inkább olyak' számára van írva, kik azzal már némi ismeretséget kötöttek 's vagy magok, vagy tanítóik' felügyelése alatt terjedelmesebb előadásokat kívánnak olvasni. Szerzőnő mind két nemü' ifju olvasókat, sőt asszonyokat is tartott szeméi előtt, 's e' czélből a' biographiai formát mint kedveltetőbbet választá, 's e' mellett, épen mivel eddig majdnem csupán a' politicalai történetírásra volt tekintet, különösen az erkölcsi állapotokat, a' tudományt és művészséget is beszötte előadásába. Ezen vázlatokat szerzőnő a' classicusokból 's a' legjobb új német írókból (Jacobs, Welcker, Cramer, O. Müller, Fr. von Schlegelből) vette, olly czélből, hogy olvasóinak lelkében a' görög nép' lényegéről 's szelleméről teljes képet ebresszen.

34. *UNIVERSALLEXICON der Gegenwart und Vergangenheit oder neuestes encyclopaedisches Wörterbuch der Wissen-*

schaften, Künste und Gewerbe, bearbeitet von mehr als 220 Gelehrten, herausgeg. von H. A. PIERER, herzogl. sächs. Major a. D. Zweite völlig umgearb. Aufl. (Dritte Ausg.) Altenburg H. A. Pierer. 1840, gr. 8. Megjelent eddig belőle 72 füzet (Gibeon) és 10 tábla Ára egy füzetnek 15 kr. e. p.—Ezen valóban az élet' s műveltség' majd minden szükségeinek megfelelő encyclopaedicus munka már első kiadásában azon méltánylás' s kedvező fogadásban részesült, melyet az sok más ilyenemű német munkák felett megérdemel, akár a' nagyszámu czikkelyek' teljessége, akár azon rendkívüli gondot' s pontosságot tekintésük, mellyel az ki van dolgozva. 'S mind ez, ezen új kiadásban még nagyobb mértékben megvan, a' mennyiben abban számos pótlásokkal, részszerinti igazításokkal, sőt egészen új kidolgozásokkal találkozunk. Különösen igyekezett a' kiadó, mi a' hasonló munkáknál rendszerint hibázni szokott, mind az egészben mind a' részletekben egyformaságot eszközözni, 's a' legjobb' s újabb források' használata által az egész munkának alaposság' jellemét adni, mennyire csak lehető az, hasonló egyetemes munkáknál. Hogy egy illy roppant terjedelmű munkának a' szabatoság' s rövideg, parancsoló kívánat volt, minek itt lehetőleg elég is tétetett, azt könnyen lehet gondolni. Szükséges volt a' sűrű nyomtatás is, noha a' betűk eléggé élesek és tiszták. Az egésznek helyes megítélésére méltó elolvasni a' terjedelmes előbeszédet, mellyben elő vannak adva azon alaptételek, mellyek a' kivitelt vezérlék, a' munka' terve' s elrendezése és más egyébek. Az olvasó azokat minden bizonynyat czélszerűeknek' s helyeseknek találandja, a' nehéz' s egészben valóban jó sikerült kiviteltől pedig, mellyhez mindenek előtt fáradhatlan kitartás, alapos dologismerettel' s a' források' ügyes megválasztásával kívántatott, dicséretét meg nem tagadandja.

A. B. P.

HERCZEG TALLEYRAND.

MIGNETTŐL.

Mignetnek, a' forradalom' nagyhíru történetirójának styl-jéből és modorjából mutatványul néhány helyzetet emelünk ki azon beszédből, melyet 1839: majus' 11-dikén az erkölcsi és political tudományok' academiájában Talleyrandnak, azon férfinak emlékére tartott, ki őt, mint ifjúkori barátját, 's a' szerencsétől még magasabbra emelt, hasontörekvésü társát, Thierst, szerfeletti megkülönböztetéssel 's kegyével tisztelé meg. Igaz, hogy e' viszony által az elfogúlatlanság károsíttatik némileg; azonban mindig érdekes hallani, mikép nyilatkozik szellemdús történetiró illy nevezetes történeti személyről, ki annyi rágalmat vitt sírba magával. Mignet lehetőségig könnyüded 's gyöngéd vonásokkal érinti Talleyrand' magányjellemét, mi által feladatának gyöngédsége némileg megkönnyül.

„Egy éve nem sokára, hogy a' tizennyolczadik századnak végső nagy képviselője, a' lelkes ember, ki még Voltaire-rel társalkodott, az alkotó gyűlésnek (constituirende) nagyhíru tagja, ki olly jelentékeny részt vett az első forradalom' ügyeiben, Sieyes' barátja, Mirabeau' végrendeletteljesítője, Napoleon' tanácsosa hatalmának első nyolcz éve alatt, teremtője a' restaurationnak, ki azonnal elvonult attól, a' tökéletes diplomata, ki a' statusok' elosztásánál együtt munkált, nyolczvannegy éves korában meghalt.

„Jelen feladatomból vázlatát adni életének, melly olly szoros kapcsolatban áll korunk' történetével, méltányolni munkálatait, mellyek az egykorú eseményekkel összeforradvák. Szörnyü feladat, mellyet egy emlékbeszédnek szűk korlátaiba kell összehozni 's nagyon nehezen teljesíthető a' kiemelendő tényekhez olly közel álló korban. Ügyekezni fogok megfelelni annak, törekedni, hogy semmi fontost ki ne hagyjak, igazságnál egye-

bet ne mondjak. Köteleztetésemet azon testület iránt, mely előtt szót emelek, öszhangzásba hozva személyes emlékekkel, mellyek nekem maradtak, szemem előtt fogom tartani, miszerint a' történettel szem közt állok. De ha e' körben a' történetirő kötelességeit teljesítem, reményem feltalálni itt is a' méltányosan ítélendő utóvilág' véleményeit.

„Talleyrand-Perigord Károly Móricz született Párisban 1754. február' 13-kán. Régi 's nagy családnak volt ivadéka. Ő legkorosabb fiú volt, 's bár családjának fejévé határozott lenni, első évei nélkülözök az előleges és szeretetteljes gondoskodást és ápolást. Párisnak egyik elővárosában dajka' hanyagságára bízatték. Egy elesés miatt, mely egy éves korában érte őt, mindig fájlalá lábát, 's az más irányt ada életének. Szülei elejénte mit sem tudának e' szerencsétlen eseményről, 's midőn megtudák, ez által okot szolgáltatott kegyöknek és szeretetöknek elvesztésére. A' nagy családok akkor előlegesen kijelölök az életpályát fiaik' számára; mi a' féle társaséleti előrendeltetés volt. A' legkorosbik katonai, a' fiatalabbak egyházi pályára határozattak. Annak kötelességében álla terjeszteni a' családot, ezek kárhoztatva voltak fényöknek kedvező meddőségben kibálni.

„Talleyrand úr, születési jog által hivatta lévén, elebe lépni övéinek, testi sérültsége miatt az ifjabb fiak' pályájára jelölteték. Szülei hajlandóságának figyelembevétele nélkül rendelkeztek vele. Osztályrésze az egyház lön. A' bérenczek' kezikből collegiumokba 's azután a' Sorbonne-ba ment át a' nélkül, hogy csak egyszer aludt volna az atyai földel alatt születése óta. Gyermekekörében 's ifjúságában egészen magára hagyatva, maga is mívelte magát. Korán tanula fontolgatni, elmélkedni 's öszpontosítani azon érzéseket, mellyeket nem fejezhete ki 's közölhete másokkal. Ő ritka tulajdonokkal született; nevelése még másokat képesola a' neki természetűl adott sajátságaihoz, mellyeknek némelleyei más irányt vevének. Ő eszes volt, ismeretdússá; merész volt, tartózkodóvá; hevesvérű volt, mérsékletté; erős volt és ügyessé lön. A' becsvágy melly minden körülményben sajátja volt volna, elválaszthatlan lévén talentumaitól, bizonyos tekintetben csak gyakorlása volt azoknak, az egyháztól annak megfontoltságát 's eszközeit fogadá el. Az egyház, fenállása óta annyi sok hathatos rendelvénynek 's átmenő eszméknek tanúja, türelemben találta politicáját; magát örökkévalóságnak tartva, mindig el tudta viselni az idő' viszonyait 's mindenütt bevárni a' kedvező pillanatot. E' nagy tanodában tanulá Talleyrand az emberismeretet, a' körülmények' megítélését, a' kedvező pillanatoknak 's időnek használatát hamarkodás nélkül, hogy szolgálhasson az emberek' akaratjának nem kényszerítve azt.

„Theologiai tanulmányinak befejezése után világba lépe Perigord apát név alatt. Megsértetve 's keresztültörve hajlandóságaiiban, elégetlenül lépett abba 's felkészülten lázítót játszani. Azonnal olly férfi' hírnevére kapott, kivel nem lehetne veszteni, 's kinek jó családi nevénel, nagy nyugalomnál, végtelen szellemlél, némi kelleménel, mi az embert elfogúttá tevé iránta, némi konokságnál, melly félelmesse tevé őt, sok tűznél fogvást, melly azonban elégséges okossággal 's különös finomsággal mérsékeltetett, szerencsésse kelle lennie.

„Talleyrand, kire XVI. Lajos' koronáztatása 's felkenése 's az annál kifejtett egyházi díszes szertartás semmi benyomást nem tett, ezután csak hamar meglátá az ősz Voltairet, ki az első nagyság volt, melly előtt meghajtá magát. A' véle tartott két beszélgetésből, miben egyik részről sem hiányzott a' szellem, kiolthatlan emlékeket tartá meg magának. Éltének végső napjaiban is örömet beszélt azokról 's Voltaire iránti bámulának élénksége sohasem csökkent.

„1780. fő ügyvivőjévé lön a' francia papságnak 's nyolcz év alatt nagyon fontos szolgálatokat tón. A' tömérdek vagyonú francia egyház maga kormányzá magát 's vete adót magára; fő ügyvivők minsterök volt; itt tanúlta Talleyrand az ügyvivőseget. Ekkor már szellemdús férfi' hírnevében álla, most mint jeles ügyviselő lépett fel. A' világtól 's politicától annyira nem idegenkedék, hogy az amerikai háborúban egy kalózhajót fegyverze fel Choiseul-Gouffier barátjával az angolok ellen.

„Akkoriban a' *szellem* volt a' sajátképi uralkodó. Ó mindent eltörölt a' nélkül hogy valamit elpusztított volna. Az uralkodók' hatalmának tekintélyét szelidebbé, az egyházat türelmesbbé, a' nemességet leereszkedőbbé tevé. A' személyeket közelebb hozá egymáshoz a' nélkül, hogy az osztályokat és rendeket összevegyítette volna. A' finom udvariság' virágát 's a' magasmíveltségű életmódnak kecsét vitte be e' régi társaságba, melly szenvedélyeit elveszteni látszék, hogy csak szokásait megtartsa. Az emberek szerencsések 's bizalomteljesek voltak milylenek mindig azon időben, hol a' forradalmak először csak a' szellemekben és fejekben munkálkodnak, hol először az eszmék változnak, hol a' régi hitnek bukása még senkinek sem fáj, hol a' munkásság tisztán szellemnemű 's az elragadtatás az iránt, mit az ember reményl, nem sok időt hagy sajnálkozni azon, a' mit vesz az ember. Illy korban élt Talleyrand, azon tanodához tartozva, melly Voltaire-ben mestert, fejedelmekben 's nagyokban iskolásokat, a' szellem' követeléseiben hitágazatokat birt 's az emberiség' előmenetelét, haladását tűzte czélul.

„A' forradalom belépe; Talleyrand, most autuni püspök, részt vön a' követeknek (notables), 's azután az ország' rendei-

nek gyűlésében. A' papság előtt, melly őt választá, beszédet tartá, mellyben, bár előkelő család' ivadéka, a' rendek' egyenlőségét 's minden jog' közösségét, 's bár püspök volt, a' szellemi szabadságot kíváná. Illy leköteleztetésekkel lépe az ország' rendei közé, hol a' forradalomnak legbuzgóbb terjesztőjévé lón a' nép' értelmében. Ezen ügynek kölcsönzé ő ügyességét, mint Sieyesen-nek szánta gondolatait, Mirabeau szónoklatát, Bailly erényét, Lafayette lovagi jellemét és sok más jeles férfi szellemét 's tehetségét.

„Nemsokára elfoglalá illető helyét; javaslatot tett a' követeknek választóiktól meghagyott utasításoknak érvényessége ellen 's azt kivítta. Julius 14. másodiknak választatott az alkotmányválasztottságba, és későbbben a' nyilvános, közoktatás' tervének vázolatával bizaték meg, mi nagyon terjedelmes munka volt. Azonban e' korszakban is legterjedelmesebb 's különfélebb munkákat vállalt magára, hasonszabátú 's fontosságú indítványokat tett, a' lotteryák' eltörlését javaslá, munkás volt az emberi jogok' felvilágításában 's a' tizedek' eltörlésében és megváltásában, 's mint finantzférfi különösen kitüntette magát. Pártolá a' Necker által javasolt kölcsönzést, 's erősen vitéta az adott szó' megtartását a' statushitelezőknek. Ő terjeszté elő a' híres indítványt az egyházi javak' eladására, midőn megmutatá, hogy azok nemzeti tulajdonok, 's Julius' 14. a' Mars-téren az ügynevezett alkotmányi misét tartá. 700,000 tanú' szemeláttára, kik az elragadtatás' mámorában valának, minden kerületből összegyűlt foederatusok' körében, kik ugyanazon vágyaktól lelkesítettek mint Páris, a' pillanatig hason érzeményekre gerjedt királyi családnak 's nemzeti gyűlésnek jelenlétében lépe fel az ott állított oltárra, hogy Franciaországnak mintegy jövő sorsát felszentelje és megáldja. Ő a' papoknak polgári esküjökre szavazott, de megyéjének lelkészeivel meghasonlván 's a' pápának egyházi átkával fenyegettetvén, párisi érsekké nevezettségét visszautasítá 's polgári életbe tért vissza.

„Ezután nemsokára Mirabeau' utolsó gondolatainak volt átvevője. Szoros és sokévi összeköttetésök azon naptól fogva bomlott fel, mellyben Mirabeau a' berlini udvarnak titkos leveleit eladá 's nyilvánosságra hozá, azon leveleket, mellyek Nagy Fridrik' halálának pillanatában irattak, 's azon követség alatt, mellyhez leginkább Talleyrand' közbenjárása által jutott. De midőn Mirabeau hirtelen betegségbe esett, mi egész Párist tompa rettegésbe hozá, Talleyrand kibékült vele. Leírhatlan volt a' gyűlés' lelkesülése, midőn Talleyrand szónoki székre lépe néhány órával Mirabeau' halála után, hogy megbízását teljesítse, Mirabeaunak beszédét az örököségi rend' törvényéről egyenes vonalban közölje, 's így nyilatkozik: „Mirabeau nincs többé, itt utolsó munkáját hozom önök' elébe 's az összekötte-

tés oly benső volt gondolkozása és érzeménye között, melyek' mindketteje egyiránt a' közjölét' ügyének volt szentelve, hogy önök, ha meghallgatják, mintegy utolsó sóhajait hallandják azokban."

„Utóbb a' törvényhozó gyűlés alatt követséggel bizaték meg Angliába, nemzeti szövetség' kötésére. Ez nem sikerült ugyan, Anglia azonban megígéré közönyösnek maradni. Visszajötté után tanúja volt a' trón' lerombolásának. E' bonyolódás és rettenetes következései vágyat gerjesztének benne visszamenni minélelőbb Londonba. Magányéletében tanácsadás által igyekezett használni hazájának, 's óvni a' francziákat minden hódítási kísérlettől. A' forradalom azonban mindinkább Pitt-öröb lön, Robespierre vádat tett 'Talleyrand ellen 's Pitt eleve meginté őt, hagyná oda Londont huszonnégy óra alatt. Amerikába utazott, hol két évet tölte, 's az országot minden viszonyaiban a' legszorosabban tanulá ismerni. A' mérsékletpárt' győzelme, Franciaországba 's a' tőle indítványozott nemzeti intézetbe hívá őt.

„Nagy talentumainál fogvást nem maradhatta sokáig feledésben a' kormány előtt; a' körülmények kedvezők voltak rá nézve; külügyi ministerré lön, 's egy részről a' köztársaságok' alapítása, más részről a' békekötések és alkudozások jóslani látszának, hogy Europa egészen elismeri szabadságunkat 's nagyságunkat. Azonban a' directorium a' forradalom' fényes diadalának ellenére is, sokkal gyöngébbnek mutatkozeék, hogysen Talleyrand hitelt adott volna tartósságának. Ó ámtások nélkül szolgált neki 's pillantása, melly élesebb volt minden másénál, Olaszország' látkörén már feltűnni látta bizonyos követőjét. Jól tudá, hogy az ember' képzeletének lelkesülésre van szüksége, 's hogy különösen a' francia képzeleterő sokáig nem nélkülözheti azt. A' közönyösségben maradni nem akaró nép kénytetik valamibe vagy valakibe vetni bizodalmit, hiedelmét. Mivel mostmár nem hívének az eszméknek, átlátá Talleyrand, hogy személyeknek fognak hinni. Megismeré az új míveltség' őszpontosulását a' fiatal tábornokban ki már fényes harci dicsőséggel volt koronázva, a' harcznak azon tanodájában nevelkedve, mellyből nagy férfiak jönnek ki, rendelkeznek az emberek felett, alkudoznak kormányokkal, intézkednek gazdagok' sorsáról, 's a' legborzasztóbb szükségben megerősítai tanúlják az uralkodást magok felett. Midőn Napoleont a' directoriumnak Talleyrand bemutatta, nem átalotta mondani: „Nagyon távol lévén félni attól, mit tán dicsvágyának nevezhetnének, inkább érzem, hogy egykor megeshetnék kérelmekkel járúlnunk elébe."

„Ő segíté behozni a' 18-d. *brumaire*-t, 's azon rendszerhez csatlakozéék, melly újra visszaállítá a' társaséleti rendet. Mint

külgügyi minister, hizelegni 's javasolni tudott az első consulnak; behatott különbféle terveibe és elősegíté a' vallási kibekülés' befejezését az egyházi egyezés' alkudozása által. Ekkor felhatalmaztaték a' pápától visszalépni a' polgári életbe.

„Az első consul' élete elleni titkos merények azon tette bírák őt, melly herczeg Enghien ellen követtetett el. Bele volt-e avatva Talleyrand e' gyilkos visszatörések' titkába, vagy munkált-e a' herczeg' elfogatására, nem tudva, mi sors vár reá? semmi sem tanúsítja, hogy tanakodásra szólíttatott volna e' véres tett iránt, melly különben is ellenkezők természeti jámborságával 's mérsékletével. De megegyezett a' népjog' egyik szent elvének megsértésében, 's ha boszú és elkeseredés elragadák a' consult, a' külgügyi ministernek mégsem kellett volna félreismerni köteleességét!

„Midőn Napoleon császárrá tevé magát 's a' háború újra kiűtött, Talleyrand egy political rendszer' tervét terjeszté elébe, melly rendszer Franciaországnak tartós békéjét czélzó olly módon, miszerint Austria nagy kárptörások által a' Dunánál tartomány veszteségeiért Olasz- és Németországban, szomszédá és Oroszországnak vetélytársává, Franciaországnak szövetségesevé tétessék, Angliát gátolja szövetségeseket szerzhetni a' szárazon, 's Oroszországot kényszerítse Ázsia felé fordúlni, hol nemsokára összeütközésbe jövedne Angliával, míg az europai szárazon századig tarthatna a' béke. De e' tervet nem helyeslé a' császár. Napoleon folytonosan azon csapásban haladt, mint eddig cselekvék, a' nélkül hogy részére nyerte 's megsemmisítette volna a' meggyőzött félt. E' pont feletti nézetnek különbsége azonban nem gátlá Talleyrandot, hogy ministere ne maradjon Napoleonnak egész a' tiltsi békekötésig. De e' fényes pillanatban megszűnt vezetni Napoleon' diplomatiáját — ekkor már ki is fáradhatott olly szerep' vitelésben, mellyben mérséklete gyakran áldozatokra látá kárhozattva magát, vagy pedig ezt gondolhatá magában: A' hanyatlásnak és süllyedésnek azon pillanatban kell kezdődnie, hól a' legmagasabb tető eléretik. Ekkor még harag nélkül váltak el egymástól; de midőn későbbben Talleyrand Napoleonnak Spanyolország 's más rendszabályok elleni vállalataira ocsárlását kimondá, elhidegülés 's elkeseredés lépett közikbe. Talleyrand az orosz táborozásnál Napoleon' szerencséjének végét mintegy nagyon hamar bekövetkezőnek látá.

„Midőn Napoleon győzött, 's nem tartóztatá fel az ellent, kitette magát, 's mégsem találta halálát, leköszöne, mint korábban kinyilatkoztatá. A' császári drámának e' bonyolódásánál Talleyrand újra megjelenik a' színpadon 's fő szerepet játszik. A' kormánynak tagjaiból 's a' fő hivatalviselőkből egyedül maradt Párisban, midőn az idegenek győzelmesen nyomultak be,

„Ki mindig csak egy véleménynek 's mindig egy ügynek volt embere, az ügy' buktával félre vonúl 's gyászába burkolja magát; de ha az ember számos forradalmokon ment át, a' kormányokat csak úgy nézi mint a' hatalom' 's tekintély' mülékony alakjait, ha megszokta csak addig tartani becsben azokat, míg magok erejétől bírják fentartani magokat, az események közé veti magát, hogy legczelirányosabban használja azokat. Talleyrand nem hódolt annyira a' császári uraságnak, és nagyon megszokta a' viszonyok szerint intézkedni, hogysen gondolkoznia kellett volna. E' szerencsétlen pillanatban három tenni való volt: Kormányt létesíteni, intézményeket alapítani, egyezésre lépni.

„Talleyrand palotájában fogadá el Sándor czárt 's nála, és a' szövetséges uralkodóknál ügyállásának alkudozója volt. Először Franciaország' igazgatása felett tanakodának. Sándor ingadozott kormányletétel 's a' Bourbonok' visszahelyezése között. Talleyrand nem látván alkalmasnak hogy gyermek lépjen a' megbukott atyának császári trónjára, az utóbbiak iránt hátrózá el magát, kiknek azonban régi hatalmukat a' nemzeti jogok' gyakorlata 's a' nyilvános szabadságnak biztosítása által akará korlátozni. A' név szerint kedvezményes, elfogadott charta, mely nem egészen elégíté ki követeléseit, nagyobb részint az ő munkája volt. A' külfölddel arányosan kedvező békekötést eszközölt, kedvezőbben, mint Napoleonnak több győzelme után ajánltatek.

„Mint külügyi ministere 's felhatalmazottja Franciaországnak a' bécsi congressusha ment. Meggyőzött 's lealázott országnak lévén képviselője, helyzete nem látszék olly kedvezőnek, hogy a' négy nagy hatalom tetszésének ellenszegülhessen 's Franciaországnak állást nyerhessen a' congressusban. Az erőt, melyet kormányától nem méríthete, önmagából méríté. Mint minden politicus, körülmények szerint változtatá eszközeit, de ő megszokta elvekké emelni eszközeit. Így minden helyzetre elméletet készített magának. Ezen elmélet vezéricsillagúl szolgált neki. Ekkor a' legitimitas (törvényszerűség), elméletét találá fel. Evvel jelent meg Bécsben. Ezáltal reménylé legyőzni 's kizorítani Európában az erősbek' jogát, melyet a' győztesek fentartani akarának.

„Talleyrand nagy küzdelemmel beavatkozást eszközle magának a' vezérlő választmány' munkálatába, mellynél elejénte csak a' más négy hatalom üle; ben lévén egyszer, Austriát, 's Angliát Porosz- 's Oroszország' igényei elleni nehézségeikre, kétségeik' erősítésére, 's valódi szabadkozásra tudá bírni, 's e' szabadkozásból meghasonlás keletkezék a' négy hatalom között. Sándor ezt mondá róla: Talleyrand XIV. Lajos' ministerét ját-sza itt.

„Poroszország hiába kínálá a' szász királyt a' Rajna' bal partján fekvő tartományokkal kárpótlásul; Talleyrand lekötelve útasításai által mellőzé e' javaslatot, 's ez hiba, tetemes hiba volt. Azonban mégis sikerült neki felosztani a' hatalmakat annyira, hogy háború' esetében Francia-, Angolország 's Austria között titkos egyezés és szövetség kötöttetett.

„Ekkor Napoleon hirtelen elhagyá szigetét, a' seregnek hadvezérét, Franciaországnak császarát bemutató. Az új veszély véget vete minden meghasonlásnak; a' szövetség megújított 's Napoleon száműzetett. E' rendszabályok, melyekben Talleyrand résztvón, nélküle is elhatározottak volna; de mindig sajnálatos marad, hogy ő mint francia részt vett abban, miután berontást vontak magok után Franciaországba. Vannak eredmények, melyeknek mindenek felett kell állaniok; clevelandek, melyek nemesebbek minden jognál, 's igazabbak minden rendszernél. A' haza' függetlenségének előbbvalónak kell lenni a' kormány' formájánál 's a' pártok' érdekeinél.

„Napoleon csüggedve harczolt Europa ellen 's meggyőzött. Franciaország elveszté a' waterlooi ütközetet, 's Europa másodsor lépteté trónra a' Bourbonokat, mely körül azután seregeit táboroztatá hogy azok oltalmul 's örökösül szolgáljanak annak. Talleyrand jóvá tenni törekedett a' nagy csapást 's akará hogy nagyobb szabadság nyujtson kárpótlást Franciaországnak az új csapásért. Már Bécsből XVIII. Lajosra hártá a' hibákat, melyeket az ő kormányának rovának fel, 's visszatérte után valósítá javaslatát. Kieszközlé a' cambrai rendelvényt, mely szabadelműleg fejtegeté 's terjeszté ki a' chartát; de e' visszatérés a' forradalom' eszméihez nem tartott sokáig. Alig hogy trónjára lépett XVIII. Lajos, a' ki költözöttek' pártjának elkeseredése tört ki, 's az idegenek követelésekkel állottak elő. Talleyrand a' leghathatósabb, legerősebb szónoklattal szegült az utóbbiak ellen a' köz jog' elveinek minden felhívásával; — de hiába. Nem volt többé támasza, pártolója, mint Sándor cárban egykor. A' hatalmak' jegyzékének (note) átadása után négy nappal, három múlva válasza' átszolgáltatása után Talleyrand odahagyá ministeriumát, két hónappal előbb azon veszélyteljes egyezés' megkötésénél, mely Franciaországnak két milliárdba került 's többet vett tőle el, azon nyereségnél, mint a' mellyel 1814. földbirtoka nagyított.

„Ezen időtől fogva Talleyrand semmi tekintélyben nem volt többé a' tanácsban 's a' restauratio' ügyeiben. Politicailag elvált attól, más fél év múlva, miután megalapítá azt, négy év múlva, miután újra beiktatá. Tizennégy évig udvari méltóságban éle, de minden hatalom 's befolyás nélkül. A' szabadelmű ellenzékhez tartozék, és salonokban annak szolgálatára fordítá minden törekvését, 's a' pairek' kamarájában mindazon tekintélyt, melly nevéhez 's tapasztaltságához csatlakozék. Hatalma-

san védé a' sajtószabadságot a' censura ellen, a' sajtóügyben a' jury' fentartása mellett nyilatkozáék 's kárhoztatá a' forradalom-ellenes berontást Spanyolországba.

„Eljött a' nagy pillanat, melyben az 1789-ki nagy forradalomnak be kelle fejezetnie. Olly kormányynak kelle létesülnie, mely az előzmények' különbféle elveit elsajátítá, de szenvedélyeitől szabadon, függetlenül tartá magát; mely 1789-dik évtől a' szabadságot és egyenlőséget anarchia nélkül, 1800-tól a' rendet önkény, 1814-től békét félelem nélkül kölcsönzött, a' múlttól uralkodó házat, melyet a' nemzeti elszántság tartott meg, a' jelentől annak eszméit, melynek értelmes vezérletet és irányt kellett adni. Ennek kelle kifejeznie az 1830-dik év' célját, feltételét, szabályát és erejét. Talleyrand az új kormányhoz csatlakozék. Hasznosnak ítélvén a' békét az újonnan támadt szabadságnak szabályos haladására nézve, nagy hatállyal járult segélyével annak megtartásához, mint franciaia követ Angliában; a' két ország között szövetséget kötött, melyhez Spanyolország és Portugallia járultak. Ezután örökre lelépett a' világ' színpadjáról, 's a' tudomány' békés szent csarnokában végzé eseménydús, forradalmoktól rongált életét 's megholt nyolczvannéggy éves korában.

„Vele egy erős, hatalmas szellem költözött el, a' régi francia szellemek' legfényesebb maradványának egyike; végső nagy nevezetessége a' forradalomnak. Sokat köszönt születésnek, még többet, önmagának. Minthogy a' becsvágy már gyermekégtől fogva reményeket tárt ki előtte, 's fő segélyforrásul maradt neki, megszokta alárendelni az erkölcsi szabályt a' politicai haszonnak. Ő általában szellemének számítása szerint intézkedék. Uralkodói kívánatokhoz alkalmazá magát, engedékeny volt parancsoló viszonyok iránt. Hajlott, simúlt a' különbféle hatalmakhoz, de nem kötöe magát azokhoz; szolgált azoknak, 'de nem áldozá fel magát egészen azokért. Ő *szerecsével* vonúlt vissza, mi a' kormányoknál egyjelentésű az *okosság*gal és *bölcsességgel*. Visszavonulván, nagy érdeme volt előre látni, mit nem sokára azután az egész világnak akarnia kellett, 's azután eltökéltséggel cselekedhetni, miután türelemmel vártakozott. Örömet veszté az időt, hogy annál jobban ragadja meg az alkalmat, meggyőződén, hogy a' dolgok' természeti folyama inkább nyújtja az alkalmat, mint az elme kigondolná, 's az akarat megszerezhetné azt.

„Senkit sem hánta meg. Ellenségei ellen csak elmés szavakat és ötleteket használt fegyverül. Számos évü barátságot tartott, 's kik közelebe jövének, mindnyájan lekötöttek kelleme, 's lebilincselöttek jósága által. Mindenről legfinomabb tapintattal ítélt; örömet elbeszél, 's elbeszélései annyi bájjal bírtak, mint szavai jelentőséget víttak ki. Arcznlatata, mely

minden eseménynél mozdulatlan maradt, tekintete, melyet a szerencse nem változtathatott, élénkültek ha a 18. század' szép napjairól 's az alkotó gyűlésnek nagy munkálatairól szólt. Valamint a nagy nemzedék, melyhez tartozék, úgy Talleyrand is teljes szívéből szereté hazáját, 's mindig megtartá ragaszkodását fiatalságának eszméihez, az 1789. évi elvekhez, melyek nála az eseményeknek és szerencsének minden változatait tülelék. Minden tartózkodás nélkül beszélgetett a kormányokról, melyeknek szolgált 's melyeket elhagyott. Sokszor mondá: Nem a kormányoknak, hanem a hazának szolgált ő, azon political alakban, mely neki pillanatban legalkalmasabbnak látszott, és Franciaország' érdekeit sohasem akará feláldozni egy teljes hatalmú' édekének.

„E' nyilatkozást tevé political életéről 's viszonyairól. De bár mily szolgáltatokat tegyen az ember hazájának, ha magavi-seletét mindig körülmények szerint intézi, jobb hosszadalmas forradalomban csak egy ügynök élt, 's a' történetben csak egy szerepet vitt legyen érdemesen 's nemesen az ember. —

E' vázlatot 's jellemzést ellenképül lehet tekinteni ama', Sand György' tollából Talleyrandról (Le Prince) ugyanazon folyóiratban (Revue des deux Mondes) négy évvel ezelőtt megjelent értekezésnek, mely épen olly különösen kiemeli a' nem kedvezőt Talleyrand' jellemében, mint e' jelen a' kedvezőt. Sand értelmében egy fiatal német író is jellemképét adá e' nevezetes férfinak, melyben őt hitszegőnek, feslett embernek, játékosnak, elméncznek, 's hasonpoliticalszerü kalandornak festi, ellenben a' Mignettől követett 's kiemelt *történeti* vonal a' történetbe igen nagyon bevágó politicusnak életében az elmésségek, ellentételek 's goromba kitörések miatt feledtetik 's mellőztetik. Az ember senkiben sem roszalhatja az erkölcsi felboszankodást 'Talleyrand' cselekvésmódjainak 's életének sok oldala miatt, de az elmésség Talleyrand ellen, ki az egész világot tülelméskedte, tompa fegyver és Mignet történetíró sokkal jobban érdemli köszönetünket törekvéseért, kimutatván 's szemléltetvén velünk pártolójának cselekvényeiben a' következetességet, habár ez nem sikerül is neki általában, 's önmagának illy következetességü 's rendszerü ítéletet nem lehet nem mondania. Azonban jegyezzük meg, hogy Mignet hőisében egészen politicust és számolás' emberét tekintvén, indító *okairól* 's *érdekeiről* mint embernek, benső személyiségéről nagyon keveset, 's kibéküléséről az egyházzal épen semmit sem mondott, 's ki nem elégti azokat, kik a' történetben fellépő férfiakat nem pusztá *cselekvőknek* (acteurs) tekinték a' kor' drámájában, hanem mint *jellemeket* is vizsgálták, tanulták, 's a' történeti érdekekkel lélektani erkölcsit is kötnek össze.

Blatt. zur Kunde der Lit. des Ausl. (Nro 79. 80. 81. 82. 1839.) után,

F. S.

TUDOMÁNY TÖRTÉNET,

Schillers Leben. Geistesentwicklung und Werke im Zusammenhange. Von Dr Karl HOFFMEISTER. Stuttgart, b. Balz. Erster Theil 1838. XII u. 320 S. 8-o. Ára 1 frt. 15 kr e. p. *Schillers Dichtungen nach ihren historischen Beziehungen und nach ihrem inneren Zusammenhange.* Von H. E. W. HINRICHS. Zweiter dramatischer Theil. 1. Abtheilung. Leipzig b. Hinrichs. 1838. LXXVI u. 248 S. 8-o. Ára 2 frt 30 kre. p.

A' philosophiai kiképezés' mélysége 's az öszves valóságig lett kiterjedése által mindinkább alkalmas lön, a' valónak különbéle ágazatait megfejteni. A' német philosophia' halhatatlan teremtője Kant, a' való, szép, 's erényesnek, az emberi szellem' lényére alapított biztos ismertetét alapítá meg, melly folytonos kifejlésben a' valóság' megismerésére nézve igen jeles eredményeket okozott. Jelenleg a' művészet' körét akarjuk kiemelni. Az aethetica, mint önálló tudománynak kifejlése a' legújabb német művelődési korszaknak tulajdonítható. A' philosophia' legújabb rendszere e' részben kétségtelenül legterméknyebb, legjelesebben működött 's minden e' körbeni további átalakulásoknak alapja lön. — Ezen legújabb művelés' szellemében egyes művészeti szakok' érdekes kidolgozásaiak jelentek meg; de kivált a' költészeti remekekre fordult az ész' működése, 's itt mindenek előtt két classicai költő, Schiller, és Göthe-re. Azon időszak, mellyben éltek, működtek, teremtettek most már bevégezettnek tekinthető, 's azért érdemeiknek előítéletnélküli való méltánylásuk lehetőségessé lön. Azon korban, midőn e' legnagyobb két költőnek műlékony emlékeket szándékoznak emelni, az örökre fennállókhöz fordúlunk, mellyeket munkáikban minden idő, minden nemzetre nézve önmagoknak emelének; mélyebben nyomúlunk tartalmukba, örökös foglalatjok, 's jelentőségüket nem csak egyes nemzet', hanem az egész emberiség' javára szolgálóknak nyilatkoztatjuk ki.

Ezen művek' szemlélése, kivált hatalmas forrongási korszakunkban, sok tekintetben igen jótékony. Illy hősökben nem

csak a' nemzet, 's emberiség' szelleme talál útmutatókat, szellemi 's erkölcsi erősödést, 's emelkedést; (melly értelemben Schelling a' müncheni tudományos academiában Göthe' halálakor mondott szavainak jelentőségük vagyon) hanem e' két költő' személyének, személyes viszonyainak egybehasonlításukban valami oly nagyszerű, egyszersmind lealázó, 's magasztaló fekszik, hogy fenséges alakjaik Istenek' szobraiként emelkednek szemünk előtt. A' barátság' legmélyebb értelmét tanusíták szóval 's tetteikkel, mit az őskor' egy hőlce így fejez ki: „Nem azért szeretem a' szépet, mert szép, hanem mivel segédem a' szépnak teremtésében.“ Milly magasabb célja is lehetne a' nagy lelkek' barátságának, mint hogy egymást az ember' eszméjében alapított tulajdonok' megismerése, 's kifejtésében kölcsönösen segítsék, önmagokat, 's az emberiséget valójuknak igaz, nem haszonleső, valódi isteni élvezetével gazdagítsák? 'S mint tevé ezt a' két férfiú! irigység nélkül istenekként csak arra törekcsenek, hogy mindegyik azzá legyen, mi természeténél fogva lehet, azon meggyőződésben hogy egynek létele által a' más' létele is ugyan azon arányban előmozdítatik. Összefügg ezzel nagyszerű szerénységük, 's tulajdon tökéletlenségüknek megismerése,

Nem csak e' két költő' levelezései, hanem főleg Göthének Eckermannali beszélgetései tanusítják ezt, mely beszélgetésekben az agg Göthe magasztos, méltóságos alakban tűnik elénkbe.

Az előttünk lévő műk a' legjelesbek közé számíthatók, mik Schiller felől ez ideig irattak. Elv, 's modorra nézve két ellenkező szempontból indulnak, 's mint látni fogjuk a' tudományra nézve épen ez nagy nyereségként tekinthető — mert egynek egyoldalúsága, a' másik által mindenhol kipótoltatik.

Hoffmeister e' ként ír Schiller felől: „Schillernek első korszaka ifjú természeti költészet' szaka. Első drámai zsengeit a' költő megsemmisíté; Iyrai kezdet műveiben, mint ön maga megvalja Klopstocknak rabja. A' kolostori magány a' költőnek nem adott költői anyagot, hanem a' határtalanságig ragadá, nem volt még élettapasztalása. Fáradozva, mesterségesen könyvekből kellett készülnie, 's így történt, hogy reánézve eleinte mindjárt a' költés nem könnyű játék, hanem fáradszó munka volt. Schiller' ifjusági barátja egy helyen, ezen költői sajátástgot nyilván kimondja. Ebből fejthetni meg költészetének komoly, szigorú jellemét. De a' képzeleterő határtalan országának téreiberni hilyongás természetének sajátja volt, 's mennél inkább táguilt az álmodott kör, annál kevésbé elégité ki őt' a' jelennek csekélysege. Érzé, miként lelke a' valóság' honából mintegy száműzetett: ábrándozva, elmélkedve mezőt kelle szereznie, melyet eleinte polemiailag tevé ellenébe a' valódi életnek, utóbb

terjedettebben, tisztítva salakjától önálló, tiszta eszmevilágga képezé.

Korán, 's még korábban fejlett ki e' költőnél a' gondolkozási erő, mint költői elméje. Ennek oka a' katonai intézet volt. Kötteményeit kivívni mintegy meghódítania kellett; költészete kitünő értelembeni elmélkedés vala. A' szigorú nevelési rendszer által okozott ellentörekvés felébreszté akaratjának erejét. Ezen növekedő akaratserénység, megfosztva minden külső hatáskörtől, megszoká önképzeteit kidolgozni: 's mi más a' gondolat, mint képzeinknek akaratunk általi törvényszerű kidolgozása? Schillernek szellemi érdeke erkölcsi, vallásos vala, 's ezen tárgyak gondolatinak egész életére fenmaradó irányát korán meghatározzák. Gondolkozásmódja philosophiai lön, 's a' philosophia kétségek' szülöttje.

Bármennyire vallásos volt is eredeti kedélyiránya, 's bármint kijelentett ezen mély vallásos érzet vasárnapi reggeli imájában melly 1777-dik évben jelent meg, az egyszer felébredett vizsgáló szellem az örökül nyert vallásigazságokat huzamosan feltétlenül nem fogadhatja el. 1776 és 1777 vagy 1778 között Schiller' életében nagy crisis adá magát elő, — mely igazsággal tanúsítják ezt philosophiai levelei — bizonyítják, mikent philosophia szintügy, mint a' költészet kezdettől mindjárt valódi szívügyek valának reá nézve. Gyulának Raphaelhez irt leveleiben Schiller ön kétségeit, tévedésit, gyötrelmeit adja elő; 's mig ezen crisis kiállotta, kedélye is tetemesen megváltozott. Szabadúlva a' szorongást okozó tényleges tantól könnyebben emelkedék keble, érzetei szabadabb irányt vettek, lelke akadály nélkül szabadon szalngott a' mindenség, a' képzet világ felé, 's ezek az érett szellem előtt végetlenséget táranak ki. — Minden eszméje a' szabadság iránti lelkesedésnek diadalát tanúsítja; mi benne emberi volt, istenivé változott. Utóbb azon nemes, szép emberiség a' Schiller világ' isten alakjai mellett ismét önállólag tűnik elő; a' crisis siettetett Rousseau', és Voltaire' korán kezei közé akadt munkáik által.

Kétségkívül Schiller' önelmélkedésének oka a' szabadságvágyban kereshető, melly azonban arra önelmélkedés által tökéletesített, 's eszméileg megalapított. Az első philosophiai munkák alkalmasak voltak arra, hogy őt' világosságba helyezve mérsékeltté tegyék, mig az első költők' költői ösztönét felébreszthették, de korlátozni nem tudák.

Schiller' drámai műveit Hoffmeister e' ként itéli meg: Az elsőket, t. i. Haramiákat, Fiesco, Ármány és szerelmet igen helyesen tekinti az ifjú Schiller' erkölcsi elkedvetlenedéséből származott, 's csak különbféleképen módosított, a' fenálló való ellen intézett kitéréseinek. — Ezekhez mérve Don Carlos mintegy célja a' különbféle utaknak. Azokban rombol, tisztít,

ebben az emberi létnek új építményét akarja alapítani, 's tökéletességre vinni. Ott látszik a' harczen fenálló viszonyok ellen, itt harczen kitűzött eszmék mellett. A' három tagadó (negirend) tragoedia megszaggatja szívünket, 's erkölcsös kifejlésük' daczára szellemi érzetinkben fájdalmas sebet hagyynak; Carlos ellenben magasabb körökbe varázsol bennünket, a' testvéri szeretet, a' polgári szabadság' földi édenébe. Schiller' két alapöztöne, a' szabadság, 's szép emberiség közül a' három első drámában majdnem kizárólag csupán az első működik, Carlosban ellenben mind a' kettő egyesülve. Ezen tragédiában igen helyesen festett egymást pótló szülők vannak; parancsoló atya, 's gyengéden szerető anya. 1. k. 292 l.

Itt azon észrevételt kell tennünk, miként szabadságot az emberiségtől annyira nem lehet elválasztani, mint Hoffmeister tevé — 's Schiller sem választá el annyira, hogy három első tragédiájában majdnem csupán csak az első hagyná működni. Nem emberiség-e az, midőn Moor haramiavezér a' prédának őt' illető részét árváknak ajándékozza, reményteljes ifjak' kiképezésükre fordítja? — Vagy ha az embertelenségnek, rossz ügyvédek, vagy ministerekben, kik szomszédjuk, hüksát magasságuk' lépcsőjéül használják, 's árvák' könnyei által emelkednek hatalmukra, a' papokban, kik az inquisitio' eltörlésén siránkoznak — hadat izen? Fiesco, Ármány és szerelemben nem tűnik-e mindenhol elő az emberiség? Hiszen maga Hoffmeister (186. l.) mondja; hogy az utóbbi drámában a' természet' embere, status' emberével, az emberi természet' felvett szokásokkal, érzemény, valóság, 's erkölcs, a' tettetéssel, ármánnyal, általában minden jeles, szép, mit az életben látunk ellentétbe helyeztetik azzal, mi isten 's az ész előtt üres, nemtelen 's rossz. — Nincs-e mind a' négy drámában harczen a' fenálló viszonyok ellen, 's kitűzött eszmék mellett? Don Carlosban a' fenálló viszonyok elleni harczen csekélyebb-e mint az előbbi műveknél? Nem léteznek-e határozottan ugyanazon eszmék a' három drámában, mellyek Don Carlosban kétségkívül tetőpontjukat érték el? Hiszen maga Hoffmeister Fiesco' jellemét Posa előzményjének mondja, ki ott kezdi, hol amaz végező. Nem működik-e Posa' jelleme Moor haramiában, Ferdinánd, lady Milfordban, kik a' szabadság' 's emberiség' határozott eszméjét személyesítik, a' fenálló rendszer ellen? Hoffmeister szerint Ferdinánd a' költő' lelke szerint alakítatott. — Büszkeség, dicsvágy, a' lélek' szabadsága felvett szokások ellenében, nemes lélek — ezek alaptulajdonai. Nem kitűzött eszmék ezek? Don Carlosban látszik a' harczen fenálló szokások, inquisitio és politicalai zsarnokság ellen, 's csak ha ezen zsarnokság megtöretett, reménylheti Posa, hogy ideálja méltányoltatni fog. Hoffmeister' megjegyzése, miszerint Don Carlosban igen jelesen

egymást pótló szülék, parancsoló atya 's gyengéden szerető anyja festetnek, majdnem gúnyként hangzik.

Hinrichs a' haramiáktól ármány és szerelemhez fordul, azután Fiesco, 's tovább Carloshoz. Véleménye szerint a' haramiákban az ideal, 's valóság közötti ellentét egyszerű; család és status két extremum, család, és status szerinte viszálykodásban vannak. Ármány és szerelemben pedig egy statusban két család van egymással ellenkezésbe helyezve. Ez Hinrichs' véleménye; de egészen hibás. A' haramiákban nem a' család viszálykodik a' statussal, — hanem egyes egyének a' valósággal, t. i. család, status, vallás és erkölcsiséggel. A' szabadság igen tagadó formában tűnik elő; mint függetlenség minden létező viszonyoktól, mind ezek elleni ellenségeskedés, 's ünnepélyes harczüzenet. Csupán családjávali egyenletlensége okozá, hogy Moor Károly haramia vezér lőn. Az első felvonás' 2-dik jelenetében hevesen kikel a' fenálló valóság, 's benne elnyomott elaljasult emberi természet ellen. — De nem csak az emberi társaság aljasult el, hanem a' család is. A' vér, 's a' hús önmaga ellen dühöng, a' természet' lánczai elszagattvák; atya, fiú, testvér és testvér egymás ellen lázadtak; nincs többé semmi szent. Illy hangulatban látjuk Moor Károlyt a' 2-ik jelenet' végével bátyjától kapott levéllel kezében. Van ittēn fokozat is: Az emberek' megvetése melyet a' jelenet' elején érte gyűlölséggé növekszik; az utolsó láncz, mely őt az emberi társasághoz csatlá, — a' családi láncz — eltépetett; a' való elleni viszálykodása, 's ellenségeskedése gyűlölséggé, harczüzenetté alakul. „Olly mondhatlanul szeretém, miként fiú soha nem; ezer éltet áldozok vala érte. Ha! ha valaki kardot adna kezembe hogy égően sebzéném e' kígyófajt! ki megmondaná hol kelljen éltök' szívet keresnem, elzuznom, semmisítenem — legyen barátom, angyalom, istenem — imádni fogom!“

Hinrichs, ezen a' dologhoz tartozó nyilatkozás mellett iskolájának sokkal dúsabb dialecticáját találhatta volna; mi Schiller' magyarázásakor hihetően fő célja volt. — Hogy a' haramiáktól ármány és szerelemhez, azután Fiescohoz fordul, igen menthető. Itt az eszmék' sorát a' történeti rend elibe helyezheté. Mert a' haramiákban látható, az emberi társulaton kívül, ugyan ezen társulat ellen indított harcz, ennek körében, jelesen a' polgári társulat körében ered; sőt mondhatni, miként a' status felett itten privát viszonyok uralkodnak, 's annak érdekei 's célja, ezek' hasznosító érdek' 's céljainak áldoztatnak fel. Itt egy család a' másikkal surlódásba, harczba keveredik, helyzeti viszonyok miatt; sőt az egyes családok' hasznosító érdekei, 's céljaitól függenek a' polgári társaság' 's a' status' érdekei. A' kormányzó, 's az uralkodó csak eszköz minis-

terei' s kegyenczeinek kezükben; Fiescoban ellenben közelebb; közvetlen átmenet látható Don Carloshoz.

Mi az egyes tragédiákat illeti, Hoffmeister megmutatja, miként a' haramiák' külső indítóokuk a' Károlyiskola' szigorú rendszerében kereshető; sőt, állítása szerint Schiller önvallosása is tanusftá ezt; a' benső indítóokot inkább a' szerzőnek egyéni, mint pszichologiai körülményeiben keresi. Ennek ellenében Hinrichs igen helyesen az általános világszerte ismert indítóokot emeli ki. A' szabadság' eszméjét látja benne, midőn világtörténeti értelmében Némethonban, 's kívülc mindenütt terjedett, 's ösvényt töre magának. Ezen szempont ugyan Hoffmeisternél sem hiányzik, de nincs olly élesen, határozottan kiemelve; másként a' 72. l. kimondott nézetek lehetetlenekké válnának. A' haramiákban az emberi természetnek legjogtalanabb, gonosz álláspontjából harczüzenetét látjuk a' fenálló valóság ellen; Schiller' szabadság idealja tehát a' haramiákban, legalacsonyabb, legrosszabb, legmegvetőbb formában tűnik elő; — t. i. mint függetlenség a' törvénytől, 's általában az emberi társulat' fenálló rendétől — nem még, mint későbbi drámáiban ez, vagy azon formától. Így szól erről Hoffmeister is 72. 294. lapon: „Azok, kik a' társasági élet' épületét elzúzni akarták, mind addig gonosztevőknek tekinthetők, míg Schiller új ideal dolgok' rendét teremte képzetében. Fiesco sem vétkes még, de Posa és Carlos valódi szentek. A' világ, melly a' haramiákban romokra zúzatott, Don Karlosban ideal alapon újra emelkedik.“

Igen helyesen jegyzi meg Hoffmeister, hogy a' meztlen természet' előadása utáni törekvés összefüggésben áll ezen emberek' óriási nagyságukkal, 's az egész mű' collossumával. Schiller' szabadságvágya, 's tüzes képzelőtehetsége a' korlátlanság, az indulatosságig szárnyalt, scenmi élet' tekintete nem köthető, nem határozható. A' magasztos szellem finomabb műveltség által nem korlátozva a' végtelenségig tévedett; nagyságát a' terjedelemben keresé; mielőtt a' benső értékben tanulta keresni.“ 73. l. Ha ezen szempontból kell a' haramiákat 's általában Schiller' első műveit tekinteni, azon szemrehányás, mellyel Hoffmeister a' haramiákat 84. l. terheli, magától elenyészik. — Ezen bizonytalanság, 's ellenmondó nézeteket itt, 's más helyeken mélyebb philosophiai alap' hiányjának tulajdoníthatni. A' szerző hihetően abban keresi előadásának jelességét, hogy semmi határozott philosophiai alapot nem vőn; 's azt véli, miként így helyesebben, tartózkodás nélkül foghat itelni. Ez azonban öncsalás — mert minden szellemi szemlélődésnek csak határozott philosophiai elv lehet alapja, melly kormányozza; 's ki philosophiai műveltséget igényel, ezzel tisztába kell jönnie. Ha Hoffmeister ezt tette volna, látná, hogy az úgynevezett egész-

seges emberi ész' philosophiája' háttérében criticali philosophia lappang, 's hogy ez őt gyakran atomistici, mechanici szemlélődésekre vezérli. Például: (hogy a' haramiáknál maradjunk) egyes fő jellemeket, Moor Ferencz és Károlyét, Schiller' lélektulajdonaiból származtatja: ebben a' túlszálongó akaratósztont, abban a' túlzó ismeretvágyat látja, mellyek a' szerző' tulajdonságai, sőt Moor Ferencz' jellemét Schiller' orvosi vizsgálódásaiból következteti. Itten is a' szűk psychologiai látpontnak tulajdonítható az, hogy világtörténeti anvagi szemlélődésre nem juthat a' szerző. — Mert habár Schiller' mint egyes ember' természetéből, vizsgálódásaiból, külső élet' viszonyaiból származott motivumok valának munkáiban látható egyes jellemek' indító okaik, azt még sem lehet tagadni, hogy „Schiller a' költő' minden munkáinak benső alapjául, természeteinek szellemét, határozott műveltségi fokozatjukat, 's a' velök összefüggésben lévő hibákat szintűgy mint erényeket vevé. Ezen szempontból tekintve Moor Ferencz azon anyagiság' 's istentelenség' személyesítője, melly Franciaországban ugyanazon időben 's elvből támadott, mint Némethonban azon egyoldalú idealismus melly Moor Károly' jellemében kitünő. Ha Moor Ferencz a' költő' életében ép' olly lényeges valami volt, mint Moor Károly, ha következőleg lelkében érezé a' harcokat, a' kétségeket, miként lehet Schillerről, mint a' szerző 81. l. mondani, hogy Moor Károlyt érezé, Ferenczet gondolá?“ Ez ismét tévedés, melly hibás philosophiáján alapszik. — Sőt Hoffmeister ebben olly messze megy, hogy a' költő minden élte nézetét ezen elvből származtatja. Ha Schiller, mint Hoffmeister mondja, ön criticaliában kérdi, honnan szerzett magának a' békés, büntelen családban felnevelt ifjú Ferencz olly szívrontó philosophiát? A' szerző ez által csak önellenmondását emeli ki, melly abban áll, hogy egy részről Moor Ferenczet személyesített Schillernek mondja; ki (44. l.) „mindent magából vón, mit azon anyagi, istentelen emberrel mondatott,“ a' másíknak jellemét ellenben csak gondolá, nem érezé. Ha a' költő Ferenczet tulajdon egyéni jelleméből képezé; nem lehetne ez csupán poetai alak némelly philosophiai okoskodással vegyítve; más az, ha a' költő azon jellemet olly helyzetekben állítja elő, minőket tapasztalásból nem ismer, minőket nem érezett. Hoffmeister erre nem ügyel.

Hinrichsnek Hoffmeister előadása ellen e' részbeni ellenvetései többnyire alaposak, 's pótlásául használhatók. Hinrichs ellenkező szempontból indul ki; hogy t. i. a' költői forma a' tartalommal, azaz a' nyers, mértéknélküli, határtalan, óriási szabadságvágygal Schiller' költői kifejlésének kezdetekor összefüggésben áll, 's némi részben szükséges is: szerinte a' költő edényé alakul, mellyben a' dolog megfogamzik; 's a' költő bele

mélyed, megfélelkezik magáról; a' dolog hatalmasan alakul benne, másként műve mesterkéltség, 's nem remekmű lenne. Ezen szempontból ítéli meg a' haramiákat, 's főleg Hoffmeister' Moor Ferenczről nézetének mond ellen. Ha Hoffmeister' nézete ezen jellem felől helyes lenne, ez minden esetre nem költői, hanem mesterkéltség művé válnék. Valamint a' táj- 's arczfestőnek nem szabad a' természetet lemásolnia, hanem teremtenie kell, szintűgy a' költőnek is. Hoffmeister' azon észrevételére, hogy Ferencz' irtózatos tetteit heves indulat által kellett volna emberecsíteni, kérde' Hinrichs, vajjon a' hideg önzés nem indulat-e? A' lelki gyötrelmek, mellyeket tettei miatt később érez Ferencz, bizonyosan nem állanak (mint Hoffmeister mondja) ellentétben azon könnyedséggel, mellyel hideg megfontolásban követé el legundokabb cselekvényeit. A' költő itt az emberi léleknek igen mély oldalát tárta élénkbe. Hoffmeister kérde': Ha illy iszonyok megváltoztathaták miként előbb az emberi természetnek minden hangja elfojtva, vagy miként tévedhettek erkölcsi iszonyok az ördögi kebelbe? Erre azt válaszolhatni, miként indulatok elvakíthatják az embert, elnyomhatják emberi érzékeit, de ezek követelik jogukat, mihelyest következmények, vagy egyéb körülállások a' tettet undok alakjában tüntetik elő. Hol a' lélek' szava annyira elhangzott, hogy a' tett előtt 's a' cselekvés' percében semmi harcz, tett után fájdalom 's bánat nem létezik, — az ember vagy állatilag vadult el, vagy állattá, ördögge alacsonyul; de mindkét tekintetben nem tragikai alak, mellyben az isteninek, az emberivel fenálló harczját kell látunk. Ferencz uralkodás, haszon, boszúvágy által vakítatott el, — 's ha ezen indulatiban hideg megfontolással a' legtermészet ellenibb tetteket követi el, szint' olly hideg megfontolással okoskodva menekül a' lélek' mardosásaitól. Valamint tette előtt lélekismeretét anyagi, istentelen okoskodások által nyugtatja meg, szintűgy tette után is. A' költő tehát kezdetben nem ördöggként festé őt. Mindenütt harczban látjuk őt lélekismeretével, 's mindég sophisticai elméjével igyekszik azt elnémitani. Hogy lélekismérete tett után büntető bíróként erősebben, hatalmasabban ébredez, mint előtte midőn csak intésképen áll Ferencz előtt, igen természetes. De ő felingerlett érzetei', lélek-mardosásainak ellenükbe hideg ész okokat helyez, szégyenli felindulását, 's újra elnyomja keblének jobb szavát. Akaratlanul is lelkébe hatnak a' mardosások, álmában, mellyet előad, 's mellyről az említett modorban okoskodik. Ezen álmodig öcsésének megérkezése okozá, kibén boszuló nemesiségét, szigorúan ítélő bíróját látja közelgeni.

Milly kevésbé alaposak bár Hoffmeister' e' részbeni ellenvetései, annál helyesebben ítél a' haramiák' egyéb charactereiről — jelesen a' nőiről, — mit Hinrichs helytelenül, igen gyenge

okoknál fogva vet vissza. Fiesco felöl e' ként itél Hoffmeister: „A' haramiákban a' társaságon kívül hevesen támadtatik meg a' társulati rend, Fiescoban a' társaság' körében lényeges változások szándékoltatnak. — Vad, elvetemült faj dühöng a' „haramiákban“ terv nélkül az emberi erkölcs ellen; ellenben Fiescoban a' feladat korlátozott, — mérsékelt — határozottabb; ott az indulat, itt az ész küzd a' fenálló viszonyok ellen. Republicanismus, lelke az egész színműnek. Nem csak az indulatában megöszült Verrina, 's a' túlragadt lelkesült Bourgognino telvék ezen képzettel, hanem maga a' dicsvágyó Fiesco, 's ábrándozó neje is hódolnak Genna' előbbi szabad alkotmányjainak. A' költő Fiesco' határtalan uralkodásvágyát, ennek a' nagy polgár érzetteli harcza által nemesíti, 's a' kétszeres hűtlennel az által akar megbarátkoztatni, hogy szép feltételét, legjobb herczeggé válni, festi elénkbe. Fiesco' személyébe a' költő, tulajdon nagy politicalai jellemét helyezé, melly költői lángeszével elsőbbségért vívott. A' practicalai, vagy politicalai jellemnek két eszméje van, melly elég terjedelmes, hogy indulatait kimerítse, t. i. az uralkodási vágyat, 's a' szabadságot. Az emberi lét' illy magas pontjára helyezé a' költő hőset, 's az uralkodásvágnak győznie engedett; későbbi átdolgozásban a' szabadság' részére határozá. Fiesco Posának előzménye, épen ott végez, hol Posa kezd.“

Hoffmeister Fiescot ármány és szerelemhez illy arányba helyzi: „ármány és szerelem honi időrajz. Az ellentét sokkal érthetőbb, 's általában inkább az emberi természethez mértt, mint Fiescoban, hol csak egy alkotmányt mással kell felcserélni; 's ezért ármány és szerelem a' haramiák' új ágaként, a' hideg Fiesco ellenben Don Karlos tagadó (negativ) oldalaként tekinthető. Fiescoban nyers erőszak és uralkodásvágy a' republicai szabadság-elvvel vínak; ármány és szerelemben a' polgári élet, az udvari életnek, a' természet embere statusférfinak, általában az emberi természet a' felvett szokásoknak; érzés, valóság és erkölcs, a' tettetés, ármány és politicának; minden, mi az életben jeles és szép létezik ellenébe van téve annak, mi isten 's ész előtt üres, nemtelen, vagy rosz. Ha Schiller Fiescoban csak egyes vonásokat szőtt tulajdon bensőjéből, akkor ármány és szerelemben Ferdinand' jellemét egészen lelkéből teremte, úgy hogy tulajdon jellemét is ebből lehet tökéletesíteni. Fiescoban a' herczegi hatalom támadtatik meg, ármány és szerelemben a' nemesség, mellyel újabb helyzetében leginkább érintkezik.“

Hinrichs is megismeri, hogy ármány és szerelemben, és a' haramiákban az elv egy, abban találja a' különbséget, hogy az első drámában család és status vannak ellentétben, az utóbbiban az ellentét a' helyzetkülönbség által határoztatik meg. „A' ha-

ramiakban — így szól — család és status viszállkodának, armány és szerelemben egy család a' másikkal van ellentétben.“ Mint már említők, hibás azon vélemény, hogy a' haramiakban család és status viszállkodnak, a' második állítás tagadhatatlan. Ezt Hoffmeister jól adta elő, 's Hinrichs némelyeket csak mélyebben fogott fel, 's megalapított: például a' különbféle helyzetek' viszonyait a' család 's a' statushoz képest. Helytelen azonban Hinrichs' azon állítása, miként armány és szerelemben egy helyzet a' másikkal, melly azután törekszik, ideálja. A' polgárság nem szárnyal túl körén, hanem önmagával megelégszik, 's erényeit helyzete' jogainak ellenükbe helyezi; csak egy csekély mellékszemély, a' molnárné tesz kivételt. Ferdinand mit sem akar tudni atya által tervelt ministerségre leendő emeltetéséről, 's így szól: „Boldogságom' ideálja igénytelenül önmagamba vonul; minden kívánatom kebelemben temetvék! A' nemesség sem törekszik körén túl a' trónig, mint Hinrichs állítja, hanem mint a' statusnak alkotó része uralkodni akar. Walter elnök ezt nyilván kiemeli.

„A' két első színműben — szól Hinrichs — a' szabadság, 's az ideál csupán egyéni, önkényes (?) volt, 's hiányzott a' valóság.— Azon eszméknek még csak meg kelle valósulniok. A' status' létezésével a' szabadság is más alakot ölt; mert ha a' status az ember' eszméjében, öntudatában él, 's célul van kitűzve, csak akkor kezd érzeni, hogy szabad. A' két színműben a' cselekvő személyeknek romlottóságuk abban látható, hogy az egész mindenséget fonákságuk', önző céljuknak eszközéül használák. A' status azonban nem eszköz, hanem cél, 's következőleg a' cselekvő személyek' célja is, kiknek rendeltetésük ezen cél' eszközeivé lenni. Fiescoban már a' status kezd a' cselekvő személyek' célja lenni.“ Ez az ok, miért következteti Hinrichs Fiescot armány és szerelem után; 's e' részben polemiailag fordul Hoffmeisterhez, ki mindenütt az egyéni érdekek, 's célokat tekintti, elhagyja az objectivumokat, 's azért helyezi armány és szerelmet Fiesco' elibe, mert több egyéni érdek uralkodik benne. „Fiescoban a' cselekvő személyek' öncéljaikat már a' köz magasabb cél'nak kezdik alárendelni. A' tragiciai személyek nem önző érdekből hősök, hanem kitűzött cél' miatt, mi fellette különböző.“

Bizonyára igen nagy érdeme Hinrichsnek, hogy Hoffmeister által igen egyoldalúan pártolt egyéni szempont' ellenében az objectivumot is felhívja. De jelen esetben nézetem szerint a' dologban nagy félreértés létezik. Való, miként a' haramiakban a' szabadság, mint merő függetlenség minden fenálló valóságtól, legelvontabban tűnik elő; a' cél, mind formája, mind tartalmára nézve egyéni, a' szabadság legtagadóbb, legjogtala-

nabb; ármány és szerelemben a' cél sem nem egyéni, sem önkényes. Mert egyes osztályok' érdekük jogos és való, ha a' status' érdekének, mint célznak van alávetve. Ezen drámában, nem mint Hinrichs állítja az osztályok a' statussal, hanem egymás között vannak ellentétben; az örökös emberi természet szép, emberi érzetiben 's vonzalmiban, a' polgári osztály érdekeiben, 's céljaiban ellentételt képezve a' fenálló szokás 's álmivélés ellen, követelik jogukat. A' haramiákban az ideal épen oly határozatlan 's tagadó, mint a' valóság. Az ideal nincs ellentétbe helyezve a' valóság' ez vagy ama formájával, mint későbbi drámáiban, hanem a' valósággal általában. Ármány és szerelemben az ideal és a' valóság határozottan jogosan tűnnek elő. Idealt képez az egyszerű nem mesterkelt emberi természet, szép érzetiben, vonzalmiban, törekvéseiben; tehát az általános emberiség' jogaiban, méltóságában. — Valóságot pedig a' helyzeti osztálykülönbség képez, melly ellenségesen lép az ideal' ellenébe; de mindkettő egyiránt van feljogosítva. A' szerelem' szép érzései, a' romlatlanság, erő 's becsületesség; általános emberi erények, mellyeken az emberi társaság alapszik. — De színtolly szűkeség a' társulatban az osztálykülönbség. — Épen abban áll ármány és szerelemben az összeütközés, hogy két szerető természetes emberi érzetük által egyesítve, a' helyzet különbség miatt elválasztatik. — Mindkettő az emberi természet 's ennek a' társulatban kifejlésében alapszik.

A' dolog tehát nem úgy áll, mint Hinrichs mondja, hogy t. i. a' két első drámában a' status eszközül vétetik, de Fiescoban a' cselekvő személyek' céljuk kezd lenni. Fiesco — az ifjú — 's némi tekintetben Doria András is az egészet, a' statust nem önző céljaik' elérésére használták-e? Fiesco ugyan megismeri a' statuscélzt, határozott ismeretét mondja ki, 's oly férfinak képzei magát ki egyedül valósíthatja azt. De célja nem a' status, hanem az uralkodási vágy, mellyet önmagávali harcában a' statuscélznak akar feláldozni; de akaratját tetté alakítani nincs elég ereje. Hogy kimentse magát, a' közérdeket uralkodásvágyával ugyanosítja, minthogy nem elég erős istenien cselekedni, 's a' helyett hogy Genua' hercege a' legboldogabb polgár' helyzetével nem elégszik meg, abban keres mentseget, hogy önző célját a' statusával ugyanazonosítja, hogy herczegségét jótékonyága' kincstárává alakítani igéri, hogy a' hatalom nem mindég teremtszarnokokat.

Hinrichs Fiescotól D. Carloshoz e' ként tér által: „A' nemességnek a' statusban uralkodás utáni törekvése által, a' köztársaságnak a' monarchiához lehető közeledése tűnik ki; mert magában a' köztársasági formában, egy neme a' törekvésnek létezik a' magány uralkodási forma' után, — valamint ettől az

alkotmányhoz igen természetes az átmenetel. A' köztársaság tettelegi, való lehetsége a' monarchiának 's ezen lehető átalakulás baladása a' statusnak magasabb valósága felé. Ezen lehetőséget tünteti elénkbe a' költő Fiescoban, 's a' köztársasági formának monarchiává leendő átalakulását adja elő. Minthogy az első rendszer a' fenálló, a' status még köztársasági formában győzelmeskedik, de már hatalmasan kell vívnia lételéért, 's közel van ahhoz, hogy heczegséggé alakíttassék. Don Carlosban a' köztársaság' helyébe monarchia lépett.“

Ez igen szép, 's Hegel' elveivel nagyon megegyező, csak valóság lenne, azaz nézete a' költőnek! Ez azonban Carlosban a' monarchiát koránsem tartja magasabb statusformának, — sőt Posa Fülöp' monarchiájában nem talál mezőt eszméi fogamzására. A' királynévali beszélgetésében így szól:

„Lemondok a' királyról. Mi is lehetnék én a' királyra nézve? E' rideg földön nem virúlnak rózsáim. — Europa' sorsa nagy barátomban fog megérni; hozzá utasítom Spanyolhont; vérezzék ez addig Fülöp' kezei között.“

Pósa az új évszázad' idealját „nagy barátjának“ szívébe helyezi; a' lánczaitól menekülő Németalföldöt, tebát köztársaságot mutat neki, hol azon idealt valósíthatja. Ha Posának felhívott végzavaiban azon nézetet keressük, hogy Carlos, mint atyjának követője a' spanyol trónon, szabad monarchiát alapítani, 's így azon idealt, melyet Posa Fülöp előtt oly lángoló lelkesedéssel fejté ki, akarja létesíteni, — a' költő' elvei szerint ítélve kétségtelen, hogy nem annyira szabad monarchia, mint általában szabad status feküdt érdekében. Ez Fülöppeli beszélgetésből is látható. Ha azonban ezen szabad status' hártárott formáját keressük Posa' idealjában, bizonyosan a' köztársaságnak adta ő az elsőbbséget. Spanyolország' királya előtt ezt nem nyilatkozathatja ki, mert semmi sikert nem reménylhet. — „Wilhelm Tell“ a' költő' végdrámájában is a' köztársaság' szabadság' idealjaként vétetik. Nem tagadható, hogy Fiesco hártártalan hatalom utáni törekvésének okát a' köztársasági rendszer' aléltságában helyezi; a' régi szerkezet' benső ellentételeit igen helyesen fejté ki; de ebből nem lehet következtetni, hogy a' költő e' részben egyetért Fiescoval. Bizonyítják ezt Fiesco' önharcza, 's önmaga ellen felhozott ellenvetései. — A' költő inkább Verrinával tart.

Carlos felől Hoffmeister igen jeles észrevételeket közöl, criticája is általában nagyon igazságos; csak hogy szűk egyéni szempontja itt is ellenvetésekre vezérli, melyek alaptalanok. Ennek ellenében egyet kell Hinrichs 188. l. kifejtett véleményével értenem, azon meggyőződésben, hogy ezen tragédiát csak azon világtörténeti szempontból, melyet a' költő D. Car-

los felöli igen jeles leveleiben helyesnek mond, lehessen alaposan megítélni, 's méltánylani. Más részről Hinrichs messze megy, ha azon nyilvános hibákat, melyeket Hoffmeister gúncsol, pártolja; 's okául a' túlzott tudományt adja, melynek Schiller' leveleiben ellene mond.

Hoffmeister valószínűtlennek találja, hogy a' király Posát illy nagy nyomatú dologban megbizottjává választá. „Hiheti-e, az emberismerő Fülöp Posát, csupán merészségeért, mellyel meggyőződését szabadon kimondani bátorodik, képesnek, a' nehéz megbizatást helyesen bevégzeni? Mintha egy lelkesedett, csupán nyiltszívűsége által lenne képes egy homályos, bonyolódott ügy' állapotját napfényre vonni.“ Hogyan? Tehát a' király Posát csak ezen oldalról ismeri? Hiszen maga Hoffmeister 310. l. Posának Carlos barátjávali bánásmódját az 1-ő felvonásban, egy előrelátó tapasztalt férfinak jellemével ellenkezőnek állítja! 'S a' király őt' más oldalról nem ismerte volna? Honnan ered tehát a' méltánylás mellyben Posát részesíti, ha rendkívüli jellemét, 's tetteit nem ismeré? Nem ezek fordíták reá legelőbb a' király' figyelmét? 'S önállítása szerint nagy célok' elérésére akarja használni. — Tetteinek dicséretét Lerma, Alba 's Feria' szájából halja, 's bámúl, hogy senki nem irigylője, 's következteti: Bizonyára ezen embernek rendkívüli, vagy semmi jelleme nincsen. — Tegyük, hogy a' király őt csupán megvesztegethetlen becsülete, 's igazságáról ismeré, nem elég ok-e ez arra, hogy őt ügyében megbizottjául választja; 's nem bizonyítja-e miként környezőiben nincs mit bíznia, hogy ők kisebb, nagyobb mértékben azon hálóra kerítvék mellyet Domingo vete ki? Örvend szíve, hogy férfira talált, ki önmagába bízik, 's csak az igazságra halgat. Ezen tulajdonoknál fogva alkalmasabb a' valóság' kitudására, mint ravaszság mellett lehetne; ez nem hiányzik azoknál kik a' király' körében élnek, de épen ezért nem bízik bennök.

Hoffmeister Posa és Don Carlos között olly hasonlatosságot lát, hogy csak fokozatban állítja őket különbözőknek, 's nehezen véli megfeylhetőnek, miként szeretheté, csudálhatá az egyiket Fülöp, míg a' másikat, kivált tulajdon fiát megveté, utálta? Különös. Nem motíválta-e a' költő ezen megvetést, ezen utálatot a' király' féltékenysége által? Illy hirtelenkedett ellenvetéseket a' nagy költő ellen másként igen óvakodó elmés szerzőnknek még sem kellett volna tennie! Hoffmeister első kötetét a' tragédia feletti általános észrevételével fejezi be, mellyel Schiller' eddigi drámáit ugyan azon szempont alá vonva Don Carlost nagyobb fényben emeli ki. Bármilly elmések az egyes észrevételek, a' kifejtett alapelvek, a' régi és új tragédiára nézve, igen hibásak, igen hamisak. De itten nem akarok a' do-

logba bocsátkozni, a' második kötet' jelentésekor reménylven tehetni ezt, a' mikor kiviláglik az is, mellyik a' két szempont közül, Hoffmeister, vagy a' Hinrichsé közeledik inkább a' költő' szelleméhez, kinék elvei 's modora, mellyel a' halhatlan műveket ítélik meg, valóbbak, helyesebbek.

SENGLER után. (Allg. Lit. Zeitung Nro 54—56. 1841.)

Silvio.

Schillers Leben in drei Büchern von Gustaw Schwab. Első könyv. Stuttgart, Liesching S. Gy. könyvkereskedésében, 1840. 12-dr. 12¼ ív, Ára 45 kr e. p.

Ámbár az újabb időkben a' német nagy költő alapos és némi tekintetben jeles életrásainak hiányával nem vagyunk, az elmés és kedélydús szerző e' jelen munkáját mégis sokan örömmel üdvözlendik, minthogy, a' legfontosabbnak — azon munkák mindegyikénél sikerültebb — kiválasztása által lehetővé tette a' még némely kisszerű de jelentős jellemvonásoknak röviden és velősen történt egyesítését is.

Ez iratnak fő érdeme, mi által a' sok hasonló munka közül előtűnik, ama vallásos szellem, melly azt átlengi, és a' folytonos figyelem a' költő vallásos képződési menetére, mellynél bizonyos kegyesen vezérlő gondviselést mutathatni ki szerző mindenütt iparkodik. Szerző azt kívánja, a' vizsgálatnak bár melly álláspontjával bírjunk is, miszerint mindenben, mi arra szolgált, hogy e' férfit azzá tegyük, mivé lett, és hogy neki azon fogalomnál fogva, mellyet a' történetirat' öntudata felőle felállított, azzá lennie kellett, olly *világterv* ismertessék el, mellyet az ő egész életének menete követett. "Szerző ezt Schiller' gyermeksége idejétől Mannheimből történt megválásaig, a' meddig t. i. az első kötetke nyúlik, velős vázolatokban kíséri. Noha bíráló is ezen gondviselési nézetben hasonlóul osztzik, még sem terjeszti ő azt annyira ki, hogy meggyőződhetnek, miszerint Schillernek minden ifjusági története az ő életére kedvező befolyást gyakorolt, melly, mint más élete is, hatás- és ellenhatásból, munkából és szenvedésből volt összeállítva. Schwab ugyan így szól: „a' költő nemtője a' kül világgali háborúból, továbbá a' bűnnel küzdésből, végre saját természeti hajlamának, 's a' rajta néha csaknem erőt vett reflexionak féktelen

hatalmávali viadalból győzőleg állott elő.“ De ezzel igen sok mondatott; elég, ha dicsekhetünk, hogy nem győzetett meg, hanem teljességgel „sebesítetlenül a' viadalomból nem menekedett meg.“ Az academia, a' tapasztalások Stuttgartban és Mannheimban, némelly testi és szellemi, sőt erkölcsi és vallási viszonyban nem legjobb befolyást gyakoroltak. Schiller maga ezt igenis átlátá. Milly érzékenyen panaszkodik Reinwaldhoz irt levelében: „Kedves barátom! én talán nagygyá leheték, de a' sors korán harczott ellenem;“ 's e' mellett „gyengeségeiről és megrombolt erényeiről“ beszél. Hanem Schwab úr más helyeken a' költő' jellemére gyakorlott káros befolyását, például a' katonai intézetnek, 's a' költő' egyéb súlyos viszonyának maga is megengedi. Általában ez iratnak dicséretes tulajdona gyanánt kell említnünk az igazságszeretetet. A' költő iránti minden tisztelete mellett, kiből „valódi királyi szívre“ talál, annak hibáit sem hallgatja el, névszerint ifjusági botlásait őszintebben említi, mint közönségesen történni szokott. Ámbár Schiller' képét, mint költőt 's emberét a' tisztelet' szerelmével, minden árnyék nélkül, és mint idealist szoktuk magunknak képzelni; csak hogy a' valóság mindennél többet ér, 's gyümölcsözőbb is. Ha mi a' tisztelt férőben emberi gyengeségekre, hiúságokra, botlásokra, ellenkező érzelmek változásaira akadunk is, akkor hozzánk ő ismét közelebb van, 's annál inkább szeretjük őt. Belátunk harczó, gyakran vérző szívébe, dicső kedélyébe, 's az által, hogy ő is harczott, botlott és — győzött, az ő előképe nekünk annál áldásdúsabb leend, mert az nem lebeg már többé felettünk hideg utolérhetlen magasságban.

Szerző az irat' elején némelly eddig ismeretlen, érdekes észrevételeket közöl, nevezetesen az ő nemzetségéről is, mindazáltal nevének a' kástélyos *) bortóli származtatása, mit nevezetesen Württembergben „Schiller“ névvel neveznek, — (hogy t. i. a' költő' jóbatyja az ő nevét a' kástélyos, németül schillerbortól, melyet természetett, nyerte volna) erőltetettnek látszik. Kástélyos bor hihetőleg nem természetetik szánt szándékkal, minthogy az a' szőlőfajok' vegyületéből készül. Az ily keverék pedig az előtt gyakoribb volt, mint a' tőkefajok' megválogatása, és közönségesebb, mintsem általa valaki elnevezett volna; 's általában a' természeténynek a' természetőre alkalmazott ily átruházása kényszerítettnek látszik. Kézi mesteriség szerint elneveztetni szokás, mint kovács, takács, varga, de nem kenyér, kéve, csizma. Helytelenül hivatkozik szerző a' magyar névre, melly azon tájékon gyakori, 's mellyet ő a'

*) Tájászó; a' német Schiller, fehér és vörös, összeszedett és együtt kisajtolt szőlő leve. Fordító.

magyar szőlőtől származtat. Illy neveket, mint magyar, orosz, cseh, lengyel, német, igenis azok, kik így hivattattak, mint az illető tartományok' jövényei nyerték, vagy mert azon országokban sokáig tartózkodtak, mint jelenleg is szokásban vannak a' köznépnél illy melléknevek. Általában a' nevek néha egészen önkénytesen választatnak. De mit is változtatna a' dolgon, ha a' költő' egyik törzsatyja nevét a' „Schielen“ szótól kölcsönözendette? de ez a' szerző véleményével ellenkezni látszik. Hiszen szinte nagy férfiak neveztek így: Strabo, Pätus, melly elnevezések hasonjelentésü római családnevek.

Schiller' születése napjának meghatározásában Schwab a' minden eddigiektől eltér; ő 11-dikét fogadja el az elfogadott 10-ke helyett az 1759-dik évi novembernek; de röviden ézt jegyzi meg: „Rooschütz marbachi főhivatalnoknak tudósítása“ a' forrás' megnevezése nélkül, noha egyébként az egyházkönyv' közléseire hivatkoznia szokása. Általában még némely más eddig ismeretleneknek, vagy bizonytalanoknak tartott tényeknél, kivált az első ifjúsági történetekből elbeszélletknél, hasonlókép az autorítások közelebbi megnevezése kívánatos leendett, p. o. a' 28-dik l. midőn a' kised Schillernek az énekek' éneke alkalmával tett ezen kérdésére: „hát van az egyháznak elefáncsonthól foga?“ az atya így felelt: „néha farkasfoga van!“ Biráló hasonlókép azt hívé eddig, hogy azon átkot, melyet a' tizéves Schiller Harteneck kis várra indulatosan mondott akkor, midőn csekély pénzcsekéjeért ott tejet nem kapott, 's azon áldást, mit Neckarweihingen falunak kívánt, hol tejet kapott, Schiller nem rímekben mondta, mint Schwab állítja.

Schiller' ifjúkori versei iránt Schwab úr mégis szigorúnak látszik, valamint azon egyszerű, de kedves, igenis a' szív' bensőjéből eredett elmés versecskét, mellyel Schiller' anyja az ő férjét házasságuk' 9-dik évében (az 1757-ki év' első napján) üdvözlé, nem látszik eléggé méltányolui. Ő ugyanis abban egyedül „a' költészet' külső formájairai azon hajlamot“ leli fel, mit Schiller, anyjától öröklött. Az olvasó ítéljen, és fontolja meg azon nő' egyszerű méltóságát, 's amaz időkort:

„O hätt' ich doch im Thal' Vergissmeinnicht gefunden
 „Und Rosen neben bei! Dann hätt' ich dir gewunden
 „Im Blüthenduft den Kranz zu diesem neuen Jahr,
 „Der schöner noch als der am Hochzeitage war.

„Ich zürne, traur', dass itzt der kalte Nord regieret,
 „Und jedes Blümchens Keim in kalter Erde frieret!
 „Doch eines frieret nicht, es ist mein liebend Herz,
 „Dein ist es, theilt mit Dir die Freuden und den Schmerz.“

Legterjedelmesben, 's bíráló nézete szerint legelmésebben ítélt szerző a' haramiák felől. Ő a' költő zsengeदारabjában az összefüggést a' világ' akkori állásával mutatja meg, 's benne az idő' felelmes képét, 's a' reá közvetlen következőnek sejtés-teljes jövődölését látja.

Fiesco a' haramiáknak méltán tétetik utánok, mind a' mellett mégis egyes jeles vonások és magasztos gondolatok ismertetnek el benne. Különösen jeles végről a' visszapillantás az első korszakra.

Az annyi jeles mellett bírálót itt ott némelly sietség' nyoma zavarta meg, mit szó nélkül nem hagyhatott. Például: Schwab úr Schiller' egyik ifjúkori barátjának (Streichernek) nyilatkozását említi, mely szerint, ha Schiller kényszerítve nem leendett a' theológiától megválni, ő „magát theologussá képpezte volna, a' ki képteli ékesszólása és a' mély philosophiának a' vallásrai helyes alkalmazása által korszakot képzendett.“ — „Mi illy szerény várakozásban“ — mond Schwab úr — mely a' geniust a' predikáló, úgy a' theologiai tanító széken korlátozhatná, nem osztozhatunk. Sőt azt hisszük, miszerint Schiller ez életpályán is szellemének a' positívumrai ráillesztésével, vagy épen a' rhetorikai formával nem elégedett volna meg, hanem hogy ő ama tudományban, mint azt a' költészetben is tette, szokatlan ösvényen a' fő igazsághoz feltörekedve, mint gondolkodó ugyan azzá leendett, mivé mint költő leve“, stb. De Streicher nem várt tőle olly keveset, mint mennyit szerző vele mondat. Pontosak és hűk az ő ím e' szavai: „a' világ kétségkívuil Schillerben olly theologust bírt volna, ki képdús nyelv, philosophiai mélység, és annak a' vallásrai helyes alkalmazása által korszakot képzett, és minden eddigit felül múlt volna“ stb. E' szerint hát Streicher, kinek „szerény várakozását“ Schwab úr gáncsolja, tulajdonkép kevesebbet várt, mint az utóbbi? — Értelemzavaró toll- vagy nyomtatáshiba van a' 178. l. hol, mint Wielandnak nyilatkozása ez áll; „Schillernek a' haramiákkal *kezdenie* és nem *végeznie* kellett volna!“ a' helyett, hogy ennek inkább megfordítva kell így állania; „neki a' haramiákkal *végeznie* és nem *kezdenie* kellett volna!“ Az irat' külseje csinos.

Schillers Dichtungen, nach ihren historischen Beziehungen, und nach ihrem inneren Zusammenhange, von H. F. W. HINRICHs. Zweiter, dramatischer Theil. Zweite Abtheilung. Leipzig, Verlag der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung, 1839. 20 ív 8-dr. Ára 2 frt 8 kr e. p.

A' Schiller feletti e' terjedelmes irat' korábbi elosztásai igen különbözőleg íteltettek meg. Mig némellyek a' költő felfogásának ezen nemét igenis szellemdúsnak nézték, és a' schillerféle költészetek' egész szellemi tartalmát igen jelesül kifejtve találták, mások az egészet oly közönséges ide- odabeszédnek nyilatkoztatták, minek tartalomüressége dagályos szólásmód és philologi formák mögé bújik. Schiller' verseinek magyarázata' közben, különös szigorúsággal nyilatkozik Viehoff Henrik is a' jelen irat felett, midőn így szól: „Ha a' mi költőink más magyarázatot nem várhatnak, mint oly öntetsző, czifra, messzire nyúló, a' lényeges és nehéz körül forgó mendemondát, úgy azoknak igazuk van, kik az újabb classicusokrai vonatkozásban minden magyarázatot gyanúsítani és megütálatni iparkodnak, 's valóban megfoghatlan volna, hogyan üdvezelhet a' critica még oly munkákat kívánatos tünetek gyanánt, ha csak nem tudnók, hogy egy bizonyos összetartó philosophiai clique a' folyóiratok' egyik sorára feltolakodott azon okból, hogy magának a' középszerűnek is, mellynek közepéből oly némelly vakmerőn előtolakodik, a' könnyenhívó közönség' szemei elébe a' jelesnek és becsesnek színet kölcsönözze.

De ez minden esetre méltatlan és egyoldalú. Mert ez iratnak is van némelly érdeme, például, a' realismus és idealismus egymáshoz viszonyának meghatározása, az ő alárendezése a' csupán erkölcsi világszemléletnek az aestheticai és vallási alá, a' történetiratot érdeklő felállított nézet stb. Általában legalább köszönetet érdemlő próba ez arra, hogy Schillert mint a' szellem' és szabadság' költőjét felfoghassuk és előnkbe állíthassuk. Azután többféle, mit Hinrichs Hoffmeister ellen, p. o. annak a' tragicum' theoriája, Schiller sajátosságának rajza ellen stb mond, ha benne többen megbotránkoznak is, de még sincs alap nélkül. Más részről tekintve szinte nem tagadhatni, hogy, mint a' Hinrichstől két előbbi kötetben, úgy e' jelenben is, némelly messzenyúló, keresett, üres, czifra, philosophiai beszédmódok' mégé bújik, 's hogy nem ritkán hegeli ideák erőszakosan sajtoltattak ki; általában a' szerző Hegel' philosophiájának terminológiáján kívül csak nehezen látszik mozoghatni. Bíráló nem titkolhatja egyszersmind, hogy őt a' jelen utolsó kötet

kevesbé elégté ki, mint az előbbiek. Ugy látszik, mintha szerző a' munkában elcsüggedt volna. Mert ezen osztály ugyan az illető drámákhoz sok, néha igenis sok historiait, a' Schiller és Göthe közötti levelezésekből egész lapokat, 's Tieck-, Göthe-, Süvern-, Schlegel A. W., Hegeltől, Staël asszonytól és többektől, érdekes bírálatokat foglal magában, de mégis igen csekély a' saját dolgozat; sőt a' legkülönbözőbb idegen ítéletek' összehalmozásában, mellyek szinte nem mindig látszanak czélszerűen elrendezve, a' szerző' saját vezérideája, nem tűnik eléggé elő.

Általában bíráló ismétli, hogy ő Schillert illető ezen szorgalmatos munkát érdemes próbának tartja a' végre, hogy Schiller' geniusa meghatározott elvek szerint felfogható és meghatározható legyen.

Supplimente zu Schillers Werken, aus seinem Nachlass im Einverständniss und unter Mitwirkung der Familie Schillers. Herausgegeben von K. HOFFMEISTER. Erste Abtheilung. Nachlese und Variantensammlung. Erster und zweiter Band. Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'scher Verlag, 1840. 42 ív 16-drét. Ára 1 frt 30 kr e. p.

A' pótlékok ezen gyűjteményének czélja az, hogy Schiller' barátjai valami egészset és biztost nyerhessenek, miután Schiller' munkáihoz annyi felől nyujtattak pótlékok, mik ama' kívánatos tulajdonokat többé vagy kevesbé nélkülözik. A' Schiller-család első és legközelebbi hivatással bír, illy pótlék iránt intézkedni, már csak azért is, mert ő a' boldogult költőnek sok még nyomatlan irományainak, leveleinek stb, birtokában van. Hoffmeister úr, azon család' barátja pedig Schiller iránti szeretetét, 's azokhozi értését olly módon bizonyította be, melly nem enged kételkednünk, miszerint ő azon férfiú, ki az ama' pótlékokhoz tartozó különféle darabokat hűségesen rendezheti.

Az első kötetke Schiller legrégibb próbaverseit foglalja magában 1768—1781-ig, a' haramiák' variánsait, az anthologia' verseit 1781, némelly alkalmi verseket 1785-ig, 's Fiesco' dolgozatát. A' második kötetkében a' legkorábbi terv és a' varian-sok Don Carloshoz, versek 1790-ig, és metricai fordítások foglaltatnak.

Az első szakasz egész végig Schiller' munkáit illető böngészetet és variánsokat foglal magában; a' második Schiller' levelei' jelesbjeit; végre a' harmadik Schiller' feletti válogatott bírálatokat és koritéleteket (Zeitsstimmen). Ezen utolsó szakasz nem volna reánk nézve olly fontos, mint a' két első, mert a' dolog természeténél fogva az utolsó szakasz soha sem számolhat azon tökélyre, és Schiller' híres neve' amaz ítéleteket sokkal inkább túlélendi. Miután azonban Schiller a' nemzetre olly mély befolyást gyakorolt, tehát a' felőle mondottakból a' legvalódibb és szellemibb kiszemelve, ez a' német gondolkozásmódnak 's a' német szellemnek egyszersmind szép emléke maradand.

Schillers sämtliche Werke. Ergänzungsband zu der Ausgabe in 12 Bänden. Enthaltend: *Don Carlos, nach dessen ursprünglichem Entwurfe*, zusammengestellt mit den beiden späteren Bearbeitungen. Hannover, Helwing, 1840. 13fél ív n. 8-dr. Ára 1 frt e. p.

Hogyan iparkodik mindenki, joggal 's jog nélkül, Schiller munkáinak tizenkét kötetes kiadásához pótlékot nyújtani, de mindig szeretettel, és azon halhatatlan lélek' dicsőítésére, kinek hagyományát erővel magokévé akarják tenni. A' jelen könyv a' kedvelőre nézve nem czélszerűtlen összeállítása Don Carlos és ennek minden variánsai textúsanak.

Schiller im Verhältniss zum Christenthum, mit einer einleitenden Abhandlung über das Verhältniss von Poesie und Religion, über antike und christliche Poesie von R. BINDER. Zwei Bändchen Stuttgart, Metzler, 1839. 24½ iv 16-odret.
Ára 1 frt e. p

Jól átdolgozott munka. Schillernek több ízben azt hányták szemére, hogy nem egész keresztyén, sőt neki (főképen az ő „Görögország’ istenei“ miatt) a’ keresztyénség elleni indulatot tulajdonítottak. Itt valódiilag és tisztán bizonyítatik az be, hogy épen Schiller’ költeményei, ha keresztyén formákba nem öntettek is, de a’ keresztyén alapítványnak, a’ felfelé irányzott vonzódásnak hiányával semmi esetre sem voltak, ’s azon költemények az idealismus, uralkodó subjectivitás, és a’ legbensőbb kedély’ kifejllesztése által a’ keresztyénséghez sokkal közelebb állanak, mint a’ legtöbb divatos költők’ költői realismusa.

Binder úr azonban Schillert illető szemléltetésénél nem vesztegel, ő a’ bevezetésben általában az összes divatos költészetnek a’ keresztyénséghez viszonyát vizsgálgatja, és ezen vizsgálgatás’ eredményét csak azután alkalmazza különösen Schillerre. Megjegyi, hogy igenis általában, és a’ külsőt tekintve, a’ keresztyénség és a’ költészet az újabb időben egymástól eltávoloztak; hogy a’ theologia, az istentisztelet, és a’ felekezetek a’ költészettel keveset, ’s megfordítva, a’ költészet az egyházzal keveset gondol, — hanem hogy mégis a’ költészet ismeretlenül is, bizonyos benső keresztyén alapvonást követ. A’ költészetnek a’ keresztyénségtől elszakadása felett gyönyörűen nyilatkozik. „Mennyiben birjunk valódi keresztyén költészettel, nem merem meghatározni. Annyi bizonyos, hogy az újabb költeményeket mindenütt és mindenkor keresztyén eszmék és keresztyén érzelmek lengik által; mert az istenerő a’ világot akarhatja’ ellenére is áthatá; de szint oly bizonyos az is, hogy igen sokan, és gyakran a’ legjelesebbek a’ szentséget mellőzik, hogy az erősek megvetették a’ szerencsét, lantjokat az idvezítő lábaihoz tehetni. Sőt Göthe is Zelterhez egyik levelében így vélekedik: a’ kegyesség, melly az életben annyira szükséges és szeretetre méltó, azon művészettől elkülönözendő, hol az, épen együgyüség és méltósága miatt az energiát letartóztatja, ’s csak a’ legfőbb szellemnek enged szabadságot, vele egyesülni, vagy rajta hatalmat venni. Göthe nyilván csak amaz édeses kegyeskedést és költészkezdést érti; mert egyébként kérdezhetnők, vajjon a’ kegyességet, mint ruhát, le lehet-e vetközni

bizonytalan időre? vajjon az életben kegyesek lehetünk-e, a' költészethen pedig nem? Vajha inkább Schleiermacher (vallás feletti beszédeiben nyilvánított) óhajása teljesülne minél előbb: bár minden költő kegyes lenne mint Novalis, a' korán elhunyt, ki sejdíteté, mi leendett belőle a' keresztyén egyházra nézve. Miért közelítetik meg olly ritkán a' művészet által az igazságnak és igazságosságnak, az örömmek és békének igen magas menyországa? A' művészet ugyan akar és akart eleitől óta magáért és maga által a' békének és az engesztelődésnek isten-éneje lenni, az apostol' mondásaként: „Ti már megteltetek, már meggazdagodtatok, ti nálunk nélkül uralkodtok;“ de hogy a' legnemesb szellemek, kik azon vágyat, mely a' keresztyénséghez húz, bensőjökben érezték, kik komolyan iparkodtak feltalálni azt, mi a' küzdő lelket kielégíthesse, a' szív' nyugtalanságát lecsendesíthesse, — hogy ezek is azon szentséget mellőzék, a' nélkül, hogy közelítet sejdítették volna, annak okát máshol szükség keresnünk, 's pedig hol másutt, mint magában a' keresztyénségben, a' mint ez a' világon formálódott? A' keresztyénség ugyanis olly gyakran szomorú és örömtelen színben tűnik fel; a' vétkeességnek gyakran kényszerített sőt képmutatott érzete gátlá a' kedélynek minden öröndetes felemelkedését, a' szellemnek minden szabadságát; vakbuzgó, szűkeblű és visszataszító szenteskedés származott, mely által a' szent és szép közt elválásnak kelle történni. Olly kevesen jutnak el az ember' különbféle vallási szükségleteinek és különbféle felfogásmódoknak ismeretére; legtöbben holt szóhitet táplálnak magokban, vagy öntetszőleg subjectiv kielégítéssel elégsznek meg. A' külsőhez, a' véleményekhez és tanító-állományokhoz ragaszkodnak a' nélkül, hogy a' vallás' benső isteni alapjáig hatnának. Azért előttük külső törvényben áll; sőt minden eltérő nézet istennélküliség, 's messze kell tőlök a' szellemek' ismeretének, úgy az igaz szeretet'- és türelemnek maradnia. Az ó szövetség' fanyarsága még nem szorítatott ki egészen, 's az isten főképen a' legfőbb akarat, 's nem pedig egyszersmind a' legfőbb értelem gyanánt is vétetik. A' közönséges rationalismus csak kevés sovány, holt fogalmakat nyújt, neki életnélküli istene van, 's morálja külső törvényben áll; hite tapasztalati öntudaton, bibliai tanítások feletti subjectiv reflexióján alapszik; természetes, hogy az értelem' ezen felvilágosodottsága nem elégít ki, és a' szívben ürt és pusztulást hágy; — 's ez az, mi másik túlságot — „országani csendet“ — okozott. Ezek mélyebb kielégítést kívánnak, de nem látják, hogy a' keresztyénség nem csak melegség, de világosság is. Egybeolvadt érzetéletben mozognak, mely, habár a' legföbbe van is irányozva, de mégis az önédelet' formájában marad, 's mellyhez némelly mit sem jelentő és hiu hozzáragad; sőt nem

ritkán az igazi erő 's fájdalom, gyakran a' benső igazság is hiányzik. A' kinyilatkoztatás a' philosophiának, morálnak, költészetnek és történettudománynak áthatása; ha annak egyedül ethikai oldala emeltetik ki, akkor a' törvényes állásponton túl nem érünk, hideg értelemből származik, mely a' történettudománynak jelentőségét kevés figyelemre méltatja, és az elvont erkölestörvényt előhelyezi; ha pedig a' történeti oldal vétetik csak magában, úgy egyoldalú, gépszerű betűszolgálat lesz; és ha egyedül a' költészeti oldalt fogjuk fel, akkor vallásos érzelmekkel vegyes ábrándozás vagy édesded enyelgés származik. Egykor, ha majd isten mint szellem és mint örök szeretet egészen és közönségesebben értetik meg, ha majd az emberi nemzet a' szellemnek valódi teljes szabadságára megérendik, és megismerendi, hogy béke és öröm legyen a' kereszténységnek — mint a' legfőbb, valódi aetheticai vallásnak — lényege: akkor a' művészet és a' vallás kiengesztelődési ünnepöket fogják ülni, 's magas céljoknak közösen törekeshnek elébe; azaz: isten' országa e' földön.“ Mit szerző a' keresztény világnézetnek a' régi ellenében nagy elsőbbségeiről mond, igen megérdemli a' figyelmet. Névszerint ama' természetelleniségre figyelmeztet, mely abban áll, ha mi a' keresztény nézetet, melyben felnőtünk, 's mely valóban a' magasb 's világtörténeti haladás' tulajdona, elhagyjuk, hogy magunkat a' régiesbe belemesterkéljük.

A' mi különösen Schillert illeti, ennek költészetét a' szerző igen jól, és minden egyoldalúságot távoztatva rajzolja; mely munkája közben az ő sok elődei helyes észrevételeit és botlásait hasznára fordítja. Kevés vonással tisztán és finomul jeleli ki Schillernek Göthéhez állását, mi által egyszersmind az ő költészetének sajátására általában tiszta világosság terjed. „Gyakran hallhatni: Schiller az ideálnak, Göthe a' valóságnak költője. De ez minden esetre egyoldalú. Mert a' művészetben az ideálnak és valóságnak nem szabad illyképen egymás' ellenébe tétetniek; az ideálnak sem elvontnak, üresnek, sem a' valóságnak közönségesnek nem szabad lennie; amaz eredeti kép, mit mi minden művészet elvének ismertünk, az idealist t. i. minden létel' valódi természetét, a' legbensőbb igazságot állítja elő. Ezt Schiller is mindenkép elismeri. Örül, hogy Aristoteles a' költészetben több benső igazságot helyezett, mint a' történetiratban, mely magában véve ürest, külsőt, zavartat nyújt. Azt is állítja Göthéhez írt egyik levelében: A' francziák jobh realisták mint idealisták, és ő ezt annak bizonyításául veszi, miszerint a' (közönséges) realismus költőt nem teremt. Annyi bizonyos, hogy Schiller az ő egyénisége, és mint Göthe hiszi, philosophiai tanulmányai által oda jutott, hogy ő az ideát magasnak hitte a' természetnél, sőt hogy ő a' természetet néha

meg is semmisíté; Göthe azonban az ő szép engedelmeskedésében a' jelen élet' külső színe iránt a' közönségest, az ideált magában véve, mint valami ürest, határozatlant tekinté, 's inkább a' valósághoz hajlott, mit ő költőileg iparkodott átfogni; azonban az igazi ideált nem veti félre, sőt ő maga ezt kérdezi: „Mire való a' real magában véve? Örülünk neki, ha igazán állítatik elő; de a' mi magasb természetünk' tulajdonképeni nyeresége mégis egyedül azon ideálban áll, melly a' költő' szívéből jött elő.“ Ugyanazért ezen jegyzést is tevő: „Schiller' ideális tendenciája természetesen közeledhetett az én realis tendenciámhoz, 's mivel egyenként még sem juthatának céljukhoz, tehát végtére mindketten eleven értelemben összeütközének.“ Göthe továbbá így magasztalja Schillert: „Ön engemet a' külső dolgoknak és ezek viszonyainak igenis szigorú vizsgálódásától magamra vezetett vissza. Ön tanított meg engemet a' belső ember' sokoldalúságát nagyobb méltánnyal szemlélnem; önnök köszönöm másodszori ifjúságomat, 's azt, hogy ismét költő vagyok, melly művészettel már végképen felhagytam.“ Ellenben Schiller így ír Göthehez: „Önneli mulatozásaim az én egész ideatömegemet mozgásba hozták; többféle tárgy felől, mik iránt magamban soha sem egyezheték meg végképen, Ön szellemének megszemlélése (mert így kell Ön ideáinak reám hatott összes befolyását neveznem) nem várt világot gyújtott bennem. Nálam hiányzott a' tárgy, a' test többféle speculatív ideákhoz, Ön pedig engemet azok' nyomára vezérlett.“

Midőn szerző Schillernek főképen a' keresztyénséghez viszonyát veszi fontolóra, látszólag nehezen oldható hangzavarral foglalkozik, 's neki mégis, a' mi véleményünk szerint, annak megoldása az összhangzatban igenis sikerült. Csak tetszőleg károsodik illy összehasonlításnál vagy a' költészet' szabadsága, vagy a' keresztyénség. Valósággal egyik sem veszt a' kettő közül. Schiller olly nemesérszű, olly igen az istenséghez fordult költő volt, hogy szerző jog szerint mutatja ki benne a' practikai keresztyénséget. A' végeredményt hát röviden mondva ki, költőnkől a' practikai keresztyénséget semmi esetben sem lehet megtagadni; 's ha bár mi az ő a' keresztyén hitdolgokbani megismerésének (Erkenntnisz) némelly hiányait tagadni nem is bírjuk, nem is akarjuk, melly tévedések a' theologiai korszemlemből, 's az ő egyéb viszonyaiból magyarázhatók, mégis, ha szóval nem fejeztetett is ki, mint a' szükség, úgy a' hit az üdvezítőben nála feltaláltatik, vagy legalább annak némi sejtelme, leginkább utolsó életkorában kitűnik, — az, mit az egyházi dogmaticusok fides implicita kitételrel fejeztek ki. Ha bár az ő komoly világnézetének homályos hátrésze kevesse van is a' vallás' világtól áthatva, ellenben mégis az ő vágya és fájdalma keresztyén vágy és fájdalom, melly az

ő legelső ifjúságában beoltott kegyes hitében gyökerezik. Ha bár ő a' keresztyénségnek nem közvetlen dicséője 's hirdetője is, de az ő szent vágya és szerelmétől áthatott lyricája, 's ennek annyi keresztyén-romantici hangjai által, melyekben ő kedélyének tartalmát, a' legmélyebb érzeteket 's a' legmagasb eszmeiket, az összes emberiséget 's ennek minden szükségleteit, legcsendesebb kívánságát és lehangosabb követeléseit kimondá, — valamint drámáiban annyi csudaképek által, mik szeretet-, hit- 's reményben éltek és haltak, nem csak az ő saját keresztyéni öntudatát, bizonyítá be, hanem a' valódi keresztyénséget is hathatósan előmozdítá, midőn ő annak bizonyos bensőbb felfogására és elevebb elsajátítására utat tört és azt előkészítette. Én tehát őt oly keresztyén képekhez kívánám hasonlítani, millyenekre Olaszthonban gyakorta akadunk, millyenek antik emlékekre állítvák, — vagy nekem ő oly alakban tűnik fel, mint a' keresztyén egyház, mely a' régi istenek' templomának romjaira építetett. Kívülről pogány művészet' és vallás' emlékeit, keresztyén sirelékeket, istenek' képeit, és szenteket látunk, látszólag összezavarva; de ha belépünk, a' főegyház' feuséges volta, és a' hely' szentsége hat által bennünket, 's akaratlanul is bizonyos ünnepélyes, ájtatos hangulatba helyeztetünk által. Falai kizárólag keresztyén művészet' munkáival ékesítvék fel, 's az oltárról a' kereszt csillog előnkbe, büntetve az érzékgyönyört, intve a' végtlen isteni szeretetre, emberi alázatosságra, 's magas égi rendeltetésünkre. És valamint a' keresztyén művészetnek és keresztyén szeretetnek régies emlékeire állított ilyen emlékeik a' hit' pogányság feletti győzelmének átható és buzdító allegóriái, 's reánk ama vegyület által sajátos hatást gyakorolnak, mely módon, hogy az ellentét által a' keresztyén élet annál nagyobb világosságban tűnjék fel; — úgy Schillerünk is fényes bizonyossága annak, miképen a' keresztyén elv a' létel' minden elemeit áthatva, művészetet, tudományt és életet megnemesíte és megszentele, miképen a' keresztyénség istennek oly ereje, mely lassanként e' világot legyőzi, oly erő, mely ellen emberi ellentállás mit sem tehet, mely csendes de hatalmas folyama' közben mindent magával ragad, 's mellynek minden emberi iránynak és törekvésnek szolgálatára kell állnia ama' munkára, mely magát örökké bevégi, — az istenország' létesülésére.“

Egy volt előttünk feltűnő, hogy t. i. szerző, midőn a' hangjegyzést a' magas vágyra és fájdalomra teszi, Schiller' költeményében nem inkább az ethici haragot, mint a' keresztyén szigorúsághoz valamikép hasonlatost fogta fel, legalább azon mértékben nem, mint az a' mi nézetünk szerint érdemlené. Schiller' szellemi physiognomiájában mint a' belvederi

Apollóban a' szép harag , melly ajkai körül játszik , teszi a' tulajdonképi jellemvonást.

Igy tehát nekünk is, bár mikép méltányoljuk 's osztjuk is a' szerzőnek bizonyos egyoldalú, a' keresztyénség által elfogadott irányok feletti panaszait, az *akarati és igazságosság* jelentőségének a' szeretet-, szellem- és észnek magas sőt előkelőbb jelentőségét meg kell engednünk. Feltevéen, hogy ezen álláspontból elég sokáig egyoldalú szigorúság gyakoroltatott, és a' költészet' mezeje felett jéghideg borzadás ömlött el, 's annak virágzását akadályozták, úgy ismét a' keresztyénség mély komolysága, a' hiera és dantesk, ha úgy szabad szólunk, azon egyetlenegy, mi bennünket a' rationalis és. sentimentalis profanatio másik túlságától védni képes. Hiszen most minden törekvés oda van irányozva, hogy az irtózatost istenséget egészen kivetkezzük, 's az isten' félelmét egyedül az isten' megismerésére és szeretetére változtassuk által. Nekünk úgy látszik, hogy az emberi nemzet igenis felemelkedik ezen félelemnélküliségben, pedig arról, mit 'isten' haragjának nevezünk, nem kellene anynyira megfeledkeznie.

Literaturblatt (72. 75. 1840.) után.

Perföldy.

BIBLIOGRAPHIA.

---

35. REPORT on education in Europe, to the Trustees of the Girard College for Orphans. By Alex. DALLAS BACHE, L. L. D. President of the College. Philadelphia. 1839. XIII és 666 l. 8-adr. — *Girard István*, a' philadelphiai nagy árvaház' alapítója, a' sors soknemű viszontagsági közt, külső eszközök nélkül kezdve, vállalati szellem, kitartó testi és lelki munkáság, és bizodalmat gerjesztő egyenesség' nagy kincse által ropant vagyon' birtokába jutott, mellyet közel rokonai nem lévén, nagy részt kegyes alapítványokra szánt. Nagy érdekekkel látja az ember, hogy ő hálás szeretetből azon város eránt, mellyben nagy kincseit szerezte, ezeket ismét annak javára fordítani igyekezete', 's' mellett egyenes józan elmével, 's' nyugodt és részrehajlatlan minden oldalú megfontolással, Philadelphianak nem csak valóságos hasznát, hanem szépítését is szem előtt tartotta. Hagyományainak legnagyobbik 's' legfontosabbika egy nagy intézet volt fiarvák' felvételére, hon és hitkülönbség nélkül a' szinesek' kizárásával. Még az apróságokba is beereszkedő megfontolással volt elhatározva, mind a' már saját földjén lévő, mind az ujonnan felállítandó házak', kertek', játékok- 's' gyakorlóléhelyek' lényeges elrendezése, megállapítottak a' nevelés' és oktatás' főszabályai, mellyeknél ugyan nem volt tekintet tulajdonképi tudományosan művelt tudósra, de csudálkozva láthatni mégis, mennyire viheti egy magas szellemű tulajdonokkal bíró ember, egy többnyire a' tengeren vagy kereskedési foglalatosságok közt lefolyt nyugtalan élet legkárosb körülményei közt is a' lelki műveltséget 's' mennyire nem csökkent épen Girardnál az ő természetes józan esze, jötevősége 's' élénk igyekezete embertársai javának előmozdításában, mind azon viszontagságok közt. A' nagy árvaházra Girard, házain és az azokhoz tartozó földeken, könyvtárán 's' művészeti gyűj-

teményein kívül még *kétmillio dollárt* hagyott azon hozzátétellel, hogy ha ezen summa a' kitűzött czélok' elérésére nem volna elegendő, végrendelete, végrehajtóji, egész *ötmillio dollárig* rendelkezhessenek. Hogy ily nagyszerű 's új intézetnél történhető hibákat elkerülhessenek a' végrendelet' végrehajtóji, felszólíták prof. dr. *Lieber-t*, kinek neve az irodalmi világban igen jól hangzik 's Europa' nevelőintézeteit ismeri, adna ezen tárgyról tudósítást, hogy az által képesek legyenek az egyes meghatározásokat czélszerűbben alapítani meg. Ezen tudósítás 1834. nyomtatott ki Philadelphiiában. Ezen útmutatásokkal nem elégedve még meg, megbizák jelen munka' szerzőjét a' végrehajtók, utazná be Európát, 's meglátogatván minden nevelő intézeteket, tudakozná ki pontosan azok' statutumait, eddigi tetteit, a' legalkalmasb készületeket és mintákat, az alapítványi okleveleket 's fenálló törvényeket. Jelen munkában hát Europa' legfontosb nevelőintézeteinek teljes leírása foglaltatik, melly ennél fogva igen nagy érdekű, 's mellyet ha honi nyelvünkön bírnánk, azonkívül hogy az ön felette szegény állásunk' teljes önérzetére juttatna bennünket, jövőben reménylhetőkép fenállítandó intézeteinkre nézve némi sinórmértékül szolgálhatna. Az itt közlött tudósítások hívek 's egyszerű nyelvben közölvék.

36. *DER MÜNDLICHE öffentliche Anklageprocess, und der geheime schriftliche Untersuchungsprocess in Deutschland.* Historisch und kritisch von F. G. LEUE, Oberprocurator am k. Landgericht zu Saarbrücken. Aachen und Leipzig. Mayer, 1840. 285 l. 8-dr. Ára 2 frt e. p. — Jelen munka' fényes bebizonyítása szerző' szép talentómanak. Leue ur olly tárgyról szól itt, mellyben tökéletes mester, a' meggyőződés' és igazság' győző erejével 's nemes patriotismus' melegségével. A' nyilvános és szóbeli procedura' szükségesvöltát olly meggyőző okokkal ajánlja itt, hogy munkája, mindennek ki korunk' ezen életkérdéseiről még nincs magával tisztában, sürgetőleg ajánlható. Munkája, melly irányára nézve Feuerbach' munkájával a' nyilvános és szóbeli eljárásról, sok tekintetben polemiai ellenkezésben van, egy öntésű, egy meleg 's tárgya' fontosságával eltelt érzés' szüleménye. A' nyelv szilárd, méltó és szerezény 's maga az előadás általjában a' gyakorlat és tapasztalás' alapjain épült. Szerző igen szépen mondja l. 192: „Németországban annyit beszélnek a' törvény' historiai alapjáról 's magából és a' népből kiűveléséről; de ennek egyetlenegy feltétele a' szóbeli 's nyilvános eljárás, melly nélkül a' törvény olly holt marad, mint érvényesítésének alakja. Mind addig hát, míg a' törvényzéseknel csendesben irnak, addig a' törvény' kiűveléséről szó sem lehet, mert minden létel' és nevedés'

első elve a világosság és melegség. — Különös helybehagyást érdemel, hogy a szerző nem zavarta össze a nyilvánosságot 's szóbeli eljárást az eskütszékekkel, mint fájdalom igen gyakran történik. A nyilvános és szóbeli eljárást lehet oltalmazni, sőt úgy lehet azt tekinteni, mint a törvényállapot' alapos újjászületésének egyetlen módját, a nélkül hogy baráti legyünk azért az ú. n. eskütszékeknek. Semmi se ártott talán annyit a nyilvános és szóbeli eljárásnak, semmi se késleltette ennek olly szükséges behozását a statusok' legnagyobb részébe, mint azon zavart 's homályos fogalom, melly által ezt az eskütszékekkel ugyanazonosították. Illy jeles munkához a publicumnak csak szerencsét lehet kívánni 's örvendeni igéretének, hogy az eskütszékekről egy külön munkában értekezend.

37. *HANDBUCH des katholischen und protestantischen Kirchenrechts. Mit geschichtlichen Erörterungen und steter Hinsicht auf die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Bundesstaaten, namentlich des Königreichs Bayern.* Von Dr SEBALD BRENDL, k. b. Apellationsgerichtsrathe, vormals Prof. an der Hochschule zu Würzburg. Dritte durchaus neubearbeitete und vermehrte Auflage. Zwei Bände. Bamberg. 1840. — 1571 l. 8-dr. — Ezen hires munka, jelen harmadik kiadásban, egészen újra van dolgozva, a jelenkor' gyakorlati szükségéinek megfelelőleg. Szerző a jelenkort, mindig az elmulthoz köti, 's mi különösen czélszerű, az általa követett gyakorlati iránynál fogva, az egyes német és europai statusok' törvényhozására tekintettel volt. Nem csekély feladat volt, azon tulajdonságoknál, mellyekre hasonló munkák nagyrészt hajlanak, 's azon körülménynél fogva, hogy korunkban az egyházi viszonyok csaknem pártügygyé váltanak, engesztelő közép utat tartani, 's ezen feladatot a szerző épen olly kielégítő mint örvandes módon oldotta meg. Az egész munkán keresztül férfias 's épen olly szabadelmű mint lojális szellem uralkodik, melly épen olly távol van az alacsony servilismustól, mint a revolutionális irányoktól.

38. *MERKWÜRDIGE Strafrechtsfälle, aus mehreren Ländern Deutschlands.* Actenmässig dargestellt von J. SCHOLZ DEM DRITTEN, v. Landesgerichts und O. A. G. Procurator zu Wolfenbüttel. Ersten Bandes erste Hälfte. Braunschweig, Leibrock, 1840. 18. iv 8-dr. Ára 2 frt e. p. — Érdekes büntetőtörvényeséki esetek, tetszetes alakban előadva 's lélektani és büntetőtörvényesékfolyamati jegyzetekkel, különösen korunkra nézve, igen érdemdús vállalat, sőt mulhatlan kíváнат, ha a theoria és praxis közti kölcsönös viszonynak fen kell maradni. — Jelen munka, némi folytatása, Feuerbach' és Bischoff' hasonnemű munkáinknak, mellyek' előadásmódját mintául vevé magának a szerző. — Köz hálára tenné magát érdemessé, ha nálunk is

találkoznék valaki, ki bünteti törvényszékeink' nevezeteseb eseteit összevgyűjtené, mi azonkívül hogy az értelmességbeni haladásunk sinórmértékéül szolgálna, törvénytudományunk' kifejlését is előmozdítaná. —

39. GESCHICHTE *Frankreichs im Revolutionszeitalter*, von Wilhelm WACHSMUTH. Erster Theil. Hamburg, 1840. *Perthes*. 649 l. 8-dr. Ára 4 frt 15 kr e. p. Ezen darab XVI-dik Lajos' trónralépésétől 1793-diki korszakot foglalja magában, a' második az előbeszéd szerint a' nemzeti convent és directorium, a' harmadik a' császárság' s a' negyedik a' restauratio' történetét foglalandja magában. A' híres szerző mindenütt szem előtt tartotta a' történetírás' közvetlen gyakorlati célját' s ennél fogva minden hiteles tudósításokat lehető teljességben közölt, úgy hogy munkája a' hasznosság' és használhatóság' tekintetében semmi kívánni valót nem hagy.

A. B. P.

T A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
XX. Némelly felvilágosító észrevételek az iskolai ügyről BRIEDL FIDEL	323
XXI. Berger Illés magyar történetirő. PODHRADSKY JÓ- ZSEF	351
XXII. A' hitbizományok. SZTROKAY ANTAL	367
XXIII. Okleveles todalék. BRIEDL FIDEL	375

Értekezések' tartalma 's mutatója.

L I T E R A T Ú R A.

Herczeg Talleyrand. Mignettől.

CRITICAI SZEMLE.

Tudománytörténet.

Dr Karl HOFFMEISTER. Schillers Leben, Geistesentwic- lung und Werke	211
Gustav SCHWAB. Schillers Leben in drey Büchern	224
H. F. W. HINRICHS. Schillers Dichtungen nach ihren histo- rischen Beziehungen	228
K. HOFFMEISTER. Supplemente zu Schillers Werken	229
Schiller's sämtliche Werke. Ergänzungsband	230
R. BINDER. Schiller im Verhältniss zum Christenthum	231
BIBLIOGRAPHIA	236

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK.

XVI.

Chevalier Mihály.

A' jelen akarata 's cselekedetei Franciaországban, mint egész Európában, első pillanatra két egészen különböző irány felé törekszenek. Egyrészt minden szellemi erő szorgalmas művelése, tudományos kérdések' legalaposabb megfejtése, a' művészetérti buzgalom' (Kunstsinn) ébresztése 's pártolása, minden nemesh kéj' szüksége 's kielégítése, legterjedelmesebb műkedvellés azon dolgokban, melyek különben csak lánghelmék' birtokában léteztek, végre, gyakran minden kitűzött czél nélkül látás 's tapasztalási szomj, mit napjainkban az utazás könnyűsége felettle elősegít; más részből örökös gondoskodás a' mulandó jelen' javításán, állandó számítása a' vesztés 's nyereség változatosságának, a' meggazdagodás minden alkalmáni kapkodás, megragadása minden használhatást ígérni látszó alkalomnak, a' nyereség 's birtokhoz jutásra valamennyi eszköz' végtelen sokasítása, 's naponkénti szaporítása, a' pénz 's kereskedési viszonyok' néha lázas mozgása, szóval a' szerencse utáni általános sovargás, általános vadászat. Kis lelkű emberek, kik a' világnak csak éjburkoita felét látják, 's a' kétségbenesésben, és a' jövődől elijesztő rajzolásában, nem tudom miféle tragikai örömet találnak, vagy gyermekes lelkűek, kik magok sem tudva önnakaratakat, egy édes múltból ábrándozva, 's istenítve azon romokat, melyeken az esthajnal' viszfénye honol, jajt 's átkot kiáltanak a' földi boldogság' keresőire, 's a' szép jelenről, mint ércz időről szólnak. Haszontalan költészetükkel játékokban, nem veszik korunk' másik irányát észre, 's az emberiséget, a' mulandóság utáni törekvéseiben, annyira elmélyedtnek hiszik, hogy a' jövődől gondoskodásra egy pillanatot sem hagyhatott fel, egy jobb előkor' elveszett órcinek hiszik magokat, de ezért nem kevésbé haszontalanok, talán még haszontalanabbak, mint ama szívtelen zsongoriak;

kik hatásuk célját, csak a holt ércz felhalmozásában tűztek ki. A' legértelmesebbek, 's legboldogabbak valóban azok lehetnek, kiknek lelkeiket a' széperői buzgalom hevíti, 's megáldvák ép értelemmel kiösmerni a' hasznost, annyi be-látásuk van, hogy ragyogó között a' legjelesebbet, annyi képzelmet kaptak örökül, hogy a' kellőt a' hasznosban, a' nemest, magában a' köznapiban, 's porban fetregőben is fellelhetik. Ezek talán több költői elemet fognak a' kalászok' arany habjaiban, mint a' kísértetes fenyérben találni, ez, egy percze eltolthet ugyan bennünket szent iszonnal, de leglelkesebb tisztelője 's éneklője előtt, mi hamar olly unalmassá 's borzadályossá kellene válnia, mint minden más eszes teremtmény előtt; sőt még azon szerencsétlenséget is elkövetendik, hogy egy érintetlen amerikai ősz erdőben, nem csak a' hely' sötét méltóságáról, a' környező természet' nagyságáról, a' rajta nehézkedő csendes évezredek' sulyáról, 's más leírhatlan dolgokról, hanem a' föld' jóságáról, a' fák' egészséges növéséről, a' keresztül folyó vizek' szerencsés fekvéséről, 's más hasznos tárgyokról is beszéljenek. Daczára ezeknek, ők a' költészet' 's prózának nagyobb szolgálatokat tesznek, mint a' világ' valamennyi érzés- művészei, (Gefühls künstler) midőn egyrésről az eszmények' barátát gazdag színvegyület által, a' leírt positiv valóságnak, más részről azokat, kik csak a' hasznos' bűvén függenek, a' gazdasági viszonyok' kellemdús 's egyszersmind lelkiismeretes előállítása által, a' művészi szépségnek megnyerik. Ez osztály' mintaképe Chevalier Mihály, az észak-amerikai levelek' szerzője. Született Limogesben a' hegyek' tövében, déli franciaország' egyik kezdő pontján, olly városban. melly hajdan lovagi szabadságát a' Brittek 's Franciaák ellen, páratlan bátorsággal 's kitartással védelmezte, 's hol a' hegyi légben Bourni Bertrand' 's a' Troubadourok' szava, csöndes utóhangként, még ma is hallható, — születve e' városban, olly időszakban, midőn a' császári akarat' pártfogása alatt, a' vallás fel-támadásának első fényét árasztá szét; az ifjú, a' déli természet' szemlélete, egy kellemes előkor' ha mindjárt gyenge visszhangja, 's a' cultus' hatása által, gyöngéd 's lángoló, mint őt a' teremtés vagy születés valamely esete képezte, a' lélek ama képzelmes (phantasticai) színezetét, a' szép 's magasztosérte érzemény' ama gyöngéd idegzetét könnyen megnyerheté, melly mostanáig egész éltén keresztül, személyesége' 's tehetségei' lényeges jellemét képezi. Középszerűséget korán túlhaladott tehetségei az ősművészeti tanodába vezették őt, hol, sok francia állítása szerint, a' dicsőség' 's nagyság' kezdő alapjai taníttatnak, itt valóban az ország, ifjúsága virágának sok oldalú 's alapos neveléshasznait szigorú

vizsgálat szavatossága mellett egyesítette. Ott, mindenek előtt azon tudományok műveltetnek, mellyek az értelemnek feszítő erőt adnak, 's a' gondolkozás' önkényét változtatlan szabályoknak vetik alá. Mathematicai tudományok legtágasabb értelemben, — a' növendékek' jövőre hivatására legszükségesebb kellek — első helyet foglalnak a' tanítási tárgyak között. Itt az ifjú Chevalier bolygó álmokhoz hajlandó szellemének is több irányt 's czélt kelleit nyerni; képzelme, három 's négyszögek közé, mint börtönbe záraték, 's a' vele született genius, ifjú álmok' édenéből, algebrai tétemények' tömkelegébe vezetett. A' kitűnés' szüksége, zabolázta a' testetlen mysteriumok' országabani kóbor kalandozást, 's nevelé buzgalmát, a' mechanica' titkaiba hatni, 's a' természet' erői rendeltetését kitanúlni. Ezen, a' belső élet' szabadabb mozgását mindenkor korlátozó studium, a' melegézés 's lélekindító előadási tehetség' lángját, melly keblében első gyermekéje óta lobogott, semmi esetre nem oltá ki. Ellenkezőleg, a' tudomány' 's világkormány' törvényeivel megismerkedés, mindenütt egy bölcs rendező' művészi kezét láttatá vele ott, hol előbb, csak határozatlan szemlélődésekkel ért be, 's lelkesedésének, a' nélkül hogy korlátozná, határozotabb kört szabott. Így, a' szem imádó csudálkozásban a' csillagos égfele emelkedhetik, az ezerféle ragyogásban megmámorosodhatik, 's ott fenlevő nemesebb világról lelkesítheti sejtés, 's még is legfőbb elmélő álmélkodáshoz csak az fog jutni, ki ama világtestek' pályáját maga követheti, mozgásaikat maga vizsgálhatja, és rokon 's ellenszenveiket, tulajdon szemlélődései által lesheti meg. Ha az érzés azon intézet' tanításmódja által semmit nem vesztett, az értelem 's ítélet nevezetesen lón kimívelve, itt Chevalier megbecsülhetlen ismeretek' nagy tömegén kívül, a' lélek' derűtségét is megnyeré, belső szükségét azok' tudására mikről értekezik, 's a' gondolatmód' meghatározottságát, mik őt, nekülönben az írói pályán, mint társas körökben kitűntetik. Az intézetből kilépte után, szorgalmát 's tehetségeit a' lillei mérnöki hivatal jutalmazta: oly hatáskör volt ez, mellynek előtanulmányait megszerette; itt az erősség, Vauban' remekműve, naponként szeme előtt állott. 'S költői lángtól hevített lelkekre, belső lángelmék' remek művei, mindenkor izgatólag 's ösztönzőleg hatnak.

Lilleben becsületes, de semmi esetre nem fényes hivatalát, nem soká tölté be; korunk legkülönösebb eseményeinek egyike, a' S. Simonismus csak hamar más helyzetbe vonta őt. Azon figyelem, mellyel a' S. Simonismus a' műszorgalmi tehetségeket kísérte, pozitív tudományokkal felruházott férfira vonzólag hatott. Hívatásának leginkább megfelelő ré-

sze az új tannak, volt az, mellyért Chevalier különösen érdekeltek; a' S. Simonismus, különféle követőtől, különféleféleképen fogaték fel, 's különféle irányokban terjesztetett. Gyors, de csak hamar elmúló sikerének ez volt egyik oka, hogy e' vallás keblében, hajlamai' istenét mindenki megtalálta, a' hasznot kereső, az anyagi cselekvőség nagyobb kiterjedésének rendszerére, 's eszményei' létesítésére új tervekkel találta benne. Mint Chevalier természetében a' legkülönműbb elemeket izgatta fel, úgy hathatott sokakra azok közül, kiknél az elemek egyenként egyoldalú kiterjedésben fejlettek ki. A' S. Simonismus e' tekintetben olyan volt, mint Páris, ez mindenkinek minden lehető, a' tudósnak úgy mint kézművesnek, a' műbarátnak úgy, mint kéjvadásznak, a' bájló természet tisztelőjének, mint keresett társaságok kedvellőjének segéd forrásokat nyújt annak, mit keres kielégítésére. Chevalier kiképzése 's terjesztésének, egyik főeszköze volt. A' Globe-t szerkeszté, melly nevezetesen egy ujonnan alakuló irodalomnak, lényeges szolgálatokat tőn, 's a' francia aethetica összekötése által, mellyet olly hathatósan segített, a' jövődre is, többé ki nem törölhető jelentést nyert. Mint a' felekezeti' egyik előjárója, a' tanokérti szavatosságban részesült, mellyekben a' polgárzat', — a' társas viszonyok', 's leginkább minden erkölcsiség' veszedelmezését látta. Elítéltetett, 's mint az újtán többi fő apostolainak, fogságba kellett vándorolnia. Azonban e' vallás a' felozlás' csiráit, már régen önkeblében hordozá. Az irányok' épen azon különféfésége, melly neki olly ellenkező részéről hozott tanítványokat, 's követőket, azon szakadások által, mellyeket szükségképen okoznia kellett, volt káros. A' S. Simonismus önmagában bomlott fel, 's a' törvényes ítélet csak jel volt formaszertinti felosztásához, Barrault 's Enfantin nem hagyák el a' zászlót, még akkor sem, midőn üldöztettek 's gyaláztattak. *) Helyesebb mindenkor, idején felhagyni olly dolgokkal, mellyekkel többé semmire nem lehetni. Chevalier a' S. Simonismus által használni akart; felozlásával, fel-

---

*) Enfantin á pére suprême, későbbben mint tudva van, Egyiptomban igyekezett, leginkább általa legkülönműbb dolgok kiáltó keverékévé vált S. Simonismust, mint új vallást létesíteni; de ott csak műipari tehetségei találtak elismerést, — mint Chevalier az öszművészeti intézet' növendéke volt, — a' femme libre, 's szabad házasságróli tanjáról. olly keveset akartak a' soknejűség honában, mint Európában hallani. Végre megtért ő is, — legalább a' hírlapok állítják, hogy Lyonban rövid idő előtt meg-házasodott.

kellett e' gondolattal hagynia, 's oda ment, hol használatott; a' kormány hivatalába állott, becsülettel végezve el előbb minden kötelezéseit, mellyeket állása parancsolt. A' kormány' a' börtönben kereste őt fel. A' S. Simonismus' keblében, épen nem tartozott azok' sorába, kik a' tan' legvégsőbb következményeire törekedtek, Justemilieu-jét képviselé. Midőn a' kormányhoz csatlakozék, nem az ügyet, csak öltönyét változtatta meg, annál inkább, mivel itt is azon pályára lépett, melly őt a' S. Simonismus' táborába vezeté. Éjszak-Amerikába küldeték, megvizsgálására azon előmeneteleknek, mellyek ott a' műipar' minden ágában, nevezetesen a' szállító eszközök' tökéletesítésében tétettek. Utazását nem szorította egyedül a' szövetséges statusokra, meglátogatta Mexicót 's az Antillákat is. Most a' pyrenaei félszigetet szemelte ki vizsgálatai' czélául. A' szövetségbeni tartózkodásának köszönjük, az új francia irodalom' egyik legérdekesebb, legszellemdúsabb 's legkedvesebb művét, az „Amerikai leveleket.“ Amaz országban észrevételei 's tapasztalása, gondolatai 's érzelmei, félelmei 's reményei, e' könyvben feljegyelvek, 's ellátvák minden szépségével, minden ékeivel egy költői remekműnek. Leginkább jól esik e' levelekben, a' mindenek iránti jóakarati' szelleme, és senkin igazságtalanságot elnem követni igyekvés. Ő sem feltétlenül nem imádjá az ifjú tengertüli hazát, sem rendszeresen nem gyalázza azt, mi épen olly kellemetlen, mint az egyhangú csudálás. A' nép' vadsága 's a' rögtöni fenyíték, a' törvények' gyakori megvetése, 's az igazság' gyakori tehetetlensége, a' vallásélet' türelmetlensége 's novemberősi kinézése, egyesek' társas korlátozottsága, 's népszerű elvek' gyakran képtelen kivitele, ezek azon dolgok, mellyeket ő hibáztat, de elfogadni is kész, a' jövődő, a' puritánusi sötétség szelleméni győzelmet, 's fékezetlen hatalmoni uralkodást, a' világosság' 's műveltségnek fogja megszerezni. Ellenben az alsó osztály' jólétét, a' nevelésbeni gondosságot, valamennyi rend' nagy erkölcsösségét 's háziasságát, mindenütt elterjedt vallásosságot, az ifjú föld' értelmes használatát, a' nagyszerű természet' hasonló utánzását, melly méltóságos folyamok mellett, legszebb csatornákat ás, a' vállalkozói szellemet, a' restség' utálatát, a' büntető rendszer' humanitását, melly a' kéjelmet, ez üdvét az amerikai életnek, még a' fogházaktól sem tagadja meg, szóval mindent, mi a' szövetségben jeles, csudál, 's örvendezik felette. Habár az Oceanontúli nagy köztársaság lakóinak sok pontbani túlnyomóságokat, felettünk koraeszű 's ügyetlen európaiak felett megengedi, 's nem tagad meg tőlök rendkívüli előreláthatlan jövőt, semmi esetre nem következteti ebből, hogy mi oceaninueniek kárhóztatvák lennénk, a'

következő történetben alsóbb rangot, másodrendű helyzetet foglalni; hiszi ellenben, hogy mostani polgárzati viszonyaink' tökéletesítése, de nem változása által, mi a' szellemi nagyságot 's társas élet' miveltségét illeti, az elsőséget megtarthatjuk. Ezen nyilatkozásban nem kell keresnünk azon kinézetét, hogy általa kormányának, mellynek szolgál tetszését nyerje meg, 's ezen következtetés által elhomályosítsa azon dícséretet, mellyel a' szövetséges statusok' alkotmányát oly sok alkalommal halmozta; ez álarczra szüksége nem volt, mert Franciaországban a' királyság' legelhatározottabb barátnál sincs divatban, mi legalább a' jelen királyságra áll, — Amerikát kissebbíteni: sőt maga a' huszonötmillió felette kétértelmű, 's felette mérges története sem sebzett tartósan, 's épen oly kevésbé vezetett állandó ellenségeskedéshez, mint Antwerp' ostroma harcához. Lajos Fülöp barátá a' Yankeeeknek, igen, ő maga is kevésbé Yankee. Természetének rendezettségé, komolysága, tisztasága, 's kedélyessége, azon ár, mellyre ő az élet' komoly prózáját becsüli, azon szokása, mellynél mindent, még mosolyát is kiszámítja, 's ha egy szellemdús epicureus szemeknek hihetünk, még keztyűi is, végre számos családi erénye, melly őt kitünteti, ezek azon vonások, mellyek egy szabályosan kifejtett Yankee' arczalatában is feltalálhatók. Midőn Chevalier a' köztársaság' hasznait nyiltan, 's gyakran rokon szenvvel kiemeli, 's szerencsét és előhaladást a' monarchiában is nem csak lehetőnek, hanem ezt Európában szükségesnek is találja, nem tanúsít egyebet, mint, hogy nem tartozik azon korlátozott lelkűek' sorában, kik a' népek' bölcsességkövét, csak egy idomban képzelik, úgymint némelly gyermekek, kik a' menyországot, csak mint karácsonyi ajándok fík' erdejét képesek magoknak előállítani. Chevalier Franciaországban, ki jól látszik e' népet ismerni, erős királyságot kíván, melly a' francz szélsélyt aranylánczon vezesse, 's engedje ugrani hová akar, vissza tartsa mégis, mihelyt feneketlen mélységek, vagy más veszedelmes helyek felett, levegő ugrást (entrechat) tenni merészkednék. Ő nem akar en détrempé monarchiát, *) nem ollyat, minőről Lafayette mesélt, az az fabábut terhelve koronával, 's beaggatva királyi pompa' rongyaival, mellyet valamelly republicanus dróton tánczoltasson; az ilyeneket, annyi positív belátással bíró férfiú, ki a' dolgokat úgy veszi mint szemlélődéseiben, 's nem mint elméletileg je-

*) Mariage en détrempé-nek Franciaországban olly összeköttetés nevezetik, melly házassághoz, a' nélkül hogy az lenne, hasonlít. Ezt e' kifejezés felvilágosítására.

lennek meg, mint játékok, mint olly valamit, mi a' Folies dramatiques színházba tartozik, tekinti. 'S e' férfit, ki olly pontosan szemlélve, olly nyugodtan pontolva fog munkájához, gyakran megszállja ama fellengős mania, melly az emberi természetből költői szikrákat csal ki. Mint mérnök tudakozódik a' vaspálya' legkisebb részleteiről, de egyszersmind az utazás' bűvös hatásáról, a' költői ihletés' egész malasztjával szól. Midőn a' bankviszonyokat legkevésbé sem vonzó részleteikben, miden tekervényes útaikon követi, mindenkortalál alkalmatosságot, éltető gondolatokkal a' pénz' hatalmáról, mint a' haladás' eszközéről, 's tartós vállalatok' emelcsőjéről, vagy egy világító pillanattal a' sötét jövőre, a' festőtlen pályát rövidíteni. Lelkének ez időkoronkénti felhevülése, melly az eszméket tömöttebbekké, 's a' kifejezést festőibbé teszi, nem hasonlítható össze az elegancia' azon virágaival, mellyeket Perier Kázmér financiai természetű fénybeszédeibe, hogy szelleműs ragyogó kinézést adjon nekik, szőtt; tökéletesen önkénytelennek látszik, mint ama tűz, melly a' rögtön felhevült' szemében fellobog. Korunk' magasabb törekvése az, melly nálla kevésbé szellemi irányát mindannyiszor keresztül járja, valahányszor a' tisztább szerelem' hálványá, az érzékileg élvező' kalandjait megakadályozza. Megmutatta, hogy az ember több mint a' holt teremtés, hogy azon egy időben, 's ugyan azon fán, gyümölcs mellett, virágot teremzhet.

Stylje azon ritka adományyal bír semmit nem áldozni fel; rövid 's világos, gazdag 's természetes, újító 's correct; szótalálásra nem törekszik, hol kívánja mégis a' fogalom, tartózkodás nélkül merészel valamelly kifejezést első használni; ismert országokat nem akar újra keresztelni, ujonnan feltalált szigeteknek neveket ad. E' stylmodor lassanként mindazon írók' közönséges tulajdonává látszik válni, kik tehetségeiket egyik irodalmi iskolába sem küldék, hanem híven tulajdon énjekhez, mint a' nevelés, 's a' világ szemlélete által lett, egyedül eszméik' hiányában ismerik el a' szabályt használására 's gyarapítására a' létező nyelvkincsnek. Ez a' valódi közép, melly kerestetik; mint a' politikában, úgy nyelv' kezelésében is igyekezni kell, hogy a' jövődöntő érdekek, a' múltérti becsüléshez kapcsoltsassék. — A' vallás' jövődöntő állásáról nézeteiben, Chevalier több másokkal egy véleményben van. A' catholicismus nem halt még ki Franciaországban olly tökéletesen, mint ellenei sokféleképen hinni szeretnék, Párisban természetesen 's az éjszak' nagy városában, világossága sokféleképen megkárosították; ellenben a' déli részekben teljes hatalmát gyakorolja. Ott, hol érzés' s képzelem közelébb vannak egymáshoz, az egyházi pompa

gazdag kifejtése, hatalmasan hat a' nép' szívére, 's idegen nyelv használata, újabb francia művek' közönségesebb elterjedését kevésbé engedte meg, ott, teljes épségben élhetett túl a' régi vallás a' romboló philosophia' hatását, 's Mária' arany képszoira, a' XVIII-dik század' római felett, tündökölve emelkedheték fel. Hona delének egyházi szertartásaira Chevalier is olly ájtatos vonzalom' ábrázatával tekint, hogy az ember nem akarja vizsgálni, ha belőle az egykori S. Simonistából, itt, az igazság vagy költés beszél-e; 's Mexicóban, hol az ég' szépsége, a lég' majdnem természetfeletti tisztasága, 's a' természet' egész édeni képe, több költőséggel, mint valaha ezelőtt ihlette őt meg, még melegebb szenvedélyességgel pártolja a' catholicismust, 's hatását az ottani előkorban. E' formája a' kereszténységnek, megtisztítva középkori visszaélések' salakjától, 's az önhittség' kezéből megszabadítva, a' francia nép természetének sokkal inkább megfelelőnek látszik előtte, mint a' Protestantismus, mellynek Franciaországban tovább terjedését legkevésbé sem hiszi. A' catholicus vallás, melly az érzéki, nemkülönbén mint szellemi emberhez alkalmazza magát, 's egyszersmind egész fogékonyágát elfoglalja, szerinte a' nép', legalább a' francia nép' vigasztalására 's istenhez emelkedésére természetserüleg alkalmasabb, mint a' dogmára 's erkölcstanra hidegen szorftkozó Protestantismus. Világosan mondja: mi sokkal melegebbek, sokkal szenvedélyesebbek vagyunk, hogysem protestansok lehetnénk. Szigorúságát a' germán geniuszhoz véli alkalmasnak, a' romani fül, megfogható hízkelő melódiákat kíván. Ha mint megmondók nem tart is azokkal, kik Krisztus vallása küldetését befejezettnek tekintik, 's az emberiség' jelenlegi boldogságát, egy, még nem született rendszerben keresik, ő itt is csak Juste-Milieu-t kíván; akarja a' catholicismust, de az ő módja szerint, a' század' szelleméhez módosítottan, — olly catholicismust melly a' jelennek szolgáljon, hogy a' jelen tisztelje őt, azon hölgyek' példájára, mellyek' legnagyobb mestersége, ön-neghódolások általi uralkodásban áll; nekik úgymond a' megifjudás koronáját kell viselnie, és türelem, tettleges szeretet, erkölcsei emelése a' népcéknek, mérsékelt szabadság, humanitás minden értelemben, 's mint mindég, legyen ministerei' 's követői' mindenható mestersége. Ez eszmében némelylek csak egy csillogó, némelylek csak egy színeskedő agyrémet látnak. De nem tagadhatjuk, hogy sokan a' mai Franciaország' legkitűnőbb férfiai közül, ez úton mennek, — olly férfiak, kik szellemi túlnyomósággal bírnak, 's ezért a' nemzetnek épen olly drágák, mint érdekesek. Mi magunk lemondunk minden ítéletről, melly itt helyén kívül lenne; csupán történetileg ad-

juk elő a' jelen' elemeit, mint itt léteznek. De ha Chevalier az örökölhető törvényhozás' ujonnan megalapítására is czéloz, *itt* már a' vele rokon érzelműek' száma, annál inkább alig észrevehető csekélyre szállana, minthogy ebbeli nézetei a' régi nemesség' hagyományos gondolkodás módjával épen nem egyeznek meg. A' képzendő festvénynek csak néhány vonásait látatja ugyan: de itt, mint amott, megifjudást kíván; nemesség 's egyház nála eszközök, czél az emberiség. Az új aristocratia, mellynek képzéséről féllangosan néhány szót ejt, a' polgárzatban támasza legyen az állandó tekintélynek, — mint minden valódi nemesség legmagasabb 's legnemesebb alakulásában mindenkor volt; — nem kell korháccsal kezében a' polgárzat' hátán lovagolnia. Illy állás, mint látjuk, még távol van azon igényektől, mellyeket a' sz. germaini faubourg követel, 's a' nemzet' nagyobb része, e' gondolatot önérzetének boszankodásával, 's büszkeséggel az egyenlőségre, mellyet elértnek vél, utasítja vissza, 's mégis, 's mégis talán mindezen boszankodás, mindezen büszkeség hasztalan, 's száz év múlva természetesnek fog talán látszani, mi most utálatosnak tartatik. Ki egyszer vendégfogadóban rossz szolgálattal volt kénytelen beelégedni, nem könnyen szál újra belé, ha mindjárt az alatt minden megjavult is; a' megemlékezés visszatartóztatja őt, de ha egyszer ismét meglátogatta, 's meggyőződék a' változásról, új bizalommal telik el, 's szokott vendég lesz. Franciaországgal a' régi nemesség rosszul bán; 's mégis ha egy későbbi, jobb, valódi érdemek 's áldásbeli cselekedetekkel koszorúzottan lépne Franciaország elé, megfogná tőle csak a' név miatt, a' kibékítő kéz szorítást tagadni? Azon gyűlölség melly elene tápláltatik, mutatja, hogy még él; holt testek ellen nem vagyunk annyira felindúlva, 's igen kétséges, lehet-e valaha az aristocriatiát elnyomni; véreirei nehezen fognak előbb kiapadni, mint a' magasabb emberi szenvedélyek' forrása; azon ösztön által él, mellynél mindenki mások felett állani, 's érdemei' emléket örökíteni akarja. Hányan képesek e' kérdésre, ha némely esetekben, bizonyos személyektől örökös méltóságot 's kitüntetést elfogadnának-e, tagadólág felelni? 'S mig ezt valamennyien, vagy legalább a' nagyobb rész nem teheti, addig az aristocratia' fája kinem írtható. Ezek azon általános nézetek, mellyekkel Franciaország' azon férfiai foglalkoznak, kik honuk' népmozgalmi háborgásai közé, állandósági elemet szeretnének keverni, 's kik ezért, jóllehet ismeretekre 's elmélkedés mélységére nézve, majd valamennyi vetélytársaikat felülhaladják, minden oldalról gúnyoltatnak 's cretnekítetnek. Mit a' költő azokról mond, kik belső nézeteiket a' népnek nyilatkoztatják ki,

mint évszázadok előtt, még ma is igaz, 's ki lelke eleusini titkait, a' nyilvánosság ítéletének teszi ki, megkövezetethetéstől nem tarthat ugyan, de a' gyűlölség, 's tévelygés más támadási eszközöket talált fel; az emberek belsejökre nézve ugyan azok maradtak, csak nyilatkozásaikban lettek finomabbakká, és ez, az idők' haladása. Nevezetes e' tekintetben, hogy Chevalier elég világosan olly intézkedések mellett nyilatkozik, mellyek a' jelenleg uralkodó fogalmakkal még jobban ellenkeznek, mint Guizot' eddig kifejtett elméletei; 's általános roszalást sem a' sajtó, sem a' közvéleménynél nem idéznek elő. Akadni ugyan néhol a' Nationalban, az aristocratia ügyvéde ellen, néhány keményebb hangu epigrammra, ha tőle történetesen a' Debatsban valami népszerűtlen cikkely jelen meg, de egészben véve előszeretettel 's tisztelettel szólnak róla. E' jelenet' megfejtése, talán azon barátságos elegantiában, 's a' polemia' azon jó hangulatában, melly irataiban mutatkozik, keresendő. A' francia társaságos nép, 's becsülni tudja az illy tulajdonokat, legfőképen ha nem bévett szokás, hanem mint Chevaliernél, természeti szelídség' eredményei. Viseletében ollyan mint munkáiban; mint író, csak egy nagyobb világgal társalkodik. Társasági szokások' alapos studiuma előtte ismeretlen; módja mégis kellemes, ellentmondása csendes, 's mindenki iránti elnézés, látszatik ítéletei' jelszava lenni. Ő sokat látott, 's mentől többet lát az ember, feltéve hogy jól lát, annál kevesebbet tanul megvetni. Jóllehet helyzete által sokkal magasabban áll a' Menilmontanti (a' S. Simonismus hona) társai felett, mégis mindenkor szíves barátuk, 's vonzalmát a' legszellemdúsabbaknál, hathatós pártfogás által tanúsítja. Családi viszonyaiban felette boldog, a' háziasszony' hiányát nővére pótolta ki, 's e' gyöngéd kötelék bensőségre, 's gondosságra nézve, ép olly kevés nélkülözendőt hágyfel, mint a' leghívebb szerelem. Különféle nemzetheliekkel van összeköttetésben, kik annál jobban érzik magokat vele kötött viszonyukban, mentől kevésbé kell tartaniok, hogy a' nemzeti előítélet' tőle származott valamely szava, megsérthetné őket. Honát szenvedélyel, mint majd valamennyi francia lelkesedéssel, szereti; de nála ez érzés nem idegen nemzetek' lealacsonyításán alapszik, politicai gondolatai 's kívánatai röviden e' szavakban öszpontosíthatók: A' világ jövődjéje nem Angliáé sem Amerikáé, nem Francia, sem Németországé; a' világ jövődjéje: az egész világé.

Az angzburgi közönséges Hírlap (1838. rendkívüli toledaleka 3. 4. 5. 6. 7. és 8. sz.) után.

Gabányi Lajos.

GRIFFGAL SZEMLE.

RÉGISÉGTUDOMÁNY.

Ueber die Zeitrechnung der Chinesen. Eine in der kön. Preussischen Academie der Wissenschaften gelesene und nachmahls weiter ausgeführte Abhandlung von LUDWIG IDELER. Berlin, 1839. Druckerei d. kön. Acad. d. Wiss, 172 l. 4-edr. Ára 2 frt 15 kr e. p.

Nagyobb részét annak, mit kevésse az előtt a' chinai állapotokról tudunk, köztudomás szerint a' jézsuiták' fáradtságos nyomozásinak köszönjük, kik csak hamar ezen ország-bani letelepedésük után political tapintatuk 's kivált terjedelmes ismereteik által megtudták nyerni a' közép birodalom' lakosinak bizalmukat. Mikor a' birodalmi naptár' készítése reájok bízott, kitűnőleg kelle figyelmüket a' chinai astronomiára és chronológiára intézniök 's valóban ők e' tárgyban a' chinaiak' régibb és újabb munkáiból tettdolgok' nagy kincsét gyűjtötték és közlötték. Azonban mind a' mellett még sok maradt homályban és kimagyarázhatlanul. Ennek alapja különösen azon körülményben van, hogy a' chinai időszámlálás' elrendelése több változtatásokat szenvedett, úgy hogy több epochákat kell megkülönböztetni. De fájdalom a' chinaiak csak az utolsó epochától fogva, melly a' Hanok' dynastiájával (206 kr. e.) kezdődik, bírnak folytonos literatúrával, mivel Tschin-schi-hoang császár (213 kr. e.) minden akkor fenlévő könyveket, a' gyógytudományról, astrologiáról és földművelésről szólókat kivéve, elégettetett. Mit a' korábbi epochákról tudunk, csak töredékekben foglaltatik, mellyeket a' fenmaradott munkákból aprón-

ként kell összeszedni, mihez a' chinai nyelvnek széles ismerete szükséges, valamint e' töredékek' használata astronomiai ismereteket kíván. Ide járul még, hogy a' jésuiták könnyen hajlottak a' chinai műszavakat ismeretes európaiakkal ugyanazonosítani, mihelyt azok nagy hasonlóságot mutattak, és ekképen sok hamis becsúszott az európaiak' előterjesztésébe, mit ismét csak nyelvészeti és astronomiai ismeretek' együttmunkálata által lehet elhárítani.

Kitetszik ebből, hogy semmi fontos előmenetel a' chinai időszámítás' ismeretében nem vala várható, míg csak valamely astronom egy derék sinologgal magát e' célra össze nem kötö, 's ez tartóztatá-el bizonyosan Ideler urat, hogy ismeretes chronologiai tanítókönyvében a' chinai chronológiáról is értekezék, holott materiálék' hijjával épen nem lehetett. Midőn most hosszú időszak mulva ezen munkára adta magát, tehát erre, mint a' bevezetésben megjegyzi, különösen azon körülmény által bíratott, hogy egy a' mostani kormány alatt nyomtatott munkában új segédeszközt, és amaz ismeretes sinologban, prof. Schottban serény munkatársat lelt.

Ideler' vizsgálatai által indított fel Biot egy sor értekezeteknek a' Journal des Savans-ba iktatásukra (1839. Dec. 1840 Jan—Mai.), mellyek a' chinai chronológiára és astronomiára egészen váratlan új fényt terjesztenek, és bizonyosan a' legnyomosabbat foglalják magokba, mi régóta a' hajdani astronomiáról iratott. Biot is azon körülménynek köszöné ezt, hogy a' legjelesebb sinologok' egyikének, Stanislas Juliennek segélyével dicsekedhetett és annak fíjától gyámolítottatott, ki egyszersmind astronom és a' chinai nyelv' ismerője.

Ideler' értekezete két részre oszlik. Az első, melly a' tulajdonképi felolvasmányt (Vorlesung) több mellékletekkel foglalja magában, a' chinai időszámításnak jelen állapotjára viszonylik, a' második tizenegy toldalékból áll, mellyek ezen időszámításnak korábbi állapotival és rokon tárgyakkal foglalkoznak. A' jelen állapotjai viszonzatban Idelernél minden kívánatost az ő ismeretes tisztaságával és határozottságával találunk kifejtetve; ki e' szakaszt eléggé megértette, szintolly képes lessz chinai naptárt készíteni, mint a' mennyei ügyek' Collegiumának akármelly tagja Pekingben, kinek e' dolog tisztében áll.

A' chinaiaknak van *holdévök*, mellyet ők a' *napévvel* beszöktetés (Einschaltung) által egyenlítének ki. A' napév' kezdő pontjál a' vízöntő' közepét veszik. Minthogy az ő, hol 29 hol 30'napos hónapjaik rendszeren rövidebbek azon időnél, míg a' nap valamely jegyben mulat, tehát jöhet

hónap olly helyzetben, hogy az alatt a' nap épen nem lép új jegybe. Ez a' hónap azután *szökőhónap*, melly nem számláltatik különösen, hanem a' megelőzőnek nevét kapja dsjün pótlékkal. A' holdév azon hónappal kezdődik, mellynek lefolytában a' nap a' halak' jegyébe lép, a' hónap az újhold' napjával, a' nap az éjféllal, 's ez 12 részre osztatik. A' nap' pályája a' vízöntő' közepétől 24 egyenlő szakaszokra osztatik, mellyek határozzák meg a' chinaiak' 24 évszakait. Chronologiai meghatározásokra hatvan részű cyclussok van, melly szerint számlálják félbeszakadatlan sorban régi időtől fogva az éveket és napokat. Ez a' cyclus egy tízrészűből, mellynek jellemei *kan*, és egy tizenkét részűből, mellynek jellemei *tschi* nevet viselnek, van összetéve. Midőn t. i. a' kan-okat hatszor 's a' tschiket ötször végig számlálják, és az első sorbeli jellemet a' másik sorbeli megfelelővel összeállítják, hatvan különböző összeállításokat nyernek, mellyek az egyes cyclusi évek' és napok' jellemeit képzik. A' hatvanéves cyclus folyvást ismételtetik, a' nélkül azonban hogy a' lefolyt cyclusok' száma meghatározottnék; a' mint hogy a' chinaiak általában semmi aerát nem ismernek. Az által eszközlik inkább az évek' pontos meghatározását, hogy a' hatvanéves cyclust a' császárok' uralkodási éveikkel kötik össze, mellyekről terjedelmes tabelláik vannak.

Ezen elrendezésben nem csak ollyak vannak, mik korábbi időkben másként valának, sőt némelly főcikkelyek nem is chinai eredetűek, hanem csak a' jésuiták által vitettek be, mint Biot megmutatta. Hogy ezt kifejtsem, legalább is a' 9-ik és 10-ik toldalékhoz fordúlok, mellyek történeti jegyzeteket foglalnak magokban a' chinaiak' nap-és holdévokról. A' napévről Ideler következőleg fejezi ki magát: „A' chinaiak az ő évszakaik' szabályozására és polgári holdévök' elrendelésére eleitől fogva egy $365\frac{1}{4}$ naphól álló napévet használtak, és annak kezdetét eredetileg a' télfordulat' napjára tették, mellyet a' gnomonnali közvetlen szemlélet által igyekeztek meghatározni. A' *polgári év* azon hónappal kezdődik, mellynek lefolytában a' nap a' halak' jegyébe lép, úgy hogy az a' conjunctio, melly e' hónapot meghatározza a' vízöntő' jegyére esik. Ezen conjunctio' eszközzése végett, ekként kellett nekik hajdan procedálniok. Az eclipticának a' napév' hossza szerint $365\frac{1}{4}$ fokot adtak, 's azt vevék fel, hogy mindennap egyet halad el abból a' nap. Továbbá a' napévet négy egyenlő évszakra osztották és mindenik évszakot ismét hat egyenlő szakaszokra vagy tsie-khi-kre. Az utóbbi osztályt átvivék az eclipticára is, melly e' szerint 24 egyenlő ívekre oszlott, mellyek' mindenike a' mi valamelyik jegyünk' felének felelt meg és felelt meg még most is. A' negyedik tsie-khi a' télfordulattól számítva, adá a' tavasz' kezdetét 's a' t.“

Ezen előterjesztésnek és minden következő fejtegetéseknek már az a nézet szolgál alapul, hogy a' chinaiak az eclipticát eleitől fogva 24 egyenlő részekre osztották, és azoknál fogva szabályozták évszakaikat és szöktetési rendűjtöket. De ez nem így van. T. i. a' régi chinai astronomiának és naptár' dolgának teljességgel semmi közük az eclipticához 's csupán csak az aequatorra viszonylaának. Ha az évet $365\frac{1}{4}$ napra számítva gondoljuk, és ezen időközt 12 egyenlő részre osztjuk, tehát mindenik 30,4375 napból áll; egy illy részt neveznek a' chinaiak tschung-khi-nek. Az év a' valóságos téli napállással kezdődött, mellynek belépését a' gnomon által találták meg, és ezen időponttal kezdődik az első tschung-khi is, a' tavaszi éjnap egyenlőség a' negyedik, a' nyári napállás a' 7-dik, az őszi éjnap egyenlőség a' 10-dik tschung-khi' kezdetére tétetik. Az évenkénti mozgás' egyenetlenségei tehát nem vétettek tekintetbe, minék a' polgári használatra épen nem is volt káros következése, és ez az elrendezés még akkor is megtartatott, mikor ezen egyenetlenségek a' chinaiak előtt már eléggé ismertek valának. A' másik fele egy tschung-khi-nak, és így egy 15,21875 napnyi időköz, tsie-khi-nak neveztetett, és a' 12 tschung-khi 's 12 tsie-khi által határozattak meg a' 24, tartásukra nézve egészen egyenlő időszakok, mellyek e' szerint a' napnak az ő évenkénti pályájában mozgásától épen nem függtöttek. Ez a' felosztás már az aequatorra is átvitetett. Gondolja t. i. az ember ezt a' kört chinai mód szerint $365\frac{1}{4}$ fokra vagy részre felosztva. Tegyen az égsarkon és azon ponton keresztül, mellyben a' nap' középpontjának a' valóságos téli napállás' pillanatában lennie kell, egy legnagyobb kört, az a' pont, mellyben az az aequator metszi, lessz az első aequatorialis tschung-khi, és a' többieket könnyű feltalálni, ha az ember nyugottól keletfelé az egyenlítőn folyvást mindég 30,4375 fokot számít egy tschung-khi-ra. Ha már továbbá az eclipticát vonva, és mindenik égsarkon 's minden tschung-khi' kezdő pontján egy elhajlási közt helyezve gondolunk, ez által az ecliptica minden bizonyval 12 részekre osztatik, de egyenetlen nagyságukra, mellyek e' szerint az eclipticának a' mi astronomiánkban előjövő 12 egyenlő részeitől lényegesen különböznek. Ezen 12 *egyenetlen* részek azok, mellyeket Tscheu-kung (1100 kr. e.) meghatározott, az eclipticának 12 egyenlő közőkre osztása csak későn lett ismeretessé a' chinaiak előtt.

A' holdév már a' napévvvel következőleg egyenlítettett ki. Miután t. i. a' téli napállás' beléptét meghatározatták, és az újhold epocháját, melly e' tüneményt megelőző kiszámították, tehát az év' következő holdútságának epocháit fellehetett vetni, mi végett csak a' synodicus hónapnak hozzávetőleges értékét kellett tudniok. Hogy a' tört-számokat elkerüljék, minden

hónapot azon nappal kezdtek, mellyen a' conjunctio véghez ment, úgy hogy tehát a' hónap 29 vagy 30 napból állt. Mivel pedig egy tschung-khi nagyobb harmincz napnál, ráügyeltek, vallyon a' tschung-khi valamelyik hónap' folytatában kezdődött-e vagynem, első esetben a' hónap rendes volt, másodikban szökőhónap, melly nem különösen számíttatott, hanem az elébbihez toldatott. Ez az egyszerű elrendezés, melly ősrégi, 's mint chinai tettekből kétségtelenül kiviláglik, 1100-tól fogva kr. e. szokásban van, a' jészuiták' érkezéseig csak egy pontban szenvedett többszer változást, t. i. a' holdév' kezdetére vitelben, melly többszer máskorra tétetett. Az astronomiai alapzatok pedig, a' téli nap-állapodás' beléptének vizsgálata, a' nap-év' $365\frac{1}{4}$ napnyi hossza és a' synodicus hónap' pedző értéke ugyanazonok maradtak. E' tekintetben a' jészuiták nagyérdemet szerettek magoknak a' chinaiak körül, hogy ezen alapzatokat az európai tabellák által pontosabban meghatározni tanították; de e' mellett meg is lehetett 's kellett volna állapotodniok. De ők tovább mentek, és a' régi tschung-khik helyett, mellyek, mint többszer említék, egyenlő nagyságú időközök voltak, azon 12 egyenletlen időszakokat hozták be, mellyek alatt a' nap a' 12 jegyeket átfutja, 's ímmost ezeket hasonlóan tschung-khi-knek nevezték. Ez által a' chinai naptár-ügy sokkal bonyoltabb lett, és ez a' változtatás nem a' chinaiaknak, hanem a' feltalálóknek használt, kik ettől fogva nélkülözhetlenek lettek, mivel a' nap' beléptét az egyes jegyekbe astronomiailag kellett kiszámítani, mihez a' chinaiaknak semmi eszközeik sem voltak.

Mindenkor nevezetes marad pedig az, hogy az európai tudomány' hatalma még olly népet is, melly a' régihez olly átalkodva ragaszkodik mint a' chinaiak, illy fontos reformra bírhatott.

Említettem már, hogy most a' napokat és éveket folyvást hatvanos cyclus szerint számlálják. Erről az első toldalék historiai és literariai utasításokat ad. Ez kétségtelenül igen régi dolog. A' napok' jelelésére előfordul az már a' Schukingban, egyikében a' legrégebb chinai munkáknak, mellyre volt kiváltképen a' czél, mint mondják, a' könyvek' elégetésekor, 's mellyből csak töredékek vannak fenn; az évek' jelelésére Gaubil szerint csak a' Han-ok' dynastiájától fogva (mintegy 140 kr. e.) fordul egész bizonyossággal elő.

Ezen cyclusról különbféle véleményeket állítottak fel, de a' legegyszerűbbet alkalmasint elmellőzték. Nem szenvedhet t. i. kétséget, hogy a' napokat eredetileg tízrészű, az éveket tizenkétrészű cyclus szerint számlálták. A' napok a' chinai naptárban még most is tizedek szerint osztatnakfel, mint Ideler több helyeken (16. 56. 150 l.) megmutatja, és ha azok' jele-

lésére a' tíz kan-t többé nem használják is, mindazáltal Gau-bij a' *Traité de la chronologie chinoise*-áhezi előbeszédében (V. l.) világosan mondja, hogy a' kan-ok hajdan tíznapos cyclust képeztek. Ugyanazon helyen megjegyzi, hogy a' tschi-k korábban 12 éves cyclusok valának. Hogy ezen állítás alapos, 's hogy ez a' tíz és tizenkét részű cyclus régibb vagy legalább sokkal fontosabbnak tartatott mint a' hatvan részű, most bizonyossággal meglehet mutatni kéthelyből, mellyeket Stanislas Julien úr a' *Tscheu-liben*, egyikében a' legrégibb munkáknak, mellyek az elégetést kikerülték, feltalált, 's mellyeket Biot úr a' *Jour. des Savans*-ban (Mars 1840 143 l.) egy más, későbbben felvilágítandó czélra felhoz. Egyik helyen t. i. mondatik, hogy bizonyos tisztviselő a' *tizenkét év'*, *tizenkét óra'* és *tíz nap'* rendét meghatározta. A' másik helyen pedig ez áll: a' *quadratumra* írják a' *tíz nap'*, *tizenkét óra'*, *tizenkét hónap'* és *tizenkét év' neveit*. Innen tehát látni, hogy itt hol az időszámítás' elemei felszámáltatnak, a' hatvanas cyclusról épen nincsen szó, 's hogy továbbá, mivel a' *tíz nap'* és *12 év' nevei* említetnek, ezek nem egyebek mint a' kan és tschi-k.

A' tizenkét éves cyclus természetes következése a' tizenkettes rendszernek, melly szerint 12 órát is egy nappá, 12 évszakot félévvé egyesítettek. Bizonytal nagyon messze mentek, mikor itt, mint még Biot is teszi, a' Jupiter' kerengési idejére való viszonzatot kerestek, melly vastag hozzávetés szerint 12 évet teszen. A' chinaiaknál ennek semmi nyoma. Azonban a' tíz és tizenkét egységek' korszakainak az az alkalmatlanságuk volt, hogy az elsőt hárommal és négygyel, a' másodikat öttel nem lehetett elosztani. Azért is a' 60 részűt hozták be, valamint mi hasonló okokból az órát 60 perczre, 's a' peripheriát 360 fokra osztjuk. Ez nekem a' hatvanas cyclus' legegyszerűbb magyarázatának látszik. Hogy a' 60 évű korszak a' 12 évűből származott, még világosabban mutatkozik az indusoknál, kiknek hasonlóul 60 éves cyclusok van, de a' melly öt apróbb tizenkét évesből van összetéve, mellyeknek mindenike különös nevet visel. Hogy az indiai cyclus *jupiter-évének*, *vrihaspati mâna*, neveztetik, épen nem bizonyítja, hogy már korán némi összefüggést gondoltak azon planéta és a' cyclus között; nem szabad feledni, hogy még az indusok' legrégibb astronomiai munkája, a' surya siddhanta is, legfeljebb a' mi időszámlálásunk' hatodik századában szerzetett. Valószínűleg az indiai astronomusok csak későre okoskodták bele a' cyclusba ezen viszonzatot, mint a' hogy az európai tudósok tettek a' chinaival, és ők annál inkább valának arra jogosítva, mivel a' 60 napos cyclust nem ismerték.

Egy másik alakja a' 12 éves cyclusnak az úgy nevezett állat-cyclus, mely az egész keleti Aziában el van terjedve; itt az egyes évek állat-neveket viselnek, még pedig mindenütt ugyanazonokat. A' második toldalék terjedelmesen értekezik ezen cyclusnak a' különféle népek közötti előfordulásáról. Ideler megczáfolja itt Bayer' nézetét, hogy a' chinaiak ezt a' cyclust csak az astrologiában használják. E' szerint ki kell javítani azon helyet (6. l.), hol Ideler maga mondja, hogy a' chinaiak csupán akkor élnek e' nevekkal, mikor éveiket astrologiai czelokra a' régi mód szerint tizenkettős cyclusban számlálják. A' japaniak' tizenkettős cyclusára nézve lehetett volna még használni ezt is; „Mémoires et anecdotes sur la dynastie régnante des Djogouns par M. Titsingh, publié par M. Abel Rémusat. Paris 1820.“ A' negyedik év ott ou-nak neveztetik, rövidítve ousagi-ból, mely nyúlát teszen, a' hetedik helyesen ouma-nak nevezetik *). Megjegyeztetik ott, hogy a' japaniak ezen neveket az eclipctica' jegyeinek jelentésére is használják, még pedig az első a' kosnak felel meg 's a' t. (289 l.)

A' negyedik toldalék „a' chinaiak' sieu-jaikról vagy hold-állomásaikról“ értekezik. Gyakran találni azt, mint jellemző különbséget az a' zsidai és görög astronomia közt felhozva, hogy a' görög zodiacus 12, az a' zsidai 28 részre van osztva. Ez az úgy nevezett 28 részű zodiacus találtatik a' chinaiaknál, az indusoknál és az araboknál. Az utóbbiaknál 28 csillagsoportból áll az, melyek különösen jelelt csillagok által határozottanak meg, és elhatározó viszonzatot adnak a' holdhoz, midőn ők a' 28 csillagsoportot menâzil el kamar-oknak vagy hold' szállásainak nevezik. Ezen hold-szállások legelőször Alfergani' astronomiájában találtatnak, mely valószínűleg a' 9. század' kezdetén íratott, azok ott úgy említettnek, mint közönségesen ismeretesek, de csak igen felületesen jeleltetnek. Későbbi arab írók pontosabban adják azokat. Mindazáltal a' tulajdonképi összefüggést ezen csillagsoportok és a' hold között, soha se világosíthatták fel. Úgy hitték ugyan, hogy e' csillagsoportok eredetileg arra vannak rendelve, hogy a' hold' naponkénti eléhaladását a' csillagok közt jeleljék. De e' magyarázatmódnak nagy nehézségei vannak, mivel, mint Ideler (Untersuchungen über die Sternnamen I. 20 l.) megjegyzi, nem csak az egyes állomások egyenletlen hosszúak, hanem egyes csillagok is, melyek ezen állomásokat meghatározzák, mint Castor és Pollux 's mások, egészen a' hold' körén kívül vannak. Mind a' mellet átvitték az európaiak ezen fogalmat arra is, mit ők a' chinai zodiacusnak neveztek, ambár a' fontos

*) A' nyolczadik év' neve ott ismételve Fitsonsi-nak frátik.

differentiák nem kerültek el látásukat. A' chinaiak az ő sieu-jeik alatt csupán 28 térközőket értenek, melyek épen annyi egyes csillagok, nem csillagsoportok által határozatlanak. Azért tartózkodott Ideler is a' sieu szót holdcsillagzatok által magyarázni és a' helyett a' hold-állomások kifejezést választotta; mindég azon előrefeltevésből indulva, hogy itt valami viszonzatnak a' holdra kell helyt találnia. Magok a' chinaiak általában semmit sem tudnak illy viszonzatról, 's még kevésbbé lehetséges itt mint az arab hold-szállásoknál, a' csillagok' rendezetét és választását illy viszonzattal egyesíteni. Ezen csillagok t. i. szorosban astronomiailag megvannak határozva, úgy hogy azoknak ugyanazonságukról az európai laistromok' bizonyos csillagaival legkisebb kétség sincs. Ideler azokat Gaubil' tudósításai szerint, Biot azonkívül még más tanúiratok' segítségével határozta meg 's mind ketten általában ugyanazon eredményekre jöttek. Ha már e' csillagok' sorát vizsgáljuk, azonnal szembetűnik, hogy két egymásra következő csillag' közei olly felette egyenletlenek. Így p. o. a' tsing (μ Gemin) és a' következő kwei (ϕ cancr) rectascensiójának különbsége többre megyen 30 foknál, míg a' tsui-nál (λ Or.) és tsan-nal (δ Or.) még a' legrégebb időkben is, melyek itt tekintetbe jöhetnek, nem sokkal tett az többet két foknál. Nem kevésbbé szembetűnő a' csillagok' választása, midőn p. o. egy negyed-nagyságú csillag σ Scorp. választatott, hol egy első nagyságú α Scorp, egészen közel volt. Mind ez Ideler ur' belátását el nem kerülheté, és ő kerekben megvallja, hogy e' csudálatos rendezés' okát nem érti. De hozzá tehetni, hogy azt senki sem értette. Csupán Biotnak diszlett e' tárgyat egészen felvilágítani, és vizsgálatának e' része bizonyos fényes tanúja leendő mindenkor éles elméjének.

A' 28 Sieu' jelentésének áltlítása végett azon megmutatott tethdologból kell kiindulni, hogy a' chinaiak ősidőtől fogva a' gnomon mellett a' circumpolaris csillagok délköröni átlmeneteit is használták, hogy mind a' nap — mind az évszakokat pontosan meghatározzák. Egy töredékében a' már említett Tscheu-li-nek, olly könyvnek, mely a' Tscheu csillagász' korára (1100 kr. e.) viszonylik, mondatik, hogy bizonyos tisztviselő nappal az árnyak' hosszát délkor összehasonlítja, éjjel pedig a' polaris csillagot vizsgálja, hogy a' kelet-és nyugot pontot (és így a' délkör' irányát) meghatározza. Az i Drac csillag még most is Tien-y vagy az ég' egysége nevet visel, mintegy 4000 év előtt két fokon belőli távolságra volt az az égsarktól. Más tanúiratokban a' hét világos csillag a' nagy medvében, a' két világos csillag a' lantban említettetik, 's nincs benne kétség, hogy a' chinaiak a' kis medvében lévő világos csillagokat is szemlélték. Ha már a' delelési időket pontosan meghatározzák, bizonyos számú alapcsillagokat választottak,

mellyeket ugyan végre használtak, mellyre ma a' Bradley' alapsillagait használják. Úgy választattak t. i. a' csillagok, hogy azok a' circumpolaris csillagokkal ugyanazon vagy csak nem ugyanazon elhajlási körben feküdtek és egyszersmind az egyenlítőhöz oly közel voltak, a' mint az első feltételhez képest lehettek. Ezek a' Sieu-k.

A' chinaiak t. i. a' lehetőségig pontosan meghatározzák azon időt, melly e' csillagok' delelései közt lefolyt, és ez által minden más csillagnak rectascensióját is, vizsgálván, mi idő folyt el annak és a' legközelebb álló alapsillagnak delelése (tetőzése) közt.

Az alapsillagoknak épen most kimutatott viszonya az északi csillagokhoz a' praecessio' következtében már régen megszűnt, és nem lett volna lehetséges az álló-csillagos ég' jelen minőségéből azok' credeti választásának alapját lehozni. Sőt inkább csak egy pontos calculus' segélyével eshetnék ez meg, kiszámítván a' csillagok' helyzeteit bizonyos meghatározott távol mult időre nézve. Ezt tette Biot, 's hogy e' multságának helyes időpontját fellelje, következő vizsgálatokból indult ki.

Nincs róla tudósítás, ha vallyon mingyárt kezdetben 28 csillagot választottak-e, vagy először csekélyebb számot vettek fel, mellyhez apránként még mások járultak. De bizonyos az, hogy a' 28 csillagróli tudósítás a' Tscheu' koráig felmegyen. Bizonyítja ezt a' Tscheu-li' két töredéke; itt t. i. a' 28 sing vagy csillag világosan említetik. De a' traditio még messzebb felmegyen, és e' szerint ugyan más Yao császár is használt négyet e' csillagok közül a' napállási és éjnap egyenlőségi pontok' megállapítására. Egy hely a' Schuking-ban, mellyet Ideler is felhoz, azt mondja, hogy Yao' korában a' Mao állomás (η Pleiad.) határozta meg a' tavaszi éjnap egyenlőséget, a' Sing állomás (α Hydr.) a' nyári napállást, a' Fang állomás (π Scorp.) az őszi éjnap egyenlőséget, és a' Hiu állomás (β Aquar.) a' téli napállást. A' legközségesebb bevétel szerint már Yao' uralkodása 2357 évvel kr. e. kezdődött. Biot tehát ezen időszakra kiszámítja az itt tekintetbe jövő éjszaki csillagok' és a' 28 alapsillagok' helyzetét, és az által következő meglepő eredményt lele, mellyet ő egy táblában, melly a' 28 alapsillagoknak a' délköröni áltmenetei és a' circumpolaris csillagok' felső és alsó áltmenetei közötti viszonzatokat előterjeszti, az egyes részletekben megmagyarázott. Csaknem minden alapsillagokról meglehet mutatni, hogy azoknak a' délköröni áltmenetei a' circumpolaris csillagok' áltmeneteit csekély időközökben megelőzték vagy követték. Csak keveseknél homályos választásuk' oka. Kimagyarázódik egyszersmind innét miért foglalnak el némelly állomások igen nagy térközt, míg mások igen szűkek. Így p. o. a' wei (α Aquar.) és sche (α Peg).

közötti tér csaknem 19 fokot tett. T. i. az első csillag³ delelése a' δ urs. maj. delelésének felelt meg, a' másodiké pedig az E urs. maj. delelésének, míg azok közt egyike sem deelt a' világosabb circumpolaris csillagoknak. Azon négy csillagok, melyeknek, mint elébb említettett, a' Schu-king szerint az éjnap egyenleteket és napállásokat kelle a' Yao' idejére nézve meghatározniok, tökéletesen megfelelnek e' czélnak, mivel a' rectascensio' különbsége egészen belől fekszik azon hiba-határokon, melyeket ezen régi vizsgálatoknál előre fel kell tenni. Csak négy csillagnál mutatkozik különös viszony. A' Yao' idejére vitetve t. i. semmi okát sem adhatni, miért választattak ama négy alapszillagok: niu (ϵ Aquar.), wei (α musc), lieu (δ Hydr.) és ti (α Libr.). Ellenben a' Tscheu-kung' korára vitetve (1100 kr. e.) azon csillagok az éjnap egyenleteket és napállásokat jelentik, még pedig niu a' téli napállást, wei a' tavaszi éjnap egyent, lieu a' nyári napállást, és ti az őszi éjnap egyent. Valóban találtatik is a' chinaiaknál azon tudósítás, hogy Tscheu-kung a' gnomonon tett vizsgálatok által a' téli napállást a' niu állomás' második (chinal) fokán állapította meg. Immost felette valószínűtlen eset volna, hogy e' négy csillagok valamely meg nem magyarázható okból korábban választattak volna, 's későbbi időben egy egészen látható czélnak felelnének meg. Innen Biot azon több mint valószínű véleményvt fejezi ki, hogy Tscheu-kung előtt csak 24 alapszillag volt, és hogy ő adá hozzájok a' négy említettet, hogy meghatározza a' maga korára az év' négy sarkalatos pontjait, mivel a' korábbi időben e' végre választott négy csillag e' czélnak többé meg nem felelt. Emlékezzünk itt ama már feljebb tett jegyzetre, hogy a' 28 számot nem vihetni Tscheu' korán túl.

Ezen vizsgálat' részleteiben tehetni még némelly változtatásokat, mivel Biot olly formulák szerint számított, melyeket szorosabbakkal pótolhatni ki, és az állócsillagok' saját mozgását is nem vette egyszersmind tekintetbe. Az egytetemes eredményre nézve ez közönséges dolog, és bizonyosnak tekinthetni, hogy a' chinal seu' valóságos jelentése most már feltaláltott. Azok' összefüggése az indiai és arab állomásokkal világos lesz a' következők által.

Az indusoknál az állomások nem egyes csillagok, hanem, mint az araboknál, csillag-csoportok által határozottatnak meg, csak kevés esetek képeznek kivételt. Az állomások most nacs-hatra-eknek neveztetnek, mely szó általában csillagot jelent, de etymologiailag, Dr. *Benfey* szerint, szerencse-csillagnak mondatik, és így az arab sád-nak felelne meg. Második lényeges különbség a' chinal és indus állomások közt abban áll, hogy az utóbbiak mind egyenlő hosszúiak $13\frac{1}{2}$ fokot tesznek, kivéve a' 21-diket, mely 10 fokot, a' 22-diket, mely 5 fo-

kot, és a' 23-dikat, mely 11 $\frac{3}{8}$ fokot teszen. Ebben világos viszonzat van a' hold' mindennapi mozgására. Nincs is benne semmi kétség, hogy az indusok valósággal már régen összekötésbe hozták a' nacsatra-kat a' holddal, és Biot igen tévelyeg, mikor az ellenkezőt állítja. Így p. o. a' Manu' törvényében (Asiat. Res. II, 305.) Soma' vagy a' hold' úti társainak neveztetnek azok, és hasonló kifejezések sok más helyeken fordulnak elő. Másik kérdés az, mióta fordul elő ez a' holdrai viszonzat. A' vedákban, hol a' 28 csillagcsoport legelőszer említettetik, semmi sem látszik találatni e' felől. A' többi helyek pedig, melyekre vonatkozhatnánk, olly időből valók, mely legfeljebb is nem messze megyen felül a' mi időszámításunkon, legtöbb esetekben pedig még sokkal ifjabb. Anuyit mindazáltal meglehet mutatni, hogy magok az állomások régibbek mint azoknak egyenlő térközökre osztása. Az indus astronomok t. i. megkülönböztetnek minden nacsatra-ban egy *főcsillagot*, melyet ők yógatára-nak neveznek. De ez korán sem mindég a' legnagyobb azon csillagcsoportban, melyhez tartozik, és annak helyzete legtöbb esetekben teljességgel meg nem egyeztethető az egyenlő elosztással, mivel az gyakran még igen is messze kibág azon térből, melyben annak ezen feltevés alatt lennie kellene. Innen eléggé kiviláglik, hogy az egyenlő térközökre osztás csak későbbben hozatott be. Ha tehát az állomásoktól elmézünk, és csak a' főcsillagokhoz tartjuk magunkat, közel fekszik azon eszme, hogy azokat a' chinai alapcsillagokkal összehasonlítsuk. Ezen hasonlításnak teljességgel semmi nehézsége sem volna, ha ezen yógatára-k épen olly szorosán megvolnának határozva, mint a' chinai sieu-k. Ez pedig semmiképen nem úgy van. Colebrooke, ki mindennemű segédeszközökkel felkészülve fogott azok' meghatározásához (As. Res. Vol. 9.), mind a' mellett nem vala képes ezt mindég bizonyossággal kivinni, és sokszor kéntelenítettek gyanításokkal beérni. Ha már e' bizonytalanság' daczára is szembetünő egyezs mutatkozik a' chinai és indiai adatok közt, alig lehet azoknak közös eredetöket kétleni. A' legközelebbi álló pontot nyújtja azon hely a' vedákban, hol a' 28 állomás említettetik. *Elsőként* neveztetik ott meg *crittica*, mely most a' harmadik, és úgy *lát-szik*, mint Colebrooke kifejezi magát (As. Res. Vol. 8. p. 470), mintha ez a' hely a' nyári napállást a' mostani tizedik állomás' kezdő-tére állapítná meg, melynek főcsillaga α Leonis. E' szerint a' tavaszi éjnapegen az említett *crittica* állomásra esnék, melynek főcsillaga η Pleiad. Ha már eszünkbe jut, hogy Yao hasonlóan az η Pleiad. ott használta a' tavaszi éjnapegen meghatározására, azonnal látjuk az egyezést. A' hasonlításnak folytatása végett már Biot minden yógatára-kra nézve, melyeket Colebrooke mint legvalószínűbbeket előad, kiszámította azon

helyzetet, melyben azok Yao' idejében (2357 kr. e.) voltak. Ebből következő jött ki. Hét csillagok ugyanazok értékökre és állásukra nézve, még pedig nem csak a' legnagyobbak és legszembetűnőbbek, hanem igen kicsinyek is; t. i. η Pleiad. λ Orion. γ Corv. α Virg. α Libr. α Peg. és α musc. Ide számíthatik még egy nyolczadik eset is, mi szerint a' β Ar. chinai alapcsillagnak egy yógatára felel meg, melynek meghatározásánál Colebrooke α és β Ar. közt ingadozik. Öt esetben nem egyeznek ugyan a' chinai csillagok a' Colebrooke' meghatározásaival, de azonban e' csillagok igen kicsinyek és olly közel állnak egymashoz, hogy Colebrooke szintűgy elhatározhatta volna magát egyikre mint a' másokra nézve, ahoképezt itt is felakadás nélkül eredeti ugyanazonságot tehetni fel. Három esetben egy nagy csillag' részére határozza el magát Colebrooke, melynek a' chinaiaknál egy közel álló kicsiny felel meg, t. i. α Taur. — E Taur helyett, α Or. — δ Or. helyett, és α Scorp. — σ Scorp. helyett *). De az a' kérdés, vallyon ez a' különbség valódi-e, vagy nem inkább Colebrooke vagy a' ben születtek, kik neki a' csillagokat az égen mutogatták, csábítottak-e el épen a' nagyság által, hogy a' nagy csillagot a' szomszéd kicsinynek elébe tegyék. Ha e' 16 esetet levonjuk, hol az ugyanazonság vagy egészen bizonyos vagy valószínű, tehát még 12 eset marad fen, melyeknél szándékos eltávozást gyaníthatni a' chinai meghatározásoktól. Ezek közt már három eset van, melyben minden bizonnyal nagy csillag választott kisebb helyett, t. i. α Lyr. a' β Capric. helyett, α Leon. az α Hyd. helyett, α Boot. a' k. Virg. helyett, úgy azonban, hogy a' rectascensio' különbsége igen csekély. Ezen osztályhoz számlálhatni még az E Aquar. felcseréltetését is az α Aquil. val. A' többiek-nél, ha a' különbözőzés nem félre értéseken alapul, legalább némi közelítés mutatkozik. Így p. o. γ Peg. a' chinaiak' alapcsillaga, a' megfelelő indiai fő csillag az α Androm., de a' nacs-hatra mind a' két csillagból áll.

E' szerint a' két rendszer' közös eredete felől semmi kétség sem maradhat, Ha pedig azt kérdik, melyik népnek kell a' prioritást megadnunk, tehát minden körülmények a' chinaiak' részére kedveznek. Ó nálok ősi időtől fogva látjuk az alapcsillagokat astronomiai czélokra használva, 's ezen csillagok' 28-as száma 1100-tól fogva k. e. ismeretes előttök, míg az indusoknál az állomásokat nem csak az hogy sokkal későbbi időben lehet bizonyossággal kimutatni, hanem még arról sincs

*) A' megfelelő nacsatra az α , σ , és τ Scorp. három csillagból áll.

erősségünk, hogy ők ezeket valaha komoly astronomiai használatra fordították volna,

Mielőtt e' tárgyat elhagynám, egy homályosságra kell még figyelmeztetnem, melly a' nacshatra-k' eredeti számára nézve fenforogni látszik. Jones szerint (As. Res. II. 294.) t. i. az indusoknak eredetileg csak 27 volt, és csak későbbben iktattak be astrologiai czélokra még egy újat, t. i. Abhijit-et. Kezesét ezen állításra nem hozza fel. Azon helyekben, melyekre hivatkozik, igenis mindég csak 27 említetik, de ezen helyek, mint már említettett, későbbi időből valók, míg a' Vedákban, Colebrooke szerint, más 28 fordul elő. Wilson is azt mondja, hogy a' nacshatra-k' száma 28, de a' Pura-nok és a' nép csak 27-et számláltak. Úgy látszik, ez a' helyesebb előadás. Az Abhijit nacshatra t. i. keletről α Lyr-val, nyugotról pedig τ Sagitt.val volt határos. De a' mi időszámlálásunknak mintegy 10-dik századában mindkét csillagnak ugyanazon rectascensiója volt, és azóta az α Lyr. nyugotra a' τ Sagitt.on túl ment. Az a' tér tehát, mellyet ez a' nacshatra elfoglalt, már néhány századok előtt igen szűk volt, és abból fejthetni meg először, miért adtak annak csak öt foknyi hosszát. és másodsor, miért hagytak fel vele később egészen.

Hogy az arab állomások' nagyobb része az indiai nacshatra-kkal megegyez, már Colebrooke megmutatta; tulajdonképen csak nyolcz esetben lehet határozott különbözőségeket kimutatni, t. i. a' 6., 9., 13., 15., 22., 23., 24., és 28-dik állomásnál. Nehányakban ezen esetek között az araboknál ismét előjönnek azon chinai csillagok, mellyek az indusoknál mások által pótoltnak, míg viszont, mint a' hatodik állomásnál, az arab meghatározás sajátlagos. A' chinaik' egyenes befolyását e' dolognál nehéz gondolni, Legvalószínűbb, hogy az arabok az állomásokat, és velek a' holdrai viszonzat' eszméjét az indusoktól kapták, a' különbözőségek pedig vagy az indus avagy arab állomások' nem-szoros meghatározásából származik, vagy onnan is, mi némelly esetekben a' helyes magyarázatnak látszik, hogy az arabok néhány szándékos változtatásokat tettek, hogy állomásaikat a' hold' pályájához közelebb vigyék ott, hol az indusi csillagok igen messze állnak az eclipticától.

Ha az eddig mondattak azon meggyőződést szülhették, hogy chinából egy fontos astronomiai elem messze tartományokra kiterjedett, úgy egy állítást, mellyet itt feltenni merészek, talán, nem fognak olly valószínűtlennek lenni mint az egyébként látszanék, azon állítást t. i. hogy a' chinaiak' és chaldaeusok' astronomiája és időszámlálása között egy még sokkal bensőbb és régibb összefüggés volt. A' chaldaeusok

alatt értem én a' babyloni papokat; a' későbbi görög és római íróknál ez a' szó, mint tudjuk, egy jelentésű az astrologusokkal, azért is az ő tudósításaikat a' tulajdonképi chaldaeusok felől csak nagy vigyázattal használhatni. Illy összefüggés' gondolatát már többképen találni kifejezve. Így p. o. látom Idelernek értekezeteiből (143 l.), hogy ő az állatkör' eredete felőli vizsgálatában, az eclipticának tizenkétféle osztását a' babyloniak' találmányaúl veszi, 's úgy véli, hogy az onnan korán Chinába jutott. De úgy látszik, hogy épen a' legfontosabb 's legmeglepőbb coincidentiákat nem vették mind eddig észre. E' lapok' szűk köre által korlátozva, a' legnagyobb rövidségekre kell iparkodnom; különben a' tárgy elég anyagot nyújtana igen terjedelmes fejtegetésekre. Legelő a' következőt jegyzem meg: Ha két népnél egyarányú intézményeket leljünk, mellyeket maga a' természet nyújt; ha p. o. a' chaldaeusok (Ideler's Lehrb. der Chron. I. 207) valamint a' chinaiak az évet $365\frac{1}{4}$ naponként számlálták, még abból nem lehet az azok közötti összefüggésre következtetni. De mikor úgy találjuk, hogy azok a' *mesterséges* rendezetekben is összejönnek, tehát egy illy összefüggés' gyanítása annál valószínűbb, minél gyakrabban mutatkozik ez az összetalálkozás. Azon pörös kérdést, valyon a' chaldaeusoknak volt-e holdévök a' napév mellett, egyelőre érintetlen hagyom, annyi legalább bizonyos, hogy arról teljességgel semmi tudósításunk nincs, és így e' tekintetben nem is adódhatik semmi hasonlításí pont a' chinai rendezettel. De minden egyéb pontokban tökéletes ugyanazonságot találok. Ezt akarom már részletekben előadni.

1.) A' Tscheu-li-nak egy helye szerint, mellyet felebb előhoztam, már 1100 kr. e. a' chinai időszámlálás' két alapzata, a' napmagasság' vizsgálata a' gnomonon, és a' polaris csillag' vizsgálata volt. Polus és gnomon pedig két astronomiai elem, mellyek a' chaldaeusoknál ősidőktől fogva ismeretesek és tőlök mentek ált a' görögökhöz, mint Herodot amaz ismeretes helyben (2, 109) jelenti: *πόλον μὲν καὶ γνόμονα καὶ τὰ δνώδεκα μέρηα τῆς ἡμέρης παρὰ Βαβυλωνίων ἔμαθον οὐ* "Ελληνες. Én a' πόλον-t polusnak fordítom, mint Larcher, mivel nem látom semmi okát, miért távoztak el a' szónak régi egyszerű értelmétől, 's folyamodtak erőltetett magyarázatokhoz, mellyek szerint πόλος-nak valami napóra fajt kellene jelenteni. A' Tscheu-li-ből vett töredék bizonyára a' legjobb commentár Herodotnak ezen helyéhez.

2.) A' chinaiak a' polgári napot 12 részre osztják. A' felbozott helyből következik, hogy a' chaldaeusok ezt is tették. Ideler ugyan azt véli (Handb. der Chronol. I. 86.), hogy itt a' ἡμερα alatt a' természeti nem pedig a' polgári napot

kell érteni. Azonban úgy hiszem, hogy már Letronne (Journ. des Sav. 1839, p. 586) eléggé megmutatta e' nézetnek hibás voltát, és megtartózkodom további vitatkozásoktól.

3.) A' chinaiaknak van egy ősrégi 12 évű cyclusuk, ugyan az feltaláltatik a' chaldaeusoknál. Egy annus chaldaicus, mint Censorinus (de die nat. cap. 18.) jelenti, 12 nap-évből állt. Már a' messze tekintő Scaliger összefüggést látott ebben a' felebb szóba hozott asziai állatkörrel, és Ideler úgy véli, hogy e' két cyclus' ugyanazonságát alig lehet keltetni (78 l.).

4.) Valamint pedig a' chinaik ezen cyclus mellett, vagy ebből, egy 60 évűt is képeztek, úgy találni illyet a' chaldaeusoknál is. Eusebiusnál és Syncellusnál (Cronogr. ed. Goar. p. 17) fen van tartva egy jegyzet Berosusból, melly szerint a' chaldaeusoknak három cyclusok van, egy *ᾠσσοσ* hatvan évű, egy *νῆροσ* 10. 60 évű és egy *σάροσ* 60. 60 évű. Ezen korszakok felett ugyan mindenfélét okoskodtak 's nevezetesen úgy vélekedtek, hogy itt az évek alatt csak napokat kell érteni (Ideler u. ott. 215). Én azonban nem tartom fáradságra méltónak e' légből kapott hypothesist újra megvitatni. Csupán azon iparból származott az, hogy mythusokat történetté változtathassanak. Szörnyű nagy számok, millyenek Berosusnál előfordulnak, találatnak a' chinaiak' historia-előtti korában is. E' szerint a' 13 Ti-hoang-ok 18000, a' 9 Gin-hoang-ok 45600 évig uralkodtanak (Gaubil Tr. de la chronol. chin. p. 3). Itt is napokra vagy valami egyébre akarják-e a' napokat változtatni?

A' *νῆροσ*-sal hasonlólag találatik a' chinaiaknál is egy 3. 60 évű cyclus sanyuan (170 l.). A' japani encyclopaediában is (Notices et extraits des manusc. de la biblioth. du roi T. 11. p. 152) jön elő egy 6. 60 évű cyclus yun, és egy 3. 3600 évű, és így 3 *σάροσ*-nyi cyclus hoëi,

5.) Megmutattam felebb, hogy a' chinaiaknak egy 10 napos ősrégi cyclusok van. Ezen cycluson különösnek tetszhetik, hogy ez kivételképen a' tízes rendszer szerint van alkotva, míg minden egyéb pontokban a' tizenkettős rendszer az uralkodó. Annál szembetűnőbb ez, midőn egy illy tíznappú cyclust találunk a' chaldaeusoknál is, kiknél hasonlóul mindenütt, mértékekben és fontokban is (L. Böckh's metrol. Untersuchungen), a' tizenkettős rendszer az uralkodó. Egyik legnevezetesebb töredékben a' chaldaei astronomiáról, melyet nekünk Diodorus Siculus (L. 2. cap. 30. 31.) tartott fenn, 's melly, mint ki fog tetszeni, több figyelmet érdemel, mint a' mennyire eddig méltatták, van legelőször szó az öt planétákról, mellyeket a' chaldaeusok a' naptól és holdtól gondosan megkülönböztetnek. Úgy tekintik ők azokat, mint

az istenek' tolmácsait, kik jót és gonoszt megjelentenek. A' Saturnust nézik legtöbbet jelentőnek és napnak (ἥλιον) nevezik azt. A' többi planétákra nézve azután ez mondatik: τοὺς δ' ἄλλους τέσσαρας ὁμοίως τοῖς παρ' ἡμῖν ἀστρολόγοις ὀνομάζουσιν Ἀρεως, Ἀφροδίτης, Ἐρμου, Διός *). Majd későbbben mondatik, hogy a' planétáknak *harmincz* csillagok vannak alárendelve, mellyeket a' chaldaeusok a' tanácsadó isteneknek (βουλαίους θεούς) neveznek, mellyeknek első fele mindenkor a' földfelettiekre, másik fele a' földalattaikra vigyáztott fel. Minden tíz nap után (δια δ' ἡμερῶν δέκα) egyik a' felsők közzül követül küldetnek az alsókhoz és megfordítva egy az alsók közzül a' felsőkhez. Hogy a' 39 szám írási hiba és 36 nak kellene lennie, már régen el van ismerve (L. Letronne 585 l.). Az egész hely világosan csak a' nap' évenkénti mozgásának astrologiai magyarázata, mellynek következtében körülbelől minden tíz nap után az eclipticának tíz foka emelkedik a' láthatáron felül, míg ugyan annyi az ellenes oldalon leenyészik. Minden esetre itt a' tíz napi időszak a' chaldaeusoknál is világosan ki van fejezve. Ezen elosztás alapját nyilvánképen astrologiai tekintetekben kell keresni és egészen világos lesz az, ha a' chinai rendezeteket összehasonlítjuk. A' chinaiak t. i. hasonlóul megkülönböztetik az öt planétákat a' naptól és holdtól. Az öt planétához kapcsoltatik még most is tíz napú cyclus, úgy hogy mindég két egymás után következő nap felel meg egy planétának, mint ez egy naptárból kiviláglik, mellyet Ideler használt (24 l.) Miért van pedig két nap egy planétához kapcsolva, csak azon módban mutatja ki magát, melly szerint a' mongolok, a' tibetiek és a' japánok a' tíz részű cyclust képezik (85 köv. l.). Mind e' népeknél t. i. az ő öt elemeik, fa, tűz, föld, vas, víz, hasznatnak erre, mellyek az öt planétáknak felelnek meg (24 l.), mindenik elemhez hozzá tévén a' *hím* és *nöstény* szót **). Ezen eszmének megfelelőleg találjuk pedig már a' görög astro-

*) Hiházik Letronne úr, vélvén, hogy Diodornak tulajdonképen így kell vala' szólnia: Διός, Ἀρεως, Ἀφροδίτης, Ἐρμου. Diodor itt nyilvánképen a' planéták' égyptomi elrendezését követte (Ideler Handb. der Chr. I, 179), mellyben van köztudomás szerint a' mi hétnapjaink' eredete is, 's mellyben a' plánéták, ha Marson kezdjük, illy rendben: Mars, Nap, Venus, Merkúr, Hold, Saturnus, Jupiter, következnek egymás után. Ha tehát a' Napot, Holdat és Saturnust kivesszük, azon rendben nyerjük a' négy planétákat, mellyben azokat Diodor előszámlálta.

***) A' mandschuk és mongolok a' tíz részű cyclust az öt színből is képezik, u. m. zöld (vagy kék), veres, sárga, fejtér és feketéből. Úgy látszik, nem vették még észre, hogy ez a' jelelés is a' planétákra viszonylik. T. i. zöld a' Venus'

logoknál is az *ecliptica*' fokainak hímekekre és nöstényekre osztását. Rövidség' okaért Salmasiusra (de annis climact. p. 544) utalok, 's csak azt jegyzem még meg, hogy a' pythagoraeusok is, mint tudva van, a' páratlan számokat hímekeknek, a' párosokat nöstényeknek nevezik. Minden esetre világosan kijön ebből a' tíz napos időszak' eredete. Az *ecliptica*' egyes fokai hímekekre és nöstényekre osztattak fel, és két-két illy fok állítottatott egy planéta' befolyása alá. Tíz-tíz fokkal tehát 's tíz-tíz napnak megfelelően kezdődik egy új időszak. Talán ezen astrologiai célra osztatott az év 360 részre vagy napra is, mint az indusok' *saura* éve, akkor azután, egyforma mozgás' előre feltevése alatt, pontban minden foknak egy nap felelt meg.

6.) A' 36 istenek, kik a' tíz napos időszakaszt kórmányozzák, nem csak a' későbbi astrologiában fenmaradtak, hanem terjedelmes rendszerre is kiképeztettek, miről bőven okúlhatni Salmasiusnál. Azok ott 36 *δεκανοί* vagy *decani* nevet viselnek. E' szó' eredete homályos. Legközelebb ugyan *δέκα*-ra lehetne gondolni, mivel mindeniknek tíz fok van alárendelve. Azonban ez a' képzés nem-görög, mert így lehetne *ἐπιπυρό*-t is *ἐπιπυρά*-ból vagy *ἐπιπυρό*-t *ἐπιπυρά*-ból képezni. Szintügy nem lehet *decanus*-t *decem*-től hozni le. Találtatik ugyan ez a' szó' későbbi latinitásban *decurio* helyett használva, de úgy látszik, mint Salmasius megjegyzi (561 l.), hogy az astrologiából jött ált a' katonai nyelvbe, *ex astris ad castra*, és ekként különös úton a' mi egyetemi viszonyinkba is. Salmasius *chaldaei* szónak tartja azt, 's valóban 𐤃𐤍𐤃𐤃 felügyelőt jelent,

és ez a' név szorosán megfelel ama szavaknak *τὰ κατ' ἀνθρώπους ἐπισκοποῦντας*, mellyekkel Diodorus a' *decanokat* jeleli. E' nézetet támogatja Porphyriusnak azon bizonyoságtétele, hogy e' szót már a' régiek (*οἱ παλαιοὶ*) használták, és az a' körülmény, hogy a' fogalom, ha bár a' szó nem is, már Teucer Babyloniusnál előfordul.

Ugyanazon fogalom és ugyanazon valamennyire megváltoztatott szó előjött az indiai astrologiában is. A' sanskrit szó *Dréshcána* vagy *Dáreshcána*, de, mint Coolebrooke megjegyzi (As. Res. 9, 373) szintügy nem lehet azt a' sanskritből lehozni, és ebből azt következteti, hogy az idegen nyelvből vétetett fel. Annál inkább meg kell lepetnünk, hogy ugyanazon szót a' chinaiaknál is feltaláljuk. Megjegyeztem már felebb, hogy a' tíz napos *cyclus*' characterai *kan*-oknak ne-

---

színe, veres a' Marsé, sárga a' Mercuriusé, fejér a' Jupitéré és fekete a' Saturnusé. Ezen színek tulajdonítatnak már Vettius Valensnél a' planétáknak, még pedig a' régiektől eredő meghatározásként, *τοιούταις χροιαῖς τοὺς πέντε πλανήτας οἱ παλαιοὶ ἐνυπόθωσαν*. (L. Salmasiust az idézett h. 620 l.).

vezetnek, Morison szerint pedig (73 l.) thian-kan-oknak is, mi a' *δεκαν*-hoz még közelebb áll. Ha tehát mindent a' csupa vaktörténet' rovására tenni nem akarunk, meg kell engednünk, hogy ez a' szó a' chaldaeusoktól hűdosott a' chinaiakhoz, vagy megfordítva. Hogy *kan* chinai nyelven annyit mint *törzsök*, thian-kan pedig az *égi törzsököket* jelenti, az nem bizonyíthatja, hogy ez a' szó eredetileg chinai, mert nekik könnyű akármely egy tagú szóra önnyelvökben megfelelőt találni fel.

7.) Megjegyeztem felebb, hogy a' polgári nap a' chinaiaknál most az éjféllal kezdődik. De ez az elrendelés csak a' Tscheu-k' harmadik dynastiájától fogva (1122 kr. e.) áll fen. A' Schang-ok' második dynastiája alatt (1766-tól fogva kr. e.) a' nap a' déllel kezdődött, a' Hia-k' első dynastiája alatt pedig (2205 k. e.) *napfelkeltével*. Miként vala az korábban, nevezetesen pedig Yao alatt, nem tudjuk. Hogy a' chaldaeusoknál a' polgári nap *napfelkeltével* kezdődött, abban a' régieknek minden eléggé ismeretes bizonyágtételeik megegyeznek. Ez a' körülmény fontos a' chaldaei és chinai év-alkat' megítélésére nézve, mit azonban kéntelen vagyok elmellőzni, és csak Letronne' (az idéz. hely. 590 l.) és Biot' (u. ott. 1840. 89 l.) észrevételeire utalok. Minden esetre, ha általában a' chaldaei és chinai naptár' elrendezései között némi összefüggést megengedünk, el kell fogadnunk, hogy már 1766 előtt kr. e. megvolt, az - az, azon idő előtt, melyben a' chinaiak nem napfelkeltével kezdék többé a' polgári napot.

8.) Micsoda eszközöket használtak a' chaldaeiak, hogy szoros idő-határozatokat nyerjenek, nem eléggé ismeretes. Sextus Empiricus (Adv. math. 5, 24) azt mondja, hogy a' *regi* chaldaeusok (*οἱ παλαιοὶ*) e' végre vízzel éltek és annak lefolyása által határozták meg az időt. A' chinaiaknak is már ősidőtől fogva kellett a' víz-órákat ismerniük, mivel azok' használása, mint Biot megjegyzi (az id. h. 29 l.), már a' Tscheu-li-ben világosan említették. De valamint a' chinaiak az alapsillagok' delelését ellenőrség gyanánt használták, úgy a' chaldaeusoknál is kétségkívül volt valami hasonló, különben lehetetlen volna az ő vizsgálatainknak a' pontosság' azon fokával bírniok, a' melylyel valóban bírnak. Ezzel Ideler is megegyez, midőn a' chaldaeusok' csillagismeretéről írt értekezésében (Abh. der Berl. Acad. der W. 1875. S. 213) azon meggyőződését fejezi ki, hogy a' chaldaeusok a' csillagoknak a' láthatár vagy délvonal iránti helyzetekből igyekeztek az időt meghatározni. Diodorus is világosan mondja (I. 2. c. 9.), hogy a' chaldaeusok a' csillagok feljövéseit és lemenéseit pontosan vizsgálták. De micsoda csillagokat vizsgáltak e' célra különösen? Egyenesen azt felelem, hogy ugyanazonokat, melyeket a' chinaiak, és ez nem

puszta gyanítás, hanem nyilván írva áll Diodorusban, csak helyesen akarjuk érteni őtet. Meg kell először jegyeznem, hogy az én nézetem szerint a' chaldaeusok nem az eclipticát, hanem, mint a' chinaiak, az aequatort osztották 12 egyenlő részekre, melyeknek az ecliptica' 12 egyenetlen nagyságú részei felelnek meg. Diodorus ugyan a' zodiacus' 12 részeiről szól, de nem mondja, hogy ezek egyenlő nagyságúak valának. Nyilvánban kiviláglik e' nézet' helyessége Sextus Empiricusból (az i. h.), hol ő azt mondja, hogy a' chaldaeusok az eclipticának egyenlő nagyságú részeit a' lefolyt víznek egyenlő nagyságú mennyiségei által határozták meg. Erre megjegyzi Ideler (Lehrbuch der Chron. 1, 226) „a' pontosság nem nagy lehetett, mivel az eclipticából egyenlő időkben egyenlő részek sem a' délkörön, sem a' láthatáron keresztül nem tolnak.“ De feltehető-e, hogy a' chaldaeusok, kiknek a' holdfogyatkozások körüli vizsgálataik oly nagy pontosságot mutatnak, ezen egyszerű észrevételt elmellőzték volna? Nyilvánképen ők a' Sextus Empiricunál említett rendű szerint nem az eclipticának, hanem az aequatornak egyenlő részeit határozták meg. Mikor a' tapasztalás mutatja, hogy még a' legújabb időben is elégséges astronomiai ismeretekkel felkészülve és gazdag tanúiratok' birtokában, ugyanazon hibát követték el a' chinai astronomiára nézve, hogy az eclipticát az aequatorral felcserélték, ha ez még oly szemes nyomozón is, mint Ideler úr, megtörténhetett, nem ütközhetni meg rajta, ha görök írók szegény astronomiai ismeretekkel 's talán még szegényebb tudósításokkal elátva, ugyanazon hibába estek.

Mi már az álló csillagokat illeti, azt mondja Diodorus, hogy a' zodiacuson kívül még 24 csillagot jelelnek ki (*ἀφροδίτου*) a' chaldaeusok, melyeknek fele délre, fele pedig éjszakra van irányozva. Itt hát ismét megjelenik a' tizenkettős rendszer. De mi célra jeleltettek ki különösen épen e' 24 csillagok? Hogy e' kérdésre megfelelhessünk eszünkbe kell hoznunk a' felebbiekből, hogy a' chinaiaknak is, mint Biot megmutatta, Tscheu előtt (1100 kr. e.) csak 24 alapsillagok volt, így tüstént ált fogjuk látni, hogy azon csillagok is, melyekről Diodorus szól, nem egyebek ezen alapsillagoknál, melyeknek helyzetök által a' chaldaeusok az időt meghatározták. Ebből bizonyossággal kijőne, hogy a' chaldaeusok és chinaiak már a' tizenegyedik század előtt kr. e. összeköttetésben álltak.

Csak egy nehézség láttatik még itt felforogni. Diodorus azt mondja, hogy 12 csillag éjszakra, tizenkettő pedig délre volt irányozva; én ezt legegyszerűbb jelentésében úgy értem, hogy 12 csillagnak éjszaki, 12nek pedig déli elhajlása volt. De ha összehasonlítjuk azon tabellát, mellyet Biot (az i. h. p. 245.) ad, úgy találjuk, hogy 2357 kr. e. a' chinai alapsillagok köz-

zül nyolcznak éjszaki, 16nak pedig déli elhajlása volt. Erről csak a' következőt jegyzem meg általában, mivel részletekbe bocsátkozni túl volna e' lapok' körén. Azon epocha, melyből Biot kiindúl, nem szükségesképi, ő azt csak azért választotta, mivel az a' Yao' uralkodásának kezdetét jeleli. Ha fel akarjuk venni, a' mi semmi által sincs megmutatva, hogy az alapsillagok már az ő idejében meg voltak határozva, tehát még mindig marad száz évnyi játéktér, mivel Yao, monda szerint 2258ig kr. e. uralkodott. Negynél azon 16 csillagok közt, melyeknek akkor déli elhajlásuk volt, az elhajlás éjszakiba ment által t. i. λ Orionis, α Pegasi, η Pegasi, 's β Ariet. nél, és azok már akkor is igen közel valának az aequatorhoz. Nehány századok múlva ezen csillagoknak vagy valósággal éjszaki elhajlásuk volt, vagy legalább oly közel nyomultak már az aequatorhoz, hogy ha a' chinaiak azoknak elhajlásukat mint éjszakit határozták meg, a' vizsgálati hiba egészen azon határonkon belől esik, melyeket ezen régi vizsgálatoknál fel kell tennünk. A' nélkül is az elhajlás' meghatározása csak alárendelt érdekű, és az arra használt eszközökről teljességgel semmi sincs tudva. Az éjszaki elhajlásu nyolcz csillag közt csak egy van, melly az aequatorhoz igen közel volt és ahoz későbbben közelebb nyomult, t. i. α Hydrae, de ezen csillagnál az elhajlás' mozdulata oly lassú, hogy az még 500 évvel az említett epocha után éjszakra állt az aequatortól. Így tehát e' tekintetben is igazolva volnának Diodorus' szavai.

Itt csak az vala a' cél, hogy a' chaldaei és chinai astronomiának ugyanazonsága valószínűvé tétessék. Ref. kéntelen a' történetnyomozóknak hagyni annak elhatározását, micsoda úton ment véghez ez az eszme-csere, és mellyik népek tulajdoníthatni a' prioritást. Azon kérdésre nézve, mikor volt e' két nép összeköttetésben, fontos volna tudni, mennyire mennek fel a' chaldaeusok' vizsgálatai. A' legrégebb vizsgálat, melly Ptolomaeusnál előjön, 721 évre esik kr. e. Ez bizonynyal nem vala az első. De a' régieknek többi tanútételeik sokkal bizonytalanabbak és határozatlanabbak, hogy sem belőlök következéseket lehetne húzni. Simpliciusnál jön elő az Aldus' kiadásában (p. 123 a) az a' jegyzet, hogy Porphyrius szerint a' babyloniak már 1903 évvel Nagy Sándor' ideje előtt astronomiai vizsgálatokat tettek. Ez, elég különösen, ismét a' Yao' idejére vezetne. De az Aldus' kiadása köztudomás szerint a' Moberbeka' latin fordításából folyt, és a' berlini academia' kiadásában az eredeti görög textből egészen más de nyilvánképen mesés számok állanak (v. ö. Bökh az i. h. 36 l.).

A' japáni időszámításra nézve, melynek Ideler az értekezelt' végén néhány észrevételeket szentel, többet lelhetni a' felebb említett munkában Mémoires sur la dynastie des Djougouns.

Végül még megjegyzem, hogy a' chinai szavak' helyesírására nézve mindenkor a' szerzőt követtem.

STERN után (GÖTTING. gel. Anzeigen. 1840. 201—204 St.)

A. B. S.

Charikles, Bilder alt Griechischer Sitte. Zur genauern Kenntniss des griechischen Privatlebens, von W. A. BECKER, Prof. an der Universität Leipzig. Erster Theil mit 2 lithogr. Tafel. XX és 508 l. Zweiter Theil, mit 2 lith. Taf. 518 l. u. 8-adr. Leipzig, 1840, Fr. Fleischer. Ára 7 frt 8 kr. e. p.

A' görög régiségekben buvárkodónak nem lehet észre nem venni, hogy a' hellen nép' politicalai és jogi állását, művészet' 's tudományokbani működéseit, általában szokásait eddigelé sokfélekép 's részletesen nyomozák, míg a' házi élet' sokféle jeleneteire, miként azok különösen a' hellen függetlenség' hanyatlása, vagy is a' peloponesusi háborúra következtetett időszak óta mutatkoztak, kevésb figyelem fordítottak. — E' részben még csak anyag-gyűjteménnyel sem bírnak, millyenek például a' római régiségek' mezején már az újra felvirágzó tudományok korában léteztek, vagy ha effélék némelly kincstárakban előfordulnak is, — azok a' szerzővel szólva: „majdnem általánosan — főleg hol görög életre vonatkoznak — csak terv nélkül összehalmozott adatok, mellyek minden bírálat nélkül, mitsem tekintve a' különböző korszakra és az író' értékére, — legnagyobb általánosságban használtattak gyakran a' legcsudálatosabb állítások' igazolására.“ Holott a' görög élet' ezen oldala, habár jelentőségre nézve a' politicalainál hatrább állott, mégis bírt sok olyannal, mi a' görög nemzet' egész életére világot terjeszt 's ez által a' hellen viszonyok' lényegét megismerni elősegíti, annyira hogy a' hellen régiség' minden oldalról felfogására elkerülhetetlenül szükséges. A' házi élet' és családi viszonyok' különféle körülményekbeni hű festésére, még a' görög régiségekkel foglalkozó legújabb művekben is általában véve kevés történt, mivel ezen művek' szerzőji jobbára csak a' nemzet kül, politicalai és jogi viszonyait vevék szemügyre 's működéseikben egészen más szempontból indultak ki. A' mit egyebiránt ilyen munkák — inkább esetleg — mint szándékosan nyújtanak, a' szerző háladatosau elismeri, még ott is, hol ezen vizsgálatok' eredményeivel egyet nem érthetett.

Különbösen első pillanatra meggyőződhetik mindenki, hogy szerző jelen műve a' források' pontos tanulmányának és saját buvárlatának szüleménye. A' főleg e' czélra vonatkozó görög írók' többszöri megolvasásánál fogva, 's az egyes helyeknek vele összekötött gondos bírálata mellett, egy érvényes adat sem kerül ki a' szerző' figyelmét, mindamellett is hogy a' könyvben olly sok különfeleségek tárgyalatnak. Ehhez járul a' művészeti emlékek' tanulmánya 's használata annak, mit az archeologia épen a' legújabb időben olly igen terjedt 's gazdag köréből a' görög családi és magán élet' közelebbi ismeretére nyújthat — 's valóban a' szerző' ebbeli különös érdemét méltányolnunk kell, mert ő volt legelső, ki ezen olly fontos, eddigelé jobbára elhanyagolt forrást kellőleg használta.

Midőn tehát a' forrásokat tekintve, melyekből a' görög magánélet' ezen vázlata itten egy egészzé alakíttaték, — a' szerzőt még csak némileg alapos gáncs sem érheti, némellyek talán az előadás' alakjában ütközhetnek meg. Mivel ugyanis itten, hol rendszer nincsen, hanem egymással bensőleg össze nem függő különfeleségek' tömege, — a' tárgyalás sem lehet rendszerileg szigoru 's tudományos, másrészről azonban a' helyen élet' képét bevégzett egész gyanánt kellvén az olvasó lelke' eleibe idézni, a' szerző ezt máskép nem vélte jobban elérhetőni, mint ha a' kívánt képet egy ifju görög. — még pedig athenainak, mivel utóvégre is athenában központosul mindaz, mit O-Hellas' családi életéről 's magánviszonyairól tudunk, — tehát egy ifju görög' kalandjainak, folytonos — regényszerű — elbeszélésében festi le 's egy olly rajzot ad, melybe a' családi élet' minden aprólékos viszonyai felvétetnek, és egy athenai' életében gyönyörűen visszatükröznek; — a' külön szakaszokhoz mellékelt jegyzetek 's függelékek pedig a' tudományos bírálatokat 's nyomozásokat foglalják magokban, melyek természetesen sokkal terjedelmesebbek magánál az elbeszélésnél. Egyébiránt a' sz. előadási modorában a' kivitel épen olly izlés-teszi és elmés, mint lelkes és hű, — úgy lehet azt tekinteni, mint görög írókbul művészileg összerakott mozaikot, mellyen minden olvasó gyönyörrel fog mulatni, a' nélkül hogy élvezetében bármi darabosság által zavartatnék. Egy fiatal athenai élettörténete 12 cikkelyben — a' mint a' dús kereskedő város művelt elele megkívánja — keresztül szövődik minden időszakon, színezeten sőt ármányokon egészen az eljegyzésig, hol dráma gyanánt — az élet derült 's nyájas, komoly 's kedvetlen oldalait előábrázolva, az egész bevégződik. És erre igen alkalmasan van választva azon időszak, midőn a' mindinkább háttérbe vonuló nyilvános élet' helyére, a' magán érdekek' énes iránya 's ezzel a' magán élet' kifejlődése mindég észrevehetőben lép.

Az első czikk „az ifjú barátok“ czim alatt, azzal kezdi, hogy *Charikles* — a főszemély — Kleone mellett egy szoros hegyi uton *Ktesiphonn*al találkozik 's véle Korinthus felé folytatja utját beszélgetések között, melyek előkészítésül az egészre helyesen választvák. Már erolítók, hogy minden szakasz után jegyzetek 's függelékben következnek a' tudományos nyomozatok, mikben tulajdonkép mindaz egyenkint tárgyalatik mi a' magán élet' körébe számítandó. Ki kell emelnünk azon világos és határozott modort, miszerint itten minden előállítaték, az anyagok' bírálati vizsgálatát 's megrostálását, valamint az egész buvárlat' jólrendezett menetét. A' szerző nagy gonddal szemelé ki az anyagok' tömegéből, mindég a' leghelyezőbbet, ezt azonban szórul szóra idézi, úgy hogy minden olvasó képes maga vizsgalódni 's meggyőződni az állított dolgok' helyességéről. Lapjaink' szűke nem engedi minden egyes jegyzet' bővebb taglalatát, hanem elég kijelelnünk az egésznek tartalmát és folyamat, különösen figyelmeztetvén a' tudományos kitérésekre. Így ügyekszik a' Sz. az első szakasz után velett függelékben (19—66 l.) ezen czim alatt: *nevelés*, tökéletes képét adni azon módnak, miszerint nevelteté az ifju görög először a' szülei házban, később pedig iskolákban egészen a' kezdő ifjukorig, midőn a' polgári társaságba belépett. Itten tehát főleg az jött tekintet alá, mit házi nevelésnek nevezünk, 's mivel eddigelé ezen tárgyat jobbára más oldalról 's szempontokból vették fel, 's majdnem kizárólag inkább csak az értelmi, szellemi kifejlődést tekinték, annál kívánatosb vala egy ilyen szempontból kiinduló előadás, minek még az összes kép' kiegészítésére nézve azon érdeme is van, hogy a' tanítványnak iskolai és tanító iránti, a' tanítónak pedig ország 's tanítvány közötti viszonyait, valamint az oktatás' tárgyait 's t. eff. tömött rövideggel — de semmi lényegest el nem hagyva, felhordja. Végezetül a' görög nevelésügy feletti újabb irodalmat is megemlíti, valamint ez minden más függelék vagy nagyobb jegyzetnél is — hol valami tárgy külön fordul elő — történik.

A' második czikk „a' kerítő“ — vándorainkat Korinthusba kíséri. Ezen buja 's gazdag kereskedő városban alkalom nyílik a' régiek' fényűzésének minden oldalról megemlítésére 's szerző egy szerelmi kalandról is beszélvén, melybe a' fiatal, tapasztalatlan, vig *Charikles* bonyolodott, de belőle barátjának közbejötté által még elég korán kimenekült, — egyszersmind helyén vélte a' görögöknek újabb időben olly sokszor megvitatott hetaerai életöket, minek a' házi élet' rajzából hiányzani csakugyan nem lehet, — szorosabb vizsgálat alá venni, 's valódi fényében előadni, mit a' jegyzetekbe szőtt észrevételeken kívül egy külön függelékben (dic Hetaeren 109—128) teljesít

is. E' tárgyról újabb időkben több tudós körülmenyesen értekezett, úgy hogy felőle újabb részletes felvilágosításokat várni alig lehet. De a szempont, melyből ezen a' hellen életben valóban olly fontos 's jelentékeny tüneményt fel fogni kell, úgy látszik némelly újabb írónál egykissé ferde, honnan azután az egész viszony igen is kedvező világban állittatik elő, a' nélkül hogy az utóvégre is inkább csak látszatos fényoldalak mellett, az annyira mélyen beható 's ép' ezért annál veszélyesebb árnyoldalak kellőleg kiemeltetnének. E' tünemény valóban nevezetes; bizonyára jobban elősegíté az a' görög élet' hanyatlását mint akármí más, mert a' görög élet épen azon időszakban, midőn családi életté kezdett némi ön állósággal kifejlődni, az erkölesi kapocs' eltörlése vagy tágulása által csirájában már megromlott volt, vagy legalább annyira megmérgezteték, hogy a' külviszonyokra, status — 's politicára, 's így a' nemzeti függetlenség' feltartására is ékösan hatva, megfosztá Görög-hont azon kinézetétől, miszerint valaha ismét ön állóságra és szabadságra vergődhetnék. Ennek főoka kétségkívül a' házassági köteléknek az ágyasok általi szétdulása 's eltörlése volt; mi egészen máskép tünik fel e' tekintetben a' régi Róma, hol eféle viszonyok a' köztársaság' legkésőbb koráig, kivevén Róma nagyjai közt előfordult néhány esetet, — soha a' polgárok' különböző rendei és osztályára általában befolyást nem gyakoroltak — mint Görög-honban, főleg pedig Athenában, mert a' házasság' kapcsa, mi által Róma nagy 's erős maradt, sokkal szentebbnek 's feltörhetetlennek tekinteték. Szerzőnk ezen he-taerai viszonyt szellemdus 's elmés felfogásánál fogva, mit az ifjabb nemzedék' elfajult része nálunk is olly igen szeretne újra behozni, nem állhatá meg, hogy a' dolog fenekére ne menjen, 's mint ez a' kép' valódisága 's tökéletességére szükséges, a' mocsárba is le ne ereszkedjék, „minek ugyan undorító tekintete van, de melynek iszapjában egy sereg alávaló teremtmény — mint elemében — élődik,“ mert épen egyes esetek ismertetik meg e' viszonyt saját — tehát nem igen tiszta fényében, 's egyedül ez által ieszünk képesek kiszámítani azon károkat, melyek belőle a' valóságos családéletre háramlottak — mi csak a' házassági közelek érényességén 's szigoru tiszteletén nyugszik, 's abban képezi a' status, főleg szabad status egyedüli biztos alapját. Ismételjük, hogy mi az ágyasokkali viszonyt mindenestre hajlandók vagyunk a' görög élet' nevezetes eleméül megismerni, de hisszük egyszersmind, hogy ugyanazon viszony volt fő oka a' görög élet' lehanyatlásának, következőleg az erkölesi és politicali kapcsok felbomlásának, mi által Görög-hon minden tekintélyét — valamint politicali függetlenségét is elveszté. Honnan kitetszik, hogy e' viszony ügyvelt fényoldalai kevés becsűek. A' sz. taglalathon nem bocsátkozik, de az élet-

hú kép, melyet nyújt, elégséges mindenkiben az egész iránt igazságos méltánylást gerjeszteni. Némelyek még jegyzetek által is sokban kiegészítették, közöttök p. o. a' Görögthonban valóssággal létezett vendéglők' hosszab ismertetése figyelembe veendő.

A' harmadik czikk „az Atyai ház;“ a' fiatal athenai, Charikles, honába — vagyona birtokába ismét visszatér. Itt is helyén van a' hozzácsatolt kitérés, hol a' sz. egy Görög ház' leírását kísérti meg 's mellé kapcsolja az alaprajzot is. El van ismerve, hogy ez a' görög régiségek' mezején a' legnehezebb 's egyszersmind leghomályosabb tárgyak' egyike, mivel e' részben a' régiek' semmi kielégítő adatokat nem nyújtanak, az u-jaktól pedig az — mi e' tekintetben különböző időszakokra vonatkozik, összekeverve sokféle tévedések forrásává lőn, melyek azután a' régiek' némely helyeinek hamis felfogására káros befolyást gyakorlának. Mindenek előtt tehát szükséges volt gondosan kiszemelni ezen tudósításokat azon idők szerint melyekből származnak, az előadandó rajzra nézve pedig egy meghatározott időszakot megállapítani, melybe a' leírandó háznak esni kell. Homer' hősi koráról itten természetesen szó nem lehetett, 's mivel Solon' és a' Pisistratusok' idejéből sincsenek görög ház' építésmódját, fekvését 's felosztását bizonyító adataink, a' peloponesusi háborúval kezdődő korszakot kellett Sándorig azon időszaknak tekinteni, mely itten leginkább szemügyre veendő, mivel korábban aligha történtek nevezetesebb változások, mint talán a' következő időben. — A' sz. idézésel kezdí meg előadását Vitruvból, a' görög házak' egyes részének fekvése, felosztása és összefüggéséről, kimutatván egyszersmind azon ellenmondásokat, melyekben a' Vitruv' állításai a' többi görög írókéival állanak, 's azon kísérleteket is megemlíti, miknél fogva ezen ellenmondásokat elmellőzni ügyekeztek, egy görög ház' rajzát bizonyossággal tervezendőék. A' főnehezségek közé tartozik a' különféle ajtók és a' gynekonitis (nőosztályzat) meghatározása. Ha már az egyetemes alaprajzzal tisztában vagyunk, nagyobb bizonyossággal jelelhetjük ki a' ház' egyes részeit, a' mint ezt a' sz. kitérésének második részében (206 — 215 l.) a' könyvtárak' és könyvkereskedésről értekeznek. Az adatok minden esetre silányak, de azért új vizsgálat' 's taglalatra mégis érdemesek azon eredményre vezetvén, mi szerint már Aristoteles korszaka előtt csakugyan léteztek magán könyvtárak sőt még könyvkereskedés is, mit némely tudósok kétségbe vontak. — E' tárgyra a' sz. kellő figyelmet fordított.

A' negyedik czikk „a' trapeziták“ — Athena' piaczára, különösen a' pénzváltók' és tőzsérek' hivatalszobáiba vezet bennünket a' szerző. — Saját függelékben részletes rajzát adja a'

vásárt 's kereskedést illető jegyzeteknek, hol azonban e' munka' rendeltetése szerint, a' helybeli rovat — a' vásárhely meghatározása 's a' t. — valamint az országgazdasági vagy politikai vagy magánjogi viszonyok sem jönnek tekintetbe. Annál nagyobb figyelem fordítatott magára az üzérkedésre, a' vásár' élénkségére, mert a' sz. az olvasót nem Athena' világ kereskedésével vagy általában e' város' iparával akará megismertetni, hanem csak a' házi élet' körébe eső napi közlekedés' képét szándékozott elibünk állítani. 'S e' tekintetben sz. bizonyára elég kielégítőt nyújt, ugy általában, mint az itt szemügyre veendő részleteket illetőleg is.

Az ötödik czikk ezen czim alatt „Ifjúkori szokások“ az Athenában szokásban volt ifjúkori játékokat és foglalkozásokat festi. Az ifjú Charikles barátjának, Ktesiphonnak társaságában 's vezérleté alatt először e' célra szánt helyet látogat meg. A' jegyzeteken kívül ide két terjedelmes todalék van csatolva, egyike a' testgyakorlatot általában (309 l.), másika pedig a' gyermek szeretetet tárgyazza. A' gymnastica a' hellen élet' minden viszonyiba olly mélyen beható tünemény, hogy azt, nem tekintve a' nyilvános jellemet, mellyel e' tünemény némileg felruháztatik, valamint az ország' 's vallással összefüggését is elnézve, de sokféle viszonyai 's befolyásainál fogva a' nemzet' egész életére, azt itten elmellőzni nem lehetett. A' szerző először is a' szempontot ügyekszik meghatározni, mellyből a' görög a' gymnasticát és testgyakorlatokat általában és Rómának is ellenében — tekinté, hogy így helyes, nem igaztalan ítéletet mondhasson felette; azután a' részletekre megyen által, az athletákra 's több effélékre, 's különösen a' legnagyobb részletességgel értekezik az ilyen gyakorlatoknál szokásban volt meztelenség' kérdéséről, főleg a' nőnemet illetőleg. E' részben teljesen megegyezünk a' szerző azon állításában (310—320 l.), mellyet vizsgálódása eredményéül kitűz, hogy a' nőnem a' jóniai tartományokban 's talán a' többiben is, spartát 's még néhányat kivéve teljességgel ki volt zárva minden testgyakorlatokból. A' mi ezen függelékben továbbá említettik, a' gymnasiumok' helyzetét 's elrendezését illeti, a' mennyiben szükséges, ezen a' görög életre olly nagy befolyásu 's fontos tünemény kellő felvilágosítására. Itt sem hiányzanak ellenmondások, mint a' görög ház' tervezeténél; — de a' sz. vizsgálódásának főeredményeit összeszedi 's maga ad reményt, miszerint e' tárgyról majd egykor külön iratban részletesen értekezendik. — A' második függelékben (346 l.) a' gyermeki szeretetről — mivel a' hetaerák' czikkében már előfordult, itten nem igen szólunk. A' szerző sem egyiket sem másikat nem hagyható figyelmenlül ó-hellen' életképében, mert fájdalom ezen jelenetek is oda tartoznak; azonban nem vonakodott e'

viszonyokat valódi fényökben előadni minden szépítés 's' nélkül, hogy azokban valami magasztost, nemeset keresne, mit csak elfogultság vagy a' régiség' tulbecslése tehet. Korunkban már megszokták a' pogány világot és morált minden oldalról tisztának 's' szenttelennek festeni, így elenyészni vélvén minden különbséget, melly a' görög és római művelt pogányság' nézetei és a' keresztvénség' tisztább tanai között a' morál' mezején tüstént feltűnik; innen azután magát a' legundokabb 's' legtermészetellenibb vétket is, melly a' hellen életet beszenyenyézé, de mellyet szinte nem elkülönözött tünemény gyanánt lehet felfogni — mentegetni 's' magasb, nemesebb indokokból igyekeztek magyarázgatni. Kezet fogunk tehát a' szerzővel midőn az ó-kor' paederastiáját általában erkölcstelen 's' fajtalan viszonyoknak bélyegzi 's' azt csak kivételnek nyilatkoztatja, ha itt ott nagyobb tisztaságban tűnik fel, noha még ekkor is az egésznek érzéki alapja félreismerhetlen. E' szempontból tekinté 's' taglalá a' sz. ezen egész viszony' egyes külön tüneményeit. Nyomozta a' véték' eredetét, kiterjedésének módját, valamint azt is, mit törvény és szokás felette határoztak; a' régieknek e' tárgy felőli véleményét sem hallgatja el, hogy így már előbb általában kimondott saját iteletét annál inkább igazolja. —

A' hatodik czikkben (395 l.) egy attikai lakoma adatik elő, ide szinte két terjedelmes toldalék van mellékelve, az egyik a' lakomák, másik a' symposiák. A' nélkül hogy az ételek' részletes leírásába ereszkednék, általánosán igen helyes áttekintését nyújtja annak, mit a' görög szokás ez ügyre nézve általában megállapított. Az evés' ideje és helye, különös alkalmi vendégségek 's' ezeknek valamint a' közönséges ebédnek elrendezése, kinek kinek helye, az előkészületek, úgy nem különben mi az evés után történni szokott, a' szükséges edények, szolgálat 's' a' t. végre egy görög asztal, külön étkek', italok' főalkatrészeinek átpillantása. Mindez 's' több egyéb ide tartozó vagy kapcsolatban álló, névszerint az ünnepélyek 's' lakomákkal összefüggő zene és táncz vigalmak 's' mulatságok, meg sokféle játékok — itten olly összefüggésben adnak elő, hogy a' minnek csak némi jelentősége van — semmit nélkülözni nem lehet. Általán véve a' görögök' nagyobb egyszerűsége az érzéki élvezetekben igen kitűnik más nemzetek különösen a' rómaiak' irányában, mi a' görög jellem' egyik dicséretes alapvonása, mit sz. nem egyszer ki is emel. E' tekintetben csak a' telepvárosok, a' gazdag kereskedő gyarmatok tesznek kivételt, ezekben sokkal előbb nagyobb fényűzés 's' bujább élet uralkodott, míg az anyaországot még egyszerűség bélyegzé.

A' hetedik czikkal a' második kötet veszi kezdetét; címe: „Sriton,“ tartalma: tengeri utazás, szelvész és hajótörés, mellyből Charikles életveszély között szabadul meg Chalcis part-

jaira, honnan Adepson keresztül haza felé indul; Polykles fiatal 's szép nejének véletlen megpillantása a' következő jelenetekben tovább fűzött beszélyre nyújt anyagot, melly a' nyolczadik szakaszban („a' beteg“) miután Charikles ismét visszatért Athenába, a' beteg ágyon szenvedő, öreg-dús Polykles' házába vezet bennünket, a' kilenczedikben ennek halálát 's a' megkísértett végrendeleti hamisítást adja elő, a' tizedikben a' Dionysiusok' ünnepélyét, a' tizenegyedikben („a' gyűrű“) Charikles eljegyzi Polykles' szép 's fiatal özvegyét, Kleobulet, a' tizenkettedikben pedig („a' menyegző“) összekelnek. Ez általában a' váz, mi a' részleteket összetartja. — A' kitérések, függelékek egyes más némileg bevezetett nagyobb tárgyakat is foglalnak magokban; Egy külön a' rabszolgaságot illető függelék van a' hatodik cikkhez mellékelve; bevezetésül a' rabszolgaságnak, mint Görögthonban is oly fontos tüneménynek általános áttekintése szolgál. A' szerző méltán tartja feltűnőnek és a' görög nemzet egész gondolkozásmódjával, 's a' műveltség' azon fokával, mellyre magát felküzdé ellenkezőnek azt, hogy a' görög, ki oly sokat adott a' személyes szabadságra, hogy azt az élet' legfőbb javául tekinté, abból mégis egy hatalmas emberosztályt egészen kizárt; és ha ezen kizárást egyedül a' hajdani rabszolgaság' általánosságából eléggé kimagyarázni nem lehet, úgy más okokat kell keresnünk, mellyek megfejtési képesek ezen kizárást 's egyszersmind zsarnoki merészséget, mitől magok a' legműveltebb 's legfelvilágosodottabb görögök (Plato, Aristoteles) sem valának szabadok, a' mennyiben a' rabszolgaságot természetes, jogilag fenálló 's megalapított viszonynak tekinték. A' rabszolgaság nem hellen földön származott, hanem úgy látszik oda inkább napkeletről ültetettek által a' többi műveltséggel egyszerre; de azután méltán kérdezhetni, miként lehetett annak életben maradni, sőt bizonyos fokban még fejlődni 's terjedni? annyira hogy ezen természetelleni institutio még a' törvényhozásban is helyet talált, a' phiosophusok pedig felette — mint az élet' és status' szükséges kelleke felett — vitakoztak. A' szerző a' feleletet a' görög népnek durvább munka iránti idegenségében, a' szabadság' ferde fogalmából származott minden szolgaságtól irtózásban véli rejleni, mi a' rabszolgák' tartását a' külelet' mindég növekedő kifejlése mellett szüntelen szükségesebbé tevé, 's ez által egy ilyen viszony' jogossága iránt minden további gondolatot elfojtott. Hogy a' szerző a' rabszolgaságtól más — látszólag hasonló — de mégis szerfelett különböző — viszonyokat, mint a' helotákét 's a' t. elválaszt, alig szükséges megemlíteni. A' rabszolgák' egész viszonya, szolgálatuk és a' velök való bánás, ítélőszékek előtti állásuk, 's minden egyéb őket illető, hasonló gondal taglaltatik; azonban bővebbek nem lehetünk, mert

lapjaink köre terjedelmesebb jelentést adni nem enged. Hasonló kitérések következnek a' többi szakaszok után is, sajnáljuk hogy gazdag tartalmukat csak röviden közölhetjük. Így az első czikk' függelékeben czélszerűen össze van állítva minden, mi a' görög orvosoknál tudomásunkra jutott; a' 9-dik szakasz mellé csatolt függelék a' temetkezésről ad hasonló értesítést, míg a' 10-dik függeléke a' színházi látogatásról tudósít a' 11-dik jelenet három függelékeben az öltözetekről általában, azután különösen a' lábbeliekről, továbbá haj' és barkóról beszél, a' 12-dik czikkely' függeléke pedig élethűven festi le a' görög hölgy' egész viszonyát, helyzetét 's életét.

A' színházlátogatásra vonatkozó függelékéről, az újabb korban sokat vitatott 's különfélekép fejtegetett kérdés: vajjon hölgyek jártak-e színházba? új vizsgálat alá kerül. A' mi e' tárgyban részint külön iratokban, részint alkalmilag újabb tudósoktól mondatott, a' szerző előtt ismeretlen nem maradt, ki épen ezért vevé a' régieknek a' tárgyra vonatkozó helyeiket még egyszer vizsgálat alá. Különösen Athaeneusban fedezett fel egy helyet (XII, 534 l.), mely valóságos bizonyossága annak, hogy hölgyek színházba csakugyan eljártak, de szerző' véleménye szerint csupán tragoediákra, nem pedig comoediákra, sőt neki úgy tetszik, hogy hajadonoknak még szomorú darabokban sem volt szabad megjelenni.

Ezen általános jegyzetekből következtetni lehet a' részletek' bőségére 's egyszersmind a' görög élet' minden viszonyaira kiterjeszkedő rajzolat' jelességét. Sokat elmellőzünk — miiket mint nevezetességet — felhozni lehetne, de helyszűke a' részletekbei mélyebb ereszkedést nem engedi, 's csak a' tárgymutatóra utalunk, mi egy ilyen munkánál használatra nélkülözhetlen, továbbá a' második kötethez csatolt rajzolatok' — 's vázlatokra. Az első tábla egy nagyobb szerű görög lakház' alaprajza, a' második egy — Newton' terve szerint változtatott — gymnasiumé 's a' t. A' könyv' külsője felette kielégítő; a' nyomtatás hibátlan.

(Heidelberger Jahrbücher der Literatur. Erstes Doppelheft. Januar u. Februar. 1841.)

M. I.

BIBLIOGRAPHIA.

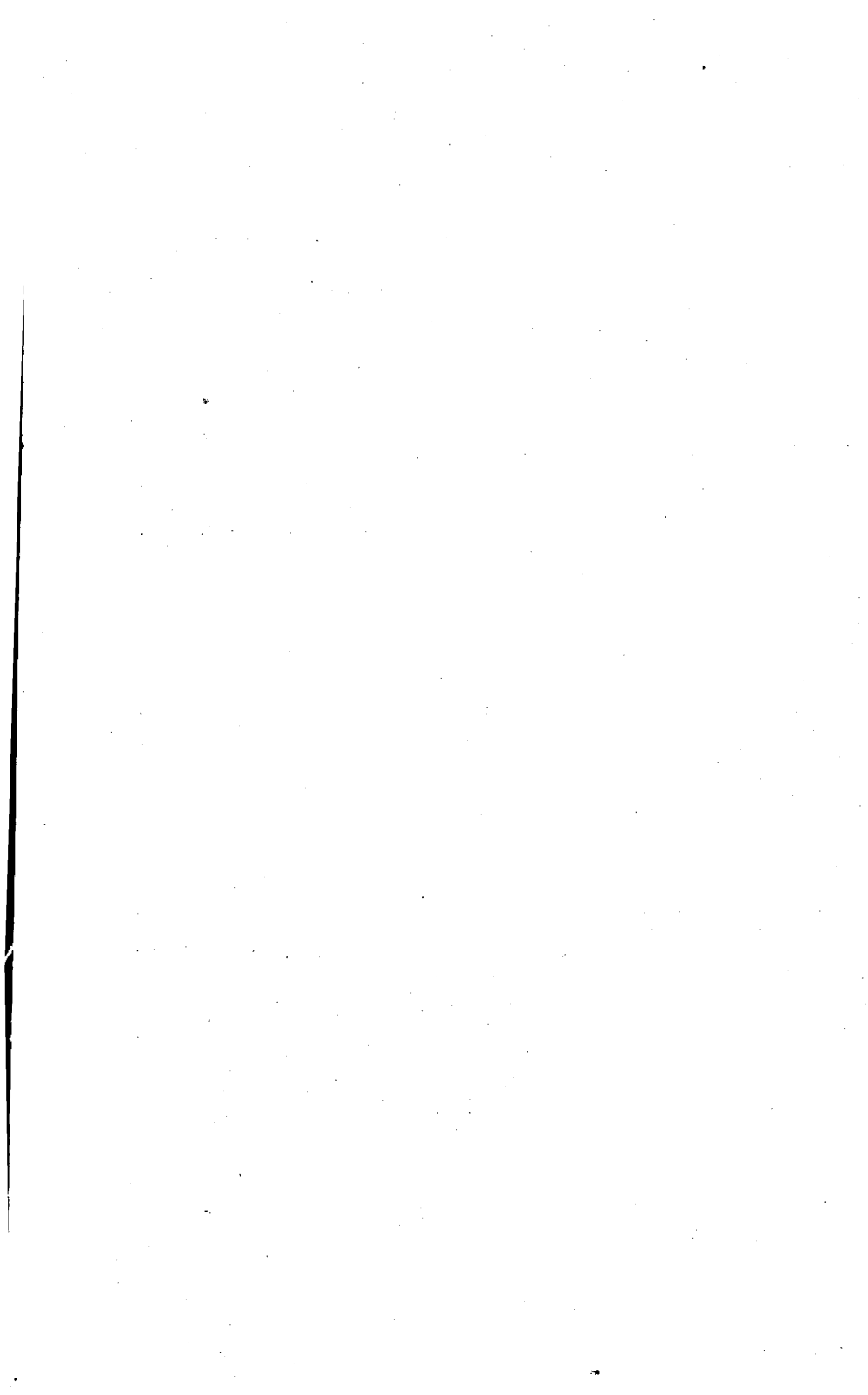
---

40. ALLGEMEINE *Weltgeschichte für alle Stände, mit besonderer Rücksicht auf die Geschichte der Religionen, so wie auf das Bedürfnisz der gebildeten Jugend beiderlei Geschlechter*, bearbeitet und bis auf das J. 1839 fortgesetzt von Ludwig BAUER, Prof. am königl. Gymnas. in Stuttgart. *Belser*, 1840. Hat darab 8-adr. 268 ½ ív. Ára 8 fr. 30 kr. e. p. Ezen munka népszerű nyelven van írva, a' nagyobb publicum' számára, 's ezen czélnak teljesen megfelel. A' utolsó darab' végéhez függesztett czélszerű mutató a' munka' használatát igen könnyíti. —

41. ANLEITUNG zur *Gewächskunde*, zunächst für Seminaristen und Volksschullehrer, von A. RICHTER. Mit 2 lith. Tafeln Köln, *Schmitz*, 1836. XXVI és 436 l. 8-adr. Ára 1 fr. 54 kr. e. p. — Ezen kézikönyv úgy látszik megfelel czéljának, mivel annak elérésére a' szerző gondot 's illő tekintetet fordított. Czélirányos bevezetést nyújt az a' tanítónak a' népiskolákban 's ezt ezen munka' különös vonásaként kell kiemelni. Mert hogy a' természethistóriának az egész emberre, képző befolyása van 's annak ennélfogva a' tanítás' tárgyai közt tiszteletes helyet kell elfoglalni, azt senki kétségbe nem hozza. — Nem a' lévén egyébiránt a' tanító' feladata, hogy sokat beszéljen a' tárgyokról a' gyermekeknek, hanem hogy bevezetést nyújtson nekik az előtök fekvő természeti testek' tulajdonságának megismerésére, 's így a' természeti tárgyak' egymástól megkülönböztetésére, a' természethistóriai oktatást legokosabb a' plántákon kezdeni. Ezen czélra jelen munka különösen ajánlható. *Az első rész* a' növénytanról szól közönségesen, hova tartozik a' műnyelv 's osztályozás; a' második az egyes növények' leírását adja Linné' rendszere szerint, hol azonban kár hogy csak belföldi plántáról van szó, holott itt fontos külföldi plántáknak is méltán helyök lett volna. Bő mutató a' munka' végén, neveli annak becsét.

A. B. P.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
I. Népnevelés. I. Népnevelés' fogalma, GYÖRY SÁNDOR	7
II. Az észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapota. III. cikkely, PAUBER TIVADAR	26
III. Csepel, BOGNÁR JÓZSEF	50
IV. Okleveles toldalék, BRIEDL FIDÉL	63

Értekezések' tartalma 's mutatója.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK.

XVI. Chevalier Mihály.

CRITICAI SZEMLE.

RÉGISÉGTUDOMÁNY.

Ludwig <i>Ideler</i> , Ueber die Zeitrechnung der Chinesen	251
W. A. BECKER, Charikles, Bilder altgriechischer Sitte	271

BIBLIOGRAPHIA	280
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg. midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

NEMZETI GAZDÁSZAT.

A' kamarai (közjövödelem-tudományi) szak a' múlt század' utóbbi két évtizedeiben gyenge lábon állott. Sok munkáknál bizonyos restség, a' folytonos ítéleteknél valami határozatlanság, erőhiány a' használandó rendszerek valamelyikéhez csatlakozásra, *Jung*, *Fabricius*, *Lambrecht*, *Roessig*, *May*, és azonoskorú egyebek' kamarai munkálataiban és kamarai irományaiban félreismerhetlen. A' közpénzügy-, rendőr-, és kereskedési tudományok, mik akkor készültek, semmik, akár az előadás' subjectivitásának oldaláról, akár a' vizsgálódás' objectivitásának részéről tekintjük azokat. Azokban sem erőteljes személyiségre, sem pedig győző igazságra nem akadunk. A' politicalai életben a' kornak nagy feladatai voltak, a' kameralisták aludtak; statistikai nyomozások és történetirati bizonyítványok voltak napirenden, a' kameralisták aludtak; az amerikai és francz lázadásból nagy igazságok' előteremtéséről volt szó, a' kameralistaknél a' philosophiának ideáli iránya hiányzott, hogy magokat a' physiocraticai rendszernek karjai közé vessék; hiányzott nekik a' jellemerő, hogy magokat a' gyakorlatilag fennálló kereskedelmi rendszerhez csatolhatták volna, nem éreztek ösztönt magokban arra, hogy *Smith A*-nak már tízéves rendszerét vizsgálat alá vetették volna; gyakorlati talentom nélkül szűkölködtek arra, hogy Németország' szükségleteit kiszámíthassák.

Ezen élet, vagy is tulajdonképen ezen nemélet, a' kornak ezen alvása, melyet még álom sem gyönyörködtetett annál siralmasabbnak tűnik fel, mennél inkább készen állott már bizonyos magasbra emelkedés. A' történettan' azon philosophi-

ája, mely az előbbi század' utolsó harmadában fellépett, noha eredményei még oly tökéletlenek voltak is, a' kornak tudományos jeléül tűnt fel. De ez is nyom nélkül haladt el a' kamaralisták mellett, 's még csak a' legközelebbi tudós nemzedék vizsgálódásainak forrásául kellett annak szolgálni. A' haladás előkészítetett. A' politicai élet iránti érdek felebredt, külső állapotok' elváltoztatása vétegett célba; a' dologi vagy gazdasági ügyek a' polgári és státus-élet' előtérébe léptek; az emberek a' jelenre, a' házában mindenütt, 's a' haza' ügyeire figyelmet fordítottak. 'S ez a' régi formátlanság felett pálczát tört. A' politica lépett fel a' tudományban vezérül, a' munkásság és mozgolódás a' béketürest és petyhüdtséget előzé, az alkalmazás és tartalmasság elfojták a' terméketlen teoriákat, az egész könyveket eltöltő rossz értelmezések és schematicai felosztások' helyébe gyakorlati eredmények léptek, a' schematismusokat rendszerek szoríták ki.

Smith A.-nak világhírű könyve volt azon legalkalmatosb középpont, mely körül a' kamarai szemlédődés új világának forgolódnia lehetett, kellett is. Franciaország' szétvert helyzete, a' francz népgazdaszat' eldarabolt lényé, a' francz pénzügy' rothadása volt a' történeten és a' státusmesterség' feladata. Az Anglia és Északamerika közti harc a' telepítvények és vámrendszerek felett egybekötte számtalan egyéb feladatokkal nagy kérdéseket állított fel 's olyféle igazságokat és eredményeket nyújtott, mik hatalomban és feldönthetlenségben mindent felülmultak, mire Amerika' felfedezésétől óta azokban csak akadtak. Ezen állapotok, kérdések, feladatok és igazságok feletti vizsgálódások képezték azon magkövet, mely körül a' *Smith*-féle rendszer fényes, átlátszó, szabályszerű és életszögletű kristályai letelepedtek. Meg vagyunk győződve, miszerint *Smith A.* nem szabad választásánál fogva alakított rendszert, hanem ama nyomozolódások közben akadt ő a' népgazdaszat' és népjólétnek, a' természetszerű és szabad népforgalom' alaptörvényeinek benső összefüggésére. Nem ő volt az, ki e' rendszert teremté; a' világtörténet nyújtá az építési anyagokat, a' világtörténet rakott köre követ, és *Smith A.* volt elválasztva, épületének benső üregeit rendezni 's kitisztítani, az emberiség haladásának természeti készítményeit kívülről bevakolni, simítani, 's házesucscsal ekesíteni. Állításainak—, mik a' népek' életében 's szívében alaposzlopaikra találtak, — ellenállhatlan igazságához, még elragadó szava is járult az írónak. A' physiocratiái Jerichonak falai beomlottak.

Pfeiffer úr (1782-ben) volt tudomásunkra az első, ki Németországban „Megigazitásai“ (Berichtigungen) által *Smith A.* munkájára világosan, és annak kivonata által figyelmeztetett, miután azt *Schiller* lefordította (1776—78). De számtalan el-

lenvetései legnagyobb részint féligségekből, helytelenségekből és egyes ócsárkodásokból állanak. Milly kevéssé fogta légyen fel az egész, a' könnyv' szellemét, nagyszerűségét, mélységét, és czélját, azon könyv felőli végjegyzetből leginkább kivethető, mint sem tud róla mondani, hogy „azon munka valóban sok jót, igazat és emberszeretőt foglal magában,“ hogy „az finomított physiocraticai rendszer új öltönyben,“ melly magát az orthodox physiocratiától csak a' fényüzési átlónak ajánlása, és a' státusköltségeknek mindenek közti arányszerű szétosztásának követelése által „a' nélkül, hogy ezen végczélra alkalmazható szabályokat nyújtana“ különbözteti meg; hogy kereskedési szabadságot kíván, „melly, habár létesíthető lenne is, nem lehetne maradandó,“ 's maga szerző által, „már születésekor megfojthatnék, minthogy a' többek közt minden cikket, melly valamelyik státus' védelmére szolgál, abból ki akar venni.“

Ezen értelemben vezetett elibénk Németországban *Smith A.* — *Sartorius* (1796), a' smith-fele elveknek telepítője, a' német tudományos mezőn, igen jól érte hozzá, miképen kelljen a' *smith*-fele tanítás' nagyszerűségét annak küzdelmei közül kiemelni. *Lüder* ellenben (1800—1804) inkább és szilárdabban *Smith Adám*' szelleméhez csatlakozott. Mi igen sokat köszönünk neki, 's kívánatos leendett, hogy illy szellemben folytatta volna dolgozását. A' jeles *Kraus* az ő felolvasásaiban, szeretetreméltó részletességének daczára is, mint ezt a' csak későbbben (1808-ban) kiadott státusgazdászattana az utódokunk mutatja is, ugyanazon értelemben munkált (1781—1807), 's *Hume Dav.* kísérleteinek általa végrehajtott fordítása bizonyítja, melly útát követett. De 1807-től kezdve a' mi tudományunkon a' szakadás' szelleme vett erőt a' fogalmakban és egyes fontolgatásokban az „alaptétel“ színe, és az „alapfogalmak“ átnevezete“ köpenye alatt, mellynek a' nép' — és státusgazdaszáti ismeretek és belátások terjesztésének hasznára kellett szolgálnia, valósággal azonban csak akadályára lenni látszik. *Hufeland* (1807—13) és *Lotz* (1811—14) urak a' tudományt egyes megkülönböztetések' collossusává hővítették. Míg azt törekedtek megmutatni, hogy a' birtok' nagysága nem a' tömeg, hanem azon becs, azon használatbecs szerint mérendő, mellyel bír, a' tudomány haszonvehetlen tömeggel szaporítatott. Ezen hatás azonban nem volt minden haszon nélkül, 's úgy látszék, hogy nevezetesen a' párt nélküli kénytelen elismerni azt, hogy kivált *Lotz*, egynémellyet, később (1821) megjelent kézi könyve által a' mi érdekes tudományunk' tanulmányára felhívott, 's hogy ő volt első munkás abban, ki a' nép' és státusgazdaszáti gyakorlatot, a' népgazdászati vezetése felőli tanítást a' népvagyonnak theoriájától vagy „metaphysicájától“ elválasztá. Az

is ő volt, ki az ő korában elhatározottabban állott *Smith A.* pártjára, mint bárki más, mi, a' mint nekünk látszik, neki igen nagy becsületére válik. De az értelmzési és megkülönböztetési szatőcskodástól, melly sokaknak sok értelmzési és megkülönböztetési mérget okozott, és sokakat, sőt legtöbbeket illy üresnek látszó tudomány' tanulmányától visszarezzentett, — nem maradt menten. Vagyon, jószág, becs, ár, drágaság, olcsóság és számtalan más fogalmak ollyféle taglalásokat 's felosztásokat voltak kénytelenek kiállni, miket olly ember, ki az életből és az élet' számára valamit bírni akar, meg nem bírhat, 's míg a' gabnaszemeket válogatták és hasogatták, addig a' madarak elrepültek, miket azokkal fogni akartak. Kivánatos volna, hogy olly felbizgatott eseménydús kor, mint milyen az 1801—1817-ig volt, Németországban több tárgylagosat mozdított volna elő a' nép — és státusgazdászatanban.

Franciaországban, vagy határozottabban szólva, a' francz irodalomban más volt az irány. Ott már *Garnier*, *Smith A.* nak utósó fordítója által, a' tudomány tárgylagosan gazdagított, és *Say J. K.* háromféle tekintetben munkálkodott jöltevőleg a' tudományra. *Say* megtisztította és megerősítette a' *Smith*-féle rendszert egészben és részeiben; a' múltból és jelenből új érdekes észrevételekkel gazdagította azt; 's előadásának ingere által az egész polgárisodott világban, melly őt anyanyelvén megértette, sok tisztelőket volt képes megnyerni. Azonban népszerű előadással bírván, a' haszontalan tudákosságot megvetette ugyan, de, magát kizárólag olvasóvilága legnagyobb részének felfogási erejéhez alkalmazva, a' népgazdászati törvények' közönségességét mellőznie, 's inkább a' polgári élet' körülményeit és viszonyait felfognia kellett, hogy elveinek közel-fogadtatást eszközöljön. A' mi eleinte csak módszer volt, az a' tudomány' lényegévé vált. A' már feljebb említett elvevés és hozzáadás nála a' népgazdászatan' jellemévé változott. A' jeles *Say*, mint nekünk látszik, nem ritkán az alaptörvényt és ennek foganatát elveszti a' számtalan bonyolódások felhajhászása felett, mellyet a' jelennek fogalomélete nyújt. *Storch* is hasonló úton járdalt, csakhogy az önállóságnak nem ugyanazon fokával, mint *Say*. Ő a' *smith*-féle rendszer' talpkővén inkább összeállító volt, de ennek nézeteitől itt 's amott eltérve. Két körülményt bír azonban sajátúl, *Smith A.* theorijának alkalmazását ugyanis az orosz státuséletre, annak Oroszországbani elterjesztésével összeköttetve, és a' személyes vagyonmegyéveli (Gütergebiet) mód mellett. Amaz nagy érdem, cz ujítás, mellynek becsé felől majd csak későbbben leendő szó, mivel hozzá a' legújabb korban olly irány csatlakozott, mit mi elmellőzendőnek nem tartunk.

Nagybritannia sok időtől fogva 's jelenleg is hatalmas nép- és státuszgazdászati jeleneteknek és szerkezeteknek tüzhelye. Ő tőle származott az új rendszer, melly által új formát kellendett nyernie. Mig a' tudósok Francia, Német — és Oroszországban az érintett módon hatottak, addig Angliában mélyszű nyomozók és practicusok találkoztak, kik a' népgazdászattant ismét megbecsülhetlenül gazdagították. *Malthus*-t és *Ricardo*-t értjük. Amannak a' mi tudományunk' körüli érdeme a' népesség felőli halhatatlan alapos és szellemdús munkája által (1798) magok a' heves ellenek által is elismertetik. Hanem *Ricardo Dav.* a' fennforgó státuskérdések' felvilágosítására szentelé magánóráit, 's ezen úton a' népgazdászati ügyek egészen sajátos szemlélődési módjára és olly rendszerre tett szert, melly, *Smith A.* rendszerét vevén alapul, attól mégis igen fontos tanításaiban eltér. 1809—1811. években Angliában a' bankjegyek' és rudaranyak' folyamata iránti, úgy azoknak a' jószágértékekre befolyása feletti kérdés forgott fent; *Ricardo* egy iratot bocsátott ki irántok, mellyben nagy önállósággal, a' pénz és papírpénz felett különös nézeteket állított fel, mik későbbben pártfogásra találtak. 1815-ben az angol gabnatörvény vétetett tanácskozás alá. *Malthus*, *West* és *Ricardo* urak' külön alkalmi iratokban iránta különbféle gyakorlati nézeteknek hódoltak; de a' földjövedelem (Grundrente) elméletét e' mellett közösen segíték elő, melly nem kevésbé újdonsága és sajátosságága, mint a' rendszerben, és az angol mezői gazdaszat' 's az angol gabnakereskedés elváltoztatásaibanani éles elme és gyakorlati álláspontok által sok pártolásra talált. Végre pedig 1816—1819 a' bankkorlátozás feletti kérdés került vizsgálat alá: *Ricardo* 1809-beni nézeteit újra felkapá, és bizonyos forgáskereső' (Umlaufsmittel) javaslatát takarékosb és biztosb szerkezet végett angol bank' igazgatása feletti gyakorlati jegyzetekkel tette ismeretessé, mi látszó különössége' daczára a' brit törvényhozásnak e' pont és a' bankigazgatás felett mégis alapjául szolgált. Így képződtek lassanként azon elemek, mellyeknek egyesítéséből 1817-ben *Ricardo*-nak a' népgazdászattan- és adózásról irott ismeretes könyve készült, melly négy év alatt, főnyes ellenserege' daczára is, három kiadást ért.

Mig ezek Angliában, Francz-, Német- és Oroszországban történtek, *Rau* úr megérett. Még mielőtt *Ricardo*' újításait ismerni látszik, az új irányban, mellyet a' tudomány követni kezdett, részt vett, 's úgy tetszik, hogy korának szószóló tekintélyeinél maga is némelly személyes akadályra talált. Mert *Storch* munkája körüli dolgozatának előbeszérében a' megbántott ellenzék hangján imígy szól: „Ez sokaknak, kik most hangosan beszélnek, ellenére lehet. Az ő magashangú kárhoztatásuk nem czáfolat, és az önálló nyomozás nem mondhat le azon

jogról, miszerint az uralkodó véleménynek mást ellene ne szegezzen; ha van magasb álláspont, honnét a' *smith*-féle rendszer' egyoldalúsága mintegy középpontból áttekinthető, úgy ebből nem vétethetnek az okok, azon rendszer' elvetésére, melyet a' jeles *Simonde* is, előbbi álláspontját egészen odahagyva, legutóbbi munkájában elfogadott". De ezen nyilatkozat más tekintetekben kétszerte nevezetes: egyrésztől, mivel szerző, az idősb, 's ön tekintélyökre hivatkozó 's szokott nézettel bíró védelmezőknek ellenében helyezett ifjú törekvő férfiak' sorsában osztozkodva, az önálló vizsgálódás' és új tanok' fogékony-sága elvének hódol, 's más részről, mivel ő nyilván *Simonde de Sismondi* részére tér, kinek a' nyilvános gazdászati felőli új elvei épen 1818-ban jelentek meg.

Simonde de Sismondi akkor a' népgazdászattan' módszerének szószólójául tűnt fel, 's talán maga magát is valamely rendszer' előküzdőjének tartotta. Ha ez utóbbi nem állana is, de annyi mégis való marad, hogy könyvében új követői olly rendszerre akadtak, melly, a' *Smith*-ének ellenében lépve fel magasb álláspontot állít fel és tart fenn, mellyből aztán *Smith A.* rendszere teljes egyoldalúságában állítatik elő. Ezen úgymondott új rendszer azon elmékedésből származott, hogy *Smith A.*, elveinek kifejlődései közben, bizonyos tartományok', tájak', népek' és időknek különösségeire igenis csekély tekintettel viseltetik. Mit az öreg *Pfeiffer* úr hozzátételnek és elvevésnek nevezett, a' nélkül, hogy magának valamely új rendszer' alapítását tulajdonítaná, 's tudná, miképen ezen hozzátétel és elvevés közönséges szabályok szerint történhetik, azt ezen új iskola rendszerre bélyegezé. Hogy, és miképen választá *Rau* a' mi tudományunkkali bánásmódban ezen, az úgynevezett *smith*-féle egyoldalúságnak ellenébe tett, sok vagy mindenoldalúságot elvül, csakhamar 1821-ben az ő „népgazdászati felőli nézetei“-ből kitesztett, mellyekben ő több ízben határozottan az úgynevezett elközönségesedés ellen „a' közönségesnek a' különöstől — úgynevezett — elválasztása, mint a' tudomány-nak igen sürgős de egyszersmind igen nehéz feladata“ mellett nyilatkozott, és azt az utóbbinak olly legjobb iránya gyanánt jeleli ki, melly szerint „nagyobb mértékben kell feldolgoztatnia, minden adott viszonyokat szorgosan méltányolania, a' közönségest a' különössel és egyenessel összeköttetésbe hoznia“. Egyébiránt ezen nyilatkozások nem elegendők, hanem azon könyvnek egyik különös értekezésében az is megmagyaráztatik, miképen kelljen azokat érteni. „A' tudomány biztosabb, alkalmazható lesz, ha a' valódi mibenlétet jobban méltányolandja, ha nem annyira az önkéntes elvontságokkal, mint inkább az adott viszonyok' nyomozásával foglalkozik; érthetőleg nem bocsátkozhatik le minden egyvediséghez, de a' fő különbségeket,

mellyeknek végtelen összetételei lehetnek, elkülönöznie, 's befolyásukat kifejleszténie lehetséges". E' szerint kimutatattik, minő befolyást gyakorolnak a' hegyek, a' lapályok, az égaljak, és a' népeknek viszonyos forgalomösszeköttetései a' népgazdászati' alakulására.

Könnyű elgondolni, minő befolyással kellett *Ricardo* könyvének szerzőnkre lennie. Mert majdnem mindenben az ő saját vezéreinek és saját irányának ellenkezőjét látta nyilvánosan, le még a' népgazdászattan' egyes fogalmáig is. De az egyetértésnek az által még inkább meg kelle nehezítenie, hogy akkor Németországban az Angliabani egyes nép — és státus-gazdászati 1809 ótai eseményeket, és *Ricardo* egymásután napvilágra jött alkalmi iratait nem olvassagtták folytatban, 's e' szerint az olly különös rendszernek kifejlődése körül idegenek maradtak. *Ricardo*' iránya elvontnak, a' forgalomelettől eltérőnek, a' népgazdászati' előmozdításáról és akadályairól megfelelkezőnek látszott. Az új rendszer több volt, mint módszer, azon magasság' csucsára ért fel, hol már a' *smith*-féle rendszer az ő közönségességében mozgott. A' népgazdászati' csak közönséges, legközönségesb elveit keresé, 's nem vevé azoknak a' valóságos életbeni elágazásait és egyes eltérő alakulásait tekintetbe. *Simonde de Sismondí* úr kénytelen volt 'a tudomány' irányát és az egyes új tanokat, miket *Ricardo* legszerényebb bizodalommal vallott, az alaposan oktatott, de ellenkező oldalra törekvő talentomnak minden hatalmával magától eltaszítani. Hogy és miképen tette ő ezt, későbbben látandjuk. A' szeretetreméltó, álláspontját szilárdúl megtartó, szellemdús *Say* magát olly ellenféllel, mint *Ricardo*, azonnal mérkezhetőnek érzé, 's magát minden tisztelettel a' gazdageszű, mélygondolkozó, és nemes-érezésű *practicussal* az új irányú új ángol munka' francia fordításához tett jegyzetekben annak ellenébe helyezé, nem a' magáét, mint ollyat, védelmezendő, hanem az igazságot ereje szerint kinyomozandó. Nem kételkedett az ángol' véleményét helyeselni ott, hol őt igazságban forogni látta, 's az ellenfélnek kezét nyújtani azon téren, hol magát épen legyőzötve érezte. *Say*' magaviselete jobban mozdítá elő a' tudományt, mint az idegenkedés, a' visszataszító magaviselet, az úriasan mosolygó lenezés, és mások' ollynemű törekvése, hogy *Ricardo*' könyvében csak új félíségeket, elvontságokat, paradoxumokat és nevetséges képtelenségeket hajhásszanak. Erőt és jószándékot bizonyított arra, hogy a' más-kép gondolkozókat megértse, 's maga megmutatá, hogy az egyedáruulást és a' kiváltságolást, miket az ipar csarnokából kiűzni maga segített, a' tudomány' templomából is kiűzetni kívánja.

Ez volt *Rau* helyzete, midőn a' politicalai gazdaságot tárgyzó tanítókönyvének kidolgozásához fogott. Németországban az elődök' bonyolult munkálatai, Franciaországban *Smith A.* terjedelmeseb tanítása, Oroszországban a' személyi jószágoknak a' népgazdászattanbai befoglaltatása utáni törekvés, Angliában az új, a' legközönsesebb népgazdászati törvényeket hajhászó rendszer, Schweitzban az összehasonlítás' és közbenjárás' módszere, ezen tömegeknek és irányoknak közepette *Rau* úr. De a' mi őt leginkább elidegeníté, nyilvánosságosan *Canard* úr' módszere (1801) volt, ki a' népgazdászatot mathematicai formák szerint vizsgálta, és a' forgalomélet' szellemileg és természetesen szabad, 's végetlenül különböző módosításai ellen figyelmetlenséget tanított, mely a' legveszedelmeseb tévutakra vezetete, 's kelle is vezetnie. Azonban újra mégis a' politicalai számtan által elbájolva, és a' mathematicai okok' igazsága által legyőzve, nehéz munkának kellett *Rau*-nak találania azt, hogy a' *Canard*-féle módszerből a' hasznavehetőt különválassa, azon iránynak, melyhez ő csatlakozott, megtagadása nélkül. Talán *Canard*' iránya és *Ricardo*' módszere közt nem is találtott egyéb különbség, mint a' mathematicai példányok' használata és nem használata, mert *Ricardo* is elvont gyanánt jelent meg, *Ricardo* is elmés számító volt.

Illy körülmények közt igen szerencsés pillanat volt a' politicalai gazdaságot tanítókönyvének kidolgozására. *Rau* észrevette azt, 's könyvének első kötete 1826-ban megjelent. Olly könyv, mely a' haształant a' hasznostól a' tudományban szétválasztá, mely a' tudomány' nézeteinek és irányainak ellenkezését előállítá; mely előadási érthetőséget czélszerű rövideggyel párosított, mely magát a' műtanból vett példák' kiválasztása által a' kézműves karnak és pontos statistikai magyarázatok által a' státustisztnak ajánlá; illy könyv nem hibázhatá el, hogy szerencsés ne legyen. E' könyv' szerencsét tett, sokakat felvilágosított, tekintélyre kapott. Most újabban átdolgozva jelent meg: Heidelberg-ben Winter-nél: *Lehrbuch der politischen Oeconomie*, von Dr. K. H. Rau, Grösh. Bad. Geh. Hofrath u. Prof. zu Heidelberg, Ritter des Zaeringer Löwen — Ordens. I. Grundsätze der *Volkswirtschaftslehre*. Dritte vermehrte u. verbesserte Ausgabe. 1837. II. Grundsätze der *Volkswirtschaftspflege* 1828. III. Grundsätze der *Finanzwissenschaft* 1-ső osztály 1832. 2-ik osztály 1837. I. XIV. és 500.; II. XII. és 436.; III. 1. 269; III. 2. IV. és 469 old. (Ára 12 fr. 30 kr. e. p.).

Szerző' tudományos kifejlését szigoruan követtük, 's elmondhatjuk, hogy a' lefolyt tizenkét évek a' legjelentősbekek azon állásra nézve, melyet szerző a' művelte tudományban, Németországban magának kivított. Mennél gyorsabb a' kifej-

tés, 's mennél magasb a' kivívott helyzet, annál igazságosb a' dicsőség. Igen nagy mértékben vagyunk hajlandók, szerző' érdemének elismerésére, de igen távol attól, hogy munkája' előbbi bírálóinak szokása szerint, annak tartalmát leírjuk, vagy abban holni egyest rostálgassunk. Sőt inkább feltettük magunkban, ezen olly fontos könyvet elvei, jelleme 's iránya szerint egészben vizsgálni; azon haszon, mellyet nagyban alapított, 's azon átalakítás után kérdezősködni, mit a' tudományra nézve állítatik hogy okozott. Ha tehát a' könyv' kötete, szakasza vagy czikke helyett magát a' szerzőt nevezzük, ekkor csak munkáját, csak irányát értjük. Mi ezt tehetni hisszük, mert a' férfi, munkáját képviseli, ő azzal ugyanazonos, a' férfinak szava az, legyen az bár nyomtatva vagy mondva, mindegy.

Szerző' methodicája a' kézmű- és státusélet' egyes viszonyai felkeresésének, összeállításának és figyelembe vételének methodicája, melly annak habozását mindég igen érezhetővé teszi, úgy annyira, hogy a' vizsgálónak ezen módszer' következtében a' népek' életében, 's kivált a' népgazdászati változatlanúság iránti gondolattal és hittel fel kell hagynia. Mivel már most természet szerint *Smith A.* ellenében és nevezetesen éppen *Ricardo D.* elveivel összehasonlításban a' népgazdászati némelly főtételei máskép adatnak elő, 's magok magokat máskép állítják elő: új rendszernek tartatik tehát az, mi magában véve csak módszer. „*Egyes törvények*“ különböztetnek meg az úgynevezett „*szabályok*“ tól. Amazok „azt nyilatkoztatják, hogy valamely bizonyos oknak valamely bizonyos okozatot kell előteremtenie, vagy törekedik előteremtenie“ és az utóbbiakban „az mondatik, minő süker reménylhető hihetőleg a' körülmények valamely bizonyos alakulásában, vagy, azon törvények közül mellyik mutatkozik kitünőleg illy esetben“. Illyen törvények „p. o. hogy valamely áru távolra szállítása a' költségeket 's árt felrugtatja, — hogy a' magas munkabér a' néptömeg' szaporodását vonja maga után — hogy a' bő aratás az aratott gabona' árát leszállítja“. De illy szabályok vannak p. o. a' fentebb érintett törvényekben: az áru valamely távol helyen olcsó lehet a' felette nagy ellátás' szaporodása által; — a' népszaporodás, hibás törvények s. t. b. által — a' gabonaár' leszállása nyereszkedési vásárlások, hadivészédelmek s. t. b. által meggátoltatik“. „A' népgazdászattanok' egyszerűsítésének messzevitt törekvéséből szükségképen egyoldalúság, érett tapasztalás érdeménycitőli eltávozás és azon veszély származik, miszerint gyakorlatnélküli szabályokra csábítatunk“. „Ezen szabályok kivételt szenvednek“. De nekünk úgy látszik, hogy csupa elméletben, mint millyen a' népgazdászattan is, nem kellene azon veszélyről beszélni, miszerint gyakorlat nélküli szabályokhoz csábítatunk el, részint, mivel az elmélet

semmi gyakorlatot nem tanít, és a' rossz alkalmazás' veszélye minden elméletet fenyeget; részint pedig, mivel a' körülményesség' módszere nem lévén képes a' gyakorlat' minden esetét kimeríteni, és hajlandó lévén hamis analógiákra alkalmul szolgálni, illetlenül látszik, a' gyakorlatot vezetni. Alig létezhetik helyes módszer a' népgazdászattanban, ha csak állításainak valóságát életből vett példákkal meg nem erősíti. De az legkevésbé látszik előttünk helyesnek, melly a' különféle körülmények' örökös, maga magát emésztő felkeresése által a' népgazdászatt' köz törvényeinek tartalmát mindég inkább csak tagadói látszik. *A' Smith A., Malthus és Ricardo* — 's másoktól könyvek kétség nélkül nem gyakorlatnélküliek, szerzőiknek földieik legalább igen csudálkoznának, ha azoknak illy szemrehányást akarnák tenni; de igen távol vannak attól, hogy a' körülmények' megfontolását főfeladatul tennék, és ha a' törvényeket nem állították volna fel, akkor a' körülményesség' módszerének védői és alkalmazói megfontolásuknak semmi álláspontjával nem bírnának.

Azonban a' forgalomélet' szigorú alaptörvényei felkeresésének ellenei, elméletöknök állított sajátosságával nem messze fognak mehetni. Nekünk úgy látszik, hogy annak közelebbi fejtegetéséből kevés haszon ered. Egészen felre ismerik azon módszer' lényegét, melly ellen harcolnak. Úgy látszanak vélekedni, mintha az egész népgazdászattot és a' forgalmat egyetlenegy változatlan alaptörvényre akarnák visszavezetni. Mert ha arra gondolnának, hogy különféle alaptörvények felkerestetnek és találtak, úgy nekik is kétség kívül oly különböző alaptörvények' ellenhatását el kellene ismerniök. Mit szabályoknak neveznek, nem egyéb, mint ezek felőli tan, mi megszűnnék, ha az egy alaptörvénynek más alaptörvények munkálnának ellenébe. Ki az alaptörvényeket felállítja, annak igen rossz nép'- és státuszgazdának kellene lennie, sőt mondhatnók, annak illy törvények' fölállítására egészen képtelennek kellene lennie, ha azt akarná állítani, hogy ezen törvények az ő fogamatokban ép oly kevésé akadályoztatnak, és korlátlanok, mint tartósságukban. Az alaptörvényeket fogamatukban egymás ellenébe helyezni, 's harczuk' eredményét előadni bizonyosan a' népgazdászattan' feladata, ellenben pedig azon körülményeket kitanúlni, mik azonkívül még léteznek. Véleményünk szerint, nem a' mi tudományunk' feladata. Nem törvénye a' népgazdászattnak, „hogy az áru' messze szállítása a' költségeket 's árt felrugtatja,“ ez inkább oly törvényből következtetés, mellynek akkor van helye, ha a' messzeállítás' körülménye beáll: a' népgazdászati törvény, melly ezen következtetésnek alapul szolgál, az, hogy a' költség' mennyisége határozza meg az árt. Nem törvénye a' népgazdászattnak, „hogy a' hó aratás az aratott gabna' árát leszállítja,“ ez inkább oly

törvényből következtetés, mellynek akkor van helye, ha a' bőséges aratás' körülménye hozzá járul: a' népgazdászati törvény, melly ezen következtetésnek alapjául szolgál, ez, hogy a' vagyonok' csereértéke ritkaságunktól függ, és azoknak árát meghatározza. Nem is törvénye a' népgazdászatnak, „hogy a' magas munkabér a' népsokaság' szaporodását vonja maga után,“ ez inkább olly törvényből következtetés, minek akkor van helye, ha a' magas munkabér' körülménye áll be: a' népgazdászati törvény, melly ezen következtetésre okul szolgál, ez, hogy az élelem' sokaságát a' népesség határozza meg. Láthatni ebből, mint reményjük, ezen példáként felhozott ellentételekből nem csak csupán a' kérdésbeni módszerek' viszonyát egymás ellenében, hanem hogy a' szerzőnk által idézett szabályok általa színtolly helyesen törvényekül idéztethetének, mint ama tételek, mik neki törvények gyanánt tűnnek fel. Ezen szabályok amaz úgynevezett törvényektől csak abban különböznek, hogy azon körülmények, miknek létüket köszönik, távolabb állanak azon körülményeknél, mellyek a' feljebbi, törvényekül állított következtetéseket törvényekből alapítják. Hogy „az áru valamely távol helyen a' felette nagy ellátás' összehalmozása által olcsó lehet“ a' népgazdászatnak azon törvényből következtetése, melly a' felette nagy ellátás' különös körülményének tekintetéből történhető. A' népgazdászati törvény, melly ezen következtetésnek alapul szolgál, ez, hogy a' vagyonok' csereértéke ritkaságunktól függ, 's ez határozza meg azoknak árát. Hogy „a' népszaporodás hibás törvények stb. által megakadályoztatik,“ a' népgazdászat' azon törvényből következtetés, mellynek a' hibás törvényhozás stb. körülménye közt van helye: az alapul szolgáló törvény ez, hogy a' népszaporodás az élelem' bőségétől függ. Hasonló ezen tétel: „hogy a' gabonaár' csökkenése nyereszkesedési vásárlások, hadveszély stb. által megátoltathatik“ a' népgazdászat' törvényeiből az érintett és egyéb körülmények által helyre igazítandó következtetés, hogy a' csereérték' és a' tudakozódás' határozzák el a' vagyonok' becsét. Elégge következik ebből, mi csekély különbség legyen amaz úgynevezett szabályok és törvények közt, 's milly kevésse legyenek azok a' népgazdászat' tulajdonképeni törvényei. De elvek és szabályok gyanánt tekintetve mi különbséget sem fogadnak el, 's szint olly helyesen nevezhetnök a' szabályokat elvekknek, mint az elveket szabályoknak. A' körülményesség' módszere szerinti nyomozó és tanító határtalanban működik. A' legfőbb, mihez eljuthat, közelítés, viszonylagos és személyes (Relatives und Subjectives). Példa, mi ezt bizonyítja, elég van. Állandó valamit, megdönthetlen igazságot, valami tökéletest és tárgyilagost soha sem érhet utól. Azon tudomány, mellyet művel és ápol, az aggodásnak és bizonyta-

lanságnak jelképe. A' javak' használatbecsébe helyeztetik a' legnagyobb súly, noha azon becs kétség kívül minden subjectivitások közt leginkább subjectív. A' csereértéknek, mi megállapítható és meghatározható, lényét nem vagyunk képesek fel-felfogni, mivel már nála a' népgazdászati' alaptörvényeinek feltalálása kezdődik. Hiszen nem szükség azoknál körülményeket fontolni. Hogy a' munka a' vagyon' forrása legyen, egyoldalú állításnak találjuk, mert a' föld, égalj stb. körülményei és viszonyai is sokat segítenek a' dolgok' létesítésében, általában a' természet egyedül szolgáltatja az anyagot. Hanem a' vagyon és jószág, a' vagyonforrás és jószágforrás közti különbség nem vétetik észre. A' kereskedést csak közvetve tekinthetjük természetnek, mert csak bizonyos körülmények azok, mik megfontolandók, általláthatni azt, hogy a' kereskedés maga semmi új javakat és új becsét nem idéz elő. Azonban itt már a' használati ár felőli tanításról, melybe olly nagy súly helyezettetek, és azon megengedett állításról megfélekedzünk, miszerint a' munka is jószágforrás. Az árt és ennek szabályozóit illető tannál különös súly helyezettetek némely körülményekbe, mik egyikéssé többet vagy egyikéssé keveset mozdítanak arra, hogy a' becs, vagy a' költségek, vagy a' concurrentia az árt meghatározzák, azon körülményekbe, mik az egyik vagy másik árszabályozónak hatályát előmozdítják vagy gátolják. Ekkor aztán természetes, hogy a' szabályozókról szóló tárgyalás után, még különösen az árnak változóságai és azon körülmények említendők, miket előidéznek. Közönségesen azonban ezen módszer mellett megemlítetik, miszerint nép- és státusgazdászati intézeteknél és nép- és státusgazdászati rendszabályoknál a' legnehezebb pont minden azokkal összefüggésben álló körülmények' megfontolásában 's kiszámításában áll. Milly értelemben vétessék ez tulajdonképen, szerző azt „népgazdászati nézetei“-ben terjedelmesebben előadta. A' harmadik szakaszban a' helybeliségek' körülményei a' népgazdászati' eredeti formájára gyakorlott befolyásuk szerint fontoltatnak: a' negyedikben a' forgalom élénksége hasonló nézpontból tárgyalatik; az ötödikben pedig ezen körülményeknek a' státuskormányra nézve beálló következményei magyaráztatnak. Egy értelmes férfi sem fogja tagadhatni, hogy a' gyakorlati nép- és státusgazdásznak ha egyébkint rendelkezéseiből üdvet akar várni, a' nép- és státusgazdászati elméleteket a' jelen körülmények szerint módosítva kell alkalmaznia, következőleg ezen körülményeket szükség előbb fontolóra vennie. De ebből az következik, hogy az elméletnek a' gyakorlat' körülményességét elfogadnia, és azon körülmények iránt kell oktatást adnia, mik a' gyakorlati életben az elméleti állítások valósulásának ellenébe lépnek vagy azt előmozdítják. Mert nem kell feledni, miszerint lehetlen illy feladatot

kimerítőleg megoldani, mivel különböző időkhben és hasonló 's különböző helyeken, különbféle, végtelenül különbözö körülmények hatnak. A' népgazdászattan azon tudomány, melly, a' vizsgálódás' ösvényén születvén, 's tovább kiképzödévén, a' népgazdászatanak és a' népgazdászati népforgalomnak alaptörvényeit adja elő, 's az iránt ad oktatást, miképen legyenek népgazdászati állapotok és események utósó okaikból kimagyarázhatók. Egészen új határozat szükséges arra, hogy az ezen tudomány által nyert ismeret elvek' és szabályok' formájában a' törvényhozás- és kormányzásra nézve gyakorlativá tétessék. Németországban igenis a' népgazdászattanak második vagy gyakorlati része alakított és rendeztetett, alapelveket és szabályokat tanftandó. A' jelen munkának második kötetében foglaltatnak azok. Illy tudományhoz a' körülményesség' jelleme annyira hozzátapad, hogy létezésének meg kell szünnie, mihelyt töle a' körülményesség megtagadtatik. Mert vagy azt kell mondania: ezen körülmények közt azt így, azok közt úgy, amazok közt amúgy stb. kell tennetek, — vagy azt kell mondania: minden körülmények közt így és így kell cselekednetek. Ez utóbbi tan által saját alápját rontaná le, az az, a' különbféle körülmények figyelembevételének szükségességét kellene ledöntenie. Az elsőbbi tan által ugyanazon célra különbözö körülmények közt a' rendszabályok' egész sorát igenis, de a' lehető esetek' kimerítő tárgyát épen nem engedi meg. Azonban távol vagyunk, illy gyakorlati oktatástól minden hasznot, 's érdemet megtagadni, sőt inkább teljes elismerésünket megérdemlenni látszik az, de csak a' következő feltételek alatt: először, ha csak az egyetemest érinti, mert egyébkint zavarokra és törvényhozási hamis rendszabályokra és bizonytalanságra szolgál alkalmúl; másodsor, ha szüntelen arra emlékeztet, hogy a' törvényhozásnak és igazgatásnak csak egy ágával foglalkozik, 's hogy ezen egy ág mindég ennek többi, részint sokkal magassabban álló és fontosabb, habár nem nehezebb ágával is összeköttetésben tekintendö 's vezetendö, mert ezen szünetnélküli figyelembevétel elmulasztásából a' törvényhozás' egyoldalú anyagi iránya, miben a' mi állományaink már erősen szenvedni látszanak, és a' körülmények szerinti igen veszedelmes státuskormányzás következik. Mert egyedül ezen ösvényen látszik lehetönek, státustörvényhozásunkat ezen dolgokban ama tudományos elközönségesedö jellemtől megszabadítani, 's továbbá is megóvni, mellyet az olly állományokban 's azoknak olly törvényei mellett nyert, hol a' tudósok vezetik a' törvényhozást. Az állományok algebrai példányok, logikai schemák és czirkalom 's vonasz (linea) által nem kormányozhatók.

A' körülményességnek ezen módszere feletti elmélkedés azonban még más kétségeket is gerjeszt a' szóhani rendszernek

Smith A. rendszeréhez viszonyát illetőleg. Szerinte a' népgazdászati alaptörvények' bizonyos általánosságának elismerése gyanúsnak látszik. A' *smith*-féle rendszer és különbéleszerű módosító gyakorlati körülmények közt mozog az. Hozzá járul még, hogy a' törvényhozás a' legkülönszerűbb kereskedelmi kényszerítő intézeteket, és a' népgazdászati' állapotait ajánlja, mik a' kereskedelmi rendszernek csak okozatai, 's mint illyek, olly mély gyökeret vertek, hogy az egész népgazdászathoz és forgalomnak teljes átváltoztatást kell szenvedniök, mielőtt szabadságukra lehetne gondolni. Mi sem látszik hát nekünk természetesebben megfejthetőnek, mint az, hogy miképen verhet gyökeret illyen viszonyok közt a' gondolat valamely más úgynevezett a' szabadság- és kényszerítő rendszernek közepette feküdni állított rendszernek nagyobb jelentősége és mélyebb igazsága iránt. De annak védői és pártolói csalódásban vannak, részint, mennyiben az elmélet' megkívántatóságait a' törvényhozás'- és kormányzásáival felcserélik, részint pedig, mennyiben úgy vélekednek, miszerint az ő rendszerök valami más, mint meggyengült kereskedelmi rendszer. *Smith A.*, a' mi tudomásunkra, sehol sem mondaná, hogy az állományoknak a' kereskedelmi rendszertől hirtelen a' gazdasági szabadsághoz át kellene ugraniok. Ő csak azt bizonyítja be, hogy a' kereskedelmi rendszer nem tartós, természetlen és káros, 's megmutatá, hogy a' népgazdászati' és forgalom' szabadsága azon legtermészetesebb és leghasznosabb szempont, melyet a' törvényhozásnak nem kell szemé elől tévesztenie. A' sok akadályok, mik a' kereskedelmi rendszer' következtében a' czéh- és forgalom szabadság meghonosulását gátolják, a' mi korunkban a' gazdasági törvényhozásnak bizonyos átmeneti időszaknak, túlságok közbenjárásának jellemét tulajdoníthatják, 's ennek megvan jó oldala, mivel a' gyors átmenetek nem alapulnak a' népek' kifejlődésének lényében, és bajt okoznak, ha azok az u. n. státusbelátás által eszközöltetnek. A' törvényhozásnak azon feladata van, hogy nagy, 's valóban és elutasíthatlannak ismert elvet olly módosításokkal, miket korszerű és helybeli státusállapotok megkívánnak, valósulásához közelebb hozzon. De a' tudomány félreismeri saját álláspontját, ha azt bátorodik tanítani, hogy azon elv nem való, hogy az azon elvből kiinduló rendszer felületes, vagy nem helyes, mivel különféle körülmények és viszonyok annak feltétnélküli valóstása iránt óvakodást parancsolnak. Valótlanságot tanít, 's ugyanazon ártalmas következtésekre vezet, miket a' kereskedelmi rendszerben fájdalmasoknak ő maga mond. Mert habár az álladalomnak megengedi is, hogy ez a' fennforgó körülmények szerint a' gazdasági szabadság' tekintetében változást tegyen, és korlátokat állítson fel, de az iparlény legkorlátlanabb 's

legfeltétlenebb kormányzását mégis mind végig csak arra kell bízni, 's mindég feleli bebizonyítani azt, hogy az álladalom az ahhoz megkívántató belátásra valósággal eljuthat, vagy annak már birtokában is van, — olly bizonyítás, mellyel, mint-hogy lehetetlen, természetesen adósnak is kell maradnia.

Rau úr az ő „népgazdászati nézetei“-ben az iparkormányzásnak illy rendszere mellett a' tudomány' elveiből már elég elhatározólag nyilatkozott és a' jelen köny' második kötele attól nem tért el. Benne a' népek' gazdaszati jóléte iránti aggodalom tűnik ki, melly most már természet szerint egészen haszontalan-nak látszik, mivel csakugyan általlátható, hogy a' szükségletek tökéletes és bő kielégítése a' kormány gondja nélkül történhetik. Itt *Smith A.* az iparszabadság felőli nézetével és azon követelésével, miszerint a' kormány közvetve folyjon be a' népgazdászathoz, tévedésben lenni látszik: 1, „mivel az egyesek' nyeresége nem minden esetben van a' népvagyon' szaporodásával összeköttetésben, hanem az néha csupán a' népvagyon nem kedvező elosztásában áll, p. o. a' magánsors- és szerencsejátékoknál, uzsoráskodásnál, mesterkelt drágításnál; 2, mivel a' pillanatnyi haszon, mit a' magánosok vesznek legközelebb szemügyre, a' jövőre nézve aggodalmakkal vagy bizonyos kárral lehet összekötve, p. o. czélszerűtlen erdőirtás, találmánykiváltság (Erfindungspatente); 3, mivel egyesek ellenmondása, kik ajánlott teljes kárpótlást elfogadni vonakodnak, a' legkövetkezménydúsabb javításokat gátolhatná, p. o. országutak, esatornák, lecsapolások' 's a' t. munkabavételénél“. Illy esetekben az állománynak tehát szabadságában áll kényszerítve hatni, „de szerencsére nem gyakran, hanem csak kivételkép fordulnak azok elő,“ mi azonban csak a' következők feltételek alatt engedtetik meg: 1, „Kétségen kívül kell annak lenni, hogy e' nélkül sokkal tetemesb kár következik, hogy vagy a' jelen álláspont rosszabbra fordul, vagy a' jelen hiányok tovább is fognak tartani. 2, Semmi önkénynek nem szabad közbevegyülnie, sőt inkább, mennyire lehetséges, a' mikénti eljárásnak előre törvények által kell szabályoztatnia; 3, ott, hol valaki arra köteleztetik, miszerint valamely más elnyert joggal felhagyjon, bírói ítélet szerinti teljes pótlásnak kell kiszolgáltatnia“. Azonban a' jegyzékbe továbbá még ez mellekeltetik:

„Egyes eseteknél a' felett vitatkozhatni, valljon a' kényszerítő rendelet nélkülözhető-e vagy sem, a' kétség' esetében mindég a' szabadság' részére kell e' kérdésnek eldöntetnie, a' népnek kiszámíthatlan ereje és belátása iránti bizodalomban, miknek segedelmével a' népgaszdaszat, mint valamely eleveu organiszus, magából képes a' bajt meggyógyítani; csakhogy általános elv által, melly tapasztalatelleni előfeltételekre építetett (mi előbb még bebizonyítandó lenne) az nem rosszaltat-

hatik előlegesen, a' mi különös alapoknál fogva teljesen védhető.“ „Ha *Say* azt hiszi — így áll tovább — hogy a' politikai gazdasátnak nem áll szabadságában még csak tanácsot is adnia, hanem csupán az okok és okozatok összefüggését magyaráznia, akkor el kell fogadnunk, hogy ő a' kormány' eljárása iránti tanokat valamely más tudományra, talán a' politikára, kívánja átruháztatni“. Egyébiránt az első kötet harmadik kiadásának 13-dik §-a és a' 22-dik §-a szerzőnek oly nyilatkozásait foglalják magokban, mellyekből azt következtethetni, hogy az utósó kérdés iránt eléggé fel van világosodva. Mert, hogy a' népgazdászattan úgynevezett gyakorlati részének a' státusmesterség' ezen mezejére eszközölt általtétele ellen semmi alapost ellen nem vethetni, következő nyilatkozatával látszik megvallani. „Mégis meg kell engedni azt, hogy oly kormányzási rendszabályok, mellyek körül gazdaszati czélok forognak fenn, a' vizsgálódásban együvé vetessenek, és a' népgazdászattannak alkalmazó részéül e' mellé állíttassanak“. He-lyesen! És mi még azon elhatározó okot hisszük ide ragasztandónak, hogy a' népgazdászattan oly általános bölcsészeti és történetirati doctrina, melly a' státusmesterség' szempontját egészen figyelem nélkül hagyhatja. De tán azt hiszi szerző, hogy a' fentebbi korlátozásokban és feltételekben valami más állított fel, mint *Smith A.*? A' népgazdászattani bizonyos afektált mindentudakosság, mindenüttlét, tolokodás, befészkelődés ellen, — a' népgazdászattan szükség nélküli boldogtalan gátlás és előmozdítás ellen vívott *Smith A.* Ő az iparpolitikai pedantságot és a' kislelküségét a' törvényhozás' templomából kiűzte; a' kormányoknak és a' szabadalomnak egyed-árús' sátorát lepusztította; a' népgazdaságot jogába ismét behelyeztette, 's azt mondá: Adjátok meg a' népnek, mi a' népé, és a' császárnak, mi a' császáré. És ez kötelessége minden, a' népek', állományok' és fejedelmek' jólétét szeme előtt tartó nép- és státusgazdászattan tanítójának ezen úton, — melly lázadásra ne vezéreljen, 's nem is vezérel, — tudománya által az életre folyvást hatni.

Egyébiránt *Smith A.* mellett a' népgazdászattannak egy más sajtószertű módszer' felállítása megtörténhető. *Ricardo D.* ezt megmutatta. De *Ricardo* rendszerének *Smith A.*-étől különbözősége tudományos, és nem lényeges, a' népgazdászattannak a' törvényhozás általi vezérlése' tekintetében; mert mindenik a' népgazdászati szabadságot védi, mindenik eltökélt ellensége a' kereskedelmi rendszernek, azon nézetet mindenik tagadja, hogy a' kormány örködhethnék és vezethetné legjobban a' népgazdaszati ügyeket a' nép' javára, de a' tudományos nyomozódás' alapjaiban, 's annak némely eredményeiben egymástól lényegesen eltérnek. *Raunak Ricardo* iránti viszonya

sajátszerű. Az első kötet' első kiadásában az ellentét legdarabosabb, annak második kiadásában *Ricardo* iránt már több méltányosság mutatkozik, a' harmadikban pedig az egyes pontokban némi részben engesztelődés is foglaltatik. Hanem irányaik' ellentéte olly különbözö, *Rau* úr *Ricardo*' nyomozási módszerétől annyira idegen, hogy a' *Ricardo*-féle tanok' tökéletes megértése a' ritkaságokhoz tartozik. Elismerjük e' mellett, hogy *Rau* úrnak olly tanítókönyvben, hol mások' nézeteinek a' jegyzékekbeni tömött előadásától függ a' dolog, *Ricardóra* nézve sok nehézségekkel kelle küzdenie, mert ennek nézetei csak összefüggésben véve tiszták, és ha azokat a' tanítónak szét kell választania, úgy magát 's *Ricardot* azon veszedelemnek teszik ki, hogy mindketten félre értetnek. Hanem nekünk úgy látszik, miszerint ezen nehézségek (ha a' dolgot egyebként nem vesszük igen könnyedén) legyőzhetendők, csak hogy azon jegyzeteket, mellyekben *Ricardo*' tana előadatik, ollyformán kel'ene egymásra vonatkozólag tenni, hogy azok a' tanítókönyv' rendszeréhez folytonos párvonal lennének. Egyébiránt a' *Ricardo*-féle tanok' félre értésének alapoka *Rau* úrnak a' becs (Werth), különösen a' cserebecs felöli véleménye. *Ricardo*-nak egész rendszere ennek cserebecs felöli fogalmán alapúl. A' ki tehát, mint *Rau* úr, a' csereértéket nem az érték' saját-szerű neme gyanánt tekinti, hanem azt majd használati becsnek, majd ismét árnak (Preis) veszi, és ezen fogalom alá rendezést a' *ricardo*-féle nézetekbe általviszi, az *Ricardo* állításai-ban csak valótlanságokat, képtelenségeket és egyoldalúságokat fog találhatni 's találni. Szolgáljanak a' következők némelly példakul. 1, A' papírpénz elméletének *Ricardo* szerinti és egészen hibás előadása; 2, azon különös állítás, mintha *Ricardo* azt mondotta volna, hogy a' dolgok' ára csupán csak az azok létesítésére szükséges munkához, tehát csak a' munkabérhez alkalmaztatik; 3, azon vélemény, mintha *Ricardo* azt állította volna, miszerint az ígérés (Angebot) és kérdezősködés mi befolyással sem bírának az árra; 4, azon állítás miszerint *Ricardo*-nál a' becs, cserebecs annyi mint *költségsomma* (Kostenbetrag) vagy, *természetes ár*; 5, a' különféle tévedések *Ricardo*-nak a' felöli nézete iránt, valljon és mennyiben legyenek a' földjövödelmek' és nyeremények' létresejei az árnak, és valljon 's mennyiben határozzák meg az árt; 6, a' félreértések *Ricardo* fejtegetései körül az iránt, minő befolyást gyakoroljon a' munkabér' felemelése a' dolgok' árára stb. Mind ezeknek utósó oka a' fentebbi körülményekben fekszik. De kétféle tünik itt leginkább szemünkbe: előszer, hogy *Rau* úr már a' második kiadásban a' cserebecs' tulajdonképeni fogalmát az „árképeség' (Preisfähigkeit)“ nevezete alatt maga elfogadja, 's tanait még sem változtatja el, azután pedig, hogy

ő a' kamatjövödelem' — és iparnereménnyről szakaszokban *Ricardo* felállította nyereménynek felette nevezetes és nehéz elméletét mély halgatással mellőzi. A' nyeremények felőli főcikk idézetik ugyan, de *Ricardo*-nak a' nyeremény okai és szabályozói felőli nézetei nem adatnak elő.

Ricardo' népgazdászati elméletének közönségesítésére czélzott tövekvése volt mégis a' rendszere elleni ellenzéknek főoka, valamint a' cserebecs felőli tanának félreértése volt az ő minden tanai' félreértésének fő oka. Egy körülmény még sem palástolható, *Ricardo* nem volt, 's jelenleg sem formaszatócs, mint *Canard*. *Canard*-dal nem sok vesződség volt, minthogy a' forgalom és hullámszásai formulák szerint nem számíthatók ki, és még kevésbé intéztethetők el a' státusz' intézkedései mathematicai formulák szerint, czirkalommal és vonással. A' csata *Ricardo*-val tüzesebb volt, ő a' mathematicai formulákat jobban értette ugyan, mint ellenei, de ezek az ő népgazdászati felőli szemlélődési módjával homlokegyenest ellenkeztek, az ő ösvénye más volt, a' nagy történetirati és statistikai lettdolgokból vont szabad ítélet' ösvénye. 'S a' mi mindenben az ő részére határozott, az honának népgazdászati és pénzügyi törvényhozása iránti részvéte volt. Itt az „elvontság“ daczára is könyvében egyedül csak a' gondos, általható, gyakorlati státuszférfi volt szemlélhető. Így a' papirpénz felőli „képtelen“ nézete a' bank gyakorlati kérdése közben mégis igen használatos volt. És a' szegénytörvények felőli nézetei — az új szegénytörvény' alapjául szolgálnak.

Simonde de Sismondi (az ő „Etudes sur l'Économie politique“ czimű munkája 1-ső kötetének 30—31 lapján) ezt mondja: Bizonyos elrémitő valóság zavarta meg hirtelen a' kedélyeket és rázott meg minden elveket, mik bizonyos hit-tudományi hangon ejtettek ki: ez a' *pauperismus*' feltűnése, rohanó és fenyegető növekedése, és a' tudomány' jóslatának elhibázása, minek ellenében gyengéknek éreztük magunkat ellesszert feltalálni“. Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy *Rau* úr az új angol törvénytől, most, miután az eredmény által olly dicsőn kiállotta a' próbát, segedelmét megtagadná. 'S mégis, mikép ítél *Simonde de Sismondi* a' munkások' és szegények' osztályának állapota felett? — Hogy ezen tudós' nézete 1818-tól olly irányt fogna választhatni, 1821-ben ugyan ki sem reménylette. *Storch* a' testetlen javaknak az ő „*Cours d'Économie politique*“ czimű munkájában különös szakasz' szentelt, de a' népvagyonnak a' tudománybai ezen bekeblezése ép olly kevésbé volt bekeblezés, mint midőn a' fűrész fűrészlábba akasztjuk. *Rau* úr *Storch*-nak buzgó tisztelője, nem hagyva magát eltántorítatni. A' jószág (Gut) szerinte testi jószág maradt, a' vagyon (Vermögen) testi jószágokbani vagyon

maradt, népgazdászati neki a' nép'gazdászata volt testes vagyonnal, a' népgazdászattan szerinte a' nép' munkássága felőli azon tudomány volt, melly „minden a' státuspolgárok' vagyoniában található dologi javak' összeségét“ jelentette. A' státus- és népgazdászattan vagy a' politikai gazdaszat csak a' dologi dolgokról (von sachlichen Dingen) tudomány, tisztán anyagi tudomány volt, melly az ő köréből minden anyagiatlan érdekeket, minden testetlen javakat kizárt. A' politikai újítók illy tudományt 's a' politicának illy oldalát igen kényelmesnek találták, A' státus- és népelet anyagi, az az népgazdászati egyoldalúságot öltött magára, mi oly férfira nézve, ki az emberiségnek valami magasztosbat óhajl, borzasztó volt. Ide járul a' vagyonnak, vagyis azon dologi javaknak a' társaság' osztályai és tagjai közti aránytalan felosztása, melly a' munkásoknak és szegényeknek épen nem képes tetszésöket megnyerni. A' megperzselődött agyvelők' fertelmes szüleményei mellett, miket a' legújabb kor a' Sz. *Simonisták*-nak és hasonló zendülőknek köszön, Franciaországban és az Olasz-Schweitzban új politikai-gazdászati iskola emelkedett, melly a' nép'- és státuszgazdászattannak és a' törvényhozásnak anyagias irányát legyőzni törekszik. Előküzdőjök *Simonde de Sismondi* az ő újabb értekezéseiben, illy czimmel: *Études sur l' Économie politique, Tome I. p. 1—3.* Ez következőleg nyilatkozik iránta: „A' társaság köteles első figyelmet saját anyagi érdekeinek, saját életének védelmére fordítani: 's mi megvizsgálándjuk, melly útát kelljen a' társaságnak választania, hogy ezen anyagi javak, miket neki a' munka nyújt, mindenki részére a' legnagyobb jólétet előidézze vagy fenntartsa; ez az, mit mi a' szómagyarázat szerint *politikai gazdaszat*nak nevezünk, mert ez a' család-nak és státusnak *törvénye* vagy *szabálya*. . . . Az emberi munka' készítményei, mik az ember' élelme mellett minden anyagi javakat, mellyeket az ember éldelni akar, és minden értelmi javakat, mikhez az elsőbkek segedelme nélkül el nem juthat, együvé foglalnak, *vagyonnak* neveztetnek. A' vagyon, vagyis inkább a' vagyon' szaporítása felőli tan a' politikai gazdaszatnak külön tárgya gyanánt tekintetett, egy olly tárgy, mi helyesebben *Chrematistica* kifejezéssel leendőtt nevezhető. A' fogalmak szóviták által tisztábbak ugyan nem lesznek, 's mi erről említést sem tennénk, ha ama hibás irány' okára figyelmessé tenni nem akarnánk, melly irányt a' társaságtudomány' egyik ága a' mi korunkban elfogadott. De azon tudomány' tárgyauil a' társadalmi egyletben szüntelen az embereknek kelle lenniök. Gazdászati a' szó' tulajdon értelmében valamely családnak vagy valamely háznépnek vezetése: politikai gazdaszat valamely család' vezetése az állományra alkalmaztatva. . . . A' vagyon, azonban, vagy az embereknek vagy a' dolgoknak at-

tributuma, mi olyféle kifejezés, mellynek értelme nincs, ha csak az tisztán meg nem határoztatik, mellyel együtt viszonyban tekintetik. A' vagyon, mi ámbár a' dolgoknak egészen anyagszerű becslése (Schaetzung), nem egyéb mint abstractum: és a' *Chrematistica*, vagy a' vagyon' szaporításáról tudomány, elvont értelemben, 's az emberekre és társaságai tekintet nélkül, épületét légalapra raká. Vagyon, az emberi munka készítménye, melly az embernek mind azon anyagi javakat megadja, miket éldelni kíván: minden physicali éledeledeknek, 's még mind azon erkölcsi éledeledeknek is helyettese, mik ama-zokból származnak. Igen helyesen, de ki számára? E' kérdést soha sem kellene szem elől tévesztetni, miről a' theoreticusok ellenben alig elmélkednek. Ki számára? A' felelet szerint, mi a' kérdésre következik, maga az ember is a' vagyonhoz tartozik, vagy is inkább a' vagyon az emberhez... A' mi értelmezésünk szerint a' népvagyon az, midőn az élet' jótételeiben mindenki részt vesz. A' társaság' tagjai rendeltetvék kétségkívül arra, hogy a' társasági munka' készítményeit különféle viszonyokban egymás közt kiosszák, de mi semmiképen sem nevezhetjük *vagyon* kifejezéssel azon részt, mellyet a' tagok' egyike a' másiktól elvesz".

Első pillanatra láthatni, mily távol állanak most *Rau* úr és *Simonde de Sismondi* egymástól. *Lotz* után *Rau* úr mozdította elő leginkább azt, hogy a' népgazdászati törvényhozási kérdések nem csupán csak kikaptvák a' politicából, hanem azok, a' népgazdászattan' gyakorlati része gyanánt a' kamratudományba is behelyeztetvék. Ezen tudományos elszakaszkodás intézte elő Németországban a' kamerálisták' azon veszedelmes ábrándját, mintha ők mindenben minden lennének, nevezet szerint a' státusok' törvényhozói, 's a' minden egyoldalúságok ama legártalmasbikát is létre hozta, melly szerint a' népgazdászati törvényhozás' feladatai, a' népjólétrei eljuttatás eszközeinek *bizonyos* neme feletti kérdések, a' törvényhozás' egyéb feladataira leendő tekintet és az állomány céljára, az az, a' néptörekvések' általános céljára fordítandó figyelem nélkül megfejthetőknek képeltettek. *Rau* úr is a' politicalai gazdaszatot olyféle tudománynak tekinti, melly azt tanítja, mi módon lehessen a' népeket jóléthez eljuttatni. De mégis ő, 's az ő politicalai gazdaszata, *Simonde de Sismondi*-től, és ennek politicalai gazdaszatától felette távol van. *Rau* úr mindent, mi nem dologi, a' vagyonból, a' népvagyonból, a' népgazdaszatból, a' politicalai gazdaszatból kizár, *Simonde de Sismondi* pedig anyagiatlan is bele akar foglaltatni. *Rau* ur az ő politicalai gazdaszatában dologi; anyagi népboldogítást tanít, ő „ama *czélok* alatt, mik az állomány' érzimeghatározásában foglaltatnak, 's miknek a' kormányzás

által üzöbe kell vetetniek, olyakat is lát, mik az embereknek a' dologjavakhozi viszonyából származnak, vagy is gazdaszatiakat. A' szabályok' összesége a' kormány' eljárását illetőleg, a' gazdaszati ügyekre nézve a' *gadzászati politica*, 's a' politicalai gazdaszatiaknak második, *gyakorlati* főrészeül tekinthető“. A' genfi történetíró és politicus az ő politicalai gazdaszatiában az anyagi népboldogításnál valamivel többet tanít. *Rau* úr jóléteggondot (Wohlstandssorge), *Simonde de Sismondi* pedig boldogsággondot (Wohlfarthssorge) tanít a' politicalai gazdaszatiában. De mit tanított hát *Smith A.*? 's mit-tanítanak mind azok, kik őt egészen, vagy legalább mégis nagyobb részben követik? — Mint nekünk látszik, a' következőt tanítják: A' politicalai gazdaszatiak tárgya sem nem jólét-, sem nem boldogsággond, hanem a' nép' vagyona; hogy a' jólét- és boldogsággondnak kérdései igen fontosok és nehezek; de ép oly kevéssé részei a' politicalai gazdaszatiának, mint a' hajózás nem része a' csillagaszatiaknak; hogy a' politicalai gazdaszatiak' alaptörvényei a' jólét- és boldogság- kérdések' megfejtésére szükséges alapok ugyan, de nem a' legfontosabbak, annál kevésbé pedig az egyetlenek; hogy a' jólét- és boldogsággond kérdései a' nagy törvényhozási tudományak, oly tudományak feladatai, melly a' politicalai gazdaszati törvényeinek ismeretét előfeltételezi ugyan, de ettől a' tárgyra, az előfeltételekre és következtetésekre nézve lényegesen különbözik; hogy a' törvényhozás' tárgya nem a' vagyon', hanem a' népek' boldogsága. Azon állítások, „mellyek a' vagyon' lényét 's létesítését illetik, általánosan igazak; 's ámbár azok, mellyek a' vagyon' elosztását illetik, egyes tartományok' különös szerkezetei miatt változtatást szenvednek, de a' dolgok' természetszerű állapota általános szabály gyanánt mégis felállítathatik; és az eltérések, mik különös zavaró okok miatt történnek, végről magyarázthatnának meg. Hanem a' politicalai gazdaszatiak' következtetései, bár mikép álljon is ezek' általánossága és valósága, nem hatalmazzák őt fel arra, hogy tanácsképen csak egyetlen szótagot is ragasszon hozzá; ezen jog az író vagy státusférfit illeti, ki ámbár amaz okok' legfontosabbjai közt, csak egyet vett elmélkedése' tárgyauil. A' politicalai gazdaszati foglalatossága nem az, hogy tanácsoljon vagy ne tanácsoljon, hanem hogy általános törvényeket állítson fel, miket félreismerni veszedelmes, de a' mellyeket mint egyedüli, vagy csak mint főkalauzt is az ügyek' valódi vezérlésére nézve használni sem nem tanácsos, sem talán nem is eszközölhető“. (*Simon Outline of the science of Political Economy* p. 129).

Van igenis Németországban még egy felekezlet, melly *Storch*' nyomdokain indulván, a' bölcsesség' követét maga ál-

tal feltalálnak hiszi, melytől a' népek' boldogítása függjön, a' státusgazdászattan' első könyvébe egy szakaszt vevén fel a' státusnak a' népszellemi, és egy másikat, annak erkölcsi ereje iránti gondját tárgyazót. A' képződés és erkölcsösség iránti gondnak, mint nekünk látszik, helye lehet, a' nélkül, hogy az azt illető tan a' politicalai gazdaszatnak egy részét tegye: és a' nép' gazdaszata gondjának szintűgy, a' nélkül, hogy az a' neveléstannak egy részét képezze. A' tudománynak nem rendszerében, hanem csak schematismusábani ujtítás Németországra nézve e' mellett egészen czélszerűtlen; mert mindenkinek, még a' legtulzóbb republicanusnak is, a' mi kormányainkról, 's mindenek előtt a' porosz kormányról a' legmélyebb meggyőződésből azt kell megvallania, hogy ezeknek egyik legfőbb 's legkövetkezménydúsabb gondolja műveltség és erkölcsösség valának, 's még jelenleg is azok. Ezen különösszerű ujtást, mely az u. n. chrematisticusok' és oeconomicusok' igen fontos vitáját egészen erintetlenül hagyja, *Rau*, félreveti, és pedig, mint nekünk látszik, joggal, csak azon alapnál fogva ne tegye azt, mivel a' vagyon csak dologi javakból áll, és hogy a' gazdaszati ügyek magokban véve azon czélokhoz tartoznak, mellyek az állomány' észmeghatározásában bentfoglaltatnak. Mert előszer', 's nekünk úgy látszik, hogy teljes joggal, az ellenrésről vitatva volt, hogy a' vagyon csak dologi javakból áll, és másodsor minden philosoph tudja, miszerint nem való az, hogy a' gazdaszati ügyek a' státusnak, tehát az emberiségnek észhatározatában foglalt czélokhoz tartoznak. A' gazdaszati ügyek amaz észczélokhoz csak eszközök. De, hogy áll a' dolog *Rau* úrnak ellentétével a' más két oskolának ellenében. — *Simonde de Sismondi* (Études sur l' Économie politique, Tom. II. p. 149. köv.) azt mondja: „Az oeconomisták az eseményeket az ipar világban nem idézik elő (*ne font point naître*) megelégesznek azzal, ha azokat figyelmökre méltatják és magyarázzák. Mi tehát azoknak szenvedéseit sem tulajdonítjuk nekik; de az ő és mi köztünk különbség abban áll, hogy ők azt mutogatják miképen mi valamely egészen új irányban, mellyet az emberi szellem korunkban követ valamely ipari hévvel, melly minden státusokban munkálkodni látszik, minden mesterségekben az emberi erő' minden alkalmazásábani ujtítások, tökéletesedések és létesítések iránti buzgóságunkban, (mind ezek teljes megelégedésünket megnyervén), minden elrejtett erőket előszóltottunk, hogy azt segíthessük, és kölcsönös ösztönzés által a' futást a' versenyzésre mindég gyorsabbá tessük, holott ellenben mi azon mozgalom miatt, melly a' társaságot elragadja, csak fájdalomt éreztünk, a' jelenre néz-

ve annak szomorú következéseit jelelvén ki, a' jövőre nézve pedig azokat, még sokkal szomorúabbnak jelentvén ki, és minden gondolkodó főket, minden jóérzelműeket, az emberiség' minden barátit felhívtunk, hogy bennünket a' társaságkocsi' visszatartóztatásában, gátlásában segítsenek, mely sebes haladása közben a' mélységbe rohanni látszik. A' társasági mozgásnak foganata felőli olly különböző nézet a' mi részünkről nem következése a' rendszerszellemnek, mert mi az uralkodó iskola' elveinek teljes elfogadásával a' kezdetet megtevők. és csak lassan, a' lettdolgok és figyelmezesek által vittük oda, 's egyiket a' másik után elhagytuk. Mi a' társaság' szenvedésén ütközénk meg, épen akkor, midőn annak hámuló haladása dícsértetett. A' történetirattal többet foglalkozván, mint egyéb oconomusok, 's ugyan azért a' jelent a' multtal összehasonlítni hajlandóbbak levén, kikutattuk, kik legyenek azok, a' kik a' keresetmód' mind azon csudáinak, — mik szemünk' láttára történtek, azon fényes élénkségeknek, mely egyszermind az emberi erőket, tőküket, szállítási eszközöket, összeköttetések az egész földön megszorítja, azon hideglelésnek, mely életünket annyira siettet, ezen feltékenységnek, mi bennünket munkára ösztönöz, hogy egy-mást a' feljebbígérés által megbuktassuk, — gyümölcseit szedendik? Ezt *Simonde de Sismondi* látta 's célba vette. Mi is láttuk azt, de nekünk csudálkoznunk kell azon, miképen tanulhatta meg *Simonde de Sismondi* azt a' történetből, hogy a' kormánynak gátolnia *kell*, 's még inkább, hogy abból azt vette ki, hogy a' kormánynak gátolnia *lehet*, a' nélkül, hogy a' bajt rosszabbá ne tenné. A' gátolni- *kell* és gátolni- *lehetés* iránti ezen nézetben, valamint azon véleményben is, hogy a' political gazdaszat szolgálatja arra az eszközöket, miszerint feladata legyen, az eszközök' kiszolgáltatása, *Rau Sismondi*-val megegyezik: csak hogy olly sok eszközöket nem fogad el; mert az ő nézete szerint a' political gazdaszat csak dologi javakkal foglalkozik. Ezen ok azonban nem ollyan, mely a' történetben gyökeredik, egészen ingatag ok, mely a' theoreticusnak ugyan kulcsot nyújt arra, hogy a' kor kívánatainak és szükségleteinek toladósága elől elzárkozhassék, de a' kor' nagy kérdéseinek megoldásához szükséges kulcsot nem ad. *Smith A.* tulajdonképeni hívei és követői nyugodt elmével ismerik el, miszerint nem feladata a' political gazdaszatnak, a' társaságot a' gyarlóságokból, erőn felüli megerőtetésből, forrolázból, vértolulásokból kigyógyítani, hanem a' törvényhozásnak tiszte az arra alkalmas szereket ajánlani és alkalmazni. Ha már most *Simonde de Sismondi* a' „tudománynak,“ vagy tulajdonképen ezen iskola' politicus gazdaszainak azt lobbantja szemökre, hogy

ezek gyengéknek érzik magokat a' gyógyszerek' ajánlására, úgy ezen szemrehányás magában elenyészik, mert ők nem tekinték ezt feladatukúl. És pedig egyik okból, mellyről, mit felette kell sajnálnunk, *Simonde de Sismondi* úr minden, valóban csudálatraméltó, 's minden joggal elismert történettani vizsgálódásai mellett megfélekedezni látszik. Nagy hibának látszik nekünk az, ha a' jelenkor' mibenléte csupán gazdasági okoknak tulajdonítatik, és a' római birodalom' enyészete 's az olasz szabad státusok' történetírójának elég alkalmá volt, belátni azt, miképen származik a' státusmibenlét az okok' vég nélküli láncolatából. A' gazdasági mibenlét a' státuséletnek csupán egyetlen, de olyan oldala, mely a' nemzetek' politikai és erkölcsi életével legszorosabban és felette sokféleképp' összeszőődött. Ha a' politikai gazdasátnak csupán azon feladatát akarnók adni, hogy a' jelenkor' mibenlétét javítsa, akkor a' törvényhozást meghasítnók 's egyoldaluvá tennők. A' mi jelen álladalmaink' történetében jártas férfú, hol a' kereskedelmi rendszer, olly fontos szerepet játszik, a' népgazdasági ügyekben nem a' történni- engedésnek (geschehenlassen), hanem a' státus részéről vezetésnek, előmozdításnak és gátlásnak, a' politikai gazdasátn ezen boldogtalan, mindennütt és sehol nem levő aggodásának, és erőszakos boldogítani — akarásnak köteles, a' jelenkor gazdasági betegségei' okát tulajdonítania. De *Simonde de Sismondi* úr még mind ekkorig adós maradt azon bizonyítással, hogy az ő politikai gazdasáta lényeges valami egyéb volna, mint a' kereskedelmi rendszer. Ha a' törvényhozó, a' népgazdasátnak a' tudomány által kitalált alaptörvényeit jól, az az belátással, a' körülmények szerint, az ő saját törvényeiben gyakorlatba venni nem érti, akkor ez a' tudománynak ép olly kevéssé szolgálhat szemrehányásul, mint midőn a' gépműves a' mechanica megczáfolyhatlan állításai alkalmazását nem érti. Amaz alaptörvények és ezen állítások pedig mégis egészen való lehetnek. Ki nem látott volna már kísérő chemicusokat és phycusokat, kiknek semmi kísérlet sem sükerült? A' természet' törvényei helytelenek-e azért? —

Történhető azon eset, hogy korlátozott természet, korlátozott forgalom, *politically* véve, csekélyebb rossz, mint a' vagyon' korlátlan elosztása. és korlátlan forgalom. De ebből még nem következik, hogy a' szabadság káros alaptörvény, és hogy azon rendszer, mely ama szabadságot védi, felüleges és hibás legyen. De még kevésbé következik belőle, hogy annak, ki a' körülményekhez képest, a' törvényhozásban módosításokat véd; más rendszere legyen. Azok, kik *Smith* A-t és *Ricardo*-t megtámadják, ezt kétféle úton teszik: vagy iparkodnak azok' tanait az ő úgy nevezett tapasztalásuk példái ál-

tal megczáfolni, vagy pedig egyáltalában tagadják olly tudomány' lehetőségét és lételet, millyent azok felállítanak.

Mindazonáltal méltán kérdezhetni tőlök, valljon mi bírta őket tulajdonképen ezen ellenzésre a' forgalomszabadság' rendszere ellen? Hol hatott az? hol volt gonosz foganata? Azok, kik azt félre vetik, magokra nézve a' felől mi tapasztalásuk sincsen; azok pedig, kik azt védik, a' dolgok' és társaság' természetéből, valamint az ellenkező rendszer' káros hatásairól is, nézeteikben támogattatnak. A' kereset'- és forgalomszabadság' rendszere, alaptörvényeiben és alapelveiben még senki által sincs megczáfolva. Azonban az bizonyos, miszerint az a' kereskedelmi rendszert kiszorítani elkezdette. A' mi állományaink népgazdászati tekintetben hámlani kezdenek, az új bőr a' régít még nem mossa tola el magától. Azonban, mint minden világtörténeti átmeneti korszakokban, miket a' történetirat felmutat, nagyterjedelmű, a' társaság' egész természetét illető, az állományok' jelen körülményeiből származó békétlenség, általános nemtetszés uralkodik, mi különbféle módon, leginkább pedig úgy tágít magán, hogy minden bajt, melly miatt a' mi nép- és státúseletünk beteges, a' polgárosztály iparszorgalmának tulajdonít. A' szegények mint a' gazdagok, a' munkások, mint a' vállalkozók, az adósok mint a' töképezészek egymást vádolják, egyik azt hiszi, hogy vele a' másik igenis sok rosszat és mi jót sem tesz. Ide járulnak a' történetan nevébeni „gondolkodók, a' jóézelműek, az emberiség' baráti,“ 's azok ellen panaszkodnak, kik a' jelen körülményeknek nem okai, azzal kérkednek, mit vérző szívvel láttak 's mellette gondoltak és szóltak volna. Hanem minden esetre kevesebbet tettek is, halottak is, mint mások. Mivel az ipar- és forgalom szabadság azon rövid idő alatt, mióta ki kezd vergődni, még nem leheté képes a' szegényeket gazdagokká 's a' gazdagokat szegényekké tenni, azért vádoltatik, mint egyetlen oka azon egyenlőtlen jószágosztásnak, következeskép a' jelen állodalinak minden bajainak, azért úgy vélekedik a' világ, hogy szükség van más rendszerre, 's hogy találatott is már fel mások, holott ismét csak ahhoz történik visszatérés, mi a' jelen bajok közül soknak okozója.

Mi pedig úgy vélekedünk, hogy korunk' főbaja a' bekeletretlenség és a' sietség. A' politicalai felekezetenél a' fennálló eleni lármában és hangos megtámodásokban nyilatkozik az. A' tudós politicus gazdászoknál remegő szorongással vegyül az össze, 's azon gondolatot szüli, hogy a' világ soha sem lehetend boldog, ha csak valamelly tudomány' cikkei szerint rendszeresen, járni tanuló gyermekként nem vezetetik. Olly bajok mellyeknek a' hátrahagyott századokban van utósó csirájok, egvszerre hogy szüntethetnének meg?

Rau úr felől gondolhatjuk, hogy ő, — miután azon nézetet pártolta, miszerint a' politikai gazdasátnak gyakorlati fő-része a' politicának, a' törvényhozási tannak, mint bizonyos önálló egész, ellenébe teendő, — ezen gyakorlati főrészt is csak történet-philosophiai tan gyanánt tekintette. De nem így van, 's már az új elnevezés „népgazdaszatápolás“ (Volkswirthschaftspflege), a' hogyan ő tudományunk' ezen részét elnevezi, oda mutat, hogy ő azt csak azon célból tárgyalja, miszerint a' kormány' számára az alapelveket és szabályokat taglalhassa, mellyek szerint ez a' népjólétet megalapíthassa és előmozdíthassa. Ha elismerjük is lelenleg, hogy a' népgazdaszatban' valamely gyakorlati részének semmi egyéb *lényeges* oldala nincs, de mégis hibásnak találjuk azt, hogy ezen elkülön-zött népgazdaszatápolás nem tétetett ki veszedelemnek, 's hogy nem magyaráztatott meg minden alkalommal, miszerint a' benne előadott javaslatok a' státustörvényhozás' egyéb ágaival szüntelen viszonyban állván, csak egy oldalú javaslatok gyanánt volnának tekintendők, mik a' törvényhozás' egyéb oldalaival összeköttetés nélkül semmisen, legalább bizonytalanok 's általánosan nem kivihetők. Ez elmulasztott. Hanem a' népgazdaszattan' gyakorlati részének épen egy másik oldala látszik nekünk igen lényegesnek, az t. i. hogy alaptanai arra alkalmasok, és arra rendelvek is, miszerint az iparkart az ipar'- és forgalomlény' legjobb szerkezete, szükségletei, előmozdító eszközei iránt felvilágosítsák. Ne csak egyedül maga a' kormány világoztassék fel a' czéhek' átváltoztatásának, a' telekterhek' megszüntetésének, a' bankok' létesítésének módja, a' népese-dés, biztosítások, vaspályák stb. iránt, hanem a' nép szünt-ügy, — mert mit ez önként saját belátásából tesz, az iránt nem kellene számára státusparancsok és kényszerítő rendszabályok, és sok, sőt legtöbb nagyszerű a' népgazdaszatban társaság 's társaságok által történik, miknek felvilágosítása igen érdemtelen foglalkozás. Hanem ezen, a' kormányrai csak oda pillantás, melly *Rau* munkája' második kötetét jellemzi, inkább mint bármely egyéb, bizonyítja azt, hogy és mennyire legyen ő pártolója a' kereskedelmi rendszernek, az az ollyrendszernek, melly legfőbb elvül azt állítja fel, miszerint a' népgazdaszat a' kormány által legyen vezérlendő. — *Rau* úrnak, a' második kiadásbani első kötetének előbeszédében, igenis igazsága van, midőn azt mondja: „A' nemzetgazdaszatban nagy tudatlanságot árulna el az, ki más írók' gyakori idézéseik által azt vélné, hogy ezen tudománynak hasznavehető tudomány-rendszere az egész anyag' átdolgozása és új formába öntése nélkül pusztá compilatiók által létesülhetne“. *Rau* úr ez által tulajdon munkáját igen eltaláltan bélyegzi. Ő mindazáltal az egész anyagot nem csak pusztán átdolgozta, 's azt imitt amott

másképen előadta, mint elődei közül egynémelyek, hanem, mint csudálatraméltó szorgalmu statisticus, a' jegyzetekben felséges anyagszert nyújtott, igen gondosan, felvilágosításul és tanításul. Munkájának ezen elsőége a' philosophiai finomság és elragadó energia' hiányát befedezi. Különösen sikerültnek nevezhetendő tehát a' harmadik kötet is, a' pénzügytudomány. Kétség kívül ez a' legjobb könyv a' tudomány' e' nemében, mely a' *Malchus*-é után jelent meg. Ha *Rau* úr azon energiát, mely amannak kézikönyvében uralkodik, magának tulajdonává nem teheté is, de *Malchus* úrnak mégis szerencsét kívánhatunk hozzá, hogy gyakorlati szelleme *Rau*' harmadik kötetében annyi szorgalommal és pontossággal párosult. 'S mi még vagyunk győződve, hogy habár *Rau* úr' tanítókönyve *Malchus* úr' kézikönyvének még annyit köszön is, az elsőbbik mégis az utóbbi második kiadásakor befolyás nélkül nem maradand.

(Ergaenz. bl. zur allg. L. Zeit. 101. 105. 1838.)

Perföldy.

LITERATÚRAI SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

Napoleon im Jahre 1812, oder historisch militaerische Darstellung des Feldzuges in Russland. Vom Grafen Roman Soltyk. Aus d. Franz. übersetzt, und mit historischen und kritischen Anmerkungen versehen, von *Ludvig Bischoff*, Prof. u. Gymnasial-Director. Mit einer Operationskarte. Wesel und Leipzig, Klönne, 1837. 167 l. 8. Ára 3 fr. 30 kr. e. p.

Mint hogy minden háborúnak történetírása az események' pontosabb, későbbi elbeszélése által nyer, fordító úrnak csak köszönettel tartozunk, hogy ő a' német olvasó világot olly férfi munkájával ismerteté meg, ki a' nagy hadvezért a' joggal olly híressé lett táborozás alkalmával, *Sokolnicki* tábornok' kíséretében szüntelen követé. Ha bár *Segur*' regényes elbeszélése nem csupán csak *Gourgaud* által — minek német fordítása hasonlókép' megjelent, — hanem a' német hadtestnek, melyből a' nagy francia hadsereg állott, különös naplóiban is, és egyes egyének' későbbi elbeszéléseiben elegendőleg megczáfoltatott, azonban az események' hű és való rajzának érdemét a' jelen előadástól sem tagadhatni meg.

Szerző az 1-ső fejezetben, a' francia és orosz sereg' erejének felszámolásával kezdi, mely a' fordító 1. jegyzékében azonkorú iratok által is igazoltatik, 's mely a' francziáknál (*Gourgaud* szerint) 325, 900 főre, berekesztőleg 170,500 szövetségesekre terjed, kik a' Niemen-en átköltöztek; az oroszoknál pedig mintegy 180,000 főből állott az, a' táborozás alatt még vagy 80,000-rel erősödván, mi az orosz *Buturlin* 265,000 főnyi, 's köztök 10,000 kozákból álló adatával megegyez. Mind-

két hadsereg 900-nál több ágyút vitt magával. *Tschuikewitsch* szerint a' francia tábor' egész ereje a' fegyveresekkel és málhacsapattal együtt 575,500-ra 's 1194 ágyúra számított. Ugyanazon szerző' tudósítása szerint orosz kézbe került 999 ágyú 49 tábornok és 214,598 elfogott, 's 135,600-zan a' különbféle csatákban halva maradtak.

A' Niemen-en történt általköltözése előtt *Napoleon* és *Berthier* a' lengyel lándzások' táborába ezek' egyenruháját ölték fel, hogy a' folyam' kémlelése közben francia egyenruhát ne mutassanak. Minthogy ott az előcsapat' áltszállítása végett járműre (*Fahrzeug*) nem akadtak, szerzőnek kellendett 300 válogatott lovakkal általúsztatnia; de ez nem történt meg, miután néhány erre alkalmas járművek találtattak, talán a' magokkal vitt hajóhidak, mikből azután a' hidakat építették. Élelmi szerek, kivált takarmány már most is hiányzottak, a' francziák soha meg nem bocsáthatólag rossz élelmentár'- felügyelése miatt. Ez által kapott létre a' csapatok' zsákmányolása is, minek ezen nemzet minden háborúiban gyakori és részint borzasztó példái említetnek.

Zymory-ban vezetett az első orosz fogoly *Napoleon* elébe, egy szőke, szépnövésű, bátor, és csendes tekintetű katonatiszt. Több más kérdések után a' császár ezt kérde tőle: mint vélekedik ő (a' tiszt) a' háború kimenetéről? 's válaszolá: kétségkívül az oroszok győzendnek. — *Napoleon* elégületlennek látszik, 's szerzőnek tevé kötelességeül, annak e' kérdést tenni: valljon ki győzött Austerlitznél és Friedlandnál? Ezután 1000 frankot parancsola neki kifizettetni.

Midőn a' hatodik lengyel uhlán- ezred Wilna' kapuihoz érkezett, *Suchorzewsky* őrnagy annak egy századával a' városon keresztülvágatott, az oroszok ott még időző utócsapatát megveré, azt egy erdőn túlig kergeté, 's 500-at fogollyá tett. E' dicső vitézség nem említeték többé, mint általában a' francz tudósítások hallgatnak arról, mit a' szövetségesek tettek. „A' császárnak Wilnábai beköltözése diadalmenet volt: az utzák, a' nyilvános helyek emberekkel, minden ablak a' szépség és pompa teljes fényébe öltözött asszonyágokkal telve, kiknek arcaiban legnagyobb öröm tanyázott; drága szőnyegek ékesítének több házakat, minden kézben fejr kendő lebegett, 's hangos mindenütt ismételt örömjaj hallatszott a' távolban is“.

Miután szerző a' 39. és köv. lap. *Napoleon* udvarnépének és tábornagi karának tábori szerkezetét leírta, hol az ismeretes *Segur* gróf a' boros és élelmi kosarakra felvigyáznai és rólók gondoskodni tartozott, a' harmadik fejezetben a' Wilnában 18 napi tartózkodásról beszél, hova *Beleschoff*, a' Sándor császár küldte orosz tábornagy jött, olly ürügy alatt: hogy alkudozásokba ereszkedjék, a' dolgok' fekvéséről tudomást

szeressen, és időt nyerjen. A' lengyel szövetségnek egy küldöttsége is megjelent itt a' császárnál, de a' melly, mint tudva van, czélját egészen elhibázta (51 l.) A' francia sereg' nagy rendetlenségének és a' disciplina most már majdnem végképeni felbomlásának némely feltűnő példái következnek, hol szerző maga sem talált *Berthier*-nél segedelmet. A' lengyel uhlánoktól nyerte ezt, mennyire lehetséges volt.

Witepsk előtt *Napoleon* a' tulajdon tábornagi karánál lévő lengyeleket a' városba küldé, hogy illő elfogadása végett egy küldöttséget eszközöljenek. Ez nem történt nehezség nélkül, minthogy az itteni lakosok inkább húztak az oroszokhoz, mint a' határhoz közelebbiek. Szerző közülök mégis végre némelyeket a' táborba hozott, kiknek egyikén malthai egyenruha, mit a' császár nem örömet látott, másikan pedig a' vajdaságnak a' nemesség által viseltetni kellett egyenruhája volt.

Midőn megérkeztek, a' császár az országút melletti gyepen járdalt fel alá, 's megszólásukra várákozott (86 l.). Mint-hogy pedig ezt nem tették, bosszús lett, 's az orosz hadsereg felőli néhány kérdések után monda: „az ő seregének élelmszer és takarmány, mindenek előtt pedig kenyér kell“. Ezután monda: Jól látom, hogy itt már nincs Lengyelország; e' tartomány már nem lengyel“, —

Napoleon nyilatkozataiban a' lengyelek már azelőtt 's most is találtak okot gyanakodásra, és kétségeskedtek a' tőle várt segedelem iránt; mert több izben nyilvánítá meglegedetlenségét a' lengyel sereg elkésétt megérkezése miatt *Poniatowszky* alatt, mi azonban a' westpháli királynak azelőtti késedelmezései által okoztatván, az most az élelmi szerrek, lábbeli' és zsold' hiánya által még nehezebb 's hátrálva lön. Sőt, midőn a' császár a' 8-dik uhlán-ezredet maga előtt ellépdelni látta, mellyet *Radzivil* herczeg vezetett, 's melly magát néhány nappal előbb igen kitüntette, ezt monda: „*Radzivil* magát jól viselte; *Radzivil* bizonyosan ér annyit, mint *Poniatowszky*“. — Ennek vitéz tettei csak hamar vissza nyerek *Napoleon* kegyét és bizodalját.

Egy küldöttséget Fejéroroszországból kegyesen fogadott, de hasznot nem hajtott, csak kevés jószágbirtokos volt jelen, az oroszok igen sokat elvittek magokkal, a' többiek távol jószágaikon voltak, a' harc kimenetére várákozván, mitől keveset reménylettek. A' császárnak a' rend' ismétli helyreállítása körüli iparkodása biában volt: mivel lehetlen vala azon, mindegyre megújuló okai, a' legszükségesebb élelmi szükségletek' hiánya miatt, segíteni. A' háború' tervét az orosz Lengyelország folytonos elfoglalása által elváltoztatni, mint szerző állítja, — nem volt *Napoleon*' eszében, ki mindég csak e' czélra

törekedett: hogy a' főváros' elfoglalása által békét erőszakaljon ki, mi neki még eddig mindénütt sikerült.

Az V-dik fejezet 101 old. a' hadsereget Smolenskiig vezeti, 's az ezen város melletti ütközetről tudósít, melly mind két részről sok emberbe került, 's elhatározó eredményhez még sem vezetett.

A' 107. old. a' nápolyi kiraly' rajza van, kit a' kozákok valami fensőbb lény gyanánt tartottak, mivel sok ízben kitette magát a' veszedelemnek, 's még sem sikerült nekik, őt foglyukká tehetni.

Smolenskben védelem' tekintetében mi sem történt; az oroszok kifogytak az időből, szerző a' csata utáni napon *Sokolnicki* tábornagygyal az árkon keresztül a' fellegvár' sánczán által belovagolt, mivel ennek kühlajlásán többféle vezető keskeny gyalogutak voltak, millyeneket a' legelő csorda csinál a' hegyoldalban. A' lóról ugyan végtére le kelle szállniok, de mégis felértek akadálytalanul a' mellyvédfal' tetejére, honnét az ellenségtől oda hagyott még égő várost beláttak. A' Smolensk előtti ütközetben *Sokolnicki* lengyel tábornok rettenthetlen nyugalomról van emlékezet, ki egyik sáncz' mellyvédfalán állva, az ágyuk' és kisebb fegyverek' tüzeiben irta tudósítását a' császárhoz, mellyre a' mellette álló *Soltyk* gróf várakozott. Midőn végre felpillantott, 's ezt meglátta, így támadá meg: „Itt akarja-e ön magát agyonlövetni? El innét!“ — Ez pedig válaszolá: a' tábornok' élete becsesebb az övénel; 's mégis hazontalanul veszélynek teszi ki azt. Végre abban állapotok ment, hogy együtt lemenjenek. Szint ezen módon *Horn* orosz tábornok az 1814-ki ütközetek' egyikében segédével egy olly helyen ment lóháton keresztül, melly az ellenség' mindennemű tüzeinek igen kivolt tétetve, 's hol a' golyók mindenféle irányban keresztül-kasul süvöltöttek, midőn kardhüvelyének egyik csatja feloldódzott. Hirtelen feltartóztatá vágató lovát, és segéde által kardját ismét becsatoltatta. —

Miután Smolensk' külvárosai bevétetvék, a' város' tulajdonképeni kőfalai gátlák mindenütt a' francziák' előrenyomulását. Hiában lődözteté azokat *Davoust* 36 tizenkétfontosaival, golyói mit sem értek a' 15 lábnyi erős falak ellen. „A' császár parancsolá: a' kőfal egy tőzakna által vetessék szélylyel (!?)“ Az eszköz biztos volt, csakhogy itt nem használható. A' város meggyült, 's az oroszok elhagyták azt éjjel, miután ép úgy mint a' francziák 10—12 ezer embert vesztektek.

A' VI-dik fejezetben a' Walutina melletti csata iratik le, melly késő éjjelig tartá, 's hol a' csapatok gyakran olly közel állottak egymáshoz, hogy formaszerint összekaptak. Ez ütközetben elmulasztá az *abrantes*-i herczeg *Junot*, ki a' Dnieperen általköltözött, az oroszokat megtámadni, *Napoleon*-nak

azelőtt kapott egyik parancsára hivatkozván. De e' miatt emez által nyilván megdorgáltatott, 's hihetőleg így idézé elő azon bajt, mellyből azután annak tökéletes elmezavara következett. Őt szerző is a' 88 l. a' 18-dik *jegyzetben* menti: 1, mert az ottani mocsár az orosz oldalnak azonnali megtámadását gátlá; 2, mert *Gourgaud*, kinek a' császár' megtámadási parancsát hoznia kellendett, csak esti 6 órákor érkezett meg a' nyolczadik sereghez, midőn már későn volt, hogy az oroszokat megszakaszthatta volna.

A' 150. l. Napoleonnak Walutina melletti ép most említett csata utáni hadszemléje iratik, a' katonák' bebizonyított bátorságát megjutalmazván. „A' seregek csatarendben állottak: mihelyt *Napoleon* megjelent, minden oldalról kiáltás által tiszteltetett meg, a' dobok recsegték 's a' nagy hadsereg' legyőzetlen sasai meghajlának előtte; egymásután minden osztálynál megállapodott, 's a' jól megérdemelt jutalmakat kiosztogató. A' tisztek előléptek; az ezred-kormányzó sor szerint azokat mutatá be, kiket valamely magasb rangra, ajándékozásra vagy tiszteletkeresztekre méltóknak ajánlott. Mindegyik' névnel kérdé *Napoleon* a' tiszteket. megérdemlette-e? ha egyhangulag igent nyilvánítanak, monda a' császár: „Megengedtetik“. „Ha a' vélemények különböztek, a' dolog megvizsgálatott 's azonnal eldöntetett“.

Miután mind az éjszaki mind a' déli sereg' munkálatai megemlítvék, *Napoleon*-nak a' táborozás' további folytatását illető javaslata vizsgáltatik és igazoltatik. Olly események, miket majdnem senki, legalább egy francia sem láthatott előre, a' sereg' belső szerkezetével egyesültek, mellynek hiányai már Németországból kiindulásakor érezhetőek valának, 's a' végső bekövetkezést előidéztek.

A' VII és VIII *fej.* a' Moskva folyó melletti csata bevezetését írja le. Az események ismereteseke és sokfélekép' beszéltetnek el; különös: hogy szerző a' négyszögű sáncz' (redoute) beveteléről bővebben nem értekezik. A' szász testőrsereg' első lovas százada, 's ennél *Minkwitz* hadnagy, *Thielemann* tábornok' segéde — jelenleg szász követ Berlinben — legelől, az árkon és mellyvéd falon által bemegey, 's a' pattantyúsokat az ágyuknál megveri, mialatt a' többiek a' sánczot körüljárják, és nyilásán benyomulnak, egy más szász vasas- és egy lengyel ezred' segedelmével. Egy sebtében oda futott gyalog-ezred foglalta el ezután az ostrom által bevett sánczot.

A' IX *fej.* a' csata' következéseiről értekezik, 's a' majdnem minden lakos által odahagyott Moskau városábai bemeneget rajzolja. Nem érdek nélküli ezen rajz midőn szerző egy lengyel uhlán ezred' előcsapatát kormányzá (231 l.). Egyedül gyorsan előre lovagolva, az elsők, kikre a' pusztá utszákon

akadt, lengyelek voltak. Az oroszok által kezesekül elfogadott gazdag földbirtokosok voltak ezek Fejéroroszországból, 's jelenleg egy csapat gyalogság' őrizete alatt. Felette örültek, hogy illy módon megszabadulhatnak, 's szerzöt a' császárhoz kísérek, ki küldöttségre várakozva még a' kapu előtt állott, de a' inelly soha sem jelent meg. Szerző *Sokolnicki* tábornok szálásának választása közben, a' Kreml-hez közel, történetesen *Muschenpuskin* grófnő' házába ment, mellyben a' grófnő' szolgálja lakott, 's melly minden szükségessel el volt látva. Itt ő két francia asszonyságra akadt: a' grófnő' nevelőnőjére és társalkodónőjére, kik Moskauban maradtak, földiekre várakozandók. Mig együtt asztalnál ülnének 's a' nap már nyugvófélben volt, az egyik asszonyság hirtelen felugrik, az ablakhoz rohan 's kiált: „itt már ég! Én követém őt, folytatja tovább S. úr: 's valósággal nem annyira nagy, mint világos tüzet láttam, melly egyik épület' csúcsából lobogott fel, 's melly, mint nekem mondák, a' kereskedők' bazárja, és lerakott árukban roppant gazdagságot foglalna magában. Megkísértém megnyugtadni az asszonyságokat, 's elébek adám, hogy ez égés bizonyosan csak a' történet vagy a' csatában elkerülhetlen rendeltenség' következése, 's hogy az nem sokára elfog oltatni; de ők nem osztotk nézetemben, 's állták, hogy az orosz nemesség' kedélyei annyira felingerülvék ellenünk, miszerint valamelly nagy szerencsétlenségre készeknek kell lennünk. *Rostopschin*' terve felől még némellyeket tudatának velem: hogy ez a' várost meggyújtja; de ezek csak odavetett szavakban alapulvák, miket a' tartomány' nagyjai családai alkali bizodalmas beszélgetéseik közt szájokból kicsüsztattak, én nem adhaték nekik teljes hitelt, 's a' két nő' felelmét nemők' természetli szorongásának tulajdonítám. Nem is igen haladott a' tűz, 's Moskaunak általunk körül láthatott más részében nem ütött ki“. — Ez azonban más nap megtörtént, 's az égés csakhamar általános volt; gyujtogatók fogattak el, miáltal a' nők' fentebbi nyilatkozása megválósulni látszott. Szerző ugyan más bizonyosságokat, mik már tudva nem voltak volna, nem említ, mindazáltal fordító *Clausewitz*-nak ezen táborozásról történetiratának egyik pontja által azon valószínűséget mutatja: hogy *Rostopschin* legalább közvetve vett részt ezen joggal hires catastrophában. *Chambray* Oroszországbani táborozásának fordítója, *Blesson* őrnagy, ki 1822-ben maga is Moskauban volt, még sem látszik ezen véleményben lenni, 's a' ki a' francia katona' gondtalanságát és pusztítási vágyát ismeri, könnyen meggyőződhetik a' felől: miszerint eme körülmények az oroszoknak a' francziák elleni elkeseredésével egyesülve, kik az ő tulajdonát elfoglalák, idézheték elő a' főváros' porrá ége-

tését, a' nélkül hogy ez különösen czélba vétetett volna. A' leégett házak' száma *Rostopschin* szerint 7632-re ment.

Moskau' odahagyása után az eléggé ismeretes események, a' Winkowo és Malo-Jaroslawietz melletti csata, a' Wiaezma melletti ütközet stb. iratnak le. A' visszamenet Smolenskbe megkezdetett; Borowskban a' Moskauban elfogott tábornok *Winzingerode Napoleon*-hoz vitetett, ki őt igen kemény hangon szólította meg, őt még agyonlövetéssel is fenyegetvén, mivel a' westpháli király' alattvalója volt. De szerencsére csak a' fenyegetésnél maradt a' dolog; a' tábornokkal jól bántak, és a' tábornagi kar' egyik kocsijában vitetett, Lithvániában pedig *Czernitscheff* által megszabadítatott.

Ney' serege képezé az előcsapatot, csak kevés élelmet, 's éjjel 12 foknyi hidegben semmi hajlékot sem talált, mivel az előre utazott sereg szokás szerint mindent elpusztított; a' bátor vezérnek 's katonáinak bátorsága mégis mindegyre ingadatlan maradt, „Miért nem birtunk néhány *Krakusa*' ezredet! így kiált fel szerző: ezek az utósereg' rendetlen tömeget védhették, ez azok' védelme alatt Smolensk-be érhetett volna“. 100,000 emberből, a' milly erős volt még a' sereg az ütközet után Malo-Jaroslawietz-nél, utközben a' hideg és éhség miatt több ezer halt; 30,000-en felül elfogattak és éppen annyian fegyvertelenül, ezen kívül 200 ágyu, 's a' málhának fele elveszve.

Hogy az orosz foglyokat utközben az őket kísérő spanyolok agyonlőtték, ezt szerző is erősíti, „Ha bádjadtság miatt lerogytak, fülökhöz tartván a' puskát, őket agyonlőtték. Mihelyt *Napoleon* ezen horzasztó kivégzésekről tudósítatott, miatta felhorzadott, azonnal ellene legszigorúbb parancsot adott“. (333 l.) A' 29. *jegyzékben* fordító azon állítást, hogy azok' agyonlövetését *Napoleon* maga parancsolta legyen, mesének nyilatkoztatja! De nem egyedül a' württembergi *Roos* beszélt ezt, hanem mások is; *Chambray* II. 49 l. ezen foglyokról ezt mondja: „azokat agyonlőtték, kik már nem mehetének, ezen módon *majdnem mind* elvesztek“. A' német katonák vonakodtak, a' kegyetlen parancsot teljesíteni, 's tisztiek' tudtával a' foglyokat elszöktették.

A' XV. és XVI. *fej.* a' menet' folytatását adja Smolensktól Wilnaig. Szerző előre Mohylew-be küldetik, Orsznban több katonát talál levesfőzéssel foglalkozva, 's 6 frankért megengedték neki, 10 kanállal meríteni. Az ellenállhatlan undor, mely őt az első kanállevesnél megszállja, kérdésre kényszeríté: — emberhus volt, 's a' máj még a' fazékban! Utálattal fordula el; Skulkban, a' Dnieper mellett, éji szálásán, jobb élelemre akadt, 's más nap Mohylewba ért, hol

őszutó 14-dikén Napoleon' szerencsétlen visszavonulásának még mi hire sem volt.

A' most következő események, a' hídépítés és az át-költözés Berezinán annyi oldalról leírják már, hogy az itt bátrán elmaradhat. Miután *Napoleon* a' hidon át költözött, kocsin ment Zembin-felé Kamenig, hol tábornagyi karával maradt; mert Zembinnél a' gátokon és töltéseken több ízben meg kellett állapodnia, míg az út szabaddá tétethetett. Télelő 3-kán Oginszky herczeg' várában tölté az éjt Malodecznában, hol azon híres 29-dik tudósítást mondá toll alá, melyben visszavonulásáról és a' szenvedett szerencsétlenségekről az első tudósítást adja. Itt aludt ő bundájába takarttan, a' kandalló elébe tolt pamlagon, 's iróóonnal irt e' szavakat hagyá vissza: *Napoleon premier*; néhány nappal későbben Kutusow szállásolt ugyan azon várban, 's ama szavakat imígy egészíté ki: *et le dernier*. Szomorú jövendölés, mi igenis hamar beteljesedett! — Télelő 5-kén Smorgoniba érkezvén délutáni 1 óraker, mársallait összehivatá 's azon szükségét tudatá velek: hagyják oda a' sereget és siessenek Párisba, 300,000 friss katonáért, 's készüljenek második táborozáshoz. Miután erre nézve a' nápolyi királynak adá a' vezérletet, esti hét óraker *Caulincourt*-tal szánra ült, a bakon *Wasowitz*, a' testőr- uhlán kapitány, és mamelukja *Rustan* ült; egy második szánon követé őt *Duroc* és segéde, az osztály-tábornagy *Mouton*. Az uton talált lovasosztály által kísérve, csak alig kerülte el hogy Osmianában Seslawin orosz száguldó által fogságba nem ejtetett, 's Wilnán, Varsón, és Drezdán által télelő 19-kén Párisba ért. Drezdába éjfélutáni 1 óraker érkezett, követénél *Serra*-nál kiszált, 's magát a' királynál azonnal bejelentette. Ez, álmából felverten, haladék nélkül hozzá siet, de már őt a' követe ágyában alva találta, 's tehát reggeli 6 óráig várakozott felébredésére. *Napoleon* 8 óraker utját folytatja, miután Rustan is ki Lengyelországban eltűnt, újra megérkezett a' pénzlárával, 's most össetalálkozásakor a' császárt örömteljesen átölelte; ki már itt magának 3000 aranyat adatott.

„Igy okozta a' moszkvai táborozás“ végzi szerző munkáját — „mellynek a' francziák' császárának hatalmát olly tetőre kellendett emelnie, minek alig leheté mása a' történetekben, melynek Napoleon' nagy tetteit Lengyelország' függetlenségének visszaállítása által koronázni kellendett, (?) — a' nagy férfi' bukását, 's vele az én dicső hazám is örvénybe merült!“

(Ergaenz bl. d. allg. L. Z. No. 73. 74. 1839).

P e r f ö l d y.

Die Kaiser - Chronik. Enthaltend die Schlachten , Gefechte , Kaempfe u. Wuffenthaten der französischen Heere unter Napoleon. Nach Bourienne, Fain, Gourgaud, Hazlitt, Hugo, Mignet, Norvins, Segur, Thiers u. a. m. von Johann Sporschill. Mit neunzig historischen Bildern nach den Gemälden der Gallerie zu Versailles und anderer berühmter Meister. In Stahl gestochen von Reveil in Paris. Leipzig, Weber, 1827, 2-dik kiadás, 18 füzethen, vagy 2 részben. 160 és 170 l. 8 Ára 5 frt e. p.

A' nagy hadvezérnek, ki húsz szerencsés évek (1795 —1815) után az atlanti oceánnak egyik kőszikláján fogolykép' végezte életét, legnevezetesebb tettei Versailles-ban derék művészektől rajzolva találhatók. E' rajzképeket *Reveil* Párisban aczélmetszetben n. 8r. lemásolta, *Sporschill* úr azokat időrend szerint sorozta, 's az események' folytonos előadásával, magyarázatképen ellátta. Mindegyik utóbbinak végén, évkönyv gyanánt, azon események beiktatvák, mik felől képes előadás nem létezik, vagy mellyek' általában erre nem is alkalmasok p. o. *Napoleon'* születése 1769; első kineveztetése pattantyús hadnagyságra 1785, azután a' pattantyússág' fővezérévé az olasz hadseregénél 1793, miután magát 'Toulon' visszafoglalásánál kitüntette.

Az első előadás a' sz. Roch egyházzal együtt történt csata Párisban, őszhó' 4-én 1795., hol *Napoleon* ugráncsi lovon, egy épen elsütött ágyu szomszédságában az előtérben megjelenik, mellette egy másik, idősb férfi lóháton, kezében egy papirtekerescsel: előtte pedig egy sebes katona a' földön fekvő. Hátról egyik felől a' convent' seregei, más felől a' sectiók.

A' 9-dik számig terjednek az olasz táborozásból előadások, mik nagyobbbrészt ajánlatos elismerést érdemlenek. Kevésbé nyerte meg tetszésünket a' 10-dik sz., hol a' lovak' rajza egészen hibás. Jobban találvák el a' következő rajzok, noha bíráló a' pyramidoknál történt csatának más rajzát is látta, hol a' francziák' négyszöge, 's a' mamelukok általi szabálytalan megtámadtatásuk világosan kifejeztetett, itt pedig csak egyes gyalog csapatok vívnak az ellenség' lovasai ellen.

A' 21-dik sz. általában *Napoleon*-nak jól eltalált képe gyanánt tartatik, 's mennyiben bíráló emlékszik, ki őt gyakran látta, némileg helyesen is. Hanem arczvonataiban gúny és emberlenézés' vonása feküdt, mi csak nagy rajzolatban adható.

Desaix tábornok' halála (24 sz.) hasonló rajzolatra: Wolff angol tábornoknak Quebec-nél történt halálára emlékeztet, a'

személyek' összeállítása majdnem ugyanaz, ott is egy hadi ül sarkain; ott is egy zászlótartó robog elő, csakhogy ezt itt egy másik katona viszi hátán.

Nepoleon-nak császárrá koronáztatása, Dávid' egyik kép-rajza után, gazdag csoportozatot képez; ezen történet, — hol maga a' pápa is Romából jelen volt, 's hol az új császár a' koronát elsőben a' maga, azután pedig *Josefine* császárné-
nak, a' kinek nagyságát köszönheté, fejére tevé, — századok múlva is emlékezethen marad.

A' következő, 1805-ből táborozásnak több történetei a' Vendome-piacon látható oszlop' féldomboru művei szerint rajz-
zolvák, mik az ezen táborozásban elfoglalt ágyukból öntve, a' 133 lábnyi magas, átmérve pedig 11 lábnyi erős oszlophoz fog-
lalkák, mellynek belsejében 170 lépcső vezet fel, csúcán pe-
dig öt évig (1810—1815) a' császárnak *Chaudet* öntötte kép-
szobra, ókori díszöltözetben, feje borosztjánkoszorúval övedz-
ve volt látható. Levetetvén, IV. Henrich képszo-brának olvasz-
tatott be, későbbben pedig, *Napoleon*-nak *Seurre* által öntött
új képszo-bra által, szokásszerinti öltözetében, felruhával 's
fején kalappal pótoltatott ki (9. füz. 3. köv. old.). Itt a' 14 l.
a' Simplonút iratik le, 's földalatti egyik útjának rajzolata ál-
tal állítatik szem elébe.

A' jeni útközet' képe *Napoleont* testőrei mellett ello-
vagolva mutatja, kik neki fegyverrel tisztelkednek, illendőbb
volt volna más jelenetet választani; ezen csata mit sem mon-
dó leírása a' aagy hadsereg' 5. tudósítása szerint, amához il-
lik. Sokkal sikerültebben adatnak elő a' csaták Eylau- és
Friedland-nál, 54 és 55 sz. alatt, hol *Napoleon* ott a' megse-
besítettek meglátogatgatja 's vigasztalja, 's itt a' vasasoknak
elhatározó megtámadásra parancsot oszt. A' lovasságnak az
orosz balszárny' elleni több kirohanásai visszaverettek; ekkor
vette észre a' száz testőr-vasas ezred' ezredese *Petrikowszky*,
hogy az orosz könnyű lovagok igen távol és rendetlenül ker-
getnek, két eskadronnal meglepi tehát hátulról 's elszélesz-
ti őket, ezután más lovasság' segedelmével a' gyalogság' bal
szárnya ellen fordul, 's az ellenséget így visszavonulni kény-
szeríté. Amaz ezredes azonnal a' tiszteletseregnek nagy tisztévé
neveztetett ki, 's ezenkívül még ajándéku-
l évenként 1000 tallért kapott.

A' 11-dik darabban az Austriával viselt háborúra (1809)
tér által, a' spanyolnak csak két könyvlevelet szentelvén; és
a' 12-dikben a' nézöt éjszakra vezet, hol a' déli hódító' ve-
szedelmét lelé. A' horodnoi csata' előadásánál 63 sz. a' nagy
ágyutelep vagy négyszögűsáncz háttérben van, mellynek melly-
védfalán által a' száz vasasok belovagoltak, ostromkarókkal

és igen magasan festve, pedig mind két körülmény miatt azon mozdulat eszközölhetlen maradt volna. Moskvából a' történet visszavonulás igen jól találan rajzoltatik egy oda festett gránátos által, ki épen egy eléugrató kozákokt agyonlőtt 's most újra tölt, mialatt posztja, egy tiszt által vezetve, az egyházudvar' falán eléjő. Az égő egyház' tüze világosítja meg az éji scenát.

A' császár' visszatérése utáni scenák töltik be a' 13-dik és 14-dik darabot, mellyek közt leinkább azon katona, ki *Napoleon*ont bucsúleveleért kéri, és a' nagyon megsebesített katonák előállnak, kik az előttök vágató hadvezérnek, Vive l'Empereur! utánkiáltnak. *Poniatowszky*' halála, mint utósó nevezetesség, az örökké emlékezetes lipseai csatát ábrázolja. A' Hanaunál történet csaták sokkal csekélyebbek, mintsem hogy itt világosan kifejezethetnének; — a' Montmirail, Afcis-sur-Aube, — és Montereau-nál viseltek következnek ezután, hol az utósóban *Napoleon*-nak testőrseregétől vett bucsúja adatik, midőn Elbába ment, és ezen szigetről Franciaországbai visszatértét foglalja magában; a' 77-dik számban a' dombon áll ő Charleroi-nál, elmélkedve 's gondolkodva, minthogy Quatre — Brast nem vette körül *Ney*, noha ezt neki megparancsolta; a' 78-dik számban pedig a' harcz' tolongása közt látjuk őt Belle-Alliance-nál, holtak 's mellette elhullók által körülvéetve az utósó pillanatban, midőn már minden veszte volt. *Horaz Vernet*' újabb harczfestései közül ez egyik legjobb. Ugyan azon mester' más rajzolata a' császárt, szürkéjén ülve, 's többféle érzelmek és sejtemények által megindítva adja elő, mellyek csillagának letünésekor lelkében forogtak, a' 80-dik számban; a' következő 81-dik sz. kép *Napoleon*' egyik öregedő katonájának képe, „ki faluját gyermekkorában hagyta oda, hazáját védelmezendő, vagy későbben, egy nagy férfi számolásainak szolgáló. A' harcz' mezején öregedett meg, karja csak a' fegyverforgatást értette: mindegy! az ekeszarvát kellett foguia. Ezen szerencsétlen talán ép' azon szántó-földet szántotta, hol, csak nem régiben csatázott, Franciaországot a' külföld' jármától megóvándó? minő érzelmek szagathaták ekkor keblét! Ezen darabok fegyverek voltak, ezen csontok, valljon nem bajtársai' csontjaik-e? Ezen sisak? igenis, ez az ő ezredebeli-é volt; e' kereszt? valamely jelesnek mellyét ékesíté“. —

Az utósó előtti kép *Napoleon*' halála, melly jeles és nagy rézmetszetben meg van, 's ismeretes. Az egykori uralkodó, ezen távol sziklára számüzetve, épen most ment által, hívei: *Bertrand* és *Montholon*, a' grófnő' gyermekeivel, *Antommarchi* orvos és a' komornyik által környezve és siratva. Ezen elő ábrázolás' magyarázataul azon szenvedések és nyomtatások idéz-

tetnek, mik *Napoleon* ellen sír *Hudson Lowe*, a' kormányzó által, minden bizonytal kormányának parancsa következtében, és saját bátorsága végett tétetvék. E' tárgy felett sokat irtak és értekeztek már; bírálónak pedig úgy látszik, hogy a' kormányzónak nem lehet egyebet szemére vetni annál, hogy a' foglya őrizete miatti gond őt igenis *szorongatá*, mert fejével játszott, 's mert foglyának megszabadítására száz meg száz kéz volt készen. Nincs itt hely arra, hogy e' tárgy felett többet mondjunk; Sir *Hudson* bizton mást nem cselekedhetett, 's nem is volt szabad cselekednie, másnak bárkinek is hasonlót kellett volna cselekednie, ha csak azon veszélynek nem akará magát kitenni, miszerint a' könyörületlenül szigoru angol törvények' büntetése alá essék.

(Ergaenz. bl. z. Allg. L. Zeit. 74 sz. 2839.).

Per földy.

BIBLIOGRAPHIA.

---

42. LA POLYNESIE et les *Îles Marquises*; *voyages et marine accompagnés d'un voyage en Abyssinie et d'un coup d'oeil sur la canalisation de l'isthme de Panama*; par M. Louis REYBAUD auteur des Etudes sur les Reformateurs. Paris, 1843 *Guillaumin*. 8-adr. Ára 7 fr. 50 cent. — Reybaud úr, jelen kötetben, a' *Revue des deux mondes*-ban 's *Revue britannique*-ben adott cikkelyeinek sorzatát egyesíté. A' munka egy *tekintettel* nyilik meg, a' *földleirási tudományra*, melly mintegy bevezetésül szolgál. Következik Uj-Zeelandia' gyarmatosításának historiája; az *Artemise'* Taitiba tett utazásinak, az *Astrolabe* és *Zelée* expeditiójának 1837—1840, *Rochet d'Herincourt* úr' déli Abyssinaiába tett utazásának bonczolgatása. A' francia tengerészet' jövendőjéről tett igen helyes elméletek, 's a' francia flottárólai statistikai oklevelek 1841-ről, két nagy figyelmet érdemlő fejezetek által váltatnak fel a' *Marquise* szigetekről 's a' panamai szoros' canalisatiójáról. Egy jelenkori író sem fog fel nagyobb értelmességgel 's magyaráz meg világosabban, valamelly vita alatti kérdést. Nem csak csudálatraméltólag érti ő azon tárgyakat, mellyekről szól, — historiát, philosophiát, utazásokat, — bír ezen kívül talentummal, azt mit ír megértetni olvasóival. Olvasván a' reformátorokról írt munkáját (*Etudes sur les Reformateurs*) jobban esmeri az olvasó, *Saint-Simon'*, *Owen'* és *Fourier'* rendszereiket, mintha az ő 's tanítványaik' munkáit hosszú ideig vizsgálgatta volna. Jelen munka jól kipótolja azon különféle utleirásokat, mellyek' bonczolatát magában foglalja.

A. B. P.

T A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
V. Kolozsvári régiségek, NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN . . .	67
VI. Az észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapota. (Folytatás) PAULER TIVADAR	77
VII. Közlemények az Erdélyben találtatott fakönyvekről, JERNEY JÁNOS	95
VIII. Csepel. (Folytatás) BOGNÁR JÓZSEF	110
Értekezések' tartalma 's mutatója.	

L I T E R A T Ú R A.

Nemzeti gazdaszat	281
-----------------------------	-----

CRITICAI SZEMLE.

Történettan.

Graf ROMAN SOLTYK, Napoleon im Jahre 1812, oder historisch militärische Darstellung des Feldzuges in Russland	308
Joh. SPORSCHIL, die Kaiser-Chronik	316
BIBLIOGRAPHIA	280

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg. midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

GRANDVILLE' RAJZAI,

Swift, Lafontaine' és Béranger' munkái mellett.

Ezen saját nemökben jeles rajzolatok felett eddigelé még nem sokan nyilatkoztak, hanem — miként a' jóval többnyire történni szokott — szép csendesen elfogadják azokat élvezetül. Szükséges azonban ezen sikerült compositiókra figyelmet fordítani, hogy a' rokon elmék' erejüket megkisértve, a' francziát' utánozni ébredjenek. Nekünk is vannak classicus költőink között néhányan, ha nem sokan is, kik ilyen elmés képes előadásokra igen alkalmasak. A' németek is megkisérték ezen képes előadást több költőkkel, különösen Gellert' meséivel, de a' szeszély a' compositiókban erőtetett, és a' mesék magok tulajdonképen igen is szárazak 's unalmasabbak, semhogy derék festőt valaha lelkesedésre ragadhatnának. Költőinknek ilyen képes kiadások kétségkívül becses ajándékok volnának 's erre Grandville' rajzai buzdító példányul szolgálhatnak, — Három képes munka jelent meg tőle, mellyek egészen különböznek egymástól 's így a' művész' szellemének mindenikben külön ösvényt kelle választania. Az első mű: Béranger' dalai, 1836. jött ki, és — valamint magok a' népköltő' költeményei — kedves évkönyv gyanánt, mert azt szabad merész gúnyor, szelid szeszély, vidor elménczéség 's általában kevés ábrándosság jellemzik. A' második mű két évvel később jelent meg, t. i. Lafontaine' annyira elhíresült meséi. Ezekben Grandville legsajátságosabb. Ezen állatcsoportozatokon a' legelémesebb 's egyszersmind a' legvígabb humor szállong 's ömlik el, a' mit csak gondolhatni. Lafontaine' kedves vidor szeszé-

1843. IX.

lye itten olly felségesen fel van fogva, hogy a' mese' neme illy jeles két lánész' ritka összeműködése által, annyira felmagasztaltaték, hol a' legbüszkébb költészetekkel vetélkedhetik. A' didacticai irány bénaságának, a' mese' ezen gyűlött hibájának — minél fogva azt költészetté alakítani majdnem lehetetlen, — itten alig van nyoma, olly szakadatlanul játszik a' kecs, élénk szeszély, pajkos tréfa a' gyakorlati tanulság' sovány alkatján 's ügyekszik azt virágokkal behinteni. Grandville' harmadik munkája, — Swift' — Gulliver' utazása — szinté 1838. jelent meg. Ebben a' tisztán ábrándos mese világ jön elő, 's meg kell vallani, hogy itten Gr. kevésbbé elégit ki bennünket, mint azt előbbi két műben. Azon ábrándosság, rémesen iszonyatos, vagy csudálni való, mit a' mesevilág megkíván, úgy költészetben, mint képes előadásban a' francziáknak teljességgel nem akar sükerülni, e' részben őket az angolok és németek kétségkívül túlhaladják. Ki tud valami borzasztó rémet jobban elbeszélni a' németnél? ki képes olly kedves gyermekileg a' leggyönyörködtetőbb bohóságokat előadni, mint egy angol vagy ír rege? — Vannak a' romantikának bizonyos öszhangzatai, mellyeket francia fül nem foghat fel, 's mellyeket francia eolhárfa — ha még olly kedvezőleg legyen is helyezve, visszadni nem képes. A' francziák az iszonyatosat önkénytes tulzásban keresik, hol valósággal nincsen, és a' gyönyörködtető regét elménczéség körébe vonják, hol bárgyu képtelenséggé fajul. Ezen itéletet köteleességünk egyes példák által bebizonyítani 's ezért az előttünk fekvő egymástól annyira különböző három művet részletesebben taglaljuk.

A' Béranger' dalai ellen irányzott megtámadások újlag felébreszték e' munka iránt a' figyelmet, 's most azok a' legújabb politicának alkatrészeivé lőnek. Béranger esztehetségének sajtásága: a' gyűlöletest békén elleplezni vagy szelidíteni, a' nélkül hogy a' korérdek' metsző éle eltompulna. A' franczia költő, valamint a' francia rajzoló itten szeretetreméltó nemzeti erényökben — könyü 's mégis pikant szeszélyben mutatkoznak. Sehol nehézkesség, sehol keserűség — hanem olly kérdések forognak fel, mellyekért vér folyt, de ezt észrevenni nem lehet, a' tréfás piaczi énekes ismeri közönségét: hamar elfeledé, miért küzdött, 's csak elmés tréfákban akar visszaemlékezni. De épen ezen dalocskákban rejlik a' kor' szavának egész ereje, azok hangzanak a' kézműves' műhelyében és tudósok' szobáiban, a' szolgáló' kamarájában és urhölgy' termeiben. — Grandville a' költőt jelesen fogá fel. Csak egyes rajzokat emelünk ki. A tisztán politicalai tartalmuak között a'; *Paillassé, les Capucins, le dieu des bonnes gens*, — *Paris, Fournier aine. Les mirmidos, le vieux drapeau, le cinq mai,*

Nabuchodonosor, les infiniment petits, — le 14 Juillet. Különösen említendő közülök: *Nabuchodonosor.* Az ökörré átváltozott király, a' háttérben trónon ül nagy komolyan, egy dúsán megerített asztal mellett, az udvari személyzet mindenkép' ügyekszik ötet asztali zene meg dicsbeszédék által magasztalni. Az előszínen kivehető két hárfás, úgy látszik — arczképek, jellemzetesek, 's erőtetett lelkesedésökben igen mulattatók, valamint az ódát felolvasó udvari költő is. Háttérben egy csomó lilom látható. Mivel ezen szép compositiók' részletes taglalgatása igen is sok helyet foglalna el, legyen elég a' költői felfogás' fő különbségeit kijelelni. A' már említett tisztán politcikai tartalmuak mellett meg lehet különböztetni a' „humoristicai, allegorikai jellemrajzokat, népi életjeleneteket, tisztán költői vagy érzélgési tárgyakat". Legtöbb a' humoristicai tartalmu, némellyek közülök a' legdévajabb szeszély' valóságos titokszobájából vannak kihajtva, így az első részben: *les clés du paradis* 334 l.; *la double chasse*; *l' école des chabons*; *requête des chiens de qualité*; *vieux habits, vieux galons.* Az elsőben a' menyország' kulcsát elorzó pajkos lányka, a' kulcsot háta megett tartva, jó ellentétben áll a' meggörmedt agy szenttel, ki egy kapus' elrongyolt öltönyében jelenik meg: *La double chasse* — a' megcsalatott férj' siralmas alakja, igen bélyegző ékszerével, a' megette felnyuló szarvakkal, megfelel a' szinte pajzán dalocskáinak. *Requête* 's a' t. a' legneveltségeseb torzalakok, disz 's egyenruhákba öltöztetett kutya állíttatnak elő. Egy öreg uszkar, tisztos rokkant katonai öltözetben, bodros potfáján öreg vitéz nyers jószívűség ömlik el, felboszankodik azon, hogy kérelmével egy sima udvaronc által félre nyomaték. Ezen udvaronc egy hosszú sugár vadászeb, hízélgő arczczal, szinlett szerénységgel, — mit bámulnunk kell, ha meggondoljuk, hogy az kutyaarcz, mire ezen emberi vonalnak odaigézők. Egy vaskos szelindek mint valami pénzűzér, még az udvaronc előtt is tudott magának helyet nyerni, kérelmét roppant nagy alakban nyujtván által. Egy hosszú ruhába öltöztetett mopsz, meg egy felette neveltségeseb, komor, szemüveges tudóst ábrázoló vizsla, szinte közel esznek az asztalhoz. Jobban a' háttér felé egy sereg kutya, fogukat vicsorgatják egymásra. Az alapgondolatot itt is éles politcikai célczás teszi; — erre mutat az asztaltól jobbra könnyen megismerhető melly szobor és az 1814. évszám, midőn e' költemény született. — inkább társadalmi bohóságokra irányozvák a' humoristicai képek: *le soir des noces*; *le sénateur*; *le petit homme gris*; *l' éducation des demoiselles*; *madame Grégoire*; *le vieux célibataire*. *Le bon dieu*; *de profundis*; *le censeur*; *mon enterrement*; *les pauvres amours*; *l' échelle de Jacob*. *Les cinq étages*; *les orang-outangs*; *le ménérier de Meudon*; *Jean de*

Paris. Ezen költemények' némellyike miatt, mint „*le bon dieu*,” „*le fils du pape*“ sat., Béranger pörbe idéztették. Grandville' rajzai színtolly merészek, ha még nem merészebbek. Sajnálni kellene, ha néhány darab miatt, melyek bizvást el is maradhattak volna, mert nem épen a' legsikerültebbek, a' könyv' kelete gátoltatnék. „*Mon enterrement*“ igen víg tréfa. A' költő, betegágyon fekvé, nézi saját temetését, mint takarítják el amorettek. Némellyike ezen comicai apró alakok közül papnak van öltözve 's hosszú talárt hurczol maga után, másoknak pedig meztelen testökre gyászfátyol van vetve. A' gyászmenet lassan vonul el az ágy előtt: a' koporsón rózsakoszoru, egy szárnyas nemtő a' költő' fejét méri, egy másik pedig a' borostyán koszorút illesztgeti hozzá. Itten Grandville felségesen költött a' költeményhez, mint az igazi festőnek mindég tenni kell. E' kép olly szép, hogy nagyban is szeretnők látni. „*Les pauvres amours*“ hasonló tárgy szolgál a' tervezet' alapjául. Egy éltes hölgy rögtön egy sereg ilyen ingerkedő szellemtől látja magát körülvetetni, kik frakban 's hajtekerccsekkel diszítve, igen furcsa paródiáját képezik a' divatnak, az ancien regime-nek, 's Boucher' amoretteire emlékeztetnek vissza. Az öreg negédes szemérmessége, zavarodása ennyi ifjúkori emlék' megpillantására, igen szeszélyesen 's pajkosan van előtűntetve. Ó amott soha máskép' nem ismeré, mint himezett frakban és hajtekerccsekkel, most tehát egészen tudja méltányolni, nem úgy a' fiatal leányka, ki épen kilép a' házból, 's kibe a' sok apró nevetséges rémalak inkább félelmet mint örömet látszik önteni. Első részben a' jellemrajzok közé számítandó a': *l' ami Robin*; *le bedeau*; *l' exilé*, *Mr. Judas*; a' másodikban: *Louis XI*; *le philtre*; *les hirondelles*; *treize à table*; *les Bohémiens*; *les négres et les marrionnettes*. Ezen fogalmak jobbjára komoly tartalmuak. *Louis XI*: szerencsés összetétele a' gyanakodó zsarnok agg királynak egyik nyers 's közönbösnek látszó rokonával. A' király ablakon keresztül vizsgálja a' nép' kényszerített 's maga parancsolt tánczát; arczán kémlelő gúnyos vonások, állása görnyedt, öltözete rövid prémes felruha. „*Les négres*“ 's a' t. hajótetón a' szegény négerék' vad élénksége jellemző ellentétben áll a' hajóbirtokos phlegmaticus tompa egykedvűségével, — ezen életkép részleteinek, mindamelltt hogy kis térre szorítvák, kivitele igen jeles. „*Les Bohémiens*“ jellemzetes fők és alakok. „*Mr. Judas*“ maga az ólalkodó kandisig, a' rendőri kém gonosz hidegségét kevés vonásokkal találva adja. „*L' exilé*“ szívreható képecske, valamint a' „*les hirondelles*“ is. A' népi életjelenetekből, melyek különösen jól sikerültek, 's az egész munkának mintegy színét teszik, kiemelendő az első részben a': *les gueux*; *mon curé*; *le voisin*; *le carillonneur*; *le vieux*

ménétrier; les chantres de paroisse; — a' másodikban: le prisonnier de guerre; a' harmadikban: la fille de peuple; Jeanne la rousse; Gotton; Jacques. A' nélkül hogy valaki a' francia népet látta vagy vizsgálta volna, azonnal észveszi, hogy itten a' csoportok' felfogásában, valamint a' népelet' egyes alakzatiban a' legtalálóbbr igazság adatik; tárgyismerők pedig épen a' francia jellemet fogják tüstént megismerni. Ezen képeken kimerithetlen vidorság ömlik el, mindamellett a' legnyersebb alakzatok sem hágják a' művészeti illedelem' határait túl, sem pedig a' tárgy untatóvá nem fajul. Derék kepecske a' „*le voisin*“. Egy külvárosi öreg vaskos szatócs és neje, utszaszögleten, közel egy szülintézet' bejárásához, összetalálkoznak egyik — pinczér kinézésű — csacska szomszédjakkal, 's ez egy hölgy' botrányos esetét beszéli el nekik, ki a' háttérben épen az intézet' kapuját látszik keresni. Előszínen a' három alak igen jellemzetes, a' szatócs leskelődő arcczal, neje mosolyog, a' fecsegő pedig kiapadhatlan csacskaságra mutat. — Fenmaradnak még azon compositiók mellyeket tisztán költői vagy érzélgési tartalmuaknak neveztünk. Az első részben: *les deux soeurs de charité; mon habit; la bonne vieille*; a' másodikban: *les étoiles qui filent; l'orage; le violon brisé*; a' harmadikban: *passez jeunes filles; les feux follets*. E' kép' „l'orage“ szerfelett gyöngéd érzelmet áruel. Fergeteg keletkezik 's gyermekek játszanak, — egy komoly férjfiú elérzékenyülve nézi mint játszik a' bútan ártatlanság, mitsem gondolva a' közelgő zivatarra. — Grandville az ideális alakzatok' felfogásában nem szerencsés, angyalai anyagi hölgyek, istennőiben általában hiányzik az eszményi szépség, ilyen például: *la sylphide; l'ange exilé; la muse en fuite; le feu du prisonnier*.

Átme gyünk a' művész' második munkájára, Lafontaine' képes meséire. Már fennebb említők, hogy e' mű egyetlen a' maga nemében 's bajos valamelyik rajzolatot különösen kiemelni, mert valamennyi mind jeles 's különös figyelemre méltó. Itten a' humor egész teljében ömlik ki. Grandville készakarva eltér költőjétől 's tulajdon erejét érezve saját világot költ, melly szépségre 's találó jelentékenységre nézve gyakran túlhaladja a' meseköltőt, — mindamellett e' mesék leggyönyörűebbek a' magok nemökben 's példányul szolgálhatnak. Senki sem kételkedik azon, hogy rajzolt mesékben nagy nehézségeket kell leküzdeni. Az állatok emberek gyanánt beszélnek és cselekeznek, mi költeményben gyönyörűen 's zavar nélkül esik ki, de nem úgy rajzokban. Ha mint ezelőtt a' mese rajzokban történt — az állatokat természeti alakjokban akarnók csak egymás mellé állítani, úgy kétségkívül épen a' mese' érdeke veszne el; mert ugyan ilyen ilyen ábrázolatoka találnánk a'

természethistoriában is. Az állatnak tehát hasonlítani kell emberhez, kinek értelmiségét eltulajdonítá, külsőre nézve is, de csak bizonyos fokig, hogy állati egyenisége el ne töröltesse. Mint lehet ezt elérni? Grandville megmutatja. Ó állatait gyakran egészen felöltözteti, úgy hogy csak a' fő marad állati fő, a' többi rész embertestté változik által, sokszor azonban az állatstestre csak csekély ruhadarabot akaszt, egy kis övet, köpenyt, tollas kalapot, kardot, nyakfodort, 's e' dolgok mindég olly helyesen odaillesztvék, hogy az állat' jellemzését különösen emelik 's egyszersmind comicai hatást szűnnek. Így ékesíti fel a' merész sast tollas süveggel, a' nemes paripát sissakkal, az orosz lányt királyi fejdísszel. A' ragadozó farkasnak derekára öv van kötve, benne tör; egy légy ügyvédi fövet visel; némelyek kámzsában vagy köpenyben vannak burkolva; a' kutyák nadrágot, a' szamar szemüveget 's sapkát hordoz. Ha Grandville az állatokat nem tette volna olly mély tanulmányává, képeit bizonyosan nem bélyegezné fesztelenség és valószínűség, mert arra, hogy valaki tudhassa, hol és mikép' kell állatra emberi öltözetet alkalmazni, elkerületlenül szükséges az állati testalkat és sajátlagos mozdulatok' pontos ismerete. Sokkal könnyebb egész állati alakot emberivé változtatni, 's csak az állati fejet hagyni meg, mint az ellenálló tagokra nadrágot, felruhát vagy kötényt úgy illeszteni, hogy természeti hajlásuk ne akadályoztassék. Így például a' 15-ik mesében egy kecske tökéletesen öreg asszonnyá változik, csupán egy igen nagy 's fejére borított ránczos fejkötő által, a' rókát vendégségre hívó daru csupán egy asztalkendőt teszen térdére 's benne tökéletesen megismerhetni a' vastag 's kaján pazarlót; a' rókától feldicsért hollónak igen jól illik a' rendszalag és szemüveg, mi által egészen hasonlít emberhez. A' bárányra rivalkodó farkasnak szinte csak egy öve van 's ebben tör, de mindenki megismeri benne a' hűbéri idők' vakmerő zsarnokát, ki nem kételkedik zsákmány — 's rablásra ürügyet keresni. A' nyarat munka nélkül elfecsérlő tücsök kénytelen egy kóbor hárfásleány' vékony ruhájában, nagy hóban, a' szorgalmas hangyától alamsznát kéregetni. Tücsök és hangya természeti alakjokban vannak, csak néhány ruhadarabbal ellátva, de ezek olly ügyesen odaalkalmazvák, hogy az ember megismeri az állatot 's mégis azt véli, hogy embereket lát. A' tücsök' fejkötője felig hátra van esve és a' csudálatos állatarcz valóban úgy néz ki mint valami sovány pajzán leány. A' hangya' robararczával ez nem sükerült volna ollyan jól, ezért az el is van fordulva 's csak egy igen duzzadt fejkötő látható. A' daru, melyet a' békák eszélytelenül királyuknak választának, borostyánkószorúsan 's hosszú uszályos bársony köpenyben lépdegél fel 's alá; a' magas vállu, hosszú lábú állat azzal a'

hideg, közönyös uralkodói arcczal igen jelesen van adva. A' baglyot meglátogató sas, egészen madár, csak egy kócsagtollas olasz bandita főveg bélyegzi félreismerhetlenül — mint nagylelkű nemes banditát. — Ezen ügyes és elmés felöltöztetés azonban egyedül még nem idézné elő a' hatást, ha azt a' szellemáthatott állatarczok leginkább nem emelnék, e' részben ugyanis a' kivitel legjelesebb. Az állatok nevetnek, sírnak, gunyolódnak, gyöngéden 's csúfolódva kacsintanak, 's meg nem fogja az ember, hol fekszenek az izmok, melyek ezen hatást elővárásolják. Szokás az oroszánynak fejedelmi tekintetet adni, de azt gyöngédnek ábrázolni új nehéz feladat, mi a' negyedik könyv' első meséjében elég tökéletesen meg van fejtve: Patkány' arczatára színeskedő szenteskedést alig képzelhetni, 's tekintsük csak meg a' 7. könyv' harmadik meséjét, hol egy sajtban ülő patkány mint kegyes remete a' hozzá vándorló társaknak bűnbánatot prédikál. Azon torzképen, hol a' farkát elvesztette róka az erdőségben társaihoz visszatér, a' rókaarczokon legszebben kivehetni a' bánatot, gúnyt, pajzán mosolyt 's szemtelen vigyorgást. A' beteg oroszánnyt kigúnyoló számár, a' legbárgyubb fajánkó az ő vad szeszélyében; a' mint csak emberi alakban valaha láthatni; a' pipázó béka pedig, valamint az is, melly magát az ökör tetemes nagyságára erőködik felfujni, saját szerű emberi torzképek, noha mind a' mellett tökéletes állati alakok. Azt kell gondolni, miszerint művésznök körül szüntelen egy sereg béka, patkány, légy, pók, macska, kutya, sőt róka 's farkas volt, hogy ezek' cselekedeteit folyvást vizsgálhassa, azokat minden indulataikban kitanulja, így az állati és emberi természet közötti kapcsolatot kitérőleg; különben alig lehetséges az állatvilágba illy mélyen beavatva lenni. Különösen az egerek és patkányok látásának előtte bizalmas szerepelőknek lenni, mert ezek leggyakrabban előfordulnak; különösen nevetséges pedig azon lakoma, mellyet a' városi patkány egy mezei társának tiszteletére ad, 's mellynél a' lakmározók macska által megzavartatnak. Mind a' két patkány frakkban és nadrágban van, a' macska mint gazdasszony rögtön szobába lép. — Még az élettelen dolgok is kénytelenek művésznök' varázs veszejének engedni — 's az emberi alakzathoz simulni, így például a' két együtt — agyag és vas serpenyő; az agyagfazék büszke 's szilárd szomszédja mellett károsodik, — a' legelmésebben van a' fazékból kiduzzadt hab parokának használva, a' fülek mint csipőkre illesztett karok, a' rövid lábak pedig láthatólag biczegnek előre. Ezen serpenyők felette hasonlítanak egypár vastag esetlen emberhez. — Igen hosszasak lennének, ha a' sükerült képeket névszerint akarnók elsorolni, elég legyen még megjegyezni, mikép' azon állítást, hogy Grandville mint saját szerű teremtő

költő lépett fel, az által bizonyítjuk be, hogy az alapmesék mellé csatolt mellékalakokat mindenik képen kimutatjuk. Ezen mellékleletek magát a' mesét felvilágosítják 's megmagyarázzák, sőt váratlan kifejlést 's viszonyokat kölcsönöznek nekik. Grandville e' részben saját szerűleg költött 's teremtett. Így például a' második könyv' 16-dik meséjében, melly a' sást játszó hollót ábrázolja. A' háttérben kocsis látható, mellyből egy előkelő kánya nyugodtan nézi, mint fognak el egy szegény barkályt a' határőrök csekély lopásért. Az úri rabló békén sőt tisztelettel között halad keresztül a' határokon, a' szegény fizkó, ki mesterségét nem űzheté oly nagyban elfogattatik. Itten tehát az előszínen játszó mese elmésen ismételtetve emberi viszonyokra alkalmaztatik. Lafontaine csupán a' motivumot adja, Grandville ezt felhasználja 's alkalmazza. Azon lap, hol a' számár az ölebecskét ügyetlenül utánozza, egy lányka által kap magyarázatot; ez ugyanis egy szép apródnak örömet megengedi kezét csókolni, a' feleje bogácsvirág bokrétaival trefásan közelgő bárgyu pórfűt pedig visszalöki. Ilyen a' 12 könyv 10 és negyedik, a' 9 könyv 2 és kilencedik, a' 6 könyv ötödik, az 5 könyv 2 és tizennegyedik, a' 14 könyv 5 és kilencedik, a' 2 könyv tizennegyedik, és az első könyv huszadik meséje. Végre még figyelmet érdemlenek a' czimképek és diszes kezdőbetűk, mellyek gyönyörű gyümölcs és állat csoportokat, szép lombokat és virágokat ábrázolnak.

Grandville' harmadik művében, a' Swift' költeményéhez mellékelt képekre nézve, rövidebbek lehetünk, mert egyrészről a' tárgy nem enged részletekbe cresszedő taglalatot meg, hacsak terjedelmesek lenni nem akarunk, más részről, mint már fenebb említők, épen e' munka sikerült a' többi között legkevesebbé. Maga a' könyv' tartalmát tevő gúnyor nem igen illik korunkra, 's mindenesetre nagyon is hatalmas. A' mult század' elején, midőn Gulliver' utazása megjelent, 's nagy lármát csinált, e' nemű gúnyorok divatszerűek valának. Lucian, Rabelais, More, Bergerac és mások ezen képzeleti utazások' motivumát már sokféleképp használák, általa koruk' bohóságait korholandók. Swift' idejében a' viszonyok nyilvánosak valának, az egyes torzképek kimutathatók, a' ministerium' és udvar' gyöngéi mindenki előtt tudvák; mainap e' könyvben csak az tetszik, mi egytetemes érvényességet igényelhet, ez pedig Gulliverben igen gyéren fordul elő. Nézetünk szerint tehát e' művet vagy nem is, vagy legalább igen rövidítve kellett volna adni. A' comical benne hamar elkopik 's ámbár művésziünk itt is iparkodék tárgyát önállólag elmésen módosítani, mindamellett azon nem a' költészet' titkaiba ható, hanem rideg eleménczéségen alapuló meseszeszély' üres bohóságai csak hamar

unalmasakká válnak. Ehhez járul, hogy művészüket találékonny elhagyni látszatik, midőn inkább a' valódi világgal foglalkodva, ezen szörnyek és döreségek tulajdonkép' igen távol esnek tőle. Egy *Callot* e' tárgyat máskép' kezelte volna. — Gulliver először a' lilliputok' országába utazik, hol az udvarnál bemutatattván a' legnevettségessz szertartásokkal ismerkedik meg. Scott Walter azt véli, hogy Swift itten Anna királyné' udvarát rajzolta le, és hogy Flimnap lilliputországi minister alatt Sir Robert Walpolet érti. A' tory meg whig pártok magas vagy alacsony cipősarkak által jellemezvők. A' brodingnaggi utazásban Gulliver majd mint óriás tűnik fel a' törpek között, majd mint valami lilliput jelenik meg a' brodingnaggi óriások' seregében. El lehet gondolni, milyen elmentétekre nyújt ez alkalmat, noha az egész tréfa mindamellett mégis ugyanaz marad, Grandvillenek pedig mindenkép' rajta kell lennie, hogy apró epigrammaticus czimképei által, mellyeket elmeszikra gyanánt szór szerte, az érdeket ébren fentartsa. Majd az aprók' országában látják az utazót — mint lépek között a' király' palotáját. mint oltja el csudálatosan a' kitörő lángokat; — majd ismét a' nagyok' országában találkozunk vele, hol roppant nagy beretvák' éle közé szoritva aggódik vagy teljes talba fulás' veszélyében forog. Különösen elmés vonásként kiemelendő Gulliverben az, miszerint az érzéki benyomás' mértéke hiven megtartatik; ez által a' mesés állapotban némi következetes eredmény származik, mi velünk elhitteti, hogy mindaz természetes. A' legnagyobb pontossággal leírja Gulliver, mint tüntek fel előtte a' törpek — és óriások, honnan látjuk, hogy az mit mi szépnék nevezünk — csak szemünknek a' tárgyakhozi viszonyától függ. Így az utazó' szemie előtt az óriások' országában a' legszebb lányalakok rútak 's undorítóak valának, mert látta a' bőrüket elrutító számtalan foltot, bibircsót, ránczot 's szőresomót, épen úgy mint-ha mi valami finom bőrt nagyitú üvegen nézünk. Ezen észrevétel a' képekben természetesen elvész, mert mi Gulliver' szemeivel nem nézhetünk, holott egypár rajzolat a' tréfa' kimutatására épen elegendő leendett. — Az óriások' roppant nagysága fertelmes, a' nélkül hogy mulattatna egyszersmind 's igen gyakran fordulnak elő. — Gulliver' utazása Laputában valóban lelketlen egy tréfa, az alakok pedig még a' mellett teljességgel untatók. Swift' bírálói azt állítják, miszerint ezen dőre tudósokból álló nép alatt Anglia' tudóstársaságait kell érteni, 's különösen a' híres Newton volna a' csillagász' képeben kigúnyolva, kit mély gondolatokbai elmerüléséből egy szolgál — e' célra készült eszközzel fulére ütven — ébreszt fel. — Grandvillenek általában nem sükerült rémeket

festeni. Olly sok dőreségek után a' művet egy kicsiny kedves czimkép zárja be, a' művészt ábrázolva, miként — eszméket meritendő' — Gullivert forgatja. — Midőn ezzel a' rajzolóól-
bucsút vennék, köszönetet mondunk neki a' nyujtott élvezetért, 's kívánjuk egyszersmind, hogy nem sokára ismét találkozzunk, — csak ne a' rém torzképek' festésében. Költeményeinek telje és szépsége, jelleme és gyöngédsége ezen rövid vázlatban csak futólag érintetek, de — mint reméljük — elégé arra, hogy figyelmet ébresszünk.

(Kunstblatt d. 7. 12. 14. Januar 1841.).

M. J.

LITERATÚRAI SZEMLE.

TÖRTÉNETIRÁS.

Les Deux Mondes, par M. GUSTAVE d' EICHTHAL, ex-membre du bureau d' économie publique à Athènes. — Servant d' introduction à l' ouvrage de M. Urquhart: la Turquie et ses ressources. — Publié avec l' autorisation de l' auteur. Leipzig, Brockhaus. Ára 2 for. 30 kr. e. p.

Kelet, a' szó' politicalai értelmében, újabb időben sok, inkább vagy kevésbé hivatott tollakat mozgásba hozott; így a' többek között Eichthal urét is. — E' könyvnek tárgya tulajdonképen Törökország, mit a' szerzőtől választott, kissé bizar czim épen nem jelent, mivel ezen néven „a' két világ“ közönségesen az ó és új világot szoktuk érteni, mellyeket egymástól az atlanti oceán választ. E. úr mégis kénytetve érzi magát. a' Columbus óta minden földleiróktól bevett elosztást felforgatni, és helyébe egy más, állítólag a' származás,- és character-sajátságán, valláson és politicán alapuló elosztást tenni. Ekként Európa' legnagyobb része, Afrikának az atlanti tenger mellett fekvő orszagai a' jó remény' fokáig a' nyugoti félgolyóhoz csatoltatnának, Oroszország ellenben Lengyelország' kivételével, aztán Görög és Törökország, végre még Csehország, Morva, Halics- és Magyarország a' hozzá csatoltakkal a' keleti félgolyóhoz tartoznának. De ezen elosztásnak, már csak azért is, mivel új, bővebb megmutogatásra volna szüksége, mit mi rövid vázlatban annyival inkább kénytelenek vagyunk közleni, mivel ez mintegy alapul szolgál, mellyre, szerző, politicalai Utopia-ja' egész alkotmányát építi. Két nép, úgymond E. úr és két város képviseli különös ebben a' két félgolyót: nyu-

gaton a' Francziák és Paris, keleten a' Törökök és Konstan-
 zinápoly. Ezen némi tekintetbeni (respective) képviselési jog
 talán következön alapul: a' keresztvény vallás Jerusalemben tá-
 madt, onnan utját gyorsan Athenén keresztül Romába vette,
 hol mégis nem álapodott meg. Már „éjszak' vad fia előrenyo-
 mult;“ és a' német törzs Németország' síkjáról elkelvén, Fran-
 cziaországban, hol a' római és gallus népséggel öszvegyült, a'
 nyugati kevert törzset, a' legkeresztvényebb (très- chrétien) né-
 pet képzé. Most már ezen népet az az a' Francziákat illeti a-
 zon dicsőség, miszerint a' keresztvény polgárisodás' legnagyobb
 tetteit végrehajtotta; mint olyan rajzoltatik: Nagy Károly a-
 latt a' bálványimádás' egészleni megszüntetése, a' szent biro-
 dalom' (saint-empire) és a' pápa' világi hatalmának alapítása;
 későbbed a' kereszties hadak és a' középkor' igazgatási rend-
 szere szent Lajos' intézménye, pragmatica sanctio, közönség-
 és hűbérjogok' rendelete által. Később IV. Henrik, XIII. és
 XIV. Lajos alatt Franciaországból mint ki az európai egyará-
 nyuság' alapítása, és a' catholicismus' és protestantismus' kö-
 zött a' mérleg' egyenlön fentartása. Végre a' 18-dik század'
 végén megjelent Franciaország' philosophusaitól és szabadság'
 hirdetőitől készített forradalom a' csatamezőn, mint „a' mar-
 kában-kardot tartó keresztvényesség“ és Napoleonban megszemé-
 lyesedve elrombol mindent a' mi még az antichristusi kiváltásá-
 gokból fenvan. — Más részről a' Mekkában és Medinában tá-
 madt Islam, hatalma' sátorát Bagdadban üti fel. De négy szá-
 zad mulva a' próféta' eljövetele után az Arabok' birodalma le-
 dől, és az Islamnak, hogy gyümölcseit megteremje, szinte éj-
 szak' vad fiába“ kelle átoltatnia. Transoxiana' síkjáról elszállván,
 a' törökök' zsoldosai először az arab fejedelmeknek, uraikat
 csak hamar meghódíták; Jerusalembe menetelők a' kereszties
 hadakat állítá elő. Ellene állottak a' keresztvény Europa' erőkö-
 déseinek, mely végre hatalmoknak kénytelen volt engedni,
 ők csepegteték a' kereszties vitézekbe azon magas érzelmet, és
 a' keleti fény' azon szeretetét, mely a' lovagi kort elfoglalá;
 Saladin August- Filep és az ifjabbik Lajos' versenytársa, török
 volt. Azonközben a' 13-dik században látá Natolia az ottokari
 családnak „az Islam e' capetingi fájának“ alapítóját feltűnni,
 és végre II. Mahomet 800 esztendő mulva 1453-ban beteljesi-
 té Mahomet' jövendölését, „rendületlen alapot vetett birodal-
 mának (?), és Europa' közönségének egészítő részévé tette“. Ő
 utána Selim, Egyiptom' meghódítója az utósó Abassida' kezé-
 ből elnyeré a' kalifaságot, és így személyében, Sultan, legfőbb
 Imam czim alatt, egyesité az egész Islam feletti világi és papi
 hatalom' teljességét. Mivel pedig a' Törökök a' meghódított
 népeknek minők a' Görögök, Örmények, Slavok, Arabok,
 Kaukasusiak, Albanusok, nőket, gyermekeiket nemzetekhez

csatolják, a' férjfiakra hitöket erő vagy meggyöződés által tolják, és nyelvökkel az arabot és persát vegyitik, a' kelet' kevert nyelvét és fáját képzik, mint a' Francziák nyugat' kevert nyelvét és fáját képzék vala. Végre a' Törökök megboszulák midőn Bécsset vívák az Islamon a' keresztadak által ejtett gyálatatot“.

Ha már a' Francziák és Törökök arra hivatják hogy amazok a' nyugati félgolyó' képviselői, imczek pedig a' keletie'i legyenek, szerző a' két földrész között ezennel visszaállítandó egyarányuság első anyagi feltételéül kívánja azt, hogy Franciaország' határa szélesbitessék, Törökországé pedig kicsinyitessék. E' végett E. úr Franciaország' részére határuul az Alpeseket és Rajnát követeli, mellyeket természetes határainak nevez; Törökország' közvetlen birtoka pedig Európában Thracziára, és a' Bosporuson túl kis Ázsiára szorítatnék, mellyhez minden esetre még Kurdistant, Bagdádöt és Bassorát lehetne adni. Továbbá Franciaországnak ismét azon tengeri uraságra kellene emelkedni, mellyel fekvési és political helyezete kínálkozik, mellyet az amerikai háboruban már el is ért, de a' forradalom alatt ismét elveszített. E' végre jó segítséggel lesz neki a' középtenger mellett lakó népek' újjászületési mozgása, és tengeri hatalmuk' ujra felvirágzása, mellyet leginkább az ezelőtti indiai kereskedés útjának visszaállítása mozdítana elő. A' gőzhajózás is sokat fogna e' végre neki használni 'stb. — A' mi pedig Törökország' hasznára javasolt földbirtokszoritást illeti, abban első pillanatra észrevehetni a' csuda erősítési szert. Azonban szerző javaslatát azon körülményre alapítja, mi szerint Anglia észak-amerikai gyarmatainak felszabadítása által csak nyert, mivel annak következtésében a' költséges, erkölestelen uraság üdvös baráti viszonynyá változott. És mivel a' Raya' helyzetének keleten, sok hasonlatossága van a' gyarmatok' helyzetével nyugaton, az adózó népek' szolgáltságában az uralkodó néphez szinte az elerőtlenedés' és megromlás' kölcsönös oka van; így a' romjaiba sülyedő uraságnak új viszony' fejében leendő kicserélése, melly Törökország, és előbbeni alattvalói között, egy tetleges hatalmat állíthatna fel, Törökországnak csak javára válnék. Ezenkívül a' porta' urasága megmarad Egyiptomon és Syrián, vallásos tekintete pedig mind azon musulman alattvalók felett, kik azon igaz (orthodox) hitet vallják. A' többi, Törökországtól elválasztandó tartományok pedig, mint: Thessalia, Macedonia, Epirus és Albania a' mostani görög királysághoz csatoltatnak, Moldva ellenben és Oláhország, Bulgaria, Bosnia és Servia önálló státusokká tétetvén austriai védelem alatt dunai szövetséget képeznek. —

Ezen hatalomnak t. i. Austriának adja némikép' E. úr Utopiája kivitelénél a' főszerepet, mivel annak eszközlése által akarja földünknek tőle hevenyészett politicalai és geographiiai elosztását életbe hozni. Ezen elosztás szerint tudniillik azon monarchia lenne Europa' közepe, melly utóbbi ismét a' világ' közepe volna. Pálczája alatt úgymond két nép lakozik egymás mellett egyik német eredetű levén nyugathoz tartozik, másik Ázsiából származván, kelethez. Ha a' két nemzetet középvonal által elválasztjuk egymástól egyiknek fővárosa Bécs, másikkak Pest. De ha Austria már geographiiai fekvése által arra van hivatva hogy kelet és nyugat között az egyarányúságot eszközölje, kormánya' belső szerkezete által arra különösen alkalmas. Austria t. i., mint szerző Urquhartra czélozva állítja, egy theoria, egy rendszer, egy kormány nemzet nélkül, egy súlyegyen hatalom, (eine Theorie, ein System, eine Regierung ohne Nation, eine Gleichgewichts-Herrschaft). A' kormány' titka pedig leginkább abban állott, hogy nyugati népeit keleti alattvalóinak szüntelen ellenekbe teszi; mindenik nemzet' kebelében az alsóbb osztályok és főbb rendek közt támasztatott tusa' alkalmával mint békebíró csuda ügyességgel közbenjárul, a' hatalma alá hajtott népek' nemzetiségét mennyire érdekében áll becsüli, és a' keletiekre nyugati igazgatási rendszere' középponti hatóságát tologatja.

Minthogy Angliáról az egész könyvben alig tétetik említés, Oroszország a' manó, mellynek felmutatása által igyekezik az illető kormányokat és népeket terve' elősegítésére felizgatni. Valóban E. úr szerint Austria régóta és különösen a' szabadító háború' végétől fogva, semmit el nem mulasztott, mi szerint a' kérdéses hatalom' utjába akadályt gördítsen. Már II. Jósef császár krimnek Oroszországhoz lett csatolásakor Segur gróf' mondása szerint így szólott: „Nem fogom szenvedni hogy a' Muszkák lábokat Konstanczinápolyban erősen megvessék Bécsnek mindég kevésbé lesz veszélyes a' turbán' szomszédsága, mint a' kalapé“. — Aztán Austria, a' Francia háború' után, figyelmét és erejét, az autocratai Oroszország' keleti lángeszére (genie) függeszté. Már 1815-ben szövetség kötött Austria, Anglia és Franciaország között Oroszország ellen. Bár ezen szövetséget a' közbe jött események erő nélkülivé tevék, de az újabb felfedezések megtanítanak bennünket, hogy Austria azért nem kevésbé ellenséges indulattal van felt szomszédja iránt semmi sincs figyelem nélkül hagyva, miszerint Oroszország' terjeszkedési terve megsemmisíttessék. — Midőn pedig, szerző hozzá veti, hogy Austria, midőn Oroszország iránt a' barátság' küljelei mutogatásában pazarlásig bőkezű volt, rettentő szemmeltartó állásában megmaradt stb. nekünk úgy tetszik, hogy ezen nyilvánítás nem annyira Austria'

politicaljának dicséretes elismerése, mint annak közvetve gyanuba keverése. Más helyen ismét mondja, a' két hatalom közt csak színleg van barátság, valósággal pedig harcz van közöttök, mellynek elkeseredettségéhez (acharnement) csak a' rá vetett titok' fátyola hasonló. Hogy illyeket lehessen állítani, olly helyzetben kell lenni, honnan ezen fátyolt fel lehessen lebenteni; de ekkor is szerénytelenség volna a' titkot közre tenni. Észrevételünket azzal rekesztjük be, hogy az egész könyv inkább a' politicalai képzelgések' országába tartozik, mint sem kormányfiak haszonnal olvassák.

Allgemeine Literaturzeitung (No. 151. Aug. 1837.) után.

D. J.

Denkwürdigkeiten Lucian Bonaparte's, Prinzen von Canino. Von ihm selbst geschrieben. Nach der Pariser Originalausgabe aus dem Französischen übersetzt. Leipzig u. Darmstadt. Leske. Erster Theil. 1836. 413 5. 8. Ára 1 for. 30 kr. e. p.

Az előttünk fekvő kötet nehezen elégítendi ki a' szerző' híres neve által felizgatott újságkivánást; mert az inkább politicalai vélemények' gyűjteménye, mint lett dolgok' elbeszélése. Azon czikkely' kivételével, hol L. B. egész sajtóságos erőteljjel rajzolja a' rettentő kormány' (Schreckens-Regierung) nevetességét, és utálatosságát, a' többi, kevés érdek gerjesztő előadása az 500-zak tanácsának, és a' directorium' nyomorú igazgatásának. De ennek oka nem szerző, ki azt beszéli, a' mit tett, és azt írja, a' mit látott. Mert mig Bonaparte general Egyiptomban halhatatlan győzedelmeket vívott, és óriási kalandja által magát minden hozzá hasonlók felett teljesen fel emelte, tagja vala testvére Lucian az említett tanácsnak, és annak többségével állítá elő a' békeszerető és bágyadt zendülést, a' Prairial 30-kít, melly előkövete volt a' sokkal nagyobb következtetésű zendülésnek, t. i. a' Brumaire 18-nak. De ezt olly férjfinak kellett előállitnia, hogy a' directorium' gyengesége által felig tönkre jutott Franciaországot megszabadítsa, több bizodalmat vetett kardjába és lángeszébe, mint az alkotmány' czikkelyeibe, és Sieyes úr' pedant tudományába. Brumaire

18-ka teljesen is eltörlé Prairial 30-kát, úgy hogy még ma is kevés emberek emlékeznek ezen ártatlan országos változásra, melyet L. B. az 1830-ki júliusi zendüléssel szeret összehasonlítani. „Következése, mond ő, úgy egyiknek mint másiknak a' végrehajtó hatalom' erőszakos megváltoztatása volt. Mind kettő a' törvényhozó test által jött létre. Egyik sem hocsátatott köz szavazás alá, mégis mind kettő köz helyenahagyást nyert. A' directorok épen olly kényszerítlen adák-be lemondásukat mint X. Károly, és Angoulême hg! Végre a' directorium' lemondása szint olly tökéletlen volt, mint a' Bourbon ház' idősb ágaé, az nem mondott és nem mondhatott-le jógáról, mivel kiskorú volt“. Azonban akarmit mondjon is L. B. sokkal nagyobb vállalat volt X. Károly' thronját megbuktatni, és az uralkodó családot Europa' szemelättára megváltoztatni, mint három directorokat, Treilhard-t, Merliut, és Laréveillé-t elűzni, azért hogy más három directorok u. m. Gohier, Moulins, és Roger-Ducos által váltassanak fel.

Ezen észrevétel után nem annyira az emlékkönyvíróval, mint a' publicistával leszen dolgunk. És midőn a' politicalai rostalgatások csak nem fél század óta majd nem azon úton haladnak, szerző, miután elébbeni véleményeiről vallást tesz, mostani véleményeit is nyíltan előadja, és az úgy nevezett időkérdéseket, az az tulajdonkép' az általános szavazási jóg', a' törvényhozó hatalom' két kamrákra osztásának régi kérdéseit, melyek közül egyik örökös legyen, másik pedig választassék, továbbá a' korlátlan sajtó szabadság', társulatok', népi egyesületek' kérdését magyarázgatja, és arról tapasztalása' vagy elmékedése' eredményét velünk közli. Meg kell részére vallani, hogy az igazságot ritka őszinteséggel keresi, hibáit tévovázás nélkül elismeri, és végre hogy azon nyíltszívűség, mellyel érzelmeit kijelenti, véleményének bizonyos nyomatékot ad. Valóban a' zendülési választmány saint maximin-i egykori elnöke, hol L. B. politicalai pályáját kezdé, nem foghatja meg azon bámulást, mellyel az új ivadék' egy része az esztelen rettentő rendszernek, és még rettentőbb hőseinek adózik. De ő ezen rendszert teljes erejében látta, és ha ennek theoriájában semmi csábító nincsen is, alakjára nézve a' bün' roppantottsága túlságos képzelgők' szemében nagyszerűnek tetszhetik. — Mig L. B. az említett polczon ült, azon városban nem történének mézárások. Sőt a' rettentő rendszer' ideje itt meglehetős vígan telt-el, mivel a' gyanúsok, kik mint egy húszan valának az ottani tömlöczben, legfeljebb attól félhetének, hogy azon hely' polgárai, 's asszonyai előtt komédiát kell játszaniok. De ezen vígasságot egy nyomorú, Barras' cselédei közül, majd könnyekre változtatta, és ha a' polgár-elnököt ezen kamasz' tollas kalapja, és szentelen arcza megijesztette volna, a'

saint-maximini komédiások bizonyosan elvesznek, mert már megszámláltattak, és szekérre rakattak, melly őket egyenesen a' veszlőhelyre vala viendő. L. B. nak volt bátorsága és szerencséje őket megszabadítani; ha őt, mint másokat megragadta volna a' félelem, ha csak meghagyta volna is történni, milly szomorú viszemlékezet, milly mardosó lelkiesmeret nem kíséri egész életében? Ó maga akkori helyzetéről oly okos, oly indító nézeteket ad, hogy belőlök néhányakat közleni annyival inkább hajlandók vagyunk, mivel ezen nyilatításokban az ember' egész lelkülete tükrözik: „Én, úgymond, azon alkalommal hazafiúi szökevény, és a' zendülés' ügyének martira valék, és ezen két czim megoltalmazott engem' az arisztocrátia' és mérséklettség' minden gyauúja ellen. Bizonyos pontig daczollhattam az uralkodó elítéllettel, és az egyenes úton mehettem. De ha mint sok más ezen kedvező előzmények nélkül két tűz közé, t. i. személyes bátorságom és lelkiismeretem közé szorultam volna . . . ha megettem szüntelen a' fenyegető democratia' ezen rettentő és kérelhetlen szavát: „előre!“ „előre!“ hallottam . . . ha mint mások amaz ördögi dilemmába: „ölni vagy halni“ jutottam volna, — mit tudom én, mi történik velem? Hízelvek magamnak, miszerint a' jóhoz hű maradtam, s erkölcsi bátorságom nem hagyott-el. De sok Franciaiak, hozzám hasonlók. vagy jobbak mint én, nem ezen úton botlottak-e örvény' szélire? . . . Egy, vagy többek' zsarnoksága alatt a' feláldoztatás' veszélyét ellehet kerülni. Democraticai zsarnokság alatt hol az egyenlő veszély százszorosan fenyeget, még más rettentőbb veszélynek van az ember kitéve, t. i. hogy „hóhér legyen!“ Ezen nyilatkozat örökre megbélyegezi a' rettentő rendszert; ebben minden ki van mondva és összefoglalva. Most csak azokra gondolunk, kiket ezen rendszer számkivetett és meggyilkolt; azokra is kellene gondolnunk kiket nem ölt ugyan meg, hanem megrontott. Ne számoljuk azon jó polgárokat, azon nagy elméjű férfiakat, kiktől a' rettentő rendszer Franciaországot megfosztotta, számoljuk inkább, ha lehetséges, azon rossz polgárokat kiket a' közönséges megromlás' következtében Fr. országnak hátrahagyott. Gondoljuk meg csak egy oly kormánynak mennyi sok eszközre volt szüksége, hogy egész Fr. országot járma alá hajtja; milly sok rossz hajlamoknak kellett e' végre kifejenliök, és milly sok jóknak elromlaniok! Oly gonoszt egy század is alig tehet ismét jóvá, és egy népet erkölcsileg elaljasítani bizonyosan a' legnagyobb bűn, mellyet csak kormány elkövethet.

Minthogy a' rettentő rendszer mindent vérrel borított, mindent, a' hazafiúságot, szabadságot, törvényeket, philosophiát gyűlöletessé, vagy nevetségessé tette, az 1789-ben oly reményteljes Fr. ország 1792 után csak nem reménye hagyott

volt; alig mert magára pillantani; köztársasági rongyai gyalázatot megvetést árasztottak reá, még a' hadi dicsőség maradt fen, lelkesedéssel megragadá azt, és lealacsonyodását Európán boszulta meg. De ezt a' becsületes, vagy rendszerök iránt elfogult republikánusok nem akarák azon időben hinni, mikor Lucian az 500-zak tanácsának tagja volt. A' társasági hatalom' jobb felosztásában, alkotmányos czikkelyek' tudós szerkezetében keresék gyógyszerét azon fásasztó anarchiának, melly őket szüntelen és akarátjok ellen kormánycsinre és önkényre kényrszeríti. Bizonyos őszinteséggel, melly némikép' becsületekre válik, hivék hogy saját elveikben kezeséget találhatnak azon rossz hír ellen, mellybe ezen elvek magok keveredtek. L. B. sok tekintetben osztozik ezen csalódásokban, 's némelly résziből még most sem tisztult ki. Ép emberesze, és tapasztalatai mondják neki, hogy a' mérséklett kormány a' legjobb; és ifjusága' eszméi magok nemében független elvekhez viszik vissza. Politicai dolgokra nézve t. i. az a' zendülési iskola' bélyege, hogy a' társasági kérdések' megfejtését a' logicától kívánja, és azt mathematicai fejtmények tekintse. Igy ő is csak nem kedélyes bizodalmat vet az általános szavazási jog' erejébe, a' nélkül hogy észre venné, mikép' ez a' tiszta democratiához, mellytől ő mint jó polgár, és felvilágosodott kormányfi fél, rettenetesen hasonlít, és mikép' ollyas hatalom, *komo-lyan* szerkezve csakhamar mindent felfogna forgatni. *Komo-lyan* szerkezve mondánk; mert az általános szavazási jog' bizonyos körülmények közt és ügyes, erős kormány' felügyelése alatt csupán politicali komédia lehet. Ollyan tör az, mellyben némelly publicisták' logicája megfogatik, kiken aztán jót nevetnek, 's szájokat saját elméleteikkel dugják-be. — Ezen kívül az általános szavazási jog' ezen theoriája igen alkalmas eszköze a' zsarnokságnak, és olly műszer mellyet maga a' nép, annak jogai és szabadsága ellen igen könnyen használhatni. Úgy van, nincs olly erőszakoskodás mellyet ezen theoria' köpönyege alatt tenni, és a' törvényszerűség' palástjával elfedezni nem lehetne. De ezt, L. B.-nak esze ágában sem volt ezen visszaélésre lealacsonyítani. Főleg pedig két kamrai rendszere' kivételénél követeli azt, hol ezen jog' gyakorlását a' választó kamra' képzésére következőleg akarja alkalmaztatni: joga' gyakorlásában mindenki csak a' közönséges érdek által korlátoztatik, és elv szerint, a' társaság' minden tagjai egyenlő joggal bírnak. Az általános szavazási jog' e' szerint szabály, és csak ezen szabály' korlátozása lehet a' kivétel. Ezen kivétel tehát zsarnoki lesz, „*ha nem elkerülhetlenül szükséges*“. De maga gyűlésében, maga közönsége' tisztviselőit mindenki haszonnal, kár és nehezség nélkül választhatja. Ezen hivatalok minden lakosok' érdekeit, jóllétét, és bátorságát legyenek gazdagok, vagy

szegények közéről érdeklík; ezen lakosok mindnyájan ismerik egymást, tehát alkalmasok olyakat választani kebelökből kik bizodalmukat megérdemlík; azért hát mindnyájoknak részt kell venniök a' választásban. . . . Az általános szavazási jog ezen igazságosságát, így szól tovább a' szerző, mindenki elismeri, mióta a' havi lapok az emberi és polgári jog' felvilágosítását a' legutolsó proletariushoz is eljuttaták. „Társasági állapotunkban még sok ember szükét láthatja a' kenyérnek, de senki sem a' politicaí eleménynek, hogy éhségét ingerelje. . . . Az ország' dolgaihoz járulás' korunk' kívánata lett, és még ezen kívánat meg nem elégitetik, addig a' zendülés le nem nyugszik. . . .“

Mindenek felett meg kell adni L. B-nak, hogy, a' mi más embereknél ritkán szokott történni, theoríai őt nem akadályozzák a' tapasztalás' tanításait, és a' lettdolgi meggyőződést elfogadni. Maga megvallja, mikép az angol szabadság' látása igen sokat módosított republicanus véleményen; talán mivel a' szabadságot inkább kereste mint valóságban látta. „Látom, úgy mond, hogy Angliában a' valódi alkotványos monarchia a' nagy néphez oly jól, vagy talán jobban illík, mint akar mi más uralkodási rendszer. Lát ni itt ha nem a' legjobb, de a' jó és szerencsés köztársaságot nem papiroson, hanem tethben és életben. — A' törvényhozó hatalom hölcsen fel van osztva a' három hatóság' között, melly akadály nélkül gyakorolja jogát; jót tenni a' végre hajtó hatalomnak a' legtagasabb hatásköre van, rosszat tenni semmi, és hogy legyen nem is akarja. A' bírói hatalom elannyira független, hogy a' legismeretlenebb proletarius, mint a' leggazdagabb nemes ember. . . . hasonló bátorságban nyughatik a' jury' biztosítása alatt. . . . és a' sértetlen lakás' biztossága alatt, mellyel semmi gonosz sem fertőzthet meg. — A' választó kamrát 28 millio közül 800 ezer választó választja; ezen arány a' nélkül hogy általános szavazási jog volna, ahöz ötszörte inkább közelít mint nálunk, midőn ezen arány szerínt egy millió felül kellene lenni választóinknak. — A' páirkamra végre, hova minden polgár bejuthat, hatalmasabb és felvilágosodottabb, hogy sem vagy az udvar' csábításainak vagy a' nagy sokaság' zajának engedne. Ezen örökös tisztkar védője másfél század óta a' chartának, eldődeik' halhatatlan művének; védő felsősége még sokáig tartand és leend a' britt szabadság' palladiuma, feltevén hogy a' demagogi vélemények' kiesapott folyamának, mellyet csak társaság' felforgatása elégitendne — meg, rendetlenül ellene igyekszik szegülni.

Végezetre, ha szinte, mint már említök, e' kötet nehezen elégiti is ki, a' szerző' híres neve által felízgatott újságkivánást, mégis saját érdeklékkel bír. Ezen kötet az t. i. mellyet

úgy lehet nézni mint political véleményei' kifejezését, és azt olly mérséklettséggel és őszinteséggel, és olly jó, igaz iránti szeretettel teszi, hogy azoknak is, kik vele nem egy értelem-ben vannak, nem lehet érzelmeit nem méltánylaniok. —

(Allgemeine Literaturzeitung No. 150—151. Aug. 1837.).

D. J.

Memoiren der Herzogin von Nevers (Ritterin des königl. ordens vom St. Michael) von 1713 bis 1793, oder *Achtzig Jahre aus der geheimen Geschichte Frankreichs und des französischen Hofes*. Aus dem Französischen übersetzt von Dr. E. BRINGCKMEIER und Fr. STEGER. Braunschweig, b. Mayer. Erster Bd. u. 210 S. Zweiter Band 248 S. 1837. 8. Ára 3 fr. e. p.

Ha a' francia literatura' valamelyik ágát valósággal nemzetinek nevezhetni, a' név leginkább a' történeti emlék könyvekre illik. Valóban a' francziákkal egy nemzet sem mérkőzhetik olly nemű iratok' számára nézve, mellyeket szerzőik azon események' előadásának szenteltek, hol ők kisebb vagy nagyobb szerepet játszottak, vagy legalább mellyekről mint szemtanúk hitelesen gyónhatnak. Többeket ezen emlékkönyvek közül, ha szinte nem kimerített alosóságuk ajánl is, de igen az előadási ügyesség, az alakok' változatossága, és a' stílus' simasága: olly készségek, mellyeket más nemzetekben csak azon tudományosan mivelt embereknel találunk-fel kik a' literaturát mesterség és kereset gyanánt úzik. Nem tekintvén a' természeti hajlamot és a' társalkodási miveltséget, ezen nemzeti sajátság' alapja tán még azon hiúságban is fekszik, mellyet francziáknak szemökre szoktak hányni, de a' mellynek talán nemesebb rugója van. Mi ezt úgy értjük, hogy Franciaországban még a' legfőbb rangú személyeknek is sokkal inkább mint máshol, szükségök van magoknak népszerűséget és kedvező véleményt szerezni, olly szükség, mellynek forrása ismét azon mély tiszteletben fakad, mellyel minden francia azon nemzet iránt, mellynek tagja, viseltetik. De akármint legyen is a' dolog, köztudomásra van azon Franciaországban már

századok óta fenálló szokás, miszerint azon személyek, kik a történettani események nagy színhelyén ismeretessékké lettek, rendszeren a közönséghez fordulának, épen úgy mint színházban a színészek szavukat rendszerint a földszint felé irányozzák.

E jelen emlékkönyv szerzőnéje ugyan mondja, miképen őt ezen gondolatra a korosság unalmi bírák; és az saját valómása szerint igaz is, hogy csak midőn élte 64 évét átlépte, kezdé azon eseményeket, melyeknek kortársja vala, és a melyekben közelebről vagy távolabbról részesült, feljegyezni. De bár mi lett legyen is oka, mi azért neki köszönettel tartozunk, és mivét sok tekintetben sikerültnek mondhatjuk. Mert nem csak személyét illető történeteket beszél N. asszony szeszélyesen és nagy őszinteséggel el: hanem szó azok elbeszélése közé sok, nem csekély fontosságú anekdotákat és charactervonásokat, melyek azon történeti korszakhoz tartoznak, de a melyek az újabb korra is érdekléssel bírnak, mivel akkor vettettél-el és kelt-ki azon mag, melynek gyümölcsei később emberi nyomnak a nait is ide érte, szánya valóának. Ama korszak t. i. a meddig ezen két kötet terjed, magába foglalja XIV. Lajos uralkodásának utolsó éveit, a híres regensséget, és XV. Lajos uralkodásának nagy részét, mikor Szerző mint maga mondja 1762 nyult tollhoz, születése pedig 1698-ra esik. A mi pedig magára a történetre nézve is nem csekély becsű közleményei hitelességét illeti, olyas adatokat gyűjtögetni polgári állása egészen alkalmas vala; mint azokat kellő tapintattal felfogni és az olvasónak vonzalmal alakban előadni, nem közönséges tehetséggel is bírt. — Nevers asszony az abban az időben híres Quinault művész-család kebeléből született, és ifjúsága első éveiben à Theatre Français-en jó sikerrel játszott. Kitűnő szépsége által korán tárgya lón az épen olly megromlott, mint csábító udvari emberek áhításának, kik keritgetésének, saját, casanovai természetességgel tett vallomása szerint, nem olly erősen állott ellent. Mégis, hogy a fordítók előbeszéde szavaival éljünk, a sors melly más hozzá hasonló nemű's rangúakra szegénységet és gyaláztat hozott, Quinault számára csak gazdagságot, becsületet, sőt tekintetet és hatalmat tartogatott. Különös fürgeséggel tud a balsors előtt elsiklani, éles látása egyszerre megismeri a jobbra és balra térő utat, nála minden jóra fordul. Egy tizenhat éves lányka szeszélye őt a regens' egyik udvari emberének karjai közé viszi, ki urának bemutatja, és midőn ez, az ifjú színésznőben, ki őt mosolygó szépségével üdvözlé, szeretőt keresne, barátneját találja, ki őt akaratlanul tiszteletére, és így állhatosságra is kényszeríti. A regens az akkori idők szokása szerint, rábizza első képzését fiának, Károly

herczegnek, ki előtte theologiai leczkéket tartott, végre pedig egy örjülthöz illő levélben tőle bucsút vesz. — Midőn most a' regens is meghalna, úgy tetszett, örökre eltűnt az elhagyatott színésznö' szerencse-csillaga. Legalább az egész világ ezt hiszi; de ő más hiedelemben van; rá nézve csak a' dráma első felvonásának, az unalmasnak, van vége, melyben az egész' előkészületei tétetnek. A' függöny, melyet örökre legördültnek tartának, ismét felemelkedik, és egy ismeretes alakra egyszerre ismét rá ismerhetni, csakhogy más társaságban.... Az apródok, illatos hajú katonák, kik különben szorgolák, eltűntek most. A' titkos éji esketés egy magános kápolnában tökéletessé teszi a' szerencsés fordulatot. Sz. Mihály rendje' kék szalagjával, Nevers herczeg' jegygyűrűjével elfedeztetik a' színésznö' legutolsó hibája is, ki most nagy dámai illedelemmel, és az úri világ' önállóságával tekinthet visza előbbeni hibáira.

Az emlékkönyv iróné' egész élete e' rövid vázlatban foglaltatik; lássuk már most mivét historiai szempontból. Miután St. Simon' emlékkönyve a' közönség' kezébe jutott, nehéz valami újat és nem tudottat mondani azon időközről, melybe ezen férjfiú' élete esett. E' jelen két kötet pedig nem terjed azon időközön túl; arra olvasá N. asszony azon emlékkönyvet, melyet vele Choiseul herczeg kéziratban közlött, és igen hihető hogy belőle némely anekdotákat kölcsönözött. Ha szinté böngészet is az melyet velünk közöl mégis méltó volt a' ki-
szemelésre. Ilyen például Dubois első ministerré lett kinevezetésének közelebbi körülményei. Vallomása szerint ő vala az ki a' regenst rá vevé, hogy ezen rosz hirű embert azon polczra emelje, más szókkal, a' kormányt kezébe adja. E' mellett a' legnagyobb őszinteséggel megvalija, mikép' őt ezen szolgálatra csak 50,000 livre évenkénti díj' ígérete által leheté bírni, melyet ő, miután fáradozásai jó sikert értek, valósággal megis kapott. Tette' erkölcstelensége azonban az által lágyittatik, hogy a' neki ígért jutalmat, mi előtt a' regens eltökélte volna magát, előtte sem titkolá. Igen sokat is tartott kegyencze értelmi tehetségeiről. Ő úgymond N. asszony eleven, világos ésszel bírt, Herkules volt a' munkában, játszva végzé a' legnehezebb dolgokat, és egy pillanatra átlátá a' mit gonosz politica gondosan behonyolitott. Őt megcsalni lehetlen volt. Azonban Franciaország' romlására sokat tett, még pedig nem tudatlanságból, hanem szántszándékkal. Kegyelte Angliát mely hűtlenségeért évenként egy milliót fizetett, pénzen adta-el a' nemzet' méltóságát, nagyságát, és jólétét, mint szinte a' regens is, ki vele egyetértésben állott, szertelen meny-nyiségű pénzt kapott a' londoni cabinettól. Mint kegyenczét az első ministert, olly kevésbé dicséri magát a' regenst is.

Franciaország úgymond, a' kiuerültségi állapotot, melyben jelenleg (1762) van, egyedül neki köszönheti „Ő minden sormópókat lerontott, mellyeket a' nagy király' bölcsessége épített, az udvart, várost, tartományokat megvesztegette, a' varázst, melly akkor a' főnemességet környezte, elszlatta, és oly mindennapilag, közönségesen tűntette-fel, hogy a' polgár megszűnt iránta tisztelettel viseltetni. Így pártolá ő az írók' szabadságát, ő kinek Voltaire-t első fellépésekor el kellett volna nyomnia. Voltaire jelenleg oly hatalommá lett, melly a' királyokkal mint pajtásaival játszik, melly a' morált, vallást felforgatja, én nem vagyok bigott, de úgy tartom, a' pórnépnek és inasoknak zabolára van szükségök, szóval mind azon rosszak, mellyek bennünket jelenleg ostromoznak, eredetöket azon idöszakban veszik, mellyben a' kormány orleans herczeg' kezébe adatott". — Más helyen így szól: ő semmit nem hívó, ingatag fejdelem vala, labda, kit kegyenczei most ide, majd oda hajítottak. . . . Továbbá állítja N. asszony, hogy ezen fejdelem természetétől nem bővkezű volt, és hogy pazarlásai csak gyengeségéből származának. Ő maga kedveért inkább elásta volna a' kincset, mert igen fősvény volt, és mégis te-le marokkal szórta egész hajlandósága ellen, azon lehetlenségtől kényszerítve, miszerint semmit nem tagadhatott meg kegyenczétől, ha elég hathatósan tudott tőle koldulni. Hányják szemére hogy Law' rendszere szerint az országot elszégenyítette, családját gazdagítandó, és ezen szemrehányás igaz. Háza az által roppant summákat nyert, mellyeknek legnagyobb része külföldön van dugaszban. Ezen vádat pedig azon lett dolog' felhozása által valósítja N. asszony, hogy neki az orleans-i ház' amsterdami ügyvivője van Huissum által 30,000 l. évenkénti nyugdíj késő vénségéig kifizettetett.

Feljebb már czélozánk ezen emlékkönyv' és Casanovaé' hasonlatosságára. Valóban ezen hasonlatosság sok helyen nagyon szembeszökő, úgy hogy a' fordítók tanácsosnak tarták némelly helyeket egészen elnyomni, másokat töredékesen fordítani, 's mellyek bizonytságot tesznek az emlékkönyv' érdekéről, és szabadelműségéről; de olvasásul hölgyeinknek épen ezen szabadelműségért nem ajánlhatjuk. —

(Allgemeine Literaturzeitung No. 150. Aug. 1837.) D. 1.

Friedrichs des Grossen Jugend und Thronbesteigung. Eine Jubelschrift, von Dr. D. F. PREUSS, königl. Prof. der Geschichte, Berlin. Duncker u. Humblot, 1840. VI. és 504. l. 80. Ára 4 fr. 8 kr. e. p.

E' könyv a' Nagy Fridrik felől írott könyvek' egyik leg-érdekesebbike. Hires szerzője négy fejezetre osztá azt: *első: gyermekkor és oktatás; második: botlas és szenvedés; harmadik: kötelesség és lelkesedés; negyedik: thronralépés és Silezia* fejezeti felirásokkal. Némellyeket előbbi nagyobb illyczimű munkájából: „*Friedrich der Grosse.* Négy kötet. Berlin. 1832—1834. 8r.“ sőt szóról szóra e' jelen munkájába általvetett; de sok újjal is megtoldotta ezt. Így például az *első* fejezetben a' 23-dik laptól kezdve a' herczeg' foglalatoskodását, mit neki az atya szabott elébe a' hétnek minden napjaira, épen úgy beszéli el, mint az már ama nagyobb munkája' 19-dik lapján áll: „Vasárnap reggel hét órakor keljen fel. Mihelyt papucsa lábán van, azonnal ágya előtt essék térdre, 's istenhez röviden fohászkozzék, de hangosan, hogy őt mind azok, kik a' szobában vannak, hallhassák. Imádsága ez legyen, mellyet könyv nélkül kell megtanulnia (az imádság szóról szóra elebe volt írva). Mihelyt ez megtörtént, hamar öltözzék fel, 's mosdjék meg, haját fonja és porozza be, és az öltözködéssel 's rövid imádsággal egy negyedóra alatt készen kell lennie, mikor aztán egy negyed van nyolczra. Ha ennek már vége van, ekkor minden inasa és *Duhan* menjen be hozzá, hogy térdepelve a' hosszú imádságot együtt elmondhassák. Ezután *Duhan* a' bibliából olvasson el egy részt, 's egy vagy más jó éneket énekeljen, mikor aztán három negyed nyolczra lesz, stb. — Hetfőn 6 órakor költendő fel, 's mihelyt ez megvan, azon legyenek, hogy többé ne nyughassék, vagy másik oldalára ne fordulhasson, hanem gyorsan, 's azonnal keljen fel, 's ekkor térdeljen le, 's röviden imádkozzék, mint vasárnap reggel. Mihelyt ezt végezte, azonnal, milly hamar csak lehet, cipőjét húzza fel, ábrázatát 's kezeit mossa meg, de ne szappannal; azután a' casaquint adassa magara, haját fűsültesse meg 's fonassa, de ne poroztassa be. Mig fűsülk, 's haját befonják, egyúttal theat 's reggelijét vegye magához, úgy, hogy mind ez egyszerre történjék, 's mind ennek heted-fél előtt végének kell lenni. — Héttől kilencz óráig *Duhan* a' *történetirás*ban tanogassa. Kilenczkor jó *Noltenius* ez őt három negyed tizenegyig a' *keresztység*ben oktassa. Ezután ábrázatát hamar vízzel, 's kezeit szappannal mossa meg, ma-

gára tisztát vegyen, hajporozza magát, 's öltönyét öltse fel, és 11-kor a' királyhoz menjen. Itt marad délutáni két óráig; azután ismét szobájába megy. *Duhan* is akkor azonnal ott legyen, hogy neki kettőtől háromig a' *földabroszt* mutogassa stb'.

Hasonlókép' mutattatnak ki a' hét' minden napjai a' különféle gyakorlatokra. Ez a' király által meghatározott következő szabályban foglaltatik: „Rendszabály, miképen hallgassa legidősb' fiam, *Fridrik*, *Wusterhausenban* tanulmányait“. E' rendszabályt 1721-ki sept. 3-kán a' korona örökös' mindkét katonai kormányzójának *Bodcn* titkos tanácsos nyujtá által. A' koronaörökös' takarékos ebéde 's estje felől is, mit a' király írt elébe, a' 38-ik lapon szóról szóra íratott le, mi nagyobb mánkájának 26-ik lapján áll. *Holwede* főkonyhamester ugyanis a' főkormányzóhoz, *Finckenstein* grófhoz 1726-ben így ír: „Ő Felsőége a' király nekem legkegyelmebben megparancsolni méltóztatott, hogy mivel Ő Felsőége a' koronaherczeg Potsdamban maradand, számára naponként a' konyhából adassék délben leves, vetrecze (*Fricassee*), vagy hal, és még sült, 's este is csak ilyen eledele legyen, hogy három assietnél több soha se tálatassék. E' czélból Berlinből fog egy szakács ide érkezni, a' ki *Mátyás* az angol szakács leend Berlinből, 's a' ki naponként *Finckenstein* tábornok Ő Excellentiájánál jelentkezni, 's innét parancsra várni fog az iránt, mit fözzön a' koronaherczeg Ő Felsőége számára“.

A' második *botlás* és *szenvedés* című fejezetben, a' 70ik laptól kezdve Nagy Fridrik felől ifjú korából egy rajz foglaltatik: „Fridrik, tizennyolczadik éves korában, aprilban teljeskorúnak volt nyilatkoztatva, 's kevés kivétellel mindene volt, mi bármelly helyzetben szerencsés és szeretetreméltóvá tehet. Akkor öt lábnyi és két újni magas volt; növése sudár, mellje helyesen hajtott, testalkata gyengédebb inkább mint erős, arcalkata, mellyen a' gyermekhimlő semmi nyomot nem hagyott, ritkaszerűképen egyesíte magasztosságot és kellemet, 's az átható kék szem, minden élessége mellett is, barátságosan vonzott magához. A' könnyü fürtökbe szedett barna haj az egészszel összhangzásban volt. Szívjósága 's lelke' szelűdsége mindenkit megbájolt, 's arról győzött meg, hogy uralkodása egykor a' népekre nézve valódi békeszerencse leend. A' koronaherczeg e' mellett a' tudományokhoz is valódi szeretettel, a' történetíratbani jeles és nagy iránt benső tisztelettel viseltett. De úgy látszik, mintha a' királyhoz, mint ura és atyjához viszonyát, kellő világosságban még nem állíthatta maga elébe, mintha, a' mi későbbben olly könnyen esett neki, azon szigoru monarcha iránti kész és mulaszthatlan engedelmesség-

ben, kinek első alattvalója ő vala, nem volt volna honos. Talán, mert a' kedve elleni szolgálatnak, és a' művészetnek, 's tudományok élvezésének, a' fiúnak az atyjához kötelességérzetnek, 's a' vele egyforma hangolatu nőtestvérnek 's anyának gyengéd 's ábrándozó szerelmének feltűnő ellentéte Fridrik' helyzetét még inkább elviselhetlenebbé tette, sőt mert azon barátságának, mellynek illy herczegnek az ő sirjáig igen barátságos társul kelle lennie, valamelly regényes vállalata kedvezőbbnek látszott, mint a' készséges és szabad hódolat iránti oktatás,

Szerző itt a' koronaherceget, magában elhatározott szökése miatt, lélektanilag igen kinéletesen menteni igyekszik; de mindég elhamarkodva marad azon szándék, minthogy a' herczeg, *Guy Duckens* angol követségi titoknak bizonyosága szerint, azt sem tudta, valljon Angliában találand-e menedéket, vagy Franczthonban eszközölhetendő-e az számára? Igaz, hogy fiát a' király épen nem sajnálta többé, 's több izben ismételte neki e' pirogató szavakat: „Ha velem az *én atyám* így bánt volna, mint én önnel bánok, már ezerszer megszöktem volna; de önnek nincs szíve, ön nyúl szívű!” (76. l.). Ez a' koronaherceget kétségbe ejté. Szökése, a' királynak a' Rajnáhozi utazása közben elhatározott, melly útjában őt a' koronaherczeg kísérte; hanem felvigyázóinak, nevezetesen *Rochow* főhadnagynak, *Waldow* és *Derschau* ezerekeseknek felvigyázata által meggátoltatott. A' herczeg hajón Weselbe vitetett. A' baireuthi markgrófnő mémoires-jai 1. R. 235. l. és Pöllnitz báró mémoires-jai 2. R. 230. l. szerint itt történt azon szívrázó jelenet, melly e' munka 80. és 81. k. u. előfordul. „Midőn a' herczeg a' király előtt megjelenendő volt, ennek ezen kérdésére: mi célból akart szökni: válaszolá, mivel ön velem nem mint fiával, hanem mint akármelly rabszolgával bánt. A' király: ön nem egyéb, mint gyáva szökevény, kinek legkevesebb becsülete sincs. A' herczeg: nekem annyi becsületem van, mint önnek, 's én mit sem tevék, mit ön is tulajdon szavai szerint nem teendett, ha helyheztetésemben volt volna. E' szavak a' monarchát annyira felbosszanták, hogy kardot rántott, 's a' herceget átszurandó volt, ha a' fővezér, *Mosel* tábornagyi őrmester, kinek házába a' király beszállott, közikbe nem ugrik 's így nem kiált: Sire, szúrjon engem keresztül, csak fiának kegyelmezzen!”

Fridriket az egész országban imádták, 's azon kegyetlen bánásmód őt, melly alatt nyögött, vétké miatt némi részben kimenti. Azért is volt szerencsétlensége felett a' részvét általános. De leginkább érezték azt anyja és testvérei, midőn 1730. aug. 16-kán *Kamecke* főudvarmesternő (Pöllnitz mémoires-jai szerint 2. R. 235. l.) a' királynak e' sajátkezű iratát vevé: „Ked-

ves *Kamecke* asszony, *Fritz* szökni akart. Én kényszerítve valék őt bezáratni. Kérem önt, jó módjával nőmet ez iránt tudósítsa, nehogy ezen újság őt megijessze. Egyébiránt sajnálja ön a' szerencsétlen atyát. Fr. W."

A' király tehát ez egész dolgot katonai szempontból vette, 's e' szerint cselekedett is. Hadi törvényszéket tartatott *Cöpenickben*. Ez 1-ső novemberben, a' nélkül, hogy a' *koronaherczeg* felett ítéletet hozandott, noha az iránt a' király parancsot adott, feloszlott; *Katte* hadnagyot pedig ugyanazon hadi törvényszék holtigvaló börtönre ítélte. Ez utósó ítéletet a' király halálos ítéletre változtatá. A' mi azután *Küstrinban*, a' *koronaherczeg' szeme láttára*, ki az alatt oda vitetett, teljesítve is lett.

Több ízben állítatott, hogy a' koronaherczeg a' veszést *nem* látta; hanem kifogás nélküli tanúk, névszerint *Müller* tábori pap, ki *Katte* hadnagyot a' halálhoz készíté, hivatalos tudósításaikban írják, *hogy ennek feje a' koronaherczeg' szemei előtt esett le*. A' császári követ, *Seckendorf* gróf is írja Bécsbe, *hogy a' koronaherczegnek azt nézni kelle*.

Valóban úgy látszik, hogy a' királynak eleinte azon gondolatja volt, miszerint a' koronaherczegét kivégezteti, de nem a' császárné és más fejedelmek' kérései, miket a' király' feleleteiben kikerült, hanem igenis a' hadi törvényszék' állhatatos bátorsága *Cöpenickben*, 's több tábornokok, nevezetesen *Natzmer* tábornagy, *Dessau Leopold* herczeg, és *Buddenbrock* tábornagi őrmester' merészsége menték meg őt. Ezen utósók egyenesen kimondák a' királynak, miszerint nincs neki joga, a' koronaörököst, formaszertint nyilvános per nélkül, halállal büntetni. A' koronaherczeg az alatt eleinte *Küstrinben* szigorú őrizet alatt volt, azután az ottani kamaránál dolgoznia kellett, 's atyjától végre bocsánatot nyert. A' koronaherczegnek *Braunschweig Breverni Erzsébet* herczegnővel történt — a' király által olly igen óhajtott — egyebekelésé, melly 1733-ban június 12-kén véghez is ment, őt atyjával végkép' kiengesztelte. A' király 1734-ben *Rheinsberg*et megvásárlotta számára, mit a' koronaherczeg, saját izlése szerint felépíttetett és kiékesíttetett.

A' következő események a' 3-dik fejezetben iratnak le, mellynek czime: *kötelesség és lelkesedés*. 1736-ki augustusban *Rheinsberg*be már történhetett a' hordozóskodás, 's ugyan ez évi sept. 4-kén a' király és királyné látogatásakor az be is szenteltetett. A' vár 1739-ben bronz czimertáblán illy felírást nyert: *Friderico tranquillitatem colenti*. Valóban itt élte le *Nagy Fridrik* legboldogabb napjait. Szerző felőle e' tekintetben imígy nyilatkozik a' 181. l. „A' közelben és távolban létező jeleseknak méltányos elismerése a' ritka tulajdonu

herceg' keblét eltölté 's emelé itt, a' ki midőn magát a' minden kor' és minden népek' classicusainak szellemműveivel szakadatlanul táplálta, korának költőit, philosophjait és történetíróit levelezéseivel megtisztelte, 's őket oktatás végett kérte, és maga körül a' mindennemű hasongondolkozásuak szűk körét tágította.

Több szellemdús férfiak, *Jordan*, *Keyserling*, *Fouquet*, *Stille* őrnagy 's egyebek képezték társaságát. A' koronahercegnővel is Fridrik akkor csendben élt, 's ugyanazért amaz, főudvarmesternőjével, udvari dámáival, 's egyéb aszszonyságokkal együtt, kik néha látogatókul jöttek, részt vett a' társaságban, tánczban és asztali élvezetekben.

E' korba esik *Voltaire*-reli levelezésének kezdete (1736-tól) kit *Fridrik* eleinte majd nem isten gyanánt imádott. A' 207. l. szerint 1737-ki febr. 8-kán így írt neki: „Önnek nincs egyéb hibája, csak hogy mások felett igen is felül van emelkedve“ 's a' 208 l. szerint 1738-ki nov. 22-kén: „Ne vélj önm, hogy én az én scepticismusommal tulságot követnék el. Vannak igazságok, miket én bebizonyítottaknak tartok. Én úgy hiszem p. o. hogy csak egy isten, és egy *Voltaire* van a' világon, 's istennek egy *Voltaire*re volt szüksége, hogy e' századot szeretetreméltóvá tegye“. Ezen ítélete későbbben megváltozott, miután *Voltaire* a' király' szolgálatába lépett, 's rozsz magyiselete által ennek kegyelmére magát érdemtelenné tette.

A' koronahercegnek a' királyhozi viszonya mostantól mind inkább barátságosabb leve, melly a' beteg atya iránt, a' ki 1739-ben gyógyíthatlan mellyvízibetegségben szenvedett, őszinte gyermeki gyengédségre változott által. A' jelen munkának 305. l. szerint *Camas*-hoz így ír: „A' király' szeszélyében eszrevehető változást találtam. Ő a' tudományokról, mint valami dicséretesről beszélt; ő rendkívül kegyes leve. Örömben magamon kívül voltam a' felett, mit láttam 's hallottam. Minden dicséretes, mit csak látok, benső örömet nyújt, mit alig titkolhatok el. A' gyermeki szeretetnek érzelmeit magamban kettőztetve érzem, midőn napjaim' szerzőjében olly értelmes, olly valódi nézeteket veszek észre“. A' király is halála előtt még kevés napokkal a' koronaherceg iránt nagy szeretetet és szilárd bizodalmat bizonyított, midőn ennek jelenlétében a' körülállókhoz ezt mondá: „Nem nagy-e az istennek kegyelme én irántam, hogy nekem illy derék és méltó fiat adott? E' szavaknál a' koronaherceg felemelkedék, 's atyjának kezét gyengéden megcsókolta, azt könnyeivel nedvesítvén. A' király megölelé őt 's erősen magához szorította, zokogva inígy kiáltván: Istenem, én nyu-

godtan halok meg, hogy illy érdemes fiam és követőm van!" (307 l.).

Szerző most a *negyedik* fejezetre: a' *thrónralépésre* *Silesiára* megy által. Mintegy bevezetésül következő helyes észrevételt tesz, mit bíráló itt közölni el nem mulaszthat: Mi váljék a' koronahercezgeből, mihelyt királlyá lesz tán a' legélesb emberismerő sem határozhatja meg. Mindenható azon pillanat, melly a' fiútól az atyát ragadja el, 's őt az első alattvalóból többé vagy kevesbé korlátlan fejedelemmé emeli. A' gyermeket megalázza, a' fejedelemnek erőt ad; mi a' herczegen árnyéknemű volt, eltűnik, ha keze a' királyi páleját azért veszi által, hogy a' népet igazság, jog és erény által igazgassa.

Fridrik a' halottas szobából mély fájdalma közt Charlottenburgha visszament. Az uralkodás' gyepelőjét — mond szerző a' 319. l. — erőteljes kézben tartja, és saját szemével lat be fáradatlanul az állomány' egész kerekművezetébe. Új házában mindenkit ismer, ismeri magát. Csak kevés meghittei és szellemrokonai biztak benne 's legfőbb bizodalombokat benne helyezék; a' többiek mind megcsalatkoztak benne. Így történt legelsőben is *Dessau* *Leopold* öreg herczeggel. *Pöhlnitz memoires*-jai szerint ezen herczeg, tüstént a' király' halála után, midőn *Fridrik* még Potsdamban igen mély fájdalomban szenvedett, magát nála bejelentette. Mint mondatik, gyermekként ordítva lépett be, beszédet tartott, 's könyörgött, miszerint *Fridrik* neki 's fainak eddigi tekinteteket 's befolyásukat hagyná meg. A' király azonnal magához téve így válaszolt: eddigi hivatalában igen is megtartja, sőt megis várja, hogy neki a' herczeg szintolly híven szolgáland, mint atyjának. De a' mi a' tekintetet 's befolyást illeti, az ő uralkodása alatt tekintettel és befolyással, ő kivülte senki nem bírand. A' király még tovább ment. Nem sokára a' herczegtől új hivatalesküt vett, mintha nem hinne neki teljességgel, mivel egyszersmind országos tábor-nagy volt.

Szintűgy csalatkoztak benne az enyelgő pajtások. Midőn *Henrik* markgróf a' monarchával korábbi modora szerint társalkodni akart, ez az első beszélgetéskor visszalépve komoly hangon így szóla hozzá: uram, most király vagyok.

Bíráló, hogy e' jelentésben terjedelmes ne legyen, elmellőzi azon változtatásokat, mikhez a' király a' hadi és polgári ügyekben kezdett. De azt nem hagyhatja érintetlen, miképen mindjárt thrónralépése utan tudós és híres férfiakat édesgetett az országba, 's a' tudományoknak most még nagyobb mértékben hódolt, mint valaha: mi leginkább a' híres *Wolff* philosoph' meghívatasánál bizonyodott be. Ez

1723-ban tanítói hivatalából Halleban letéteztetett, 's udvari rendelet által oda utasítatott, miszerint akasztófa büntetése alatt a' várost 24, 's a' porosz tartományt kétszer 24 óra alatt hagyja el. E' kemény parancsnak leginkább *Lange*, a' theologia' professora volt oka, ki a' királyt azzal bitegette, miszerint *Wolff*' philosophiája ollyasmit foglal magában, hogy példái a' szokott katona azzal mentheti magát, miszerint tette az istennel van *elvégezve*. A' király későbbben saját hibáját átlátá ugyan, hanem *Wolff*-ot kecsgetető feltételek mellett sem bírhalá arra, hogy Halleba visszatérjen. Ez Nagy Fridriknek volt fenntartva, ki a' philosophot irataiból tanulta ismerni. Már június 6-kán kérte meg *Wolff* barátját, *Reinbeck* prépostot, hogy azt hívja meg olly formán, hogy nyereséges feltételek alatt porosz szolgálatba lépjen. Ez irathoz a' király a' bármely fejedelemhez olly igen méltó ezen szavakat írta sajátkezűleg: „*Kérem önt, Wolffot szerezz meg. Olly embernek, ki az igazságot keresi és szereti, minden emberi társaságban becsben kell tartatni, 's úgy hiszi, miszerint az igazság' honában nagy érdemet szerez magának, ha Wolffot az ideköltözésre reábirja*“. *Wolff* megérkezett, 's eleinte a' hallei egyetem' alkancellárjává 2000 rhtallér évi fizetéssel, 's Lajos' halála után 1745. kancellárjává neveztetett.

Mi a' vallásfelekezeteket illeti, a' király egészen azon elvek szerint járt el, miket irataiban nyilvánít, t. i. hogy a' hamis hitágazat olly zsarnok, ki az országokat elnépteleníti, a' türelem olly gyengéd anya, ki azokat ápolja és virágoztatja. (Ouvres publiées 1. k. 378 l.). E' szerint ítélte is, ha a' collegiumoktól e' tekintetben hozzá kérdések érkeztek. Midőn *Brand* statusminister és *Reichenbach* szentszéki elnök június 22-kén 1740. őt az iránt tudósították, hogy kivált Berlinben, *katholica* iskolák volnának alapítva, a' mi az elhunyt királynak 1732-ki nov. 16-kán kiadott parancsával merőben ellenkezik, a' jelentés' szélére imezt írta: „Minden vallást tűrni kell, 's a' királyi ügyviselőnek csak arra kell figyelmeznie, hogy egyik a' másiknak sérelmet ne okozzon; mert itt mindegyiknek boldogulnia kell a' maga hite szerint“.

*) (l. *Büsching* Character Friedrichs d. Zw. Halle. 1788. 1188 l.).

*) „Die Religionen Müsen alle Tolleriret werden, und Mus der Fiscal nuhr das Ange darauf haben, das keine der andern abrug Tuhe; denn hier mus ein jeder nach seiner Fasson Se-lich werden“.

Allg. Lit. Zeit. (No. 146. Aug. 1840.) után.

Perföldy.

Fridrich der grosse mit seinen Verwandten und Freunden.
Eine historische Skizze, von Dr. J. E. D. PREUSS. königl. Professor der Geschichte. Berlin, bei *Duncker u. Humblot.*
[1838. 407. l. Ára 3 fr. 24 kr. e. p.

Ha valami, bizonyára jelen könyv nagyon alkalmas a' nagy király' kedélyével 's barátság iránt fogékony gyöngéd szívvel az olvasót megismertetni. Munkáját következő 7 szakaszokra osztotta fel: 1. Ifjúkori barátság. 2. Plató' köztársasága Rheinsbergben. 3. Charlottenburgi új Lycaeum. 4. Sanssouci philosoph. 5. Szükségben segítő barátok, 's családi balesetek. 6. Régi idő' visszatükrözése. 7. Öreg kor nélkülöz. E' szakaszokba nyomos lélektani, erkölcsi 's történetirati észrevételeket sző a' Szerző. — Kísérjük felosztását.

A' király' ifjúkori történeteiből kiemeli testvére Wilhelmina később Beyreuthi Markgrófnő iránti gyöngéd ragaszkodását, mi mind kettőjök' részéről holtokiglan fenn is tartott.

Tanújelét adá ennek a' király' utolsó betegségében hozzá írott levelében, midőn udvari orvosát Cotheniust küldi hozzá: „Cothenius est en chemin, je le diviniserai, s'il sauve la personne du monde, qui me tient le plus a coeur“.

Fridrik kedvelt ifjúkori barátai közül úgy látszik legbecsesb volt előtte Keyserling. Róla imígy emlékezik a' Sz. Hiresebb 's kitünőbb barátokat szerezhett később 's megis érdemelhetett Fridrik, de kit olly benső ragaszkodással, olly gyöngéden szeretett volna, alkalmasint egyet sem.

Ifjúi tévedéseit, jelesül ismeretes nem sikerült futását sem hallgatja el, nem mentegeti, azonban körülményesen le nem írja.

Rheinsbergen mellyet Fridrik Wilhelm király, az egyébként elég fősvény, csak fia' kedvéért vásárolt meg legszebb idejét töltötte Fridrikünk, 's ez időszak volt legnagyobb hatással későbbi életére. Zsenge korának teljes erejében, nem zavarva még az uralkodás' gondjaitól, egészen tudományoknak, művészetnek 's barátnak élt. Ez időbeli legszeretettebb baráti voltak Knobelsdorf, Keyserling és Jordan. A' tudományok között különösebben philosophiával foglalkodott Wolff' rendszere szerint. Mivel Wolff' írásait németben nem akarta olvasni, Suhm titkos tanácsos többeket fordított részére frantz nyelvre. E' férfi 1720-tól óta száz követ volt Berlinben, 's még 1730-on túl hat évet töltött ott mint magános ember. Ekkor nyerte meg a' koronaörökös barátság-

gát is, és benső viszonyokba lépett vele: Ő hozzá írja 1736ki 27-ik aprilben többek között: Wolfot tanulom megfeszített szorgalommal, 's jobban jobban képesitem magamat az ő modora szerint mely nagyon alapos 's helyes philosophálni. Szép művészetek közül leginkább foglalkodott hangászáttal, jelesül fuvolyával, minek játszásában szép készséget is szerzett. De leginkább költészetre szentelte idejét, mint korábbi költeményeiből megtetszik. Katona barátai a' hadi tudományok iránt is érdeket tudtak benne gerjeszteni. Állítottak egy katonai rendet is „Bayardorden“ czim alatt, nagymestere Fouquet kapitány volt. A' tagok kötelezték magokat minden nemes tetre, főleg pedig a' hadi tudományok' tökéletesítésére. Jelkép volt egy borostyán koszorún fekvő kard e' felírással „ohne Furcht und Tadel“.

Ez időtájban lépett Fridrik a' szabad kőműves rendbe, nevezetesen 1738-han 14-ik augustusban 's halálaiglan kegyes hajlandósággal viseltetett a' rendhez, mint ez több szabad kőműves páholyokban megőrzött irataiból, melyek 1785ig terjednek, kitetszik. Miért is a' magas kegyúrnak belépti százados ünnepét 1838-ik évi 14-ik augustusban a' porosz birodalom' minden páholyai tisztelettel megülték. Fridriknek a' rendből kilépése mi Valrave generális' hűségtelensége által okozottnak állítatik, mérő költemény.

A' 3 dik szakasz' czimje „charlottenburgi új Lycaem“ 1740—1744-ig. Ide vonta magát el Fridrik attyának halotti szobájából, 's az itteni kastélyt, melyet előbb csak felderülése helyéül szánt, mesteri műdarabokkal, különösen a' híres Pesne' festményeivel felékesítette. A' Polignacféle régiség gyűjtemény is, melyben a' régiség' legszebb emlékei találhattak, ide tétetett át. Itt gyűjtötte egybe Fridrik régi 's újabb barátait, hogy körükben tudománynak, művészetnek, 's társas örömeknek éljen. Külföldi híres tudósokat is igyekezett országába édesgetni.

Ez időszakban Voltaire iránt viseltetett legnagyobb tisztelettel. Ő hozzá írta 1740-ik évben juniushan többek között: „August' végén Weselbe megyek, ígérje meg ön, hogy meg látogat, mert sem boldogul nem élhetnék, sem nyugodtan meg nem halhatnék, ha önt meg nem ölelhetném. „Charlottenburgi mulatását félbe szakította a' két siléziai háború.

E' háborúk alatti táborozásokból számtalan levelet írt a' király' barátaihoz. Betegeskedése miatt otthol maradt kamarásához Fredersdorffhoz is írt többeket, melyek most is meg vannak, 's Lipsében 1834-ben jöttek ki. Belőlök 166ik lapon több idézeteket felhoz a' Sz. melyek mind megannyi bizonyosságok, miképen Fridrik alacsonyabb rendü embereikhez is, kiket hiveinek tapasztalt bizodalmas nyájasságot mutatott.

Eleintén szándéka volt a' királynak Charlottenburgban lakni mind végig, de csak hamar még a' 2-dik siléziai háborúba indulás előtt rendelést adott ki a' sans-souci-i hat terrasznak készítésére, mint azok ma is még fennállanak. Sans-Soucinak 's a' 6 terrasznak, a' király által sajátkezűleg rajzolt terve a' rajzhoz ragasztott részletes jegyzetekkel még most is ereklye gyanánt őriztetik.

E' híres kastélynak Fridrik adta a' Sans-Souci nevet, melly az épület' közepébe a' kerti oldalról vésetett. Alapköve 1745-ki 14-ik aprílben tétellett le, 1747-ki 1-ső májushan kezdtek benne először lakni. A' szerepről, mellyet Sans-Souci Fridrik' életében játszott, 's mi a' 4-dik szakasz nevének „a' Sans-Souci philosoph” okul szolgált, következők pszichologiai jegyzést teszi a' Sz. A' Sans-Souci név Fridrik' életében magában foglalja mind azt, mi benne az emberre vonatkozik. 1750-ben kijött munkáját ő maga a' Sans-Souci philosoph' munkájának nevezi, — barátságos levelezéseiben Sans-Souci a' kelet, holott minden kabinet-i parancsai 's hivatalos dolgai Potsdamban keltek. Szolgálatot tárgyazó dolgokban barátaihoz is német, ellenben tudományos, barátságos bizodalmas levelezésekben francz nyelvet használt rendszeren „Azonban ez nem általánosán áll, magának a' szerzőnek toldalekjában is fordúlnak elő ellenkező példák.

Voltaire még mindég mint szellemdús ironagy tisztelben tartatik a' királytól, hanem mi erkölcsi oldalát illeti e' részben az 1740-ki látogatásakor nem kedvező benyomást hagyott a' királynál. Nevezetesen fősვნისეაგე túnt fel előtte. Azért irt gunyolólag Jordanhoz e'képen: „Ton avare boira la lie de son insatiable désir de s' enrichir. Son apparition de six jours me coutera par journée 500 écus. C' est bien payer un fou; jamais bouffon de grand seigneur n'eût de pareils gages”. Midőn Voltaire 1750-ben Potsdamba jött a' királynál mint házi barát maradandó, kamarássá neveztetett, 's 3000 frt évi fizetést kapott, mi lassanként 5000 frtra emeltetett. De midőn a' híres Maupertuis-ktit a' király a' tudós társaság elnökévé nevezett, nyilvános iratokban neveltség' tárgyává tenni igyekezett, különösen a' „Histoire du Docteur Akakia”, röpiratban, mellyet kéziratban közlött a' királlyal, de kérésére ki nem nyomatni megígérte, mind a' mellett is kinyomatta, nagyon megnehezelt reá Fridrik, 's az utóbbi munkát 1752-ben december 24-én hóhér' keze által égettette meg. E' keménység miatt, — mellyre nem kevés okul szolgált az is, hogy a' királynak fülébe ment, miképen Voltaire a' király által átnézés véget neki átadott költeményt szürke vászonnak nevezte, melly hozzá fehérítöbe adatott — felindulva, Voltaire is vissza küldötte pensio-

levelét, rendjét, 's kamarás-kulcsát a' királynak. Mindazáltal egy alázatos levelet írván a' királyhoz még azon napon Frederdsdorf kamarás által mindent visszakapott. Azonban a' kibékülés nem tartott sokáig. Plombièresi fődöbe utazásra engedelmet nyervén Voltaire, 1753-ban martius 26-án Potsdamból elútazott, 's alig érkezett Lipscebe, már gúnyiratokat nyomatott Maupertuis ellen, néhány sértő czikkeket a' király ellen is. Ezért érzékenyen megis lakolt, mert mihelyt majnai Frankfurtba érkezett, azonnal a' porosz követ' kérésére 1-ső juniusban a' Ró'sa fogadóban elfogatott, 's mind addig letartóztatott, míg úti ládája, melyben a' Sans-Souci philosoph' munkái, rendje 's kamarás-kulcsa voltak, 17-dik juniusban meg nem érkezett, 's tőle el nem vétetett. Ezeket nem is kapta meg többé Voltaire, bár milly hízlegésekkel kérte is a' királytól. Sértéseit mindazáltal megbocsátotta a' király, mint 1759-ki 18-ik aprilben írott leveléből meg-tetszik.

Pour moi je pardonne en faveur de votre génie toutes les tracasseries, que vous m'avez faites a Berlin, tous les libelles de Leipsick, et toutes les choses, que vous avez dites ou fait imprimer contre moi, qui sont fortes, dures et en grand nombre“.

Anyja 's testvérei iránt nagyon megelőző 's szíves volt a' király, mint azt több ezen időszakból felmaradt hozzájuk intézett levelei 's költeményi mutatják,

Egyébiránt Fridrik Sans-Souciban bölcsen osztotta meg idejét uralkodói gondok 's kötelességek'-barátai?-tudományok'-művészet'- 's társas élet' örömei között. Különösen kedvelte a' hangászatot.

A' 7 éves háborúval kezdődött egy időszak, melly Fridriknek eddigelé kellemes életébe gondokat 's szenvedéseket is vegyített. De épen ekkor mutatta meg, hogy ő nem csak szóval philosoph, hanem valósággal 's tetteleg is az. Soha nem tűnik fel Fr. nagyobbnak, mint most. E' szakasz' czimje a' szerzőnél „Barátok a' szükségben, 's a' 7 éves háború alatti családi szenvedések“. E' háború mellyet a' királyi ház' tagjai sem helyeslének mind, különösen legidősb testvérje kárhoztatott, eleintén reá nézve szerencsésen folyt, de a' kollini vesztett csata után 1757. junius 28. mint tudjuk, sok balesetek következtek. Ezekhez járultak a' királyi házat ez időben ért csapások. 1757-dik évi 28-dik juniusban halt meg anyja. E' hír igen kedvetlen batással volt a' királyra, miről az angol követ Mitchel következőleg írt udvarához: „a' király senkit nem bocsájtott a' szomorú hír' hallása óta maga elébe, 's azt hallom, hogy nagyon meg van szomorodva. Fájdalma bizonyosan őszinte, mert soha egy ember

több példáját nem adta anyja iránti hűségének 's szeretetének, mint Fridrik anyja iránt". August Wilhelmmek testvéreinek halála is, mi 1758-ki július 12-én történt, hasonlóan nagyon megszorította. Kalkreuthhoz így ír ez idő tájon: Une suite de fatalités, qui me poursuit depuis quelques années, vient de m' enlever un frère que j' ai tendrement aimé malgré les chagrins qu' il m' a causés". Ezen jegyzés czéloz a' szerencsétlen táborozásra, mellyet a' herczeg egy hadi testtel a' szerencsétlen kollini ütközet után Lusatiába tett. E' háború alatt vesztette még el kedves kamarássát Fredersdorfot, ki minden ügyeit 's dolgait legnagyobb hűséggel 's pontossággal végezte.

E' veszteségeit némileg pótolta azon való öröme, hogy barátai közül legtöbbek a' szerencsétlenségben is hívei maradtak. Ezek' sorába számlálандók különösen Marquis d' Argens, kihez írott levelei a' legszívrehatóbbak, 's legbizodalmasabbak — máig is megvannak; az angol követ Mitchell, ki az egész háború alatt mindenhol kísérte, Gróf Finkenstein kabinétminister, Fouqué generális, Eichel belső titkos tanácsos 's némelly mások.

1763-ban február 15-én megkötöttvén a' hubertsburgi béke, visszatért a' király még azon évben Berlinbe, 's nem sokára azután Sans-Souciba is.

Ettől a' bajor örökségi háborúig lefolyt időt, „a' régi idő' visszatükrözése" névvel cizimezi a' Sz. E' szavak' értelmét mindjárt az első sorok megfejtik. „Fridrik visszatért Sans-Souciba, de a' régi idő nem jött vissza. Baráti', atyafiai' köre nagyon meg ritkult, azok' hiányát ki pótolni nem olly könnyű többé, mint előbb volt. Azért kevés új ismeretségeket hozhatunk fel beszélgetésünk' folyamában. E' tekintetben is nélkülözéshez kell szokni. Mindazáltal a' sors e' csapásával is férfiasan megví a' király, 's embereket keres minden igyekezettel".

Fridrikre kellemesen hatott d' Alembert' megjelenése Sans-Souciban 1763-ban, de június 21-től csak 15-ik augusztusig mulatott ott. Az Academia' elnöki hivatalával 's 6000 tallér évi jövedelemmel megkináltatván sem változtatta elhatározását, Franzhonba visszatérni. De mindég szerény, hív 's hálás tisztelője maradt a' királynak, 's midőn a' király emlékemelésről számára tett szót, azt válaszolta: Én egy követ óhajtok csak síromra, reá e' szavakat: „a' nagy király' jószágával 's kegyével tisztelte meg ötet".

Még fájdalomtabban vette Marquis' d' Argens' visszatérését hazájába, minek oka betegeskedése volt, 's mind inkább növekedő vágya' vég napjait Provenceban tölteni el, Anynyival hívebb 's tántoríthatlanabb élettársa maradt Lord Ma-

réchal, kinek számára Sans-Souciban építtetett a' király a' palota' szomszédságában egy házat, 's a' lordtól magától függött vagy otthol, vagy a' királynál tölteni idejét. Itt is halt el 87-ik éves korában.

Hív baráti közül kikre nagy figyelmet fordított, 's különösen szeretett, megemlítendő még Fouqué generális, ki miután a' landshuti öldöklő csatában sebekkel megrakva fogságba került, majd a' béke megkötöttvén szabadon bocsáttatott, visszatért a' királyhoz, tőle a' brandenburgi kathedrál templomnál jövedelmes hivatalba tétetett, 's ott kedvet kapván lakni, a' király vett számára egy házat, azt maga kibútoroztatta, 's vagy ő látogatta meg a' betegeskedő öreget, vagy ha egészségi állapota engedte magánál fogadta el. Szívrehatók voltak illy jelek, mint fiú atyjával úgy bánt a' király az öreg Fouquéval, számára minthogy lábai nehezek voltak — kis kotsi volt Sans-Souciban, mellyen vonatott végig a' terrasszokon, 's a' király gyalog sétált mellette.

Az utolsó szakasz' címje: „Az aggkor nélküloz“. Ennek kivonatát adni nem lehetvén, csak kezdő szavait írjuk ide: „Ez utolsó lapok is jellemnagyságának nagyszerűségében mutatják nekünk a' királyt. Örömkre a' késő korban nem igen számolhatni. Családja távol van, baráti vagy elhaltak, vagy elszéledtek; sok lelki élvezet is megszűnik, 's a' test' gyengeségének érzése még szomorúbbá teszi az öregség' arczat. Csak egy vígasztal, 's táplál: a' lélekerő, mellyel Fridrik' kötelességeit teljesíti, nagy gonddal keresgéli fel barátság 's szeretet után sovárgó lelke a' gyéren kínálkozó örömeket, szomja az örök igazság 's szépség után elolthatatlan, 's vég lehelletéig éber figyelemmel kíséri a' világ' történeteit. E' magasabb valami, ez isteni tartá fel eddig is erejét, ez őrzötte meg önzéstől, ez a' megdicsőülés' pillanatában is erősnek, 's halhatatlanságra méltónak találandja.

(Allg. Literatur-Zeit. Nov. 1838.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

---

43. *BERICHT an Sr. Majestät den Kaiser von Russland über das Ministerium des öffentlichen Unterrichts*, für das J. 1838. Hamburg, *Nestler und Melle*, 1840 101 l. 8-adr. Ára 34 kr. e. p. — Az 1837-ről szóló tudósítás a' ttár' literaturai részének mult évi kötetében közölve volt. Jelen tudósításban azon változások vagy inkább nagyrészt bővítések és szaporítások vannak előadva, mellyek az oktatás' csaknem mindenik ágában, különösen pedig az alsóban történtek. Igy az első petersburgi tanító kerületben, a' plebaniai és kerületi iskolák' száma 99, a' tanítók' és hivatalbeliek' öszves száma 913, a' privátpensiók' száma 92, a' tanulók' száma 12865 volt 1837-ben, 1838-ban a' plebánia iskolák' száma 104, a' hivatalbelieké 963, idegen felekezetűek' iskoláji 6, privátpensiók' száma 100 's a' tanulóké 12987 volt. Az egyetem' könyvtárában eddig 24145 darab mondatott lenni, most 27454 van, 's megjegyzetik, hogy számára azon munkák 3262 rubelért, 's lipcsei professor Schafer' 2411 számból álló könyvtára 3000 talléron vásároltatott meg. Hasonló arány mutatkozik a' második moskai tanító kerületnél, hol a' tanítók' 's tisztviselők' száma 1009-ről 1034-re, a' tanulóké 16309-ről 16925-re emelkedett; az egyetem' könyvtára Moskauban 62652-ről 64669-re emelkedett, a' tanulók' száma 64-ről 677-re emelkedett; a' charkowi egyetemnél 315-ről 383-ra; a' könyvtár 33186-ről 35105 darabra szaporodott. Kasanban az egyetemi tanulók' száma 107-ről 208-ra szaporodott; a' tanulók' öszves száma az egész tanító kerületben 9257-ről 11530-ra. Dorpatban az egyetemi könyvtár' száma 1837-ben 62043 darab volt, most 73614. Hasonló példákat lehet felhozni a' többi tanító kerületből is. — Az egyetemek 's iskolák után következnek, a'

többi tudományos intézetek, melyek közt a' petersburgi fő-nevelő intézet, nevezetes bővítéseket nyert; a' császári és az orosz academia' munkálatai is említetnek, valamint a' különbözőféle cabinetek, művészgyűjtemények és könyvtárak, melyek közt a' császári nyilvános könyvtár 425621 darabbal, 's 17236 kézirrattal (1837-be 424356 darab és 17235 kézirat) legfelül áll. 820 bilét adatott ki látogatók' számára, 's 7531 könyv kivántatott olvasásra. A' minister' tudósítása szerint, minden könyvtároknál lényeges szaporítások mutatkoznak, részint önkéntes ajándékok által. A' Muszkaországba behozott külföldi munkák' özsves száma 495052 darabra ment, az alatt míg 1834, 1835-ben - valami 300,000-re ment, mi mind szembezőkö bizonyossága az iskolák' szaporítása által mindég inkább terjedő tudomány 's magasb szellemi műveltség' szeretetének, minek jelen tudósítás is sok más érdekes bizonyosságait hozza fel.

44. *GESCHICHTE Polens*, von Dr. Richard ROEPPELL. Erster Theil. Hamburg, 1840. *Perthes*, Text S. 1—595, Beilagen S. 598—700. Ára 5 fr. e. p. Ezen tudós munka' írója azon tételtől indul ki, hogy mind a' mellett is mit Lengnich és Narusewicz, Dlugoscz-ról criticalai tekintetben megjegyzettek, 's mit Band'tke és Lelewel irtak, Lengyelország' öttörténetire nézve mindég Dlugoscz marad a' főforrás. Lengyelország' minden új történetirójának feladata tehát Dlugoscz' criticája legyen, 's azon források' vizsgálata, melyeket ő használt. Roepell is azon kezdé, hogy a' lengyel történetirás' atyját gondos critica alá vetette, de használt a' mellett több gazdag levéltárakat is, 's így munkája, Lengyelország' történetire nézve egy lessz a' legjelesebbek közül.

45. *DE LA PUISSANCE américaine*. Origine, institution, esprit politique, ressources militaires, agricoles, commerciales et industrielles des Etats-Unis; par le major GUILLAUME TELL POUSSIN. 2 darab 52 ¼ év 8-adr. egy abrosszal. Paris, *Coquebert*, 1843. Ára 10 fr. — Már maga a' címje ezen munkának mutatja, hogy semmiben sem hasonlít mind azokhoz, melyek az utóbbi évek alatt kiadattak az egyesült státusokról. Nem írt szerző hosszú értekezést a' democratia' hasznairól vagy káirairól. Nem igényli ő, hogy az erkölcsök' vázlatát nyújtsa vagy az út általi benyomásokát beszélje el. Ő sem nem ideolog sem nem literator; ő épen oly kevesé szereti a' phrasisokat mint a' theoriákat; az ő uralkodó szenvedelme, a' tények' szenvedelme; mit ő tanul, 's mit mindenek előtt tudatni akar olvasóival, az America' statisticája és hatalma, azon különmemü népek' esmerete, melyekből állnak az egyesült státusok, ezek' kifejlésének története, azon viszontagságok melyeken gyermek korokban átmen-

tek, azon bihetetlen haladások, mellyek férfikorát megkülönböztetik; ezek az ő katonai, földmivelési, kereskedési és ipari segédforrásaik. Az első darabban az európaiak' (az új száraz föld' éjszaki részébei) első letelepedésének rövid története áll, a' francziáké a' Saint-Laurent és Missisippi' partjain, a' spanyoloké Floridában, az angoloké Uj-Angliában. Ezen históriai áttekintés' végén, melly egész a' jelenkorig megy, három fontos oklevelet közöl Poussin úr: az egyesült státusok' függetlensége' declaratióját, a' szövetségi, s a' jelen alkotmányi oklevelet. — A' második darab az elsőnél sokkal érdekesebb, az egyesült státusok' katonai segédforrásainak előadásával kezdődik. Az atlanticum' ezen oldaláról úgy szoktuk az amerikaiakat tekinteni mint tengerészeket, kereskedőket és sanczásokat, 's legkevésbé sem kételkedünk benne, hogy Amerika, az Európávali küzdés' előrelátásában, az ellenállásra el van készülve. Az 1787-diki állomány a' congressusnak hatalmat adott arra, hogy az országot óltalmi helyzetbe tegye. Ezen bölcs szabály több évekig elhalasztatott, 's határozatlan ideig még elhalasztatott volna az Angliávali háború nélkül 1812-ben. 1816-ban Madison' elnöksége alatt, a' congressus azt határozta, hogy az egyesült státusok oltalmi állapotba tétessenek állandó erősségek által mellyek' kivitele, Bernard őrnagyra bízott, ki Napoleon' adjutánsa, 's topographiai cabinetjének elnöke volt. Poussin úr együtt dolgozott Bernard őrnagy alatt ezen nagy rendszabály' kivételén, 's épen olly pontos mint érdekes képét adja a' congressus által elfogadott oltalmi rendszernek. Ezen rendszer' elve az, hogy a' nemzeti óltalomnak a' tengeri hadseregek', az erősségek', a' vízi és szárazföldi közlekedések', a' rendes hadsereg 's organisált polgári katonaság' kölcsönös segedelmén kell alapulni. Poussin úr ezen elemek' mindenikét megvizsgálja. A' tengeri hadseregről szólván, szemlét tart annak fokkonkiuti organisatióján, annak jelen állapotján, anyagzatán és személyzetén, a' hajóépítő és kijavító helyeken, menekvő kikötőhelyek 's találkozó révpartokon. Gondos részleteket nyújt aztán, az erősítési vonalról, a' szárazföldi 's tengeri határokról, a' fegyvertárakról, a' fegyvergyárok 's ágyúöntő helyekről, a' gőzhajózásról, csatornákról, vasutakról, a' rendes hadseregről 's polgári katonaságról. Az egyesült státusok' népességéről Poussin úr számos datumokat gyűjtött. A' vallási szellemről, nyilvános oktatás' állapotjáról, a' földmivelési iparról, kereskedeésről, kézműgyárakról, dolgozó osztályakról szóló fejezetek teljeseek új lettdolgokkal, mellyek tökéletesen megismertetik az unio' társasági 's ipari állapotját. Különös figyelmet érdemel, a' kézműves ipar' állapotja, mert ez kivíja, hogy kevés idő alatt, nem csak hogy nél-

külözhetik az egyesült státusok az európai nemzetek' kézművi termékeiket, hanem hogy helyt foglalandnak a' természetű népek' sorában, mi kényszerítőleg nagy rendtelenséget hozand be Franciaország' 's Anglia' ipari és kereskedési gazdaságába.

46. VOYAGE d' *Horace Vernet en Orient*. Dessin et textes, par M. GOUPIL FESQUET. Paris, *Challamel*, 1843. Vernet Horác' keleti utazását, mellyet *Challamel* úr ad ki, válogatott öltözetek', szokások', tájképek', scénák' szép gyűjteménye gazdagítja, mellyek természet után vannak a' legnagyobb gond-
dal rajzolva, kis Ázsiában, Maltában, az Archipaelagusban, Egyiptomban, Syriában, Törökországban, Olaszországban 's megmagyarázva a' textusban. Van benne néhány nemzeti dal is. — *Challamel* úr adja ki az *Album sur les expositions de peinture*-t is, melly ez évben is megjelenendik. A' szerző mulhatlan pótolékul adandja abban az idén, *Terburg*, *Teniers*, *Metzu* 's mások' legszebb festéseit, 's *Artaud de Montor*' eredeti képiroinak (peintres primitifs) szép gyűjteményét. Az illusztrált könyvek' kedvelőinek *Challamel* úr' még két más munkáját is lehet ajánlani 's ezek: *L' Histoire-Musée de la Republique française* és a' szép *Album de l' opéra*.

A. B. P.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
IX. Népinevelés. II. Korunk' miveltsegi állapotja. GyóRY SÁNDOR	131
X. Az észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapotja. (Folytatás) PAULER TIVADAR	147
XI. Csepel. (Folytatás) BOGNÁR JÓZSEF	164
XII. Okleveles todalék. BRIEDL FIDÉL	190

Értkezesek' tartalma 's mutatója.

L I T E R A T Ú R A.

Grandville' rajzai	321
------------------------------	-----

LITERATÓRAI SZEMLE.

Történetírás.

GUSTAVE d' EICHTAL, Les Deux Mondes	331
Denkwürdigkeiten Lucian Bonaparte's	335
Memoiren der Herzogin von Nevers	340
D. F. PREUSS, Friedrichs des Grossen Jugend und Thronbesteigung	344
J. E. D. PREUSS, Fridrich der grosse mit seinen Verwandten und Freunden	351
BIBLIOGRAPHIA	357

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK.

XVII.

Sismondi

's az

École gènevoise.

Ismeretes eléggé, 's a' francia legitimista — 's radical-színezetű journalok nem hagyják feledésbe menni, hogy azon szellemi irány, melly a' restauratio óta mint political 's történeti doctrinarismus 's mint philosophi eclecticismus tekintélyt szerzett magának Franciaországban, legalább részenként genfi befolyások által vitetett be. Guizot Genfben tanult, Staelné, herczeg Broglie veje, Neckerné, Saussure tudós leánya, Constant Bénéjám, és Sismondi is e' körbe tartoznak.

Ha Genfről szól az ember, két különszerű elemet kell megkülönböztetnie: a' népség' előkelő részét, melly csaknem kivétel nélkül gazdag, bár nem minden gazdag tartozik hozzá, a' gens du haut-, aztán a' gens du bas osztályt, tudniillik az egész iparúzó polgárságot, 's a' tulajdonképi népet. A' tulajdonképi nép, kézművesek, dolgozók sat. felében jövevényekből, többnyire déli németekből 's helvetákból állanak; de ezeknek fiaik nem különböznek többé az eredeti genfiektől. Csudálatos áthasonlitási képesség létezik e' Genfben; magába veszi a' legösszeférhetlenebb anyagi és szellemi elemeket, 's rövid idő alatt annyira elváltoztatja azokat, hogy heillenek a' genfi létegetbe. E' genfi jel-

1843. X. 28

jellemről megkell jegyezni azonban, hogy, minden gondolkozás- 's érzék- mód mellett, 's bár mennyire egy legyen. e' jellem, mégis a' tudományosan 's irodalmilag művelt előkelő családok 's a' gens du bas között feltűnő különbségnek kell uralkodnia, bár ez utóbbiak között is sok műveltség van elterjesztve. Mig a' tanulatlan polgárság a' tiszta genfit képezi, t. i. a' nemzeti jellemet, mely ön tudtán kívül, olasz, francia, német 's angol jellemnek vegyülete, mihez még más elem is járul, mely a' többet mind felveszi 's magába közönösíti: a' gout de terroir-t (hazaföldi íz) adván az egésznek; a' gens du haut' szellemdúsabb 's tanultabb tagjai, kikhez természetileg a' polgárságból keletkező tudósok csatlakoznak, öntudattal a' megtestesült ecclereticismust, mint hiszik, a' valódi számtani középet, (aristotelesi középet nem mondhatok) teszik a' vallási, philosophi, politicalai és szomszédjaiknak, mint a' francziák', olaszok', németek' és angoloknak minden más egy oldalúságaik között, de leginkább a' francziák és angolok között.

Ha a' genfi életnek elemeit, legtöbb családnak olasz, francia, német, angol eredetét, a' feltűnő protestantismust, mely egész láthatlanságig vékony szálon lebeg az isteni nyilatkozatú vallás és deismus között, igen nagy számú, többnyire külföldiek' tartózkodását, a' kormánynak és alkotmányának határozatlan természetét, mely democratai és oligarchiai egyszersmind, végre azon körülményt fontolgatja az ember, miszerint a' hazai nyelv szellemi tapadást tanúsít Franciaországhoz, nemzeti büszkeség azonban annál hevesebben kitör a' francia könyvekben létező tulajdonképi szellem ellen, minél nagyobb az otthonosan érzett rokonság: ha mind ez számba vétetik, azonnal átlátja, milly egyetlen pont Genf egész Európában, 's lételének minden feltétele által mikép van elrendelve előre folytonos ecclereticismusra.

Mint hogy pedig Genf angol, német 's olasz műveltségi elemeket kebelébe fogad, lehetlen eredeti lényökben hagyania azokat, azért átalakítja némileg, habár inkább erőművileg bánik azokkal, 's mivel a' francia szellem Genfben némi túlnyomósággal bír, szinte a' dolgok' természetében fekszik, hogy a' francziák könnyebben fogadják el 's értik a' németet és angolt genfi öltözetben mint eredeti alakjában 's ruházatában. Német vagy angol nézetnek, mely német vagy angol által nyersen mondatott ki, bár maga az igazság legyen az, Franciaországban ostoha és felületes közönyösségből, gúnyból 's nemzeti előítéletből összesített ellenszegülésre kell számolnia, mely chinai fal gyanánt emelkedik fel, melylyen csak erős szellemek törhetnek keresztül; hallja csak az ember például a' legitimistákat 's republicanusokat okoskod-

ni az alkotmányos rendszerről; fő megtámadásuk, mely egészen a népre van számítva, mindég abban áll, hogy e' rendszer angol behozatal. Nem hiányzanak ugyan Németországban sem hasonló emberek, kik az eskütszékét azért kárhoztatják, mivel külföldi találmány. Ha azonban az idegenszerű, feltevén hogy eszesség által ajánlatos, mely mégis mindég győz végre, genfi író által prédikáltatik (kivált ha valamely benszülött tesz magáéva külföldi eszméket, még könnyebben megy), a' francia nemzeti büszkeségnek ez által mód adatik hazafinak tartani oly író, ki aztán szegyen nélkül meghallgattathatik. Így Staëlné, és Constant Bénéjámín sikerrel terjesztheték Schlegelnek aestheticai, Kantnak erkölcsi és vallási eszméit, mert azok, kik Németországban egerek voltak, Franciaországban mint madarak mutatkoznak.

Sismondi tehát sajátképi értelemben tartozik az École génévoise-hoz, t. i. napjainkban (mert század múlva mi lesz az eclecticismusból, nem tudhatni) azon politicalai, vallási 's philosophi nézethez, mely Staëlnében, Guizot-, Broglie-'s barátaikban főgyámokkal bír. Vallási: párolt nemzetiség, mely nem örömet értelmezi magát 's a' főhangsúlyt az erkölcsi felébe teszi; politicalai: nem rossz egyezkedés a' monarchia, aristocratia és democratia közt, oly státustan, mely hajlékonyan simul a' körülményekhez, Párisban nagyon okosan monarchiát óhajt, Genfben és Helvéciában éppen oly okosan semmi monarchára nem gondol; e' mellett azonban látható előszeretetet mutat oly alkotmányhoz, melyben az előkelőbb polgárság, a' bank, az ügyvédi kar, a' tudományosság az aristocratia' szerepét játsza; — philosophilag: az ön tudatnak egy kevésse skót lett dolgai 's angol francia érzéki bizonyosság; erről keveset mondhatni. mint szinte e' gondolkozásmód' aestheticai elemezését is méltán mellőzhetni. Ehhez még némi nemzeti gazdaság járul, nem feledve a' magány gazdaságot, és készen van a' zagyvalék. Jeles gyakorlati értelem, jeles erkölcsi gondolkozás mód, tartják össze az egészet 's oly valamit képeznek, mi éppen semmi bámulatos csudálkozást, de bizonyos tiszteletet gerjeszt az emberben 's a' műveltségnek bizonyos közép körében jó alakban mutatkozik. E' műveltségnek leggyöngébb és mi a' viszonyok' természete által feltételeztetik javíthatlan oldala abban áll, hogy az nem fejlődés, művelődés belőlről ki, hanem compositum, nagyon czélirányos összetétel. Azért hiányzanak először sajátképi lángelmék a' genfi tanodában 's főleg a' doctrinarismus- és eclecticismushan; innen származik másodsor bizonyos tehetetlenség felfogni léteges állapotokat a' természetben, történetben 's emberi szellemen; a' költé-

szet' hiánya, iszony a' szemlélet előtt, mely szemlélődő eszmélet előtt kábulatképen jelenik meg, az atomistikai természetnek és vegytannak kizáró uralkodása, innen ered harmadszor azon positivizmus, mely a' vallástól fogva egész a' kisgyermek tanodáig, az életnek 's gondolkodásnak minden körén át feltűnővé teszi magát. E' kizáró bizodalom a' kizárólag positivumban, annyira megy hogy a' genfi nemzetiség, bár mi hiányos annak neki maradt dogmái tartalma, formailag közelebb áll a' katholicismushoz, mint a' német természetfelettség (Supranaturalismus); 's *Tholuck* alig tartatik keresztyénnek a' genfi rationalisták által, mivel az igazságra és vallásra más bizonyításokat is tud a' szentírás' betűin kívül, A' nevelés' és oktatás' körében épen olly nyersen mutatkozik a' positivus szellem; annyira eltávoznak a' sejtelemtől, mikép' az értelmességnek fejlesztő módszerek' alkalmazása által magából kell műveltetnie, hogy a' szellemet inkább üres, rugonyos mézganemű boritéknak nézik, melybe férhetőségig eleget igyekeznek csomoszolni. Azért a' lancasteri tanodák nagy tekintélyben is állnak 's úgy tűnnek fel, mint a' tanoda ügyre irányzott erőművi lüngelmének bámulatos találmánya, mint a' didacticali iparüzésnek lényeges javítása. Hiszen illy egyetlen tanító ezer nevendéket tanogathat.

Ha most már genfi történetiró hozatik említésbe, az ember biztan gyanítja, hogy az sem philosophi, sem leirói, hanem pragmaticus historicus lesz. Sismondin csak félig telik be e' sejtelem; igen is, ő pragmaticus, 's egyike azoknak, kik mindent jobban tudnak, 's fájdalom! a' világnak megteremtése óta minden nagyobb eseményeknél hibáztak, hogy az oktalan világot okosabban vezéreljék; — de Sismondinak költészi ere is van, ő olasz származatú, bizonyos érzellemmel bír a' költészi szépség iránt, 's így a' történetírásnak festési oldalát is művelte. Mi úgy tekintjük őt, mint Capefiguet, Thierst, Michaudot, Frantint, Salvandyt sat. az elvontan pragmaticai 's elvontan festési modor között bizonyos közép téren, melyet azonban nem kell felcserélni azon magasabb philosophi középpel, mely után Michelet törekszik.

Sismondin' első történeti munkája az olasz köztársaságoknak története volt a' középkorban, sajátkép' összes története Olaszországnak a' nyugat- római birodalom' enyészettétől fogva. Ha meggondolja az ember az olasz középkornak zűrzavarát 's a' nehézséget illy végtelen anyagnak úgy megszerzésében mint hozzáférhetésében, hogy abból egy épületet alkosson, nem lehet méltányosan hálás illy mű' szerzője iránt azon tanulásáért, melyben részeltet bennünket. Úgy látszik, a' francia critica is e' szempontot tartá szilárdul maga előtt, annak Sismondin' munkája classicus. Attól azonban nagyon távol van. Mert a' vizs-

gálat sem mélyen sem eléggé messze nem hatott, sok jeles, mi szolgálatjára állott, érintetlenül maradt, sok használható nem dolgoztatott fel, elhamarkodások sem hiányzanak, 's bár milly szeretettel festi a' kor' szerkezetét, szokásait 's egyéb sajátságait, Sismondinak még sem sikerül tiszta, hű képet adni a' középkorról; Leo és Kortüm nagyon felülmulják őt; benne szerfelett sok franczia, kevés német szellem van. Az ítélet mindennütt őszinte, tiszta keblű, az igazat 's helyest akarja ki mondani; de bizonyos republicanusi és erkölcsi puritanismus legkülönösebb ítéleteknek 's igényeknek kimondására bírja a' szerzőt számtalan esetekben. Ez alább példakkal fog bebizonyíttatni.

Voltaire javaslá egy fiatal költésznek, ne menne Németországba 's írná verseit Párisban. Egész Franciaország előtéttel viseltetik olly francziák' könyveinek stylje 's nyelve iránt kik külföldön éltek és írtak. Ha Staëlné olly súlyosnak találá számüzetését, többekközt ez onnan támadta, hogy styljének tisztaságán aggódott. Pedig így áll a' dolog, a' refugiék' irodalma félreismertetlen jellemet visel magán, és Sismondí is en génévois ír. Nem akarjuk vizsgálni, valjon lehetlen-e jól németül írni Párisban 's jól Francziául Berlinben 's állhat-e ez az eredeti és származatos nyelvekben: a' tény itt van: a' génfiék' styljokról (nem nyelvökről) ismerhetők. Ki gyönyörrel akarja olvasni Sismondít, javaslom, hogy maga a' szerzőtől használt angol fordításhoz nyúljon.

A' könyvnek a' roman népek' irodalmi feletti érdeme adatban fekszik előttünk. Olly időben jelent meg az, hol Laharpe még jókorán uralkodék, Sismondinak Staëlné' barátjával 's néhány angollal tartott társalkodása által szabadabb szemléletet kelle nyernie aesthetikai dolgokban; szép nyelv ismerete volt 's így képes lehetett előállani olly munkával, mellynek a' maga korában meg volt némi érdeme.

A' római birodalom' enyészete' történetének fő hibája már a' czimben van kimondva, melly nem a' *római polgárisodás' romlásáról*, hanem a' *polgárisodás' enyészteréről* szól általában. Sismondiban nagyon kevés német szellem van a' középkori műveltség' lényének felfogására; azon felül szemléletés' módja sokkal külsőlegesb, erőművielb 's kevésbé philosophi, hogy sem mostani műveltségünket az ujjászületéstől ne származtassa, melly igen is fontos pillanat a' mostani korszellem' származtatásában, de nem is több, és nem minden. A' műveltséget nem ölti fel az ember mint kabátot, 's a' genui szellem körülbelől így képzeli magának a' dolgot.

A' Francziák' története, eddigelé huszonnégy kötetig terjedő, nehezen fog bevégeztetni; e' történet, a' történeti szemléletést illetőleg, politico — philosophi szellemben kez-

detett, mely napról napra mind kevésbé tetszhetik, 's az új történetre alkalmaztatván, annak csak általában ferde nézetéről kezeskedhetik. Ha Sismondinak Franciaák' történetét olvassa az ember, borzasztó szorongást érez keblében; francia 's angol részre hajlás ugyan nem botránkoztat abban, de, mi ezerszerre szenvedhetlenebb, az a' pártatlanságnak egy neme, mely szanaszét kovályog 's minden történeti személynek leczkéket, sőt ütlegeket osztogat, mert sokszor nem csak a' morál ellen, hanem az észleges politicának, igazgatásnak és nemzeti gazdaságnak minden elve ellen is vétkeztek. A' múlt században több történetíró csalatkozik, midőn politicalai eszményeket (Ideal) már egy távoli múltban hitték valósultnak. Sismondi nem teszi ezt, a' tényeket nem forgatja ki alakjokból, a' múlt többnyire igazi alakjában jelenik meg előtte. De ő nem engedhet 's nem akar engedni elveiből; fájdalom, nagyon igaz, hogy a' világ mindeddig nem legjobb volt, de épen az a' szerencsétlenség, 's így, a' történetíró a' múlt ellen lobban haragra. Úgy látszik, mintha Sismondiban két ember rejlének. Míg történetet ad elő, mindég figyelemre méltó, gyakran kitűnő, sokat tanulhat tőle az ember. De mihelyt az előadotról ítéletbe ereszkedik, mihelyt szemléletbe bocsátkozik, akkor végtelenül szűk keblű; az első Merovingek közt finantz- és tengeri ministeriumnak, szabályozott kormányának, diplomatiának keresi nyomait, Nagy Károlyt már oskolába veszi, 's mikép' bírálja a' capitulariákat, *) hogy a' tizennegyedik század az alkotmányos státusjognak és nemzeti gazdaságnak elvei felett csak rosz vizsgálatot állhat ki, 's hogy a' tizenhatodik században olly keveset tudának a' vallási türelemről, a' légkitörőbb haragra ragadja őt, mit teljességgel meg nem foghat az ember, mert Sismondi nagyon jól ismeri azon időkuak öszves viszonyait, és mi sem volna könnyebb, mint azon következményt húzni: a' dolgok épen nem lehettek máskép. Szinte tréfás látni, mint tudja ugyanazon ember ugyanazon dolgot 's mint nem is tudja.

Ha Sismondi mint pragmaticus a' Franciaák' történetében épen úgy ki nem elégt, mint az Olaszok' történetében, mint vizsgáló tetemesen megjavítja magát. A' végtelen olvasottság, lelkiismeretesség, mellyel minden forrás fürkésztetik 's kirabolgatik, a' legnagyobb figyelmet érdemlik. Sismondi' könyve egyike azoknak, mellyeket olvasnia kell az embernek. Ha most már a' süker még sem áll öszhangzásban a' rá for-

---

*) A' régi francia királyoknak rendeleteit magában foglaló gyűjtemény.

ditott fúradtsággal, ha Sismondi' érdemének arra kellene szorítatnia, hogy a' Francziák' történetének igen sok pontja a' legnagyobb igazsággal adatassék, ha azonban az egész' igazságának csekélyebbnek kellene lennie, ennek ez az oka, mikép a' vizsgálat' eljárása nem választatott el az előadásétól. Történeti munkának szerkesztését csak akkor kellene elkezdeni, miután az ember megszerzett minden anyagot az egész műhöz, azokat tanulta és elrendezte. Sismondi hasonlít azon emberhez, ki kézből szájba él 's év' kezdetével nem csinál magának szilárd költségjegyzéket. Hason rendetlen gazdálkodás uralkodik a' Francziák' történetében. Ő nagyon is azon helyzetbe állítja magát, hol minden század saját történetekkel áll átellenben. Hol Nagy Károlyról értekezik, még nem is látszik tudni, mi fog történni egy századdal későbbben, 's így minden hibájával bír egy eredeti, kortársi történetírónak a' nélkül hogy erényeit bírná. Nála hiányzik minden egység; a' századok egymásra következnek, de nem egymásból.

Nyelv' és stýlben semmi sincs, mi különösen kitűnő volna 's mi a' francia könyvekben rendszerint tetszést nyer. Terjedelmes mint Barante és Thierry, de nem epicus mint ezek; száraz mint Guizot és Mignet, de nem éles és csatározó mint ezek. Legjobb benyomást teszen, mint már felelőbb mondaték, ha angolul olvassa őt az ember.

Még egy pár szót Sismondinak életviszonyairól. Sismonde de Sismondi János Károly Leonard pisai családból származik, melly 1508 óta Franciaországban és későbbben Genfben telepedék le. Született Genfben 's ott is tanult. 1792. atyjával Angliába bujdosott, akkor democratizálák Genfet. 1794-ben vissza jött, de a' zavar még folytonosau uralkodék; a' Sismondi ház kiraboltaték, 's a' forradalmi tribunál atyát és fiút egy évi fogságra 's a' vagyon' két ötödéből álló bírságra ítélé. A' megnyert szabadság után a' család Toscanába ment (itt keletkezetta' Tableau de l'agriculture toscane. Genf. 1801.); de itt is elérte őket a' forradalom, a' francziák által, mint aristocrata, a' felkelt olaszok által ismét mint francia fogságba tétetvén — Genf azonban a' francia köztársasághoz volt kapcsolva, akkor Sismondi 1808-ig kevés nyugalmat éldelt. Azóta többnyire Genfben él, a' téli évszakokat rendszerint Olaszországban vagy Párisban töltvén doctrinaire barátainál. Mint tagja a' genfi nagy tanácsnak csaknem egyetlen volt, ki Helvéciának utósó vitájában Franciaországgal Fr.ország' kívánata mellett nyilatkozott; valóban tréfás volt, mikép' halmoza fel státus- és népjogi tudományosságú tömérdek tömegeket, hogy valamit bebizo-

nyítson az emberek előtt, mit nem akartak bebizonyítani. Sismondi számos akadémiáknak tagja. *).

---

*) Sismondi úr jelenleg elhatározta magát 21 kötetig vitt Franciaok történetét tulajdonkép' teljesen be nem végezni, hanem elvégezni. 21 kötetből nem régen megjelent két kötetű kivonatot csinált maga.

Dr. Mayer után (Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands. No. 77. 78. 1839.).

Fekete Soma.

CRITICAI SZEMLE.

. NÉP- ÉS FÖLDLEIRÁS.

CHINA, *ist state and prospects with special reference to the spread of the Gospel*, ere. (China, annak jelen állapotja és jövődjöje különösen az Evangyéliom' terjedésének szempontjából, a' chinai birodalom' régiségének, terjedelmének, népességének, miveltségének, literaturájának és vallásának körülmenyes leírásaival) W. H. MEDHURST, -a' londoni missió-társaság' tagja által. 8-adr. 592 l. 7 rézmetszettel. London, 1840.

E' munka' czime két különböző szempontból terjeszti azt vizsgálatunk elébe. T. i. hogy kivonjuk belőle azon új ismereteket, mellyeket az magában foglalhat a' chinaiak' szokásairól, társasági, és értelmi állapotjáról; egyszersmind pedig határozott ideát vegyünk a' protestáns missiók által a' keresztyén vallásnak chinábani elterjesztésére fordított eszközökről, és hozzuk abból azon eredmények' becslését, mellyeket azok már szültek, vagy a' mellyeket tőlök reménylhetni.

E' végett szükség először megismertetnünk azon körülményeket, mellyek a' szerzőt olly helyzetbe tették, hogy nekünk e' két rendbeli documentumokat szolgáltatassa, és ő maga előadja azokat könyvének X. és XIV. fejezetében.

Mintegy százötven év óta az angliai, amerikai és száraz európai különböző felekezetű protestánsok missió társaságokat alakítottak, a' keresztyén vallásnak közönségesen, különösen pedig azon hit-osztálynak terjesztésére rendeltettek, melyhez mindenik azok közzül tartozik. Tetemes sum-

mák, milliók, önkényes adakozások által szolgáltatvák, szenteltetnek évenként e' munkára. Egy rész keresztyén moráli értekezetek', evangéliumok', vagy a' szent írás' kivonatainak kiadásukra fordítatik, azon népek' különféle nyelvein, melyeket meg akarnak téríteni; 's e' szerint már ma a' biblia a' világ' minden nyelveire le van fordítva. A' maradék azon nagy számú missionáriusok' szabad karban tartására 's szinte gazdag fizetésére szolgál, kik mindenfelé szétküldetnek, hogy e' könyveket a' népeknek kiosszák, kísérvén azt apostoli intéseikkel és munkálódásaikkal, mikor az nem igen nagy veszéllyel jár. Ez tehát megkívánja, hogy sajátjokká tegyék azon népek' nyelvét, mellyekhez fordulnak. Igen gyakran még azok a' munkák is, mellyeket terjesztenek, magok által fordítottak vagy szereztettek. Függetlenül a' vallásos céltól is, ez az írásbeli propaganda rendszer több igen jártas embereket a' keleti nyelvek' gyakorlati ismeretében hozott elő. A' chinaiban p. o. Morrison, Milne, Collie urak, és maga Medhurst úr is számos, nem csupán vallásos, de literatúráilag is hasznos munkák' kiadása által különbözteték meg magokat. Elgondolhatni az ő buzgalomuk' hathatóságát 's az ő rendelkezésekre bízott pénzbeli eszközök' mennyiségét, midőn megtudjuk, hogy a' Medhurst úr' bizonyágtétele szerint csupán a' malaccai, cantoni, bataviai, penangi és singaporei állomásokon, malayi és chinai nyelven több mint 44,000 munkák vagy különös értekezetek a' keresztyén tauról nyomattak ki, összesen 751,763 kötetet tevők, mellyek közül maga Medhurst úr 168,660 adott ki. Az ő erősítése szerint a' különböző felekezetekhez tartozó missionáriusok' hitének különfelesége nem vet gátat nekik, hogy a' legnagyobb egységben ne munkálkodjanak, mindenik a' maga értelmében, az evangéliumi célra, melly minnyájokkal köz, catholikusokká tévén ekként egymásközt magokat a' szónak grammatikai értelmében, el annyira, hogy némelylek minden nehézség nélkül áltmehettek egyik felekezettől a' másikhoz, midőn személyes meggyőződésök megváltozott.

De kevés vala az ő buzgalomuknak a' keresztyén könyveket az európaiak' hatalmában lévő, vagy a' kereskedés által előttök nyitva álló tartományokban terjeszteni. Bevinni azt az idegenek előtt oly gondosan elzárt roppant chinai birodalomba, ez vala az ő dicsvágyuk' nagy tárgya. Ez feltehető nehéz vállalat volt. Igaz, hogy Morrison missionárius kíséré lord Amherstet pekinii követségében 1816. eszt. De a' követ' menete és visszajöve a' chinai tartományokon keresztül oly engedelmes tiszteletbeli környezettel ment véghez, hogy sem ő, sem kísérei egyáltaljában senkihez sem szólhattak: úgy hogy Morrison visszajött Macaóba a' nél-

kül, hogy legkisebbé gyarapíthatta volna evangyéliumi munkálkodásinak körét, unylyek mind addig csak cselédjeire és igen csekély számú megbízott chinaiakra terjeszkedtek, kik nagy titokban látogatják ötet egyszer hetenként.

Csak 1831-ben merészkedett egy holland községhez tartozó német missionárius, Gutzlaff úr, személyesen bemenni Chinába. Ő jobban el vala készülve e' merényhez, mint a-kárki, beszélvén és írván chinai nyelven, mint a' született chinai, e' mellett valami ázsiai szerű léven arcvonalaiban, és bírváu némelly orvosi ismeretekkel, unylyek bémenetelet csudálatosan megkönnyítheték. Gutzlaff úr, chinai álkön-tösben rejtezve, tengerre szállt ezen nemzetnek egy hajóján, melly egy Pekintől harmincz mértföldre lévő nagy tengeri város, Thien-Sing felé vitorlázott, vivén magával nagy rakás keresztyén könyveket, és kevés meunységű gyógyszereket. Megérkezvén a' rendelt helyre, egy hónapig mulatott a' szá-razon, kijelentvén szerényen, hogy ő a' *nyugoti tenger' síja*, ki miután a' mennyei birodalom' miveltségének jótéteiben részesült, jött hálail ajánlani annak szolgálatát orvosi ismeretei által. Ezen utóbbi tekintetben olly nagy szerencséje volt, hogy egy chinai patikárius azon javaslatot tevė a' hajó' urának, adná el ötet neki rabszolgául, hogy patikája több vevőket nyerhessen. Onnan ugyanazon hajó chinai Tatárország' partjaira vivė ötet, hol majd csaknem ugyan annyi időt mulatott ugyanazon orvosi jellemzettel; azután visszajött Macaóba, teljesen megelégedve, hogy minden könyveit kiosztotta. A' következő 1832. eszt. az angol-indiai társaság egy kereskedő hajót küldött a' chinai, formosai, coreai, és a' Licou-Kieou sziget partok' hosszába, hogy egyenesen angol portékákat áruljanak a' lakosoknak, a' császári tilalnak' daczára, 's egyszersmind megkísértsék, mennyire hajlandók azok a' tilaloknak nem engedelmeskedni. Gutzlaff úr hozzá kapcsolatott ezen expeditióhoz a' tolmács és orvos' kettős czimzete alatt, mi neki új alkalmat adott sok könyv' kiosztására. Ezen módon még egy harmadik kémlelő útát tett 1833-ban, 's több másokat a' következő években, mindenkor könyveket és gyógyszereket osztogatván. A' Gutzlaff úr szerencsés előmentének híre, elterjedvén más községek' missiói közt, felserkenté azoknak vetélkedő buzgalmát. Az ő evangyéliumi utazásainak közrebocsátása elhatárázta a' missiók' angol társaságát, hasonló utazástételre megbízni Medhurst urat, unylynek elbeszélése teszi az ő könyvének különös tárgyát. E' végett rendelkezése alá adtak neki egy több hónapokra nagy költséggel kibérlett, kétszáz tíz tonnas hajót, melly csupa rissel volt terhelve, mint cserére való portékával, és töméntelen sokaságú keresztyén könyvekkel, az ingyen lendő

elosztogatás végett. Csak magok a' Szentírás' kivonatai 9,000 példányt tettek. Semmiféle kereskedési tárgy nem vétetett fel; mindenek felett pedig a' legszorosabb 's legdicsérete-sebb szigor fordítatott ama gyűlöletes árunak, az opiumnak kirekesztésére.

Csak tisztelettel szólhatni egy tisztán erkölcsi és vallásos célra oly őszintén intézett próbatételekről; 's meg kell engednünk, ha azok, kik azoknak haszonkeresetlen költségét viszik, vagy azokra személyöket feláldozzák, alapos indító okait hiszik lenni, hogy azokból törekedéseikhez mérséklett eredményeket várjanak. De emberi és általjában philosophusi szempontból vévén azokat gondolóra, nehéz e' reményben osztoznunk, sőt azt csak megfognunk is. Mi magunk európaiak, ha a' bibliát a' hit által teljesen el nem készített szellemmel olvassuk, kétségkívül nagy számú fenséges helyeket és érdeklő történeteket találunk abban, de hány olyakat is, mellyek az emberi társaságnak első kezdetbeli durva, vad, sőt elfajult erkölceit terjesztvén elő, ellenkeznek azon erénynek, igazságnak 's természeti morálnak eszméivel, mellyet nekünk a' keresztyén vallás, mellyben neveltettünk, sőt még a' mi társasági törvényink is parancsolnak. Az Izráel Istenének ama rettentő és engesztelhetlen felgerjedései, mellyek a' bibliának száz meg száz helyein előbeszélvék 's oly borzasztó bosszúállásoktól kísértetvék, micsoda színben fognak feltűnni oly szelid és csendes népnek, minő a' chinai, ha előkészítés nélkül terjesztetnek elébe. Nem inkább elrémttetik-e, mint vonszatik azok által? 's nem inkább szereténdi-e az ezer nevű Boudhdát, *ki minden lények iránt atyai jósággal viseltetik*, 𑖀𑖂𑖄, *tsé*, ki irgalmas és könyörűlő 𑖀𑖂𑖄, *péi* *)

A' kegyelem megnyithatja kétségkívül ezen szíveket, és imádatthatja velök vakon azt, mit eszök visszalökne. A' könyvosztogatás' baráti mindent várnak annak segélyétől, de egyedül a' szerencsés siker igazolhatja reményeiket. Kövessük hát Medhurst urat a' chinai partok' hosszában tett utazásában, 's lássuk az eredményeket.

Az angol hajó kiindulván a' cantoni folyamból, és észak felé vitorlázván, előtalál a' formosai tengerszoroson némelly halász ladikokat; könyveket oszt nekik és tovább megyen. Egy kedvező szél kevés nap alatt a' sárga tenger' északi részére viszi azt, a' Chan-Tong fok' csúcsára, 37° északi szélesség felé, 's horgonyt vet Leon-Kong sziget megett, melly szemközt fekszik egy Wei-Hai nevű kis várossal. Ez a' pont

*) Boudhha' nevei chinai nyelven.

jól vala választva a' munkálatok' megkezdésére, mivel Chan-Tong tartománynak azon része, melyet ugyanazon nevű fok határoz, csaknem azon módon nyúlik a' tengerbe, mint a' francia Bretagne; úgy hogy annak excentricus helyzete remélni hagyá, hogy az ottani helyhatóságokat gyengébbeknek fogják találni mint másutt, vagy kevésbbé szigorúaknak az idegeneket tárgyazó tiltó törvények' végrehajtásában. Az európai hajó' reménytelen látására, el kezdének a' szegény szigetlakók' csónakjaikon Wei-Hai város felé futni, rabló hajónak vélvén azt. Mit látván Medhurst úr, a' ladikba ugrik könyvekkel, és megyen bátran a' száraz felé, noha nem kevésbé nyugtalanokva, mi fogna történni. A' chinaiak magok részéről majd minnyájan elfutának falujuk felé, kivéve kevés számú bátrabbakat, kik őtet talpon várták. Ő nagy bámulásukra saját nyelvöken köszönté őket; mire ők szívesseggel feleltek; 's az ismeretség meglévin költe, Medhurst úr az ő falujokba indult, melyet igen szegénynek és nyomorultnak talált. Próbát tön könyveket osztogatni, de majd nem senki sem tudván olvasni, csak egyetlen egyeddel fogadtathatott el egy példányt. Másnap három chinai tisztviselő érkezett kíséretével Wei-Hai városból a' hajóra, 's megkérde az idegenektől nevöket, vezetéknevöket, honnan jönnek, hová mennek, 's mi légyen utazásuk' tárgya. „Mi, felele Medhurst úr, Canton városból jövünk, melyet tizenhat nap előtt hagytunk el, és oda szándékozunk, hová a' szél viend bennünket. Mi illeti utazásunk' célját, jövünk jót tenni veletek. Sok kegyes személyei tartományunknak, kik félik Istent és hisznek Jézusban, kimondhatlanul boldogoknak érzik magokat vallásukban, és óhajtják annak jótéteményét a' világ' más részeire kiterjeszteni. E' végett nyomtattattak könyveket és működöket küldenek ki ingyen osztogatni azokat minden egyednek, valaki tudja és akarja olvasni azokat. Azonkívül megvagyunk bízva oktatni mindazokat, kik tőlünk az Isten' ismérte felől tudakozódnak, egyszersmind pedig segíni az erőteleneket. „Ezt hallva a' chinai tisztviselők bizonyossá tevék magokat, hogy a' hajóterh egyedül risből és könyvekből állt, opium nélkül; 's menték a' fő mandarint, hogy a' rossz idő miatt önmaga nem jött *tiszteletét* tenni (to pay his respects!) az idegeneknek; és az egész összejövet alatt megtarták ugyanazon tónját az udvariságnak. Következő napon kiderülvén az ég, elszáná magát Medhurst úr a' szárazra menni, nem csak a' szigetbe többé, hanem a' városba „közölni a' pogányokkal az élet' beszédét.“ Beszállt ladikjába nagy rakás könyvvel, és egyenesen Wei-Haiha indult, legalább a' mint hitte. Útközben több horgonyzó hajókra talált, melyeknek könyveket ad, aztán egy kis erősség előtt megyen

el, honnan néhány katona jelt ad neki visszatérni a' tengerre, de ő nem veszi azt számba, és folyvást evez a' part felé. Midőn ki akarna kötni, egy mandarin-csónak vágja keresztül útját a' mult napi chinai tisztviselők' egyikével, ki egyenesen az ő idevezlésére láttaték jőni. Ezen tisztviselő jelenti neki, hogy a' fő mandarin egy jonque (hajó' neme) fedelezetén van, várván az idegenek' érkezését, és kéri Medhurst urat, jőne azzal találkozni, De ez semmit sem hajt, ezen utasításra, melyben egy politicalai fortélyt lát, hogy őtet a' szárazra menésben meggátolják. Bátran evezet a' part felé, melyet töménytelen néppel elborítva talál, 's mellynek közepette elkezdí osztogatásait. Alig fogott ahoz, midőn ugyanazon tiszt mellett terem, erősen sürgetvén őtet, hogy jőne a' fő madarin' látogatására, ki őtet jonque-ja' fedelén várja. Medhurst úr nyilvánítja, hogy elébb egy fordulatot akar tenni a' városban, és a' néppel beszélgetni, mi után még elég ideje lesz a' mandarint meglátogatni. Keresztültör a' sokaságon a' chinai tisztnek minden késztetései és személyes erőködései ellen, mi nagy zajt okoz, de nem követve semmi világos hatalmaskodástól. Azonban alig éré el Medhurst úr az első sor házat a' part' közelében, midőn látja a' fő mandarint kíséretével a' szárazra szállni; úgy hogy tisztének hívé megállapodni, hogy azt illőleg fogadhassa. A' rendőrök útát nyítának a' néptömegem keresztül, jobbra 's balra csapkodván bambuszaikkal, minden czeremónia nélkül. „Ekkor, mond Medhurst úr, három vagy négy jól öltözött 's jól táplált személyt látánk, kik nagy komolysággal közelgének felénk. A' tiszt, ki bennünket követett, figyelmeztete bennünket felsőségeire, meghíván bennünket, hogy nekik a' parton elejébe menjünk; de mi alkalmasabbnak itélénk őket bevárni. Megismerénk címereiken, hogy egyik katonai, a' másik polgári mandarin legyen. Ez Wen-Teng városból, a' kerület' fő helyéből jött, mely húsz mértföldnyire esik befelé. A' többiek alsóbb rendűek voltak. (Tudva van, hogy e' két renden lévő tisztviselők képzik a' fő hatalmat minden chinai kerületben). Hozzánk érkezvén, a' polgári mandarin leve a' fő szószólló, és első nyitván meg száját, kérde bennünket szigorú hangon, kik vagyunk, és mit akarunk. A' felelet, mint először, ez volt: Mi angolok vagyunk; mi jót tenni jövünk, könyveket osztani és gyógyszereket nyújtani. Ez ellen azt veté a' mandarin, hogy tehát szükség volna e' tárgyról valamelyik jonque' fedelezetén együtt tanácskozni, miben ígérünk megegyezésünket, miután elosztandjuk könyveinket. Erre néhány lépést tevénk a' tovább indulásra, de a' kíséret közzénk 's a' város közzé nyomult, hogy meggátoljon bennünket a' messzébb menésben, hivatkozván a' világos tilalomra, mely nem engedi az idegeneket a' birodalom' bel-

sejébe behatni“. Meglehetősen élénk vita után megegyeztek egy rendes tanácskozás' tartásán egy nem messze lévő templomban. Ekkor használva a' szabadság' egy percét, Medhurst úr és társa ott hagyják a' chinaikat, 's tetteve, mintha nem tudnák az összejövet' helyét. és nem hallanak a' nép' kiáltását, mely őket visszahívja, futva rohannak a' mezőben keresztül egy halomhoz, melyre sietnek felhágni, hogy legalább egy tekintetet vehessenek a' tájakra. Egy rendőrtiszt utánok iramodván, végre utóléri őket alig lihegve; azzal nyugodtan leülvén melléjük, tudakozza őket a' chinai rendíthetetlen udvarisággal, kellemesnek tetszik-e a' táj nekik; mi után komolyan visszavezeti őket a' tanácskozás végett kijellett helyre. Ott a' két fél, *miután theázott volna*, nagy czeremóniákkal és egyenlő átalkodottsággal hánytva egymás ellenébe, egyfelől a' maga nemes szándékát, másfelől a' törvényes lehetlenséget. Az angolok mindég engedésen végeztek; de mit tehettek volna? Ha élelemre volt szükségök, ingyen ajánltak azt nekik; ha vizök nem volt, vittek nekik: szóval mindennemű segélyt készek voltak nekik nyújtani, csak hogy menjenek el onnan. Elmentek tehát. De az elutazáskor derék darabot játszott Medhurst úr a' mandarinoknak. „Visszajövén a' partra, mond ő, élénk kívánságunk volt legalább egynehány könyvet kiosztani elutazásunk előtt. A' tiszt, ki bennünket kísért, ellene szegte magát, felhozván, hogy mivel már a' mandarinoknak, a' mint mondták, vannak könyveik, nem szükség azokat a' nép között terjeszteni. Mi más értelemben voltunk; 's megnyitván ládáinkat, kezdünk a' bennünket környezőknél könyveket kínálni. Nagy bámulásunkra alig vala egy a' kezünk közt, midőn neki rohantak, és a' melly hirtelen szedtük elő azokat, olly hirtelen elkapták a' benszülöttek. Ez tolongást csinált; és a' tiszt látván a' népet nagy számmal összegyűlni, a' rendőrökkel együtt kardot rántott; hogy azt eltávolítsa. Azonban a' népség megújítja az ostromot, előnyomulván egyik oldalról, míg a' másíkról elüzetett, mindaddig, míg végre a' mi osztogatásunk' módját nagyon lassúnak találván, ládáinkra rohant, és maga szolgált magának. Azontúl minden intés hasztalan lön. Amazok el valának határozva, hogy könyveket kapjanak; és kevés perczek alatt mind elkapkodták, olly tolokodással, hogy csaknem elgázoltattunk. Ha szándékjokat tudjuk, felhágtunk volna valamely halomra, vagy a' ladikról hánytuk volna nekik azokat a' partra. De a' rohanás olly hirtelen, mint véletlen, és egyszer elkezdve, ellenállhatlan volt. Milyhelyt a' könyvek a' nép' kezeiben voltak, azonnal eltűntek a' tiszték' szemei elől, mert ezek a' chinaiak hó köntös újakat viselnek, mellyek nekik zseb gyanánt szolgálnak, 's minden

elkapott könyvet azonnal abba rejtették, úgy hogy a' tisztek egyetlen egyet sem kaphattak vissza". Ez a' szerencsés kimenetel örvendetetni látszik az angol missionáriust, és kétségkívül bámulatba hozta a' mandarinok' komolyságát. De vallyon nagy diszére szolgál-e az az evangélium' méltóságának?

Másnap Medhurst úr és segéde némelly Leou-Kong szigetben fekvő falukra szoríták járkálásaikat. Ott békén osztogattak könyveket, és prédikáltak a' népek ellenállás, de egyszersmind siker nélkül. Elbámult ez, olly jól hallván őket chinai nyelven beszélni, de sokkal nagyobb figyelmet fordított köntöseikre, mint szavaikra. Következő napokon ugyan azonként járanak be a' parton helyezett több más falucskákat, mindenütt egyenlő kívánságot találván könyveik' elkapására, 's egyenlő közönyösséget theologiai serkentő beszédek iránt. „Azonban ez a' könyvkívánás, mond Medhurst úr, koránt sem onnan volt mintha azok' tartalmáról ismeretök lett volna vagy felölök valami nagyot hittek volna; hanem csupán az újvágy' ingere volt az, hogy az idegentől valamit bírassanak, egyszersmind pedig telhetetlen kívánság ingyen kapni valamit. Míután őket bőkezűleg kielégítettük, nyilvánítánk hangos szóval az összegyűlt nép előtt az idvesség' tudományát, isteni Idvezítőnk' születését, életét, halálát és feltámadását, melyet hirdetni jöttünk ő hozzájok, hogy betöltsük őket örömmel. Egy ember, ki figyelmesen hallgatott bennünket, felkiálta: Ahá! tehát valami vallás' elterjesztése végett jöttetek? Egyenesen azért, felelénk mi, és boldogok lesztek, ha azt elfogadandjátok". Ezek szó szerint vannak a' textben.

A' chinaiak az európaiakat *barbároknak* nevezik, azon értelemben, melyet a' latinok összekötnek a' *barbarus* szóval. Kétségkívül nincs igazuk. De képzeljük egy pillanatig, hogy valamelly indiai hajó a' havrei kikötőbe érkeznek, megrakva bouddhista papokkal, kik magokat úgy adnak ki, hogy prédikációikat akarják behozni, és könyveiket Franchon' beljében kiosztani, hogy őket a' magok hitére térítsék. Itt is legelőször azt tudakoznák, honnan jönnek és mit akarnak. Akkor, ha útleveleik rendén nem volnának, és megátalkodnának benne, hogy fortéllyal vagy erővel az országba benyomuljanak, a' vám- és rendőrhatalóságok minden ceremónia nélkül lefoglalnák hajójokat, és hatalmukba ejtenék személyöket, hogy a' királyi ügyész' intézkedése alá vessék, ki hihetőleg nem hívná őket magával reggelizés közben tanácskozni. A' chinai udvariság tehát itt a' jó bánásmódnak egész elsőségével bírna, ha szerencsétlenségre halálos félelem nem sugallná azt. Nem csak jól tudják a' chinaiak,

hogy azon számos mandarin jonque-ok, melyek az ő partjainkon elegendők a' rendet fentartani, minnyájan egyesülve is meg nem állhatnának egy angol flotta ellen, mit súlyosan tapasztaltak November' kezdetén 1839-ben, negyven illy jonque-nak két kis hadi briggelei csatázásakor; hanem a' csupa kereskedő hajók is, melyek dugárusságot űznek az ő partjainkon, olly vad 's bárdolatlan módon használják minden pillanatban fegyvereiket, hogy csupa jelenlétök is rettenést terjeszt mindenfelé, hol őket érkezni látják. Úgy hogy az ő helybeli felsőségeik, kik gyenge és bekés emberek, tanácsosabbnak ítélik őket apró engedélyek, ürügyek és fortélyok által eltávolítani, mint magokat 's embereiket véres csatázásokba bonyolítani, melyeknek kimenetelök több mint kétes lenne. Igy lévén a' dolog, méltán hábozhatni annak elhatározásában, melyikek közzülünk, ők-e vagy mi, a' mívelttek vagy barbarusok, e' nevezetek' saját értelmében; de azt igenis megfoghathni, hogy ők nem igen hajlandók elhívetni magokkal, hogy békesség' és könyörület' vallása vitetnék ő hozzájuk, olly lobogó alatt, melly bevett szokásként ő rájuk nézve a' csalárdságot és erőszakot, 's honjokra nézve a' legsiralmasabb mérget rejtegeti maga alatt.

Ugyanazon jelenetek, melyek Medhurst úr' első állomásán mutatkoztak, fordultak elő, némelly körülményeket kivéve, azon kevés számú pontokon, melyeken szárazra szállni próbált. Először egy kissé messzebb ment Chan-Fong' északi oldalán Khi-Chan-So kis városig, azután visszajött a' déli oldalon egy más ugyan olly rendű Tsing-Hae nevű városhoz; onnan visszafordulván délre, megállapodott Wou-Song város mellett, meglátogató a' szomszéd Thsong-Ming nagy szigetet a' Kiang' torkolatjánál, és ismét lefelé tért a' Tcheou-Chan szigettenger (archipel) felé, mellynek megközelelté némelly szigeteit, a' nélkül hogy merte volna magát mutatni Ning-Po nagy város előtt, melly szemközt 's kevés távolságra e' szigettengertől feküdt a' szárazon. Azután a' Fo-Kieni partok' hosszában menve, melyeknek némelly pontjaihoz közelebb járult, visszajött végre Cantonba mintegy két hónapi távollét után. Mindenütt ugyanazon ellenállást találta a' helybeli hatóságok' részéről, a' tartomány' belsejébe bocsáttatásra, sőt a' néppeli közlekedésre nézve is. Egyszersmind csaknem mindenütt ugyanazon zajos buzgalmat mutatá a' nép a' könyvek' elfogadásában, melyek nekik ingyen adtak, de legkisebbé sem érdekeltetett a' prédikációk által. Medhurst úr, ki már fellejebb olly őszintén megmagyarázta azon indító okokat, melyeknél fogva annyira kapkodták az ő könyveit, hasonló egyenességgel vallja meg, hogy egy Khi-Chan-So melletti faluban többeket látott azok köz-

zül eladás végett kitéve egy boltban, másnap azután, hogy azokat kiosztotta vala; 's távol attól, hogy e' körülmény neki kedvetlenséget okozna, örül annak, mint bizonyos próbának, hogy a' chinaiak némi becsét tulajdonítnak azoknak. A' nélkül, hogy ezen örömmek indító okát ostromolni akarunk, a' történet magában igen természetes 's nem olyan, mi másutt is gyakran ne történnék. Ha bihetek egy tanutételnek, melly való hogy magányos, de nekem teljes hitelt érdemlőnek látszik, Madureában, déli Indiának a' sok érek óta ott lakó protestáns missiók által nevezetes városában, a' boltokban árultatni szokott apróbb tárgyak rendszeren az ekként kiosztogatott könyvek' leveleibe vannak takargatva. Haszonnal alkalmazzák ugyanezen papirosokat az uti-ládák' bélelésére is; de mindenek felett igen nagy fogyasztást tesznek belőlök azon lámpák' készítésére, mellyek a' pagódok' innepeihez kívántatnak. Ezen állításokat nem nehéz megmutatni, és ha pontosak volnának, igen hasznos következtetéseket lehetne belőlök vonni a' keresztyén vallásra térítés' ezen igen egyszerű, de egyszersmind felette költséges eszközének hathatóságáról. Medhurst úr más szempontból nézi a' dolgot, és megelégedve missiója' sikerével, „úgymond befejezésül, áltűtaztuk négy chinai tartománynak különféle részeit, és több falukat meglátogattunk. Elosztogattunk ott tizennyolcz-ezer kötetet, mellyekből hatezer a' Szentírásnak különszagatott részeiből állt. Elterjesztettük azokat egy vidám 's jó indulatú népnél, melly nekünk semmi legkisebb sérelmet vagy kárt nem okozott, sőt ellenben mindenkor baráti mosollyal fogadott bennünket, mig ugyan akkor a' tiszték is közönségesen becsülessel teljes udvarisággal bántak velünk. Mély hálával adózunk az isteni jóság' nyilatkozásainak, mellyeket olly sokáig 's olly gyakran árasztott méltatlan szolgálóra, és kérjük, szállítsa áldását az általunk hintetett magra, hogy az bőv aratást hozzon“.

Medhurst úr' könyvének azon része, mellyet kifejtgettünk, 126 lapra terjed, és az ő utázásának egész előadását magában foglalja. Találni ott némelly szokások' leírását, mellyeket el kelle mellőznöm, hogy el ne hagyjam azon fő eszme' fonalát, melly őtet magát vezérli. Ezen leírásokat mindazáltal csupán helybeli alkalmazás értelmében kell magyarázni, mint egy olly utazónak futó észrevételeit, ki a' mi Bretagne-unk' némelly faluiban egymásután kiszált volna, kikerülve a' felsőségek' vigyázatát. A' könyvnek többije, melly háromszorta több ezen sarkalatos résznél, ismeretes tanutételek' felüleges és tökéletlen compilatioja, mellyek már többször; nagyobb terjedelemmel és pontossággal előhordattak.

Azoknak a' maga elbeszéléséhez kapcsolásában hihetőleg a' könyváros' sugallásainak engedett a' szerző, mit még a' czik-
kelyek' mutatójában is észre vehetni, hol illy nemű specifi-
catiokat lelünk: — Jegyzetek Wou-Song-ról és lakosairól.
— Egy generál' érkezése. — A' katonaság' leírása. — Az
erősségekről. — Egy mandarin' látogatása. — Egy másíknak
ravaszága. — Siker nélküli utazás. — Kellemes séta. — A'
könyv-kiváncsi nép, 's a' t. Ezen családok különválva nem
igen nagy öszhangzatban vannak a' munka' vallásos céljá-
val. Sajnálkozva találtuk a' könyv' végén a' bibliá' első idő-
szakainak a' chinai historiaéivali veszélyes ugyanazonosításu-
kat, hol az ő mesés császárjoknak, Fouhi-nak felesége hihe-
tőleg Éva, Thaikang pedig Nimrod. Nekünk úgy látszik,
hogy egy evangéliumi missió' elbeszélésébe inkább illenék
jól felfogott erkölcsi tettek' egyszerű 's hív előterjesztése,
mint némi kalandos érdek' igénylése, és kétes tudósság' af-
fectálása; valamint másfelől a' szegényseg, szeretet, önmeg-
tagadás, és részvét a' nép-életben, úgy látszik, nagyobb
hatályt gyakorlott volna annak megindítására és megtéríté-
sére, mint egy pompás köntös és kényelmes (confortable)
hajó, mellyről ismeretlen szegény embereknek vallásos köny-
veket hajgálnak.

Biot után (Journ. des Savants. Mars, 1841.).

A. B. S.

The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839—40. By Miss PARDOE. 3. Vols. 1840. London. Virtué.

Ha e' jelen könyv' szerzője nem Miss Pardoe volna, idegenek könnyen hajlandók lennének a' czimben „Magyarhon 's institutioi“ asszonyi követelést látni, 's a' könyvet félre tenni. De Miss Pardoe a' „Traits and Traditions of Portugal, the City of the Sultan“ 's egyebek' írója, szellem-dús, sok oldalról értesült, 's éles szemű irónő hírében áll. Ő nem törekszik a' dicsőség után kellemetes fecsegőnek tartatni, elmésségét nem fitogtatja, nem kérkedik a' hódolattokkal, mikben részesült, hanem a' leirt ország nemzeti 's politícai sajátságainak hű képét igyekszik adni. 'S miután közelébbi időkben országunk' állapota 's intézvényei egész Németországban élénk figyelmet ébresztettek, a' „pesti levelek“ 's „pia desideria“ nagyon elterjedtek: minden esetre örvendetes jelenetnek kell tartanunk, ha egy angol szózat is hallatja magát. Miss Pardoe ugyan bíró nem lehet, de nem is akar lenni. Ő kiváltképen a' látottakról ad számot, 's mi hatást gyakoroltak azok reá? Ő az előzményt elmondja: a' következmény önként folyik belőle. — Némi utazási rajzon kívül az első rész a' magyar országgyűlés' képét igyekszik adni, megismerteti a' törvényhozó test' szerkezetét, eljárási módját; 's végül néhány kitűnőbb egyének töredékes vázlatát ragasztja; Angolhonban parlamentarís melyképeknek neveznek. E' közlemény nekünk Magyaroknak anynyival becsesb, mert külföldön a' magyar országgyűlésről ferde fogalmak uralkodnak, holott Miss Pardoe az o. gyűlést 's egyes tagjait, kedvezőbb színben állítja elő, minőben az Németország' szeme előtt is már csak annál fogva sem állott, mert nyolczszázad óta fenn áll. Előadása végig részrehatatlanság' színét viseli: Dícsér 's becsmérel minden tekintet nélkül. Itélete „miszerint Európa bár mellyik országában hasonló körülmények között oly sok jeles főt öszvegyűjteni bajos volna „nekünk magyaroknak minden esetre jól esik, 's nem akarjuk fesegetni, nem vesztegette e' megnémi kis részben a' nő önszeretetét, azon megkülömböztetett fogadtatás, mellyben saját vallomása szerint is részesült?

Másik rész magyar erkölcsök', szokások', viselet', életmód' leírásával foglalkodik. Pozsonyon kívül, mellyet bővebben leír, majd minden utjában eső helyről többet keveseb-

bet közöl, 's bár utazásából semmi nevezetes kalandot fel nem mutathat, mégis minden aprólékos eseményből alkalmat veszen ország'- 's nép' ismeretét gazdagítani, mindent gondosan vizsgál, 's nem hagyja figyelem nélkül, mi a 'szabad magyar alkotmányra, a 'nemzet' nemesszivűségére világot vehet. A' pesti német színházról saját tapasztalása után egy egész fejezetet tölt be. A' Gróf Beleznay család pedig alkalmul szolgál a' regény' minden bájaival felékített episód' beszövésére. Általában látszik, miszerint Sz. semmi néznivalót nézetlenül nem hagyott, 's szép festő' tehetségéhez képest mindent eleven színnel rajzol. Mindent azonban még sem láthatott, 's tapasztalhatott saját érzékivel; azért szava hihető tanúk' előadása után sem tartózkodik némmelnyeket közölni. Ide számítjuk 'Sobri' történetét is, melyet külföldön annyival kedvesebben vehettek, minthogy 'Sobri'ról majd minden európai hírlapok' hasábjai regényesnél regényesebb közleményekkel voltak telvék.

Harmadik részben egy pillanatot vet vissza Miss Pardoe Magyarhon' korábbi történeteire, politicalai viszonyaira, 's ebből várható sorsát igyekszik megjósolni. Itt is mindenütt világos és érthető. Jóslatának igazságát az idő mutatandja meg. — A' zongoravirtuoz Liszt karddal megtiszteltetése, mely több lapok által 's méltán nevettségessé tétetett, érdekes olvasmányt nyújthat. — Végre Hg Eszterháznak is két fejezetet szánt Sz. látható az angolok' kíváncsiságának, melyet ez austriai követ' fényüzése gerjesztett kielégítésére. Elmondja: miként a' herczegnek 3 bécsi palotáján 's csehországi jószágain felül Magyarországnak 36 uradalma van, mellyek 31-ed részét tévén az országnak, mégis alig hoznak másfél millió ezüst ft. évi jövedelmet. Előttünk ebben semmi megfoghatlan sincs, ismervén a' magyar gazdálkodási rendszert, 's az ország' szűk pénzforrásait. Sz. arczképén kívül nyolcz szép aczélmetszetek díszesítik a' könyvet.

Allg. Literaturzeitung (No. 146. 147. 1842.) után.

B. T.

Malerischer Atlas und beschreibende Darstellungen aus dem Gebiete der Erdkunde. Herausgegeben von EDUARD POEPPIG; in monatlichen Lieferungen jede mit 3 Stahlstichen und 3 Bogen Text. *Erste* Liefer. Stahlstiche: *Maxanzus, Khania, Baalbec*; *Zweite* Liefer. mit Stahl. Lutho auf Kreta, Antiochia nach der öst. und westl. Seite; *dritte* Liefer. Stahlst. Kap d. guten Hoffnung, Wohnungen der Marantsis: St. Jean d' Acre. 1838. Leipzig, in Hartleben's Verlags-Expedition. Minden füzet ára 38 kr. e. p.

Az előttünk fekvő három füzet magában foglalja a' következő leírásokat u. m. 1, A' Cuba' szigetén fekvő Matanzas' kikötő leírását 1—10 l. 2, A' régiek' boldog szigeteét, Kretaét 20—33 l. 3, Kurdistanét 34—47 l. 4, Baalbec-ét melly a' régi Heliopolis a' Libanon és Antilibanon közt a' Kasimia folyó' völgyében. 48—59 l. 5, Antiochia' leírását 60—70 l. 6, Natalét 71—105 l. 7, Otahaitiét 106—134 l. 8, A' jó reményfok' leírását, mellynek folytatása következő füzetben lesz. Mielőtt szerző Matanzas' leírásához fogna, lerajzolja annak érzelmit, gondolatit, 's viszonyait, ki Európából jöven a' nyugat-indiai szigetek közt először a' délieket látogatja meg; leírja a' tárgyakat, mellyeket útközben látott, a' szigetek' partjainak szépségét, és így Havannát is megérintvén, mellynek kikötőjében szállnak ki először az Európából jövő hajók, eljut magába Matanzába, melly mint város magának sem meglepő nagyságot, sem építészeti szépséget nem igényelhet. Ő leírja nem csak a' lakosok' physical állapotját, hanem inkább azoknak erkölcsét, szokásait, jellemét 'stb., mi-hől a' geographiai kézikönyvek' szerzői sok érdekes 's tanulságos ismeretet meríthetnek. A' rajz egy delfelé eső dombról van levéve; a' sziget' tenyésztését mutató egyes alakok díszesítik az előtájt. Bíráló ajánlja minden geographia kedvellőnek és szakmányos geographusnak, hogy sok helytelen, és felületesen oda vetett tudósítást megjavíthasson.

Kreta, össze hasonlítva a' közel, sokfélelép' megvizsgált Egyiptommal, az utazó előtt úgy tűnik fel mint kevéssé járt föld, és a' tudományos vizsgálódásnak minden tekintetben tág mezőt nyit. Ezt sz. egész terjedelmében méltányolja, mivel a' sziget' állapotját és legfontosb nevezetességeit leírja; az egymással nem rokon néptörzsök' vegyületét, a' sajátosság jellemet, a' szokások' tarkaságát, és némelly viszonyok' hasonlatlanságát, általában Kreta' történetét röviden megérinti; a' lakosok' serénységét szembe sem ötlőnek rajzolja, mivel rég-

óta nyomon vannak, és a török uraság alatt némelly benszületett jancsár csoport' rakoncátlanságának egészen martalékul adatvák, mi miatt életök és vagyonok nem volt batorságban. De az előadásból kitetszik, hogy ha a' nyugalom újra fel nem zavartatik, az ipar és kereskedés növekedni fog, az elpusztult 's tisztátalan város szép kilátást nyer, és Khaniában mellynek *Lutro* nevű derék kikötője van, élénk, serény üzérkedés kezdődik, melly ez előtt nem volt.

Kurdistan' halmái nagy ellentétet képeznek a' bagdadi forró, sivány pusztával; a' ki hosszab ideig tartózkodik Bagdadban nem kerüli el a' levegő' befolyását, sőt magok az arabok is gyakori betegségben szenvednek, és a' mint az ember Kurdistan' halmaihoz közeledik, úgy tetszik, mintha minden lehellésnél új élet szállna bele. Sz. leirása élénk és világos, megismerteti az olvasót az ország' és lakosok' minden viszonyaival, 's azzal a' különbséggel melly a' perzsa és török részen van, és sem a' lakosok' physical állapotjában 's mívoltában, sem jellemvonásukban nem hagy semmi homályost. Az utóbbiak úgy nézik Bagdadot mint számkivetési helyt, és mint, beszélék, midőn egy öreg kurd basát egyszer bagdadi kormányzóknak neveztek, ez nem fogadta el mivel úgymond ő jobb szeret egy ital hideg vizet a' maga hegyeiben mint minden dicsőséget az elperzselt Bagdadban, és mivel az ő *bebbeh* nemzetségének kárával, melly az ő eltávozása által bizonyosan tönkre fogna jutni, az ő magános szerencséje nem növekedhetik. A' föld' színének rajzolatja melly egykor a' 10,000 görög' visszavonulását Xenophon alatt látta, 's mellynek talán még rendeltetése, hogy kelet' sorsára nagy befolyással bírjon, annál inkább kedves, mivel a' felett még sok bizonytalanság uralkodik, és a' geographusok' tudósításait ki kell javítani.

Baalbek, vagy helyesebben Heliopolis' omladékinak leírása annyival tanulságosabb, mivel azok a' közel országok' építészetiben alakjokat ismételik, és a' vizsgálódásnak biztosabb támaszpontot és szilárdabb földet nyújtanak, miért is az általakok támasztott érdek nagyobb, mint Amerika' romaié az ősidőből, mivel azok az európai nemzetségek' ismeretes nagy forradalmira, hatalmas népek felemelkedésére és lesülédésére emlékeztetnek; a' vizsgálódót megfoghatatlan és retentő borzadással töltik el, és tanúi annak, hogy ott, hol most elbaromisosás, és javithatatlan, mint a' szegény ügyefogyott lakos' szembeötölő vonása tűnik elő, egykor olly nép lakott, melly előttünk egész ismeretlen fordulat által egyszerre és egészen a' föld' színéről eltöröltetett, és a' kit azon nyavalygós néptörzsök követett, mellyet sokáig, bar méltatlanul, azon föld' eredeti fiainak tartottak.

A' feldíszítés' pompájáról, az építészeti sztilről, a' népről, mely azon környéket lakta, a' kövek' feldolgozása, a' vakolat és egyéb anyagszerekről, a' felület' fényéről, a' szükségképen megemlíteni kellett gépészeti ismeretekről és más viszonyokról adott tudósításokat mindég növekedő érdekekkel olvassa az ember.

Mielőtt Sz. Antiochia' viszonyainak rajzolásához fogna, egy általános képet ad Törökország' legtöbb városának azon pompájáról, nagyságáról, és physical, erkölcsi és political jelleméről, melyek messzünne kelet' vakító fényében tűnnek fel, 's az idegent a' fény', nagyszerűség' benyomása által elragadják, és sokszor olly várakozást gerjesztenek benne, melyek gyakran nem teljeseznek. Antiochiánál különösen ez történik; mert ez egykor napkelet' királynéja volt, de most egészen jelentéstelen lett, mint mostani állapotjának rajzából kitetszik. Míg egykor falai alatt rómaiak, perzsák, byzantinumi görögök és saracenusok találkoztak össze, és míg a' keresztes háború alatt Syria' egyik legnevezetesebb városának tartatott, most régi fontosságát elvesztette, mint sz. rajzából kitetszik, ki egyszersmind régi kereskedői nevezetességét, de most leiszaposodott kikötőjét is megemlíti, 's reményt nyújt, hogy az újra felveszi magát. Milly fontossággal birand lassanként az európai kereskedésre nézve, kitetszik azon közleményekből, melyeket Bir. itt bővebben nem fejtegethet, de körültekintéssel és világossággal, dologhoz értéssel és nagy figyelemmel irvák; megérdemlik, mikép' az ember a' földképet kezibe tartza olvassa, hogy a' kereskedői utakat annál világosabban láthassa.

Déli Afrika, hol a' jóreményfoki gyarmat kellemes éghajlat alatt és mindazon haszon' birtokában van, melyet csak geographiai helyzet, és természeti gazdagság adhat, már sok éven keresztül minden gyors vagy eszrevehető gyarapodás nélkül felállott, az angolok által azonban az utóbbi 25 év alatt tetemes előmenetelt tett, és mégis keveset tudunk róla; azért Szer. Natal', 's a' kaffertpart' déli részének leírása által nagy szolgálatot tett a' geographusi közönségnek és különös érdemet szerzett magának. A' településekre nézve ez előtt a' szabad, és ép' olly vitéz mint rabló kaffernép' közelléte igen nagy baj volt; mert a' kaffernek a' tulajdonossági jegről nagyon gyenge fogalma van, és az idegen nyáj' eltulajdonítása körül egészen azon nézete van mint, minden mas vad, rabló nomádnépnek. Sz. ezen nemzetség', föld', tenyészés' jelleme, part' fekvése mellett egyszersmind azon előmenetelt is lerajzolja, melyet a' hollandusok ott tettek, és leírja különösebben a' natali kikötőt, mellyből kitetszik, mikép' az éghajlat' szelídsége és egyenlősége párosult a' föld' természeti termékenység-

gével, hogy a' mívelő' aránylag csekély iparkodását gazdagon megjutalmaztassa; mikép' minden körülmény egyesült, hogy Nalt hasznos kivándorlás' célpontjává tegye, és hogy az éjszak-európai ott hasonlíthatatlanul kellemesebb éghajlat alatt mint elhagyott hazájáé, az ifjúságotól megszokott honi földmívelést folytathassa. Smith A. mint egyetlen tudományos tudósító Naltól, azt mondja, hogy ott szeretne élni és meghalni. Sz. használja ezen mások' tudósítását, és a' partvidék' benszületett népességéről, azok' földmívelés általi éléséről, üldözések' tárgyáról, az elefántról és bivalról, a' fejer félvadak' míveltségi fokáról, a' keresztény vallás' lassú terjedéséről; az egyenlettség és önkény által okozott állapotról; az ott uralkodó babonáról; a' boszorkányságról vádoltak elleni eljárás-módról; a' *zulah*-féle házakról, melyek úgy fonvák mint a' méhkosár; Victoria' tartományáról vagy Naltól és más hasonló viszonyokról derék 's mintegy szemmelátható képet állt előnkbe; megemlíti végre az angol kormány' jóváhagyását Nalt' gyarmatosítása iránt, melly által az egész új tartomány angol oltalom alá vétetett, és neki segedelem ígertetett, mi az európai míveltség déli Afrikában leendő elterjedésére nézve igen nagy fontosságú, és megérdemli, hogy úgy az emberiség' barátja, mint a' tudományos vizsgálódó nagy örömmel fogadja. A' rajzolatok eléggé megismertetnek a' lakosok' erkölcsi, physical és political viszonyaival, és az egész partvidék' jellemével, és épen azért a' geographiai tudomány óhajtott gazdagodásának tekintheti.

Mennyi töménytelen emlékezést kelt fel e' név Otahaiti, minden tudja, ki a' földleirat, ország- és néptudomány iránt némi érdekléssel viseltetik is; azért az e' tekintetben már ismeretes, de különböző útleírásokban elszórt tudósítások' összegyűjtését igen hasznos, tanulságos munkának mondhatni. Miután erről röviden szól, átmegy azon halálos befolyás' rajzolására, mellyet a' fejer gyarmatok az őslakosokra legtöbb meleg égövű országban, tehát Orahaitiban is gyakorolnak. Megemlíti a' political és erkölcsi állapot' változását is, mivel t. i. egyes, kitűnőleg vállalkozó szellemű főnökök' alkalmat találtak a' kereskedés általi meggazdagulásra, miáltal a' javak' egyenlettsége származott, és az előbbi melegelettséget 's nyugalmat a' nép' köreből kiszorította; ennek következtése meghasonlás lón, mellyet az európaiak neveltek, a' mint kedvök 's önhasznuk hozta magával. Sz. minden ide vonatkozó viszonyt megemlíti, és leírja nem csak a' szigetet, hanem földjét is, és a' mívelés által rajta történt változást, különösen pedig a' lakosokat minden geographiai és statistikai tekintetben, mellyek az olvasónak sok pontot felvilágosítanak,

mellyek eddigelé vagy homályosan, vagy kétesen adattak elő, vagy épen nem is voltak fejtegetve.

A' gyöngyhalászásnak, mint a' polynesiái kereskedési haszonkémlel's egyik legjövendelmesebb ágának, egyszerű és terjedelmes leírása, megérdemli hogy a' legnagyobb figyelemmel olvastassék, mivel terjedelmesebb leírást sehol sem találhatni. Leírja a' láncozsigeti benszülötteket is, kik a' legveszedelmesebbek Otahaiti szigetén; ezek régi szokás szerint a' vallás' ürügye alatt tengeri rablást gyakorolnak; megrohanják a' szomszéd szigeteket és kiirtják lakosaikat, miért is több sziget elhagyatott, másokban pedig a' családok' száma nagyon megkevesedett. Végre megemlíti a' társaság-szigeteket, és azon szerepet, mellyet Otahaiti játszik, miszerint ez délre az egyenlítőtől a' Sandwich szigeteket ábrázolja, a' nélkül hogy minden egyéb tekintetben össze lehetne velök hasonlítani.

A' jóreményfők' leírásával berekeszti a' 3-ik füzetet; e' leírás a' 4-ben folytatattatik. Sz. ezen pont' roppant fontosságát a' hajózásra, kereskedésre és a' mivelődés déli Afrikában elterjedésére dologhozértőleg kiemeli, mi mellett a' belerő' gyarapodására, a' most ott letelepült angol paraszt családok' nagy számára, az iparkodásra, az angol kormány alatt kifejlett közszellemre, Kap városának, mint déli Afrika' fővárosának gyors kifelődésére; a' déli afrikai tenyészés' különös sajátágára és más dolgokra is figyelmezteti az olvasót. Óhajtandó, hogy sz. ne sokáig késsék a' folytatással,

Allg. Lit. Zeit. (No. 183—184. 1838.) után.

D. I.

STÁTUS-TUDOMÁNY.

Über die Demokratie in Nordamerica, von ALEXIS DE TOCQUEVILLE, Advocaten beim königl. Gerichtshofe in Paris, Einem der Verfasser des Werks „le Système pénitentiaire aux Etats-unis“. — Aus dem Französischen übersetzt von F. A. RÜDER. — *Erster Theil.* Mit einem Anhaage, enthaltend die Verfassung der vereinigten Staaten und die Verfassung des Staats von Newyork. 1836. 267. S. in *Zweiter Theil.* Mit einem Anhaage aus: „*Marie ou l'esclavage aux Etats-unis, tableau des moeurs américaines*“ par Gustave de BEAUMONT. Leipzig, Kummer, 2836. VI. 343 S., Ára 4 fr. c. p.

Több évvel ezelőtt A. de Tocqueville és G. de Beaumont urakata' franczia kormány Éjszakamerikába azon megbízással küldötte, hogy az egyesült státusok' büntető és javító rendszeréről kielégítő tudomást szerezzenek. E' tárgyban tett tudósításuk a' juliusi zendülés után jelent meg és nagy tetszést nyert. Később ezen írók még fontosb feladat' megfejtéséhez fogtak. B. t. i. ezen czimű munkájában: „*Marie ou l'esclavage aux Etats-unis, tableau des moeurs américaines*“ olly erkölcsrajzot adott, melly dramai élénkséggel az amerikaiak' szokását, érzelmét és szellemét találva és elevenen tünteti előnkbe. Rüder úr ebből toldalék gyanánt Amerika' Blackstone-ja akart lenni; célja az, hogy előttünk Washington' birodalmának társadalmi és politcai alkotmányát kimagyarázza. Könyve komoly, akár tartalmát, akár alakját tekintjük. Kinyilatkoztatik abban előttünk az *amerikai törvények' szelleme*; ama nevezetes gépiességet (mechanismus) minden részében szilárd és merész kézzel fejtegeti, és az új világrész' új szellemét előhaladása', törekvései', művei' és minden irányzata' tekintésében nyugodt ésszel és hozzáértéssel vizsgálja. Lépésökint jut ezen könyvben az ember oda hogy Amerikát fel fogja, megértse, és olly vezetője van, ki útjában sohasem lo-

bogtatja úgy a' szövétneket, hogy távolra is világosságot ne terjesztene. Ezen munka feletti tudósításban főleg azon igyekszünk, hogy néhány fő szempontot, melyből a' szerző kiindul, lehető rövidségben, de azért érthetően, kiemeljünk.

Mi figyelmét különösen magára vonja, és a' mi valóság-gal minden gondolkozó főt leginkább álmélkodásba ejt, az azon kettős jelenség, melyet az egyesült státusok, mióta nemzeti méltóságra emelkedtek, úgy társadalmi, mint political állapotjokban a' világnak felmutatták. Ezen földön t. i. nagy számu nép tűnik szemünkbe, mely roppant kiterjedésű tartományt borít el árjával, mely ezer városban és faluban elszórva lakik, oly nép, mely egy akaraton jár, nyugodalmas, gyarapodó, és színlég az egyesség' és erő azon elemeivel nem bír, melyek mostanig az országok' hatalmát tevék, mely azon társadalmi hierarchiák' egyikére sem támaszkodik, melyek különben mindenütt a' nemzeti családtagok' kapcsa gyanánt szolgáltak. És ezen nép az egyenlőség' állapotjában él. — De a' mi nem kevésbé hallatlan, épen ezen nép, mely a' mexicói és Hudson öblön uralkodik, ezen virágzó, szabad, boldog nép republicai alkotmány alatt él. Szabad köztársaság, 's tizennégyszáz millió emberből álló demokratia, ez a' feladás' azon két czélpontja, melyet az atlanti tengeren túli törvényhozók szerencsésen megfejtettek, és melyet Tocqueville közelebbről vizsgál. Mintegy 50 évvel ezelőtt, mikor az egyesült státusok magokat alkották, köztársaság, úgy mint nagyobb státusok' kormányrendszere, sohasem volt a' világon. Hollandiát és Schweizot nem hozhatni fel hasonlatosságu; Velence csak városok' ligája volt, mely gazdagság és hadsereg által uralkodott a' meghódított tartományokon. Róma hasonló állapotban volt; de midőn a' szövetségestársak polgárjogot nyertek, a' Caesarok' fejedelemiségére volt szüksége hogy az egyenlőséget fel lehessen tartani. Görögország' dicsőített köztársaságai csupán zajgó helyhatóságok voltak, melyek művészet, tudomány és szabadság által lettek nagyokká a' történetben. Ezen felül minden egyéb köztársaságok, a' nélkül hogy közülök csak egyet is kivennénk, és még azok is melyeket más néven nevezünk, aristokratiai elven alapultak. A' rabszolgák' létele, szabad emberek' csekély száma, a' nemzetségek', osztályok', rendek' kiváltságai eléggé igazolják ezen állítást. A' demokratia' nevet ezelőtt két ezer évvel csinálták, de megtestesülve nem létezett, 's az emberek még nem fedezték fel az egyenlőséget. Legelőször a' Franklin', Washington' házájában léptették életbe az egyenlőséget; a' valóságos egyenlőség t. i. a' rendek', jogoké, és hatalomé, egy szabad nép' alkotmányának alapköve. És úgy látszik mintha ezen fiatal erőben levő föld magának akarná ezen alkotmányi elsőséget tartani. Mert

ha ezen felfedezést az egyesült státusokból Európába a' végett átültetik, hogy szinte több millió emberre alkalmazák, patak módra omlik a' vér, és az egyenlőséget egy darabig csak a' hóhér' pallasza által tarthatni fel. Így a' Franciaország' hőszült demokratajától hirdetett köztársaság csak átvonuló zivatar volt. Hadsergeket árasztott ki határjain, bámulásba, ijedelembe ejtette a' világot és egy győzedelmes katona' kezei közt mult ki. Miben áll hát ezen demokratia', ezen amerikai köztársaság' titka, melly békét, rendet, jólétet terjeszt, melyek annak rugóji, mi jövendője van, T. úr ezt vizsgálta és adja elő. Publicistánk egy tekintetre felfogta, hogy ha mindjárt egy tizennégy millió emberből álló köztársaság egészen új jelenség is a' világon, abban mégis semmi csudálatos nincsen. A' politicai intézvények valójában csak formák. A' tulajdonsági alap a' népek' társasági alkotmánya. Gondoljon az ember magának egy a' régi, hatalmas, becsült, meggyőzhetetlen hierarchiakból alkotott társaságot, 's igen egyre fog kimenni valjon monarchiai vagy köztársasági kormányformát ada neki. Ezen kormányok századokig megállhatnak és roppant jövendőre törekedhetnek. Ilyen volt a' római nép; ilyen ma az orosz. — A' tény, melly az egyesült státusok' életrendjében mindenben uralkodik, azoknak társadalmi elve ez: minden ta'nak teljes egyenlősége, kölcsönös függetlensége, a' felsőségben (Souverainitát) egyenlő részvéte, végre a' democratia, legnagyobb hatalmában. Ez ébresztette először fel a' vizsgálódó' elmékedését; ez volt a' kulcs, melly felől azt hitte, hogy mindenek előtt fel kell fogni. De midőn T. úr egy illy nagy kiterjedésű democratia' megalapítása, és annak a' világ' első hatalmasságai közé való felemelkedésének vizsgálatása körül fáradozik, minden szenvedély, előítélet, elragadtatás nélkül, sőt inkább ama tudós, 's ítéletre képes részrehajlatlansággal lát munkához, melly a' zendüléssel tart, melly annak lételt adott, azt tanulgatja, fejtegeti, magyaráztatja, és melly azt felvilágosítani igyekszik, egész folyamában, a' legrégebb mult-ról a' legkésőbb jövendőig kíséri. Ama zendülést átkozni, szidalmazni, valójában istentelen dolog volna, mert legvégül is annak a' többi emberi intézvényvel egy és ugyanazon nemzet-ségi lajstroma van. Az az idő' leánya melly emberek közt születék ha isten is úgy akarja. A' bevezetésben szerző erről következőleg nyilatkozik.

„Azon új tárgyak közé, mellyek az egyesült szabad státusokban való tartózkodásom alatt figyelmem magokra vonák, számlálom különösen a' rendek' egyenlőségét, mivel azon nagy befolyást világosan láttam, mellyet ezen fontos tény a' társaság' előmenetelére gyakorol. Ez a' közléleknek szilárd irányt, a' törvényeknek szilárd fordulatot, a' kormányzóknak

új szabályokat, és a' kormányzottaknak sajátosságos életmódot kölesönöz. Csak hamar megtudtam hogy ezen tény' befolyását a' 'politikai szokások' és törvényeknél messzebb terjeszti, és úgy a' polgári társaságon mint a' kormányon uralkodik. Ez új véleményeket teremt, új érzelmeket támaszt, szokásokat szorít ki, és mindent újint alakít a' mit nem ő idéz elő. — Minél mélyebben vizsgáltam azért a' szabad északamerikaiak' társasági állapotját, annál világosabban láttam a' 'rendek' egyenlőségében azou forrást, mellyből sok egyéb fakad. Én úgy tekintetem ezen állapotot mint azon pontot mellyből minden sejdítésim felvilágosodnak. Ekkor gondolatimat a' mi föld-részünkre irányozám, és úgy tetszett mintha nálunk is valami hasonlót pillantottam volna meg. Ha a' 'rendek' egyenlősége nálunk nem jutott is olly roppant kiterjedésre mint az egyesült státusokban, mégis naponkint mindinkább közelít ahhoz, és nekem úgy tetszik, hogy az ott uralkodó democratia Európában is hatalomra jutott.. Mindenki látja hogy nálunk nagy democratiai zendülés van készülöben, bár azt különbözőkép' itelik meg. Némellyek azt úgy tekintik mint valami újat, mint történetes eseményt, mellyet még feltartóztatni, némellyek pedig ellenállhatatlannak tekintik, mivel régóta gyarapodván mindinkább kifejlödni látszik.... Mindentűt láthatni ahogy a' 'népelet' különböző eseményei a' 'democratia't pártfogolják, mire minden ember segédkezet nyújt, úgy azok kik szántszándékosan a' hhoz járulnak, mint azok kik annak szolgálni nem akarnak; úgy azok kik azért harczoltak, miut azok kik ellenségeinek nyilatkoztatták magokat. Valamennyin ugyanazon úton tolatnak előre és a' végett közösen munkálkodtak részint akarattjok ellen, részint tudtokon kívül; mindnyájan vak eszközök voltak isten' kezében (?). Tehát a' 'rendek' egyenlőségének fokonkénti kifejlődése a' 'gondviselés' rendelése... A' 'polgárisodott társaság' jelen állapotjában senki sem tudhatja, vajjon az tovább halad-e, mert az előidő' történetében az ehhez hasonló állapotokrul nincsen tudomásunk. A' 'rendek' már a' keresztvények közt egyenlőbbek lettek, mint az előtt akármelley világrészben valának. A' 'nagyság, mit e' tekintetben előttünk látunk, gátol annak bizonyos meghatározásában mi lessz abból jövendőben. Szerző e' munkát némi valóságos félelem' meghatása alatt írta, mivel maga előtt látá azon ellenállhatatlan változást, melly olly sok századon keresztül annyi akadály' daczára is előbbre halad, és azt a' már szétromboltnak omladékai közt folytatja.... A' 'keresztvény népek' e' tekintetben, nekem úgy tetszik, most horasztzó példát mutatnak. Az elragadó mozgás olly erős hogy többé nem akaszthatni el, de nem olly gyors, hogy vezetésén még most kétkedni lehetne; most hát még a' 'vezetés' lehető, de nem

sokára lehetetlen lesz. Azoknak most kik a' társaságot vezetik első kötelessége hogy a' democratiát oktassák, keresztyén hitét lehetőleg ismét megelevenítsék, szokásait egyesítsék, mozgalmait rendezzék, a' tudatlanokat lassankint azon dolgok' ismeretére neveljék, mellyek mindenkire nézve érdekek bírnak, korábbi vak öszlönét, a' valóban közhasznú' ismeretét bele csepegtessék, kormányát az emberek, idő és hely szerint szerkesszék. Egészen új világnak új politica' tudományára van szüksége. . .

E' jelen bevezetés mutatja az eszmét, melly az egész könyvön át leng, a' szempontot, mellyből szerző Amerikát vizsgálja és visszatekint Európára; végre miként tartja ő az egyenlőséget a' világ' jövődő, elkerülhetetlen állapotjának, és megkísérti hogy ezen állapotot a' történet' tanításival és saját nézetivel öszhangzáshozza. De midőn T. urat ama ropant s új országba követjük, hova bennünket vezet hogy ott vele ama kettős fejtvényt, miszerint egy számos és nagy nemzet köztársaságban és az egyenlőség' állapotjában él, megfejtjük, azon kérdés támad lelkünkben: ugyan hát azon mértékben találjuk-e ott a' tiszta democratiát mellyben ő állítja? meg van-e ott a' rendek' amaz egyenlősége mint azt Európa' némely országaiban, és mivel ő francia, hazájában azon uralkodó szokás szerint veszik, és a' melly ott negyven esztendő óta törvényszerűleg feláll.

Az első tény, mi szemünkbe ötlük, az egyenlőség' minden elvének, fogalmának a' leggyalázóbb, legrettentőbb eltagadása. Ez a' rabszolgaság melly az egyesült státusok' régi tartományinak két harmadrészihez el van terjedve, hol mintegy három millió' néger négy millió szabad ember' ostora alatt él. Ezen szabad emberek hát csak olyanok, mint a' régi köztársaságokban voltak. Ezek tehát valósággal aristocratiát képeznek, melly nyugtalan és nyomó, és annál nyugtalanabb és nyomóbb, mivel az egyszer szolgaság alá vetett nép a' születés' útján szaporodik és nevelszik, mivel az úr és szolga közt boldogtalan választófal emelkedik, mellyet emberi hatalom le nem ronthat; mivel halhatatlan ellenségek vannak, kik elkeseredett gyűlöléssel állnak egymással szemközt, mi miatt a' két faj közül egyiknek vagy kivándorolni vagy elveszni kell. Szerzőnk ugyan az egyesült státusokban levő rabszolgaság' tanúságos és indító rajzolatát útítársára, Beaumont úrra bagyja; de ezért az emberiség' baráti sohasem nyilatkozhatnak a' felett elhatárázottabban mint ő maga munkája' azon részében, hol a' lélek' és érzelem' hasonló erőteljével rajzolja egy társaság' belső szorongását, melly illy porhanyó földön áll, és hol az elkerülhetetlen fordulat' okait, rugóit és viszontagságit állítja előnkbe. Ura-

sága' megoltalmazása végett kénytelen az úr' rabszolgáját minden eszme, tudomány és ismérrehez való jutástól elfogni, mely pedig az ember' büszkesége és kincse. Törvény' utján a' baromig alacsonyítja le azon szolgát kitől fel, azon ellenséget kit táplál, azon vágytársat kit büntet. Ama nagy kiterjedésű tartományokban, hol a' rabszolgaság' jelenlegi bűnéért ezen örökös és közönséges félelem az ég' jövendőbeli boszújától büntetés gyanánt uralkodik, a' szabadság' szertelen élvezetének korlátja van, mely minden pillanatban észrevehető. A' négerék mintegy gátat képeznek a' fejérek' szabadsága körül. De nem csak a' déli státusokban, hol még a' rabszolgaság fel áll, nyilvánítja ezen begátolás' erejét. A' nyugati és éjszaki amerikaiak is érzik hatását. A' veszély, melynek a' rabszolgaság az uniót kiteszi, közönséges aggodalmat támaszt. Ez a' kormányfiakat és törvényhozókat megosztja. Az egész köztársaság mintha távolban széttört bilincs' csörgését hallaná, mely rémülésbe ejti; és a' sok szabadon bocsátott néger, ki megvetett életét földjén tengeti, szüntelenül emlékeztet a' közös gyarlóságra. Azonban szerencsére mégis van egy közönséges 's erkölcsifék. Az erkölcsi érzés sehol e' földön nem terjesztette úgy ki hatalmát mint az egyesült státusok' népeinél. Ott minden vallásos felekezet békében él; a' státus azonban megkívánja hogy mindenki valamely felekezet' tagja legyen. Csak a' hitetlenséget kárhoztatja mind a' szokás mind a' törvény. Az embernek csak az 50 keresztyén felekezet közül valamelyikhez kell tartoznia, mellyekben mint meg annyi ágazat az érzelmek', szokások' és megtartható elvek' ama forrása feloszlik. De ha az ember az ó és új szövetséget (testamentom) nem hiszi, szóval ha az ember nem keresztyén, és ezt külsőleg is mutatja 's esküvel is erősíti, ekkor az ország' alkotmánya szerint megszűnik státuspolgár lenni és azzal összekötött szabadságokat élvezni. A' törvény még többet tesz. Némely státusokban az bizonyos vallásos gyakorlatokat, nevezetesen a' szombat' megülését olly kemény szigorúsággal parancsolja, miszerint az ember észreveszi, hogy az amerikai státustársaság nem egyéb mint egy régi, új földre helyezett társaság, jelesen a' régi angol és puritánus társaság. Ez új intézvényei közt az által áll fel, mi neki a' régi szokásokbul felmaradt. Európában ellenben, mondhatná az ember, még sokkal kevesebb áll fel a' régi szokásokbul mint a' régi törvényekből.

Ama két nagy ellensúlyon kívül, mely hatását az egész társaságra kiterjeszti, vannak még háziak is, mellyeknek eredete egy és ugyanaz, mellyeknek hatalma nem kevésbbé elhatározó. A' nők' szabadsága a' vallásos szokásokban, er-

köles' szigorúságában, a' szünteleni és közönséges házi foglalkozásokban igen sok korlátra talál, mellyek előttünk ismeretlenek. Ott a' nemzet' legelevenebb 's legélenkebb fele törvényen, szabadságon kívül áll, és semmikép' sem járul az érzelmek' ama mozgásához, melly legkivált Franciaországban, általában pedig inkább vagy kevesbé a' régi Európában bizonyos társadalmi hegyi árvizet képez, melly mindent magával ragad. Ezen nagy köztársaságban minden család egy korlátlan monarchia. A' férj a' király. Király mint férj, és a' mi még fontosabb, király mint atya. Az egyesült státusok' polgári törvényhozása egész erejében feltartja amaz atyai hatalmat, mellynek Görögország' és Italia' köztársaságai erejüket, tartósságukat köszöntek. Az atya' tetszése szerint rendelkezik vagyona felett. Joga van az örökségből kitagadni, és hagyományát úgy osztani foga mint akarja, miért aztán gyermekei szüntelen tőle függenek 's hatalma alatt vagynak. Az ifjúság ez által a' törvényekhez, az érettebb kor' akaratjához és tapasztalásához bilincseltetik. Az ifjúság tehát így polgári egyenlőségen, politcái szabadságon kívül és azon állapotban van, melly a' hajdankorban elkerülhetetlennek tartott a' szabad köztársaságok' nyugalmára és állandóságára. Ezen megtartó elemekhez még az uralkodó szokás járul. Így az első szülöttségi jog mint jog el van törülve; az örökség egyenlően osztatik fel. De az örökség' egyenlő felosztása nem abban áll, hogy a' földbirtok mindég egyenlő részekre osztva száll az örökösökre. Rendszerint a' legidősb marad az atyai házban. A' többiek' kötelessége osztályrészőket a' vadonban termővé tenni. Ezen vadon végetlen pusztáival és termékeny erdeivel, melly naponkint enged a' gyarmatos' fejszéjének és ekéjének, közös örökséget képez, mellyből osztályrészt kiki birtokába veszi; és az efféle ostracismus' segédelmével a' népesség' legnyugtalanabb, legerőszakosb, de egyszersmind legtermesztőbb része szüntelen hasznos munkásságra gyulasztatik. A' szántóföld' elosztása feletti villongásnak ezen módon eleje van véve; mert az amerikai democratia' éjszaki és nyugati részén még sokáig látja szüléit a' föld a' munkás kéznek, holott az az ültetvényeseket oda csalogatja, hogy hódításait mindenfelé kiterjesszék. A' francia democratia kénytelen volt hogy a' democratia' emésztő geniusának foglalkozást adjon kardot markoló katonáival Európát előnteni; az amerikai democratia a' földmivelő' vasával tesz hódítást; sehol sem talál ellenállásra, sem határra; hódításainak nincs cél tűzve; ez erkölcsösíti, felvilágosítja és megnyugtatja a' népet, békeszeretetet, rendhez szokást és törvény iránti tiszteletet önt belé.

A' törvény iránti ezen tisztelet másik' jellemvonása az amerikai népnek. Angol helyhatóságból származván, két század

óta az anyaország' szelid és távol gyámsága alatt magát igazgati megszokván, már vérvé vált azon szokás, gyakorlat és bizonyos tiszteletteljes figyelem, melyet egy szabad kormány igényel. E' nép természetesnek találja, hogy a' hatalmat, melyet másra átruház, czim által emelje, melly az előljárást a' polgár felett kitüntetvén a' törvények' uraságát hirdeti és megerősíti. Hasonlítsa össze az ember ezzel a' francziákat, hol a' vad egyenlőség minden kitüntetést számkivet vagy botrányt talál benne. Ott a' polgárok egymás közt megkülönböztethetik magokat, és abban némi fényűzést keresnek, hogy örökös czimerekkel pompáznak, mellyek a' gyermekek' tiszteletét atyáik iránt kitüntetik, a' családszellemet erősítik, legalább sehol nem sértik, ha mindjárt különben semmi hasznot nem hajtának is. Tudjuk mennyire kiterjeszkedett Franciaországban e' tekintetben az egyenlítési szellem. E' szerint az egyesült státusok' köz álladalmi társaságában, akármelley szempontból tekintsük, tulajdon gyanánt van meg a' nyugalom' és erő' feltétele, melly maga magában rejtezik. A' régi népek' minden megtartó intézvénye meg van benne. Ezen társaság új nép, de régi hagyományokkal, régi elvekkel, régi szokásokkal és a' rend' mindazon jó vagy rossz, erkölcsi vagy barbár elemeivel, mellyeknek birtokában minden régi népek voltak. Ezen nép azonban úgy látszik a' gondviseletől egy egész világ' kizsákmányolására van hívva. De azért minden democratia' felállítására két feltétel elmulthatatlan szükséges, t. i. a' korlát és a' nyilvános pálya; azt nem is mondhatni hogy ott a' korlátban fogyatkozás volna, de a' pálya megmehetetlen. Ha már az amerikai nemzetnél a' társasági állapot olyan mint most mondatott, az is kivilágosodik, mint lehet ott a' democratia állandó, 's mint állhatott és virágozhatott ez ott már tovább ötven esztendőnél. Ez valósággal nem is democratia. Ezen nevet kérdés alá lehet venni, és az ember némi ösztönt érez magában mikép' T. úrnak azért szemrehányást tegyen, hogy némellyeket a' most említett szempontok közül nem hozott eléggé tisztába. Ő szorosán ragaszkodik könyvcziméhez, az amerikai törvények' előoldalához. Ő az amerikai democratia iránt való hitében kissé el volt fogulva. Köztársaság csak olly alapon gondolható; mert ha a' társaság erős és hatalmas, nem szükséges hogy republicanus' alkotmánya legyen, kivált ha a' multkorból pártok' hagyománykép' nem maradtak és a' növekedő gyarapulást semmi szomszéd nem korlátozza, semmi versenytárs nem irigyl. Ha az ember ezen alkotmányos gépezetbe behat, akkor a' köztársaságot még jobban felfoghatni. Találunk t. i. ott valósággal democratia't az az a' nagy szám közbe jövetelét a' község', megye', egyes státus', és szövetség' ügyeinek intézésénél, de azért ne higyük

hogy ezen közbejövétel mellett azon korlátozások és ellen-súlyokon kívül, mellyek a' társadalmi állapotból származnak, olyanok is ne volnának mellyek politikai természetűek. A' választási joghoz és választathatáshoz mindenütt feltétel van kötve, melly a' hatáskörhöz képest kiterjedtebb vagy korlátozottabb. Általában a' földbirtok nagyobb jogot ad mint az ingó vagyon. Kalmár nép az iparadót nem egyenlően tárgyalja a' földadóval. Végre a' democratiának korlátja van még azon függő viszonyban, mellyben az adósak a' hitelezők' ellenében állanak, ez oly viszony, mellyről más népeknél a' törvények semmit sem tudnak, mellyet a' szokások mintegy számkivetnek, és a' mellyet a' töképeznek' sokféle forgatása a' gazdagság' komoly és fontos kiváltságává emel. A' gazdagság' tulnyomósága az éjszaki részen, a' földbirtoké pedig a' délin szembetűnő. Mi azonban az uniót illeti, azt a' szövetekezési rendszer' ereje a' rend' utján megtartja. Ezen rendszer, melly ott lehetséges hol az embernek más szomszédja nincs mint a' világtenger és a' vadonok, melly minden különös erejét a' rend és egység végett a' köz kellet' (Bedürfniss) rendelkezése alá adja, és a' melly egyetlen a' maga nemében melly egy nagy népnél a' köztársaságot kivihetővé teszi, ezen rendszer' csuda segédforrásokat foglal magában, hogy a' köztársasághoz és democratiához tapadó fogyatkozásokat mérsékelje. Ez éleszti az öszveszövetkezettek' büszkeségét és politikáját, hogy a' köz tanácskozásonnál magokat oly férfiak által képviseltesék, kik, elgondolván minden osztály- és párt-nézetet, a' legkitünőbb fők mindenik egyes státusban. A' két fokozati mód, melly a' senátus' választásánál bevitetett ezen rendszernek még inkább keziére játszik. Ezen kívül igen sokat tesz a' birodalom' nagysága, a' déli státusok' aristocratái hajlama és befolyása, a' szakadatlan munka, melly a' nyugati lakosokat csaknem minden különbség nélkül a' természet' legyőzésére megkivántató vesződésekhez bilincseli, és így nem engedi hogy az unio' kormányával foglalkozzanak, és még azon körülmény hogy éjszakon a' kereskedési érdek túlnyomó, melly természete szerint felvilágosodást idéz elő, mind ezen ok és még több más munkál arra, hogy ezen köztársaság' kormányán még darab ideig a' legkitünőbb fők maradvanak.

T. úr részletesen értekezik a' helyhatósági és közép-ponti hatalom' jogairól 's viszonyairól, a' különböző formákról, mik szerint a' község, megye, egyes státus és az unio igazgattatik; továbbá a' birói hatóságok' politikai jelentőségéről, mellyek egyedül vethetnek határt az igazgató hatóságok' hatalmának, az által hogy csaknem minden zsarnokságot büntetlenül követhetnek el, mivel népszerűek. Ezen értesítés'

nyomán azonban csak hamar észrevehetni, mint áll ezen democratiában az egyenlőség' dolga, hogy a' rabszolgaság és helyettesítések (substitutio) törvényszerűek, az atyai hatalom korlátlan, és státusvallás van. Ezen munkából láthatni, milly értékű a' szabadság ezen köztársaságban, melly a' vallásos szabadságot el nem ismeri, mivel a' jogokat a' hitvalláshoz köti, és a' zsidókat 's kételkedőket azokból kirekeszti; melly semmi polgári szabadsággal nem bír mivel minden héten egy napot, a' vasárnapot, törvény' parancsa szeriut munkátlanságban kell tölteni, sőt még némely házi multságok is tiltvák; melly végre, hogy az igazat kimondjuk, még political szabadsággal sem bír, mivel mindenütt valóságos, kérdésbe vehetetlen, és víhatlan dictaturára t. i. a' többségére bukkan az ember. Ezen dictaturának, mint minden zsarnokuraságnak meg vannak eperszedői (Nutzwisser) kik azt megittasítják, meg vannak udvari tényérnyalói, kik elerkölcstelenítik és hasonló fontért hasonló singgel mérnek. Mint minden egyébnek, meg van ennek is maga szennyfoltja. Ez megerőtleníti a' nemzeti jellemet, a' gazdagok és miveltebb osztályok mindent a' mi allattok áll. magok hatalma alá kerítnek. Ez a' nemzeti lángészt épen ez által sajnálatos kötelekkel lebilincseli. A' tudomány, mint a' nagy király' idejében, hizelkedésre van kárhóztatva, azon különbséggel mégis, hogy a' népnek hizelkedik, melly fanaticus, és kényszeríti hogy az is fanaticus legyen. Ezen nép csudálja magát; a' tudomány bámulással adózik neki; megmegharagszik, 's az édeleg vele; bohóságot kíván 's az tanácsával segíti. Szóval ezen néptől ne várjon az ember gondolatfelemelkedést, eredeti fogazatot. Irodalmi lángeszébe se higgyen az ember. Mert szabadság a' tudomány' eleme és felvirágzásának mulhatatlan feltéte. Ne higgyen az ember valami leleményes, nemes nagyszerű mivélődést. Mert a' gondviseles' örök rendje ellen ott nem a' fő, hanem a' test igazgat. — Ennek következése az, hogy az amerikai társaság' közönséges mozgalma, megakadályoztatván az érzelmek' és eszmék' körében, anyagi javításokra adja magát, mellynek csudatettei mindenütt álméllkodásba ejtenek bennünket. A' közügyre nézve ott nincs semmi akadály; a' nemzeti lángésznek ott szabadsága van, melly azt csudalatoskép' használja. A' polgárnak ott jóléte van, 's a' magasabbban állók kereshetik nagyravágásuk' kielégítését a' nélkül hogy naponkint bakot lónének és megalacsonyitnák magokat.

Pénz utáni sovárgás' a' democratiák' vágya, mivel az emberek illy ösztönt nem nélkülözhetnek. Ha a' hivatal meg van alacsonyitva, az ember azon gazdagság 's javak után törekszik, mellyeket az ad. Az egyesült státusokban ha mind-

járt minden közhivatal díjazva, és sok azok közül kitüntetéssel, czímmel fel is van ruházva, melly a' szigoru egyenlőséggel össze nem férhetőnek látszik, az mégis sokkal drágábbba kerül, hogy sem számoláson kívül maradhasson. Az aranyat többre becsülik. A' demagogus egyenlőség-eszközök nem veszik észre, miszerint minden kitüntetéset lealacsonyító törekvéseiknél fogva végre odajutnak, hogy magát a' becsületet is megtámadják.

Az emberi lélek elbámul, miután mindazon különös körülményeket, szerencsés véletleneket fontolóra vette mellyek az amerikai köztársaságnak egy fél századon keresztül terjedelemben és hatalomban növekedését lehetővé tették, a' nélkül hogy alapelve valami nevezetes változást szenvedett volna. Szinte észreveszi az ember azt is, hogy ott is a' demokratai rendszer, azon becses javak mellett, mellyeket annak szabad szelleme szül, már gyümölcseit termi. Távolról fenyegető menydörgést hallani a' levegőben. Mi lesz ezen társaság' jövődjére, ezt kérdi az ember magától, mellyben a' szokás' ellenére, sőt még törvény' ereje által a' tömeg' túlnyomósága mind inkább érezhető lesz, és uraságát mind inkább kijebb terjeszti, hol a' fajták' küzdelme — a' fejéréké és színeseké — a' küzdés' veszélyeit még mindennap nagyobbítja a' társasági osztályok közt; hol végre a' középponti hatóság' gyengítéséből, a' birodalom' határának terjesztéséből, és a' szomszéd nemzetekkel való összekoczczanásból az egyes státusok' összeütökzése származhatik — ennek idejét azonban nem határozhatni meg. Ezen jövődjő, mellyben szerző' véleménye szerint a' megtartó elem diadalmaskodni fog a' romboló elemen, igen szép gondolatokat 's találó nézeteket támasztott benne. Berekesztésül közöljük az ide vágókat:

„Most a' világon, úgymond, két nagy nép van, melly különböző pontból indul ki, és ugyanazon czél felé halad: ez az orosz és az angol-amerikai. — Mindkettő sötétségben lett nagygyá, és mivel az emberek' szemei más tárgyakra valának függesztve, hirtelen a' nemzetek' első sorába emelkedtek, úgy hogy a' közönség csaknem egy időben tudá meg támadásukat és nagyságukat. — Minden más népek, úgy látszik, elérik a' természetűtől elikbe szabott határt, azon kötelezetetéssel, hogy magokat abban megtartsák; de ezek még növekedésben vannak; aztán a' nép' sokasága is minden európai népek közt lassankint Oroszországban növekszik legerősben. A' többiek akadálylyal küzdenek és csak száz meg száz erőköddéssel mennek előre. Amazok könnyedén haladnak olly pályán, mellynek határát emberi szem el nem láthatja. Az amerikai a' természet' akadályjaival küzd. Az orosz ellenben inkább az emberekkel. Az első a' vadont és barbárságot víjja. A' másikat vádolják

hogy egész fegyverzetében a' mivelődés ellen küzd. Az amerikai hódításait leginkább ekével teszi, az orosz pedig mostani határain kívül katonája' fegyverével. Hogy célját elérje, az amerikai a' személyes érdekre támaszkodik, és a' nélkül hogy azt vezetné, az egyének' erejét és okosságát cselekedni hagyja. Az orosz ellenben némikép' általa tisztelt autocratájában egyesíti a' státus' egész hatalmát. Az amerikai főleg a' szabadság által hat, az orosz pedig a' szolgaság által. — Mindkettő különös pontból indul ki és pályájok különböző; de azért úgy látszik hogy mindkettő a' gondviselésnek még előttünk titkos végzete szerint egy févilágot tart oltalma alatt.

A' fordítás nem mindenütt kielégítő.

(Ergänzungsbl. zur Allg. Lit. Zeit. Jun. 1838. No. 47, 48, 49.).

D. J.

BIBLIOGRAPHIA.

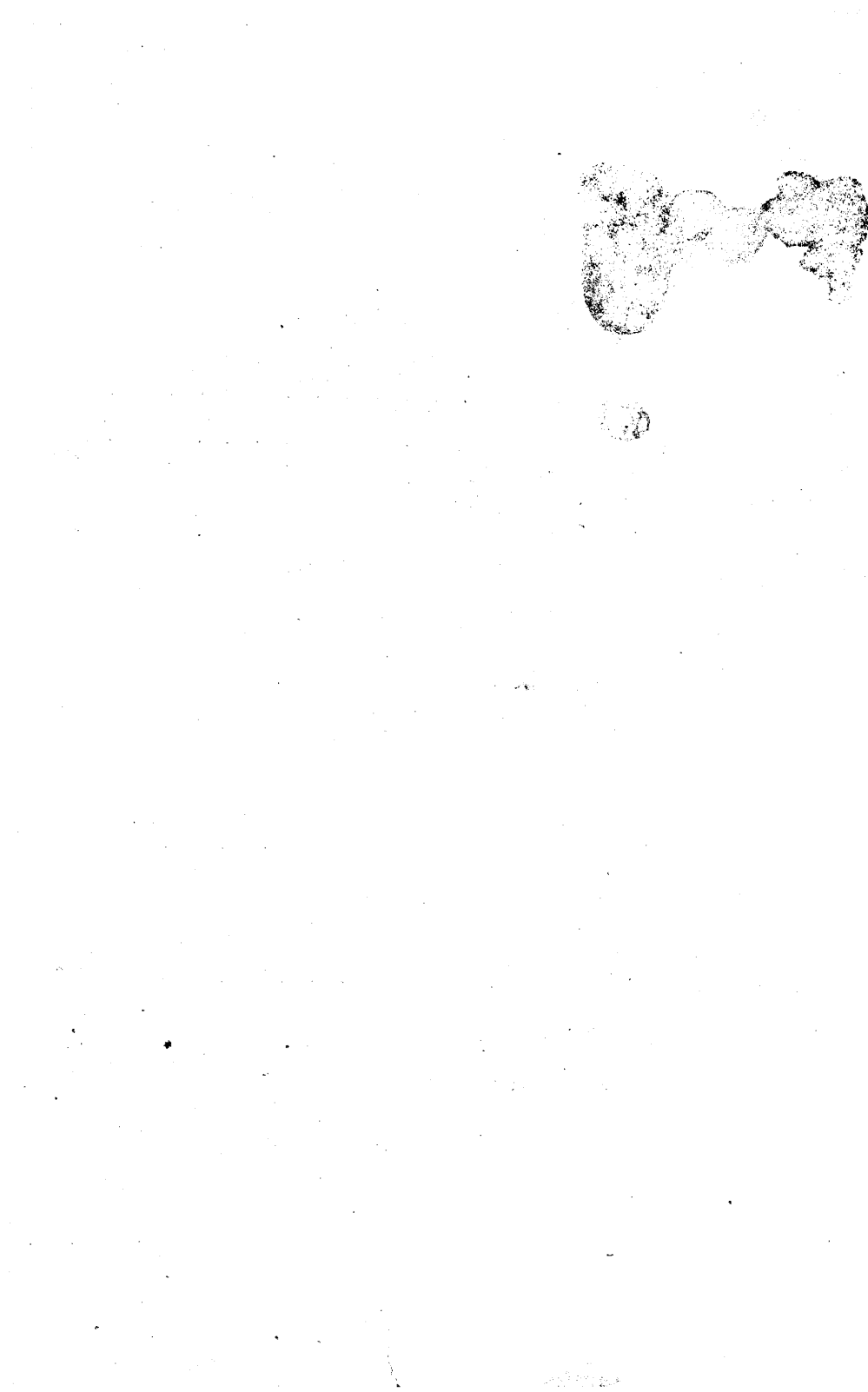
---

47. MANUEL de l' *Historie générale de l' Architecture chez tous les peuples et particulièrement de l' Architecture en France au moyen-âge*; per Daniel RAMEÉ, két darab 12-edr. Paris, 1843, *Paulin*. Sok fametszetekkel. Ára 10 franc 50 cent. — A' szerző építómester' fia 's maga is építómester, már ifjúságában feltevé magában, hogy egykor az építészet' históriáját írlandja. Több mit húsz éven át az ő és jelenkor' minden emlékei, studiuma' tárgyai voltak; nem csak azon igyekezet hogy azokat egészben 's részleteiben felfoghassa, de tanulmánya tárgya volt, mint az előbeszédben mondja a' históriai korszak is, mellyben felemeltettek, a' nép' geniusa, melly azt felemelte, azon körülmények és czímek, mellyek azok' felállításába befolytak. Öszveforgatván ezen kívül, a' különféle francia, angol, olasz, német és spanyol munkákat, mellyek eddig azon művészetről irattak, melly olly kedventz tanulmánya, hosszú 's lelkiismeretes munkálkodásinak eredményeit ezennel közre teszi. — Az első darab a' régiségnek, a' második a' középkornak van szentelve. Rameé úr még egy harmadik darabot is szándékozik kiadni, melyben a' tizenhatodik 's ezt követő századok' architecturájának históriái foglaltatik, 's melyben reszrehajlatlanul itelend a' középkor' emlékein tett újkori ujtásokról (restaurations). Az első darab' előbeszéde, öt fejezetre van felosztva, következő czimek alatt: Az embe- rek' ős históriája, a' népek' kiköltözése, az őskori idők' val- lásai, az építészet' és a' számok' eredete. Ezen előzmények u- tán a' szerző olvasóját Indiából Perzsiába, Perzsiából a' babylo- naiakhoz, chaldeusokhoz, médusokhoz, assiriabeliekhez, plaenciaiakhoz, zsidókhoz, aethiopiában, nubiában, acgyip- tomban, görögországban, kis Ázsiában, olaszországban, etrus- kusok és rómaiakhoz vezeti. Mennyi emlékeket mutat és magya-

ráz meg ezen hirtelen de okos kirándulás, Elora templomain kezdve melynek eredete nincsen tudva, azon palotáig melyet Diocletianus császár építtetett Spalatróban! Rameé Daniel úr reményli, hogy minden népek' architecturája eránt igazságos volt. Minden esetre feltámad, a' görög és római stylus kizárólagos studiuma ellen. Sokáig mulat a' középkori u. n. keresztyén architecturán Franciaországban, azon uelly a' német népfajok közül költ ki. Csak a' legteljesb, leggyalázatosb, legmegbocsáthatatlanabb tudatlanság nevezhette a' középkort barbar és homályos kornak. Minden könyvek, minden okoskodások 's minden elméleteknél világosabban behizonyítja, ezen kor' előhaladt 's értelmi civilisatióját, az általa reánk hagyott darabok' 's ezek közt különösen az architecturái emlékek' studiuma, azon fenséges főtemplomok, azon pompás paloták, azon erős várak csapóhidakkal 's hármás védsánczokkal, azon ékes városházák, azon könnyű őrtornyok 's annyi más épületek, melyek minden elfogulatlant bámulásra gerjesztenek. Ezen munkák' studiuma foglalja el a' második darabot. Nem az egész világot, csupán Európát, a' keresztyén világot látogatja jövendőben az olvasó, tudós cicerone-jével. Rameé Daniel úr előadja először a' keresztyénség' befolyását az architecturára; elutazik aztán Olaszországból 's Konstantinápolyba hajóz, visszajő Franciaországba, átfutja Németországot és Hollandiát, átmegy Angliába, átvizsgálja hirtelen az éjszaki státusokat, Svecziát, Norvégiát, Muszkaországot, egy fordulatot tesz Spanyolországban, 's utját Olaszországban és Siciliában végzi, hol a' palermói magas főtemplomban, képzeletben szemléli az arabok által emelt emlékeket, Afrika' azon földjén, hova szemei nem hathatnak.

A. B. P.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XIII. Népnevelés. II. Korunk' miveltsegi állapotja. GYÖRYSÁNDOR	195
XIV. Az észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapotja. PAULERTIVADAR	208
XV. Csepel. (Vége) BOGNÁR JÓZSEF	216
XVI. Még valami a' fogházakról, különös tekintettel b. Eötvös József és Lukács Móricz e' tárgy legújabb munkájokra. ZSOLDOS IGNÁCZ	243
Értekezések' tartalma 's mutatója.	

L I T E R A T Ú R A.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK.

XVII. Sismondi és az École génévoise	361
--	-----

CRITICAI SZEMLE.

Nép- és Földleírás.

W. H. MEDHURST, China, ist state and prospects etc.	369
MISS PARDOE, The city of the Magyar	380
ED. PÖPPIG, Malerischer Atlas	382

STÁTUS-TUDOMÁNY.

Alexis de TOCQUEVILLE, Über die Democratie in Nordamerica	387
---	-----

BIBLIOGRAPHIA.	387
------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

PÁRISI KÉPEK.

I. Franciaia journalok és szemlék.

A' franciaia nemzet' nagy többségének szokott olvasmányait nem könyvek, hanem journalok és szemlék teszik. Hogy a' journalok, nevezetesen a' politicaiak, olly országban, mint Franciaország, nagy fontosságúak, szükségtelen emlegetnünk. Számuk naponként nevelszik, úgy hogy a' verseny tán egyetlen iparágban sem nagyobb, mint a' journalismusban; mert azon senki se ütközzék meg, hogy itt sem vesztik el szemelő az ipar' s keresmény' szempontját. Evvel azonban koránsem akarjuk mondani, hogy a' politicai journaloknál csak keresményi tekintetek játszá a' fő szerepet. Valamelly újan keletkező journalnak mindenekelőtt bizonyos színnel vagy bizonyos színnek jelentékeny módosításival kell bírnia; a' vállalatnak vezéreszmén, meggyőződésen kell alapúlnia. Ezek észrevétel nélkül készülnek a' tömegek közt, s nihelyt összcállottak, azoknak a' nemzet' legmiveltebbek közt képviselői is akadnak, kik most már egymás közt értekeződnek s összeszerkesztik, azokat hathatósakká teendők. A' nagy kezesség, mellyet minden újan keletkező journalnak elő kell állitnia, a' dolognak folyamatba hozadására s fenntartására megkívántató rendkívüli költségek tetemes összegeket kívánnak, mellyeknek megszerzése a' politicai kérdést szükségeskép' pénzügy — vagy iparkérdéssé változtatja. Ha az alapítandó journal' kimondott rendszere és szelleme az egész népben vagy ennek nagy részében gyökzik, ha to-

vábbá a' szerkesztők vagy népszerű, vagy általában magasztalt 's kihíresztelt nevek, könnyen talál részvényeseket. Pusztá nevek azonban még nem tartanak fenn semmi journált; ha a' számok nem esnek ki kívánatuk szerint azoknak, kik' rendszerének azokban képviseltniök kell, 's ha az irodalmi oldal 's a' külső kiállítás nem elégíti ki a' közönség' ízlését, nem sokára tönkre jut. Styre nézve a' némileg jelentékeny politicalai journálok általában bámulatosak. Egyszerűség, világosság, kellem és hatály különös módon egyesítve találtnak azokban. Ez főleg a' vezércikkekről áll. A' tartalom' pusztá alapjával itt semmi sem vitetik át; a' formának a' critica' legszigorúbb követelésit is ki kell elégítnie. Az ember valóban nem győz e-leget bámulni e' cikkek' irodalmi érdemén, ha meggondolja, hogy azok többnyire a' tollból közvetlenül azonnal nyomdába mennek, úgy hogy azokat hevenyzések, rögtönzéseknak mondhatnók. A' politicalai journálok' szerkesztőinek jártasságuk, ügyességök fogalmazásban és kivitelben a' hihetlennel határos. Előre nem látott, véletlen körülmények miatt csak kevés pillanattal a' lapok' kiosztása előtt sokszor olly cikkek kívántatnak, melyeknek hatásuktól végtelenül sok függ. Illy esetekben egy fő journál sem mulasztja el a' kínálkozó, kedvező alkalmat ügyének méltányos védelmére. Részemről mindig különös szeretettel olvasom az illy cikkeket, mert azokban nemcsak az illető journál' eszméit találom kimondva legvilágosabban, hanem mivel a' nemzet' főérdekeit idegen beavatkozás nélkül is látom egyszersmind egész igazságában. A' journálok' ezen oldalát csak az fogja kellőleg méltányolni, ki éber szemmel képes kísérsni az események' folyamát.

Külön politicalai journálok, külön nézeteket 's érdekeket képviselvén, szükségeskép' naponkint még kell találtniök, és szoros érintetbe jöniök egymással, 's a' polemia elkerülhetlen. Itt tűnik ki aztán a' francziának őszintesége 's elméssége igazi fényében, hol azonban helyet találtnak az ármányok es sophismák is. Nehezen van journál, melly ollykor egyik vagy másiknál nem keresne menedéket. Ezt leggyakrabban a' kormány journálok teszik, mellyeknek állásuk a' függetlenek' ellenében minden tekintetben szerfelett súlyos és kényes, minthogy cikkeinek szerzői ritkán vannak meggyőződve annak igazságáról és jogosságáról, mit álltnak. De legjobb esetben is aunyi óvakodással, vigyázatossággal kell lenniök felfelé, lefelé, mindenfelé, valamint előre 's hátra kell tekinteniök, hogy valami éles, talált, pikant vagy megható ritkán jöhet létre. Az ellenzék' hatalmas megtámadásának, a' tény' mivelta' egyszerű előterjesztésének 's epigrammának csak nyilatkozásokkal, homilikkal 's áhitatos exclamatiókkal tehetnek ellenvetést, de rendszerint itt is sok mesterség mutatkozik az előadásban, és ha

síma szólások 's mesterkéltszólásrendszerök tennék a' szóno-
kot, a' ministeri és dynastai journalokat szónoki székeknek te-
kinthetné az ember. A' politicalai journalok' polemiájában kü-
lönösen a' finom hang, mellyel a' legkeményebb dolgokat
mondják egymásnak, érdemel figyelmet. A' francia journalis-
tik e' tekintetben különbség nélkül felülmúlnak minden nem-
zetet, az angolok, kiknek őszinteségök nagyon sokszor épen
gorombaság' s otrombaság' öltözékében jelenik meg, tellyes-
séggel nem hasonlíthatnak össze velek. A' jó tónban és el-
mæsségben a' francziák nagyon otthonosak; mikép' volna hát
lehetséges, hogy a' journalok ne vennék elő ezen örökbe ka-
pott jelességeket? Az elmæsség és jó tón azonban könnyen ha-
tásvadászattá válik 's fajúl, 's meg kell vallani, hogy a' journal-
ok nem mindég mentesek e' hibáktól; e' tekintetben azonban
ritkábban lesz feljogosítva az ember gáucsolni azokat, miként
az más irodalmi termékeknel történik. A' rövid határidő, melly-
re a' publicista szeríttatik cikkei' készítésében, megóvjá őt a'
veszélytől, hogy szójátékokba 's uodoros előadásba ne bocsát-
kozzék, ha a' fenforgó érdekek, mellyek gyakran hatalmas
szenvedélyeket támasztanak, már a' nélkül is lehetlenné nem
tennének effélet. E' két körülménynek közremunkálása által
az írónak legegyszerűbb, legtermészetibb 's legövidebb kifeje-
zést kell választania és olykor szereznie gondolatainak közlésé-
re. Ki a' francia nyelvet folytonos mivvelésében akarja ismer-
ni tanulni, csak journalokat olvasson; ki a' valódiilag nemzeti
előadásnak, nevezetesen a' francia prósanak fogalmával akar
bírní, szinte itt kell azt megszereznie. Mennyit beszélnek a'
francia nyelv' szegénységéről; én részemről általában nem oszt-
hatom e' véleményyt tellyességgel. A' journalokat illetőleg, val-
jon nem látja-e minden elfogulatlan kényszerítve magát azon
vallomásra, miszerint a' francia journalista arról, mire olva-
sóit tanítni akarja, legalább oly határozottan, oly világosan,
értelmesen 's kimerítőleg fejezi ki magát, mint azt a' német
teheti? 's a' dictió' szépségét illetőleg valjon a' francia jour-
nalok nem állják-e ki a' párhuzomos hasonlítást a' németekkel?
a' moralisták azt állítják, hogy csak az tekintetik gazdagnak,
ki javait használni tudja; ki ellenben nem tudja használni azo-
kat, szegénynek nézetik. Ha a' journalok' német prosáját a'
franciaéhoz hasonlítja az ember, azonnal átlátja, hogy az előb-
binek legkevesebb oka sincs pirúlnia szegénysége miatt, ho-
lott a' német, nem tekintve anyagszerének nagy bőségét, iga-
zi rongyait ritkán férczeli össze viselhető öltözékké.

Egyetlen politicalai journal sincs a' politicának szánva kl-
zárólag. Sőt a' journalokban minden tárgy megvittathatik,
melly érdeklél bír az egész társadalomra vagy a' nagy társadalom'
egyes osztályira. Itt látja az ember főkép' az anyagszerök megvá-

lasztásánál, valjon korszerűek-e azok, vagy tárgyalatásuk esemény vagy jelenség által indítványozott-e? földművelés, kereskedés, műipar, művészet, tudomány 's irodalom teszik a' közönséges szokott czimeket, mellyek a' politicán kívül mindég gondos szemmel kísértetnek, 's tartatnak. Minden, mi a' három első czimnel összeköttetésben van, hasábkba szorítottak; a' három utóbbi azonban rendszerint tárczában találja helyét, néha pedig külön osztályzatban is: — variétés czim alatt tárgyalatnak. A' tárczát 's a' variétéket illetőleg meg kell jegyezni, hogy azokba rendszerint nevezetes írók dolgoznak. Tapasztaltatván pedig, hogy magok a' legmagasztaltabb írók sem lelkesültek mindég, mikor írnak, több szerkesztőség jönnek talá-
 lá csődöt nyitni a' tárczára, mi fiatal írókra nézve gyakran nagyon üdvös. E' mellett az olvasók épen nem érzik rosszul magokat, 's a' journalok függetleníték magokat az önző és szigorú műbíró (aristarcha) szeszélyeitől. A' legjobb journalok még többet merészlenek 's a' tárcza' cikket is olly férfiakra bízák, kik teljes ismeretével bírtak az abban megvitatandó tárgyaknak. Itt is szemlátomást nyert az előadás. Ez eset azonban csak elsőrendű journaloknál áll. A' tárczával rendszerint olly emberek foglalkodnak, kik vagy semmi külön szakot nem akarának vagy nem választhatának magoknak, kik aztán nem levén semmi iránt előszeretettel 's előítélettel, mindennek neki esnek, mit az alkalom kezökbe szolgáltat. Ma festvényeket, holnap valamely operát, holnapután szobrot, későbbben egy zeneműsét, középületet, daljátékot 'sat. bírálják végtelenül. Legfurcsább alakban jelennek meg ezen egyetemes báboknak tudományos tárczái. Hogy e' cikkelyek' stylje gyakran helyes viszonyban áll szerzőjök' lelki szegénységével, magától értetik. A' keresett és kalandos itt nagyon vastag vonásokban mutatkozik, 's a' felsorolt elnévességek és szójátékok gyakran tanubizonyosságokul állnak arra, hogy a' szerzők hóhortoskodnak. Ha előbb megjegyzém, milly nem kedvezőleg különböznek a' németeknek political journalaik a' francziákéitól, itt meg kell vallanom, hogy a' francziák' tárczája az egybehasonlítást semmi kép' sem állja ki a' németeknek igazi mű- 's irodalmi lapjaikkal. A' német műbírók 's criticusok általában minden oldalú műveltséggel, képzettséggel bírnak 's az illető szaktudományoktól, mellyekről különösen írnak, egészen át vannak hatva. Előadásuk szokás szerint dicséretes. Igaz ugyan, hogy a' világosság és értelemesség után némelylek gondosabban törekedhetnek, mert egy értekezés' mélységét senkinek sem lesz kedve annak homályosságában keresni. Kívánatos volna továbbá, hogy ezen urak ne vadásznák annyira a' philosophiai kifejezések' használatát, mint annyi mennyiszert tanúsítja azt a' legifjabb tanoda. E' tekintetben a' francziák' tárczáit semmi ócsár-

lís sem illetheti; mert még azon czikkelyek, mellyek philosophoktól erednek, sem fitogtatnak soha külön nyelvet. Minden francia' nyelve elégséges arra is, hogy új képletek hozassanak forgalomba.

Különösen jellemeztetnek a' párisi journalokban a' hirdetemények. Nemcsak arról értesítnék, hogy ez vagy az ennél vagy annál kaplató, hanem mikép' és meddig is kapható, és ezt olly módon, hogy mindeh, ki azokat olvassa, kedvet kap felkeresni azon helyet. Dicsekvő, kérkedő szólásmódban az emberiség általában nem mehet tovább mint e' hirdetésekben történik, legyenek azok angol vagy amerikai lapokban bár, mellyek eseten nyegleség által túltesznek a' francia industrialismuson. A' művészetet, irodalmat 's tudományt illető hirdetemények a' tónra nézve, mellyben írvák, semmi elsőséggel nem bírnak azok felett, mellyek közönséges dolgokra vonatkoznak. Az utóbbiak' hirdetéseire nézve vannak úgynevezett szerkesztőségi irodák, hol az ember mindenféle alakú hirdetményt megrendel magának. Az ezen intézetekből kikerült hirdetemények szokás szerint szende mosolyra bírják az embert 's az olvasó nagyon könnyen kibékül a' toladó önzéssel, mert az út és mód, mellyen valamit el akar szerezni, finom és elmés.

Szemle név alatt a' francia héti vagy havi iratot ért. Nem vévén számba pontosan annak különböző fajait, csak azt akarom kijelenteni, mit vár a' francia általában valamelly szemlétől, 's mikép' tesznek eleget a' szerkesztők a' követeléseknek. A' francia csak azt tartja figyelemre méltónak, mi a' jelennel van összeköttetésben, vagy hozathatik összeköttetésbe. A' dolgok' abszolút becseről vagy értéktelenségéről soha sem teszen kérdést. A' dolog magában, mi a' németeknek annyi bajt okoz, neki semmi. A' világ mindennel, mit magában foglal, még önmagával is, közvetlen viszonyban áll és miatta van, mennyiben az t. i. neki szolgálatára lehet. Az ő philosophiája tehát mindég a' tényleg adottnak szorgos elintézésében áll 's bölcsnek lenni nála nem teszen egyebet, mint a' tényleg adottból az egyednek 's társadalomnak leghasználatosb alkalmazásokat csinálni. Az embert és társadalmat a' francia soha sem téveszti el szemei elől, akár azon szükséges törvényekre, mellyek szerint az egész mindenség igazgattaték, akár az emberi kebel' törekvéseire 's vágyaira irányozza vizsgálódását. Ha ő az élő 's életnélküli lények' tömérdekét leírja 's osztályozza, az mindég az emberért, az emberiség' ügyében 's az emberre viszonytólág történik. Ha a' különböző testeket alkatrészeiben taglalja, ez ismét mindég az emberi szükségek' és kívánságok' kielégítésének tekintetében történik. A' tudománynak magában tulajdonít becsülty, mert megszerezte azon tapasztalást, hogy

minden igazság előbb utóbb valami kedvezés' és haszon' forrásává leendhet a' társadalomra nézve. Német költők' és philosophok' értelmében független állás után, mellynek nagyszerű világnézetre kelljen vezetnie bennünket, a' francia nem igen törekszik; magok a' legnagyobb szellemek, mellyek annak birtokában vannak, úgy tesznek, mintha nem bírnának avval. Jól tudván, hogy valamely világnézetnek mindenkor minden megszerzett megismerés' végeredményének kell tekintetnie, a' legértelmesebb sem látja fáradságra méltónak kimondani saját nézetét; mert minden kornak tapasztalása bizonyítja, hogy az emberi szellem nagyon hajlandó olly elvontságokat valamennyi tudós' tartalmának tekinteni, 's a' világot a' már egyszer felállított szabályok szerint itélni minden törvényével és kincseivel; olly eljárás, melly a' művészetek' s tudományok' utjába legnagyobb akadályokat gördít 's az emberi intézkedések' tökélyesbülését mindég nehezíti, ha lehetlenné nem teszi. Az által azonban, hogy magok a' tudomány' fejei az életet szükségeivel olly élesen szemügyre veszik, a' tudomány mit sem veszít, sőt nyer. Könnyű volna kimutatni, mikép' állítottak itt fel 's fejtettek meg az intézet' keblében a' tudomány' legfontosabb fejteményei a' czélból, miszerint a' jelenkor' sürgető szükségén segítették, 's mikép' köszönik neki a' természet- és vegytan' különféle fejezetei, szakaszai az iparüzésre viszonyló alkalmazásuk' legszebb kiterjesztéseit. Hogy a' francziák' gyakorlati törekvéseinek káros oldalai lehetnek, megengedem, mert azok gyakran az egyedek' egyoldalúságát 's felületességét vonják magok után; e' kártékonyságuk azonban nem bír befolyással a' tudomány' és élet' fejlődésére, míg rendszerűh által a' vizsgálódás és élet nagyon könnyen fenakadnak.

Hogy ennek következtében minden szemlének gyakorlati irányval kell bírnia, eléggé kiviláglik a' mondottakból; épen olly világos, hogy, mint elejénte mondták, minden tárgynak, melly a' szemlékben vitattaték, viszonyban kell állania vagy hozatnia a' jelennek szükségeivel. Minden, mi nem korszerű, volna bár legjelesebb, kizáraték a' szemléből épen úgy, mint a' journalból.

A' szemlék a' benne uralkodó irányok miatt ugyanazon anyagszerekhez utasítvák, mellyekhez a' journalok. Mi az utóbbiakban czikk gyanánt jelenik meg, az előbbieken értekezéskép' vettetik. A' politica, melly szinte helyét találja itt, szerepét rendszerint a' színpalak megett játsza. Majd a' régiebb vagy újabb kor' bizonyos időszakának történeti átnézete, majd a' honi történet' egyes pontjának felvilágítása, majd valamely kitűnő politicalai jellem' rajzolása közöltetik. Ki e' történet- politicalai homiliákban tiszta szemet ke-

res, nagyon, csalatkozik; azok mindég olly czélből írvák, hogy valamely rendszert közvetlenül védelmezzenek. A' tények' szándékos elferdítése egy oldalu előterjesztése nagyon is kinnodítja helyéből a' helyes szempontot, 's az olvasót képtelenné teszi, hogy a' felhozott állítás' igazsága- vagy igaztalansága felől ítéletet hozhasson. E' körülmény legkevesebbet sem árt efféle értekezés' kiterjedésének; az ez által keletkezett criticák csak az olvasók' számát szaporítják. Illy értekezések' eszméi többnyire magasállású személyektől származnak, 's írói ritkán egyebek műszereknél. Ezen értekezések, tárgyalások azonban nem kerülik ki mindég a' megtámadást, 's a' journalok ez által semmikép' sem változtatják alaphangjokat. A' szemléknek státusgazdasági értekezése' általában mindég mélységet és igazságot nélkülöznek, nem lévén egyebek többnyire sugallatoknál, felhevüléseknél, mint a' történeti elmélkedések. Az irodalom is nagyon érzi ezen idegen befolyást, akár a' múltnak, akár a' jelennek terményeire nyújtson vissza — 's odapillantást a' szemle. Valamely jelenség az irodalom' körében ritkán értelmeztetik az emberi természet' valójából, lényegéből; a' nyilvános és magán élet' változásai, mint irodalmi állapotok' okai jelennek meg, valamint a' nyilvános és magán életet a' criticusok' nézete szerint olly czélpontnak kell tekinteni a' szemlékben, melyfelé a' lángész' minden sugallatának nyomulnia kell. A' szellem' szabad teremtő; munkássága millyet Goethe mutat, francia műtanítvány szerint lehetetlen. Saját volónk 's az örök törvény, melly a' mindenségben uralkodik, a' francia költők' alkotásainál csak kivételesen jó tekintetbe, 's ki Schiller' értelmében keres művészetet, többnyire hiába kutat a' classicus, valamint a' regényes tanoda' műveiben. Az áhitatos Lamartine minden imáját tükör előtt végzi, 's minden szemlélődés, mellyet az istenről ír, valamely hiú nő' mozgalmaihoz hasonlít, ki pipere asztalánál határozza meg, milly arczulatot 's test állást kelljen választania a' meglátogatandó isteni tiszteletnél.

A' nevelést 's oktatást illető nézetek is, mellyek néha közöltnek a' szemlékben, ritkán tartalmaznak valamely ítéletes javaslatot, minthogy többnyire mindég csak a' jelen, 's a' múlt az jövendő ritkán vétetik figyelembe. A' mesteriség, legrövidebb idő alatt elsajátítani minden ismeretet, mellyet valamely pálya kíván, sok tollat hoz mozgásba. Itt aztán olly sokszor kárhóztatni 's magasztalni kell azt, mit az értekező nem tud, 's ajánlani, mit nem tapasztalt. Hihetlenség, mennyire mehetnek e' tekintetben az esztelenség és tudákoság. A' vallás és egyházi ügy jelenleg szinte nagyon gyakran tárgyaltnak a' szemlékben. Az ezekre' vonatkozó

czikkelyeknek, mint első pillantásra láthatni, lehetlen theologusoktól származniok, de épen oly kevésé ismertetnek el philosophok által írt dolgozatoknak. Efféle értekezésekben az olvasó soha sem fogja feltalálni valamely elvnek vagy meggyőződésnek nyomait; itt szólásmód minden, minden csak felszínes, 's ha Franciaországban a' vallásnak niucsenek más bajnokai, mint a' szemle' emberei, az ügy nagyon sajnálatos. Hogy a' műipart 's kereskedést illető tárgyalások nagy fontosságuk, a' már közlötték után alig várhatni. Legboldosabbaknak látszanak azonban a' mezőgazdasági dolgozatok. Oly emberek, kik gyakran alig képesek az árpát megkülönböztetni a' búzától, terveket koholnak a' leghathatósb földmívelési reformokra, 's azokat oly hangon terjesztik az ország elébe, mellyen csak tudatlanság szólhat, melly azonban csak a' tudatlanoknál is találhat csupán viszhangra. Mi a' nevezetes történetek' 's események' közlését illeti, mellyek egy hónap' vagy hét' folytában jöttek elő, azokban az elbeszélő' talentomát nem csudálhatja elegendé az ember. A' francziának különös rendeltetése van, a' jótékony-ság', emberbarátság', gyermeki és szülő' szeretet' vonásait a' legkellemesb módon előadni.

A' szemlék' értekezései alaposság 's valódiságra nézve sokkal hátrább állnak általában a' journalok' czikkelyeinél. A' szemle értekezések' nagy kiterjedésénél fogást az ember sokszor nélkülözi a' logicat elrendezést és az értelmességet, világos előadást, mellyeket a' journalokban nem csudálhat elegendé. A' komoly német heti 's havi folyóiratokhoz általában nem hasonlíthatnak, annál kevésbé a' sajtóképi irodalmi ujságokhoz. Céljokat elérték, ha mindenről folyékonyan 's kellemesen írtak, mindenről mit a' körökben beszéltek, 's ezt pedig azon szándékból, hogy olvasóikat képesekké tegyék illendően 's kellőleg kifejezni magokat előjövő esetekben a' nap' vagy hét' feladatáról. Hányszor kellett hallanom ugyanazon ítéleteket, mellyeket e' vagy ama' szemlében valamely regényről vagy dramáról olvastam, a' társaságban 's még pedig ugyanazon kifejezésekkel is. A' mondottakból következtetve könnyen átláthatni, hogy a' szemlékben közlött értekezések legkevésbbé sem igénylenek halhatlanságot.

Ausland. No. 267—268. 1838.

Fekete Soma.

LITERATÚRAI SZEMLE.

UTLEIRÁSOK.

Incidents of a travel in Central America, Chiapas and Yucatan, John L. Stephens. 2. Vols. 1841.

Nem egyedül Angolhonban nyilvánult ismételve azon óhajtság, miszerint alkalmas férfiak feladatul tűznék ki magoknak, azon rég' elmúlt idő' és rég' kihalt nemzetségek' emlékeit, mellyek déli és éjszaki Amerikában kétségkívül elszórva, felkeresni, átvizsgálni 's közzétenni. Ref. ilyen régiségek' levezését kétségen kívülnek tartja, noha Robertson azt állítja, hogy Mexico épületeinek a' Cortes' követőitől kiadott fényes leírásai, semmi egyéb család' 's hazugságnál, — hogy az új világ' lakói soha magoknak mást gunyhónál nem építettek 's előttök a' tudomány' 's művészet' legnyersebb elemei is ismeretlenek valának. Robertson' tévedését utólag bizonyíttatni nem szükség. Mi azonban ama tévedés ellen felhordatott általában szinte olly kevéssé volt kielégítő, mivel egyes folyóirati czikkeken túl ritkán terjedt, miket ma elolvastak, holnap pedig elfeledtek, 's ha a' hajdani amerikai városok iránti hiedelmet felébreszték is, mind a' mellett folyvást elég helyet engedének, azokat „valóság' 's költeménynek“ tartani. Az ismételve nyilvánított óhajtságot tehát a' fenebb czimzett munka nagy részben kielégíti, — kielégíti egy amerikai törekvése — olly férfié, kinek képessége felől korábban megjelent irodalmi dolgozatai, nevezetesen egyiptusi utazása — *Incidents of a travel in Egypt. etc. 2. köt.* — tökéletes érvényességet nyújtanak. A'

között vizsgáldások eddigelé a' földközi (atlanti) és csendes (pacificum) tenger közötti földterületet, a' mexicói tengeröböl' déli részétől a' dáriusi szoros tengerig (Isthmus von Darien) foglalják magokban. A' felfedezett emlékeket hetven aczél metszet állítja szem elibe.

Stephens úr az egyesült státusok' megbízása szerint Amerikának azon részébe menendő, melyet a' czimlapon közép Amerikának (Central America) nevez, *Catherwood* művész barátjával, New-yorkban 1839. Octoberben hajóra ült, 's a' hondurasi öböl' egyik kikötőjében, *Yzabalban* szerencsésen ki is szállott. A' szükséges előkészületek után, öszvéreket 's vezetőket fogadván, utazóink azonnal a' tartomány' belsejébe indultak, 's több napok mulva *Copan* nevű faluhoz értek, mellynek szomszédságában gyaníták az első figyelemre méltó omladékokat, szóval maradványait azon városnak, melly a' spanyol hóditási történetben szinte Copan név alatt futólag említettik. Könnyen ellehet hinni, mennyire feszülten indult neki szerző utitársával együtt olyan kémilődésnek, mellynek valószínű eredményéhez a' falu' tudatlan lakosi nekik még csak reményt se nyújthattak. Egykor magok is kételkedtek a' spanyol tudósítások' hitelességén, 's most kétségök léptenkint nevedekedett. De eloszlott hitelenségök, midőn egy folyó' túlszárján egyszerre egy körülbelől száz lábnyi magas, függőleges kőfalat pillantának meg, kétségkívül egy részét Copan városa' kőfalának. Utazóink átkelvén a' folyón, egy helyhet a' kőfalon szabályszerű lépcsőzetre találtak, mellyen egy oszlopos tornácra (terrasse) jutottak fel. Nezték mindenfelé, 's köröskörül erdőségénél egyebet nem láttak, szász talán ezer éves fák meredeztek égfelé 's köztök húsz lábnyi területű pamutfák. Ezen erdőség közepette fekszik a' leomlott város eltemetve, nem csuda tehát hogy a' falu' lakosi annak létéről mitsem tudnak, 's ha talán a' többi városokat is hasonló sors érte, úgy megleendő fejtve a' rejtély: miként merülhetének azok a' feledékenység' sötét homályába. Az erdőbe menvén, írja szerző, vezetőnk *machete*-jének (ollónemű eszköz) segítségével nyitott utat, 's egy nagy félig földbe sülyedt művészileg kifaragott töredék mellett, egy épület' szegletéhez jutotunk. Ezen épület' oldalain lépcsőzet látható, az oldalak pedig a' mennyire a' fáktól kivenni lehetett — felületök' 's idomukra nézve pyramis oldalaihoz hasonlítanak, keresztül a' sűrűségén, egy négyszegű — mintegy 14 láb magas, 4 láb széles — 's mind a' négy oldalán végig mesterségesen kifaragott kőoszlopra bukkantunk. Az előrsz egy férfi alakot ábrázolt, különös, gazdag öltönyben, komoly szigoru 's félelmet gerjesztő arczzal. A' hátrészen minden eddig látottul egészen különböző rajzolat volt, a' két mellékdalt pedig hieroglyphpek fe-

dek. Vezetőnk ezt bálványszobornak, egy három lépésnyire fekvő kőtuskót pedig, mellyen különbféle alakok és jelképek valának kifaragva, oltárnak nevezte. Illy emlék' váratlan látása kiemelt bennünket az amerikai régiségek' sajátosságára nézve — minden bizonytalanságból, 's meggyőződést önte belénk, miszerint azon tárgyak, mellyeket felkeresni czélunk, nem csupán mint ismeretlen nép' maradványai, hanem mint művészi dolgozatok is felette érdekesek, 's főleg ez utóbbi tekintetben, mivel historiai oklevelek gyanánt erősítik, hogy Amerika' hajdani lakosai vadak nem voltak. Érdeklél, millyet csak valaha Egyptus omladékai között érezünk, követők vezetőnk, ki néha az utat elvesztve, *machete*-je' segítségével a' sűrűségeu keresztül nyilást törni iparkodott szüntelen, 's félig besüllyedt töredékek mellett, hasonlaku és jellemű 14. emlékhöz jutottunk, mellyek némellyikén még czifrább rajzolatok valának 's olly szépen dolgozváik, mint a' legszebb egyiptusi emlékeken. Egyik roppant gyökerek által talapzatáról ledöntve feküdt, másik faágaktól szorosán körülkarolva majdnem felemeltetik, harmadik szétzúzva 's hatalmas szőlővessző- 's kuszó növényektől körülhálózza hevert; egyet — mint valami szentséget — csoportozat árnyaza be, épen úgy mintha egy elenyészett nép felett gyászoló istenség berkének szent magányában állana. — Az egyedüli hang, melly az eltemetett város' siri csendét zavará, fák' tetőin ugráló majmok' nesze, 's az alattok letöredező száraz gallyak' recsegése volt. Midőu az emberiség' ezen gúnyképeit a' különös emlékek' közepette megpillantók, úgy rémlett előttünk, mintha a' kiholt nemzedék' vándorlelkei a' hajdani lakhelyek' dűledékei felett őrködének.

Ez csak hasonló felfedezések' fényes sorának kezdete volt. A' pyramishez visszatérvén utazóink a' lépcsőzeten felmentek. „Ezen lépcsőket, — így ír szerző — nagyobb részt kivéssett 's egész sor hajálfejek ékesítik. Felmásztunk a' dűledékeny tetőre 's egy fákkal benőtt erkélyre értünk, honnan vas lépcsőken egy udvarba jutottunk, melly fákkal olly sűrűen be volt. növe, hogy eleinte alakját kivennünk nem lehetett. Miután azonban a' *machete*' segedelmével ösvényt törtünk, kitéstett a' négyszögű alak körülvéve lépcsőkkel, majdnem olly tökéletesen mintegy római amphitheatrum. A' lépcsőzeten egy széles, közel 100 láb magas erkélyre jutottunk, ez azon kőfalra dűlt, mellyet a' folyó' túlpartjáról legelőször megláttunk. Történetírók állítása szerint Amerikát barbárok népesíték. De barbárok ezen épületeket nem emelék, barbárok ezen köveket nem faragák. Kérdezők az indust, ki csinálta mindezt? — 's ő bámulva felelé: *quien sabe?* — ki tudhatja azt?“

Stephens és *Chaterwood* urak' törekvése, Copán városának helyét kifürkészni 's emlékeit lerajzolni, nem csekély türelmet kívánt, mert a' falubeliek mindkettőnek annyira alkalmatlankodtak, hogy ha munkájokat némi nyugalomban folytatni akarák, az omladékokat megkellett a' szó' saját értelmében vásárolniok. — Szerző Copanról következő általános leírást nyújt. A' város *Copan* folyó' balpartján fekszik *Honduras* tartomány' egyik termékeny völgyében. Kerülete a' folyó hosszában 's a' mennyire az eddigelé felfedezett emlékek bizonyossá teszik, két angol mértföldet meghalad. A' folyó' túlpertján valami mérföldnyi távolságra egy 2000 láb magas hegy ormán van egy emlék. Valljon a' város kiterjedett-e valaha a' folyón túl 's ezen emlékig, jelenleg meghatározni nem lehet. Én nem hiszem, noha a' még ki nem fűrkészett erdőség sok emlékeket rejthet. Paloták' vagy egyes lakók' maradványai nem találatnak, 's a' legnagyobb részt az teszi, a' mi a' parton áll 's talán templomnak nevezhetni. Ennek homlokzata vagyis a' folyóra néző kőfal 624 lábnyi egyenes vonalban nyúlik el éjszokról délnek 's magassága 60—90 láb. Az anyag 3—6 láb hosszú 's másfél láb széles faragott kövek. Sok helyen a' repedésekből kinőtt csemeték a' köveket helyeikről kimoszták, egy helyen pedig egy kis nyílás látható, miről az omladékokat az indusok néha *Las Ventanas* vagyis ablakoknak nevezik. A' többi három oldalon lépcső-sorozatok vannak 's kúpszerűen építvék, úgy hogy 30—140 lábnyi magasra ferdén, menedékesen, emelkednek fel. Az átnézet vonala 2866 lábnyi 's mivel ez az őslakosok ilyen leomlott épületénél óriásinak tetszik, nehogy az olvasó' képzelete tévedésbe jöjjön megkell jegyeznem, mikép' annál a' *ghizehi'* nagy piramis alapja még nagyobb". A' folyók' megett egy majdnem négyszegű tért képező kőfal' nyomai látszanak. Mivel azonban, mint fenebb említve vala, igen valószínű, hogy a' háttérben fekvő erdőség sok emlékeket rejt magában, a' hajdani népes hely' egykori határait csak akkor lehet némi bizonyossággal meghatározni, ha majd az erdő át vizsgálattik.

Ref. a' rajzok' segedelme nélkül nem képes, az omladékok között talált alakok- 's szobrászati dolgozatokkal majdnem elárasztott, általában felette különös szobrok'- 's oltárokrul csak némileg tökéletes képzetet is adni, valamint azon számtalan erkélyeket, oszlopközekeket, síremlékeket, szobrokat 's mellyképeket sem írhatja le, mellyek a' munkát felvilágosító rajzolatokon előfordulnak. *Stephens* úr talán jobban teendett ha a' rajzolónak kevesebbet engedve, inkább írásbeli előadásában bővebb lett volna; azonban ezt talán azért tevő, hogy az utánnomásnak gátot vessen. — A' kit ez ügy érdekel,

magának most helyes fogalmat máskép' nem szerezhet, mint látás által, következőleg leginkább a' könyv' megvétele által. — Annyi azonban sz. közleményeiből mégis kiténik, hogy a' legtöbb 's legjelesb emlékek Copanban bálványszobrok, melyek többnyire roppant nagyságu. egyenesen felállított monolythekből állanak: mindeniknek négy oldala van, három oldallal apró emberi arczok- alakok- 's hieroglyphékkal fedve, a' negyedik pedig mint homlokzat, a' bálvány' alakját képezi, többé kevésbé, néha tökéletes — de mindég óriási nagyságu — emberi ábrázolatban. Különösen kiténik egy bálványszoborral szemközt álló oltár, miről sz. így ír: „közel hozzá egy különös oltár van, mely a' vizsgálódó léleknek annyi anyagot nyújthat, mint bár melyik emlék Copanban. Valamint a' szobrok úgy az oltárok is egyetlenegy kőtuskóból idomítvák. Jelenleg ugyanazon kőből kivésott négy tekén áll, 's a' faragás rajta domboru (bas-relief). A faragás' ezen nemében egyedül e' dolgotat találtak egész Copanban, a' többi mind alto-relief. — Négy láb magas, 's teteje 36 táblára oszlik, tele hieroglyphokkal, mellyek hihetőleg az egykor ezen várost lakó titokteljes nép' történetéből valami eseményt adnak elő. Mindenik oldalon négy alak ábrázoltatik; a' nyugoti részen a' két főszemély — fejedelmek vagy hősök — arczal egymáshoz fordulva, úgy tetszik együtt beszélnek. A' többi tizennégy két egyenlő részre oszolja részeket követni látszanak. Mind a' két főszemély napkeleti szokás szerint összetett lábakkal egy hieroglyphen ül, mi talán nevét vagy hivatalát jeleuti, más három hieroglyph alatt pedig kigyó van. A' két főszemély között egy henger fekszik, két épen maradt hieroglyphphel, mi bennünket azon egyiptusi szokásra emlékeztete, miszerint a' királyok' vagy hősök' neveit feljegyzék, kiknek tiszteletére az emlék emeltetett. A' fővegek különösen összehonyolított alakúak. Valamennyinek mellyvértje van, 's a' főszemélyek' egyike egy királyi pálczához hasonló eszközt tart kezében. A' többinek is van kezében valami, minek jelentését csak gyaantani lehet; — talán fegyver, 's ha ez, úgy egész Copanban egyedül itten láthatni ilykép' ábrázolva. Más tartományokban a' faragások leginkább ütközeteket, vívókat 's fegyvereket tárgyaznak. Hogy mindezeknek itten semmi nyoma, az a' hiedelem támadhat, miszerint e' nép nem volt harczos, hanem békeszerető, 's ezért aligha könnyen megis nem lehetett hódítani.

Copanban egyik pyramis menedékes magasságu 122 lábnyi, hat láb magas 's kilencz láb széles lépcsőkkel. A' bedött tetőt a' természet két kolossalis Ceiba-fával koronáza meg, mi kétségkívül felséges festői hatást idéz elő. — Szerző az

alakok' arcvágását kitünőleg természetesnek sőt nemesnek tartja, elannyira, hogy általában még a' durvább emberi ábrázolatok is, szerinte inkább tiszteletre gerjesztők, mint csudálatosságok miatt visszasztatók. — A' metszést legtöbb emléken, a' legszebb egyiptusi szobrásszattal egykorúnak nyilvánítja. „Valóban mondja sz. korunk' legjobb eszközeivel se lehetne követ tökéletesebben faragui“.

A' Copan melletti kőbányákat is meglátogató Stephens úr. „A' várost így ír — erdőség rejté el. Képzetelemben a' bányát munkásokkal népesítém meg, 's kilátás nyílt előttem a' városra. Itt ült valaha a' szobrász' munkája mellett, 's midőn halhatatlan hírről álmadozva dicsőségének szinpadára pillantott, nem sejtíté, hogy eljövend az idő, mikor műve megsemmisül, nemzetsége kihál, városa pusztaság' 's férgék' lakhelye leend, és az idegen bámulva kérdezendi, milyen nép lakta azt?“ A' kő szerző szerint puha homokkő.

Midőn Ref. itten ismertetését félbe szakasztja, csak azért teszi, mivel a' szerzőt egész három ezer mértföldnyi útján nem követheti. Az egésznek eredménye azon legelőször rendíthetlennül szilárdon felállított tény — miszerint Amerikában, egy időben, miről mi semmit nem tudunk, nagy felséges városok léteztek. De hol vannak az írt oklevelek? Mind elenyésztek vagy talán olyanok soha nem is léteztek volna? Ez utolsót hinni nem lehet. A' művészetek mindég karöltve jártak, és azon nép, melly ilyen emlékeket emelni képes volt, betűírással ne hírt volna? Ref. kételkedik, hogy csak egyetlenegy történeti példa is bizonyítsa a' lehetőséget. Nem, nem! Hol, mint Copanban, építészet- szobrászat- 's festészet virágoztak, ottan *kellett* szónokoknak beszélni, országos férjfiaknak uralkodni, 's hősöknek hadakozni; ottan kellett szépségnek, dicsvágnak 's hírnévnék győzui, mielőtt minden de minden megszűnt lenni. Remélhetni, hogy egykor majd egy *Champion* miundezekekről felfog hennünket világositani,

D. W. Seyffarth. (Allg. Lit. Zeit. Nro. 52, 1842) után.

M. J.

Reise nach dem Orient des Eremiten von GAUTING. Zum Besten der Kolonie Hallberg im Freisinger Moos. Zwei Bände. Stuttgart: Hallberger, 1839. 29¼ év 8-adr. Ára 3 for. 45 kr. e. p.

A' hires Gauting remete (Hallberg úr) egyike a' legszenvedélyesebb utazóknak, még öreg korában is utazik folytonosan még mindég kedvvel 's mondhatnók, ifjúi szeszéllvel a' világban. Mert, ha az évek' előjogát számba veszi is, hiúnak találni mindent a' világon, mégis legkevésbé sem komoly és komor annál, sőt ifjúkori derűtséggel fogja fel a' „világ' ostobaságát“ humoristikai oldaláról. Az ő utazási leírása tehát humorteljes, gyakran közel jár a' hiábavalóhoz is. De minél őszintébbek, annál eredetibbek rajzolatai 's minthogy keletről beszél, mellyről olly szertelenül hazudoznak megbízott 's fizetett angol és orosz újság cikkelyekben, igazán jól esik látni, mint tör keresztül a' remete minden ámitáson tekintetnélküli igazság szeretetében.

Sok olvasó megfog ütközni, ha először tanulja ismerni a' remete' módját és szokását. De a' miatt ne zavarodjék meg. Bár milly nyers, darabos az ő modora, mindazáltal igen sok igazat mond 's a' látszatos keménységben rejlik. Erős öregek-nél e' modor gyakran sajátságos 's benne semmi sértő. Ime néhány próbája eredeti stíljének. A' beszéd magyarországról van. Az ember nemeslelkűleg hallja kiejteni e' szót, haza, 's azon ember, ki maga választá magának az oktondit, ki által kormányoztatni kíván, mégis egészen más ficzko, mint azon törpeszüllöttek, kiknek minden fajankót orrukra bigygyesztenek. Igy alakul általában szerző előtt ostobasággá minden, mit az emberek óhajtanak 's miután törekszenek, mint az, mihez szilárdul ragaszkodnak. Egyébiránt a' remete igen sok jót mond Magyarországról, még többet a' magyar hölgyekről.

Szerző' rajzolatai, a' fél- 's egészen genreképek nagyon érdekesek. „Ekkor egy bukaresi oláh uraság érkezik koronacsimú fogadómba, melly legjobb fogadó Brassóban 's legroszszabb egész világon. E' fogadó bezáró kapu 's ablakok nélkül úgy néz ki, mintha évek óta táborszem-örség lakott volna benne. Ezen uraság több úrral 's hölgyvel arapataki fördőbe utazik, melly innen négy óra járás, az ember a' szentföldre induló zsidó had' előseregét hiszi látni Mózsos' vezérlése alatt. Két gyékénynyel borított nagy szekér zsúfolva van emberekkel, az uraságok a' legpiszkosabb öltözetben csatagos, mocskos, szagatott öltönyű, tömérdek cselédséggel, harisnyátlan, mezítlá-

bas szobalyányokkal, piszkos és ronda minden, azután török és oláh szakácsok, inasok mind rongyos tisztátalan öltözetben, félig mezfelenül, azután szüette töredezett ágyak 's házi butorok utósó ócska teknőig, mellyben kenyértésztát dagasztanak. A' kácsák, lúdak, tyúkok, kakasok, nyúlak és bárányok udvari zenét csinálnak a' nagyságos uraságnak: minden kirakatik 's a' szobák hasonlítanak a' legocsmányabb lamok' zsbivására-hoz, sütnék, főznek, esznek, isznak 's alszanak, maig végre az uraság, francziásan öltözve, piperében előjő hogy az utszákon mutogassa magát. Ezután a' szobák előtt elterítettnek azon gyékények, mellyek a' szekereket boríták, mellyeken a' cselédek henteregnék, 's ha az uraságnak nincs szüksége rájok, éjjel nappal alszanak. E' számos cselédség által, melly koldús tömeghez hasonlít, ők nagyságukat, nemességüket 's gazdagságukat hiszik fitogtatni, holott az inkább nagy vesződ-ség 's a' vadság' és rendetlenség' igazi képe.

A' remete délebéden a' hospodárnál volt Bukarestben. Az oláhországi intézkedéseket nagyon sötét vonásokkal rajzolja, de az okot Oroszországra tolja. „Az igazgatási rendeletek magok a' törvényhatóságok' különbféle ellenkezései miatt oly zavarosak, hogy a' hospodár legjobb szándéka mellett sem segíthet, midőn Oroszország' politicája saját nézetei szerint vezet mindent“. Elutazása újolag érdekes képpel kedveskedik. „Miatán útilevelem egy buta arczatú írnok által minden oldalról kellőleg megnezetett, több sorban ráírá hogy látta 's tovább utazhatom. A' szegény műveltebb bojérek a' fellázadt Francziaországról hirlapokban olvasák ezt, 's most gondolák, mint a' német majmok, hogy a' közbátorság' igazi eszközét csakugyan feltalálták ily papirusban. Miatán tehát a' bárgyu kiadá az úti engedelmet, egy podrusnát kapék, melly a' postamesternek parancsolja, hogy nekem négy lovat 's egy postataligát adjon, miért tizenkét állomásra csak három aranyat fizeték 's most szabadon utazhatám egész Krajováig. Ez igen szép intézkedés a postapénzt egész utazásért tüstént lefizetni előre, mi utánzást érdemelne minden országban. A' különbféle postamesterek könyvbe írják nevemet 's a' podrosna utósó postán számadásra átadatik. A' postataliga öt láb hosszú, minden vasalás nélkül, mint minden kocsi vasalatlan ezen országban: az ember a' lovaknak legesebebb futásokban halad, mellyeknek semmi húzni valójok, minden a' legvadabb állapotban, hidakon keresztül, hol gerendák hiányzanak és ismét, mellyek beszakadással fenyegetnek, sárban, mezőkön és réteken, gödrökön, göröngyös utakon, hol a' zökkenések kiállhatlanok. Mivel a' postakocsisok legkevésbbé sem érzik azt, folyvást nyargalva hajtanak 's borraivalót kell ígérni nekik, hogy csak lassabban hajtsanak. Ők rendszerint nem hallják az uta-

zó' szolítását, mivel lóháton folyvást nagy lármát 's csörömbölést tesznek. Több folyón átúsztuk 's a' holtér sok eső által annyira megáradt, hogy egy csónak jött még segélyemre, mivel a' postakocsis lovakkal együtt odafüladt. Mondák, hogy évenként sok ember 's állat megfúlad itt, mi azonban mindig, csak az útleivel legyen megvizsgálva. „Krajovában egy undorító jelenetnek voltam tanúja“. Egy bojérnőnek több marhája közt több cigány is találkozik, közöttök egy nagyon szép tizenöt éves lányka, kit ismeretes feslett, ronda embernek két aranyon adott el. A' lánykának épen elkerülte hurczoltatnia, midőn azon nyomorú gúnyhó mellett elmenek, hol keserves siránkozást hallék. Okát kérdém e' siránkozásnak, mit, mint mondám, már elbeszélének. Szülei, nő- 's fitestvérei mind sírtak, ő azonban kirabolatott anyja' karjaiból 's elburcoltatott. Oda menek a' barbarhoz, hogy tőle megvegyem, de ez gazdag volt 's nevetett az ötven aranyon, melyeket neki ajánlék, hogy szabadságba helyezzem a' lányt; ő gyönyörére vette, monda, 's ha szép szerével nem engedelmeskedik, addig botoztatja, míg hajlik akarátjához. Ha egyébiránt cigányokat akarnék venni, neki van ötszáz darab, melyek közt szép lányok is vannak, kik nem fognak berzenkedni. Ebbe szerelmes és semmi áron el nem adja. A' kormányzóhoz menvén, legnagyobb felboszankodással beszélék erről mindenütt, de ők nevettek ostobaságon: „A' cigányok sajátunk, mi azt tehetjük velek, mi nekünk tetszik“. Bukarestben több kezetlen koldust láték 's hallám, hogy uraik vágatták volna el kezeiket. Egyik elbeszélé, hogy az ő atya azon bojért, ki kezeit elvágatta, megfojtá, miért azonban kivégeztetett volna. A' bojérek azért gyakran előhivatják a' cigány gyermekeket 's mulatságul tulajdon gyermekeik által korbácsoltatják. E' gyermeknevelésnek nagyon aljassnak kell lenni, a' szülek gyilkolnak 's tetszések szerint csonkítanak, a' gyermekeknek korán kell ahhoz szokniok 's aztán mulatságot is éldelniök. Oláhországban negyven ezer cigány van, kikkel mindnyájával gonoszabbul bännak mint barommal“.

Serviában a' remete máskép' talált mindent, mint közönségesen rajzoltatik. A' német entusiastáknak szemökre lobbantja, miszerint Milos herczegnek a' legtúlságosabb hízelgéseket tették volna, holott ő is csak barbar, 's magasztalák az ország' esinosbulását, útépitést, közintézeteket 'sat., melyek sehol sem találtatnak. Hallberg úr' jóslata valóban be is teljesedett. „A' serbek Milos mostani fejedelmekkel, ki mindég nyomja őket, mint a' törökök, olly elégedetlenek, hogy szinte bizonyos kiütését várhatni a' forradalomnak“, Minthogy hírlapok már jelenték a' szerb háborgásokat, melyeknek a' fejedelem' lemondása volt következménye, érdekes olvasni, mit

mond arról Gauling remete. „Milos úgy uralkodik mint választó víz a' vason, az adót több mint kétszeresen felemelte, törvények, úgymond, szükségtelenek, az ő akaratja legyen a' törvény, melyet ő nem akar írka-firkák alatt papirosra hajlítani. Sem olvasni sem írni nem tud, az egész kereskedés' egyedárusságát tulajdonává tevé. Kara vagy Cserny Györgyöt, a' szerbek' vezérét a' törökök ellen kivégezteté, midőn ez Oroszországból, hol segélyt keresett, visszajöve, elvéve minden lopott kincsét 's ez által tört útat magának a' kormányra. Neje és két fia Belgrádban laknak, ő egy Byzanczban vásárolt rabhölgygyel Kragouevatzban. Botoztatja az embereket vagy maga botozza, 's állítja, hogy Serviában tulajdona minden birtok' és egy szerb sem bírhat tulajdonnal Serviában. Minden fizetés nélkül koboztat el telkeket, földeket 's házakat, ha valami megtetszik neki, mint minap egy orvos' házával tőn, melylyet ez magának Belgrád mellett építtetett. Az orvosnak ki kellett költöznie, a' csekély öszveggel, melyet Milos kegyelemből adatott neki, megelegetnie, 's Milos néhány napig tölté kedvét a' szép házban. Így önkényének 's vétkeinek hosszszas történetét írhatná az ember 's csudálkoznia kell, hogy Oroszország még rendzímerekkel halmazá 's örökös fejedelemmé tevé. Az ellenségeskedés, melybe Milos Oroszországgal jött, mennyire mozdítá elé kitétetését, nem említettik.

Midőn szerző Byzanczba utazik, illy megjegyzést teszen a' török birodalomról: „Az ország' legnagyobb része vadon. A' németek Amerikába mennek 's egy második Európá pusztaságban fekszik ezen országokban, hol Európának minden népessége kétszerezethetnék. De a' kormányemberek csak jövedelmekről gondoskodnak“. Alkalmilag még több észrevételt teszen Németországról, melyek mind helyes érzelmére mutatnak. „A' görögök örök harczban egymásközt, sohasem juthattak nemzetságra, oly kevéssé mint a' németek és olaszok, kik minden ország' színét magokra öltik 's mindég legnagyobb ellenei egymásnak, az angolok és francziák egész világon magokkal hordják nemzetiségüket, mivel egy népet képeznek, mely egymással csak eszmék, de tartományok' szerzettségatása miatt sohasem verekszik. A' németek igen nagyra vannak a' hetéves háborúval, mivel Poroszország országot kívánt, a' helyett hogy egyesültek 's a' Németországtól gyaláztatosan elszakasztott tartományokat visszavették volna, melyek közül néhányat az utósó háborúban egyetlen tollvonással vissza lehetett volna kapni, de inkább Franciaországnak hagyák, mivel az irigység nem engedé felosztani azokat 's a' diplomaták erősen állíták, Franciaországnak nagynek kell maradnia, hogy többé ne ártson nekünk, mi aztán a' Brabantból való elutazásnál nemsókára bebizonyult“.

Elmellőzzük itt azon eleven rajzolatokat, mellyeket szerző Byzanczról és Smyrnáról közöl, mivel azok csak többé vagy kevésbbé ismerettest foglalnak magokba. Ítéletei Görögországról újra nagyon eredetiek, modorjában kemény és csavaratlan. Hogy ez alkalomnál nem hízelg a' diplomatiának, gondolható. Egyiptomról nagyon körülményesen ír 's bár elismeré ezen ország' nyomorát, mégis legyőzve érzi magát Mehemet Ali' nagyságától 's e' fejedelemnek olly bókokat teszen, mellyek annál őszintébbeknek látszanak, minél czéltatosabban igyekszik szerző eléterjeszteni függetlenségét a' nagy világ' ellenében minden más esetben. Egyiptom' csudái nem tettek rá nagy benyomást. A' pyramisokon egy körtve érdeklé, mellyet egy francia festett arra, hogy e' kevésé látogatott helyen is tudassa gyűlöletét Fülöp Lajos ellen, 's továbbá egy poharzás, mellyben ő mint hetven éves ősz huszonnégy palaczk pezsgőbe fogadott egy fiatal angollal, hogy felmegy a' pyramisokra 's még az angol előtt ért oda. A' pyramisokról csak ezt mondja: „Láttam a' pyramisokat, felmásztam 's belsejökben körültepegetem, azok az idő' ostobaságának emlékképei, intésül emeltelve, hogy okosabban kormányozzuk a' népeket, mi egyébiránt nem igen fog megtörténni“. Így szól tovább is utazásáról felső Egyiptomba: „Leguntatóbb, mit az ember csak gondolhat a' világon, az utazás a' Niluson a' nagyhirű régiségekhez. Kairótól felfelé egész az úgynevezett zuhatagokig semmi változás, a' hajók legrosszabbak a' világon, rondák, tele mindenféle férgekkel 'sat“. Még a' régi templomomladékok sem tettek semmi benyomást szerzőre, 's azokról is csak úgy beszél mint ostobaságokról, hasztalan, hiábavaló emlékjelekről egy a'arczos életnek mindenféle mutatványival. „Holnap elutazom. Egyiptom nem méltó, hogy beutazza az ember 's minden emlékjele nem egyéb az oktalanság' diadalánál, de láttam Mehemet Alit 's beszéltem a' világ' legnagyobb férfijával, kihez hasonlót sok század alatt nem látott a' világ. Isten adjon neki szerencsét, áldást és hosszú életet. Amen“.

Többek közt megjegyzi a' remete: mint valamelly nevezetességet mutatak nekem azon mecsetet, mellyben Bonaparte Mahomet' vallását felvéve, 's az ajtóór, ki körülvezetett, megmutatá azon helyet, hol állítása szerint a' műtétel kezdett. Bonaparte olly kevésé ismeré a' törököket, hogy az által hívé magához édesgethetni őket; ők tisztátalannak nézik a' keresztyént, de a' mahometánná lett keresztyént megvetik. Keresztyénnek tilos Mekkába menni es mivel egy keresztyén nem rég belopódzott oda valamelly török' kíséretében 's felfedezett, a' török csak úgy mentheté meg, hogy azt monda a' török népnek, nézzék őt kutyának 's vessék ki a' városból. A' zsidókat még jobban gyűlölik; ha valamelly zsidó mahometán

vallásra akar térni, előbb keresztyénné kell lennie. Egy gazdag török' szolgálatában levő frank felvéve a' prophéta' valását 's ezt elbeszélé neki, a' török mondá: azon nagyon örvendez; minthogy most már nem szabad bort innod, tehát hónapanként harmincz forinttal kevesebb lesz a' béred, 's parancsot ada szorgosan felügyelni e' hitehagyottra, mert őt is megcsalhatná“.

A' remete Maltán és Olaszországon keresztül utazott vissza. Rajzolatai Malta-, Syracusa-, Palermóról 'sat., még igen sok érdekest nyújtanak. Már előbb is írt egy utazást Olaszországon keresztül, melyet mintegy tíz év előtt nyomattatott. De már sokkal előbb is volt Olaszországban, látta még a' Vesuv' kitörését 1794-ben. Romában a' hosszú szakállú remete bemutatá magát a' pápa ő szentségének, igaz hogy egészen más körülmények közt, mint hajdan azon remetek, kik erdőkben laktak és szentességök miatt idéztettek Romába.

Báró Hallberg' utazása legeredetibb terményeihez tartozik a' német irodalomnak 's ha ízlése nem felel is meg minden olvasónak, tisztelni kell mégis a' szerző ifjú' erejét 's még inkább kíméletlen igazságszeretetét. és senki sem fogja megbánni e' sok tekintetben nevezetes könyvnek olvasását.

Literaturblatt. (No. 71. 1839.) után.

F. S.

Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers. England. Basel, b. Schweighäuser. 1842. XVI
és 476 l. Ára 3 fr. 45 kr. e. p.

Szerző nem azok közül való, kik néhány héti tartózkodás után valamely idegen országban, competens bírakul vették fel magokat 's ítélnék nemzeti jellem és intézetek, erkölcs 's szokások, 'eszem iszom 's minden felett, mit láttak 's nem is láttak. Szerző már két ízben mulatott Angolhonban több ideig, midőn részint a' természetbuvárok' gyűlése Birminghamban, részint előbb nyert 's méghű barátinak vizontlátása arra határozá őtet, hogy noha már kissé koros éveiben, a' csatornán harmadszor is keresztül hajózzon. Ámbar „közleményei“ Angolhonról, leginkább néhány hónapi ottmulatása eredményeiről szólnak, azok mégis korábbi tapasztalatokkal lévén összekötve, tulajdonkép' csak ezeknek befejezését teszik. Midőn Sz. „az olvasóhoz“ intézett szavában ezen kérdésre: „Valljon szükséges-e új könyvet írni Angolhonról; valljon különösen a' szerzőnek volt-e ez ügyre hivatása? „feleletet adni másokra hagyja, rec. nem kétkedik, hogy az utóbbi pont-ra nézve minden méltányos olvasó igent“ szavazand, az első pedig annál inkább elkell hinnie, mivel magok e' „közlemények“ sem háritják el ama szükségét; mert ugyanis Angolhon' sajtászerűségének mindég tanúbizonytsága marad az, hogy a' külföldi *mindent* olvashatott, mi e' tengerölette szigetről 's annak lakóiról nyomtatásban valaha megjelent, 's mégis angol földre léptekor léptenkint olyan dolgokkal találkozik, melylyekről — *semmit* sem olvasott. Mi a' „közlemények“ általános tartalmat illeti, a' „természetbuvár“ szükségesnek tartá tudtára adni az olvasónak, hogy azok nem „kizárólag vagy kiváltképen természettudományi tárgyakra vonatkoznak“, hanem szerző „azon tárgyak' köréből, mellyek őtet mint szakembert leginkább érdeklék, kitekintve, ügyekézek egyszersmind a' társadalmi közélet' nagy terén is vizsgálódásokat tenni 's tapasztalatokat gyűjteni“, mellyekből „a' fontosbaktat közleni e' könyv' szerkesztében nem utolsó szándék vala. Továbbá szerzőnek abbeli szerénykedését, „hogy művének alakja sok kívánni valót hagy hátra, 's különös hibája, hogy szakaszokra felosztva nincsen“, most az egyszer mellőzi a' critica, mivel igen részletes tartalomrajza a' megvallott hiányt némileg kipótolja.

Baselből, sz. lakhelyéről, augustusban (1839) indult el gözösön a' Rajnán le *Rotterdam* felé, 's *Kehl*, *Mannheim*,

Köln és Düsseldorf mellett elrepülvén, ezen rövid úttal 47 lapot tölt be, mi talán az egész könynek legérdektelenebb részét teszi. honnan a' dohányzó lorddali (13 l.) találkozását se lehet kivenni, mert hiszen nem valami újság, hogy angolok Németországban illetlenségekre vetemednek, mellyek honukban eszökbé sem jutnának, 's csak azért követik el, mivel a' németek szelidebbek, udvariasabbak semhogy őket megdorgálnák. Londonba érkezvén szerző a' vámolás' lassúsága miatt boszankodik, minél a' poggyásznak hajóról vámbházba szállítása és megmozdítása órákig eltart. Panasza méltányos, mert miután „magában szitkolózva“ a' vámbházat végre ládája nélkül elhagyá, kénytelen lón „az első éjjel tengervíz 's földolajszag átjárta nedves ing 's úti köntöseben tölteni“. Csakhogy ezt könnyen elkerülheté vala, mert a' gravesendi hajóvamosak feltétlenül megengedik, hogy az utasok éjji 's egyéb öltözködéshez szükséges cikkelyeiket magokkal partra vigyék; azért is tanácsos ezen engedelmet használni, a' többi poggyászt csak másnap reggel venni által a' vámbházban, hol ez többszöri tapasztalás szerint haladéktalanul megszokott történni. Ez mindjárt egy bizonyosága annak, hogy valaki Angolhonban kétszer is lehetett, a' nélkül hogy ezt tudná.

Sz. nem sokáig mulatván Londonban, egy kis kirándulást tett *Greenwich*be, azután *Birminghamb*a hajózott. *Drayton manorhouse*ban Sir *Robert Peel*nél ebédel, meglátogatja a' *Birmingham* közelében fekvő *dudley caverns*-i, *sedgley hills*-i 's szomszéd vasgyárat, D. . gr. és L. lord' mezei jószágán lakmároz, néhány nap a' vagyonos Br. úrnál mulat, vele „már az angolszász időkben nevezetes ős *Coventry*be „megyen által, népregéket beszél el, meglátogatja *Kenilworth*-ot, *Warwick*-et, *Leamington*-t, vissza tér Londonba, kirándul *Slough*-ba, hol *Herschel* alatt „az újabb astronomia olly fényes diadalt ünnepelet“, *Eton*-ba „a' híres tanodába“, és *Windsor*-ba „az angol királyok' lakhelyére“; azután barátitól megvál „a' legkülönneműbb érzelmek fogák el kedélyemet, midőn az utolsó kézszerítást vevém, 's az utolsó *God bless you* hangzott utánam“ — *Antwerpe*-n keresztül vevé utját, 's jó egészségben üdvözle övéit azon napon, mellyen eléré a' kort, „mellyben a' svábok megokosodnak“.

Ezen úti rajzot bizonyosan mindenki élvezettel olvasandja, mert annak tartalmas egyvelegében mindenik fog, majd többet majd kevesebbet, egyéni izlése szerint találni. Olyannak azonban, a' ki Angolhonban évekig lakott vagy arról és az angolokról sokat olvasott, nem igen fog új ismeretek bányájaul szolgálni, kivévén a' tudományos tárgyakat, mellyek egyébiránt csak igen csekély részét teszik a' könynek, 's főleg a' vegytanra, — mint látszik, a' szerző „szakmányára“

vonatkoznak. De még az ilyen sokat követelők sem bánják meg, ha szerzőt már előttök ismeretes tájakra követik, 's vélenek bár néhol pótlékot vagy jegyzetet szükségesnek, — sz. magát csalhatlannak nem tartja, 's kedves szerénységéről minden gáncsnak, miáltal műbíráló ötet sérthetné, vissza kellene pattannia. Ilyen pótlék 's jegyzetre nyújt anyagot többi között a' Sir Robert Peelnél tett látogatás, egyike a' legérdekeseb szakaszoknak, mellyet előbb már a' „Morgenblatt“ is közölt. Arra, mit itten szerző a' britt asztali szokásról mond hogy: „mindég csak felhíva vagy felhivatva isznak“, megkell jegyezni, hogy ez többé nem divat 's nem sokára óság leend. Mivel továbbá abból, hogy — szerző' véleménye szerint — „hölgyek természetesen nem kötelesek a' megtöltött poharat fenekig kiüríteni „ollyas mi következik, mintha ezt tenni a' férjfiak kötelesek volnának, legyen szabad ennek ellentmondani. Az illedelem parancsolja a' poharat újra tölteni 's szájhoz vinni, de az ivást kinek kinek tetszésére hagyja. Hogy továbbá az angol csemegezés „sem czukor süteményeket, sem más valami mesterségesen készült italokat,“ nem foglal magában, erre nézve Rec. az ellenkezőt nem csak sokszor ízelelé, hanem maga is megízette. A' nekem valamint szerzőnek is visszatetsző újüveg szokást (Sitte der Fingergläser) angol szokásnak nevezi, holott ez francia szokás, Párisból költözött Londonba, — ezt sz. könnyen elhiszi, mivel különben is minden — habár nem épen helyes alkalmat megragad a' *la belle France-t és nagy nemzetet*, csipkedni. Az úgy előtti veres bársony párnás lépcsőzetet illetőleg pedig elég lett volna szerzőnek a' felső számost kibúzni, hogy annak valóságos rendeltetését megtudhassa. Midőn sz. 175. lapon. „A' britt nevelés' főczélját“ feldícséri, mivel az oda működik, hogy „az önérzetet és függetlenség' szeretetét lehetőleg mindenkiiben kifejtse és önálló embereket képezzen — úgy látszik más részről feledé, hogy a' bizalom' és szeretet' szép köteleke, mély Skothonban 's egyebütt a' szüléket gyermekeikhez fűzi, Angolhonban csak kivétel. — 425. l. tévedés vagy sajtóhiba lehet az 1839. szám, mert a' régi éjőri rendszert Londonban még 1834-ben válták fel jobb rendőri intézkedések.

A' könyvnek majdnem felét a' sz. mulatása Londonban 's az itteni nevezetesb intézetek' leírása tölti be, 's ez utóbbiakra nézve olly világosan 's híven, hogy e' tekintetben a' könyv kalauz gyanánt szolgálhat. Megismerteti a' *Royal Institution-t*, laboratoriuma igazgatójával, a' híres *Faraday*-val együtt; a' hasonzerkezetű *London Institution-t*, az olvasó közönség előtt gyakran emlegetett *London University College-t*, ennek vetélytársát a' *King's College-t* a' vele összekötött *King's College School-t*, a' gyakorlati tudományoknak szánt *Adelaide Gal-*

lery-t 's érdekesen leírja egyszersmind az ottan tartott nem rég megdőglött — „óriási sajtatóhalat“, — mellynek villanyos hatásáról *Humboldt*-t oly épületesen értekezik. Megismerteti továbbá a' *Polytechnic Institution*-t, a' *Colosseum*-ot a' természeti büvészet' galeriájával együtt, a' régi 's tekintelyes *Royal Society of London for improving natural knowledge*-t, a' britt museumot, az állattani társaságot. *Loddige* testvérek pompás művészkertjét, az ásvány-, villany-, csillagtan és *Linne*-társaságot, a' clubbok közül az *athenaeum*ot, továbbá a' *westminster*apátságot és „az angol egyháznak a' kath. szertartásokból átvett szép istentiszteleti szokásait“, — a' színházat, a' légszeszgyárakat, serfőzőházakat, a' tunnelt, a' katarina és London-dockkot. Szerző ezen kis térre oly sok érdekést 's tanulságot szorított össze, hogy könyve azoknak is ajánlandó, kik dióhéjban sokat akarnak. A' papiros és nyomtatás megfelel a' belső tartalomnak.

(Ergänzungsbl.² zur Allg. Litteratur-Zeit. Aug. 1842.).

M. J.

Darstellugen aus einer Reise durch Schweden und Daene mark im Sommer des Jahres 1839. von Fr. K. v. STROMBECK. 1840. Braunschweig b' Vieweg u. Sohn 302. l. 8-adr. Ára 2 for. 38 kr. e. p.

Szerző több éveken keresztül bocsátott közre útiképeket, melylyek mint naplók tekintendők 's e' czím alatt is: *Darstellungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit*, megjelentek. Különösen 1835. Olaszhont, 1837. Hollandiát, 1838 alsó-Szászországból Bécset látogatta meg, most pedig mint ezen naplók' nyolczadik részében Braunschweigből Hamburg- Lübeck- Ystadt- 's Calmaron keresztül Stockholmba tett útját írja le. Az éjszaki Nápolyt (mert így nevezi sz. Stockholmot) szintolly bámulatossá teszi sajátságos helyzete, mellynek szépségére nézve a' leghiresebb városokkal vetekedik. valamint nevezetes lakosai, kormánya és királyja' szellemé és jelleme által.

E' nagy embernek bemutatattván, bizalmasan értekezett vele a' kor legfőbb érdekeiről fenyítő törvények 's fegyvéletekről (Straftheorien), népjólétról, napoleonidákról, Némethon 's egyéb dolgokról, melyek egyszerű multra emlékeztetnek viszsza. A' toldalékban *Bernadotte*-nak nem rég Svédhonban franczia nyelven megjelent oklevélgyűjteményéből — a' szabadságháborút illetőleg — néhány érdekes töredéket is közöl. — Str. úr mindenütt dicséri a' svédek' vendégszeretetét, becsületes, őszinte, nem gyanakodó gondolkozásukat, noha hiúságtól ők se mentek. Azonban az emberek némelly tekintetekben minden égaly alatt jobban hasonlítanak egymáshoz mint gondolnók. Upsalát is meglátogató sz., 's benne nem nagy ugyan, de vidám 's barátságosb kinézésű városra talált, mint a' zordon éjszak ködburkolta városait szoktuk magunknak képzelni. Az egyetem' állapotját összehasonlítva a' német főiskolákéival természetesen kielégítőnek nem találta, noha a' bölcsészeti kar sok jeles férjfit számlál tagjai között. Később azt is megmagyarázá maga a' király, hogy miért van Svédhonban a' római jogtan annyira elhanyagolva, mert náluk annak többé semmi érvényessége nincsen, 's így a' svéd ügyvédek 's bíró helyzete egészen más, mint a' németeknél. A' svéd hölgyeknek velők született kellemöket és bajokat, mi a' tisztelgés vagy köszönés leggyöngédebb mozdulatába még a' legalsóbb néposztályoknál is kiténik, és szépségöket szerző többször említi. Stockholmbul a' legfestőibb 's változatosb tájakon keresztül az élénk Gothenburgba hajózott gőzösön, olly kényelemmel, millyennel jelenleg a' Rajnán hajózni szoktak. Gothenburgban nyolcz napig mulatott, 's jelen volt egy lakomán, melyet a' kormányzó az adóügy' szabályozása végett összegyűlt svéd Rendek egy részének adott, hol világosan láthatá, mennyire ismerik el az értelmesek a' jelen kormány, különösen pedig a' király' érdemeit. Egy öreg katona a' királyt Gustáv Adolffal hasonlító össze, mert ez svédhont a' római járomtól, amaz pedig a' párisítól szabaddítá meg. — Egyébiránt szerzőnek a' svéd sajtószabadság gyakran sajtóféltelenségnek látszik lenni. A' mit a' király 1810. óta az ország' javára tett, valóban majdnem lihetlen, 's ha már itten nem bölcsesség ül thrónon, úgy azt emberi viszonyok közt sehol feltalálni nem lehet. — A' természet, szépségek, emlékek', szobrok', gyűjtemények', tájak' sat. rajzait mellőzzük, mert vétkezénnk az olvasók ellen 's legunalmasabbnak tartjuk, a' látottakat, mik épen közvetlen leírás által vonzó, silány kivonathan nyújtani, de annál inkább ajánljuk a' könyv' olvasását. Gothenburgból sz. Kopenhágába tért; itt is bemutatatták a' már megboldogult VI. Fridrik királynak és a' dán udvar' többi hercegeinek. A' mostani király, akkor koronörökös, megvendéglé *sorgenfrei* mulató kastélyában, 's itt, mint

mindenhol, sokat tapasztalt, mi a' közönséges utazó' figyelmét kikerüli 's mit élvezettel olvashatni. A' most uralkodó herczeg' mély belátása 's terjedt ismeretei felől ezen rajzolat is jellemző tanúságot teszen. Koppenhaga utazónknak fényesebb, élénkebb, nagyszerűbb Stockholmnál; a' dán nép, a' mennyire kiismerheté, hűséges és jámbor.

(Ergänzungbl. zur Allg. Literatur-Zeit. Aug. 1842.)

M. J.

Journal of a Residence of two years and a half in Great Britain. By JEHANGEER NOWROJEE, and HIRJEEBHoy MEERWANJEE, of Bombay, naval Architects. 1841.

Az előttünk fekvő utazási leírás' szerzői, születésökre hinduk, néhány évek előtt hajóépítés' és gőzhajózás' tanulása végett jövének Angolhonba. Mindketten a' bombayi legkitűnőbb hajóépítészek egyikének fiai, a' Parsok' felekezetéből valók. Miután az angol nyelvben is megerősödtek, 's céljokat érték volna, 1839-ki nyáron hazájokba visszatértek, 's mit mai időben 10 utazó közül kilencz leszen, 3 évi Angolhonban tartózkodásokat közre bocsájtották. A' könyv minden esetre valamelly angol literator' kezéből ment sajtó alá, úgy látszik azonban, hogy csak a' uyelvet simította, 's igazította ki, a' gondolatokat érintetlenül hagyta. Legalább angol criticaí lapok is illy értelemben vannak, dicsérik talpra esett észrevételeiket az emberekről, 's emberi intézvényekről, 's szeretetreméltó jellemöknek kezességét találják bennök. Általános megjegyzéven, miszerint e' munka' írói se mentek többnyire minden utazók' gyarlóságától, minél fogva egyes események- 's példákából általános következtetéseket vonnak.

Ki valaha a' themsén felfelé hajózott, a' testvér utazók' leírásában saját érzelmeit találandja fel. „27-dik augustusban

(1838.) d. u. 5 óraker érkezett a' Buckinghamshire Gravesend eleibe, 's haladék nélkül egy gőzcsónakra ültünk, útunkat London felé folytatandók: a' két hely közötti távolság 30 mf. Először voltunk két város között járó naszádon, 's meglepett bennünket a' kényelem, melly illy rövid útra szánt hajócskán is fellelhető. Sokan voltak a' fedezeten 's mindnyájok újságvágyának tárgyai mi valánk. Tudni akarták, honnan jövünk? kik vagyunk? 's Hopkins kapitány, barátunk kielegítette tudvágyokat. Az est szép 's tiszta volt, 's a' kedvező szél által még kellemesbé tétetett. Egy óra alatt 11 m. földet haladott a' naszád. Themse legnagyobb folyója Angolhonnak. Midőn 5 m. földre közeledtünk Londonhoz, elbámultunk a' hajók' csudálatos sokaságán, legkisebb csónaktól fel mindennemű 's nagyságú gályákig. Kőszénhajó volt legtöbb. Hajó hajót ért, 's távolról az árboczok' 's vitorlafák' sokasága erdőt képezett. A' világ' minden részeiből voltak hajók; ezen felül a' gőzcsónakok minden irányban repültek szerte. Földieinknek fogalmok se lehet illy folyóról, 's a' hajózás' illy élénkségéről. Valóban büszkéek lehetnek az angolok, mert bár nagyobb folyók vannak is, de illy elevenség több folyón nincsen. Londont a' világ' kereskedési fővárosának tartják, 's mi is erősítjük, miután alkalmunk volt látni, miképen látják el az angolok szorgalmuk' 's kézműiparuk' szüleményeivel az egész világot. Elég homályos lehetett, midőn a' londoni hídhoz értünk. Mégis temérdek nép vett bennünket körül, kik ötünknek, — mert egy barátunk 's két szolgálk' volt velünk 's mindnyájan parszviséletben — öltözetét bámulták. Tőlök alig juthattunk kocsizhoz; bizonyosan volt ezer ember egygyütt. A' Cityn keresztül kocsiztunk a' Portland- Hótelbe, hol szállásunk volt rendelve. A' temérdek sok nép, mindennemű kocsik' ezerei, mellyek minden irányban rohanva futottak — azt hitették el velünk, hogy valami népmozgalom van, vagy legalább rendkívüli dolog történik. Midőn megtudók, miszerint e' néphullamazs naponként 12—14 óráig tart, nem győztünk eléggé bámólni. Milly roppant tömegnek kell London' falai közt tartózkodni, hogy ennyi népet ki állíthat naponként!

Megérkezésök után csak hamar meglátogatták a' műegyetemet, 's az Adelaide-galeriát, mellyekben műtárgyak szolgálk' közszemléletül. Szerzők az ezeregyéjji tündérvjátékokra emlékeztek, 's ezeket még sokszorosan felülmúlva találták.

Miután sok egyes tárgyakat előszámláltak volna, így kiáltanak fel „mennyit köszön Angolhon kimeríthetlen köszön-'s vas- bányáinak. Nekik köszöni minden kincseit, mert azok szülői a' gőzerőnek. Szerencsés Angolhon, melly bírod az ipar' 's gazdagság' forrásait“!

Kevésbé elégedtek meg a' színházakkal, józan eszöknek hecsületére válnak e' feletti észrevételeik. Meglátogatták az o-lasz operát is. 'S így írnak róla „Láttunk a' színpadon sok szép egyenlőn 's csínnal öltözött nőket, kik nehéz tánczokban működtek, egy lábon állva, másikat egyenesen kinyújtva, mint forgó szél forogtak. Utolsó este működött a' híres francia tánczosnő Taglioni. Egy angol barátunk, ki nagy gyönyörtséget talált látásában, kérdezett minket is, hogyan tetszik? de nekünk nem igen tetszett, 's legnagyobb bámulással hallók, miszerint minden fellépéséért 150 gvineet kap!! — Csak gondolja el az ember, 150 gvineet kapni Angolhonban azért hogy egy ideig, mint a' lúd, fél lábon áll, azután másikat kinyújtja, 2-szer 3-szor megfordul, melyen lehajlik, hogy majd nem a' deszkán ül, 's alkalmilag a' színpad' egyik oldaláról másikra szökik, mind ez nem tart egy óráig, 's ezért több pénzt kap, mint hat spitalfieldli takács, kik legfinomabb selymet szőnek naponként 14 órát dolgozva, tizenkét hónap alatt kereshetnek. Ha e-gyebekből nem győződünk volna meg, miként az angol eszélyes nép, valóban bolondoknak tartanók őket, kik egy tánczoló bábót illy pazon megfizetnek!“.

Allg. Lit. Zeit. (No. 147. 1842.) után.

B. T.

Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839, von A. GRISEBACH, Dr. med., Privatdocenten an der k. Universität zu Göttingen ect. Erster Band. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht 1841 VI u. 361 Seiten in 8.

Referens különösen örvedetes részvétellel kíséré gondolatokban e' munka' szerzőjét nagy viszontagságokkal és sokféle veszélyekkel egybekötött útjában olly tartományokon át, mellyeknek kikutatása annál többet ígért, minél tökéletlenebbek valának eddigi tudomásaink, ismereteink természetökről. Szerző' főczélja e' jelen utazási tudósításnál oda volt irányozva, hogy előterjessze azon benyomásokat, mellyeket a' benutazott vidékek' physicali sajátsága nyilatkoztat, minthogy azonkívül egy minden hatalmában levő segédeszközvel kivitt, rendszeres munkát szándékszik kiadni a' rumeliai virágokról. Már az első kötet' tartalma is tanúsítja, milly képességgel 's milly előkészületesen indult útjának szerző; miut köti össze általában terjedelmes ismeretséget főszaktudományában, a' fűvészetben; a' már más munkák által helyeseknek bizonyított, jeles ismeretekkel, a' természeti tudományokkal, mellyek nélkül azok' külön részének szerencsés kidolgozása lehetetlen; 's mennyire felemelték a' természettörténeti tudat' becse örvedetes általános műveltsége által. E' jelcsegek mellett azon visszatartózkodó szerénység, melly a' fentebbi munkában mindenütt feltűnik, annál kellemesebb benyomást gyakorol, minél gyakrabban hiányzik az még kevésbé feltűnő talentumoknál is. Szerző' közleményeit illetőleg dicséretes lemondással szigoruan arra szorítkozott, mire tökéletes készütséget érte magában 's minék igazságáról képes volt kezeskedni, elismervén, milly bajosnak kellett lennie rá nézve a' török nyelvnek beszélése nélkül helyesen felfoghatni a' nép' jellemét 's politicali és társas életi állapotjait. Csak olly esetben, hol a' személyes találkozásokban, forgalmakban viszfényét gondolta megpillanthatni a' nép' szokásainak és sajátságának, nem mellőzé azoknak hí közlését. Mit szerző erre nézve az előszóban mond, nagyon tanulságos olly utazóknak, kik különbözőféle népekkel rövid érintetbe jöven, rendszerint rögtönözve 's elhamarkodva itélnek felőlök 's itéleteik' közlésében nagyon bőkezűek; 's ref. teljes lelkéből osztja szerzőnek következő zárjegyzetében kimondott nézetét: „Ha a' társaséleti állapotok' elfogulatlan tanulmánya sok csalódásnak van alája vetve, 's maga a' saját tapasztalásból merített itélet épen úgy a' pillanat' hangulata által látszik feltételezettnek, miként az

annyi idegenszerű benyomásnak ujdonságát nehezebben teszi sajátjává. a' természetvizsgáló' iránya, ki az erdő' csendét 's a' hegyek' magányait felkeresi, azon elsőséggel bír, hogy ugyanazon nyelv szokott hangokban szól hozzá mindenütt".

Referensnek nem lehet kitűzött czélja e' jelen munka' tartalmának részletes kívánatait vagy külön bírálataát összekötni e' jelentéssel; mert az elsőre némi tekintetben ref. nem tartja magát hivatalosnak, 's utóbbi által pedig csak azoknak élvezetét háborgatná, ki olvasmányra választja e' könyvet. Azonban tehetsége szerint kíván arra munkálni, hogy a' munka azon figyelemre 's kapósságra méltassék, melyet nagy mértékben érdemel, minthogy nemcsak terjedelmes tanulságot nyújt, hanem mulattató is mindenütt. Az olvasó szerző' festései által szemlélhető képletet szerez magának az általa beutazott vidékek' physiognomiájáról, általános physicalai tulajdonairól 's viszonyairól, noha a' növényzés' viszonyairól értekező vizsgálódások legnagyobb becsét tulajdonítnak e' munkának; ezenkívül még sok kívánatos felvilágosítást is nyújt a' földnek, geognosticai szerkezetnek, éghajlatnak azokkal összefüggésben levő 's azokra ható minémiségeiről. Szerfelett becses azon észleléseknek folytonos, összehasonlító kapcsolása ahhoz, mi más országok' physicalai viszonyairól tudva van előttünk, miből nagy nyereség háramlik általában déli Európa' természetének 's viszonylatának más vidékek' természetéhez való helyesb megítélésére. Azonkívül a' munka a' beutazott országok' régi es új földleirásának felvilágítására szolgáló becses pótlékatokat foglal magában; sok tanulságot a' lakosok' életéből, szokásaikból, valamint azon vidékekbeni utazásról, melly utóbbi nem igen volna alkalmas követésre ingerelni afféle közönséges kéjútazókat.

Ref. örömet terjeszti elő a' megjelent első kötet' tartalmának rövid áttekintését. Szerző először azon utazási előkészületeiről értesít bennünket, mellynek mart. 20-kán 1839-ben Göttingából indult. *Első szakaszban* egyes észrevételek közöltnak azon utazásról, melly april' 2-kától fogva 17-kig tétetett *Bécsből Konstantinápolyba*. Különös érdekűek a' duna' zuhatagiról szóló közlemények. *Második szakasz* a' *Brusszába* tett utazásnak van szánva, miáltal a' tartózkodás Konstantinápolyban félbe szakasztatott. Utóbbiakról szerző csak egyes töredékeket közölt, mellyek nagyobb részint főczéljára nézve tett előkészületeit illetik, E' tekintetben legfontosabb volt egy jeles, biztos, hű tolmács' megszerzése, kit utazónk *Mpernardos Dimitri* nevű görögben talált fel. Ez ugyan elővigyázathból elejénte csak a' Bythinian keresztül Brussában vívó útra 's onnan vissza fogadtatott szolgálatba; miután azonban itt ügyesnek, alkalmasnak bizonyította volna ma-

gát, további útatásra is elszegődtetett, melynek szerencsés végrehajtását nem kevésbé mozdítja elő. Szerző Konstantinápoly vidékeiben tett két kirándulásáról naplóját közli. Az első kirándulás' célja *Burgurlu* volt „a' Scutári felett emelkedő magasság, mellyről azt beszélik, hogy ha Stambul' fevése legszebb egész Európában, e' hegyről kiállítás kimerítő teljességgel foglal magába 's mesteri elrendezésben terjeszt elő mindent, mit természet és történet ruházának e' tengervidékekre“. Második kiránduláskor szerző *Kiahad - Chanét*, az édes vizek' barátságos völgyét látogató meg. — Szerző saját lovainak mellőztével postalovakat választja, 's april' 29-kén Bythinian át folytatá útját, melly *Scutari*-től lóháton tétetett nagyobbbrészt a' *Scutari*-től *Jerisá*-ig terülő darab föld lévén azon egyetlen állomás, hol az ember nem boldogulhat postalovakkal, hanem kis oláh talyigán szállíttatik. Ezen utazási módnak azon kellemetlen befolyása volt a' további utazásra, hogy utazónknak magával vitt légmérője összetört 's mivel újat nem lehetett szerezni, a' magasságok csak a' forrpont' segélyével határozathattak meg. *Cartalból* kiindulva a' *Fajdelmi sziget*et keresé fel; azután *Jerisa*, *Nicodemia*' tengeröblén keresztül *Hersekbe*, honnan az utazás lóháton folytatott *Jálovába*. *Samanli* hegységen át *Basardschikka*' 's onnan *Kemlibz Modánia*' tengeröblénél. Innen az utazó *Catirli*n vágott keresztül 's még az napon *Brussába* érkezék. *Samanli*, mint a' nicodemiai hegylánczolat, mészállományból áll, a' *Catirli* elenben szürke sziklatöbblől és agyaggalából, úgy hogy e' párhuzamos hegylánczolatok egész a' gránit *Olympig* az elméletnek megfelelő alkotás-sorozatokat mutatnak, hol *Catirli* valóban 1000 lábbal alacsonyabb *Samanlindól*; az *Olymp*' magassága ellenben mind két hegylánczolatot sokkal felülhaladja. „Elérvén az ember a' catirlii hegyszoros' magasságát, délfelé kiállítás nyílik Brussára. Az *Olymp*' hófedte kúpja hátterét képi a' tájképnek. Ettől fogva lánczhegység nyúlik nyugat, valamint éjszak felé tovább 's itt Arganthoniosnál végződik. Ez által egy nyugat felé kitérűlt 2—3 órányi szélességű vízirányos térség keríttetik be. E' térség egyetlen szederfaerdő. Faluk, minaretek, fördők bukkannak fel rajta. Hol a' lapály *Olymp*' tövét érinti, kékségben látszik Brussa várkastélya, a' város' számtalan kúpjai 's minaretjei, egy órányi területre kinyúlva a' hegység' hosszában, az *Olymp*' csúcsa felé, hol sűgáralakulag rendezett keskeny völgyek nyílnak a' lapályba. A' kék színek minden árnyékata szépi e' formákat, 's hol a' hegység' és ég' legmélyebb hangjai összeütköznek, a' fényesen fejr hőtömegeket érintik egyszerűsmind“. E' szép leírás elevenen idézi elő referensben *Granda*' bájoló fekvésének képét Vega' termékeny fadűz környé-

kén, épen a' hó koszorúzza Sierra Nevada' tövénel, hol Darro hegynék torkolata nyílik, mint Brussánál Gögdere' hegy-torkolata. *Hammer'* tudósítása szerint Brussa' fekvését már az arab költők *Granada'* fekvésével hasonlították össze.

A' tartózkodás *Brussában*, melynek a' *harmadik szakasz* van szánuva, május' 3-kától fogva 7-kig tartott. Szerző' vizsgálatai itt különösen az Olymp' tövénel lakadó hév forrásokra 's a' növénytenyészési viszonyok mellett azon hegység' geognosticai' szerkezetére terjed. „Brussa' környékeinek geognosticai alkotása nagyon egyszerű. Az Olymp' gránit-tömege a' város felett zagyla (Gneis) övvel kerítették, mellyel éjszak felül a' lapály' *hordalék földdel* (alluvium) határos. A' város nyugati részében azonban egy harmadik alkotás emelkedik a' hordalékföld és zagyla közt, 's itt mélyebb hajlóságait képi a' legalsóbb Olympterasznak. Ezen alkotás kövültelen mészdarázskőből áll 's keskeny kiterjedésben nyúlik ki a' várostól fogva a' fördőkig. E' porhanyós mészkőből fakadnak a' hév források“. Május' 6-kán szerző az olympnak egész hófedte határáig mászott fel. Olymp' csúcsa délkelet felé fekszik a' várostól. Gögdere' hegysége déli irányban egész a' harmadik terasz' tövéig nyúlik. E' völgy' keleti oldalának hosszában az út felfelé viszen, 's csak eredeténél fordul délkeletnek. A' három terasz, mellyekre a' hegy' éjszaki hajlósága némi szabályszerűséggel különvállik, geognosticailag is elkülönítve látszik. Az első terasz zagylából (Gneis) áll, melly felfelé mind márványdúsabb lesz. Fekvése meredek, mintegy 1000 láb magas 's tetején Gögdere'nél rét terül el. A' második terasz legszélesebb 's gránitot képez. Felfelé hatalmas kőszalakkal záratik, mellyek a' harmadik terasz' tövét övedzik. Hová szerző érkezik, mindenütt gránitot lát; de a' ragusai herczeg' előadásából valószínűnek látszik, hogy a' terasz márvány legyen. Szerző hiszi, hogy mindkét fentebbi terasz' magosságát mintegy háromezer lábra lehet tenni. Az olympnak bizonyos növények' kitünése által jellemzett növényzési régiója csak három van. Folyton zöldellő régiója nincs. Szerző a' növényzet' határait megközelítve következőleg hiszi meghatározhatni:

<i>A' gesztenyék' régiója</i>	50' ?	—	2500'
<i>A' coniferák'</i>	—	2500'	— 4600'
<i>Havas regio</i>	. . . 4600'	—	6920' (Marmont' mérése szerint).

Mint hogy az olymp' növényzése még nagyon kevéssé volt kifejlődve, a' lapály azonban egészen m'elve, még kevésbbé felelt meg az utazó' vizsgálatinak, ennek következtében a' brussai mulatás megrövidítettett. A' visszautazás *Kostantinápolyba*, melly a' *negyedik szakaszban* van leírva, *Modánián* vitt keresztül, azután hajón *Capakliba*, Samauli' tövében fekk-

vő török faluba, honnan Samanli hegysége másodsor utaztatott át 's az utazás, egy a' nicomediai tengeröböl mellett fekvő tisztán görög, *Catirli* nevű faluba folytatattott. Szerző innen *Chalki*-ba, azután *Pera* bejárásnál át *Tópehaná*-ba hajózott.

Május' 18-kán az utazás *Thrácián* át *Enos*-ba tétetett, miről az *ötödik szakasz* értesít. Először azon országúton, mely *Adrindpoly*-ba viszen, a' Konstantinápolytól 12 török órányi távra fekvő *Silivriá*-ba, azután *Eski-Heraklin* át *Rodostó*-ba, mely város' népességét egykor 30,000 lélekre számíták, jelenleg azonban csak 2000 házat számít, miből 10,000 lakosra lehet következtetni; fekvése egy festői tengeröböl mellett terül el, mely déli része felől *Combos*' hatalmas hegysége által záratik. Innen egy egyszerű heglánczolat nyúlik délnyugati irányban *Saros* tengeröböl felé, mellynek éjszaki tengerpartjánál ama' hegység mind alacsonyabban és több hegyfokkal végződik. „Ezek *Demosthenes*' sz. hegyei. Magasságra alakra 's irányra nézve hasonlítanak *Bythinia*' heglánczaihoz *Moldania* tengeröblénél 's minthogy *Marmora* szigete ugyanazon öszhangzást mutatja, alkalmasint védhető volna az eszme, miszerint nem a' *Dardanellák*, hanem a' *maritza-térség*' választják el a' hegység- rendszert *Európa* 's *Ázsiától*“. A' *Rodostó* és *Malgara* közötti hegység' alakja utazót elevenen emlékezteté a' szász érczhegység' éjszaki részére; a' földszin' közép magassága, mellyen utazónk átment, mintegy 800' — 1000' lehet. E' vidékek' erősségei azon sajátsággal bírnak, hogy a' csekély tenger magasság' daczára csak kevés déleurópai fanóvény találatik benne, miből következik, hogy a' tájék' egész jelleme nem különbözik lényegesen *Középnémetország*' tájékának jellemétől. *Malgara* városa több házat számít ezernél 's merészen fekszik egy dombon öt minarettel 's egy magasan boltozott mecsettel. Május' 22-kén *Kesánba*. Az ainadgiki *plateau*' agyagos fővényköve *Malgaránál* végződik. E' helység' nyugati részénél mészkötömeg áll, mellyben csekély *kövületek* találatnak. Ezután tarka márgapala jő, mely *Bulgárköüig* sok helyen látható 's itt egy nagy homokkötömeghez csatlakozik, mely kő négyszegű homokkőhöz hasonlít és csak agyagos kötszert foglal magában mihely a' kötömeg mutatkozik, azonnal változik a' vidék', televény réteg' 's a' növényzés' jelleme. A' márgapala-, mész- 's agyagos homokkőnek különneű alapja mellett is *Bulgárköüig* mindenütt találatik ama' nehéz veres agyagföld, mely az utazót *Rodostótól* fogva kíséré. *Bulgárköi* és *Kesán* között az országút egy tizenkét halomból álló sorzatot vág keresztül, mellyek félkörben kerítik ama' lapályt, mellynek nyugati szélén *Kesán* fekszik. E' halmok, noha csak 2—400 láb magasan emelkednek a' földszin' felett, kúpalakúságuk által nagyon kitűnők, míg *Thraciában* a' földnek min-

den emelkedése Malgara' feltérésén, valamint a' marmora-tenger' éjszaki partjánál, mindég csekély boltozatú gömbölyte-tők vagy széles földhátak, vagy görbe térségek mutatkoznak. A' kúpok Kesán' lapályával együtt amaz említett homokkőből állnak, mely világos színű homokos sikerföldet képez. A' föld' változása éles ellentétet feltételez a' növényzésben, 's ez nevezetesen a' formáknak sokkal nagyobb sokféleségében tűnik ki az agyagos földön. Kesán' kellemeihez tartozik többek közt egy egészen új Han, mely mintául tekintethet, szerző azért teljes leírását közlé felállításáról. Ref. ez által elevenen visz-szaemlékeztetett a' spanyol ventákra, melyeknek felállítása azonban nagyon távol szokott maradni ama' Hannak' építésétől. „Ha valaki Törökországban csaknem mindég a' városok' s fa-luk' folytonos enyészttét vizsgálja 's a' kis helységek' temetői-nek nagyságából, az üresen álló házakból s romokból az or-szág' növekvő néptelenülését következteti: Kesánban ellenkező jellemnek örvend az ember“.

Május' 25-kén a' 12 török órára számított földközi távol-ság Kesánból visszatétezt Enosba. Hatodik szakasz, ez utó-bi városbani tartózkodást adja elő, mely tisztaság 's építési izlés által valamennyi város felett kitűnik, melyeket utazó eddigelé Törökországban látott. A' házak tekintélyesek 's többnyire csúcsokkal s erkélyekkel ellátva. Az ember sehol sem talál, mint Konstantinápolyban, leégett házomladékokat, mely-lyeknek maradványai sokszor éveket át hevernek az utszákon, mielőtt újra felépítésről gondoskodnának. Enos' lapos vidéke kevés érdekest nyújtja a' fűvészeknek. Herodot' leírásának a' mai tengerpart' alakjávali tökéletes őszhangzásából szerző biztosan hiszi következtethetni, hogy a' maritza-szigete nem történeti idők' műve, 's hogy Enos' vélt tengeröble gazdag legelő föl-deket képezett hajdan, melyeket a' maritza' ágai öntöznek 's folynak körül. Enos' hegységét szerző különösen alkalmasnak látá arra, hogy a' növénygeographiában a' főfejtemények' egyikét, névszerint a' kérdést a' föld 's növényzés közötti vi-szonyok szerint egész határozottsággal megfelejtse, azért nem mu-lasztá el használni ezen alkalmat, hogy e' feletti nézetét dog-maticailag oda állítsa 's külön észlelések által erősítse. — Lá-togatás Pandelémona görög zárdában.

Május' 30-kán szerző Enosból Hajion - Orosba indult, mely utazást a' hetedik szakasz terjeszt elő. A' csajka a' leg-kissebb hajók közül való volt, melyeken az emberek az aege-umi tengerre mennek ereszkedni, mégis 13 személynek kel-lett belé jönnie 's azon kívül némi teher is szállítottat rajta, Marogna' hegyfoka, mely nagyon szirtes 's minden előhegy-től mentesen áll, néhány érdekes geognosticai jelenséggel ked-veskedék, különösen a' mészkőnek a' porphirhoz való viszony-

latát illetőleg, mellynek emelkedése szemlátomást befolyással volt az első rétegeiünk fekvésére. *Tassos* szigetét, mely vadon, erdős hegységből áll, mellynek hegyfajai csillámpála (Glimmerschiefer) és márvány, mellyeknek arany erei már a régiek által kimerítettetteknek látszanak, meglátogatván, azután *Athos* felé evettek

A' *nyolczadik és kilenczedik szakasz*, melly *Hájion-Orost* és *Athost* foglalja magába, egymáshoz tartozó egészet képez 's ref. véleménye szerint legérdekesebb részét teszi e' kötetnek; mert bár nem hiányzanak utazási leírások, tudósítások a' sz. erdőről 's a' tengerből meredekül kiemelkedő fokáról, mégis senki sem ada olly terjedelmes és szemlélhető előterjesztést, képletet a' nevezetes félsziget' összes természetéről 's a' zárdai étetről, mint millyet itt találunk. Ha *Hájion-Oros'* és *Athos'* nagyszerű természete, örök ifjúságban díszlő növényzése, 's a' tengerrel valamint gőzkörrel daczoló sziklapyramisa által valami nagyon kielégítőt 's magasztost mutat, azon benyomás, mellyet a' *hájon-orosi* zárdák tesznek, ellentétben van avval; mert, mint szerző megjegyzi, valóban nincs hely Európában, hol az emberi viszonyok a' középkor' idői óta olly állapotban maradtak volna, mint ott; 's minden észlelő és vizsgáló meggyez abban, hogy a' tudatlanság, önzés 's a' vallás' helyébe lépett külső szertartás az 1500 év előtt kezdett és szigoruan végrehajtott kísérlet' végeredményekép' áll itt, csak kised, de más emberektől úgy elkülönített mint független országban, a' keresztényi lemondást a' szemlélődő életirányt a' társaság' alapjául határozandó. „Ki a' dalmát szigeteken látá a' mindig zöldellő virányok' buja diszlését 's a' sűrű növénytenyészést, jókorán megfelelő képletet szerezhetne magának a' Hájion-Oros' tengerparti hajlósságain virágzó növényzésről, ha a' növényéleti erőt megtetesítve 's a' formák' sokféleségét sokasítva akarná képzelné egyszersmind“. Szerző sehol sem látta legalább Európában a' növényzetnek olly tömörségét és teljességét, mint a' sz. erdőben 's elevenen jelenvalóságának előtte azon képletek, mellyeket az utazók a' tropicus vidékekben életműves természetnek hasolthatlanul felemelkedett életéről nyújtottak. A' sz. erdő' fő hegyfaja csillámpala, itt ott terülő márvány tömegekkel. Szerző *Athos'* márvány kúpját, mellynek tengerfeletti magassága a' forrpon't' mérése által 6438 párizsi lábba határozottatott, egy más, a' középszerű földmelegről észlelésekből lehozott meghatározás pedig a' kevéssé eltérő magasságot 6270 lábba tévé, a' tenger' mélyéből vulcánnemű erők által kiemelkedett sziklatömegek tartja, mi által az egész félsziget felemeltetett 's a' palakötömegek' rétegei keletkeztek. Szerző szerint természetszerűleg Athoson mint az Aetnán csak három *fő növény regio* különböztetik meg:

<i>a' mindég zöld regio</i>	0'	—	1200'
<i>az erdő</i>	„	1200'	— 5250'
<i>a' havas</i>	„	5250'	— 6438'

hol a' természetben nem találtatik mind két regio közötti éles elkülönözés.

E' kötethez mellékelt *jegyzetekben* észrevételek közöltetnek a' brussai mészdarázskőről, a' Jeni-Cablidschánál találtató gypsz-képződésről, a' török fördőnek összehasonlítása az orosz-szal 's általános észrevételek Athos' fahatáriról. A' ket táblán Brussa' környékének geognosticai viszonyai, Kesán' és Enos' vidékei vannak vázolva.

Ref. hó vágygyal várja ezen olly érdekes, mint tanulságos munkának második kötetét.

(Götting. gelehrte anzeigen Nr. 73. 1841.).

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

---

48. *TRAITÉ du droit international privé, ou du conflit des lois des différentes nations en matière du droit privé*; par M. FOELIX docteur en droit. Paris, 1843, *Joubert*. 612 l. 8-adr. Ára 9 fr. — Az internationalis jog (jus gentium) a' civilisált 's független népek által megalapított elvek' öszvesége, a' közöttök létező 's származható viszonyok' szabályozására 's a' közöttök uralkodó törvények' 's szokások' összeütközéseinek elintézésére. A' nemzetközötti jog feloszlik közönséges és magános jogra. A' közönséges jog (jus gentium publicum) a' nemzet és nemzet közötti viszonyokat szabályozza, más szavakban, ennek tárgya a' közönséges jog' öszveütközései. Magános nemzetközötti jognak (jus gentium privatum) nevezik, azon szabályok' öszveségét, mellyek szerint a' különféle nemzetek' magános jogai közti öszveütközések igazíttatnak el, más szavakban a' magános nemzetközötti jog azon szabályokból áll, mellyek valamelly státus polgári vagy büntető törvényeinek alkalmaztatását illetik valamelly idegen státus' földjén. A' Foelix úr által kiadott magános nemzetközötti jog, nem theoreticus munka, hanem bizonyos neme a' gyakorlati kézikönyvnek. A' szerző azon szabályok' vagy elvek' módszeres öszvegyűjtésére szorítkozott, mellyeket a' népek' elég közönséges szokása, megszentelni látszatic. Mi ezen szokás' létezésének bizonyosságát illeti, azokat ó a' törvényekben, szerződésekben, szerzők' munkáiban, 's a' törvényszékek' határozásaiban kereste. Munkáját Foelix úr, két könyvre osztá, mellyeket egy bevezetés előz meg. Ebben áttekinti hirtelen a' népközötti jog' történetét a' Rómaiaknál 's a' közép időkben; azután némelly alapelveket állít fel 's majd három osztálybeli statutumokat határoz meg, mellyekről értekezendik; a' személyt illető statutumokat, a' vagyont illető

statutumokat és az ember' tetteit illető statutumokat. Az első könyvben a' személyt és vagyont illető statutumokról szól. A' második sokkal fontosabb; itt a' szerző részletesen előadja az ember' tetteit szabályozó különbkülönbfele törvényeket. Ezen könyv' nyolcz első fejezete az egész polgári nemzetközötti jogot magában foglalja; a' kilenczedik 's utolsó fejezet a' bűntető nemzetközötti jognak van szentelve. Foelix úr, fő szerkesztetője a' *Revue étrangère et française de législation* című folyóiratnak, már a' mult évben adott ki egy két darabból álló munkát öt idegen országokban kötött házasságokról, és a' törvényszékíi ítéletek' sikeréről vagy végrehajtásáról külföldi tartományokban. Jelen munkája, hosszú tanulmányok' gyűmölce, annál nagyobb szerencsét teend, mivel ez első munka francia nyelven, ezen fontos tárgyról. Az eddig megjelent ex professo munkákat két angol *Story* és *Burge*, két német, *Schäffner* és *Wächter* és egy olasz, *Rocco* urak írták.

49. *CODE CIVIL de l' Empire de Russie, traduit sur les éditions officielles, par un jurisconsulte russe et précédé d' un aperçu historique sur la législation de la Russie et l' organisation judiciaire de cet empire*; par M. Victor FOUCHER, avocat général à la Cour royale de Rennes. Rennes, 1843, *Blin*. 8-adr. Az orosz polgári törvényköny, több századok' szüleménye. Alexis Mikhaelovitch gyűjtötte legelőször öszve 1669. az orosz törvényeket. *Ulogenic*-ji pótolta azon barbar szokásokat, melyek ezen korig uralkodtak. A' nagy Péter, küldöttséget nevezett ki 1700, a' császárok' törvénykezési végzéseik' öszvegyűjtésére. Ezen sokszor megújított küldöttség 1832-ben végzette be munkáját. Egy Miklós császár által 1833. januar' 32-kén aláírt 's kihirdetett manifestum, 1835-ki januar' elsőjétől, kötelezővé tette a' *svodot* vagy is minden törvények' gyűjteményét. A' polgári törvénykönyv, melynek fordítását közli Foucher úr, a' *svod*' ötödik könyvének első részét teszi.

50. *VOYAGE au pôle sud et dans l' Océanie, sur les corvettes l' Astrolabe et la Zélée, exécutée par ordre du roi, pendant les années 1837—1838—1839—1840, sous le commandement de M. DUMONT d' URVILLE, Paris, Guide 1842.* 34 több mint 700 lapnyi darab, nagy 8-adr. valami 520 képpel folió, melyek 5—6 képből álló szállítmányokban jelennek meg, 's 64 hydrographiai földabrosszal. Minden kötet' ára 6 fr. minden képszállítmányé 12 fr. 50 c. — Dumont d' Urville admirális' szerencsétlen halála, útleírása' kiadásában semmi hátráltatást nem okoz. Az egész munka nyolcz részre lesz felosztva; 1. Az út' históriája 10 darab 2. Zoologia 6 darab 3. Botanica 4 darab 4. Anthropologia és emberi physiologia 2 darab 5. Mineralogia és geologia, 2 darab 6. Philologia 4 darab 7. Physica 4 darab 8. Hydrographia, 2 darab. Az út

historiájának negyedik darabja épen most jelent meg. Megjelentek már a' kép atlasból (Atlas pittoresque) 18 szállítmány, Zoologiából két darab, Botanicából egy darab, physicából egy darab. Az Astrolabe' és Zelée' déli földszarkhoz 's oceaniába tett útja, minden a' francia marine által ezen században vállalt 's bevezézt expedíciók közt legújabb, legdicsebb 's talán új eredményekre nézve legtermékenyebb.

51. *COLONIES étrangères et Haïti, résultat de l'émancipation anglaise*, par VICTOR SCHOELCHER. Paris, 1843, Pagnerre. Két darab 8-adr. egy abrosszal. Ára 12 fr. — Schoelcher Victor úr dícséretes buzgalommal folytatja, az általa megkezdett nagy munkát. — A' mult évben, a' *francia gyarmatokról* írt munkájában, leírja a' rabszolgaságot 's megmutatja, hogy annak eltörlése szükséges. Jelen munkája az *idegen gyarmatokról*, teljesíti a' képet, megmutatván a' felszabadítási készüléteket, a' dán szigeteken, a' felszabadítást az angol szigeteken, 's a' szabadságot Haitiban. „Átfutja ekként, az olvasó, — így szól — ezen magas kérdés' minden phasisait, az elmúltat, a' jelent, a' jövőndő' kezdetét 's a' valósított jövőndőt; munkájokból fogja megismerni ezen embereket, kiktől a' gyarmatosok, megakarák tagadni az értelmet, a' jóságot, nevelhetőséget sőt emberhez hasonlósságot; akkor minőségökről hozhat ítéletet. Egy egész faj századok óta a' vadság' 's rabszolgaságnak szentelve, próbálkozva a' szabadsággal 's első lépéseit téve a' civilisatio' pályáján, mi fenséges kép! — Az egész első darab, az angol gyarmatok és a' spanyol szigetekhez utazás' leírását foglalja magában 1841. Előszörolván a' parliament' nevezetes nyilatkozatának történetét (aug. 28. 1833.) melly által a' rabszolgaság minden angol gyarmatokban eltöröltetett, Schoelcher úr megvizsgálja, micsoda eredményei voltak annak sz. Domingóban, Jamaicában és Antique-ban. Puerto Ricóban és Cubában még uralkodik a' rabszolgaság, 's könyörületlenebb, rettenetesb 's lealacsonyítóbb mint bár hol egyebütt, de Schoelcher úr a' spanyol gyarmatosokat Humboldt úr' jósló szavaira emlékezteti: „Ha az Antillák' törvényhozása, 's az afrikai faj' állapota, nem tapasztaland hamarjában üdvös változásokot; ha a' tanakodást folytatják cselekvés nélkül, a' political túlnyomósság, azok' kezébe megy által, kik erővel bírnak a' munkához, kik magokat fel akarják szabadítani 's kiknek bízosságuk van, hosszú nélkülözéseket kiállani“. A' dán gyarmatok' lakosai, Saint-Thomas és Sainte-Croix, semminémű alak alatt nem akarják a' felszabadítást, de a' kormányzó Peter van Scholten, korlátlan hatalmát bőven használja, hogy a' rabszolgák' állapotját javítsa 's a' francia emancipatio csalhatatlanul maga után vonzá a' dán

szigetek' felszabadítását. A' második darab kétharmadát körülbelől Haiti' részletes leírása 's érdekes története foglalja el, 's végén elméletek vannak, a' motozási jogról 's egy tekintet a' felszabadítás' kérdésének állapotjára. — Schoelcher úr' ezen új munkája teljes nevezetes lettdolgokkal, itéletes jegyzetekkel 's nemes gondolatokkal. Az olvasó azonnal látja hogy ezt egy szíves ember írta, ki sokszor nagyítja a' rosszat, melylyen bánkódik, valamint a' jót, melyet valósítani kíván, de a' ki legalább, még akkor is midőn csalódik, nem követ soha el önkényes hibát azon nagy és szent ügy' érdekében, mellynek olly nemesen szentelé életét.

52. *THE ADDRESSES and Messages of the presidents of the United States.* New York, *Walker*, London, *Wiley and putnam* 1842. — Az egyesült státusok' elnökeinek beszédei, azon írók' és státusférfiaknak, kik az Éjszak-Amerikai nagy köztársaság' históriáját tanulmányaik' tárgyává kívánják tenni, igen fontos anyagzatokat nyújtandanak. Ezeu gyűjtemény magában foglalja az elnöki beszédeket, a' függetlenség' kihirdetésétől fogva a' jelen időkig. A' gyűjteményt Washington' beiktatási beszéde nyitja meg, 's Tyler' azon beszéde zárja be, melyet ez az úgynevezett speciális ülésben tartott, midőn Harrison' székét a' constitutio tizenegyedik czikkelyének hatodik szakasza' erejénél fogva elfoglalta, mellynél fogva az elnök halálával a' vice-elnök ruháztatik fel az elnöki szék' betöltésével.

A. B. P.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XVII. A' szlávok' tót nevéről. JERNEY JÁNOS	259
XVIII. A' népnevelés' és oktatás' alapelvei egyediség tekintetében. FEKETE SOMA	269
XIX. A' katonai academiákról általában. KORPONAY JÁNOS	291
XX. Népnevelés. III. tudományok. a) humanismus. GYÓRY SÁNDOR	300
XXI. Némelly hazánkban találatott hun emlékek. (I. könyomattal.) KISS FERENCZ	319
Értekezések' tartalma 's mutatója.	

L I T E R A T Ú R A.

PÁRSI KÉPEK.

I. Francia journalok és szemlék	401
LITERATÚRAI SZEMLE.	

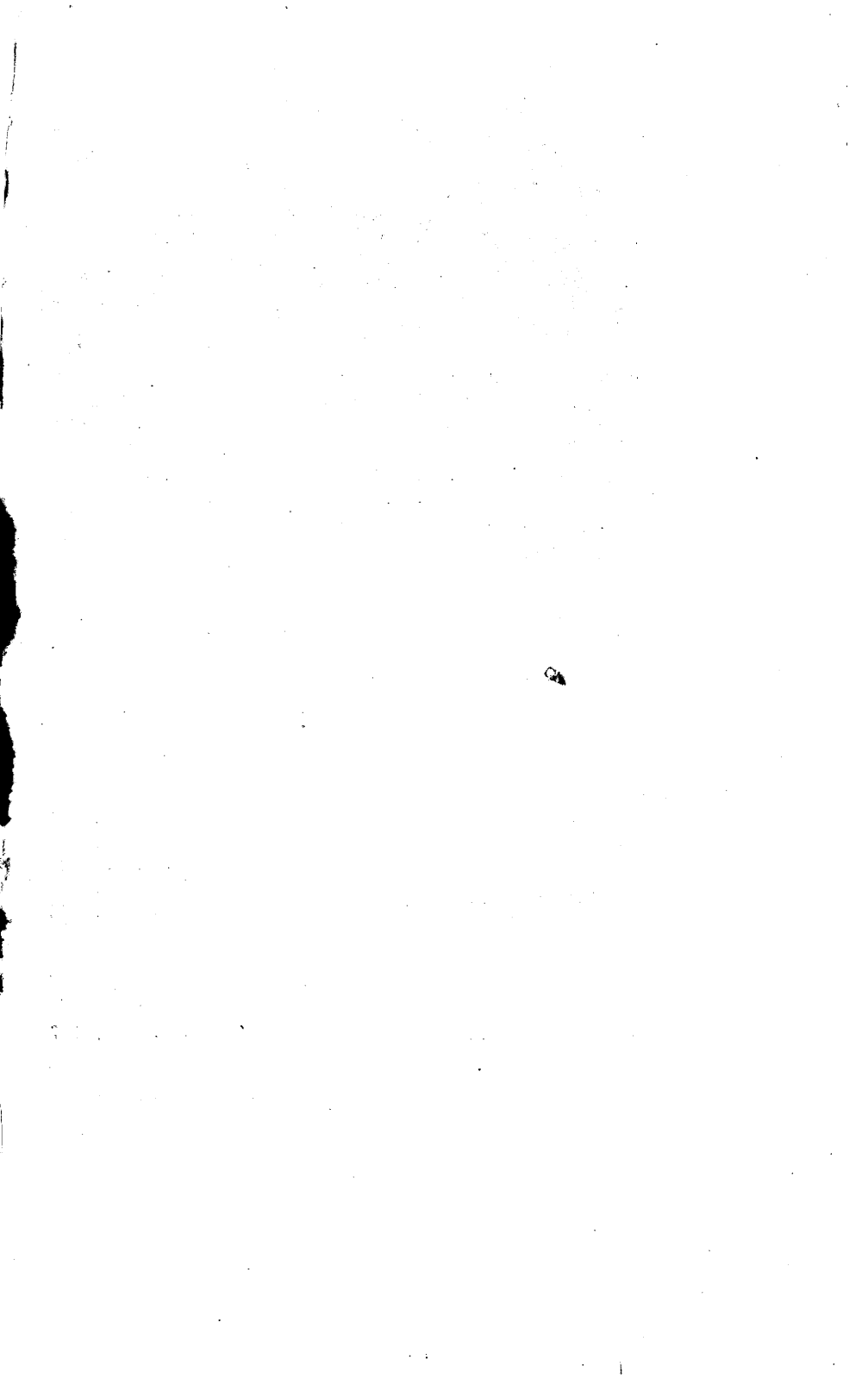
Utleirások.

STEPHENS Incidents of a travel in Central America	409
GAUTING Reise nach dem Orient	415
Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers	421
FR. K. v. STROMBECK Darstellungen aus einer Reise durch Schweden und Daenemark	424
JEHANGEER NOWROJEE and HIRJEEBOY MEERWARJEE Journal of a Residence of two years and a half in Great Britain	426
A. GRISBACH Reise durch Rumelien und nach Brussa	429
BIBLIOGRAPHIA.	437

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és revők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

PÁRISI KÉPEK.

II. Kis journalok Párisban.

Ki nem ismeri a' Corsairet és társát, a' Charivarit? ki nem emlékszik örvendezve a' restauratio alatt annyira kedvelt Figaróra, ki monda szerint, de nem valóban, 1837-ben támadt fel halottaiból? mert melleleg legyen mondva, a' mostani Figaro a' néhaitól csak a' szappanozó medenczét, nem pedig a' szappant vette kölcsön. Ki nem vet örömet egy pillantást a' Vert-Vertre vagy Tam-Tamra henye óráiban? ezek 's hasonlapok szerény formatumuknál fogvást kis journaloknak neveztetnek, ellentétben ama' nagy napi lapokkal, melyek óriási nagyságuk miatt nagy journalok' nevet igénylik.

E' mind két journalnak tárgya maga az élet sokféle elágazásiban. Család, vásár, piac, utsza, művészet, tudomány, irodalom, politica, vallás úgy foglalkodtatja a' kicsinyeket mint nagyokat. A' kis journalok sem tárgy-, sem célra nem különböznek a' nagyoktól. Miben van hát a' kettő közötti különbség a' formatumon kívül? nyilván a' módban, melly szerint a' tárgyat tekintik 's az eszközök' választásában, melyeket a' köz cél' elérésére alkalmaznak.

A' nagy journalok tárgyukat mindég egészen fogják fel, 's minden categoria szerint hányják vetik. Didacticai élesség-
1843. XII.

gel bonczolják 's taglalják, elemzik alkatrészeit, hogy a' szellem' szemei legrejtélyesebb oldalait is lássák a' tárgynak. Vizsgálódnak, itélgetnek mindenféle irányban; állítanak, tagadnak; erősítenek, czáfolnak, építenek, rontanak. Az ellene és mellette szóló fontolgattatik 's a' syllogismus minden alakban alkalmaztatik, hogy valami jeles quod erat demonstrandum teljesen kieszközöltessék. E' mellett mit sem mulasztanak el, mi halályt és kellemet nyújt a' beszédnek, élénk munkásságba hozza az ingerlékeny képzeletet, mi emelkedést és feszültséget ad az érzelmeknek, mi izgatja a' szenvedélyt.

A' kis journalok ellenben tárgyük' szemlélésében a' korlátozottságot, megszorítást kedvelik. Nem minden, csak egy két oldalról világítják fel a' dolgot és személyeket. Feladásuk: a' képtelent és ízetlent felkeresni az emberi ügyekben 's azokat csattanó módon előterjeszteni. Ha valamely minden oldalú vizsgálódásba ereszkednek, az csak látszatra 's azon czélból történik, hogy a' szemlélődés által szerzett eredmények valamely elmés ötletnek, gúnyszónak, valamely háttérbeni tréfának szolgáljanak, úgy hogy a' dolgokban lényegesnek kiáltott a' hiabavalóság' ostobaságának lássék. Támasztott kacaj vagy mosoly által gátolják a' dicsvágy' és fukarság, bírvágy' terveit, cikkeiknek pontjai a' királyt és ministereket, a' törvényhozó testületeket és bírakat, valamint az összes polgárságot felváltva hozzák öneszméletre. A' jelenkor' minden kérdését minden legegyszerűbb jelentésökre, fogalmokra hozzák vissza 's épen olly tetszetes, mint elmés módon terjesztik elő a' kor' ostobaságait és gyarlóságait. A' kétséges értelmezés, szüellelt erény, maga a' bűn, mennyiben t. i. ostobaság gonoszsággal ármánnyal párosul benne, egymásután csattanólag tapasztalják élénk elmésségök' hatalmát 's vidám humorjok' erejét. Minden tekintélyen felülemelkedve, azok' legtisztább kinyomata a' népfelsőségeknek 's annak idejében elítélik némileg a' törvényt és prophetáit. Úgynevezett pajkosságaik, hasonlag a' koboldok' és gnomák' ingerkedésihez büntetlenül szállongnak el. Jaj annak ki kezét ellenök emeli! itt csak elmésséggel győzhetni, az erőszak mit sem érthat neki, sőt hatásosabbá teszi. Természetök szerint e' lapok egy párthoz sem szítnak, egyedül a' néphez tartoznak 's véle tartanak. Valamint alakra 's kifejezésre nézve magoktól vesznek tanácsot, ügyet sem igen hajlandók elfogadni mástól vagy magoknak ajánlatni. Az napon, hol függést, áruba bocsátkozást 's árulást vennének észre rajtok a' nép' ügyében, egy ember sem tekintene többé rájuk.

Itt szinte lényegesen eltérnek a' nagy journaloktól, melyek mindég a' kor', körülmény' irányának hódolnak, 's po-

liticában, kereskedésben, műiparban bizonyos zászlóhoz szegődnek, 's valamely rendszert mint csalhatatlant állítanak fel 's védelmeznek. Szükségeskép' valamennyi a' metaphysica' tömkelegében vesz el. A' legjózanabb észlelő is, ha részt veszen valamely nagy journal' szerkesztésében, előbb utóbb valamely legfensőbb elvet fog szerezni magának vagy hagy magára tukmáltatni, mellynek akkor sem szabad változást szenvednie, ha mingyárt a' szemmel láthatóság és józan emberi értelem kimutatták is helytelenségét. A' szenvedély a' nagy journalokkal mindég karöltve jár, mivel bírák és párt gyanánt jelennek meg egyszermind; mert nálók az óhajtasok és remények éppen úgy tekintetvén, mint a' bizonylatok, itt a' szenvedély nagyon gyakran diadalt ví magának, 's az igazság és való hátterbe vonódnak. Azért a' nagy journalok szükségeskép' mindég ellenséges helyzetben állnak egymás ellenében, majd nyilvános hatalommal, majd hadi csellet törekedvén győzelmet nyerni egymáson. Csak nagy számuk 's a' hazai érdekek' fejtegetésébeni teljes korlátlanág teszi ártalmatlanokká azokat, mivel éppen olly kevésbé sikerülhet valamely lapnak számos előfizetőket 's olvasókat igényleni még azután, ha valamely még szemlátomást rosz ügy mellett is lelkesen vitézkedett. Ezenkívül gyakran egyesnek megítélésébe kell bocsátkozniok; ha azonban az egyes forog fen, nagyon nehéz a' szólások' ködében vesztegleni; önkénytelenül világosan kell látni és szólaniok, 's így kényszerítve lesznek igazságosak lenni.

A' kis journalok' humorja ellenben minden párton felül emelkedik, 's az élet' forgalmát a' közemberi értelem' elfogulatlan szemeivel tekinti, melly nem értve a' státus- és tanodabölcsesség' elvontságait, szemléltetéseit, 's nem törődve az elméletekkel, a' dolognak látszat szerinti kimondására szorítkozik. Bámulatos tapintatot mutatnak annak megválasztásában, mit neveltség' tárgyává tenni vagy megdícsérni akarnak. A' legérzékenyebb, megindult őszinteséggel közelítnék a' magashoz, benne az alacsonyt, a' nagyszerűhöz, benne a' törpét, a' méltóságoshoz, benne a' hozzá csatlakozó méltóságtalant, magát a' szentet, a' szentetlen' körében közé 's nyilvánossá teendő. Az ostobaság, dőreség, követelés, igénylés, gőg, büszkeség, elbizottság, bitorolt lángész, bárgyúság, csalás itt igazi alakban terjesztetnek elő 's a' satyra' ostorával igazítottatnak rendre. Figyelmüket nemcsak a' politicára irányozzák, sarcasmusaik nemcsak az udvart 's az udvarbajártásokat találják, archilochiai célpontjait nemcsak az agyvizesítő regények és szívvesztegető dramák legifjabb irodalma teszi; pajkos paraboláik nemcsak a' titkos rendőrséget 's a' fizetett és fizetetlen hallgatózókat, kémeket sujtják; nem, a' magas és

alacsony osztályuak' ostobaságai, a' mint azok napi 's évszaki renden, rend- és rangviszonyokban vannak, képzik 's nyújtják nekik a' kimeríthetlen anyagot. Ők minden botorságot igazi névvel neveznek, és sohasem feledik azt, ki azokat magán hordozza, megnevezni egyszersmind, vagy legalább kelendőleg megjelelni. Ebben is különböznek a' nagy journaloktól lényegesen, mellyek az erkölcsiség' censuráját illetőleg, szűkebb határtéren mozognak 's még azokon belül is nagy mérsékelt kell mutatniok, itt azon elv levén érvényes: 'mindenki szabad a' maga házánál', noha a' családokat koránsem nézik közönyös szemmel a' nagy journalok.

A' kis journalok dúszgazdagok szokásrajzolatokban, mellyek hasonlítva a' régiek' bohózataihoz (mimae) nagyon mulattatják az emberészlelőt. Különösen mulatságosak a' ministertanács' elbeszélő és drámai festései. Épen olly vonzékonyak mint természetiek a' főváros' bizonyos negyedeinek leírásai, valamint az alsóbb nép' festői rajzolatai kor és nem szerint.

Mind e' journalok nem határozzák meg csakmost a' közvéleményt, azok inkább a' közvéleménynek mintegy tükörben felfogott képe. Ebben is lényeges különbséget mutatnak a' nagy journalok' szellemétől, mellyek mindég követők' szerzésén 's választott sergecskéjöknek az eretnekségtől megóvásán törekuszenek. A' kis journalok' közönsége mindég jótakaró 's elszakadásra képtelen. A' Charivarinak a' választmányi munkálatok- 's kamrákróli rajzolatai mindég találnak kaczagni szerető olvasókat, 's valamint némelylek a' pártok törekvésének tréfás ábrázolatása által önkénytelenül nevetésre unszoltatnak, mások épen így kénytelenek látni 's hallani ez alkalommal olyakat, mikhez nincsenek tán szokva.

Ha a' többi sajtót gondolat szabadság illeti, a' kis journalok korlátlanúságot, kötetlenséget igénylenek; mert az elméséget és szeszélyt munkátlanságra szoríthatni ugyan, de korlátozni lehetetlen. Ha valaki azonban azt hinné, hogy e' journalok' satyrája a' magában jónak, nagy-, tiszteletesnek körén túl terjeszkednék, nagyon csalatkoznék e' kötetlenségről fogalmanában, vagy ha azt vélné, hogy a' bűnt, gyarlóságot előmozdítaná rajzolatai által valaha. Ha a' nyilvános 's magán élet' jelenetei komolyakká és fenyegetőkké válnak, e' lapok is egészen más színt öltenek; stylusok, beszédmódjok egyszerre kiemelkedik, lényök komolysággá 's kedvetlenséggé változik.

A' kis journalok valódi szükség érzetével vált a' francziának jelleme miatt, valamint a' nagy journalok' politcái állása miatt. E' mindég kedvederült, finom tapintatú nemzet kedvező

alkalommal sohasem tartóztatja magát a' nevetségesnek megnevetésétől. Míg a' francziák nevetnek 's fecsegnek, political tekintetben nincs mitől tartani; de ha egyik vagy másik hiányzik, akkor a' vihar kitörni készül. Akkor a' nagy journalok egész hatályosságban lépnek fel, mellyek aztán a' nap' uraivá lesznek.

Ausland. No. 226. 1838.

Fekete Soma.

CRITICAI SZEMLE.

FÖLDLEIRÁS.

Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie, von Carl RITTER, ord. Prof. an der Universität zu Berlin. Zweite Auflage von Asien. Berlin Th. I. 1832. S. 1143. Th. II. 1833. S. 1203. Th. III. 1834. S. 1244. Th. IV. Abth. I. 1835. S. 1046. Abth. 2. 1836. S. 1248. Th. V. 1837. S. 800.

*Második cikkely. *)*

Ha keletázsiai felföld' keletszéleiről eddigi figyelmünket nyugotra fordítjuk, akkor az itt előadott második szakaszkép annak éjszaki széle jön tekintetbe; mely egyszersmind az egész föld' legóriásibb hegyekkel ellátott vidékei közé tartozik. Ezen szélhegytömeg, mely éjszak felé a' siberiai mély síkokon jó meredeken végződik, leghelyesebben Altai-rendszer névvel bélyegezhető. Ezen felföld' éjszaki széle egyáltalában az újabb időkben kevésbé népesedett, de mind régi, mind újabb időben gazdag arany, és ezüst bányáiról híres, közép időkben pedig leginkább ama török, és mongol faju vándor népcsoportok' gyülekezete, és tartózkodás helyeké' nevezetes tartomány, kik innen déli Ázsiát, és Európát pusztító seregeikkel több ízben elárasztották.

---

*) Lásd az első cikkelyt a' mult évi kötet' 44-dik 's köv. lapjain.

A' feljebb említett éjszaki szél, hegyes tartományt képez, mely közel 600 mérföldnyi hosszával, és 100 mérföldnyi szélességével 60,000 négy szegű mérföldnyi tért foglal magában. Tulajdonkép' két nagy hegyrendszer képezi Ázsia' felföldjének éjszaki határszélét; mindkettő Humboldt Sándor' értelmes felfogása szerint ama négy rendszer közül való, melyek középponti Keletáziát annak három középsíkjaire, vagy ereszkedéseire osztják, és mindnyájan noha egymástól távozó irányban, nyugotrúl keletre húzódnak. Az éjszaki két hegyrendszer' egyike a' déli láncz, *Thian Schan*, vagy égi hegy, a' 42-ik párhuzam, az éjszaki láncz pedig az *Altai*, vagy is aranyhegy; mely szinte az 50—51-ik párhuzam alatt, 's mind a' kettő nyugotrúl keletre nyúlván, 's egymástól mindinkább nevedező, 60—120 mérföldnyi távolságra fekszenek. Mindketten természetök és nagyságok' arányához képest egymástól lényegesen különböznek, terjedésökben is különféle irányba torlódnak, minthogy a' déli rendszer az éjszakihoz képest nyugotnak fekszik, midőn ellenben az éjszaki inkább keleten kezdődik. Ennél fogva a' *Thian Schan* rendszer csak nyugoti felével teszi Keletázsia' felföldjének éjszaki szélét, keleti fele pedig sík hegyet (Plateaugebirge) képez, mely a' felföld emelkedettebb hátán nyúlik fel 's kelet felé a' magas pusztába megyen át. Az Altai rendszer pedig közép részével képezi Keletázsia' felföldjének *tulajdonképi éjszaki szélét*, nyugoti végcsúcsain pedig a' felső Irtschnél, és keleten az ochozki öbölnél Siberia' és Tungusia' határain, valódi körülsánczolásait képezi a' felföldnek, mely azoktól elválván, mely völgygyülyedések által különöztetik el. *Thian Schan* a' kisebbik hegyrendszer' hosszterjedése még mindég 250 mérföldet tesz, 's magosan a' hótájakba emelkedik, főkép' a' kalmuk lakosainál híres három csúcsú hókúpja a' Bogdo Olának az az szent hegynek a' Saisan tó' délkörében. Ezen hegyrendszer vulkán természettel bír, miért is a' felföld népeinek történetei, és mondái közt igen nagy szerepet játszik. Éjszak felé Songárország' nevezetes, és számtalan krater idomú sivatagi tavakkal teljes süppedékébe meredeken esik le, mely Keletázsia' magas síkjaitúl, éjszaknyugoti Ázsia nagy lapályához egész a' káspi tengerig és uralig képezi ama természeti utat, mellyen még újabb időkben is a' nyugoti mongolok' vagy kalmukok' különböző törzseikei az urali népkapuig, sőt egész európáig nyomultak. Dél felé hasonlókép', de kevésbé meredeken nagy Buchara' süllyedéke felé nyúlik be, mely mindazonáltal ellenkező irányban nyugotrúl keletre terjed, és a' sík hegy' hátán bezárva fekszik. Az ezen *Thian Schan* hegyrendszeren fekvő tartományok, a' chinai birodalomnak, a' Mantschu császárok alatt, csak a' múlt század közepe óta nyert legújabb 's leg-

főbb szerzeményei, mellyek a' chinaiktól Thian Schan *Pelu* az az: az ég hegláncz' éjszaki tartománya, és Thian-Schan-*Nanlu* az az: az ég hegláncz' déli tartományának neveztetnek. Nyugoti szárnya, *Muztagh* az az hóhegláncz által van ez a' *Thian Schan* rendszer öszveköttetésben, a' keletázsiai felföld' nyugoti hegyszegélyével, a' turkestani havas tartományokban a' hatalmas Amu (Oxus) és Sir (Jaxartes) folyók' forrásánál; míg minden eddigi adatok, és közönségesen elterjesztett földabrosz rajzok' ellenére, azon tartomány újabb vizsgálati által az bizonyosodott be, hogy ezen hegyrendszer' keleti vége épen nem valamely hatalmas háránt hegláncz által függ öszve az Altai rendszerrel, mivel ez Hamil város táján a' magos lapályokban tűnik el, és mind a' két hegyrendszer között csak alacsonyabb hegyvonalak mutatkoznak.

Ezen tartomány' ábrázolatjában mellyet a' tudomány' nagy gazdagítása gyanánt lehet tekinteni, 's melly az I kötet' 320-ik lapjától 392-ikig terjed, ezen hegyrendszernek legelőször is déli oldala ennek havas hegyszorúlataival és vulkánjaival íratik le — 320 laptól 356-ikig — 's hozzá egyszersmind történetes helyleirási szakasz kapcsolatik, melly ezen természeti idomnak a' régibb idei népek' fejlődése tekintetébeni fontosságát, valamint a' történeti viszonyoknak magára a' természeti idom' esmérétére való visszahatását adja elő.

Ezen episod az Uigurokat, és azoknak a' mongolok, és clinaiak iránti viszonyait tárgyalja. Már általában is szükségesnek tartja Ref. megjegyezni: hogy mellőzvént azt, hogy a' földleirási egybefüggés rögtön 's zavarólag szakasztatik felbe, nem lehet egészen megfogni miként jön ide ezen magyarázat, midőn a' tizedik századbéli chinai követségi tudósítások, mellyek által ezen tartomány' természetéről közelebbi értesítés adatik igen jól közölthetett volna, a' nélkül; hogy az Uigurok' történetébe olly mélyen ereszkedni kellene, melly által a' fő tárgy mellyről itt szólni kellene egészen távul esik. Azon kívül ezen tartomány' egész ethnographiai jelentése alább még egyszer öszvefüggésben adatik elő, 's a' jobb eligazodás végett, illy nagyszerű munkában mellyben a' nélkül is csak nagy bajjal lehet magát feltalálni, egész addig méltán elmaradhatott.

Itt a' számos török néptörzsök' különféle ágazatainak első elterjedése tárgyaztatik, kik a' mi időszámításunk' elejétől fogva Uigurok' neve alatt számtalan birodalmakat alkottak, mellyek majd egyesülvén, majd szétbomolván, és újabb jövevény családok vagy nemzedékek által megváltozván különféle viszonyban és egybefüggésben voltak a' végkeletszéli chinai birodalommal. Remusatnak igen zavaros, e' helyen pedig épen felesleges, 's azonkívül még egészen javítatlan kifejezésű megjegyzésével kezdődik ezen vizsgálódás; midőn 344-ik lapon az

mondatik; hogy Remusat' fürkészete őt (Uigurokról van a' szó) ugyanazon Uiguroknak valamikép' megváltozott kétféle törzso'kbőlüi vegyes eredetére vezeti vissza, mire tovább az mondatik: „hogy Lop, Nor, és Ili közötti tájékat Uigurok' *eredetekép'* lehet tekinteni“. Ref. megvallja, ezt soha sem értette, és csak az itt használt de fel nem hozott Remusat' „Recherches sur les langues Tartares“ czimú munkájának 1-ső köt. 285. lapjára utasít. Körülbelöl azt lehet belőle kivenni, hogy mind a' mell-t is, a' mi újabb időkben ezen török származású Uigurokról írva vagyon, ezek egy újabb utazó által a' káspi- kaukazusi tartományokban ismét a' finlandi Ugerokkal cseréltettek fel, és mindkettejök' ugyanazonsága igen érdekes felfedezés gyánánt magasztaltatott, mintha arról az előtt tudva épen semmi sem lett volna; mire legközelebb ezen lapokban visszatérni alkalmatosságunk lesz.

Tovább a' hol 344-ik l. mondatik. „Az Uigurok' kis tartományai, mellyek Thian Schan' mindkét felén alakultak, egy országgá váltak, mert Orghon, és Selenga mellett (beljebb keletnek Baikal tenger' déli részén) hátra maradt ivadékaik Thukin országok bomlása után hetedik század' elején közép-ázsia-ban erős birodalmat állítottak, és nyugot felé messze terjedtek“ Ref. megvallja ezt sem érti. Mondatik tovább, hogy Kaotschang név alatt, melly az előtt néhány századok óta ismeretes vala ugyan, de most olly közönséges, a' chinaiaknál pedig annyira kedves lett, hogy az előbbi nevezeteket elnyomta, mint győzedelmesek nyugotra jöttek, hol Khamil és ivadékaik' tartományait Thian Schan' déli és éjszaki részén elfoglalták, és Kaotschang (mostani Turfán) országot alakították“. Tehát kétféle török származású Uigurok voltak; keletiek, és nyugotiak. Az elsők Selenga körül laktak, honnan csak Thukin országuk' bomlása után Goei, vagy Kaotschang név alatt megindulván beljebb nyugotra takarodtak. Miféle volt ezen Thukiu ország, — erről tovább semmi nem mondatik, hanem később az említetik, hogy a' Thian Schan' mindkét felőli egyesült tartományok, vagy egyesült Uigur- Kaotschang státusok már mongolok' uralkodása előtt idegen hatalmaknak hódoltak, jelesen pedig újabb időkben egész hetedik századig a' thukiu Khanoknak, kik itt egyszersmind keleti Turkoknak neveztetnek.

De hogyan lehet ilyen ellenmondásokat érteni? A' mi legközelebb Thukiu országot illeti, arról azt kell megjegyezni; hogy az előadott Baikaltenger' déli részén ollyan soha sem létezett, hanem hamarébb beljebb nyugotnak Ektagh, Altai, és Saisan tenger körül, hol időszámításunknak első századjai-ban a' chinai politica által nyugotra üzetett török fajú déli Hiongnu nemzet' maradékiból képült, mellyekből később ama

hatalmas török birodalom nevededett, mely a' byzanci császárokkal hatodik században leelőször lépett politikai szövetségbe, 's melyet csak nyolczadik században választott el egy keletről torlódo régi Hiongnu nemzet a' Kaotscha felekezettül. Épen az ott keletkezett Thukiu névtől származott által a' törökök' neve a' byzanciakhoz is, melyek ama kiterjedt, 's a' mi időszámításunk' elején még semmi általános névvel nem keresztelt nemzet' bélyegeztetett, mely több századokon keresztül keletázsia felföldjének elemnépét képezte. Hogy tovább Ektagh, és Altai körül létezett törökök' Thukiu országa keleti Turkoknak neveztetik: ha nem egészen helytelen is legalább igen egyoldalú, és céliránytalan állítás. Mert kik voltak hát a' nyugoti Turkok ha ezen végnyugoti törökök keleti Turkoknak neveztetnek? hiszem a' nyugoti Turkok' neve alatt csak nem azon csekély török családokat kell értenünk, melyek talán már azon időben nyugot felé egész a' káspi tengerig terjedtek. Mert a' milyen hibás, vagy legalább eddig nem egészen bizonyos az — a' mennyiben Ref. ezen nép' viszonyait ismeri, — hogy a' hatodik század előtt a' káspi tengerig, vagy habár kaukaszusig, és volgán keresztül egészen Európába is terjedtek török népek, kiket nyugoti Turk név alatt gondolni lehetne; annál bizonyosabb ellenben az, hogy keleten Altai mellett Thukiuországban atyjaik' ősi lakhelyén még számos török törzsökök maradtak vissza, kik mint nagyobb részint régi Hiongnu nemzet' maradékai legtöbb joggal tarthattak számot a' keleti Turk nevezetre. Mert hogy az itt előadott keleti Turk név alatt az Osmanli Turk, és Dschagatai Turk' újabb különbségeit gondolni kellene az senkinek sem fog eszébe jutni, minthogy ezen esetben minden török nemzetek csak keleti törökök voltak volna, és azoknak — „keleti“ — bélyegök nemcsak felesleges de hibás is lenne. Igaz ugyan; hogy 351-ik l. a' Hiongnu, Thukiu, vagy keleti Turkok és a' számos ágazatú nyugoti Turknepek említetnek; de azt is láthatni, hogy az itt gyakran előforduló névszaporítás alaptalan. Mit akar 346-ik l. ezen Thian Schan körüli Uiguroknak Dschingischanak' hatalma alá vetődésökkel, holott az Uigurok' története a' dolognak nem célja, — nehéz megfogni; — és midőn mindjárt azután a' chinai követségi tudósításokra tizedik századba megyen vissza, ismét krisztus' születése' idejét vizsgálja, a' tudósításokat pedig csak ezután közli: már pedig hogy az idők' viszonyainak illy zűrzavaros előadása által a' dolog' érthetősége homályba döntetik, tagadni nagy tévedés lenne.

A' mi az ázsiai felföldi népeknek itt csapatjaik és fő ágazatjaik szerinti terjedéseket a' legrégebb időkben illeti, arra nézve Thian Schan rendszer' keleti vége legérdekesebb, a'

mint az itt a' 350-ik l. teljes joggal merítetik ki. Mert egész tizedig századig szakadatlanul az van a' chinaiak' évkönyveiben feljegyezve: hogy ott kezdődik országjok, hol minden lakosoknak mélyen béesett szemeik, és előre nyúló orrok legyen, vagy a' nyugoti hosszú lóképű népeknél; ez testi alkotás, mellynek a' chinaiaknál az egész Keletázsziában uralkodó mongol arczolat' daczára is igen szemhetűnőnek kellett lenni. Mert alkalmasint a' tungusi Kitanoknak Katai-bul, Altai nyugotrészi török birodalomba — tőlök később nevezett Karakitaiba 14-ik században történt terjedése nyújtott a' néposztó fal' bomlására, melly azon ideig a' gobi-pusztá vala, alkalmat. A' török népek eddig, és a' természetalkotta határoknak éjszaki, és éjszaknyugoti részén, — a' Tibet nemzetek úgy mint a' Miaok de leginkább a' Juetschik és egyébek a' délin, a' chinai nemzetbeli népek pedig a' Tatakkal és Mongolokkal keleti részén tenyésztek: Valamelly egészen különös tüneménykép állítatik a' kék, vagy zöld szemű, és veres hajú Usiunok' néhai közöttök lakása, kik eredeti hazájokból végkeletre éjszak felé nyomatván Thian Schan hegyen találtak menedéket, most pedig az indus-german nemzetekhez számítatnak kikre alább visszajövendünk.

Ezen historico-ethnographiai eltérés után 357. l. a' Thian Schan délkeleti lábánál, fekvő nevezetes *hamili* oasis leírása következik, melly a' kelet és nyugot közti véghatárokon a' keletázsiai felföld' belsején fekszik, 's melly a' világközi helyzete, és érdekesebb természeti viszonyai szerint csak a' középidőkbeli utazók mint Paolo Márk és Goetz Bencze által iratott le ezen megyébeni jelentése pedig a' szerző által joggal emeltetett ki. De egyszersmind keletázsiai népek' temérdek gyüleme, és különbféle nemzetek' viszonyai és esetei is hozatnak fel, mellyek itt a' kelet és nyugoti, valamint dél és éjszak közti érintkezés pontján egymással szembeütköztek; ezek a' helyzetre nézve ugyan igen érdekesekek, de olly terjedelmesen mint itt előadatnak, minthogy a' 369. l. egész serege említtetik az ott uralkodott régibb idej fejedelmeknek kiknek egyébként legkisebb politicalai jelentésök sincs, épen úgy lehetnének egész ázsziára, mint csupán ezen helyzetre alkalmazhatók. Oda tartoznak jelesen a' chinai Mantschu császároknak a' Kalmuck törzsökeikkel háborúit a' Thian Schan és Altai körül a' 17-ik és 18-ik században. Csak ezek után következik Thian Schan nyugoti lejtőinek 's katlan idomú tavainak és nagy vásárhelyeinek szemlélete a' kalmucki Songarok' országában. Ezen vidéknek történeti tekintetben három legnevezetesebb helyei közül legelőször Thian Schan' éjszakkéleti lábánál fekvő *Barkol* adatik elő, azután tovább nyugotnak *Bischbalik* az Uigurok'

régi Pentapolisa, melly újabb időben Urumtsinek nevezetik.

Mint hogy pedig ezen utolsó öt helységből állott, azért neveztetett a' török nemzetektől Bischbaliknak; nem látni mindazonáltal át az okát, miért mondatik 283-ik l.; hogy a' feljebb említett nevezet török nyelven öt helységet jelent, holott ezen szó: Bisch a' török nyelv' minden beszédmódja szerint ötös számot tesz, Balik pedig, vagy Balk habár nem akarmilyen várost is, mellyre Schehr szó használtatik, de legalább valamint chinai nyelven ezen szó: King királyi lakvárost jelent. Hasonl. Arth. Lumley David grammar of the turkish language, London, 1832. 4. p. 17. 143. The geographical Works of Sadik Isfahani. London 1832. 8. p. 11.

De a' történetek' minden századjaiban is Bischbalik azon különféle uralkodók' lakhelyeké' említetik, kik Thian Schan éjszaki lábánál bírtak, nem különben politicalai erő' fő gyámpontja gyanánt szolgált azon chinaiaknak, kik innen birodalmukat Ázsia éjszaknyugoti tájain alapítani és öregbíteni igyekeztek. Nevezetes az egyszersmind Solfatarek vagy phlaegrai mezőkrül, mellyek Thian Schan' vulkánjaival egykeköttve, középponti Ázsiában egy nagy vulkán-megyét képeznek, melly világhelyzete által a' régi világ' legnagyobb hegyei közepén az európai természetbúvárok' figyelmét csak legújabb időkben vonta magára. Ezen megye' egész pontossága, középponti Ázsia' képzésére minden azzal egybefüggésben lévő tüneményekkel együtt itt 386—391-ik lapig igen jelesen van kifejtve.

Erre következik mindjárt a' Songár országi sivatag semlyékbeni nagy tenger medenczék' szemlélete, hol a' hatalmas Balkasch-tó, a' török nemzeteknél máské' Denghis az az tenger, a' chinai' és orosz birodalom' végnyugoti határszélein Ili folyóval a' főszerepet játsza, mert ezen vízzel, és mezővel bővelkedő tartomány, Thian Schan' éjszaki lábánál a' szétkergett népcsoportok' menedéke, és fő tanyája volt azon kóborló pásztor népeknek, kik keletázsiai felföldrül a' nyugoti tartományokba költözökdték mig innen szükségűl kényszerítvék, beljebb nyugotnak a' nagy pusztába ereszkedtek vagy azért, hogy közelebb úton juthassanak az urali népekhez, vagy pedig azért, hogy nyugot és dél felé részént 'Tobol és Irtisch' termékeny vidékeire, részént Gihon' tájaira vonulhassanak. Ezen termékeny tartomány' közepén fekszik az ő folyamával egy nevű *Guldscha* vagy *Ili Babik* híres kereskedő város, melly már a' közép időbeli utazóktól Alimalik', vagy Armaleconak neveztetett. Az itt több ízben (l. 402. 404.) említett olasz utazó — florenczi Balduci Pegoletti' neve kétszeresen iratott hibásan. Őt legelőször is mint a' tizennegyedik században kiadott tudományos kereskedési földleírás' szerkesztőjét, az ér-

demeirül híres Sprengel méltatta figyelemre, de már ez is hibásan Balducci Pegolettinak nevezte. Ezen tévedés Forster J. R. ra is ki „éjszaki felfedezések“ történet írásában Sprengel munkáját követte átszarmazott, és mindkettőjük által közönségesen elterjesztetett; sőt a' mi több, legújabb időkben Eichvaldtól Pergoletti névre korcsosztatott. Ezen florenczi írónak kevésbé ismeretes eredeti munkája Pagnini „florenczi kereskedés' története“ című könyvének harmadik részét teszi (Pagnini della decima e delle altre gravezze della mercatura dei Fiorentini fino al secolo XVI. Lisbona e Lucca 1765. IV. 4.) mellyben az első mindég Balducci Pegolettinak nevezetik, honnan a' tévedés világosan kitetszik. Guldscha' vidéke kettős tekintetben érdemel nevezetességet, először mint nagy kereskedő hely, mellyen Keletázsia keleti, nyugoti, déli és éjszaki részei kereskedési egybeköttetésöknél fogva érintkeznek, és másodsor political katonai tekintetben, mint Ili nagy chinai határ kormányzék' fő városa Thian Schan mellett; 's valóban joggal mondatott, hogy itt egész Ázsia' világ kereskedésire nézve sokkal fontosb közlekedés virágoztaték fel, és Guld-sche a' napkeleti termények legnagyobb rakhelyévé emelkedhetnek, ha abba a' chinai politica megegyezne, és a' más nemzetekkel szövetségre jobb rendszert alakítna, mert ezen sivatagsemlyék' egész vidéke, legegyszerűbb, 's már természeténél fogva legkedvezőbb út, mellyen Ázsia éjszaki és keleti birodalmai a' Volga és Sárgatenger által egymással szövetségbe, és egybeköttetésbe léphetnének.

Hibásan adatik azonkívül ezen helységnél elő, hogy Timau ott 1400. évben Jetha ellen hadat kezdett, holott azon idő tájban az indusokkali csatái' végzése után 1398 és 1399 azonnal seregeit Georgiába a' hitetlenek ellen harcolni vezette, és még 1401-ben is állandó lakása kaukaszus' lábánál volt, mire később az Osmanok' Sultanjávali vitája következett. Timur' hadi évtörténeteit, mint azt arrólí későbbi adatokból tapasztalhatni szerző úr nem legtisztábban merítette ki. Elcsábitatott ő tudniillik Petis de la Croix' „Scherifeddin Aly Timur történet' írója' kiadásában hamis adatok által, noha egyéb segéd kútfőkből, nevezetesen Gibbon' „history of the Roman empire; Basil. 1788. 8. Vol. XI. p. 251—289“ című munkájából a' jobbat és igazabhat könnyen kivehette volna. Ref. tehát csak azt jegyzi meg, „Timurnak, történet írójátúl úgynevezett *Getenek'* hét vagy nyolcz hada a' mai Songarok' országában az 1370 és 1390 közötti két évtizedbe esnek, és hogy Timur, a' chinai ütközetét kivevén, mellyet 1405 heni halála szakasztatott félbe, ezen vidékre többé soha sem jött. Az imént érintett eset Scherifeddin histoire, Vol. II, p. 35—55

Paris, 1722. kiadása szerint, mellyet csak egyedül bír Ref. még 1389. történt.

A' természet ezen megyéjének Thian Schian, és Altai közötti egybefüggését a' népleirási viszonyok' előadása nem kevésbé világosítja fel, a' mennyiben ezek' történeti kifejlésök által a' természeti viszonyok' felfedezését 's megesmértetését elősegítették. De e' mellett olly megyékbe is vezetettünk, mellyeken a' francia sinologok és orientalisták, kiknek e' tárgyban szorosabb vizsgálat nélkül a' kellőnél több hitel adatik, önkény és criticabiány' vétkével méltán terheltetnek 's mellyeken ők minden tekintet nélkül arra, micsoda viszonyban állanak vizsgáldásaik' eredményei, mindent, mi fejökbén a' chinaiak' bizonytalan és hanyos állításaik által elcsábítatva megvillant, igaznak hittek.

Először is Ázsia' egész felföldjén uralkodó török származású *Hiongnu* népek' említetnek, kik felől az jegyeztetik meg, hogy *Juetschi* és *Usun* nemzettörzsökök mellyek mind egymásközt, mind pedig a' Hiongnu nemzettől különböztek ezek által Ázsia' végkelet részéből kiűzetvén, velök Keletázsia' nyugoti határán Ili folyó mellett ismét öszvetalálkoztak, de a' *Juetschik*, (kik a' feljebb említettek szerint *Tibetiek*) Ili' mellyékét az *Usunoktól* el nem foglalhatván nyugotra beljebb vonultak, 's ez által bizonyos *Szu* nemzetet (niféie emberek lehettek ezek nem említetik) kiköltözésre kényszerítvén, ezek *Oxus* mellett a' görög-baktriai országot megbuktaták, és helyette egy új *Indus-Szittyák'* vagy *Géták'* országát alapították mellyre később ismét visszatérünk.

Azonban most az *Usun* vagy *Usium* nemzet vétetik elő, e' részben mindazáltal Tacitusnak a' *Suionokrai* utalását Scandíniáviában csudálnunk nem kell, miután már feljebb 194. l. a' chinaiaktól nevezett *Khutok* goth származásúaknak gyanítanak. *Svédek*et tehát és *Gothokat* a' chinaiak' állítása szerint Középzásziában krisztus' születése előtt egy vagy két századdal előbb lehetett találni, noha a' nyugoti írók a' Germánokrul mint ollyakról a' keleteurópai tartományokban még sokáig legkevesebbet sem tudtak, 's ezen neveket csak jóval később időben említik. És mégis azt lehetne gondolni, hogy ha azon nevek már olly rég időben léteztek, azokat a' nyugoti íróknak kik velök sokkal nagyobb rokonságban voltak, 's mint *Ptolomaeus*-ból kitűnik keleteurópa' 's nyugotázsia' azon tartományiról sokkal alaposb tevérettel bírtak, mint a' chinaiak, kik azoktúl minden tekintetben olly távol estek' tudniok kellett. Mert hogy a' chinaiak a' nyugoti népek' viszonyairól olly szoros esmerettel bírtak mint azt a' francia orientalisták hiszik, annak előbb bébizonyosodni kellene, Ref. pedig nem hajlandó nékiek mindent szórul szóra elhinni, miután az ő történetirati

criticatlanságukat több példából szembetűnőleg tapasztalta. 'S valóban nagyon nehéz az állítás' igazságába egyezni, ha látjuk hogy a' chinaiak által adott fejedelmi név, az Usiunoknál *Kuenmi* vagy Kuenmo, király nevezet vétetik, evvel későbbi állítások, melly szerint az Usiunok kis és nagy Kuenmikra oszlottak meg nem egyez. Már igen csudálatos, hogy a' chinaiak Középzásziában germán királyokat esmértek, minekelőtte a' germánoknak királyjaik, de leginkább olyan nevű királyjaik léteztek volna. Mert König szó a' mint Grimm és Phillips, germán régiségek' bűvárjaitól tudjuk, Kun vagy Kona (faj) szavaktól származik, mellyekkel az angol Kind, Kindred van rokonságban, a' germán Kunigok pedig a' rajnálán ezen név alatt csak a' német földön alakultak, mint ama nemes törzsökök, kik a' rómaiakkali ütközetekben a' többi számtalan közsabadosok felett magokat kitűntették, mi mellett az még mindég bizonyos marad, hogy a' Germánoknak már az előtt is voltak törzsökfejeik, kik valamint a' goth fejedelmek, kik a' latán íróktól, nem különben a' Gothoktól Jornandes Reges névvel bélyegeztettek Odintól és Asjaitól származtak. A' mi több még az Usiunok Kuenmijának chinai herczegleány egy *Kuenti* tulajdonítatik nőül, melly szó mint Kienmi nő' formája az angol és svéd queennel hasonlítatik össze. Most már ugyan bebizonyosodott, hogy az angol queen kona szótól származik, feledni látszott mindazáltal szerző úr azt, hogy ezen szónak kona, svéd nyelven más és pedig ocsmány mellékjelentése van, és a' helyett inkább drottning ezen szótól drott az az hercz g felel meg az angol queennek. V. ö. Möller svéd-német' szótárát. És úgyis látszik hogy a' svédeknel ezen szót kona régóta más értelemben használták, minthogy a' finlandi Kajanok' vagy Queenek' neve felcserélése régibb időben az Amazonok' országaról vagy terra foeminarumról monda' támadására, mellyet 14-ik századból Bremen Adám közöl, adott a' legszélsőbb éjszokon alkalmat. Igen különösnek tetszik tovább azon állítás, midőn az Usiunokról mondatik, hogy Korean törzsökből származó *Sianpi* nemzet, melly a' sárga tenger mellett china' éjszaki hátárjain egy ideig szerepet játszott, szüntelen megtámadásai által az Usiunokat, kik Thian Schan mellett amazoktól több száz mértföldnyi távolságra voltak, tovább nyugot felé költözni kényszerítette, hogy ezek aztán eltűnnek; minek felvilágosítására semmi megjegyzés sem adatik.

Azonban ezek az Usiunok az ázsiai népleirás' különösen érdekes elemévé emeltetnek az által, hogy azok még más öt törzsökkel a' chinaiak' előadása szerint a' *szőke fajú* vagy kék szemű és veres hajú népek' saját törzsök nemzetéhez tartoznak, 's ennél fogva az indus-germán néptörzsökhöz számítatnak. A' mint tudva van Klaproth újabb időben az ő történet és nép-

leirási vizsgálódásaiban Ázsiáról, mellyek bizonynyal minden méltánylást érdemelnek 's mellyek Ref. e' körbéli tudománya' alapjául szolgáltak, a' szőke fajt — első esmértette meg, és ezekhez számtalan népeket számított, kik a' turkestani havas tartományokból szerinte a' káspi tenger melléki sík tartományokon keresztül nyugot felé egész az alsó dunáig terjedtek. Már keleten azoknak végső ágazatjakép' tekintetnek az Usiu-nok' két lakó helyeikkel, mellyeknek egyike keleten Koko Nor, másika nyugoton Balkasch tenger mellett létez. Hogy az említett vidékbéli népek, mellyek krisztus' születése előtt és után rövid idővel lépnek fel, mindnyájan nem csak a' kelet-ázsiai népfajoktól, úgymint: chinaiaktól, mongoloktól, tungusoktól és tibetiektől, hanem magoktól a' törököktől is kik a' nyugotázsiai, vagyis kaukazusi európai fajhoz tartoznak, lényegesen különböznek; minden kétségen túl van. De ha szerző úr azonban azt véli, hogy az egy egészen más még eddig meg nem fejtett kérdést: vallyon mind ezen physical tulajdonokra, és közös nyelvök' törzsökére nézve egymáshoz hasonló népeket egy közös nézettől származottaknak, és mint ugyan annyi rokon nemzeteknek tekinthetni-e? annak igenlése Ref. vélekedése szerint magában értetődik; mert a' hol közös népek a' nyelv, közös népek ott természetleg a' származás is; a' mennyiben tudniillik az ember a' nyelvet lelki nyilatkozásnak, nem pedig ollyasminnek tekinti, a' mit valamely nép' együgyű természeti állapotjában tetszése szerint szokáskép' vett fel. Hanem itt az előzményekről van leginkább szó, és az a' kérdés: vallyon mindazon nemzetek egy közös nyelvet bírtak-e? ha mindjárt a' physical közös származásról a' kérdést egy kevesse mellőzzük is. Mert arról Klaproth is csak olly keveset tud, mint más akárki, az itt felhozott különben igen érdemes St Martin francia keleti bűvárnak szerencsétlen értékzése pedig a' Journal asiatique-ban semmit sem bizonyított, mivel ez önkényes, és a' nevekkeli criticátlan játék, mit csupán az író' becsületes nevére, — valamint átaljában semmit, elfogadni nem lehet.

Igaz ugyan, hogy Keleteurópától egész Középázsiaig a' történetek régibb idejében germán népek' több nyomaira találhatni, de ha az mondatik, hogy Középázsia't valaha az idők' első szakában *indus-germánok' ősei* laktak, kik ismeretlen okoknál fogva éjszakra, délre, és nyugotra szóródtak; ez bé nem bizonyított állítás, mellynek alapja nem való, hanem csak eszmeheli igazság; a' mennyire tudniillik az indus-germán néptörzsök' és nyelvgyökere' nyomain Középázsia'ból egész az indiai kaukazusig mehetni: maga az eset pedig, hogy ott ezen nemzet' ősatyjai laktak volna a' történet valóságán túl jár. Hogy tovább ezen indiai kaukazus' vidékéről az indus-germán né-

pek kelet felé Koko Nor körül egészen a' chinai havas tartományokig terjedtek volna, mellőzván azt, hogy nem valószínű; egészen kopasz állítás, ha csak a' chinaiak' Usiunján gyámpontot nem talál. Mert hogy nyerhetni-e az által valamit, ha mondatik, hogy a' mongol és tungus nyelvekben indus-germán törzsszavak találtnak, Ref. nem gondol vele, mint-hogy a' törzsszavak' efféle hasonlatosságát, melly magában semmit sem mutat, az egymástól legidegenebb, mint zsidó és német nyelvekben is lehet mutatni; valamint a' német nyelvnek a' tungusi mantschu nyelvvel Klaprothtúl állított grammaticai idomzatjábani megegyezéséből sem lehet szorosabb vizsgálat mellett semmit következtetni. A' mi Klaprothot, oly számos nemzeteket a' káspi tenger' vidékén, a' mi időszámításunk előtt és után első időkben egy közönséges nyelvtörzsök alá seregelni bírta *kék*, vagy *zöld szem*, és a' *veres haj* voltak. De kérdezni lehet, vallyon különböztető bélyegei-e ezek az indus-germán népeknek? minthogy a' mint tudva van az irani perzsák, a' görögök és rómaiak, kik ezen népcsoportok' fő ágaihoz tartoznak ezen jeleket nem mutatják, holott más népek ismét, mint az Ugri nemzet' ágai, kiket az indus-germán nyelv sorsosi közé még senki sem rendezett, magokat veres hajok által különböztetik meg. Általában a' veres hajakkal újabb időben olly sok haszontalanság úzetik, hogy Ref. mindég elkedvetlenedik, valahányszor azokon történet 's népleirási viszonyokat építeni tapasztal. Mikép' lehet mégis, hogy midőn a' chinaiak veres hajú népeket említnek, azonnal indus-germán népekre gondoljanak, vagy azokról ismét a' germánokra, gothokra 's effélékre térjenek Ref. megneim foghatja. Legtökéletesebben látszik ezen rendszer újabb időben Hallingnak egyébként is méltánylást érdemlett vizsgálatiban kimerítve lenni, de Hammer J. is oda utasít: hogy káspi tenger vidéke tulajdonképen a' *germánok' honja*, a' honnan ők germán nevéket nyugotra Európába magokkal vitték. Mit kellessék ezen felfogásról gondolni az iránt Halling' Ref. munkája említése alkalmával nyilatkozott.

Ezen szöke, vagy veres hajú népekhez számítja Klaproth többieket mellőzván az Aorsokat és Alanokat is, noha ezen tekintetben legkevesebbet sem bizonyít be, sőt minden a' mit ezen népek' történeti viszonyairól tudtunk, oda vezet, hogy azok mas noha veres hajú, de az indus-germán nemzettől egészen idegen néptörzsökhez számítassanak. Azután Klaprothnak azokrúli helyes felfogása' tanúságakép' szerző úr által mindjárt az Alanoknak a' Gothok iránti esmeretes viszonyai, és Konstantin császárnak a' kaukazusi indus-germán Ossetekrúli előadása hozatik fel, kik nála szinte Alan név alatt érintetnek. Ammián' tudósításából, mint tudva van, jelesen az Alanok-

nak germánféle természetöket lehet kivenni, de ugyanazon történetirőből egyszersmind azt is kivehetni; hogy ezen név alatt korán sem valamely egyes, 's meghatározott népet, hanem inkább több nemzeteknek egy nagy tömegét jelenti, mellyek a' mint más történeti adatokból bizonyosodik, a' legkülönbözőbb törzsökhöz tartoztak. Mert nem maga szerző úr utasított e' vissza elebb ezen népvándorlási Alanok' viszonyaira a' Legshiekkal, kik a' történetek' minden századjában középkaukuzasi Ossetekkel együtt szinte Alan nevet viseltek?. És mint-hogy ezen Lesghiek, kik mint szinte Klaproth' vizsgálódásai-ból kitetszik egészen más néptörzsökre mutatnak, világosan kitűnik az, melly különféle nemzetek értetődtek ezen név alatt és mikép' a' dolognak illy egy oldalú felfogása mellett mindenbül mindent képezni lehet a' miben természetesen csak azt leli az ember a' mit épen keres.

Folytassuk mindazonáltal a' népleirási egybeköttetést Thian Schan' vidékén. 437. l. a' *török* nemzetek, és azoknak fejedelmei, az Usiunok' maradékkakép' említetnek. Azután mindjárt az Altaí mellett lévő *Thukiu* ország' támadásáról és a' mythicus Irgonekon szikla völgyéről van a' szó. Közöltetik ugyan itt világosan az ezekről mondáknak a' mongolokéival, Dschingischan uralkodóház felőli megegyezése; de Thukiu ország, melly történeti tekintetben ott olly érdekes lett, nem is érintetik; noha a' törökök' és mongolok' kettős mondája helyett inkább azt várhatnók. Hanem azonnal a' keleti Uiguroknak a' nyugoti, 's már régiebb idő óta Thian Schan' mellett megtelepedett Uigurokhoz költözésére megyen át a' szerző, mellyek közt noha emezek már állapotva lakták a' vidéket, az elsők' pásztori életüket folytatták. De vallyon az, mi később a' keleti Uigurokról, és a' chinaiak' szakadatlan névváltásáról, — kik előtt majd Kaotsche majd Goeich, és Hoeich 'st. eff. nevek alatt lépnek fel — említetik; a' téraryány' fogalmazhatóságát elősegíti, és az itt felhozottakból ezen török népek' költözéseiről, és egymás iránti közös viszonyaikról az ember valóban tiszta szemléletet szerezhet-e? Ref. nagyon kételkedik; mert ezek mind, úgy elvonva adatnak elő, 's olly táyan függnek össze, hogy azokat az ember alig másnak, mint árnyékképeknek tekintheti. Legvilágosabban kitetszik ez, midőn olly nemzetek' nevei jönnek közbe — mint Jeujan — kikről azt sem tudja az ember mit gondoljon felölök, míg mások, — mint Thukiu, — kikről eleinten mindjárt szó volt, 's kik már csakugyan történeti méltóságra emelkedtek, csak távulról érintetnek a' nélkül, hogy az ember igazán tudná, mi lett belőlök, vagy mikép' tűntek el. De úgy látszik még máskép' lesz azon szakaszban, melly a' nemzetek' és uralkodók' változásait Songárországban a' tizenhetedik századtól 1826-ki, nagy népzendü-

lésig tárgyazza. Ha eddig csak vázlatokról volt szó most a' a' történeti részletek' egész hullámitól fog ostromoltatni az olvasó.

Teljes joggal említi a' szerző, hogy ezen vidékrüli esméreteink földleirási tekintetben jelesen annak történeti viszonyaiból keletkeznek, és a' mint már felebb is emlité Ref., ezen történeti oldal, érdekes elemkép szolgál a' napkeleti földleirásra nézve, hol a' természet és szellemi élet, tökéletes szerkezetök által egymást viszonylag világosítják fel. Ennyiben itt a' mongol törzsökök' belső zavarodásai, nem különben a' keleti és nyugoti mongolok, vagy is *Kalkas* és *Oelöth* népek közötti viszálykodások' érintetnek, mellyeknek következtésében a' Kalkasok, chinaiak' adózóivá lettek, mióta Chinában a' tungusi mantschu dynastia által a' dolgok' új rendje alapított, — tovább a' chinaiaknak a' hatalmas Galdani kalmuck birodalom elleni csatájok, és a' songári kalmuck birodalomnak végső lerontása adatik elő, mire a' tizenhatszadik század' közepén mind azon megyek a' chinai birodalom' tartományivá lettek. De az a' kérdés vallyon érdekéhez tartozik-e illy földleirási munkának a' mongolok' mind ezen csatáit olly kivívóleg, 's olly kimerítve írni le, holott a' történeti dolgoknak — mellyek magokban a' célhoz nem tartoznak — csak a' földleirás' világosításául szolgálni kellene?, de azon felül a' természet' részéről sem adatik semmi felvilágosítás, 's végre az egész nem egyéb, mint a' vándorló népek' vidékéni különös hadi történet, melly bár hova inkább, mint földleirási munkába lenne alkalmazható.

Az *Altai hegy*, mellynek leírása I. köt. 472. l. 1143-kig, és II. köt. 1. l. egész 406-kig terjed, a' két fő hegyrendszer közül a' nagyobbik, melly hosszában 400 mértföldnyire terjedvén keletázsiai felföld' éjszaki szélet képezi annak egyszersmind éjszak felől a' siberiai síknál határákő gyanánt szolgálván. Ezen most szokásba vett neve az oroszoknál ngyan igen későn, 's csak a' tizenhatszadik század' közepe óta vétetett fel, de a' napkeletirök már nagyon régen éltek vele. Legelőször is azon török törzöknél jön elő, kik hatodik század alatt Thukiu név alatt felső Irtisch mellett hatalmas birodalmat alakítottak, melly a' byzantziakkal politicalai egybekötetésben állott. Ezen hatalmas török Khanokkal a' Justinu uralkodóházbeli császárok barátságos szövetségben éltek, és hozájok több követéseket küldöttek hogy azokat azon népek ellen használják, kik kaukaszus és felső duna felől a' keletrómai birodalmat ellenségesen háborgatták. Ugyan azon törökök a' byzantinusok' előadása szerint azon hegységet, melly fejedelmek' lakhelye volt, *arany hegynek* az az Altainak neveztek, melly név azután velek együtt tovább nyugotra is elter-

jedt. Szinte ezen név fél ezred évvel később, akkor tudniillik, midőn a' mongolok Dschingischan fejedelmök alatt felzendültek, beljebb napkeleten vagy 200 mértföldnyire Tula és Selenga forrásainál jön elő, hol a' mongolok' történetében nevezetes szerepet játszik. A' mongolországi sivatagok felett magosan emelkedő hegyek Altai Alinnak (arany hegy) nevezettek, a' chinaiaknál hasonló értelmű Khin Schan névvel bélyegeztetvén. A' török és mongol népek által tehát ezen név különböző helyezeteknek adatott, de a' systematicus chinaiak azt az ázsiai felföld' éjszaki szélének egész hegyrendszerére alkalmaztatták. Nyugoti széle mindazonáltal felső Irtisch mellett ezen Altai' nevéet szorosabb értelemben tartotta meg.

Ezen messzeterjedő hegyrendszerüli bővebb esmeretek egyedül az oroszoktól Siberia' elfoglalása után a' tizenhetedik század' közepe óta származnak. Már 1587-ik évben épült Irtisch folyó mellett épen ott, hol Tobol vizet magába veszi — Tobolsk Siberia' fővárosa, ezt pedig nem sokára az Altai rendszer' legszélő fokai' alján a' siberiai síkok felé számtalan gyarmatok' alapítása követte mellyekből később a' hegytartomány' belsejébe is behatni lehetett. Ezen gyarmatok az Altai rendszer' természeti irányzatát délnyugotról éjszakkeletnek követte — úgymint Tara és Omsk feljebb Irtisch mellett, azután Tomsk, az Obi nagy mellékfolyamnál még inkább keletre, Jeniseisk, Jenisei mellett, és végre Jakuzk keleten Lena mellett — 1632-ben alakultak. Ugyan akkor Altainak keleti és nyugoti szélein is egyaránt történtek a' felfedezések, mellyeknek a' legnagyobb szorgalommal kidolgozott, és 564. l. — 630, lapig foglalt történetét minden bizonnyal ezen munka legtökéletesebb és legszebb osztályjaihoz lehet számítani. Nagyobb sikerrel történtek azonban kelet, mint nyugot felől a' felfedezések, és pedig a' kozákok által, kiknek Siberia' felfedezését, és annak, valamint Ázsia' nagyobb részének elfoglalását az orosz birodalom egyedül köszönheti. Tizennyolczadik század' elejétől nagy Péter országlása' ideje óta az orosz kormány' legnagyobb figyelmét főleg az aranynyal gazdag Altai' nyugoti részére fordította, több küldöttségeket útnak is bocsátott, kik ezen aranydús vidékbe mélyebben behassanak. Legelőször a' felső Irtischen nyomultak előre, azután pedig a' folyónak a' hegytartománybuli kifolyásánál épített Semipalatinsk, és Ustkamenogorsk várak által 1718-tól 1820-kig magához az érczcel bővelkedő Altaihoz nyitottak út. Csak hamar gazdag érczbányákra találtak, Saisan tengert is áthajózázták, és egészen az Irtisch' forrásához a' kalmuckok' országába jutottak, de innen az oroszok a' chinai politica által nem sokára visszanyomattak. Az éjszaki háborúban elfogott Svédekkel, kik a' bányászatban jártasok valának, bányákat és érczolvasztó ke-

menczékét csináltattak és így az Altai' lábánál nem sokára nagy gyarmatok épültek, mellyek 1745-ben, minekutánna a' nevezetes kigyóhegyben (Simejinogori) arany fedezettett volna fel, még inkább szaporodtak.

Napkeleten, a' kozákok' első felfedezéseit szinte bányák' alapítása követte, és a' gyarmatok' népesedése mind a' mellett is, hogy a' működő erők' forrásátul — nyugottul távol estek, szerfelett nevedett, mit a' dauriai hegyestartomány' gazdag érczbányái, kelet Siberiának kies és termékeny hegyoldalai, nem különben a' chinaiakkali hasznos kereskedési egybekötetés nem kevésbé segítettek elő. Jakuzkból jó idején délre és keletre több expeditiók rendeltettek, és így a' kozákok már 1639-ik évben a' keleti tengernek egész végső széléig jutottak: itt *Ochozk tengert* fedezték fel, 's a' tengerparti Uda folyó mellett melly most az orosz és chinai ázsia közti határt teszi, telepedtek meg. Ezután következett nem sokára Dauria' és Amar nagy folyamnak felfedezése. 1643-ban Jwanow kozák kapitány Baikal nagy havashegyi tavat meghajókázta, néhány évvel később pedig más Chabarow nevezetű kozáktiszt egészen a' Daurusok' tartományaiba hatott be, és 1650-ben a' nagy Amur folyam' meghajókázhatását fedezte fel. Ezután nyolcz évvel később Nertschink' építetett fel Amur' felső vidékén, a' kozáktisztek azonban kicsapongásaikban Dauria' hegyes vidékeibe olly mélyen béereszkedtek, hogy egész a' Mongolországi sivatag síkokiig jutottak. Már 1661-ben ott, hol az Angara a' Baikal tengerből kifolyik, Irkuzk építetett, melly később egész keleti Siberiának fővárosa lett.

Történt azonban, a' mi igen nevezetes, hogy a' világnak két emelkedő birodalma ott Ázsia keletvégszélén egymással összeütközött, és egymás ellen törekvő erejét maga közt megismertette: az oroszok és chinai mantschuk voltak ezek, kik közül az elsők nyugotrul keletre, az utóbbiak pedig keletrül nyugotra terjedtek. Mindketten legtanácsosabbnak tartották szerzeményeik' biztosítására és megtartására, határjaik felől barátságosan rendelkezni, és így 1689-ben a' Nertschinskben történt békekötés után ama nevezetes határszabályozás vitetett végbe, melly által a' földön legnagyobb, és political tekintetben legnevezetesebb határok húzattak. De a' chinaiak ravasszággal élván az oroszokat rászédtek, és megcsalták, mert őket azon részekből, mellyeket legutóljára fedeztek fel és elfoglaltak, úgy jelesleg Amur folyam' vidékérül visszanyomták, mi az oroszokra nézve political egybekötetések' tekintetéből a' chinai birodalommal, kipótolhatatlan károsodás lett. Később 1727-ben azon határszabályzat ismét *Kiachtán* erősítetett meg, 's azóta a' két ország közt szakadatlanul megmaradtak azon határok. Ezen utolsó egyezésnél fogva következett mind a' két

kereskedési országútnak, és Oroszországból Chinába nyíló kapunak elrendezése Kiachtán és Zuruchaituban, hol egyedül létez a két nemzet között kereskedési forgalom, és a honnan egyedül szabad orosz karavánoknak chinába menni.

Az Altai feldezése történetére nézve második Katalin kormányzása új időszakot szült, midőn számtalan oroszországi academicusok utazása által, kik majd nem mindnyájan németek, mint az orosz birodalom sok más részeiben úgy itt is nagy előlépések tétettek ezen roppant tartomány esméretében. Hasonló sikerűek voltak a mint Humboldt Sándor' és Ledebour' utazásaiból kitetszik annak unokái Sándor és Miklós alatt történt ilyen vállalatok. Nem kevéssé tágították Altainak és a Plateau' magas síkjainak esméretét az orosz karavánok is, mellyek közül jelesül egy az újabb időkben, melly Timkowszky' vezérlése alatt Kiachtából Pekingbe utazott, a' legérdekeesebb, és itt legtöbbet használt tudósításokat kölcsönöz.

Altai hegynek messze terjedő vidékét mi általjában csak hydrographiai rendszeréből ismerjük, orographicus' viszonyai pedig még igen kevéssé kémleltettek ki, már pedig azon alapúl ezen vidéknek felosztása, és csoportozása. Három fő részekre osztják az Altai rendszert: nyugotira tudniillik, középsőre, és keletire.

1.) A' nyugoti Altai rendszer, vagy tulajdonkép' úgynevezett Altai szorosabb értelemben, k. h. 100 egész 117°-ig vagy is a' felső Irtischnek Saisan tengerbüti kiszakadásától felső Jeniseiig terjed, hossza 150 mértföldet tesz. Legrégibb lakóitúl Altainak is neveztetetik. Délnyugoti lábánál felső Irtisch' mély völgye, a' Saisan tengerrel és a' songárországi sivatagi tengerek helyezvék. Ezen Altait bányái és hutái által legjobban ismerjük, azért érczdús altainak, vagy altai érczhegyének is neveztetik.

2.) A' középső Altai rendszer k. h. 117—126°-ig Jenisei' forrásától kelet felé egész Onon és Kerlon' forrásáikig, mellyek Amurba ömölnek 100 mértföldnyi hossza terjed. Ez az altai hegyláncznak legrövidebb csoportozata. Itt az egész hegyrendszernek legmagosabb emelkedései szemléltetnek, habár az egész altai hegyláncznak legmagosabb csúcsait felül nem mülják is; olly viszonyban állanak ezek az altai rendszerhez, mint Sz. Gotthárd' bércei Európában a' havasokhoz. És valamint ezen utolsó Európában a' havasi nagy folyók' forrásvidéke azon óriási négy folyónak, mellyek éjszakáziát vizeikkel megöntözik, 's mellyek innen a' legerősb sugárzatokban legyezőként terjednek el. Ezen vidéket a' chinaiak Khangai névvel bélyegzik, mi pedig legrégibb lakóitúl mongol altainak nevezzük. Ezen fél körbe hajlott hegyláncznak nyugoti nyílásánál a' nevezetes Baikal tenger fekszik, melly hoszterjedése-

ben délnyugotról éjszakkéletnek az altai hegyláncz vonalát közegyenben ábrázolja.

3.) A' keleti altai rendszer, vagy a' dauriai hegytartomány, melly K. h. 126 egész 140°-ig — Onon és Kerlon vizek' forrásaitól addig, hol Amur a' havasok' tartományából kiszakad 150 mértföldnyire nyúlik. Ezen keleti rész' irányzatát éjszakkéletnek egyencsebben tartja mint a' más két altai rész. A' chinaiaknál Kenteikhan vagy Khingan nevet visel, mi pedig legrégibb lakóitúl *tungusi altainak* nevezük, a' mint tudniillik ezen hegyrendszer' mind a' három fő része mind régibb, mind újabb időben középzásia' ezen három fő népei szerint neveztetett. Ezen keleti altai beljebb éjszakkélet felé megoszlik, és több egyes hegylánczokba nyúlik el, mellyek az oroszoknál Jablonoi, és Stanovoi Chrebet nevek alatt ismeretesek; nevezetes magasságot ezek nem érnek, csúcsaik csak 4—6000 láb-ig emelkedvén fel. Beljebb keleten Tungusiát avagy a' chinai Mantschuk' tartományait Sibiériától elválasztják, 's végre Ochozk' öblét egész a' Tschuktschok országig szegik bé.

Minekeltőtte azonban a' szerző úr az altai hegyrendszernek az újabb vizsgálatok szerinti ábrázolatjára menne át, annak a' chinai országos földleírás szerinti teljes előadására találunk. A' 485. laptúl egész 563-kig, hegyek és folyók chinai nevezetének egész labirintusán vezetettünk keresztül, 's csak azért, hogy láthassuk mit tudtak a' chinaiak Altairul. Azon kérdésre pedig, „mit használhat nekünk ezeknek tudomása“? nem épen alap nélkül azt feleli a' szerző: hogy minekutánna az altai rendszer' déli része felföldjének belseje európai utazók által még soba ki nem fürkésztetett, az által annak éjszaki részéről az európaiak által nyert esméretünk tökéletesedik. Azon chinai adatok mégis talán inkább a' nyugoti utazók által közölt tudósításokra lennének alkalmazhatók. Mert habár a' chinaiaknak hazájok' tulajdon szemlélete módja iránt, mellyel elejétől fogva mintegy testesülve látszanak, épen részvétlenek nem lehetünk; ezen vidék' leírásánál mindazonáltal egészen más körülmény forog fen. Itt kétség kívül csak arrul lehet szó, minémű összeköttetésben áll ezen ország' minden tüneményeivel hozzánk és tudományunkhoz; e' végre pedig a' nyugat-európai tudósítások szolgálnak zsinórmértékül, ezek szerint kell a' dolgokat ítélni, nem pedig a' chinaiaké szerint. De gyakran megtörténik, a' mi figyelemre igen méltó, hogy azon viszonyok' megítélése közben, mellyek a' nyugati utazóktul terjesztettek elő, azokat a' chinaiak' tudósításaihoz alkalmazva találjuk; ellenben pedig, midőn a' chinaiak' viszonyait fontolgatjuk, mellyek mint a' vallási dolgok ezen nemzetnek legsajátságosabb tulajdonát teszik, ismét honjok' tudomását választják zsinórmértékül, és a' nálunk közönségesen terjesztett előadá-

sókat, mellyek' tudomásuk leglényegesebb alapjául szolgáltak, másokkal cserélik fel. Az egész előadást egyszersmind olly száraz és elvont értelem bélyegzi, hogy ezen lajstromos összehalmozásából a' chinaiaknak inkább saját éleltek' leghívebb rajzza tűnik ki, elvontsága mellett pedig az ember gyakran olly zavarba jön, hogy végre azt sem tudja: vallyon mindezen magános hegyeket, folyókat és tengereket a' holdban, vagy a' földön kellessék e' keresni.

Ezen szakasznak érdekes todalékjakép' 556-ik lapon egyszersmind az előbb mindég hibásan helyezett Karakorumnak Jenisei folyó' keleti forrásmegyéjében a' Baikal tenger' déli részén, közvetlen a' nagy pusztá széléni fekvése adatik elő. Ezen város a' hatalmas mongol birodalomnak, melly chinától Lengyelországig terjedt Dschingischán által középpontjává tétetett, 's elő vannak adva a' város' legfontosb históriái viszonyai is csak ne volna az előadás itt valamint más helyeken is úgy elhomályosítva az által, hogy egészen idegen nevek, 's a' dologhoz ritkán tartozó elbeszélések hozatnak közbe. Azon semmi esetre helybe nem hagyható elv tűnik ki belőle: mindent a' mi csak felhordható összeszedni, ne hogy semmi, akár érdekes legyen az, akár nem, ki ne maradjon; mintha a' tudomány a' szükségések' megszerzésére eszközöket minden időben találni nem tudna, afféle anyagoknak csak gyüleme pedig jelenben azt eszközölheti: hogy a' mivel a' tudomány valólag gyarapodott, az is eltemettetik 's ezen fürkészetek által felgerjedd élet ismét elfojtatik.

Csak a' 630-ik lapon kezdődik altai rendszernek 's nyugati csoportozatának tulajdonképi leírása, mellyben annak főidomzatakép' teljes joggal előbb a' nagy Irtisch' víziránya adatik elő, mellynek özsvés felső folyása egész mentében tökéletesen és kiimerítve ábrázoltatott. Kár mégis hogy itt azon nagy alkalmatlanság tűnik fel, mi azonban szerző urat nem terhelteti: hogy a' három vagy négy nagy kettős folyórendszernek mellyek Éjszakázsia' tágas vidékeit elárasztják, csak felső részei említetnek, 's így, minthogy leírásában Éjszaksiberia egészen más osztály alá tartozik; azoknak egész éjszakázsiára való jelentését áttekinteni nem lehet. Az Irtisch' ezen folyamától azután nyugat felé Altainak szétoszlott hegytagjaira megyen át, mellyek a' keleti Kirgisek' tartományaiban Irtisch és Saisan nyugati részén terjednek el. Hogy itt a' vezérfonal hibás; a' most következő tárgyalásból kitetszik. Mert a' helyett, hogy azon valóban csekély vizsgálatoknak, — mellyeket ezen vidéken néhány utazók tettek, — eredménye közöltetnék, hosszás utazási jegyzetek terjesztetnek elő, mellyekbe az van szorgalmasan beiktatva: hogy mit láttak és találtak az utazók

mindennapi útjokban, ezt pedig noha magában olvasni igen unalmas, az mégis, a' ki ezen vidéknek természeti viszonyait a' forrásokból kitanulni szándékozik, el nem mellőzheti.

Ugyan azt találni az egész második szakaszban is; hol a' 801. lapon az Irtisch' nagy szomszéd folyamának, az Obinak forrásvidékére megy által a' szerző, és azon nagy hegylánczot tárgyalja, melly félbeszakadatlanul Irtischtól kelet felé Jeniseiig terjedvén *Altai érczhegy* név alatt ismeretes. Ezen nagy hegyláncznak tizenegy főágazati különböztetnek meg, mellyek közül egyik 10,000 lábnyira emelkedvén az egész török altai rendszernek alkalmasint legmagasabb részét teszi. Ez azon hegyláncz, melly magassága és kiterjedése miatt, hogy az imént leírt kisebb altaitól megkülönböztessék: — *nagy altainak* nevezetik, melly nevezet azt sokkal jellemzőbben bélyegzi, mint Altai *havas hegye*, vagy mint Altai Bjelki nevek. Azután az ezen havas környékben fekvő, 's nyugatrúl keletre húzódó völgyek, mellyekben az éjszakfelé folyó Obi rendszer' forrás-patakjai csörgedeznek, úgy Alei, Tscharysch, Katunja két forrás-patakjával a' Koksun és Tschujával és Tschulischman, mellyeknek utóbbika alább Bijának nevezetik iratnak le. Ezekhez csatoltatik 993-ik lapon a' török altainak keleti fele, a' Sajanski havas tartományban, mellyből a' nyugat vidéki Jenisei folyórendszernek, vagy a' tulajdonképi Jeniseinek (a' chinaiak szerint Kemnek) forrás-patakjai szakadnak ki. Ezen meszszerűterjedő egész hegyvidéknek földleirása azon helytől fogva, hol Irtisch az Altait keresztül metszi, kelet felé, közel a' Baikal tengerig csak itt adatik elő, 's annak az imént említett források szerinti vizsgálata a' legérdekesebb munka gyanánt tekinthető.

Az említett leírásnak kezdetét 's bevezetését a' Kigyó-hegy' érczdús környéke teszi felső Alei' keleti részén Kolywan mellett, a' bonnan tudniillik az ezen vidékben történt felfedezések az egész gyarmatoztatással együtt kezdődtek; ehhez kapcsolatik közép Obi melletti Barnaul nevű helynek rajzolata, melly azon nagy érczolvasztó kemenczét képezi, mellyben az egész nyugati, vagy is török altaiban űzött bányászati művészet központosúl. De innen keletre térvén ismét kissebb útleírásokká és itinerariumokká olvad, mellyeket az utazók egyik és másik folyó' völgyébeni kalandozásaikban írtak össze. A' helyett, hogy itt az újabb vizsgálatok' eredménye egyszerűleg, bar milly töredékekben is közöltetnék — minthogy talán az Obi folyórendszer forrásától fogva egész éjszakig érdekesebb mellékfolyamaival együtt lehetett volna leírni — minden mellék dolog, mellyeket uti naplóktól elválasztani nem lehet, 's mellyeket azoknak studiumánál az ember, hogy a'

tárgynak csak érdekét méríthesse ki, a' mennyire lehet mellőzni igyekszik, adatnak elő legnagyobb bőségben. Ref. megvallja, valóban nagyon szerette volna, ha a' tisztelt szerző úr ezen részt jobban kidolgozta, 's arra szelleme' bélyegét nyomta volna, hogy a' rendszer' eredeti szép alkotja, melly itt a' tárgy' érdekéhez nem tartozó dolgok által talán csak elleplezve van; jobban kitűnne. Úgy szinte igen zűrzavarosan adatnak elő a' dolgok Ulijassutai tartomány' leírásában, melly a' chivai adatoknak igenis hű használata által a' nyugatiak legnagyobb részére nézve kevés érdekekkel bír.

Szerző úr az 1062. l. erről így nyilatkozik: Ellenben itt még — — két más hely' helybeli esmértetése a' chinai eredetiek szerint leghívebben előadva, hogy a' chinai specialis földleírás szerfeletti szárazsága egy példával mutattassék, min mégis fenakadni nem kell, mert eddig előttünk ismeretlen lett dolgokat fedez fel, mellyek a' legdícséretesh pontossággal terjesztetnek elő, miben azok az európai földleírasi compendiumokat felülműlják, 's az által a' chinai esméretek iránt európai büszkeségből származott és soká uralkodott előítélet önmagától megzáfoltatik. Ref. a' felfogás ezen álláspontjával, 's a' tárgy' ezen kezelésével meg nem barátkozhatik, melly szerint a' különössegek' olly pontossága, millyent szerző úr a' chinai adatoknak tulajdonít, az európai tudománnyal nem csak dícsérve szembeszállítatik; hanem ennél többre is becsültetik, holott ez minden fogyatkozása mellett is egyes dolgokban, amattól minőségi jellemére nézve, 's ennél fogva amazzal hasonlításba alig jöhet. Mi van ezen a' chinai adatok' annyira magasztalt pontosságán Ref. másutt megfejtendi, a' midőn közép-ázsianak történetes népleírasi viszonyai a' nyugati, és keleti tudósítások szerint adatnak elő. De feltéven azt hogy azon chinai tudósítások valóban olly becsesek, nem lehetne-e kérdezni: Vallyon kinek kellessék azok' száraz egyszerűségét legyőzni, annak-e, ki ezen viszonyokat kitanulni, 's a' tudomány' hasznára fordítani, — vagy annak, ki ezen fáradozások' gyümölcsét ismerni akarja? Minden esetben kellemetlen az olvasóra nézve, ha annak egyszerűsmind a' konkolyt és vadóczot is megemésztienie kell, mellyet már a' szerzőnek kiválasztani, 's attól a' dolgot úgy megtisztázni kellett volna, hogy az egészen haszonvehető legyen. Már pedig, hogy illy bánásmód mellett annak, — a' mit az ész kiképelet — gyümölcse közönséges mivelődésbe át nem mehet, magában is nyilván érthető — mert mindenkinek előrül kell megint kezdeni. 'S ezt Ref. a' tárgyhozi vonzalmától ösztönöztetve annál nagyobb joggal ki mondhatja, mivel fáradozási közben efféle tudományok iránt hidegséget és részvétlenséget, mellyet jobbára az emlí-

tett körülményeknek tulajdonít, szomorúan tapasztalni többször volt alkalmazva.

MÜLLER Ferdinand után. (Jahrb. r. wissenschaft. Kritik No 81—84 I. 1838.).

Journals of two Expeditions of discovery in Northwest and Western Australia, during the years 1837, 1838 and 1839 ect. By George GREY, Esq., Governor of South Australia. London, Boone, 2 Vols. 1841. 8.

Mielőtt a' fennevezett „Éjszaknyugati 's nyugati Austráliába tett két felfedezési utazás“ című földleírás' szerzője déli Austráliának kormányzóvá lön, egyszerű hadnagy volt a' 83-ik sorú gyalogezrednél. Mint ilyen, 1836. lord *Glenelg* akkori gyarmatministernél ajánlá magát Lushington hadnagy' társaságában Austrália' nyugati tengerpartinak azon célbóli megvizsgálására, vallyon valamelly folyó vagy mély vízi bejárás felnyitja-e a' száraz földet ezen irányban — mit már *Dampier* és *King* híres tengerjárók is erősen gyanítanak. Az ajánlkozás elfogadtaték és *Grey György* 1837. december' havában néhányad magával szárazra szállott Hannover-Bayben, a' déli szélesség 17. 's a' déli hosszóság' 124. foka alatt. Néhány hét a' szükséges előkészületekkel tölt el, mellyek többekközt a' benszülöttek' ellenségeskedése által súlyosítottának, 's csak rákövetkező 1838. évben, január' havában történék a' kiindulás. Keves híja volt, hogy szerző mindjárt elejénte éltét nem veszté. A' szárazon végtelen akadályokkal kellett küzdeniök: „keskeny gyalog út vezetett keresztül egy csaknem függőleges, 180 láb magasságú kőszálon. Csekély erejű poroszkáink várakozáson felül czipelék terheiket 's málhanyergeiket. Az első poroszka, a' takarmánymester által vezetve, fel is mászott a' nyereggel 's teherrel együtt. Én a' másodikat követém, de kevesebb szerencsével. Az útnak mintegy három negyedén a' poggyász fordulásközben egy kidülledő szikla' élébe ütközék 's a' lovat lefordítá. Hittem, hogy poroszkánk mindenestül a' mélységbe zuhan; szerencsére nem hömpörge anuyira. Most

azonban csakugyan egy négy vagy öt lábnyi szélességű lapos sziklán állapodék meg, 150 lábnyi mélység az egyik, felülfüggő sziklafal a' másik oldalon, 's én fejére ülék, hogy ne mozduljon. Hosszú farka a' mélység felett röpkede a' szélben; tüzes szemei vadul forgának bozontos serénye alatt, 's veszélyét nem ismerve, törekvék felfelé. — Azonnal elvágám tehát a' hevedert, 's a' nyereg és heveder zajos ropogással zuhant a' mélységbe. Más, nem e' vadon hegyvidéken nevelt ló ekkor is elveszett volna mentetlenül. De alig érezvén tehermentesnek magát, vizsgálódva tekintte körül, vigyázatosan fel-lábola 's reszketve álla mellettem.

A' dél felé menő utazás' folyamatában egy lovunk éltét veszté, bárány bárány után döglik, 's nem elég, hogy a' legénységnek az éghajlattal, járhatlansággal kelle küzdenie, a' benszülöttek is új meg új megtámadásokat merészelték, kiket nem mindég lehetett visszariasztani a' tűzfegyver' pusztája ijesztésével. „Szerző egy nap Cotes altiszttel 's egy hegyfoki emberrel előre indult a' bejárando föld' útjának kijelölésére. Az utóbbi egyszerre utána futva érkezék hozzá“. Lélekszakadva 's a' felelem miatt szótlanul toppan elő, épen háta megett egy benszülött, lándzsával fegyverkezve. E' pillanatban sok más benszülött volt látható; minden fa, minden szikla mintegy varázsütésre látszék kiokádni egy egy fekete embert. Egy perczel előbb legmélyebb hallgaság uralkodék az erdőben; körös-körül mérföld távolra egyetlen emberi lényt sem gyanítánk; most dühös, vad ordítás viszhangzék, és fegyveres, felmergesedett, vesztünkre törekvő emberek rajlának minden felől. A' viadal halálra volt menendő; a' futás elzárva, a' maga megadás illy ellenségnek kérdésenkívüli. Mihelyt a' benszülöttek által körülkerítve látám magamat, puskám' egyik csövét feje felett sütém el annak, ki el alélt kis erőmet üldözé. A' durranás által gátolhatni hívém üldözését, 's benne megismerém azon magas fehérre mázolt férfit, kit már a' táborból is láttam. Lövésem azonban nem tartá vissza őt; közelebb jöve 's lándzsája fejem mellett suhogott tova. Míg azonban második lándzsáját hajtó botjához erősíté, második csövem' golyója épen kezét találá, hogy erőtlenül rogyott össze. Most egy szikla darab megé vonúlék, 's mivel az ellenség szakadatlanul tolonga felénk, meghagyám két kísérőmnek, hogy szinte a' közeli szikla darabok megé vonúljanak, mellyek állásunkban némi védfalat képzének. Én a' bal szárnyat foglalám el, 's mivel két csövüm már kisütetett, két kísérőmnek, míg fegyveremet töltém, parancsot adék egymásutáni tüzelésre. Nem csekély rémültemre Coles, ki puskámat hozdozá, oda nyilatkozá, hogy a' posztótok, melly a' puskaszerszámot az eső ellen óvta, behurkolódott. Így a' posztó' ránczizálásával vesződve

munkátlanul tölté a' legveszélyesebb pillanatot, a' másik kísérő társ pedig annyira remegett, hogy szünetlenül ezt kiáltozá: „óh istenem! uram, nézzen csak oda nézzen oda!“ Az alatt közelebb nyomula az ellenség; lándzsák suhogtak fejünk körül, 's halálunk elkerülhetlennék látszék. Szerző azonban bátor elszánással 's rettenetes akaraterő által mind magát, mind társait megszabadította; de három lándzsasebet kapott, mellyek miatt februar' 11-től fogva 28-ig ágyban fekvék, 's mellyek' egyike sokáig nem hegedt be, 's őt sokfélekép' nyugtalanította. De fájdalom és fáradság feledve voltak, midőn martius' másodikán egy jeles folyamat fedezte fel, melly egy dicső tájat vága keresztül 's azon helyen, hol szerző először pillantá meg, legalább három vagy négy angol mérföld szélességre számos szigetekkel tarkállott. „Azóta sok ausztráliai folyamat láttam, mond szerző, de nagyságra és szélességre ehhez hasonlót egyet sem. Lord Glenelg iránti tiszteletből minden habozás nélkül *Glenelg*nek nevezém“. Mielőtt szerző a' folyamat megpillantotta volna, megtekinte minden, valamelly folyam' közelségét jelentő jelenségeket. Számos folyócskák 's patakok csergedezének szerte 's közel a' tengerparthoz; a' föld puha és lapályos volt. A' tengerár egészen 20 lábba nőtt 's a' dagály csaknem ragadó. A' folyam' további szárazon belüleső fekvésének megvizsgálása végett, szerző változtatá utazási tervét 's meggyőződék, hogy a' Glenelg a' délkeleti hegységben ered, azután félkör alakú hajlásban éjszak, éjszaknyugatilag és délfelé foly 's Doubtful-Bay mellé tengerbe szakad. Hol végül szerző' eredetéhez legközelebb méré 25 angol rőf szélességű vala. April' elején szerző' csekély legénységével Hannover-Baybe kénytetett visszautazni, hová 15-kén szerencsésen megérkezék 's Mauritiusba evezett.

A' sok érdekeshől, mit ezen első felfedezési utazás tartalmaz, referens csak néhány észrevételt kíván közleni a' Glenelg' közelében lakó vad emberekről. „Semmikép' sem sikerült, mond szerző, barátságos közlekedésbe jöhetni a' körül lakókkal; azonban sokszor elég közlől láttam őket, kétszer kénytettem harczolni ellenük 's egyszer élet- halálra. Mit rólok tudok, általában abban öszpontosúl, mit lakhelyeikről, mázolt barlangjaik' - 's rajzolásaikról jegyzék fel; de tudomást szereztem magamnak némelly fegyvereikről 's bútoraikról is és mennyire tehetségemben volt, iparkodtam jellemöket és szokásaikat ismerni. Életmódjuk, - csatangolásuk, - fegyvereik- 's vadászatukban egészen hasonlítanak a' többi ausztráliai törzsekhez, mellyeket azóta megismerhettem; alakra 's kinézésre azonban szembeötlőleg különböznek. Általában magas termetűek és erősek 's karjaik' és csombjaikban olly izom kifejlődést mutatnak, melly hiányzik a' déli törzseknél. Semmi öl-

tözeiket nem viselnek 's testeik sebhelyekkel és csikokkal fed-
 vék. Hajok' ápolásában, úgy látszik, semmi szabályosságot
 nem tartanak, hanem minden saját ízlését vagy szeszélyét kö-
 veté. Családokban élnek, mint látszik, minden egy egy család
 egyesnek tekintélye alatt 's minden családnak némi fő városa
 vagy fő szállása van, hol a' nők, hölgyek, gyermekek hátra-
 maradnak, a' férfiak apró, különféle irányú kirándulásokban
 vadászatra mennek. A' legnagyobb család, melyet láttunk, nők-
 kel, gyermekekkel együtt mintegy 200 személyt számít. Fegy-
 vereik köhegyű lándzsákból állnak, melyeket hatalmas ka-
 rokkal zuhítnak és szabatosan röpítnék, továbbá hajító bo-
 tokból- *boomerang* vagy *kileys-* buzgányok- és köfeszékből.
 Vadáskutyáik Auszália' más részeiben ismeretlen fajúaknak 's
 elvadúltaknak sehol sem találtattak. Vízmérő vedreik- 's fegy-
 vereiket a' benszülöttek nagyon tisztán készítik 's fakéregből
 könnyű, erős kötelet csinálnak. Gunyhójaik, melyeket csak
 a' tengerparton láttam ugyan, faágakból készítve tojás alak-
 ban és száraz náddal fedvék. Egyiket megmérve, területének
 átmérője tizennégy láb volt. — Nyelvök lágy és jó hangzású
 még pedig oly nagy mértékben, hogy azt a' déliebb törzsök-
 nek előttem ismeretes beszédmódjaiból lényegesen, tán gyö-
 köstől fogva különbözőnek hiszem. Testmozgalmaik kinyomat,
 's kifejezés teljesek, tartásuk férfias és nemes. Soha sem ölték
 meg lovunkat vagy juhunkat 's azon szorgalomból, melyet fes-
 téseikre fordítanak, valamint rajzolataikban minden botrányos-
 nak távoztatása és közönséges bútoraik' készítésének gondos-
 ságából ítélve, hajlandó volnék nyilvánítani, hogy czélszerű bá-
 násmóddal könnyen palléroztathatnának. Nevezetes körülmény
 többekközt, hogy közöttök, látszat szerint tölök egészen kü-
 lönböző, csaknem fehér emberek találtatnak, 's nem csekély be-
 folyást gyakorolnak rájuk. Nem kételkedhetem, hogy irántunk,
 mint idegenek iránt tanúsított bizalmatlanságuk ezen emberek
 által támasztatott volna, mivel kétszeri megtámadásunkban is
 illy szőke férfiak voltak a' vezérek. Én csak hármat láttam
 közülök, 's úgy látszik, hogy a' malayokhoz hasonlítanak. Em-
 bereim egy negyediket láttak". Ref. gondolná, hogy abban,
 miszerint e' szőke emberek valóban malayok legyenek, kik az
 indus archipelagustól jöttek át, nincs valami teljes hitetlenség.
 Ellenben a' szerző által leírt festésekben mit sem talál, mi
 magasabb lelki tehetségekre való következtetést látszanék bizo-
 nyítani. A' kérdéses festéseket szerző a' barlangokban találta,
 melyek közt egyik önkénytelenül 50—60, többnyire emberi
 alakú figurát foglalt magában. A' színek veresek és sárgák, fe-
 hérek, feketék és kékek voltak, 's gyantávali keverés által
 álltak ellent a' nedvességnek. De a' legtökéletesb figura is nem
 egyéb durva torzképnél, melyet minden gyermek pepecsel

vagy mázol, és betűk vagy hieroglyphák, mellyek a' figurának jelentést adnának, egészen hiányzának.

Második utazását, mellynek fő czélja a' Shark-Bay-n túli tengerpart' közelebbi ismerni tanulása volt, szerző februar' 17-kén 1839, Perthből indulva Sivan folyó mellett tevé, egy orvos', három elébbi embere, egy Smith nevű barátja', 's hat férfi' kíséretében, közöttök egy benszülött. Februar' 25. Bay' torkolatában Bernier' szíjeteré szállottak ki, hol jövendő szükség végett élelmi szerek' legnagyobb részét elásák. Tengeri útjokban a' vihar megfosztá őket három csajkájok' egyiktől, mind nagy czetecsajkák, több mázsa élelemmel. A' két más csajka épségben kötött ki a' szárazon, és szerző már kevés nap múlva örömeire újlag egy nagy folyót fedezett fel, mellyet *Gascoynenak* nevezett el 's melly két helyen mintegy három negyed mérföld szélességben. Szerző a' folyam' mentében mindenütt rendkívüli termékeny vidéket talált, mi Ausztrália általános terméketlenségéből fényes kivételképen áll, miután csak kopár televényt talál az ember jobbjára. Minthogy az akkori *Gascoyne* völgy' felfedezője most déli Ausztráliának kormányzója 's hatalmasan pártfogolja és védi az ottani megtelepüléseket, annál bizonyosabban beteljesedhetnek jóslata, hogy nyomdokait kevés év' multával követni fogják az angolok 's földképét megvizsgálандják. 'S valóban csak ennek megmondolása erősíté, bátorítá őt fáradalmainál 's mind nagyobb munkásság' kifejtésére, és úgy is kellett lennie, mert alig kételkedhetni, hogy Gascoyne és Glenelg művelt ember-csoportokra nézve nagyobb fontosságúaknak ne bizonyulnának mint millyen p. o. Hudson és Susquehannah már azért is, mivel folyamok sokkal ritkábbak Ausztráliában mint az egyesült státusokban. Ha azonban Gascoyne' felfedezését szerző utazása' legszerencsésebb eredményének nevezi, ez teljességgel nem csökkenti azon eredmények' becsét, mellyek nevezetesen kilencz kisebb folyó' feltalálásában 's a' tengerpartok' biztos földképében állnak. De a' gazdag jutalom rettenetes bajokkal vásároltaték. Mártius' 20-ig Shark-Bay' partjának hosszában járának a' csajkák 's valahányszor a' vész 's vihar által kényszerített legénység szárazra szállott, talpon kellett lennie a' benszülöttek ellen. Az élelmi hiány visszakényszeríté őket Bernier' szíjeteré és megérkeztekkor annyi nyoma maradt az utóbbi vihar' dúlongásának, hogy a' beásott élelmi szerek' veszendőségének lehetősége mázsa nehézséggel hatott szerző' szívére. Aggalmna nagyon is alapos volt. A' liszthordók' szanaszétfekvő dongái az első bizonyítványt terjeszték előnkbe: egészben csak 60 font liszt és sózott hús találtaték kilencz napra élelmül, 's mi több, még egyenes irányban is 4—500 mérföld távolságnál Sivan folyam legközelebbi menedékhelyünkötől, két evező

hajóval ismeretlen tengerpartok mellett 's ellenséges megrohanások miatti folytonos remegésben. A' legénység megegyezett vezérök' elhatározásában haladék nélkül indulni Swan folyam felé a' tengerpart' hosszában, 's mártius' 22-kén a' csajkák már tengerre bocsátkoztak. Kilencz nap múlva a' csillapuló vihar' következtében Gantheaume tengeröbölbe értek, az egész útnak mintegy harmada, 's milly nyomorokkal kellett küzdeniök addig, arról alig lehet képlete egy szárazon lakónak. A' part melletti utazás e' tengeröbölben a' csajkák' végromlásával végződék, A' hullámtorlás szerterombolá azokat 's a' legénység' életén kívül alig mentett meg valamit. Nem volt mit tenniük, mint a' mindeddig szenedéseket felülmuló szárazon való utazást merészeln Perthbe minden élelem, víz és fegyverek nélkül. „A' mint tova vánszorgánk, mond szerző, szánkat a' bokrokon és harasztokon fityegő harmatcsöppekkel nedvesítők. Nap' keltével azonban e' forrás is kiszáradt. Ellenben a' szerfeletti megerőltetés, étel' 's ital' hiánya miatt embereim nagyobb részint annyira kifogytak erejükből, hogy csak kínok közt vihetém előbbre őket, egymástól elmaradozva száz lépésnyire egy huzomban. Majd egyik a' másik után ült le 's ki csak ezt tevé, oly esengve kért néhány percz megállásra, hogy nem bírtam megtagadni kérelmét. Ha pedig megállék, a' benszülöttől kellett szemrehányásokat hallanom, hogy az ő, 's mindazok' életét, kik még jöni bírnak, feláldoznám amazokért“. Mégis a' szerző' fiatal barátja az egyetlen volt, ki a' merényt éltevel fizeté. A' többiek három csapásban jöttek Perthbe“. Külsóm annyira megváltozott, mond szerző, hogy ugyanazon barátin, kik megérkezésünkről értesülvén, üdvözlétemre siettek, az utszán elmentek mellettem, 's mások, kiknek kezem nyújtám, borzadva döbbénének vissza 's kérdék, ki vagyokén?“.

Ref. szükségkép' rövidre szorított jelentését azon bizonyossággal hiszi befejezhetni, hogy *Mitchell*' Ausztráliában tett három felfedezési utazásának leírásától fogva az angol sajtó — 's különben mellyiktől várhatná az ember? — e' tárgyról egy munkát sem nyújtja, melly becsteljes és mulattató közleményekre nézve Grey' munkája mellé állíttatni érdemes volna.

Allg. Lit. Zeit. (No. 73—74. 1842.) W. SEYFFARTH után.

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

---

53. UN MILLION de Faits, Aide-Mémoire universel de Sciences des Arts et des Lettres; par M. M. J. AICARD, DESPORTES, PAUL GERVAIS, LEON LALANNE, A. LE PILEUB, Ch. MARTINS, Ch. VERGÉ et YOUNG. Paris, *Dub chel*, 1843. n. 18-dr. két hasámban, 24. ív. 300 fametszvényyel. Második kiadás. Ára 12 fr. — Az egymillio lett dolog, hordozható encyclopaedia. Minden nyilvános és privát könyvtár' alapjául 's tökéletesítéséül kell annak szolgálni, mert ez épen olly hasznokra van azoknak kik tanultak de felejtének, mint azoknak, kik még nem tudnak. Ha nem tudsz valamelly fontos lett dolgot, mellyet tudni kívánnál, vagy ha hívtelen emlékező tehetséged, egy nyolczezer szavas belüszertinti mutató közvetlen eszközt nyújt felvilágosítani magadat arról, mit nem tudsz. Ha az emberi esmeretek' egy egész ága az, mellyet megtanulni szeretnél, vess egy hirtelen pillanatot a' tárgyak' tartalmára, 's egy pillanatban megtalálod azon speciális értekezést, mellyre szükség van. Valóban ezen szép könyvben annyi van mint 24 nyolczadrét kötetben, mellyek' mindenike 379 lapból áll. — Ezen munka' czúne 's első eszméje az angoloktól van kölcsönözve, de kivitele egészen francia. A' „*Million of Facts*“ Angliában fényes szerencsét tett, noha nagy hibákat talált abban, az értelmes criticus, t. i. hogy abban nincsen módszer, hogy bizonyos fontos tudományok abban fel nem talátnak, hogy a' lett dolgokban számos hibák talátnak, hogy a' tekintetben bihetetlen eretnkségek (haeresisek) vannak. Nem lehetett hát szó annak lefordításáról: egészen újjá kellett hát azt tereinteni. Ez a roppant munkára, a' tudományok' 's literaturában dícsérete-

1843. XII. 36

sen esmert írók ajánlkozának, 's a' legrövidebb alakban öszveszedtek minden némi fontossággal bíró eredményeket az esmeretek' mezején. Nem szerencsésebb-e a' francia „*Million de Faits*“ mint tengertúli versenytársa. Hat hónap alatt két kiadás költ el annak bizonyságául, hogy a' publicum megtudja becsülni — noha az elbúsult lelkek az ellenkezőt állítják — a' komoly 's hasznos munkákat, midőn azok szellemmel vannak felfogva 's épen oly lelküsméretességgel mint szellemmel szerkezve. —

54. *Storia della colonna infame*, di ALESSANDRO MANZONI. Paris, 1840, *Baudry*, 12-edr. Pietro Verri' jegyzeteivel a' torturáról. Ára 3 fr. 50 c. *PROCESSE originale degli untori della peste del 1630*. Milano, 1839. 8-adr. *DELLA Storia Lombarda del secolo XVII, ragionamenti di CESARE CANTU* per commento ai promessi Sposi di Alessandro Manzoni. 1832. — A' *gyalázatos oszlop'* szomorú históriája, mindég eltemetve maradt a' tizenhetedik század' kézirat-levéltárába-, mind addig míg 1839. a' fenők' (untori) perét illető eredeti oklevelek Majlandban kinyomtattattak. Manzoni Sándor emlékezett ekkor *Promessi sposi* czínű szép romanjában tett ígérétere 's elhatározá magát a' *gyalázatos oszlop'* *históriájának* írásira. Szomorúbb ezen históriánál már nem lehet. Az 1630-diki pestis alatt, mellynek a' fentemlített román oly részletes leírását adja, a' majlandi házak' falait, bizonyos időkben, valami sárgás kenőccsel fenték esmeretlen kezek be. A' nép azt képzelte, hogy ezen kenőcs terjesztette el a' pestist a' városban. Többféle egyéneket fogtak be fenők' (untori) czíme alatt, mert azzal vádolák őket, hogy ők gyártják ezen kenőcsöt (untorio), oly szándékból, hogy Majland' minden lakosait kiveszítsék. Kikérdezettvén az előjáróság által, az felelték, hogy ártatlanok. Kínzópadra tették őket, 's itt nem csak azt vallották, hogy vétkesek, hanem még búntársakat is adtak fel. Halálra ítélttvén, rettentő büntetést állottak ki, 's közülök egyikének Morának háza' helyén, egy oszlopot állítottak fel. *gyalázatos* czímmel, felírással, melly ezen szomorú per' emlékezetét a' maradék előtt felelevenítse. E' szerint, a' tizenhetedik században ostoba göggel emelé fel a' majlandi törvényszék, jövendő gyalázata' emlékét. 1739-ben, de Brosses Károly elnök 's francia tudós a' megelőző század' botor előitéleteiben osztozott. „Az oszlop mellyet gyalázatosnak neveznek, — így szól olaszhonról leveleiben — azon helyen van felemelve, hol azon szerencsétlenek' egyikének háza volt, kiket rajta kaptak hogy bizonyos szerek által elterjessék a' városban a' pestist“. Ezen oszlop száznegyvennyolcz esztendeig állt fen; 1778. öszveomlott 's azóta nem álmódott senki róla, hogy újra fel-emeltessék. — A' *jegyzések'* szerzőjének ezen új munkája any-

nyival érdekesebb olvasást nyújt, mivel tele van hasznos lecc-kékekkel. Ha Manzoni elébb megtartotta volna ígérletét 's munkáját több nyelvekre lefordítva sokan olvashatták volna, több helyt talán kevésbe ostoba és embertelen lett volna a' nép azon szerencsétlen idő alatt, midőn nem akarván hinni az országos csapás' lételet, mellynek rettentő okozatait pedig nem tagadhatá, elhitéte magával, hogy a' források' vizei meg vannak mérgezve, 's vak dühében olyanokon tölté boszúját, kik olly ártatlanok voltak, mint a' gyalázatos oszlop' fenői.

55. *REPORT and Appendices of the children's employment commission, presented to both-houses of Parliament, by command of her Majesty.* Londres, 1843. — A' kézműgyárakban használt gyermekek' dolgozásának vizsgálatával megbízott küldöttség, a' múlt mártiusban adá be munkáját a' két kamarának. Először is rendre felszámolja ez az ipar' különféle ágait Londonban 's Anglia' grófságaiban. Szükséges-e hozzá tenni, hogy ez mind eddig esmeretlen lett dolgokat fedez fel 's pedig olly borzasztókat, hogy ha azokat nem bizonyítják ünnepélyesen a' küldöttség' tagjai, senki sem merné azokat hinni? Az utolsó udvari bál előtti napon a' tudósítás' azon részét olvasván, melly a' divatárúsnőkről, a' csipkék és varrott munkák' gyárosnéiről szól, barátjához, ki őt a' bálba menetelre unszoló, így felelt: „Nem megyek ezen bálba, nem lenne ott semmi mulatságom; minden lépten azt hinném, azon szerencsétlenek' egyikének holtteste lépki koporsójából, kik a' fényűzés' azon különböző tárgyainak gyártásában holtak meg, mellyekből az asszonyok' toilette-je áll“. Illy munkát taglalni lehetetlen. Hogy azonban annak fontosságát bebizonyítsuk, álljanak itt néhány történetesen választott lettdolgok. — Egy udvari gyász legalább harmincz fiatal leányt mindég megvakít, miut Tyrrel úr a' szemkórbáz' orvosa mondja. — Grainger úr, egy különben csinos és kényelmes házat látogatott meg Nottinghamban, hol négy kis leánykát talált csipkegyártással foglalkozva. Az idősebb öt éves, a' legfiatalabb két éves a' más kettő négy és hat éves volt. Keresetök hetenként, körülbelől tíz centime volt. — Ugyan azon városban bizonyos anyák opiumot szoktak apró gyermekeiknek adni, hogy így őket az alatt míg ők dolgoznak csendesenlételre kényszerítsék, mert ha kénytelenek volnának rájuk felügyelni, nem kereshetnének többé, miből élhessenek. Az adagot mindennap nevelik; 's így a' gyermekek' legnagyobb része meghal, mi előtt két évet ért volna. „Hatéves korom óta, mondá egy fiatal dolgozóné, tizenégy tizenöt órát dolgozom naponként. Hetenként három shillinget keresek (30 garast ezüstben). Ha nem adnék szíverősítőt (cordial) gyermekemnek, akadályoztatna engemet a' dologban 's így éhen halnék meg“. — Willen-

hallban egy gyermek így vallott: „Jól bántak velem, uram nem sokat ver; máskép, soha sem üt mint bottal vagy korláccsal, vagy kalapács' nyelével“. Egy más gyermek is meg van elégedve, mert ura soha sem veri tovább öt percznél egyszerre. Ezen gyermekek, kiket két éves koroktól fogva dolgoztatnak, vagy kiknek mindennap egy adag mákonyt adnak, hogy őket elaltassák, nem kapnak senmi tanítást 's belőlök ember soha sem lesz, még akkor sem, midőn ezen borzasztó élet' kiállítására erejük van. Tudatlanságok testi erőtlenségökkel egyenlő. Hogy ne lennének aztán még kegyetlenek 's vásott erkölcsűek is ezen felül? Első koroktól fogva, egyebet rossz példánál nem láttak 's azt hiszik igen jól bántak velök; ha gúzdájok csak bottal veri meg őket. — Ezen küldöttségi munka, nagy érdekléllel bír, mind azokra nézve, kik a' dolgozó osztályok' testi, értelmi és erkölcsi állapotjának javítását szívéken hordozták.

56. *THEORIE du Jury ou Observations sur le jury et sur les institutions judiciaires anciennes et modernes*, par C. F. OUDOT, ancien conseiller à la Cour de Cassation (ouvrage posthume) Paris, 1843. *Joubert*. 8-adr. Ára 7 fr. — Oudot úr, az 1789-diki forradalom előtt ügyvéd a' dijoni parlamentnél 's királyi ügyvéd' helyettese, tagja a' törvénybíró testületnek, a' conventnek, az ötszázak' tanácsának 's a' vének' tanácsának egymásután, 1799-ben a' feltörvényszéknél helyettes 's az utána következő évben címzetes bíró, ezen tiszteletes hivatalokat épen a' második restauratióig viselte. Az 1876. 12-ik januáriusi törvény által száműzetett Párisból, hova az 1830-ki 11-ik szeptemberi ismét visszahívtá, hol 1841-ben 86 éves korában megholt. Ezen olly jól letöltött élet' legnagyobb része alatt, dolgozott Oudot úr' jelen munkáján, mellynek kiadását egy barátjára bízta. Igyekezett, mint maga mondja öszveszorított rámban adni mind azt, mi a' jury' lényeges elveinek méltatására szolgálhatott, hogy annak szelleme 's végcélja kitűnjék, hasznai behizonyosodjanak, 's végre hogy a' szabad embereket lekötelezze ezen intézményhez, minden indító okok által, mellyek által annak ő előttök kedvesnek kell lennie. Oudot úr csak büntető törvényszéki tekintetben foglalkozik a' juryval. Először is a' jury' eredetét puhatolja, a' germánok' régi intézményeikben; öszve hasonlítja aztán ezen intézményeket azokkal mellyek azok' helyére léptek a' középkorban, 's a' juryval. úgy mint az most létezik Angliában, az Egyesült-Státusokban 's Franciaországban; végre ezen öszve hasonlításokból levonja a' juryról theoriáját, az az azon elveket, mellyekből kell állni a' jurynak, ha a' kitűzött czélnek meg akar felelni. — Munkájának ezen második részében, Oudot úr megvizsgálta 's megoldani igyekezett a' következő

fontos kérdéseket: 1) Kik azon polgárok, kik a' polgárságot képviselhetik az eskütteknel? 2) Millyen terjedelműnek kell lenni az ő hatalmoknak? 3) Szükséges-e a' vádolást valamely előleges jury' ítélete alá bocsátani? 4) Millyennek keil lenni azon módnak, melly szerint az ítélő jury' határozata képződik? — Azon fejezetnek, mellynek czíme: Némely eszmék az igazságról 's az esküttek' választásáról, körülményi érdekekkel bír. — A' jámbor 's szabad esküttek' feltalálása előtt sokkal, Oudot úr előre megmondta: „hogy a' praefectusoknak adott illetőség az esküttek' választásában, a' juryt megfogja semmisíteni 's azt egy állandó 's törvényes bírói küldöttségévé változtatni“.

57. HISTOIRE *de France*; par HENRI MARTIN. Tizedik darab. Paris, 1843. *Furne*. — Martin Henrik úr, mindég nevezkedő sikerrel folytatja az általa megkezdett fontos munkát, 's reményleni lehet, hogy azt nem sokára dicsőségesen be is végzendü Históriajának kilencz első darabja, az ősz Gallia' eredetétől fogva, a' 16-dik század' közepéig terjed. Az első két darabban elbeszéli Martin úr a' független Gallia', a' római Gallia' 's a' két frank dynastia kronikáit, a' francia nemzet' 's a' Capet-ek' hűbéri monarchiájának képződését. A' 3-dik és 4-dik darabban foglaltatik az egész hűbéri korszak, melly Hugues Capet' trónra lépésével kezdődik 's szent Lajos' halálával végződik. A' középkori művészetek', literatúra' 's eszmék' érdekes stúdiuma, mellyet szerző a' tulajdonképi történelmi leírások' elorozásához függesztett ezen két darab' megjelenésekor, a' leghízelgőbb 's érdemlettebb dícséretet szerzik az íróknak. Az 5-ik 6-ik és 7-dik darab a' közbeeső időszaknak voltak szentelve, mellynek kezdetén egész magasságában emelkedik fel a' szép Filepnek, a' templom' lerombolójának, a' pápák' legyőzőjének, a' juristák' és sóórók' királyának, sötét alakja, 's mellyet csaknem egészen betölt az angol háborúk' roppant epopoeája. Martin Henrik úr úgy látszik csudálatosan értette Jeanne d' Arc' fontosságát 's valódi jellemét, legfenségesb jelenet, melly a' földön Kristus óta feltűnt“. A' középkor a' 8-dik. darabbal végződött. Végre XI. Lajos' első Ferencz' 's fia' uralkodása, az olaszthoni háborúk, a' nyomtatás' és Amerika' feltalálásának történelme, a' reformatio és újra feléledés' nagy értelmű küzdései, a' tudományos és művészeti forradalom' eleven és képi rajza, ezek azon számos tárgyak, mellyekről szól a' 11-dik darab. — A' tizedik darab, a' vallásos háborúk' leírásának szentelendő két darab' egyike. Ez az amboise-i öszveesküvésen kezdődik 's a' nemours-i szerződésen végződik, melly által III. Henrik, magát a' Ligue' tetszése alá veti. Szerző ki már a' 9-dik darabban rajzolja a' calvinismust, folytatja azt a' 10-dik darabban. Fel-

mutatja Franciaországot miként habozik, egy oldalt az angolok 's németek által pártolt calvinismus 's más oldalt a' spanyol és olasz jesuitismus, mint geniusával 's nemzeti rendeltetéseivel egyenlőkép' ellenkező irányok közt, mint harczol keservesen l' Hôpital-lal, hogy a' jogosság 's igazságban maradjon, miként adja magát aztán gyalázatosan, Medicis Katalinnak bizonyos vérengző 's hitszegő ecclectismusnak által. Megkülönbözteti ő minden esetre Katalinnál az eszközök' célját, 's kimagyarázni igyekszik ezen királyné' politicáját, melyet sokszor félreértettek, 's ki a' hugenottákat úgy akará megsemmisíteni, hogy Rómának 's az Eskuriálnak semmi befolyása ne legyen. Végre Martin úr lelkiesmeretesen vizsgálá szent Bertalan' problémáját; igyekezik Katalin' és IX. Károly' olly különböző szerepeit meghatározni. A' 11-dik darab a' Ligue' nagy háborúját és a' bourbon monarchia' alapítását foglalandja magában.

58. MECHANICAL *Philosophy and its Application to the Arts.* By William B. CARPENTER, M. D. London, 1843. W. S. Orr and Co. — „A' tudomány nekem nagyon száraz“ így kiált fel sok okos de nem gondolkodó ember. Add kezébe ezen könyvet, 's könnyen úgy találja, hogy ezen eszme által a' tudományra de magára nézve is tévedésben volt. Azon sok nemű tanúlságos czikkelyekben, mellyek ezen encyclopaediában találtatnak, hisszük az okos mulatkozás' forrására fog találni. Igaz hogy a' műszavak', a' felfedezések' 's kísérletek' tudományos előadásai kikerülhetlenek, 's ezek némely túrhetlen olvasót kifáraszthatnának, de nem kellene feledni, hogy illy munka' éldelesére nem elég az, hogy rajta egy reggel vagy egy estve végig fussunk. Az éldelet itt csak gondolkodás által lehet. Ki azt tenni kész, az nem érzendi a' szárazságot. Mutatványul közlünk itt egy kis kivonatot, mellyet, ha ugyan a' csudálatos, ha az noha igaz nagyobb bámulásra gerjeszt mint az „arab éjek“ bármí túlságai, mulattat, úgy hisszük olvasóink érdeklél olvasandnak. Dr. Carpenter egy helyt így szól: Vannak olly állatocskák, mellyek öszvetett belszerkezettel bírnak, mellyek az eledel' felszívására 's megemésztésére erővel bírnak, mellyek nagy sebességgel mozganak, 's mellyek a' nekiek engedett rövid arasz életet (mint tetteikből látszik) használják, 's mellyek kisebbek mint a' vér' legkisebb részecskéi. — Ezek' legkisebb nemét monasnak nevezik; hasonlók a' kocsonya munkás' mozgásban lévő apró pontocskáihoz, 's belszerkezetet nem lehet bennök megkülönböztetni. Ha azonban olly vízbe tétetnek, mellyben egy kis indigó vagy carmin van felolvasztva, testökben azonnal festett foltocskák lehet megkülönböztetni, mi onnan ered, hogy testök' belső üregei a' festő substantia' legkisebb részecskéivel töltek meg. Az egész

monas' átmérője, egy hüvelyknek egy 18000-red része, egy 21000-red részig. A' legkisebbekben ezek közül négy, a' legnagyobbakban hat illy foltocskák láthatók, mellyek az állat' átmérőjét csak felig foglalják el; minden folt' átmérője hát nem lehetvén több, mint egy hüvelyk' egy 44,000-red része. Mivel ezen foltocskák gömbölyűek, mindenikében többféle részecskének kell foglaltatniok; 's csak ha hármat veszünk fel, ebből hebizonyodik, hogy a' vízben elszéledt festő substantia' némely részecskéi nem nagyobbak egy hüvelyk 432000-ed részénél. Továbbá a' hasonló szerkezetű nagyobb állatokban láthatni, hogy a' foltocskák egymástól hártvás választékok által vannak elválasztva, mellyek nem vastagabbak, mint a' folt átmérőjének egy huszadrésze, 's innen ezen választékoknak a' kisebb monásokban egy hüvelyk egy 2,880,000-red résznyi vastagságuknak kell lenni. Ismét, a' nagyobbakban, világosan láthatni, hogy a' munkás mozgások igen finom hajnemű szálcskák' rezgéseitől függenek, 's noha ezen szálcskákat (mellyek' neve cilia) a' legapróbb monásokban felfedezni nem lehet, de mivel a' mozgások világosan ugyan azok, kétségkívül ezeknek is hasonlókkal kell bírniok, 's azok' átmérője nem lehet nagyobb, mint egy hüvelyk' egy 450,000-ed része. Ha ezen számításokat az ifjú állatocskákra, vagy azokra alkalmaztatják, mellyeket apróságok miatt megkülönböztetni nem lehet, kivéven a' legkedvezőbb körülmények közt, a' részek' kicsinysege, még megfoghatatlanabb. — Van ezen kívül Bilinben Csehországban bizonyos tűzkőnemű (flinty) lerakodmány, melly nagy terjedelmű fe üleget foglal el, (hibetőleg egy régi tó' helyzetét) 's melly tizennégy lábnyi vastagságu palanemű fekveteket képez. Ezen meder nyújtja a' tripolit, mellyet a' művészek érczműveik' pallorozására használnak, 's a' finom homokot, mellyből a' berlini vasművek' öntésére készíttetnek az öntminták. Innen csak Berlinben magában, évenként 50—60 mázsa használtatik fel. Az egész legnagyobbbrészt parányi állatocskák' bizonyos nemének hüvelye vagy fedőlékéből áll, mellyek olly tehetséggel bírtak, mellynél fogva azon vízből, mellyben látkak, a' tűzkőnemű anyagot elválasztották 's abból a' csiga vagy rákhéjhoz hasonló héjat készíttetek. Egy illy héjnak hosszaságu egy hüvelyknek körülbelől egy 3500-ad része, innen ki számíttatott, hogy egy köbvonalmnyi homokban körülbelől 23 millió, 's egy köbhüvelyben 41,000 millió fért el. Mivel egy hüvely 220 szemert nyom, egy szemer homokban valami 187 millió férne el. — Ezen állatocskák' apróságát még felül haladja a' bizonyos monásokban találtató vasérczmészben, egy sárgaharnás substantiában levők' parányiságu. Ezek egy hüvelyk' átmérőjének csak körülbelől egy 12,000-ed részét teszik, úgy hogy e' szerint egy köbvonalban

ezer millió férne el 's egy köbhüvelykben két millió. De ezen állatocskák' mindenikének sok részekből álló szerkezettel kellett bírnia, mellyek alakjának egész testökhöz képest még kisebbnek kellett lennie. Innen úgy látszik, hogy az anyagrészek' felosztására nézve nincs határ az állati testek' természeti nevedésében. —

59. TABLEAU *historique et critique de la poésie française et du théâtre français au XVIe siècle*, par C. A. SAINTE-BEUVE. Paris, 1843. *Charpentier*, 18-adr. — Ezen könyv' melly 500 lapból áll, azon kívül hogy a' szerző' 1828-ban kiadott munkáját a' francia költészetéről és színpadról, magában foglalja, nyolcz literatúrai melyképet nyújt, mellyek azóta a' *Revue de Paris* és a' *Revue des Deux-Mondes*-ban megjelentek.

A. S. P.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1842-RŐL.

I. Hirlapok. Folyóirások.

- Pesti Hirlap.** Szerkeszti KOSSUTH LAJOS; kiadja Landerer Lajos. Pesten, nyomatik Landerer és Heckenastnál, egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szombaton kétkét ív velinp. Előfizetési ára helyben félévre 5 frt e. p. postán borítékkal 6 frt e. p.
- Hirnök.** Szerkeszti és kiadja Balásfalvi OROSZ JÓZSEF. Pozsonyban, Schmid Antal' bet. egészrét. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön. Félévi ára helyben 4 frt postán 4 frt 24 kr ep.
- Századunk.** (Egyveleges melléklap a' Hirnökhöz.) 4-dr.
- Jelenkor.** Szerkeszti és kiadja HELMECZY MIHÁLY, Pesten, Trattner-Károlyi' bet. egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szomb. Előfiz. ára helyben félévre 4 frt postán borítékkal 4 frt 48 kr. e. p.
- Társalkodó.** (Egyveleges melléklap a' Jelenkorhoz.) 4-dr.
- Erdélyi hiradó.** Szerkeszti 's kiadja MÉHES SÁMUEL. Kolozsvártt, a' szerkesztő' könyvnyomtató intézetében. Megjelenik kedden és pénteken, egyegy ív egészr.
- Melléklapjai:** Nemzeti társalkodó, 4-dr. s' a'
- Vasárnapi ujság,** mellyből hetenként egy ív jelenik meg. 4-drét. Melléklapjaival együtt díja félévre. 5 frt e. p. A' Vasárnapi ujság külön 1 frt 30 kr e. p.
- Athenaeum.** Tudományok' és szép művészetek' tára. Kiadók: SCHEDEL és VÖRÖSMARTY. Szerkesztő BAJZA. 6-k év. Budán, az egyetem' betüivel. Megjelenik hetenként 3 szám, minden szám egyegy féliven. 4-edrét. Ára félévre helyben 5 frt, postán 5 frt 48 kr. e. p.
- Mult és jelen,** historiai és political Erdélyi hirlap. Alapítá és szerkeszti SZILÁGYI FERENCZ. Kolozsvárt, a' Ref. fő Isk. betüivel. Egyegy ív egészrét.
- Melléklapja:** A' gyermekbarát. Félévi ára mind a' kettőnek postán 5 frt 12 kr. e. p.

- Nemzeti ujság. Politicalai hirlap, alapította Kultsár István, folytatva kiadja, özvegye Perger Anna Mária 37-ik évi folyamát. 1842. Szerkeszti Dr NAGY PÁL. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel, egészrét.
- Melléklapja: Hasznos multságok. Megjelenik hetenként kétszer, Szerdán és Szombaton. 4-edrét. Fél évi ára helyben 3 frt 36 kr, postán 4 frt e.p.
- Regelő, szépliteraturai 's divatlap. Szerkeszti GARAY JÁNOS, Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-adr. Megjelenik hetenként két szám. Félévi előfizetés helyben kifestett divatképekkel 5 frt., post. 6 frt e.p.
- Világ. Politicalai lap. Szerkesztő tulajdonosa BORSOS MÁRTON, szerkesztő JABLANCZY majd SZENVEY. Pesten, Trattner-Károlyi' betűivel, egészrét. Ára helyben 5 frt., postáu 6 frt. e. p. fél-évre.
- Religio és nevelés. Szerkeszti 's kiadja SZANISZLÓ FERENCZ. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 4-dr.
- Egyházi tudósítások, melléklap az előbbihez. Megjel. minden vasárnap 1 és fél íven, ára félévre, helyben 2 frt 40 kr, postán 3 frt 40 kr e.p.
- Protestans egyházi lap- Szerkesztik 's kiadják: TAUBNER, TÖRÖK, SZÉKÁTS. Megjelenik hetenként 1 és félíven. Pesten.
- Tudománytár. Közrebocsátja a' m. t. társ. Szerkesztik LUCZENBACHER JÁNOS és Almási BALOGH PÁL. Uj folyam 6-dik év. Budán, a' magyar kir. egyetem' betűivel. Megjelenik havonkint 1 füz. Előfizetési ára egy évi folyamatra 5 frt, postán 6 frt 36 kr e.p.
- Orvosi Tár. Szerkesztik 's kiadják Dr BUGÁT PÁL és Dr FLOR FERENCZ. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelenik minden vasárnap egy ív n8-dr, fél évi ára helyben 2 frt 30 kr, postán 3 frt 20 kr e.p
- Magyar gazda. Kiadja a' magyar gazd. egycsület. Szerkesztik KACSKOVICS LAJOS és Török JÁNOS.
- Melléklapja: Okszerű Kalauz 's mezőgazdasági Nefelets. Megjelenik hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön. Előfizetési ára helyben félívre 4 frt., postán küldve 5 frt. e.p.
- Gazdasági tudósítások. Kiadja a' m. g. egyesület. Szerkeszti KACSKOVICS LAJOS. 4-dik, sor szerint 17 füzet. Budán, az egyet. betűivel.
- Magyarorvosi és természettudományi évkönyvek, több orvosok és természettudósok' munkálatával kiadja és szerkeszti SCHOEFF ÁGOSTON. Havi folyóirat. Budán, az egyet. bet.

-
- Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung. Ezen melléklappal:
Gemeinnützige Blätter, zur Belehrung und Unterhaltung. Fél évi ára post. 4 frt 24 kr e. p.
- Pressburger Zeitung.
Melléklap. Pannonia, Welt- und Zeitgemälde zur Belehrung und Unterhaltung. Szerkeszti RICHTER A. F. kiadja Schaiba J. A. Megjelenik hetenkint kétszer, 1 íven egészrétben, a' Pannonia n8-adr. fél ívü számmal együtt. Pozsony, Schmid Antal' bet. Előfizetési ára mind kettőnek 4 frt 43 kr e.p.

- Der Spiegel, für Kunst, Eleganz und Mode. Vele járnak:**
Der Schmetterling. Ein Flugblatt zum Spiegel, és
Pesther Handlungszeitung, Kommercial- und Industrie-Anzei-
ger. Szerkeszti ROSENTHAL SÁMUEL.
- Pesther Tageblatt.** Organ für Wissen, Kunst, Leben und Unter-
 haltung. 4-ik évfoly. Szerkeszti DR SAPHIR ZSIG. tanár, kiadja
 Heckenast Gusztáv. Megjelenik minden héten 6 szám 1 év
 egészrétben. Előfizetési ára helyben 4 frt 30 kr, postán
 5 frt e. p.
- Das Siebenbürger Wochenblatt und die damit verbundenen Blät-**
ter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde — és Stunden-
blumen der Gegenwart.
- Der Siebenbürger Bote, mit dem Beiblätte:**
Transilvania. Nagy-Szebenben, nyom. és kiadja Hochmeister M.
 Félévi ára post. 2 frt 24 kr e. p.
- Kais. k. priv. Agramer politische Zeitung.** Kiadják STAUDNER FER.
 és ROSENAU FERDINAND.
- Luna nevű melléklappal n. 4-dr. Félévi díja post. borít. 4 frt e. p.**
 Nyom. Gaj L. Zágrábban.
- Temeswarer Wochenblatt.** Szerkesztő Klapka József. Nyomtat.
 Beichel József. Minden szombaton megjel. 1 Értésítővel együtt.
 Félévrei díja post. 3 frt e. p.
- Der österreich. Actionär.** Szerkesztő és kiadó WEBER J. Nyom.
 Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelenik minden szom-
 baton egy ívnyi számban n. 8-dr. Előfiz. ára helyben fél évre
 3 frt 40 kr, post. 4 frt e. p.
- Kundschafts- und Auctionsblatt, (Pesther k. k. priv.) Tudakozódó**
és árverési lap. Kiadja WEBER, nyom. Pesten, Landerer és
 Heckenast bet. Megjel. hetenkint kétszer. Fél évi díja hely-
 ben 1 frt 12 kr, post. 2 frt e. p.
- Der Ungar. Divatlap.** Szerkeszti KLEIN. Megjelenik hetenként hat
 számban. 4-r. Ára évenként helyben 10 fr. e. p.
- Der Pilger.** Zeitschriftliches Organ für vaterländische Interessen,
 Kunst und Industrie. Zweiter Jahrgang. Szerkeszti SCHALL
 F. E. kiadja PRETTNER J. N. Megjelenik hetenként kétszer
 kisdéd 4-edrét ívben Károlyvárosban.

- Ilirske narodne novine.** (Ilyr nemzeti ujság.) Szerkeszti 's kiadja
 Dr GAJ LAJOS.
- Melléklap: Ilirska danica.** (Ilyr reggeli csillag.) Zágrábban,
 megjelenik hetenkint kétszer egészrétben, az Ilirska danica
 minden héten egy 4-drétű ívnyi számban, velinen. Fél évi
 díja post. 6 frt e. p.
- Serbske narodne novine.** (Szerb nemzeti ujság.) Kiadja 's szer-
 keszti PAVLOVICs TIVADAR.
- Melléklap: Serbsky narodni list.** (Szerb nemzeti hirlap.) Nyom-
 matik Budán, a' m. k. egyet. bet. Megjel. a' Narodne novine
 hetenkint kétszer, egészrétben, a' Narodni list minden héten
 egy 4-drétű ívnyi számban, velinen. Ára mind kettőnek pos-
 tán fél évre 5 frt e. p.

ПЕШТАНСКО-БУДИМСКИИ СКОПОТЕЧА. (Belletristicai hirnők.) Szerkeszti 's kiadja TEODOROVICS DEMETER. Megjelenik minden héten kétszer n4-edrét. Pesten, nyomat. Beimel József

II. Hittudomány. Egyházi Beszédok.

Ajtatos könyvek.

- A' lelki pásztország tudománya. Irta SZILASY JÁNOS, theologia' tanára, prof. és m. t. t. rendes tagja. III. kötet. n8-adrét. Budán, az egyet. bet. A' három köt. ára 6 frt. e. p.
- Első jósök. Magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágosította BLOCH MÓRICZ, a' m. t. t. levelező tagja. n8-adr fűzve Palaestina abroszával 1 frt. 10 kr. e. p.
- Lelki énekek, Alberlini után. 12-edrét. XX és 435. l. Pápán, 1842.
- Halotti énekek. 12-edrét. VII. és 200 l. Pápán, 1842. Ára 18 kr. váltóban.
- Keresztyén Kis-Katechismus. Készítetett az alsóbb iskolák' számára TÓTH FERENCZ superintendens által. Nyolczadik kiadás 8-adr, 72 l. Pápán, 1842. kötlenül 4 kr. e. p.
- Tiszta erkölcsstudomány, nevendékek' számára írta CSÉCSI IMRE. 8-adr. VIII. és 40-l- félkemény tábl. 10 kr. e. p. Debreczenben, 1842.
- Károlyi magyar bibliája. Kőszegen, 1842.
- Keresztény catholica vallástanítmány kérdések- és feleletekben. Németből fordítva. 8. Pozsony. 1842. kötve 30 kr. e. p.
- Üdvösségem' utja. Imádságos könyv lélekben és igazságban. 12-dr. Kassán, 1842. kötve 20 kr. e. p.
- Oktató beszéd, mellyet az arad megyei újonczoknak elindulásuk' alkalmával tartott NOVÁK PÁL, a' Vacant-ezred' lelkésze. Fordítá POPOVICS JÁNOS, hittan' hallgatója. Aradon, Schmidt betüivel 1842.
- Mindennapi gyakorlás. Imádságos könyv. 32-edr. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842,

Predigt bei Gelegenheit der feierlichen Glocken-weihe in der Christinenstädter Pfarrkirche zu Ofen v. Jos. Spécz, Ofen, 1842.

Mitlerer goldener Himmelschlüssel. 8-adr, Budán, Gyurián és Bagó' bet. 1842.

Gebethbüchel von Baumgart. 12-edr. Ugyanott, 1842.

III. *Philosophia.*

- Párhuzam az ó és ujkori művészeti nézetek és nevelés közt különös tekintettel a' művészi fejlődésre Magyarországbán, írta Dr. HENSZELMANN IMRE. Pesten, nyomt. Landerer és Hecckenast bet. 1842.
- Embernevelés vagyis a' természeti erkölcstudomány. Fejtegette FEHÉR GYÖRGY. Pesten, nyomt. Trattner Károlyi betüiv, n8-r. 248 l. ára 1 frt. 20 kr. e. p.
- A' philosophiai Ethica' elemei. 8-adrét. Lőcsén, 1842. kötve 48 kr. e. p.
- Isagoge in eruditionem aestheticam. Scripsit JOB. GODOFR. SCHRÖER. Posonii. 1842. n8r, 68 l. 30 kr. e. p.

IV. *Törvénytudomány. Politica.*

- Alokoskodási módok törvényhozási kérdésekben. Bentham után francziából fordította 's kiadta GINDERY JÁNOS. Pesten, 1842. Esztergami Beimel József bet. 8r. 56 l. ára 40 kr. e. p.
- Szolgabírói hivatal. Irta ZSOLDOS IGNÁ CZ, Veszprém vármegye' főjegyzője, a' m. t. t. l. t. Törvénykezési rész. n8r. XVIII és 401 l. füzve 2 frt. 20 kr. e. p. Pápán, a' ref. főiskola' betüivel.
- Magányos magyar törvény, kérdések- és feleletekben. Előadva ACSÁDY SÁNDOR hit. ügyvéd által. Más. liadás, az illető legujabb törvényekkel bővitve. Pesten, Kilian tulajdona. n8-r. (XIII) és 258 l. kemény tábl. kötve 2 frt. e. p.
- Birói parancsok magyar példányokkal. Alkalmos kézikönyv bírák', ügyvédek' és perlekedők' számára. Kiszedé BORANKOVICS JÓZSEF, jogtanár és hites ügyvéd. n8-r. (XIII) és 258 l. Pesten, Geibel' tulajdona, kemény tábl. kötve 2 ft. e. p.
- A' mezei rendőrség' főbb szabályai. Irta ZSOLDOS IGNÁ CZ. 16-rét. 48 l füzve 4 kr. e. p. Pápán, a' ref. főiskola bet,
- Legszükségesebb tudnivaló a' magyar váltó jogból minden polgárnak és üzérnek. Irta EJARY KÁROLY, 8-rét. velinen füzve 10 kr. e. p.
- Földesúr és jobbágy kézikönyve törvényi tekintetben. Irta SÁRVÁRY FERENCZ, Dobreczenben. 8-adrét 159 l. füzve 1 frt. 12 kr. e. p.
- Polgári 's büntető törvényhozási értekezések. Bentham után francziából RÉCSI EMIL. Első kötet Kolosvárt, Tilcs és fia tulajdona. Ára 1 frt. e. p.
- Indítvány a' megyei bűnvádi eljárás' lehető javítása iránt. Irta NYÁRY PÁL, Pesten, Trattner Károlyi bet. n8-r. 31 l.
- Törvénytudományi pályamunkák. Kiadja a' m. t. t. Első kötet: A' büntetésről 's különösebben a' halál büntetéséről. Koszo-

- rúzott pályamunka. Irta SZEMERE BERTALAN. Budán, az egyetem bet. n8-r. VI és 194 l. velin. füzve 1 frt.
- Magyar közpolgári törvénytudomány' elemei. KÖVY SÁNDOR után 3-ik javított kiadás 8-r. Pesten, 1842. Ára 3 frt. 30 kr. e. p.
- Váltótörvénykezési iromány példák, peres és nem peres ügyekben. 8-r. Pesten, 1842. füzve 5 ft.
- Követjelentés az 1839-ki és 40-ki országgyűlésről, DEÁK FERENCZ és HERTELENDY KÁROLY Zala megyei követektől. Pesten, kiadta Landerer és Heckenast. 1842.
- Lengyelország' hanyatlása 's enyésztenek okai. Irta ZÁBORSZKY ALAJOS. 8-r. 70 l. borit. füzve 30 kr. e. p. a' Kliegel-gépek' hasznára. Pesten, 1842. Trattner Károlyi bet.
- Fogházjavítás. Irták báró EÖTVÖS JÓZSEF és LUKÁCS MÓRICZ. Kiadja Heckenast. n8-rét. VIII és 350 l. velin. füzve 3 tervvel 3 frt. e. p.
- A' városok' rendeztetése iránt. Irta BAYER MÁRTON, Pécs városa' tanácsosa. n8-adrét. 62 l. velinen füzve 30 kr. e. p. Pécssett, 1842.
- Cosmorama. Haladás és párt' tekintetében. Irta A. N. Z. 8-rét. és 135 l. vel. füzv. 1 ft. e. p. Pesten, Trattner Károlyi' bet.
- A' mezei rendőrség és urbéri értekezés az 1836-ik és 40-ik évi országos végzeményekből törvényes folyamatok szerint tisztviselőknek, helységek' előljáróinak és jobbágyság' számára. 2ik kiadás. Pesten, 1842. füzve 1 ft. e. p.
- Nemzetiség. (Jelenünk' szempontjából). Irta GOROWE J. 8-r. Pesten, 1842. füz. 1 ft. e. p.
- Átalakulási adatok első mozgalmink' történetéhez. Első kötet: Közlegény czikkek. 8-adrét. Pesten, 1842. füzve 1 frt. 30 kr. e. p.
- Még egy terra incognita. Összegyűjté 's kiadá gr. LAMBERG FERENCZ. n8r. 212 l. 1 ft. 30 kr. e. p. Pozsonyban, 1842. Schmid Antal bet.
- Process-Information von H. MOSKOWITZ in folio. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842.

V. Történettudomány. Életírás.

- Lord Byron' élete. Irta Petrichevich HORVÁTH LÁZÁR. Lásd: Minden munkái.
- Verbóczy István' rövid életrajza rézbe metszett arczképével. Ifj. PALUGYAY IMRÉ-től. n8r. 39 l. finom vel. füzve 30 kr. e. p. Budán a' m. kir. egyet. bet.
- A' magyarok' története. Első kötet: Árpád korszaka. 8-r. Pápan, a' ref. főiskola bet. 1842. füzve 40 kr. e. p.
- Történettudományi pályamunkák. Második kötet: Az ipar' és kereskedés' története Magyarországbán a' 16-ik század' elejéig. Két korszorított értekezés KOSSOVICH K. és HORVÁTH MIHÁLY-tól. 8r. Budán, az egyet. bet. 1842. ára 1 ft. 50 kr. e. p.

- Magyarok' története kérdések- és feleletekben, az ifjúság' számára. Második újra dolgozott 's bővített kiadás. 8-rét. Pozsonyban, 1842. füzve 16 kr. e. p.
- Neuer Plutarch, oder Bildnisse und Biographien der berühmtesten männer. Hartleben sajátja. Ötödik füzet, mellyel az első kötet be van végezve. Négy táblán huszonnéggy aczélmetszetű arczkép. Egy füz. ára 1 frt. e. p.
- Geschichtliche Beweise, das die römischen Pábste dem ungarischen Reiche zu allen Zeiten, in jeder Noth und Gefahr mit Rath und That treulich beigestanden. Gesammelt und herausgegeben von einem Vaterlandsfreunde. 8-r. 30 l. vel. füzve 20 kr. e. p. Nagyszombaton.

VI. Régiség- tudomány.

- Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva, történeti 's pénztudományi kutfók után megmagyarázva előterjeszti RUPP JAKAB. Budán, az egyet. bet 184 l. 11 kőmetszetű tábláv. vel. füzve 4 frt. e. p.
- Régi magyar nyelvemlékek. Kiadja a' m. t. t. Szerkeszti DÖBRÖNTEY GÁBOR. III-ik kötet. 4-rét. Budán, az egyetem' bet. 302 l. számos kézmásolatokkal, kötve 7 frt. 40 kr. züldvá-szonyba köt. 7 frt. 50 kr. e. p.
- Codex diplomaticus Hungariae eccl. ac civilis studio et opera GEORGI FÉHÉR. Tomi VII. volumen V. supplementare ab anno 471—1300. n8-r. 639 l. és Tomi X. vol. IV. ab anno 1401—1409. n8-r. 873 l. a' két köt. ára 5 frt. e. p.

VII. Föld- és Helyesírás. Utazások.

Statistica.

- Általános földleírás és a' magyar tartományok' leírása. Az ifjúság' számára írta STANCSICS MIHÁLY. Magyar- és Erdélyország' abroszával. 8-r. 55 l. füzve 16 kr. e. p.
- Egyetemi földirat. II-ik szállítvány. Kiadja Hartleben Károly Adolf.
- Magyarország' Statisticája. Írta FÉNYES ELEK, hit. ügyvéd 's a' m. t. t. lt. Első kötet. n8-r. VII és 306 l. vel. füz. 2 ft. 20kr. e. p. Pesten, Trattner Károlyi bet. 1842.
- Statistical adatok Európa országainak jelen állásáról táblákban. A' legújabb kutfók után tanítványai' számára kiadta NAGY

- FERENCZ oktató. Kolosvárt, a' kir. lyc. betüivel. Nagy folio 12-edrét. boríték nélkül füzve 30 kr., borítékb. 40 kr. e. p.
- A' magyarországi városok' népességének átnézete vallásra, nyelvre tekintve a' legújabb egyház 's polgármegyei összeírások szerint. Szerkeszté BARÁNYDY JÁNOS. Pesten, 1842.
- Besztercze és vidéke. Irta Dr. ZIPSER ENDRE, magyarrá tette D. EDVI ILLYÉS L. Budán.
- Földrajzi tanítás a' tanuló ifjúság' számára. Első folyam: Tiszta vagy tér szerinti földrajz. 8-r. IV és 138 l. II. folyam: Csillagászati és természeti földrajz. III. folyam: A' polg. földrajz' előiskolája, együtt 124 l. két részben, kemény táblába kötve 1 frt. e. p. Pesten, 1842. Heckenast költségén.
- A' földleírás' tudományának előleges fogalmai. 8-r. Pesten, 1842. Trattner Károlynál.
- Dunántúli kis magyar. Irta LUKÁCS PÁL. Pesten, Eggenberger költségén, kötve 39 kr. e. p.
- Olaszthoni és svaiczi utazás. Paget Jánosné. Két kötet. 8-rét. Kolosvárt, 1842. füzve 3 frt., finom velinen angol vászonyba kötve 4 frt.
- A' földtan' alaprajza, az az: a' földnek mathematicai, physikai és a' világ öt részének igen rövid politikai leírása. 8-r. Budán, 1842. füzve 16 kr. Irta BIEGELBAUER KÁROLY, kegyes rendi oktató.
- Kisded utazó. Budán, 1842. Eggenberger' tulajdona.

-
- Balbi 's allgemeine Erdbeschreibung: 121 Lieferung. XVI és 513 —628 l. Pesten, 1842. Hartleben K. Adolf sajátja.
- Neusohl und dessen Umgebungen, Von Dr. An. Christ. Zipser, ord. Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften. Ofen, 1842.
-

VIII. Számvetéstudomány. *Mathesis.*

- Számtan. Készítette. TATAI ANDRÁS, a' kecsk. ref. főiskolában mér- és természettan' r. oktatója. Második kiadás, Kecskemét, 1842. Szilády betüivel,
- Számtan. Kiadja BARCS FERENCZ. n8-r. 51 l. Budán, 1842, az egyet. bet. kötve 12 kr. e. p.
- Igen könnyű és minden számra használható fejböli számolás gyermekek' számára. Kiadja CSEJTEY JÓZSEF (magyar és német nyelven). 8-r. 39 l.
- Elemi mennyiségtan. I. Mértan. II. 8-r. 227 l. füzve 1 frt. 20 kr. e. p. Pozsonyban, 1842. Bucsánszky Alajos' tulajdona.
- Elemi mértan. Első rész: Számtan. n8-r. VIII és 370 l. Irta TATAY ANDRÁS, Kecskeméten, Szilády bet.
- Elemi számtan, egész és tört mennyiségekről. Irta BARCS FERENCZ, Budán, az egyet. bet. kötve 12 kr. e. p.
- Számolási segéd. Irta HRADNAY F. 8-rét. Budán, kötve 1 frt. 50 kr. e. p.

- Számtan az arányok által megfejthető számozás' nemeiről. 8-r. Budán, 1842. füzve 12 kr. e. p.
- Mathematicai előcsarnok a' szónoklati osztály nevendékei' számára 2 köre rajzolt idomtárral. 8-rét. Pozsonyban, 1842. kötve 4 ft. 24 kr. e. p.
- A' természetes számok logaritmusai 1-től fogva 1000-rig öt tizedes jegyzékekkel Lalande' táblái után TATAY ANDRÁS. Kecskemét, 1842. füz. 24 kr. e. p.
- Felsőbb egyenletek, egy ismeretlennel. VÁLLAS ANTAL. Első füzet. 8-r. Budán, 1842. füzve 2 frt. e. p.
- Számító Socrates. Fejbeli számvetés gyakorlati kérdésekben. Angol' mintára 3 képtáblával. 12-r. Kolozsvárt, 234 l. borítékba füzve 30 kr. e. p.

IX. Természettudomány.

- Természetrjz. SCHINZ' rendszerén dolgozta SOLTÉSZ JÁNOS, orvos-tanár és oktató. Patak, 1842. nyomt. Nádaskay András betüiv. 8-r. 230 l.
- Rövid erőtan, vagy a' mechanica' elemei. Irta MOLNÁR FERENCZ. S: Patak. Nyomt. Nádaskay András. 244 l. ára 42 kr. vált.
- Természettan. Kézikönyvül írta TARCZY LAJOS, második teljesen újra dolgozott kiadás.
- Népszerű természettan. Irta WARGA JÁNOS, nkörösi ref. lyceumi prof. 's a' m. t. l. t. Kecskeméten, 1842. Szilády Károly betüivel.
- Természettan. A' protestáns felső real és gymnásiális iskolák' számára írta WARGA JÁNOS, professor sat. 8-drét. VI és 17 b. l. számos fametszettel, keménybe kötve 50 kr. e. p. Kecskemét.
- A' magyar orvosok és természetvizsgálók, Pesten tartott második nagy gyűlésének munkálatai. A' gyűlés' megbízásából kiadták BUGÁT PÁL és FLÓR FERENCZ. n4-rét vel. füzve 2 ft. Pesten, 1842. Trattner Károlyi' betüivel.
- Földünk' 's néhány nevezetesebb ásvány rövid természet' rajza. Készítette CSÉCSY IMRE, orvos-tanár és collegiumi prof. Debreczen, 1842. Tóth Lajos bet. kötetl. 30 kr. e. p.

X. Természettörténet.

- Természettörténet, műtudományi jegyzetekkel.** A' tanuló ifjúság' használatára alkalmazá Dr. PEREGRINY ELEK nevelő, m. a. lt. n8-r. 1091. félkemény táblába kötve 30 kr. e. p. Budán, Gyurián és Bagó bet.
- Lényismeret, az az; természethistória az ifjúság' számára.** Irta STANCICS MIHÁLY, Pozsonyb. nyomt. és kiadta Wigand K. X. 8-r. 229 l. egy színezett tábl. 54 kr. e. p.
- Az állatország' természettörténeti képterme.** Jardine Vilmos és Treitschke Fr. után fordította PÓLYA JÓZSEF. 90 híven színezett aczélmetszettel. 4-r. Pesten, 1841—42. kötv. 8 ft. e. p.

XI. Orvositudomány.

- A' mellbetegségek' biztosabb megismerése és gyógyítása a' hangtömesz, kopogtató és bonczvizsgálat' használatával.** Irta SCHOEPP AUGUST, orvos-tanár sat. Pest. Landerer és Heckenast' betüiv. n8-rét. XXIII és 172 l. velinen.
- Belrésztan képekben köre metszve.** Irta SCHÖFFT tanár. III füzet. Ára 24 kr. e. p.
- Nines többé aranyér.** D. MACKENZIE-től, angol után, németből magyarosítva. 12r. 64 l. borit- füzve 30 kr. e. p.
- Nines többé kopasz fej!** Az eredeti negyedik kiadás után ford. VIRÁNYI KÁLMÁN, orvos. 8-r. velinen füzve 24 kr. e. p. Pésten, Trattner Károlyi bet.
- Nines fogfájás többé!** Maurice párisi fogorvos' munkája után Dr. NAGY JÁNOS, Pesten, Geibel' tulajdona. 8-r. 80 l. velinen füz. 40 kr. e. p.
- Orvos-gyógyszerési vegytan.** Irta MANÓ ALÁJOS. n8-r. 293 l. Pest. Beimel József bet. füzve 3 ft. e. p.
- Törvényszéki orvos-tan' szabályai.** Kiadta FROMMHOLD KÁROLY, orvos-tanár. Pesten, Landerer és Heckenast' bet. füzve 1 ft. e. p.
- Körömkór.** Irta MISZLAY MÁTYÁS, Budán, Gyurián és Bagó bet. Ára füzve 24 kr. e. p.
- Törvényszéki orvostan (medicina forensis).** Irta ELTÉR JÓZSEF, orvos-tanár, pestmegyei tiszt. fő orvos. Pesten, Geibel Károly' bizománya. n8-r. XVI és 362 l. vel. füzv. 2 ft. e. p.
- Az önfertőzés (onania) ismertető jeleire, okaira, következésére és utóbbjainak orvoslására való figyelmeztetés a' szülőknek, nevelőknek és tanítóknak.** 8-r. Pápan, a' ref. fő iskola betüivel. 1842. Ára 24 kr. e. p.
- Vizgyógyrendszer, vagy útmutatás, miként kell használni a' frisz vizet mint gyógszert, embernek és barmoknak sérelmében.**

A-tól Z-ig. Második kiadás. 8-rét. Pozsonyban, 1842. horit-füzve 20 kr. e. p.

Academiai értekezések.

- A' bujassenyvről. Irta SZABADOS JÁNOS, Budán, Gyurián és Bagó' betüivel, 1842.
- Az emlőkről, boncz-, ép-, és kórtani tekintetben. Ugyanott. n8-rét. Irta VENOS ZSIGMOND.
- Az alhasi hagymájról. Oláh Sándor. Ugyanott.
- A' kopogtatás- és hallgatódzásról. Irta HALÁSZ GEIZA. Pesten, Trattner Károlyi bet.
- Dissertatio de Entozois hominis, submissa per Franciscum Julium Groeber, Budae. 1842.
- Gesztessy László. Orvosi szózat az anyákhoz. Pesten, Beimel J. bet. 1842. 8-r. 23 lap.
- Pap Dániel. A' Sárgakór. Budán, Gyurián és Bagó' betüivel, 1842. 8-r. 15 lap.
- Botka Imre. Értekezés a' Mocsárokról. Budán, Gyurián és Bagó' betüivel, 1842. 8-r. 19 lap.
- Jácz Ferencz. Nő és férfi közti különbségek. Pesten, Beimel József bet. 1841. 8-r. 53 lap.
- Kovács Lajos. Értekezés az Öngyilkosságról. Pesten, Landerer és Heckenast bet. 1842. 8-r. 26 lap.
- Lengyel Dániel. (przemyslei). Fürdők' gyógyerejéről 's használatáról. Budán, Gyurián és Bagó' bet. 1842. 8-r. 63 lap.
- Hauke Antal. A' XIXik század' gyógyászata. 1842. 8-r. 36 lap. Pesten, Beimelnál.
- Mazúr Ernő. A' fürdői életrendszerről. 1842. 8-r. 27 lap. Pesten, Trattner Károlyinál.
- Schönvizner János. A' forró idegnyavalyák' kórhatározatáról. 1842. Pesten, Trattner Károlyinál.
- Edl Kálmán. A' kávéról különösen életrendi tekintetben. 1842. 8-r. 23 lap. Pesten, Trattner Károlyinál.
- Novák Sándor Ágoston. A' helyhatósági rendes orvos' viszonyai 's kötelességei. 1842. 48 l. és A' B. tábla. Pesten, Beimelnál.
- Robiczek Károly. (Ophthalmia neonatorum). Ujszülöttek' szemgyuladása. 1842. 8-r. 15 lap. Budán, Gyurián és Bagónál.
- Deutsch József. Az úszás orvosi tekintetben. 1842. 8-r. 15 lap. Budán, Gyurián és Bagónál.

-
- Kreith Eduardus. Momenta quaedam Curationis difficilis. Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1842. 8-r. 22 lap.
- Csencs Franciscus. Helminthiasis. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 32 lap.
- Lövy Marcus. Delirium tremens Potatorum. Pesten, Trattner Károlyinál. 1842. 8-r. 20 lap.

- Prelog Vilhelmus.* De Helminthiasi. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 20 lap.
- Exelbirtb Eduardus.* Venenorum Effectus et Medela. Pesten, Trattner Károlynál, 1842. 8-r. 31 lap.
- Riedl Josephus.* De Auxiliis in repentinis vitae periculis. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 31 lap.
- Erber Marcus Mauritiu.* Dissertatio super Taenia. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 35 lap.
- Szuchy Samuel.* De Aquis Szliaciensibus. Pesten, Trattner Károlynál, 1842. 8-r. 30 lap.
- Schlesinger Jacobus.* Prosopalgia. Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1842. 8-r. 27 lap.
- Pinkus Leopoldus.* De Asphyxia. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 31 lap.
- Reiner Mauritiu.* Norma Historias Morborum rite concinnandi. Pesten, Beimel J. bet. 1842. 8-r. 32 lap.
- Weitzenbreyer Frid.* De Metamorphosi. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842. 8-r. 29 lap.
- Bruszt Ludovicus.* De Morbo Brightii. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842. 8-r. 18 lap.
- Radulovics Demetrius.* De Gymnastica Medica. Pesten, Trattner és Károlynál, 1842. 8-r. 30 lap.
- Kunewalder Sigismundus.* Dissertatio inauguralis Medico-practica sistens Observata in Clinico Medico pro Medicis Reg. Scientiarum Universitatis Hungaricae collecta. Pesten, Landerer és Heckenast bet. 1842. 8-r. 27 lap.
- Keresztesi Fridericus Carolus.* De physica Juventutis educatione. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 22 lap.
- Kohn Samuel.* De Hydrope. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 31 lap.
- Hyciek Adalbertus Stanislaus.* Dissertatio sistens Sistematicam Botanicam. Pesten, Landerer és Heckenastnál, 1842. 8-r. 16 l.
- Hrebenda Michael.* De Arthritide. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 20 lap.
- Rosenthal Augustus.* De Emeticis. Budán, Gyurián és Bagónál, 1842. 8-r. 31 lap.
- Hrabovszky Joannes Bapt.* Physica significatio cranii. 1842. 8-rét. 26 lap. Pesten, Trattner és Károlynál.
- Gurovits Tomas.* De Abusu in Medicina, 1842. 8-r. 20 lap. Pesten, Landerer és Heckenastnál.
- Fúzy Rudolph. Wilh.* Gastrobrosis. (év nélkül) 8-r. 15 lap. Budán, Gyurián és Bagónál.
- Panchich Josephus.* Taxilogia Botanica, 1842. 8-r. 22 és VI lap. Pesten, Beimelnál.
- Schulek Alexander.* Analysis aquarum mineralium, 1842. 8-r. 16 l. és egy tábla. Budán, Gyurián és Bagónál.
- Matussek Stephanus.* Dyssenteria, 1842. 8-r. 23 lap, Budán, Gyurián és Bagónál.
- Szűsz David.* Aquae minerales Comitatus Trenchiniensis, 1842. 23 lap. 8-r. Pesten, Trattner Károlynál.
- Groeber Franc. Julius.* Entozois hominis, 1842. 8-r. 16 lap. Budán, az egyetem bet.

XII. Házi és mezei gazdaság.

- Sáfárkodó magyar Gazda. Irta FARKAS FERENCZ, II. kötet, három táblakönyomattal, 8-r. csinos borítékban 14 iv. Pest. Landerer és Heckenast bet.
- Utasítás a' selyem- és eperfa tenyésztésre, VÁRADY SÁMUEL által. Egy köre metszett táblával. Nagyenyeden, a' ref. fő iskola bet. n8-r. 96 l. füzve 24 kr. e. p.
- Kelet népe gazdasági állása a' gyakorlati életben. Pesten, 8 rét. füzve 30 kr.
- Fingerzeig für ungarische Forstleute von STEPHAN von PORPÁCZY. Pozsonyban, Schmid Antal betüivel, 12-r. 53 l. 3 tábláv. füzve 30 kr. e. p.
- Der Land- und hauswirtschaftliche Volksfreund. Ersten Bandes erstes Heft. Pest 1842.

XIII. Nyelvtudomány. Philologia. Szótárak.

- Magyar nyelvtudomány hangmértékkel. Kérdések- és feleletekben. Második osztály, idősbek' számára. Második kiadás. n8-r. 90 l. füzve 24 kr. e. p. Irta STANCICS MIHÁLY. Pozsony. 1842.
- Latin nyelvtudomány kezdők' számára. 8-r. 135 l. füzve 24 kr. Irta STANCICS MIHÁLY. Pozsony. 1842.
- Magyar nyelvtan. Közrebocsátotta MEDZIHRADRAKY LAJOS. Besztercze-bányán, 1842, Machold Fülöp bet. 12 kr. e. p.
- Elméleti 's gyakorlati német nyelvtan. Irta STEINACKER GUSZTÁV; mintegy 15 iv. Pesten, Landerer' betüivel, 1842. Heckenast költségén.
- Latin nyelvtani ékes és képes szókötéstan. A' harmadik és negyedik nyelvészeti osztály' számára írta MOLNÁR SÁMUEL, losonczy ref. lyc. oktató. 8-r. 62 l. füzve 20 kr. e. p. Pesten, Trattner Károlyi bet.
- Hellen nyelvtan' elemei. n8-r. füzve 30 kr. e. p. Pozsonyban.
- Magyar és német szó- és mondattan. Szerkesztette MELCZER LAJOS, a' pesti evang. gymnasium' egyik oktatója. Magyar és német nyelven. 8-r. 9 l. félkemény táblában. Pesten, 1842. Trattner Károlyi bet.
- Magyar nyelvtan, tanodaszerűleg előadva WARGA JÁNOS által. 8-r. Pesten, 1842. kötve 50 kr. e. p.
- A' latin nyelv' és classicusainak tanulmánya. Irta KLEMM E. J. 8-r. Pozsony, 1842. Ára 30 kr. e. p.
- Magyar nyelvtudomány hangmértékkel., II. kötet. Idősbbek' számára. 2dik kiadás. 8-r. Pozsonyb. 1842.
- Magyar nyelvtan. Irta MAKÁRY GYÖRGY. Egerben, 1842. kötve 12 kr. e. p.
- Nemzeti nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben magyar és né-

- met nyelven. Egy képpel. 8-adrét Pozsonyban, 1842. kötve 12 kr. e. p.
- Szófüzér. Gyűjté KUNOSS ENDRE. Eredeti saját megbővített kiadás. Geibel' tulajdona, füzve 30 kr. e. p.
- Jogtani műszókönyv két részben. Harmadik átdolgozott különösen váltó- és kereskedésjogi műszókkal bővített kiadás. 8-r. Pesten, 1842. kötve 2 frt. e. p.
- Elemi olvasókönyv a' francz nyelv gyakorlatilag tanítására. Összeszede Á. Zs. 8-r. 40 l. Kecskeméten, 1842.
-

- Theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche. Von VALERIAN JOHANN N. RAMERSHOFFER. Pressburg. n8-r. összesen 200 l. 1 ft. e. p.
- Elementar Cursus der ungarischen Sprache von MORICZ BLOCH. Budán, az egyet. bet. 1842. ára 24 kr. e. p.
- Theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache, von GOTTLIEB ED. TÖPLER. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. n8-r. XVI és 315 l. kemény táblába kötve. Pesten, 1842. Heckenast költségén.
- Ausführliche, theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche, nebst einer Auswahl von Beispielen nach der Interlinear-Methode und Übungsaufgaben zum Übersetzen aus dem Deutschem in's Ungarische. Von MORICZ BLOCH, Mitglied der ungarischen gelehrten Gesellschaft. n8-rét. VIII és 334 l. kemény táblába kötve 2 ft. e. p. Pesten, Geibel' sajátja.
- Vorschule der ungarischen Sprache. Ein Lehr- und Übungsbuch. 2-te Auflage. 8-r. Günsen. 1842. C. Reichard. kötve 18 kr. e. p.
- Sprachlexikon von Neumann. n8-r. Budán, 1842. Gyurián és Bagó betüivel.
-

XIV. Neveléstudomány.

- Nőnevelés. Fenelon után szalai báró BARKÓCZY LÁSZLÓ, Székesfehérvári megyés püspök. 1842. 8-r. IV és 94 l.
- Gyermeknevelési képzésszabályok, jótékony kézikönyv szülők' és nevelőknek. Irta KLOBUSICZKY PÁL, ford. CSAPÓ DÁNIEL. 1842.
- Nőihipátás- és társalkodástan. Irta STEINACKER GUSZTÁV. 16-r. XII és 97 l. velinen füzve 30 kr. e. p. Pesten, Landerer és Heckenast bet. 1842.
- Tapasztalások és intések a' nőnevelés' mezején, lelkes szülék, nevelők' számára. Irta STEINACKER GUSZTÁV, evang. lelkész. Előszóval bevezeti FÁY ANDRÁS. Pesten, 1842. Geibel sajátja, füzve 30 kr. e. p.
-

XV. Elemi oktatás. Ifjúsági iratok.

- Vidor gyermekek, vagy beszélek és képek a' gyermekvilágból. Glatz Jakab után SZIVOS MIHÁLY. Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv. Háránt. 8-r. 188 l. négy csinos színezett képpel, kemény táblába kötve 2 ft. e. p.
- Ifjúságot képző ismeretek-tára. Szerkeszti NAGY MÁRTON és ZIMMERMANN JAKAB. Harmadik kötet, 3. és 4-ik füzet. 129—256 l. Nyomt. Bécsben, 1842.
- Nemzeti képes ábéczé, olvasó és mulattató könyv. Irta VAJDA PÉTER, 32 színezett rézmetszettel. n8-drét. 88 l. velinen csinos rézmetszetű kemény tábl. kötve 1 ft. 40 kr. e. p. Pesten, 1842. Trattner Károlyi bet.
- A' B. C. vagy első olvasókönyv, magyar és német tanulók' számára. 2. kiadás. Pesten, 1842. kemény tábl. kötve 24 kr. e. p.
- Magyarul olvasni tanító könyv. Irta gyermekek' számára FLEISCHER JAKAB. 2. kiadás. 8-r. Pesten, 1842. füzve 8. kr. e. p. Kézikönyvecske. Budán, 1842.
- A' világ képekben, a' magyar ifjúság' számára. Százkét köre metszett képpel, legujabb kikiadás Comenius szerint, németből fordította karcsei TOOTH JÁNOS. Pozsonyban. ára 1 ft. e. p. színezve 3 ft. e. p. német nyelven ugyanazon árú.
- Kis rajziskola gyermekek' számára BARABÁS MIKLÓS-tól. Pesten, 1842. Grimm Vincze műárusnál, 3 füzet hat levéllel, egynek ára 24 kr. e. p.
- Rajzminták fiatal gyermekek' számára. Angol előkép után BRASSAI SAMU. Kolosvárt, 1842. 8-r. 75 l. egy kőrajzú táblával 472 tárgy rajzával.
- Az elbeszélő atya, vagy rövid történetek, gyermekek' számára. Glatz Jakab után fordítá BECSER SOMA. 8-r. 7 képpel, finom velinen kemény kötésben 30 kr. e. p.
- Az elbeszélő anya, ugyanattól. Pozsony, 1842. Bucsánszky Alajos költségén.
- Beszélytár, gyermekek' számára. Irta BEÓTHY ZSIGMOND. Pozsony, 1842. Hatodik füzet 46 l.
- Piros könyv. Glatz Jakab után magyarosítá SZIVOS MIHÁLY. Pesten, 1842. Kiadja Heckenast. Háránt 16-dr. 6 színezett képpel, kemény tábl. 2 ft. e. p.

XVI. Szép irodalom.

- Kisfaludy Károly' minden munkái. I. 6-dik füzet. Kiadja a' Kisfaludy-társaság. Budán, az egyetem' betüiv. n8-r. füzetenként ára 40 kr. e. p.
- Kölcsey Ferencz' minden munkái. Harmadik kötet: Aesthetikai és criticali dolgozatok. 8-r. 254 l. vel.

- Színműtár. Kiadja NAGY IGNÁ CZ. 28-dik füzet: Anya és vetélytárs. Eredeti színmű 4 felvonásban. Irta KOVÁCS LÁSZLÓ. Budán, az egyetem' bet. 1842. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 29-dik füzet: Darlington Richard. Dráma 4 felvonásban. Francziából Dumas Sándor után FEKETE SOMA. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 30-dik füzet: Lán cz. Vigjáték 5 felvonásban. Francziából Scribe után NAGY IGN. és VAJDA PÉTER. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 31-dik füzet: A' fricska. Vigjáték 3 felvonásban. Raupach után KAZINCZY GÁBOR. Kaland. Vigját. 2 felvonásb. Scribe és Vanner után LUKÁCS LAJOS, Hagyjatok olvasnom. Vigj. 1 felv. Töpfer után NAGY IGN. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 32-dik füzet: A' művész álma. Eredeti dráma 5 felvonásb. Irta KOVÁCS PÁL. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 33-dik füzet: Népszerűség. Vigjáték 5 felvonásb. Delavigne után francziából — — rt.; és: Szív és ész. Vigjáték 1 felv. Steingentesch után KAZINCZY GÁBOR. ára 40 kr. e. p. Kisfaludy Károly arczképével.
- Ugyanaz. 34-dik füzet: A' haramiák. Szomorújáték 5 felvonásban. Schiller után újra fordítá Schedel Fer. Falusi egyszerűség. Vigjáték 4 felvonásban. Töpfer után NAGY IGN. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 35-dik füzet: Mathild. Dráma 5 felvonásb. Pyat és Sue után francz. IRINYI JÓZSEF. ára 40 kr. e. p.
- Ugyanaz. 36-dik füzet: Lorenzino. Dráma 5 felvonásban. Dumas Sándor után francziából EGRESSY BÉNY. Budán, az egyet. bet. ára 40 kr. e. p.
- Nemzeti könyvtár. 4—5-ik füzet. Budán, az egyetem bet. 1842. ára egy füzetnek 40 kr. e. p.
- Petrichevich HORVÁTH LÁZÁR munkái. 2-dik kötet: Manfréd. n12-r. 134 l. velinen füzve 1 ft. e. p. Negyedik és ötödik kötet: Kaleidoskop vagy Levelek Emiliához, élet, irodalom, politika és művészet' körében. Két rész. I. rész 134 l. II. 118 l. vel. füzve 2 ft. e. p. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842.
- Soproni estvék. Literatúrai vegyes költemény. Kiadja KIS JÁNOS. m. t. t. rt. Negyedik füzet: Elváltozások, Ovid' költeménye, némelly kihagyásokkal diák nyelvből magyar beszédben magyarra fordítva 's magyarázó jegyzetekkel ellátva. XIII—XV. könyv. n8-rét 272 l. köz. pap. füzve 1 ft. 10 kr. e. p. vel. füzve 1 frt. 24 kr. e. p. Sopronban, 1842.
- Berzsenyi Dániel' összes művei. Költelem 's folyó beszéd. Közrebo csátá meghagyása szerint DÖBRÖNTEI GÁBOR. Harmadik kiadás. Budán, az egyet. bet. 1842.
- Történeti beszélyek. Remellay Gusztávtól. Első köt. 18-r. 272 l. ára füzve 1 ft. e. p.
- NAGY IGNÁ CZ munkái. Első, második, harmadik köt. Beszélyek. n8-r. I. 121. II. 285. III. 297 U. velinen borítékban füzve 3 frt. e. p. Budán, az egyet. bet.
- Érzelemvirágok. Irta SZELESTEY LÁSZLÓ. Nyomtatta Richard Károly Szombathelyen. n16-r. 240 l.
- Báró EÖTVÖS JÓZSEF munkái. Első és második kötet: A' Karthausi. Budán, az egyet. bet. vel. kötve 4 ft. e. p.
- ZEYK JÁNOS' színműtára. Első kötet: Balduini. Libzuoni Dryas-hölgy. Kolosvárt, az ev. ref. coll. bet. 8-r. 79 l. 20 kr. e. p.
- Magyar pogány hitregék. Irta BODOR LAJOS 8-rét. Álmor a' honkereső. 178 l. Kolosvárt, füzve 2 ft. 40 kr. e. p.

- Miss Sara Sampson. Szomorújáték 5 felvonásb. LESSING után ford. KAZINCZY FERENCZ. n12-r. füzve 30 kr. e. p. Budán, 1842. Az egyet. bet.
- Műföldi regénytár. Kiadja a' Kisfaludy-társaság. Grandet Eulália. Balzac után francziából fordítá JAKAB ISTVÁN. Első rész. Pesten, Hartleben' sajátja. n8-r. 156 l. finom velinen füzve 40 kr. e. p. Budán, az egyet. bet.
- MUTHY LAJOS' munkái. 1—1-ik kötet. Novellák. 8-r. Pesten, 1842. 6 ft. 20 kr. e. p.
- Nalkönyvecske. Második megbővített kiadás. Irta Lukács P. Pesten, 1842. füzve 24 kr. e. p.
- Nöcsmei Sárkány. Eredeti bohózat 3 szak. Irta DÖME G. 8-r. Pesten, 1842. füzve 24 kr. e. p.
- Naray János' versei. 8-r. Pesten, 1842. füzve ára 2 ft. e. p.
- Francia regénytár. Lélia. Saad György után francziából RÉCSI IMRE. 2 kötet. 8-r. Kolosvárt, 1842. füzve 2 ft. e. p.
- PATAKY MIHÁLY' eredeti színművei. Első kötet. A' gyermek gyilkos. Szomorújáték 4 felvonásban. A' boszú. Szomorújáték 5 felvonásban. 12-r. Kolosvárt. 1842. borítékban füzve 30 kr. képekkel 1 ft. 20 kr. e. p.
- Pils verselgető. 12-r. Budán, 1842. Eggenberger sajátja.
- Magyar chrestomathia, vagy jeles magyar írók' némely válogatott darabjaik. Összeszedte NÉMETH SÁNDOR. Pozsonyban, 1842. Schmid Antal' bet. 8-r. IV és 119 l. füzve 36 kr. e. p.

-
- Der Carthäuser. Aus dem Ungarischen des B. JOSEPH EÖTVÖS, HERMANN KLEIN. Verlag von Heckenast. n12-r. I. Band. 355. II. Band. 410 l. A' szerző' arczképével 's két igen szép czim vignettel, füzve 4 ft. e. p.
- Eine Fessel. Comödie in 5 Akten von E. Scribe. Übersetzt von Adolf Neustadt. Pozsony. 1842. 88 l. vel. füzv. 40 kr. e. p.

XVII. Vegyestárgyuak. Apróságok.

- A' magyar academia körül. Irta gróf SZÉCHENYI ISTVÁN. Pesten, 1842. 8-r.
- A' bankokról. KOVÁCS LÁSZLÓ. Debreczenben, 1842.
- Alföldi levelek. Irta gróf DESEWFY EMIL. n8-r. 366 l. velin. füzve 2 ft. e. p.
- Vezérelvek a' magyar szép iralomban. Irta HUTTER ANTAL. Szeged, 1842. Grün János bet. n8-r. 85 l. 1 ft. e. p.
- Halotti beszédek, számba három: POLGÁR MIHÁLY,- TATAI ANDRÁS-és FITOS PÁL-tól. Kecskemét, 1842. 56 l.
- Az életbiztosítási intézetekről. Irta SALAMON JÓZSEF, fordítá KRIZBAY MIKLÓS. Kolosvárt, 1842. A' ref. főiskola bet. 12-r. 180 l. füzve 50 kr. e. p.

- Közhasznú népi olvasókönyv. Irta edvi ILLYÉS PÁL, m. t. t. lt. 8-r. 140 l. Budán, az egyet. bet. ára 5 v. kr.
- Magyar 's német beszélgetések' kézikönyve. Irta GARAY JÁNOS. Második kijavított kiadás. Heckenast Gusztáv' tulajdona. Nyomtat. Landerer Lajos.
- Kliegl-könyv. Első kötet, mintegy 20 iv. Második kötet, 322 lap. Pesten, 1842. Heckenast Gusztáv' sajátja. A' két kötet' ára 5 frt. e. p.
- A' lókereskedők' minden haszonhajtása és a' lószépités mesterségének felfedezett titkai. Mortgen Ábrahám dessauri kereskedő zsidó' irományaiból közli LOVÁRDAY. n8-rét. 126 l. velinen füzve 1 ft. e. p.
- Dajkakönyv. Irta KUNOSS ENDRE. Magas 8-r. IV és 49 l. vel. füz. 20 kr. e. p. Budán, az egyet. bet.
- Országos nemes-e a' magyar alrendű pap? Értekezik MRÍZ MIHÁLY. Pesten, 1842. Geibel Károly' tulajdona. 8-r. 188 l. velin. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Párbeszéd. Szebekléby és Egressy Gábor között színészeti dolgokról. n8-r. 32 lap velinen füzve 12 kr. e. p. Budán, az egyetem betűivel.
- Óramutató. Jóakarató hitfeleinek mutogatja FÁY ANDRÁS. n8-r. 149 l. füzve 1 ft. 20 kr. e. p. Pesten, 1842. Trattner Károlyi bet.
- Másik szó a' maga helyén. Észrevételkép' az Óramutatóra írta PÉTERFY. Készítette TÖRÖK PÁL. Pesten, 1842. 8-rét. füzve 24 kr. e. p.
- Belső erő a' religio' 's nevelés' alapja. Irta —Z—O—. n8-r. 96 l. vel. borít. füzve 30 kr. e. p. Pesten, 1842. Beimel József bet.
- Egyházi unio, az az: értekezés a' magyarországi protestánsok' valási egyesítéséről. Irta SIMKÓ VILMOS, pozsonyi ág. hitv. ev. prédikátor és prof. Pozsonyb. 1842. Weber S. Lajos' tulajdona. n8-r. 76 l. füzve 30 kr. e. p.
- Az egyházi javak' szabályozását indítványozó borsodi levélnek taglalása és felvilágosítása. 8-r. 36 e. p. Kassán, 1842.
- Bankismeret. Irta BRASSAI SAMU. Első füzet. Más. füzet. Kolozsvárt, 1842. Barrané és Stein tulajdona.
- Kékkönyvtár. Házi és iskolai oktatásra szolgáló könyvek' gyűjteménye. Első szállítvány. Rajzkönyv, 67 köre metszett képpel és 4 iv leirással. Keménybe kötve 50 kr. e. p. 2-ik szállítvány: Kisdedek' számvetése. 30 kr. e. p. Kolozsvárt, 1842.
- Emilia vagy az elvált házasság. Németből fordítá SZABÓ IMRE. 8-r. 175 l. füzve 50 kr. e. p. Pesten, Hartleben' tulajdona.
- Gyászbeszédek, mellyek néhai szandai Sréter János hamvai felett tartattak. n8-r. X és 51 l. vel. füzve 24 kr. e. p.
- Értekezés America fölfedezéséről a' X-dik században. RAFN KERESZTÉLY-től. Francziából Marmier Xaver után Tóth Mihály. Kiadta rövid bevezetéssel Kubinyi Ferencz. n8-drét. 39 l. Pesten, 1842.
- Mentor. Erdélyi népkönyv, közhasznú ismeretek' tára, a' honi szorgalom 's értelmesedés előmozdítására. Irják többen. Szerkeszti: NAGY FERENCZ. n8-r. 351 l. Geese Dániel orvos-tanár' köriratu képével, kemény tábl. kötve 1 ft. e. p. Kolozsvárt, 1842.
- A' kölcsönös tüke- és jövedelembiztosítási közintézet' alapszabályai. Húsz könyomatú táblával. Az eredeti szöveg után közli

- KRIZBAY MIKLÓS. 12-drét, 93 l. vel. füzve 24 kr. közönséges papiroson 20 kr. e. p. Kolozsvárt, 1842.
- Szépírásttanító. Czélszerű felvilágításokkal, példányokkal és egy mintalappal népiskolák' számára. Irta GÖMÖRY FRIDRIK, hit. ügyvéd. Haránt 4-rét. 8 l. tömött szöveg és 12 igen szép vonás, magyar és német íráspélda köbe metszve. Csinos borit. füzve 16 kr. e. p. Pesten, 1842. Heckenast' költségén.
- Értekezések a' vegyes házasságokról. Hirlapokból szedegetve kiadta VIDA IMRE, áldozó pap és hitszónok. n8-r. és 268 l. füzve 1 ft. 15 kr. e. p. Pesten, 1842. Beimel József' bef.
- Népkönyv. Irta STANCSICS MIHÁLY. 12-r. Első füzet. 85 l. Második füzet 61 l. mindenik egyenként 10 kr. e. p. Pesten, 1842. Trattner Károlyi betüivel.
- Ne nyúlj hozzám! korszerű szózat az egyházi javak indítványozott elvétele' tárgyában. n8-rét. 57 l. füzve 20 kr. e. p. Egerben, 1842.
- Eszmék az élet' czéljairól áttérve a' társas élet' viszonyaira. Fejtette MÉSZÁROS KÁROLY. 8-r. 120. l.
- Levelek Némethonból. Irta MÉREY KÁROLY. 12-r. 178 l. finom velinen boritékba füzve 1 ft. 20 kr. Pesten, 1842. Landerer és Heckenast' bet.
- Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. Összeszedték BAJZA JÓZSEF és SCHEDEL FERENCZ. Második osztály: Levelek. I és II. kötet; e' külön czímmel is: Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz. Két kötet: 1793—1831. n12-rét. I. köt. XVIII. és 384 l. II. 383 l. veliuen füzve együtt 2 ft. e. p. Budán, az egyet. bet.
- Legujabb pesti titoknok. Kézi levelezők számára gyűjtötte PALÁNKY KÁROLY. 12-r. 153 l. velinen félkemény borit. 40 kr. e. p. Pesten, 1842. Geibel' tulajdona.
- Nógrád vármegye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés a' második alispán által. Ára 50 kr. e. p. Pesten, 1842. Landerer' bet.
- Bankügy. Irta TRÉFORT ÁGOSTON. n8-drét. 46 l. velinen füzve 30 kr. e. p.
- Az erdélyi magyar nemzeti museum' ügyében. Nagyajtai KOVÁCS ISTVÁN. n8-rét 53 l. Kolosvárt, 1842. Az evang. ref. collegium' betüivel.
- A' magyar vaknevelő intézet' eseményei. Szerzé DOLEZSÁLEK A. JÓZSEF, a' fönnevezett intézet' kormányzója. Pesten, 1842. Landerer és Heckenast bet.
- Fiumei kikötő. Egy Fiuméban építendő kikötő' tervével. 8-rét. Pesten, 1842. Irta CSÁSZÁR FERENCZ, füzve 50 kr. e. p.
- Boldogságtudomány, vagy: mimódon teheti magát az emberi nemzet lehető boldogabbá? 8-r. Budán, 1842. füzve 1 ft. e. p.
- Gözmosás. Magyaritá BUDAY K. Pesten, 1842. 12 képnnyomattal, füzve 36 kr. e. p.
- Városaink philosophiai tekintetből. Irta MAJORSZKY J. tanár. 8-rét. lágy köt. 1 ft. 20 kr. e. p. Budán, 1842.
- Rendkívüli jó emlékezet megszerzésének titka. 12-r. 134 l. ára 36 kr. e. p. Kassán, 1842.
- Levelezőkönyv és házi titoknok. 2-ik javított és bővített kiadás. 8-r. félvászon kötésben 2 ft. e. p. Pesten, 1842.
- A' dohány cronicaí, statisticaí, veteményzési 's pipadohány, burnót

- és szipakészítési jellemében; toldalékul 328 mulattató bohózat-
tal. 12-r. füzve 50 kr. e. p. Pesten, 1842.
- Visszaemlékezések. Irta SRÉTER T. Kiadta a' boldogult szerző' édes
atyja. 8-r. füzve 1 ft. 40 kr. e. p. Pesten, 1842.
- A' Kisfaludy-társaság' évlapjai. Első, második, harmadik kötet. 8-r.
kölve 4 ft. 48 kr. e. p. Budán, 1841—42. Az egyet. bet.
- A' gyakorlott vadász, vagy ismertető a' vadászat' körében. Általá-
nos észrevételek a' vizslaorvoslás, kopó, agár, közönségesb
ebnyavalyák' és vadjaink' természetére nézve, füzve 1 ft. 30 kr.
Kolosvárt, 1842.
- Hasznos házi jegyzetek. Harmadik kiadás, füzve 30 kr. e. p. Pes-
ten, 1842.
- A' fordók' gyógyerejéről 's használatáról. Irta LENGYEL. 8-r. füzve
30 kr. Budán, 1842.
- Magyarországi mérges növények. Irta KUBINYI A. Színezett képek-
kel, kölve 2 ft. e. p. Budán, 1842.
- Évkönyv (a. m. t. t.) ötödik kötet. n4-r. 322 l. Guzmics Izidor' aczél-
ba metszett arczképével és egy rézmetszettel, velinen kemény
táblában kölve 5 frt. 30 kr. e. p. Budán, 1842. Az egyetem'
betüivel.
- A' Kisfaludy-társaság által jutalmazott és kitüntetett pályamunkák
1842-ik évből. 8-r. borit. füzve 30 kr. e. p. Budán, 1842, az
egyet. bet.
- Magyar académiái értesítő 1—5 szám (1840. november, december
1841. januar. septemb.). 8-drét 30 kr. e. p. Budán, 1842, az
egyet. bet.
- A' szakácsmesterség. Irta HÜPPMANN ANTAL. 8-r. 364 l. számos raj-
zokkal, borit. kölve 2 ft. 40 kr. e. p. Pesten, 1842.
- Hajósi jó rendviszonyos kötelességek és általános rendszabályok.
Kiadta ZSOTÉR JÁNOS. Szeged, 1842. Grunn János bet.
- Békés megye' örömnépe. Budán, 1842.
- A' torontáli gyárvédegyelet' alapszabályai. Temesvárott, Reichel Jó-
zsef' bet.
- Üdvözlő szózat, mellyet gr. Károlyi György ő nagyságához intéztek
a' békésmegyei izraeliták. Szegeden, 1842.
- Ngos Mukics Simeon úrnak szab. kir. Szabadka városa főbirájának
bucszó beszéde a' városi tanácshoz és polgársághoz. Szeged,
1841.
- Beszéd, mellyet fels. V. Ferdinánd Magyarország királyának szüle-
tése napján a' serdülő tanulóifjusághoz intézett Szabadkán Si-
MONFALVAI GELLÉRT ferenczi áldozó pap és oktató. Szeged,
1842.
- A' nagyváradi pásztori levélre irt gúny. Budán, az egyetem' betüi-
vel 1842.
- Ülési jegyzőkönyve az austriai cs. kir. szabad. első dunagőzhajózá-
si társaság közgyűlésének 1842. febr. 26-án. Budán, az egyet.
bet. 1842.
- A' pesti növendék papság magyar iskolájának munkálatai. Kilencze-
dik kötet. Budán, 1842. az egyet. bet.
- A' budai casino' szabályai, rendeletei 's részeseinek névsora. 1842-
második év. Budán, az egyet. bet.
- Az irgalmas nők. Ismertetésül Sámuel Alajos által. Budán, 1842.

- Zsenge mutatványok. Irta HAMPL. n8-rét. Budán, Gyurián és Bagó bet. 1842.
- Kis magyar. 12-r. Budán, 1842. Eggenberger sajtája.
- Halotti bucsuzó versek. Szerző FÖRDÖS DÁVID, nagydorogi lelkész. Örömfüzér. Szegeden, 1842. Grün János bet.
- Üdvözlő beszédek. Markovics Antal' tiszteletére készítette ANGYAL JÁNOS. Szeged, 1842.
- Oda, melylyel nagymélt. és főtiszt. Lonovics József úr ő excellen tiájának hódol az aradi gymnasium. Nyomtatott Schmidt Antal' bet. 1842.
- Örömjaj, nagykárolyi gróf Károlyi György úrnak. Szerzette K. M. Fr. Arad. 1842.
- Az örökkévaló zsidó. Fordította TOLNAY FERENCZ. Aradon, 1842. Schmidt József bet.
- Tisztelgődal, nagymélt. és főtiszt. gróf NÁDASY PAULAY FERENCZ úr sat. várzi megyés püspök ő kegyelmességének, szentelve Szücs ISTVÁN segédlelkész által. Szegeden, 1842.

- Handels und Gewerbs- Almanach für Königreich Ungarn und den mit demselben gerechtlich verbundenen Nebenländer. Erster Jahrgang, 1842. verfasst und herausgegeben von D. A. OTTMAYER. 8-r. I. rész. X és 394 l. II. rész. keménybe kötve 3 ft. p. Budán, Gyurián és Bagó' bet.
- Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin? von ROTH ST. LUD. 12-r. 75 l. ára 20 kr. e. p. Kronstadt. 1842.
- Postbüchel für das Jahr 1842. Von dem essegger k. k. Oberpostamt's-Briefträger. Eszeg, 1842.
- Die Dampfwäsche. Von L. Gall. Trier. 1842.
- Der Brand von Hamburg. Von ADREAS VON BRECHTENBERG. Ofen, 1842.
- Die barmherzigen Schwester. Ofen, 1842. Az egyet. bet.
- Hausstunden des Bürgers von Hr. JANISCH. 8-r. Budán, 1842.
- Traumbüchel. 8-r. Budán, 1842. Gyurián és Bagó' bet.

- Carmen excelsis honoribus illustrissimi domini Josephi Siskovich. Nomine regiae literariae palestrae Eszekiensis ANTONIUS OCSKAY. D. D. D. Eszekini, 1842.
- Carmen votivum illustrissimo domino Josepho Siskovich P. FORTUNATO NAGY dictatum. Eszekini: 1842.
- Paedieterion honoribus administratorum rei literariae regii gymnasiis Eszekiensis, oblatum a II. Humanitatis eiusdem palestrae literariae alunis A. R. S. MDCCCXLII. Eszekini.
- Poedieterion honoribus administrorum rei lit. regii gymnasii Eszekiensis finito cursu scholastico. Eszekini, 1842.
- Ode, eximii honoribus A. R. ac Clariss. patris Dominici Kirchmayer, ord. minor. obs. provinciae S. Joannis a Capistran. Dicitum ab eiusdem provinciae commembris. Votorum interprete P. Fortunato Nagy. Eszekini, 1842.

- Ode asclepiadea. CAROLUS MATSCKKAL. Eszekini, 1842.
- Juventus regii majoris gymn. Essekiensis ord. S. Francisci Prov. Capistranae e moribus et studiis semestri posterioris in classes pro merito relata. MDCCCXLII. Eszekini.
- Ordo scholarum nationalium capitalis cath. scholae civitatis Essekiensis in classes distributus ex totius anni progressu. 1842.
- Juventus regii majoris gymnasii Posegani in classes distributa. Eszekini, 1842.
- Juventus caesareo regii gymnasii vincavzensis e moribus et progressu in litteris censa. Eszekini, 1842.
- Adserta ex universalí theologia. Suscepit JOANNES GYURCSEK. Budae, 1842.
- Ordo praelectionum in regia Scientiarum universitate pestiensi pro anno scholastico 1842—43. Budae, 1842.
- Directorium. n8-r. Budán, 1842. Gyurián és Bagó' bet.

- Obziv Rodeljubnog Serca ilili Ulastitih Pesnickih Poknsenjah. Kniztica I. Izdana cna korist pogorelich Pozezanah, prtkazana MATOM TOPOLONICEM. Cena na finijog artii 30 kr. — na losec pog 20 kr. sebra. U oséku. Tiskom mart. Alojz. Dimalda, 1842.
- Pésma visokorudnam gospodinu gospodinu Josipu Siskovicu, pri trepezi pévana Dimitriem Vukovicem. U oséku, 1842.
- Tanburasi Ilirski ilili perva katica narodnich ilirskih pásamah polivadah i dubravah slavonskih sobrana, s svemu junuckom ilirskom narodu prikazana. U druztvu s' vise rodaljubacah s kupio u red. stavio i izdao Matth Topalovic. Svezcic I. O oséku, 1842.
- NJÓVOGA velicsanstva gospodinu Shimeona Mukics slobodae kraljeve városhi subataie Birova, uplitiho Opráshtánja Goverénje. Iz madxarskó e na illirsko prineshens i izdato. U Szegedínu, 1842.
- РАЗВАЛИЕ ТВРДИНЪ ДРУДЕНШТАИНЪ. Превео ЮАННЪ ИАНКОВИЧЪ. АДВОКАТЪ у Сомбору. у СЕГЕДИНУ, 1842.
- СТИХОТВОРЕНІЯ ДИМИТРИА НЕШИЧЪ КНЪИГАПРВА. у БУДИМУ, 1842.

XVIII. Naptárak, Névkönyvek, Almanachok.

- Emlény. Karácsonyi, újévi és névnapj ajándék. MDCCCXLII. 8-rét. 248 l. selyembe kötve 4 ft. e. p. Pesten, Landerer és Heckenast bet.

- Egyházi Almanach 1842-re. Szerkesztette POLGÁR MIHÁLY, kerületi főjegyző. Gróf Teleky Sámuel főgondnok' arczképével Kecskemét, Szilády Károly' bet. vel. füzve 48 kr. e. p.
- Pécsi Aurora. 1843. Szerkeszté B—gh Károly. Weindinger Alajos' tulajdona. 16-r. 192 l. Kuthy Lajos arczképével, vastag velin-sajtolt vászonyba kötve, aranszélekkel, ára 3 ft. e. p.
- Nemzeti Almanach. 1842. Budán, 12-r. ára 5 ft.
- Játékszini zsebkönyv. Szerkeszté 's kiadá FEKETE SOMA. 12-r. 24 l. Pesten, 1842. Landerer és Heckenast bet.
- Játékszini nefelejts. Kiadta JAKAB ISTVÁN, sugó. Marosvásárhely, 1842. Nyomt. Kali Simon, a' ref. colleg. bet.
- Nemzeti pesti színházi zsebkönyv. 1843-ra. Kiadták Gillyén Sándor és Keresztesy Ambrus, a' nemzeti színház' sugói. Kecskeméten, 1843. Szilády Károly' bet.
- Honi vezér, gazd. házi és tisztii kalendárium 1843. évre. XII. évi folyamát. 14-r. Pesten, Landerer és Heckenast bet. ára 1 ft. 36 kr. e. p.
- Fillér kalendárium, 1843. évre. 7-ik év. 4-r. Kassán, Werfer Károly' bet. borit. füzve 30 kr. e. p.
- A' magyar házibarát, közhasznú házi 's gazdasági kalendárium 1843. évre. Szerkeszté STAUT JÓZSEF, 10-ik év. 4-r. Kassán, Werfer Károlynál, ára bor. 1 ft. e. p.
- Mezei naptár, gazdasági kalendárium, 1843. évre. Kiadja a' magyar gaz. egyesület. Szerkeszti KACSKOVICS LAJOS és TÖRÖK JÁNOS. 4-r. Budán, az egyet. bet. ára 6 kr. e. p.
- Magyar tudós társasági névköny, astronomiai naplóval és kalendáriummal 1843-ra Budán, az egyetem' betüivel, kiadta a' m. t. t. ára 4 kr. e. p.
- Magyar- és Erdélyországi kalendárium, 1843. évre. Szegeden, Grün János' bet.
- Magyar Kalendárium, 1843. évre. Budán, Gyurián és Bagó bet.
- Nagy-kanizsai kis nemzeti kalendárium, 1843-ra M. Óváron, Czéh Sándor' bet.
- Erdélyi magyar kalendárium, 1843-ra Kolosvárt, a' lyc. bet.
- Nemzeti kalendárium. Kiadja Trattner Károlyi, 1843-ra. 29-ik évi folyamát.
- Magyar- 's Erdélyországi kalendárium, a' régi hires löcsei formára, 1843-ra. Kassán, Ellinger István bet.
-
- Schreibkalender für 1843. 4-r. Budán, Gyurián és Bagó bet.
- Hauskalender, neuer, gemeinnütziger und unterhaltender vaterländischer, für Ungarn und Siebenbürgen, auf das Jahr 1843. 18-ter Jahrgang. Kassán, nyom. és kiadta Werfer Károly. Ára bor. 12 kr pp.
- Pfennig Kalender, auf das gemeine Jahr 1843. 6-ter Jahrgang. 4-r. Kassán, nyomt. és kiadja Werfer Károly, ára 30 kr. e. p.
- Der vaterländische Pilger, von und für Ungarn und Siebenbürgen. 4-rét. Kassán, nyomtat. és kiadja Werfer Károly, ára 1 ft. e. p.
- Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn auf das Jahr 1843. XII-ter Jahrgang. Pesten, Landerer és Heckenastnál. kötve 40 kr. e. p.

Ofner deutscher Kalender auf Jahr 1843. Ofen, gedruckt beim Gyurián und Bagó.

Wandkalender auf 1843. Budán, Gyurián és Bagó' bet.

Universalis Schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco- catholici secularis et regularis I. Regni Hungariae partiumque adnexarum, necnon m. principatus Transilvaniae sub benigno- gratiosa protectione E. Cons. R. Locumtenent. H. per ALOYZI. REESCH DE LEWALD pro An. 1842—3. redactus. ni-r. 1430 szelet, egy statistikai tábla 's a' hercegprimás' rézmetsetű képe. Budán, az egyetem bet.

Novi i stary kalendár slovenski ki za Hodische 1843. Pritiskau a Ussiku.

Melly osztályban mennyi munka jelent meg, e' vagy ama nyelven, mutatja ezen táblácska.

O s z t á l y.	Magyar	Német	Deák	Tót	Szerb	Zsidó	Összesen
I. Hirlapok. Folyóírások	18	13	—	—	3	—	34
II. Hittudomány. Egyházi beszédek. Ajtatos könyvek.	11	3	—	—	—	—	14
III. Philosophia	3	—	1	—	—	—	4
IV. Törvénytudomány Politica	21	1	—	—	—	—	22
V. Történettudomány. Életírás	5	2	—	—	—	—	7
VI. Régiségtudomány	2	—	1	—	—	—	3
VII. Föld- és Helyleírás. Utazások. Statistica	12	2	—	—	—	—	14
VIII. Számvetés - tudomány. Mathe- sis	12	—	—	—	—	—	12
IX. Természettudomány	7	—	—	—	—	—	7
X. Természettörténet	3	—	—	—	—	—	3
XI. Orvosi tudományok	28	29	—	—	—	—	57
XII. Házi- és Mezei gazdaság	3	1	—	—	—	—	4
XIII. Nyelvtudomány. Philolog.Szótár	14	6	—	—	—	—	20
XIV. Neveléstudomány	4	—	—	—	—	—	4
XV. Elemi oktatás. Ifjúsági irat- tok	13	—	—	—	—	—	13
XVI. Szép irodalom	33	2	—	—	—	—	35
XVII. Vegyes tárgyak. Apróságok	77	8	13	—	6	—	104
XVIII. Naptárak. Névkönyvek. Alma- nachok	18	7	1	—	—	—	26
Összesen	295	45	—	—	9	—	394

LITERATÚRAI MUTATÓ.

A.

Adresses (The) and Messages of the presidents of the United States. 440.

Agassiz (L.), Histoire naturelle des poissons d' eau douce de l' Europe centrale. 197,

Áttekintete a' külföld' legújabb hadi literatúrájának, bevezetésül egy pillanat a' miénk-re is. 161.

Binder (R.), Schiller im Verhältniss zum Christenthume. 231.

Biot, Traité elementaire d' astronomie physique. 199.

Bitchminski (Hyacinth), China, seine Bewohner, Sitten, Gebrauche und Cultur. 13.

Bonaparte (Lucian), Denkwürdigkeiten. 335,

Bosse (J. F. W.), Vollständiges Handbuch der Blumengärtnerrei 117.

Brendel (Dr. Sebald), Handbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts. 239.

B.

Bauer (Ludwig), Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände. 280.

Baumgartner (Dr. A.) und Dr. Andr. v. *Ettinghausen*, die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande. 77.

Becker (W. A.), Charicles, Bilder alt grichischer Sitte. 271.

Bell (Joannes Stanisl.) Journal of a Residence in Circassia, during the years 1837, 1838 and 1839. 18.

Bericht an Seine Maj. den Kaiser von Russland über das Ministerium des öffentlichen Unterrichts. 357.

C.

Carpenter (William B.), Mechanical Philosophy and its Application to the Arts. 478.

Charanza (Dr), Theoretisch — praktische spanische Sprachlehre. 37.

Chevalier Mibály. 241.

Criticensok' csintalansaga Angliában. 3.

D.

Dallas Bache (Alex.), Report on education in Europe. 237.

Dove (Heinr. Will), Repertorium der Physik. 115.

Dumont d'Urville, Voyage au pôle sud et dans l'Océanie, sur les Corvettes l'Astrolabe et la Zélée. 438.

E.

Eichthal (Gustave d'), les deux Mondes. 331.

Eichwald (Eduard), Reise auf dem kaspischen Meere und in den Kaukasus unternommen, in den Jahren 1825, 1826. 177.

F.

Foelix (M), Traité du droit international privé, ou du conflit des lois des différentes nations en matière du droit privé. 437.

Foucher (Victor), Code civil de l'Empire de Russie. 438.

Franczia journalok és szemlék. 401.

Franz (Dr. J.), Deutsch-griechisches Wörterbuch. 39.

G.

Gauting (des Eremiten), Reise nach dem Orient. 445.

Gervinus, Grundzüge der Historik. 50.

Goebel (Dr. Z. J.), Lehrbuch der Physik und Astronomie. 76.

Grandville rajzai. 321.

Greverus (Prof.), Reise in Griechenland. 156.

Grey (George), Journals of two Expeditions of discovery in Northwest and Western Australia. 467.

Griesebach (A.), Reise durch Rumelien und nach Brussa. 429.

H.

Habicht (Ernst Carl), Synonymisches Handwörterbuch der lateinischen Sprache. 118.

Halm (Karl), Anleitung zur griechen Stylübungen. 40.

Haftaus (Dr. Karl), Allgemeine Geschichte von Anfange historischer Kenntniss 119.

Handjeri (le prince Alexandre), Dictionnaire Français-arabe-Persan et Turc. 159.

Heyne (Christ Gottl.), Virgilius Maro, varietate lectionis et perpetua adnotatione illustratus. 198.

Hinrichs (H. E. W.), Schillers Dichtungen. 211 és 229.

Hoffmeister (Dr. Karl), Schillers Leben, Geistesentwicklung und Werke. 211 és 229.

Homburg (TINETTE), Biographien berühmter Griechen. 199.

Hügel (Karl Freiherr), Kaschmir und das Reich der Sikk. 63.

— Fische aus Kaschmir, beschrieben von J. J. Heckel. 36.

Hüllmann (Karl Ditrich), Würdigung des delphischen Orakels. 55.

I.

Ideler (Ludwig), Ueber die Zeitrechnung der Chineser. 251.

Journalok (kis) Párisban. 433.

K.

Kaemtz, (Dr. Ludw. Friedr.), Lehrbuch der Experimentalphysik. 77.

Két angol költész' bünvallomása. 81.

Külb (Dr. P. N.), Geschichte der Entdeckungsreisen vom Ende des 15-en Jahrhunderts bis auf die Gegenwart. 118.

L.

- Lamé* (G) Lehrbuch der Physik, für höhere polytechn. Lehranstalten. 78.
 Leben des Landwirths Andreas von Hofer. 119.
Lene (F. G.), der mündliche öffentliche Anklageprocess, und der geheime schriftliche Untersuchungsprocess in Deutschland. 238.
List (Dr. Friedr.), das natürliche System der politischen Oeconomie. 87.
Littrow (C. L. Edler v.), populäre Geometrie. 116.

M.

- Manzoni* (Alessandro), Storia della colonna infame. 474.
Martin (Henri), Histoire de France. 477.
Medhurst (W. H.), China, its state and prospects etc. 369.
Melczer (Andr. v.), der Unterricht des gemeinen Infanteristen. 163.
Mengin (Felix), Histoire sommaire de l' Egypte sous le gouvernement de Mohaméd-Aly. 37.
 Million (un) de Faits, Aide-Mémoire universel des Sciences, des Arts et des Lettres. 473.
 Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers. 421.

N.

- Nemzeti gazdász. 287.
Nevers (Herzogin von), Mémoires. 340.

O.

- Oudot* (F), Theorie du Jury, ou Observations sur le jury et sur les institutions judiciaires anciennes et modernes. 476.

P.

- Pannasch* (Anton), Vorpostendienst zum Unterricht für Unterofficiere und Gemeine 161.
Pardoe (Miss), the City of the Magyar, or Hungary and her Institutions. 380.
Pierer, Universallexicon der Gegenwart und Vergangenheit. 200.
Pillantás az orosz uralom' történetére. 41.
Platonis opera omnia. Recognoverunt J. Georg *Baiterus*, In. Casp. *Orellius*, Arg. Guil. *Winckelmannus*. 116.
Poeppig (Eduard), Malerischer Atlas und beschreibende Darstellungen aus dem Gebiete der Erdkunde. 382.
Poppe (J. St M.), Ausführliche Volks-Gewerbslehre. 79.
Poussin (Guillaume Tell), De la puissance américaine. 358.
Preuss (Dr. D. F.), Friedrichs des Grossen Jugend u. Thronbesteigung. 344.
 — — Friedrich der Grosse, mit seinen Verwandten und Freuden. 351.

R.

- Ramée* (Daniel), Manuel de l' Histoire générale de l' Architecture chez tous les peuples et particulièrement de l' Architecture en France. 399.
 Reimpression de l'ancien Moniteur, depuis la reunion des états généraux jusqu'au consulat. 199.
 Report and Appendices of the children's employment commissions presented to both houses of Parliament. 475.
Reybaud (Louis), la Polinesie et les Iles Marquises. 319.
Ritter (Karl), Die Erdkunde in Verhältniss zur Natur und Geschichte des Menschen. 446.

- Roepell* (Dr. Richard), Geschichte Polens. 358.
- Rost* (Dr. Val. Chr. Fr.), Vollständiges Wörterbuch der klassischen Graecitæet. 197.
- Rotteck* (K), Handbuch der oekonomischen Politik. 135.
- Ryan* (Michael), Prostitution in London with a comparative view of that of Paris and New-York. 159.
- a travel in Central America, Chiapas and Yucatan. 409.
- Srrombeck* (Fr. K. v.), Darstellung aus einer Reise durch Schweden und Dänemark. 424.
- Suckow* (Dr. Gustav), Systematische Encyclopædie und Methodologie der theoretischen Naturwissenschaften. 78.
- — System der Physik mit Beziehung auf Kunst und Gewerbe. 79.

S.

- Sainte-Beuve* (C. A.), Tableau historique et critique de la poésie française et de theatre français au XVI siècle. 480.
- Schillers* sämtliche Werke. 230.
- Schoelcher* (Victor), Colonies étrangères et Haiti resultat de 'l' emancipation anglaise. 439.
- Scholz* (J. der dritte), Merkwürdige Strafrechtsfälle aus mehreren Ländern Deutschlands 239.
- Schwab* (Gustav), Schillers Leben. 224.
- Schweiz, (die classischen Stellen der) und deren Hauptorte in Original - Ansichten dargestellt. Mit Erläuterungen von H. Zschokke. 38.
- Select papyri in the hieratic character. 38.
- Sismondi 's az Ecole génévoise 302.
- Smissen* (von der Dr. J.J.), G. Zacharia's Lehrbuch der Erdbeschreibung in natürlicher Verbindung mit Weltgeschichte 69.
- Soltick* (Graf Roman), Napoleon im Jahre 1812, oder historisch-militärische Darstellung des Feldzuges in Russland 308.
- Spanyol iralom' jelen állapotja. 8.
- Sporschill* (Johann von), die Kaiser-Chronik. 316.
- Stephens* (John L.), Incidents of

T.

- Talleyrand (Herczeg), Mignet-tól. 201.
- Tobler* (Dr. Titus), Lustreise im Morgenland. 193.
- Tocqueville* (Alexis de), Ueber die Democratie in Nordamerika. 387.
- Todd*, Travels in Western India. 198.
- Tyrol* (das Land). Mit einem Anhang: Voralberg. 21.

U.

- Ulrichs* (Dr. N.), Reisen und Forschungen in Griechenland.
- Urquhart*, der Geist des Orients. Reisen durch Rumili. 142 és 170.

V.

- Wachsmuth* (Wilh.), Geschichte Frankreichs in Revolutionszeitalter. 240.
- Vernet* (Horace), Voyage en Orient. 360.
- Wilhelm* (Paul), Erste Reise nach dem nördlichen Amerika in dem Jahren 1822—1824. 151.
- Visszapillantás a' német irodalom' újabb 's legújabb átalakulásaira. 121.

